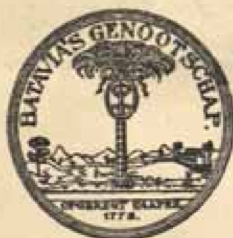

TIJDSCHRIFT VOOR INDISCHE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

UITGEGEVEN DOOR HET

KONINKLIJK BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN = EN WETENSCHAPPEN =

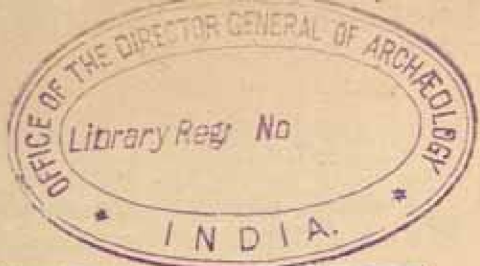

DEEL LXXVI

1936

INHOUD.

Boekbespreking:

Sylvain Lévi †
1863—1935.

Eerelid van het Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

Sinds het overlijden van Kern heeft de orientalistische wetenschap nog geen verlies te betreuren gehad, dat in zoo wijden kring wordt gevoeld en een zoo smartelijke leegte achterlaat als nu de dood aan het arbeidzaam en vruchtbaar leven van Sylvain Lévi een einde heeft gemaakt. Als laatste overlevende van de derde generatie van groote sanskritisten, welke de voor de Oostersche studiën zoo uiterst vruchtbare 19e eeuw heeft voortgebracht, nam hij onder de jongere orientalisten de plaats in van nestor, waardig vertegenwoordiger en voortzetter van de roemrijke traditie, welke mannen van de tweede generatie als Böhtlingk en Roth in Duitschland, Kern in Nederland, Bergaigne en Barth in Frankrijk hadden gegrondvest. Maar niet alleen was hij een behouder. Zijn steeds jeugdige geest, die hem tot het laatst van zijn leven tot het ondernemen van nieuwen arbeid in staat stelde, deed hem een voorganger van de jongere geleerden zijn, die ter verbreeding en verdieping van de kennis der oud-Indische beschaving naar nieuwe methoden en wegen van onderzoek uitzagen. Tot leider was hij voorstemd om zijn ontzagwekkende kennis en ervaring op welhaast alle gebieden van het Indische geestesleven; door de geestdrift ook waarmede hij anderen voor zijne denkbeelden wist te bezielen; maar bovenal om de beminnelijkheid van zijn persoon, die hem tot den raadsman en vaderlijken vriend van zijn leerlingen en jongere collega's maakte, hem als hun „cher maître", hun guru in de volle en diepe beteekenis van het woord, deed vereeren. Zoo is het niet te verwonderen, dat de collegezaal waar hij Sanskrit

doceerde, zijne gastvrije woning in de rue Guy-de-la-Brosse en het Musée Guimet, waar zijne bekende conférences werden gegeven, jarenlang het middelpunt van een opgewekt wetenschappelijk leven hebben gevormd en dat de invloed die van zijn persoon en van dit door hem geschapen milieu op de orientalistiek is uitgegaan zeer groot is geweest in Frankrijk en ver daarbuiten.

Het leven van Lévi is dat van den geleerde geweest, die meer dan vijftig jaren in dienst der wetenschap heeft gearbeid.

Geboren te Parijs den 28sten Maart 1863 werd hij na zijn studie aan de Sorbonne voltooid te hebben op 23 jarigen leeftijd toegelaten als lector aan de Ecole des Hautes Etudes; in 1889 volgde zijne aanstelling tot buitengewoon hoogleeaar in het Sanskrit aan de Sorbonne; in 1894 viel hem reeds op 31 jarigen leeftijd de hooge onderscheiding ten deel te worden benoemd tot hoogleeraar in het Sanskrit aan het Collège de France, welk ambt hij tot zijn dood bekleedde. Hij verwierf den doctorsgraad op het proefschrift „Quid de Graecis veterum Indorum Monumenta tradiderunt" (1890), onmiddellijk gevolgd door een tweede thesis, thans in het Fransch gesteld en getiteld „Le Théatre indien", een werk, dat ook na de vele studiën die sindsdien aan hetzelfde onderwerp gewijd zijn, nog steeds de waarde van een standaardwerk bezit.

Hoewel Lévi zich nooit binnen de enge grenzen van een speciale vakstudie heeft laten opsluiten en steeds een levendige belangstelling voor de meest verscheiden uitingen van den Indischen geest heeft getoond, getuigen o.a. zijn mooie boek „La doctrine du sacrifice dans les Brāhmaṇa's" en zijne grondige studie over het Rāmāyaṇa, is het toch in het bijzonder het Buddhisme geweest tot welks onderzoek hij zich aangetrokken heeft gevoeld en waarvan hij de kennis door tal van studiën heeft verrijkt (o. a. le Mahāyānasūtrālaṃkāra, 1907; Açvaghosa, le Sutrālaṃkāra et ses sources, Journal asiatique 1908; Les Missions de Wang Hiuen-tse, ib. 1900). Zijn geverseerdheid niet alleen

in het Sanskrit, maar ook in het Chineesch, Tibetaansch en de andere talen, waarin de Mahāyānistische canon is overgezet, stelde hem hierbij in staat baanbrekenden arbeid te verrichten te meer waar hij steunen kon op de persoonlijke ervaringen welke hij op een drietal groote studiereizen naar het Verre Oosten had opgedaan, in 1897 en 1898 naar Voor-Indië, Nepal en Japan, in 1921-1923 naar Voor-Indië, Indo-China, Japan, Korea, Siberie en Rusland, in 1928 naar Japan, Nederlandsch-Indië en Voor-Indië. Aan zijn verblijf in Nepal dankt de wetenschap het standaardwerk „Le Népal" (1905-1908); aan dat in Japan de voorbereiding tot en het begin van de uitgave van het encyclopeditische verzamelwerk Hôbôgirin, dat na zijne voltooiing de rijkst denkbare bron van informatie omtrent het Noordelijke Buddhisme belooft te worden. Ook zijn kortstondig verblijf in Nederlandsch-Indië heeft hoogst belangrijke resultaten gehad. Tijdens zijn bezoek aan Boroboeḍoer vond hij den tekst die door de beeldhouwers van de reliefs van den bedolven voet is gevolgd en waarvan de magistrale uitgave [1]) Krom later in staat zou stellen een doorloopende verklaring van deze reeks te geven [2]). Zijn bezoek aan Bali werd dienstbaar gemaakt aan het verzamelen van de sanskrit teksten die op het eiland in omloop zijn gebleven en waarvan de publicatie [3]) een van zijn laatste daden vóór zijn verscheiden zou zijn. In dit verband moet mede worden genoemd zijn belangrijke bijdrage tot de beantwoording van de voor de prehistorie van de archipel-volken zoo gewichtige vraag, wat de Austroasiatische beschaving, die haar sporen in Voor-Indië bij de Kōls en Muṇḍa's heeft

[1]) Mahākarmavibhaṅga (La grande classification des actes) et Karmawibhangopadeça (discussion sur le Mahākarmavibhaṅga) textes sanscrits rapportés du Nepal, édités et traduits avec les textes parallèles en sanscrit, en pali, en tibétain, en chinois et en koutchéen, Paris, 1932.

[2]) Het Karmawibhaṅga op Barabuḍur, Med. K. A. W. Afd. Letterk. 76 no. 8, 1933.

[3]) Bālidvīpagranthāḥ, Sanskrit Texts from Bāli, Gaekwad Oriental Series no. LXVII, Oriental Institute, Baroda, 1933.

achtergelaten, tot de ontwikkeling van de latere Indische cultuur kan hebben bijgedragen [1]).

Een schets van Lévi's levensarbeid zou niet volledig zijn als niet melding werd gemaakt van zijn hooge opvattingen van de taak van den Orientalist. Voor hem was het doel der Oostersche studiën niet gelegen in het bevredigen van weetlust of in de zucht om feitenmateriaal te vermeerderen, maar in het vervullen van een heilige plicht jegens de menschheid: de thans nog door misverstand en wanbegrip gescheiden gedachtenwerelden van Oost en West bij elkaar te brengen en aldus eene betere en gelukkigere toekomst voor te bereiden.

Het treffendst heeft hij deze gedachten uitgedrukt in een rede [2]) welke, bestemd om de belangstelling van zijn hoorders voor de Oostersche studiën op te wekken, in hare aangrijpende slotwoorden de hooge roeping van de wetenschap welke zijn liefde had in een helder licht stelt: „L'orientalisme n'est donc pas un simple passe-temps à l'usage des dilettantes. Sans doute les sciences techniques ont rendu des services plus éclatants et surtout plus saisis sables; elles ont multiplié la vie, soumis les éléments, supprimé les distances, accru en apparence les sources du bonheur. Mais les plaintes qui montent de la rue accusent les tares de leur oeuvre; elles ont donné la puissance et la jouissance à de rares priviligiés; elles n'ont rapproché les hommes que pour creuser entre eux des fossés plus profonds. Elles sont des instruments au service de la civilisation, mais des instruments neutres; leur véritable valeur dépend de la pensée qui les emploie. La science de l'homme reste encore la science suprême; les études orientales, qui ont élargi la conscience humaine, ont bien mérité de l'humanité toute entière; elles concourent à préparer l'ère meilleure où l'homme, plus instruit, perdra le droit d'être injuste".

F. D. K. B.

---

[1]) Pré-Aryen et Pré-Dravidien dans l'Inde, Journal Asiatique 1923, p. 1 vlg.

[2]) Les études orientales, Ann. Musée Guimet 1911, p. 189.

Geschiedenis van het Landsarchief tot 1816

door

Dr. E. C. GODÉE MOLSBERGEN.

In den tijd van de „Wilde Vaart" en na de stichting van de Nederlandsche geöctroieerde Vereenigde Oost-Indische Compagnie waren op elk schip, dat naar Indië voer, reeksen schrifturen: instructies, zeilaasorders, artikelbrieven, soldijrekeningen, testamentenboeken, connossementen, een journaal, notulen van resoluties van den Breeden Raad, civiele en crimineele vonnissen, verhooren, verklaringen, enz. enz.

Factorijen en forten zijn, wat administratie betreft, de weergade van het schip, waarbij dan nog komen de aankomende en afgaande brieven, de koopmansboeken, rekeningen, opnamen van en verslagen over koopmanschappen en ammunitie van oorlog, instructies, memories van overgave, lijsten van personeel en vaartuigen, contracten met inheemschen, kaarten e.d.

Evenals alles, voorzoover het mogelijk was, in Holland kant en klaar werd gemaakt ten dienste van hen, die in verre gewesten met de uitvoering belast waren — plannen voor forten en kasteelen, eedsformulieren, gebedsformulieren — was er voor de boekhouding een vast voorschrift. 1 Januari 1614 schreef COEN aan de Hooge Regeering: „Wij hebben gesien een verthooninghe (aan U. E. gedaen) in wat maniere de genneraelle boecken of reeckenyngen alhier behooren ende gehouden connen werden. De remonstrantie is zeer goet.... 't En can oock in geen andere manieren gedaen werden" [1]).

---

[1]) JAN PIETERSZ. COEN Bescheiden omtrent zijn bedrijf in Indië, verzameld door Dr. H. T. COLENBRANDER, 's Gravenhage. 1919 I. bl. 37.

Zoo richtte COEN de boekhouding in te Bantam.

In de bestelling, den „eisch voor Indië", vraagt hij o. a. om „Item eenighe baelen pampier schrijfboecken, pennen ende stoffe tot int. Hier te lande connen altemet wel galnoten ende coperoott [1]), maer geen gomme becomen" [2]).

Niet alle pennisten hebben bij het maken van schrijfinkt de goede verhoudingen van het recept genomen. Waar met de veeren pennen groote hoeveelheden inkt in dikke krullen konden worden verwerkt, vernielde dit schoonschrift, mooi zwart vlak na het schrijven, doordat de inkt teveel bijtende stof bevatte, het papier, en waar de sierletters stonden, vinden we nu de gaten, in omtrek het geschrevene aanduidend.

Een andere ramp bij de inktbereiding was, dat langzamerhand om de letters een wolkachtige bruine uitvloeiing kwam. Indien het papier aan beide zijden beschreven was, had men die bruine vlekken nog ééns zoo donker.

Op het eind van de achttiende en in het begin van de negentiende eeuw treft men dikwijls het andere uiterste aan. Dan is de inkt zóó flauw, dat het schrift volstrekt onleesbaar wordt, tenzij men het behandelt met scheikundige stoffen [3]).

Wat COEN aan archivalia bij zijn tocht naar de Molukken in het Fort Jacatra had achtergelaten ging verloren bij de bekende plundering door de eigen bezetting, „Alle mijnne voorneemste schriften ende pampieren sijn verbrandt gelijck mede de drievoudige commissiën van de hoochmogende heeren Staten Generael, zijn Exellentie ende U. E. ons verleent," schrijft hij 5 Augustus 1619 naar Nederland.

We mogen wel aannemen, dat alle schrifturen toen verloren gingen.

---

[1]) Koperrood: zwavelzuur ijzeroxydule, ijzervitriool of groen vitriool. (VAN DALE's Groot Woordenboek, 6de uitgave, bl. 998).

[2]) COEN, bl. 44.

[3]) Mejuffrouw Ir. A. J. HIJMAN, beroepsassistente voor scheikunde aan de Geneeskundige Hoogeschool te Batavia, was zoo vriendelijk om mij mee te deelen dat hiertoe het penseelen met zwavelammonium, of nog beter met een geconcentreerde waterige oplossing van looizuur (acidum tannicum), goede resultaten geeft.

Er moge hier even de etymologie van het woord „archief" naar voren gebracht worden. Het Latijnsche woord „archivum" is een overzetting volgens de klank van het Grieksche „'αρχεῖον", d.i. 1° een officieel gebouw, 2° de officieele documenten, die er bewaard worden. In het Fransch en Engelsch gebruikt men den meervoudsvorm.

Van een archiefgebouw in Ned. Indië is eigenlijk pas sedert een halve eeuw sprake, toen MR. J. A. VAN DER CHIJS de secretariegebouwen naast het Paleis op het Koningsplein betrok, waar de archiefstukken bleven, tot zij in 1925 een waardiger plaats kregen op Molenvliet, na een Odyssee gedurende de negentiende eeuw, waarin pakhuizen en zelfs de Kolfbaan van de Societeit „De Harmonie" archivalia herbergden.

Nog geen twaalf jaren na COEN's dood nam de Hooge Regeering op 29 Juli 1641 een resolutie:[1])

„... Om te visiteren alle d'oude pampieren en schriften die bij het comptoir van den Gouverneur Generael, ende besonder in sekere gesloten Portugese kist, binnen de vergaderingh sael van sijn Edt. berustende, item van de dienstige, off die t'eeniger tijt noch te passe connen comen, pertinente registers te maecken, ende de reste te casseeren, wert bij desen gecommitteert, den E. Pensionaris JOAN MAETSUYCKER, g'adsisteert met d'oppercoopluyden NICOLAES OVERSCHIE en DIRCK SNOUCQ, welcke boven hun besoignes in den Raedt van Justitie, haer dagelyckx werck hiervan sullen hebben te maecken".

Behoorlijk doorgewerkt in deze richting is er niet.

Wel zijn er ongetwijfeld klerken ter Generale Secretarie geweest van wetenschappelijken aanleg, als JOANNES CAMPHUYS, die zelfs als „Eerste Klerk" en later Secretaris van de Hooge Regeering op het practische nut der documenten zal hebben gewezen, evenals zijn voorganger in dat ambt, JAN VAN RIEBEECK, een uiterst secuur en ordelievend man. Maar door de overstelpende massa schrifturen kon men deze niet, zooals noodig was, goed opbergen en,

[1]) Resolutieboek i. d. p. 177.

wanneer men een bepaald stuk wilde inzien, dit terugvinden.

Moeilijk kon men den Eersten Klerk, die met werk overkropt, en toen, evenals nu de Algemeen Secretaris, opperbeheerder der archivalia was, hiervan een verwijt maken.

Kort na 1680 was er een opname gedaan, blijkens het in het Landsarchief aanwezig Notitieboek van de generale boeken (resolutiën en brieven) kaarten en teekeningen ter vergaderzaal van de Hooge Regeering berustende [1]), de eerste bekende inventarisatie.

Daar nog nimmer een volledige verzameling is aangelegd van documenten dienend tot de geschiedenis van het Archief vóór 1816 [2]) worden hier de afschriften in extenso afgedrukt, daar zij tevens de consideratiën bevatten, die tot besluiten geleid hebben.

Eindelijk besloten Gouverneur-Generaal en Raden bij resolutie van 11 Januari 1735 tot aanstelling van „een à twee personen", die in de Realia „Archivarii" genoemd worden [3]).

„Vervolgens door den Heere Gouverneur Generaal na het geene te meermalen tedeser vergadering is geventileert geworden niet alleen de novo gesprooken zijnde over de wijse en middelen, waardoor insooverre mogelyk is voor den aanstaande soude kunnen weg genomen werden de oorsaken waaraan wel ten principalen moeten werden toegeschreven de defecten en gebreckelykheden, die al sedert eenige jaren zijn ontdekt omtrent de papieren ter generale secretarije berustende, maar ook daar benevens als nu in consideratie gegeven sijnde of het ter bereyking van dat oogmerk door een expedient, op welkers uitvoeringe met de gerequireerde verseekertheyt staat kan werden gemaakt niet noodsakelijk zoude wesen, dat men recours quam teneemen tot de

[1]) Archiefinventarissen No 1, (oud Varia 386).

[2]) Mr J. A. VAN DER CHIJS zegt op bl. V van den reeds genoemden Inventaris: „Nopens de geschiedenis van het Archief is overigens niet meer dan het volgende ter mijner kennisse gekomen". Dit „volgende" is onvolledig.

[3]) Resolutieboek i. d. p. 45—48.

aanstelling van een à twee personen aandewelke het toesigt en bewaring der papieren buyten die van het lopende jaar ter harer verantwoordinge expresselijk wierd toevertrouwt en aanbevolen, ten aansien daardoor niet alleen aan den een en ander, dewelke tot het afhalen en uytsoeken van het een of ander papier moet g'employeert werden, omdat den Eersten gesw: clercq niet alles selfs in persoon verrigten kan of overal present wesen, den toegang sal afgesneeden, en dus al met eenen ontweeken werden het ongemak dat daar in legt opgeslooten, maar ook op een sekerder wijze kunnen geweeten werden waar voortaan de papieren komen te blijven, en te vinden zijn in sooverre de voorsz: persoon of persoonen geordonneert wierden om alsoowel geene papieren aan de leeden deser tafel buyten een blijkbaar bewijs der geene die deselve komen te vorderen, aftegeven en te laten volgen, als bij terug sendinge van het gevorderde het ontfangen bewijs van dies afgave te restitueeren, mitsgaders boven dien van het een en ander pertinent aanteickening te houden, ten eynde daardoor in cas van overlijden, dan wel het een of ander toeval de verstroying en verduystering door een tijdige opeyssching te ontwijken, aangesien de ondervinding al genoegsaam heeft aangetoont, dat alschoon het houden van sodanige aanteickening nu en dan al eens door de Eerste gesworе Clerq ter generale secretarije is gepractiseert geworden, en ook althans nog gebruykt werd, hetselve egter in die ordre niet heeft konnen onderhouden, of met die accuratesse vervolgt werden als de natuur en omstandigheijt der saaken komt te vereysschen, uit insigte het aan den eerste gesw: Clerq alsoo onmogelyk valt om dat werk selfs op een effen voet te houden, als den uitslag ook meer als te veel heeft aangeweesen, dat door de geene, aan wien sulx uyt dien hoofde heeft moeten werden toevertrouwt, niet sodanig is tewerk gegaan als behoorlyk was, en deselve na alle gedagten wel souden gedaan hebben, indien dierwegens van haar een seekere verantwoording hadde kunnen gevordert werden; soo is hier over in 'tbreede gediscoureert sijnde na overweginge van het nodige goed gevonden en verstaan het voorstel van zijn Edelheyt volkomen te amplecteeren, en dienvolgende niet alleen de aanmakinge van nieuwe kassen tot het bergen en bewaren der papieren, uyt insigte de oude bereyts de tegenwoordige niet kunnen omvatten, benevens het geene al

verder tot de uytvoeringe van dit concept sal benodigt weesen en vereyscht werden aan de beschickinge van sijn Edelht. overtelaten, maar ook ten voorsz: eynde aantestellen twee persoonen en daartoe te verkiesen den buyten actueel employ zijnde Coopman GERARDUS KLUYSENAAR, die bevorens een goed getal van jaren ter voorschr: generale secretarije heeft dienst gedaan en uijt dien hoofde daarin ter saake van sijne verkregen kundigheyt met vrucht sal kunnen gebruykt werden, met en benevens den assistent CAREL ANTHONY LE VASSEUR DES ROCQUES, aan wien verstaan is daarop toe tevoegen de qualiteit en gagie van ondercoopman onder een nieuw verband van vijf jaren heeden ingaande, ten fine alsoowel het hier voren gerecenseerde punctueelyk en met de meeste oplettentheyt te agtervolgen, als door een nauwkeurige resumtie en confrontatie der bereyts opgemaakte lijsten of registers wegens de ontdekte defecten te ondersoeken hoedanig het met allen desen gelegen is, om dus in staat te wesen het vereyschte supplement te besorgen en alle verdere gebreckelykheden in den aanstaande voortekomen".

Zoo had men den eersten Landsarchivaris met zijn Adjunct, nu twee eeuwen geleden.

Vier jaren later kregen de archiefstukken een goede behuizing. (Resolutie 4.8.1739) [1]).

„Laatstelyk ook nog door den Heere Gouverneur Generaal te kennen gegeven zijnde, dat de vertrekken en kassen in vroegere tijden aangemaakt tot berging der boeken en verdere Secretariale papieren als nu weder ten eenemaale waren vervuld geraakt en dienvolgende de noodzakelykheid quam te vereischen dat tot de behoorlyke bewaring van de gene die int vervolg van tijd en al gaande weg van de respective buiten comptoiren werden ontfangen een andere bequame plaats wierd uitgedagt en over zulx al met eene de Heeren leden onder de verthoning van een plaan of aftekening voorgesteld en in bedenking gegeven zijnde of daar toe niet gevoeglyk ten deele zoude kunnen werden g'employeert het geweesene provisie maguazijn, staande binnen dezen Casteele

[1]) Resolutieboek i.d. p. 1304-1305.

hetgeene om dies bouwvalligheid als nergens anders toe nut zijnde bereets op den 5en December d'Ao. passo. is g'arresteerd te laten afbreeken met de daar tegens aangrensende irreparable vertrekjes staande agter de woning van gemt: Zijn Edelheid en dat dus omtrent het vorige project ten gemt: dage almede in 't oge genomen tot de extructie van eenige gebouwen in dies plaatse eenige verandering wierd gemaakt na de aanweising van het eerst gemt: plaan, welken voorstel dan in overweging genomen, en de noodzakelykheid van dien gebleecken zijnde, zo wierd goedgevonden en verstaan de extructie na de vorenstaande verandering te laten effect sorteren en den fabryk [1]) met dit nut-dienstig werk te laten voortvaren."

Het Archief in Nederland vertoonde groote lacunes. In de aankomende patriasche missive van 2 September 1743 leest men: [2])

„Op UE. gedaan versoek bij missive van 5 April 1742 omme met copiën authenticq van de Bataviase Resolutiën voor den 5 September 1632 dewelke bij de Generale Secretarie niet wierden gevonden, te mogen werden voorsien, hebben wij de oude Secretariale papieren laten nasien en bevonden dat ons deselve en wel tot den jare 1636 inclusive niet jaarlyx compleet, maar stukswijse als bijlagen van de Generale brieven, en dat nog seer defect van tijd tot tijd zijn toegesonden so dat onse compleete jaarlykse resolutiën van Generaal en Raden eerst een aanvang nemen met den eersten December 1637. Wij konnen geensints twijffelen of wanneer bij UE. eens exact werden nagesien die oude papieren, die voor den jare 1637 gediend hebben tot bijlagen der Generale brieven van dien vroegen datum, of UE. zullen de versogte resolutiën daarin van tijd tot tijd en veel compleeter bevinden, vermits het ons voorkomt dat de incompleetheyt daarvan alhier kan veroorsaakt wesen door het blijven van schepen als andersints. En indien deselve daar compleet in te vinden zijn, so als wij vast stellen, sullen wij een afschrift daarvan alhier blijven tegemoet zien, om het gebreekende alhier daarmede te konnen suppleeren."

---

[1]) fabryk = ingenieur voor de bouwwerken.
[2]) Aank. Patr. Missiven, i.d. bl. 677.

Dat dit zoeken te Batavia weinig opleverde, behoeft geen betoog.

De reeks Positieve Ordres en Plakkaten, de Patriasche Ordres en de Realia eischten bijzondere zorg. Vandaar de resolutie van 24 Juli 1761 [1]).

„Teffens is, op de voorstel van zijn Edelheyd om de voorsz: positive ordres, voorzoverre die direct van deese regeering sijn afgevloeyt sedert of met pmo Januarij 1761 te vervolgen en altoos sonder interruptie, effen te houden nevens het receuil der placcaten het welk tot het jaar 1760 inclusive effen staat, verstaan dat werk eens voor al op te dragen aan de twee archivarii en den bibliothecarus ter generaale secretarij, met ordre aan deselve, om daar mede ten eersten een begin te maken, en telkens met het uyt eijnde van het Jaar aan den heer Gouverneur Generaal over te geven, het geene sij daar van hebben geabsolveert en afgedaan, al zo beter geoordeelt [is] sulks aan 2: â 3 vaste bediendens te demandeeren dan dat het selve door so veele gedaan word; desgelijks is op de propositie van zijn Edelheijd verstaan, om de nuttigheyd en het gemak, dat sowel in het effen houden van de patriase ordres, getrokken uyt de brieven der Hoog Edele Heeren 17: aan deese regeering, als in 't vervolgen der realia, of de sakelijke inhoud uyt resolutiën deser vergadering opgesloten legt, tot dat werk voortaan een apart perzoon op de generale secretarij te emploijeeren, onder den titul van collecteur der patriase positive ordres en van de voorsz: realia met de qualiteyt van koopman om door deesen trap van bevordering in 't vervolg andere te animeeren sig te appliceeren en daar toe bekwaam te maken en daar toe thans te benoemen den op het comptoir van Zijn Edelheijd dienst doende onderkoopman FRANÇOIS DE VALBERT, als daar toe geoordeelt werdende de vereyschte bekwaamheyd te hebben en denselven uyt dien hoofde en mits zijn ruym tweemaal uijtgedient verband van onderkoopman te advanceeren tot koopman met de gagie van f 60/: ter maand onder een nieuw verband van 5 Jaren heden ingaande om het gem[t]: werk ten eersten bij der hand te nemen, sedert den tijd waar mede het

[1]) Resolutieboek i.d. bl. 208-211.

een en ander een eynde heeft genomen, terwijl daar en teegen weder tot vermindering der vaste bediend[e] op de Generale Secretarij besloten wierd, het getal der collationisten voor den aanstaande te bepalen op zes stuks en dus van de agt aldaar thans dienst doende, twee te excuseeren."

Over de „Archivarie," een naam, die nooit in het spraakgebruik is opgenomen, hoort men in de resolutie van ultimo Mei 1768;[1]) hoe de aanwas van stukken de aanwezige bergruimte alweer gevuld had, hoe archivalia uit den ouden tijd bijna vergaan en door de witte mieren geinfecteerd waren. Vele duplicaten en minuten wilde men opruimen, ook (helaas!) bijlagen, en nog een massa meer. De verbranding moest plaats hebben „op de zogenaamde houtkap." Van de te verbranden stukken mocht niets „in verkeerde handen" komen!

„Mits de considerabele menigte van papieren op de Archivarie, waardoor niet alleen veel tijds de benodigde bezwaarlyk te vinden of voor de hand te krijgen zijn, en altans geen bergplaats meer overblijft voor de dagelyks toenemende menigte, maar dat ook voornamelyk een groote quantiteit van den ouden tijd, voor zo verre geen vaste banden hebben, bijna vergaan, en door de witte mieren geinfecteerd zelfs andere manuscripten aansteken, door den Heere Gouverneur Generaal aan de Secretarissen dezer vergadering BOUDEWIJN VERSELEWEL FAURE en JOAN ABRAHAM VAN DER VOORT, gelast zijnde, om exactelyk na te gaan en van berigt te dienen, welke papieren na hunne gedagten als overbodig zouden kunnen vernietigd worden, en dezelve bij een heden ingediend schriftelyk adres vertonende, dat, volgens twee door de Archivarissen de onderkooplieden STEVEN POELMAN en JACOB HUGO HUIGENS geformeerde notitien, als een van de gesteldheid der afgaande brieven na de buiten-Comptoiren, zo de minuten als die voor copiën zijn afgeschreven en in vaste banden gebonden, mitsgaders een van de duplicaat papieren ontvangen van de buiten-Comptoiren, waar van de originele in wezen en behoorlijk gesteld zijn, zeer gevoeglyk kunnen gemist worden de afgaande

[1]) Resolutieboek i. d. pag. 496 e. v.

minut-brieven naar de buiten-Comptoiren, van de voorgaande en de eerste dertig jaren dezer eeuw, in zo verre de copia-brief-boeken van dien tijd compleet zijn, of na dat het manquerende dezen aangaande uit gedagte minut-brieven na mogelykheid zal wezen geredresseert, dat inzelvervoegen alle de evenvermelde duplicaat-papieren, schoon wel van enig gerief egter om de boven aangehaalde motiven te ontberen zijn, dat de aanhouding der minut Batavise dag-registers waar copyen van zijn zelfs nodeloos is aan te merken, en dat vervolgens zelden of nooit gebezigt worden, of na alle apparentie langer van dienst zullen wezen, een menigte van zogenaamde bijlagen tot de brieven en de dag-registers van de buiten-Comptoiren in de voorgaande en eerste dertig jaren dezer eeuw ontvangen, gelijk ook de gewisselde brieven van dien tijd tusschen het een en ander buiten-Comptoir, item van de hoofdcomptoiren aan hunne subalterne en vise versa: Zo is na deliberatie goedgevonden en verstaan, om door den Adjunct Eerst gezworen Klerk ter Generale Secretarij BAREND REIJKE, den korten-notulist HENRIK TER PELKWIJK, den marginalist ADRIAAN DE BOCK en den Gezwn: Klerk HENRICUS JOHANNES HOLLENHAGEN, nevens voorsz. Archivarissen POELMAN en HUIGENS na mogelijkheid in order brengen, de copia afgaande brief-boeken, wegens het van hier naar de buiten-Comptoiren geschrevene, voor zo verre zulks uit de minut-brieven geschieden kan, dog die minut-brieven van de voorgaande en de eerste dertig jaren dezer eeuw, item de minut-Batavise dagregisters waar-van de copyen ter Secretarij berusten, als mede alle ontvange duplicaat-papieren van de buitencomptoiren, waar van de origi-nele aan handen en welgesteld zijn, gelijk ook alle papieren in de voorgaande en eerste dertig jaren dezer eeuw van de buiten-comptoiren ontvangen, in zo verre altans tot geen gebruik meer dienen, en geen apparentie hebben van in den aanstaande beno-digd te wezen, onder de directie en het toezigt van opgem: bij dezen benoemde Secretarij bedienden te doen verbranden op de zogenaamde houtkap, inzonderheid zorgende dat van de ontvan-gen papieren van de buitencomptoiren niet verbrand worden d'originele brieven aan deze Regering, of ook de duplicaten waar van geen originele zijn, mitsgad: geen Resol:, nog gewisselde brieven met vreemde Europeërs, geen memoriën van resp: ge-

bieders aan hunne successeuren nagelaten, of ook enige andere papieren van speculatie, met verderen last om oplettende te wezen, dat er van de uitgeschotene papieren ter vernietiging gene in verkeerde handen kome, en waarschouwing, dat zij na uitvoering dezer Commissie bij een schriftelyk raport van hier in na vereisch gehandeld te hebben, onder presentatie van Eede getuigenis zullen moeten geven".

Het „berigt" der twee secretarissen volgt hierachter als Bijlage A.

Gewoonte was het, dat op de Generale Secretarie zij, die „door onvermoeiden iever en vlijt" zich onderscheiden hadden, in rang en gage werden verhoogd. Gerept wordt in de resolutie van 8 Juni 1769 [1]) over de „meer en meer toeneemende armoede onder de pennisten door het gemis van gelegenheid om buiten 's Comps: dienst bij den burger als andersints iets te winnen."

Het aantal „ordinaire klerken" werd van vijftien op twintig gebracht.

In 1770 [2]) was de in 1768 gevraagde inventaris van archiefstukken gereed.

„In conformité van 't geresolveerde aan deze tafel ter sessie van den 31 Maart 1768 door den adjunct Eersten gesworen klerk ADRIAAN DE BOCK, den korten-Notulist HENDRIK TER PELKWIJK, nevens de archivarissen STEEVEN POELMAN, en JAN DE VRIES, volgens hun heden ingekomen bericht, alle de op het archif van de Generaale Secretarij berustende papieren, van de voorige en de eerste dertigh jaaren deezer eeuwe nagezien gesorteert, de nodige bizondere brieven, Resolutiën, Memoriën van de respective gebieders aan hunne successeuren nagelaten, mitsgaders andere papieren van speculatie, zoo veel mogelijk in ordre gebragt, ende nutteloose of door de witte mieren en ander ongedierte beschadigde daar uit geschooten zijnde: Zoo is goedgevonden en verstaan de door hun nuttig, en ter aanhoudinge waardig geoordeelde papieren, met het daar van geformeerde Register, te doen bewaaren en behoorlyk

---

[1]) Resolutieboek i.d p. 580.

[2]) Resolutieboek 10 April 1770 p. 231.

gadeslaan, maar daarentegen de uitgeschootene ten overstaan van de berichters te laaten verbranden op de zogenaamde houtkap, en hun alle omzigtigheid daaromtrent, en voornamentlijk dat er geene van in verkeerde handen komen, te recommandeeren" [1]).

Onvoldoende bleken de afweermiddelen tegen de rajap of „witte mieren".

Immers in de resolutie van de Hooge Regeering van 9 Januari 1781 [2]) staat vermeld:

„Bij een door den Heer Gouverneur Generaal geproduceerde notitie gezien wesende dat onder de archiven van de Generaale Secretarij, door de witte mieren geinfecteerd en voor het grootste gedeelte beschadigd waren bevonden:

De aankomende Indische brieveboeken van 1657, de eerste deelen van 1674 en 1676, met het derde deel van 1677, het afgaand Patriasch en Indische briefboek van 1635, de verbaalen van 1666, 1668, 1669, 1670, 1671, 1673, 1674, 1677, 1680, 1682, 1683 de twee eerste deelen, en 1685 nevens de Bataviasche Dagregisters van 1641/2, 1643, 1650, 1654 en 1658, zoo is goedgevonden en verstaan den Eersten gezw: klerk DANIEL DIEDERIK VAN HAAK te qualificeeren alle die boeken voor zoo verre dezelve niet meer gebruikt of geleesen konden worden, door het vuur te laten vernietigen onder eene nadere en ernstige recommandatie, om daar tegen in 't vervolg alle mogelyke sorge en attentie te gebruiken."

De overzichtelijke „notitie" volgt als Bijlage B.

Over den treurigen toestand van het beheer over de archivalia, en over de wording van wat nu onze archiefstukken zijn, kan niet duidelijker geschreven worden dan door den man, die de klerken met de pen in de hand over de stukken zag sterven.

De resolutie van „Dingsdach den 11 Januari 1791" [3]) geeft het droevig relaas:

---

[1]) Archiefinventarissen No. 2 „Berigt en Register nopens de Archive, 2 April 1770" ingediend door de Secretarissen B. Verselewel Faure en J. A. van der Voort, ingevolge resolutie van de Hooge Regeering van 31 Mei 1768, (oud Varia 386).

[2]) Resolutieboek i. d. p 28-29. [3]) Resolutieboek i. d p. 27 e. s. — 46.

Aan zijn Hoog Edelheid etc *

De ondergeteekende Eerste geswoore klerck ter Generale Secretarij neemt de vrijheid Uwe HoogEdelheeden met alle onderdanigheid onder 't oog te brengen, dat hoe zeer hij ook dus lange geschroomd heeft zijne eerbiedige vertoogen over de onmogelykheid waarinne hij volstrekt verseert, om het genoegsaam dag aen dag vermeerderende schrijfwerk met de nodige vivaciteit en voortvarentheid aftedoen, ten papiere te brengen en geadstrueerd met middag klaare bewijzen, aan Hoogstderzelver wijze beoordeeling voortedragen, het lange tijdsverloop, echter zonder eenige de minste tusschenpoosing van rust, en de opeenstapeling van achterstallig werk, welk evenwel ook afgedaan moet worden, hem als dringen en noodsaaken, met verwerping van alle daar teegen obsteerende hinderpalen en bedenkingen, voor al in den tegenwoordigen drukken tijd der besending naer Neederland, zonder eenig langer vertoef voor den dach te komen, met deese eerbiedige en door de nood afgeperst wordende verklaring, dat het bijkans met geene mogelykheid langer, met de teegenwoordige, zeedert 21 jaaren herwaerds, nog standhoudende bepaling der klerken ter Generale Secretarij gesteld kan worden. Dit zal hij, weegens de meenigvuldigheid van ander geen het minst uitstel gedoogend werk, zoo kort immers doenlyk, dog teffens ook, zoo duidelyk als hem maar eenigsints mogelyk is trachten te bewijzen.

Uwe HoogEdelheeden gelieven dus tot eene beetere toeligting der zaake uit de deesen geannexeerde bijlaag No. 4. geinformeert te zijn, dat bij Resolutie der Hooge Indiasche Regeering, van den 30 Maart 1745 het getal der klerken ter Generale Secretarij is vastgesteld, op

4 Geswoore klerken
15 ordinaire d°
15 Extra ord^e d° en
6 jong assistenten

te samen 40 stuk, waar bij voorts nog geaccordeert zijn 8 klerken extra tot het vereevenen der slapers.

In A° 1755 heeft men nodig geoordeelt het meer en meer accresseerende Schrijfwerk te verminderen en gevolgelyk ook eene reductie gemaakt in de klerken, wanneer derzelver getal bepaeld is, op

16 Geswoore en ordinaire klerken
8 Extra ordinaire do en
10 jong assistenten, uitmakende te zamen

34 stuks.

En teffens vastgesteld dat de zulke die boven het voorschr: getal ter Secretarij bescheiden mogten geraken, alleen voor de gagie, zonder genot van eenig kostgeld, dienst zouden moeten doen tot tijd en wijle door versterf als anders in het vaste getal der kostgeld trekkende konden invallen, en verbeeterd worden, dit blijkt nader bij de deesen eerbiedig geannexeerde Extract Resolutie, van den 29e April 1755, sub No. 2.

In A° 1767, is het getal der Pennisten ter Generale Secretarij nog met ses vermeerdert, te weeten, met 3 ordinaire en 3 extra ordinaire klerken, uitwijzens Extract Resol: van den 13 Febr: verm: Sub No. 3.

De bijlaage N° 4 toond aen, dat de Hooge Indiasche Regeering op den 8e Juni 1769, om de breeder ter Resolutie van dien dag vermelde reedenen, goedgevonden heeft, het getal der ordinaire Klerken van 15 tot 20 te vermeerderen. De bepaling van de extraordinaire klerken en Jong assistenten, is op den vastgestelden voet in de jaaren 1755 en 1767 verbleeven, en dus het getal der nodig geoordeelde Pennisten, buiten de 4 geswoore klerken, in het geheel gesteld op 41 stuks.

Deese bepaling van 41 koppen, die alle kostgeld zijn trekkende, is zeedert bij geen besluit der Regeering vermindert of vermeerdert; daar meede heeft men toen ter tijd geoordeelt dat het schrijfwerk ter Generale Secretarij afgedaen konde worden, en het is ook werkelyk geduurende circa een tiental van jaaren daaraen afgedaen; het is echter verre van daar dat het zeedert den jaare 1779 of 1780, daarmeede heeft kunnen geschikt worden, dit zal de needrige Teekenaer thans trachten te betoogen.

Zijn eerste bewijs zoude kunnen zijn, de noodsaakelijkheid, waerinne men genoegsaam jaarlyks zeedert 10 jaaren herwaerds geweest is, om, ten tijde van het drukste werk, of in de besendingen naer Neederland, recours te moeten neemen tot de klerken van de Loge, en zelfs tot een gedeelte der klerken van de Notarissen en Vendumeesteren, gelijk nog in den jaare 1784 geschied is; hij erkend volgaarne dat het min of meer iets geholpen

heeft, dog moet teffens gestand doen, dat eene diergelijke poging meesttijds van zeer weinig nut, en voor een Eerste klerk dikwerf genoegsaem wanhopende en desperaat geweest is, want Uwe Hoog-Edelheeden gelieven te beseffen:

Dat genoegsaam geen een baas van het een of ander zoldij-Comptoir zijne beste, of de verstandigste, en meest in S' Comps. Zaaken of het voeren van de Pen geverseerde klerken zal afgeeven; een derzelve is hem liever als 4 luijaerts of prullekramers, welke ze overal en op elk Comptoir hebben; hij geeft dus op hooger ordre af, al wat hij missen kan en zelfs nog eerst aenleert, en die menschen komen dus op de Generale Secretarij nett als of ze gesteld en verlaten wierden, midden in de woestijne van Arabië.

De nood vereischt werk, men geeft haer dus onder handen, al wat tot behulp van den een of ander klerk van de Secretarij noodsakelyk is, en heeft al oneindig veel te stellen, wanneer men aan alle derzelver vraagen, zwarigheeden en teegenkantingen, door eene ampele onderrigting een einde kan stellen; is alles afgedaen en men denkt, de zaak zal nu voortgaan, zoo vind men meestijds na verloop van een of twee dagen dat het grootste gedeelte van het verrigte moet gescheurd worden, en een begin van vooren af aen opnieuws is doorgaans het beste wat men doen kan.

Ene meenigte andere inconvenienten, die nog veel meer hinder en verwarring toebrengen, zal de ondergeteekende niet eens optellen; ze zouden hem te ver van de bedoelde kortheid verwijderen, de gewigtigste derselve bestaan egter daarinne, dat de een of ander deezer helpers, die na zijne manier nog al wel denkt, de minutvellen s' middags of s' avonds meede neemt, om het hem opgedragen werk aen huis aftedoen, en daardoor als hij zomwijlen ziek word, of uit eene andere reeden t' huis blijft, dikwerf het geheele Comptoir in wanorde, en verleegentheid brengt; niemand weet waer hij, of degeene die de absente vellen onder handen heeft, woond; het is daer te boven nog onzeeker, of de manqueerende vellen in een beslooten Lessenaer leggen, dan wel bij de een of andere aen huis leggen, en gelijk natuurlyk is, alles redundeert op 't laatste ten laste van den Eerste geswooren klerck; andere blijven s' namiddags dan wel eenige dagen agtereen onder pretext van ziekte als anders t' huis, en men diende in zulk

een tijd wel vier of meer râport gangers te hebben, ongeagt de bepaling maer één toestaat. Seedert 1780 heeft de Eerste klerck reets 2 moeten houden, en de ondergeteekende betaald zeedert a° 1787 s'maandelijks 3, zonder dat hij tog nog zeggen kan, na behoren of na benodigtheid bedient te worden.

De volgende waerheeden zijn egter van meerder klem, en leggen zoo duydelyk voor 't oog, dat het bijkans overbodig is, tot derzelver staving veel woorden te verliesen; men heeft voor deezen gelijk uit de voorschr: met eerbied geannexeerde 4 bijlaagen nader blijkt in 1745, 1755, 1767 en 1769 reets met veel grond aangetoond de vermeerdering van het Schrijfwerk, en de noodsakelykheid die daer uyt voortvloeyde, om van s'gelijken het getal der klerken te vermeerderen; de Regeering van dien tijd heeft daeraen uit overtuiging gedefereert, en het getal der klerken juist niet altijd overeenkomstig met de voordragt, maer doch na mate Hoogstderselver wijzer doorzicht nodig oordeelde, eenigsints geaugmenteert, en zeedert is het tot in a° 1774 meest op den vorigen voet verbleeven; in dit jaar accresceerde het schrijfwerk reeds aansienlyk, en het wierd in dat zelfde jaar nog meer verswaerd, door de introductie en hooge Last ter oversending der Scheeps Resolutien, genomen tot conservatie of herstel van s'volks gesondheid aen boord der uitkomende Scheepen, met de berigten weegens derzelver examinatie en bevinding alhier, naer Neederland, welk werk tot nu toe dubbeld, maar volgens de jongste ordre der Heeren Meesters vervat bij hoogstderselver gevenereerden briev van den 3e December 1789, en het daarop bij Uwe HoogEdelheeden genomene besluit, sub dato den 16e August: LL. voortaan 4 dubbeld, namelijk aen Amsterdam, Zeeland, Delft en Hoorn gezonden zal moeten worden; het Minut beslaat doorgaans ruim een riem Papier, en dus veroorzaakt deese lastpost alleen 4 riemen copieer-werk; in 1775, 1776, 1777 en 1778, vermeerderde het schrijfwerk al gaande weg immer meer en meer; de volumineusheid der Resolutien van die jaren kan dit voldoende aantonen, maar in Ao. 1778 en voornamelijk in 1779 verkreeg het een nieuwen toewas, door de oneindige meenigte der berigten, die van elk Dienaer naer vereisch van zaaken uit hoofde van zijn ampt gevordert wierden, de afgave der Extracten en de massa der inkomende berigten accresseerde dus meer dan ooit,

en zulks gaf gevolgelyk ook eene groote extensie aan de Resolutiën, Besoignes en depeches die daar uit voortvloeyden; dit blijkt onder anderen evident uit de korte Notulen of aanteekening der besluiten, van die jaaren, waer van een gering staaltje het overtuygendste bewijs zal kunnen opleeveren. De ondergeteekende verkiest daar toe uit den hoop van agt en tagtig Hoofd-deelen, waar onder de besluiten Uwer HoogEdelheeden na gewoonte gebragt worden, alleen dat van zaaken van ondersoek en verantwoording.

Het behelst in A°.	1770	Posten	51.
„ „	1771	„	41.
„ „	1772	„	84.
„ „	1773	„	11.
„ „	1774	„	37.
„ „	1775	„	55.
„ „	1776	„	84.
„ „	1777	„	127.
„ „	1778	„	189.
„ „	1779	„	118.
„ „	1780	„	124.
„ „	1781	„	139.
„ „	1782	„	81.
„ „	1783	„	170.
„ „	1784	„	154.
„ „	1785	„	197.
„ „	1786	„	205.
„ „	1787	„	227.
„ „	1788	„	225.
„ „	1789	„	291.
„ „	1790 tot den 19 Novembr. incluis	„	261.

In de jaaren 1781 tot 1785 inclusive, was het, verre van te verbeeteren, in een ander opzigt nog veel erger gesteld, want het werk verminderde geensints, en de ieverigste, de bekwaamste klerken stierven allengskens door een zeer natuurlijk gevolg weg; want ze deeden inderdaad door haaren iever bezield, veelligt meer als van haar gevergd kon worden, of haare bekwaamheid toeliet; de ondergeteekende zoude daarvan de valabelste bewijsen

kunnen blijven [1]); hij bedoeld hier de zodanige, die genoegsaam met de pen in de hand, of dog maar weinige uuren daarna, gestorven zijn; ze konden niet geremplaceerd worden door gebrek aen uitkomende Europeesen, ten minsten van zulke die bekwaam waren om de Pen te voeren, of iets konden afdoen, en men zich in die jaaren tot zelfs diep in 1787 moeten behelpen, met de klerken die men aen handen had, dikwerf verre beneeden de bepaling; Chineesen, Inlanders, alles wierd met greetigheid aengehaeld wat maer eenigsints het gebrek konde remplaceeren; in den aenvang ging het nog al tamelyk goed, maar zoo dra waren ze niet een weinigje opgeleid, of ze hadden eenige kennis van zaaken gekreegen, (want de Secretarij is inderdaad eene soort van hooge School:) zoo worstelden en wroetense om verhoging, en die niet naer haare begeerlijkheid en buitensporigheid kunnende verkrijgen, zoo verlieten zij, de een eerder, de ander later, het Comptoir, zich begeevende bij de Notarissen, Procureurs, of andere Particulieren, die met menschen welke reets eenige fortiliteit [2]) hebben, altoos gediend zijn, en oneindig beeter als een Eerste klerk ter Secretarij, van zijn matig inkomen, tot eige gerust stelling van hem doen kan, kunnen betalen; wijl ze min of meer in verleegentheid zijnde, zich na best vermogen moeten zoeken te redden, en van een ander weeder betaald worden, welk egter niet bij den ondergeteekende plaats vind; een groot en onherstelbaar gebrek in deesen is, dat zoortgelijke menschen doorgaans huurlingen zijn, aen geen bedwang onderheevig, blijvende weg als het hun niet langer aanstaat, wanneer men dikwerf nog onbeschrijffelyke moeite heeft om maar te hooren, waar aen het hapert; want heeden woonen ze hier, en morgen op eene plaats, die wel een quartier uur gaans van daar is geleegen en bij den ontzachelyken omslag ter Secretarij is het bijkans onmogelyk zich op alle die kleinigheeden na behoren te kunnen informeeren.

Alle hetgeene hier voren met waaragtige kleuren geschetst is, komt egter geensints in comparatie, bij de ontzagchelyke vermeerdering van 't werk, die in Ao. 1786 een begin heeft genomen; de tijd ontbreekt aen den ondergeteekende om dit na behoren te

---

1) Lees: doen blijken.
2) Lees: dexteriteit.

deciffereeren, of openteleggen, maar zijne overtuiging dat hoogstdeselve en elk die van S' comps. omslag zeedert 20 jaren herwaerds eene gegronde kennis heeft, gereedelijk zullen gestand doen, dat het teegenwoordig buiten alle voorbeelden geaccumuleerde schrijfwerk, bijkans meer dan 1/3 van de jongst voorgaande tijden, of wel de helfte met dat van 10 of meer jaaren herwaerds verschilt, is dus volzeeker en stellig, dat hij geen ogenblik schroomt om dit te beweeren; het is eene volstrekte onmogelijkheid dit werk te willen vergen van 41 klerken, waervan meest doorgaans 10 ziek leggen, tien anderen leerlingen zijn, of op zijn moderaetst gezegd, dog maar weinig kunnen uitvoeren, en de ondergeteekende begrijpt bijkans zelf niet, hoe het tot nog toe heeft gaande gehouden kunnen worden; zeeker is het intusschen dat Uwer HoogEdelheeden wijze doorzigt, hierinne zal gelieven of dienen te voorsien, want de volgende data zegt:[1])

De Generale Resolutiën bedragen in den jaare 1770 met de daerin geinsereerde schriftuuren te zamen met de registers 70 quaterns groot formaat papier bereekenende â 6 Vellen
ieder . . . . 420 vellen gt. formaet
in 1776 accresceerden dezelve reets tot 137
quarterns of . . . . 822 „ — —
in 1789 zijn deselve reets uitgedijd tot
verbazende bondels van 200 quaterns-
en daar en boven of meer dan . . . 1200 „ — —
dit werk moet seeven maal gecopieerd worden.

Het jaarlyks Generaal verslag of de zoogenaemde December brief, naer Neederl: bedroeg in Ao. 1770. 400 minut-vellen.
in 1778 . . . . 395 — - —
in 1788 reets . . . . 670 — - —
en in 1789 nog 140 vell meerder of . . . . 810 — - —
dit werk moet 11 maal gecopieert worden, en de Minutvellen zijn dikwerf al tamelyk compres, hoewel maar halverblads geschreeven; de overige zoo gemeene als Secreete brieven die buiten des nog naer Neederland afgaen, zijn meede thans ongemeen volumineuser en meenigvuldiger als voorheen, voornamelyk de zoo genaemde October brief.

---

[1]) Bedoeld is: „zooals de volgende gegevens doen zien".

Eene augmentatie van dien aerd, is zeeker het overtuigendste bewijs, dat thans merkelyk meer werk afgedaan word, als in de laatst gepasseerde 20 of 30 jaaren, ongeagt het teffens zeeker is dat het gros der klerken, over 't geheel, teegenwoordig verre inferieur is, aen de bequaemheid der mannen, die voorheen of in vroegere tijden, ter Secretarij als klerken dienst deeden; het is den ondergeteekende in den teegenwoordigen tijd volstrekt onmogelyk dit nader te betoogen, maar de overtuiging Uwer HoogEdelheeden van dit zijn gezegde, maakt de zaak buiten des overbodig; hij zal alleen oppervlakkig eenig vermaan doen van de besoignes, Dagregisters, Scheepen-Lijsten, en verbeeter Lijsten die alle ook seevenmael moeten gecopieert worden, van de afgaande Indiasche brieve-boeken, die voortaan 5 maal zullen moeten worden gecopieert, en kan onmogelyk verder een denkbeeld geeven van de verbaazende stapels der Extracten, bijlaagen, berigten, Memorien, verhandelingen, consideratien en andere schriftuuren van dien aerd, die thans doorgaans zoo voor Batavia ter afgave aen den een of ander, als voor de buiten Comptoiren en Neederland ten minsten dubbeld gecopieert moeten worden, een chaos, waer uit een ruim 20 jaarige dienst ter Generale Secretarij den ondergeteekende nauwlyks redden kan; genoeg zij het HoogEdele Heeren! dat hulp of vermeerdering van 10 â 12 klerken allernoodsakelykst is, en teffens eene vermeerdering van supposten, waar onder hij alleen bedoeld, buiten de 4 onderkooplieden, ten minsten de reeds in Ao. 1755 bepaalde 4, doch zeedert verscheide jaaren op 1 â 2 verminderde geswoore, en dan nog eenige onder Eede gebragte klerken, die in der daad zoo wel de geswoore als onder Ede gebragte klerken, geen duit meer aen gagie en kostgeld winnen als een ordinair klerk, en dus de E. Compie. ook niets meer kosten, maar ze zijn, desniettemin, ook niet te ontbeeren, zoo om opzicht te houden over de mindere klerken, die nog niet onder Eede staen, als ter afdoening van het secreete werk, waer meede hij somwijlen, vooral als het eenige haest vereischt, en volumineus is, in de grootste verleegentheid zit en zig nauwlyks te redden weet, weshalven hij ook de vrijheid neemt Eerbiedig te insteeren dat alle de ter Generale Secretarij bescheidene ordinaire klerken, voortaen onder den Eed van Secretesse gesteld mogen worden; dit zoude hun niet alleen eenig-

sints boven de mindere klerken distingueeren, maar het destrueert teffens met wortel en tak het valsche denkbeeld, welk weleer veele klerken ter Secretarij hebben bezeeten, met zich te verbeelden, dat zij niet gehouden zijn, tot de geheimhouding van zodanige zaaken als ter hunner kennisse, of onder hun bereik komen, wijl ze namelyk niet onder Eede stonden, een denkbeeld 't welk dikwerf in zijne gevolgen zeer pernicieus en gevaarlyk worden kan, en waer teegen men nauwlyks in staat is, genoegsaam op hoede te kunnen sijn; bovendien zoude het meerdere ruymte verschaffen, in de verdeeling van het secreete werk, welk immer gaende weg al meer en meer accresseert, en ook meerder zeekerheid geeven dat geen mindere klerk zig tot de kennis van zaaken indringt, die hem niet aenvertrouwd worden; het zoude Uwe HoogEdelheeden in den eersten opslag kunnen toeschijnen, als of den ondergeteekende zomwijlen te veel versogte, wijl de 4 onderkooplieden seedert eenige jaaren herwds. meede zijn aangehouden en verpligt, om geswore klerks dienste te blijven verrigten, maar hij smeekt hoogstdeselven goedgunstig te willen overweegen, dat elk van die onderkooplieden teffens op zig zelve een eige dienst heeft, die ook verrigt moet worden, en men mag zeggen wat men wil, wanneer elk een ter Secretarij plichtmatig het zijne doet, zoo is en blijft het altoos eene volzeekere waerheid, dat zelfs de geene die het minste te doen heeft, nog werk zal vinden om zijnen tijd wel te besteeden, en maar weynig ogenblikken zal kunnen leeglopen; het is egter zoo verre vandaan, dat hij zich te veel zoude verstouten, dat hij bij eene augmentatie der klerken zelfs niet eens de van ouds geoordeelde proportie der Suppoosten in agt neemt; het Schrijfwerk is dus vermeerdert, en heeft over geheel Indiën, principaal zeedert A° 1786, eene zulke augmentatie ondergaen, dat het voor iemand die niet werkelyk daar van onderrigting heeft, ongelooflyk zoude toeschijnen; alles concentreert zich van de gezamentlyke buiten comptoiren ter Generale Secretarij te deeser Hoofdplaatse, honderde abuisen moeten hier worden geredresseert, en bloot het nazien, confronteeren en registreeren der genoegsaem dagelyks en zonder ophouden van elders aengebragt wordende Paquetten, kisten en kassen, met brieven, boeken en Papieren, vereischt reeds veelvuldige handen, en tijdspilling, meer dan ooit voorheen

daar toe nodig geweest is; het eenigste middel om er door te geraaken is eene gestadige inspanning en werkzaamheid, en God weet dat het eene zuure broodwinning is; van 10 persoonen, mag men vast reekenen, dat 2 meest doorgaans, zelfs in de gesondste tijden van 't jaer ziek zijn; derzelver werk moet weeder door anderen worden verrigt, en verzwaert dus hunnen taak, en men heeft wel meermaals gezien, dat een gesworen klerk 3 tot 4 Weeken agtereen de wagt heeft moeten doorstaen; zeeker is het intusschen, dat indien elk een naer best vermogen ieverig en werkzaam was, men zeer veel zoude kunnen afdoen, dog, of diergelijke persoonen dik gezaaid zijn, zal hij liefst, aen Hoogst derselver beoordeeling alleen overlaten, zijnde het door eene meer dan gewoone aenstrenging zeedert eenige jaaren herwaerds reets dus verre gekomen, dat met uitsondering van eenige weinige, verre de meeste en wel ruim drie vierde der klerken het voor een bijsonder geluk zouden aensien, wanneer ze van de Secretarij ontslagen, en op een ander schrijf comptoir, waar minder te doen valt, konden geraken; hier bij accedeert nog het ongeluk, dat dikwerf de gewilligste en meest belovende jonge Lieden, door de Injuriën van dit climaat in den bloei haares leevens weggerukt worden, gelijk dit jaar bijsonder ten opzichte van 4 bekwaame persoonen plaats gehad heeft, en eene remplaceering derzelver is dus moeijelijk en onzeeker, dat ze bijkans niet dan na lang tijds verloop te verwagten is, terwijl het grootste getal der geene, die zig tot de Pennedienst aenbieden, uit hoofde van derzelver geringe capaciteit moet worden afgeweesen.

Meerder hier van te zeggen zoude thans overtollig zijn en den ondergeteekende vertrouwd door het hier voren ter needer gestelde reeds genoegsaam te hebben aengeweesen, dat hij Hoogstdeselve niet zonder reeden beswaerlyk valt, zich vleyende dat Uwe HoogEdelheeden goedgunstig zullen gelieven te voorsien in eene benodigtheid, die op het moderaatste bereekend en bijkans niet meer te ontbeeren is, in welke Eerbiedige hoop hij hoogstderzelver beveelen ten deezen blijvende afwagten zig met de diepste Eerbied teekent (:onderstond:) HoogEdele Groot Achtbaere Heer en WelEdele Gestrenge Heeren! (:lager:) Uwer HoogEdelheeden onderdanige en trouwschuldige Dienaer (:was get:) Ps. de Elwijk. (:in margine:) Batavia den 20e December 1790.

BIJLAGE I.

Extract uit de Generale Resolutiën des Casteels
Batavia genomen in Raade van Indië
op
Den 30e Maert 1745.

Door den tweeden Secretaris deezer Regeering volgens jaarlyksche gewoonte ingedient zijnde een memorie der verbeteringen op de generale Secretarij aanwijzende niet alleen de vacante plaatsen, zoo onder de aldaer dienst doende onderkooplieden, als de ordinaire en Extra ordinaire klerken, mitsgaders jong assistenten, maar ook de voordragt van eenige subjecten tot vervulling van deselve, Item een vast getal klerken om aldaar in 't vervolg te blijven dienst doen, gelijk dat een en ander bij voorschr. memorie of berigt van den volgende inhoud nader consteert.

Insertie.

Zoo wierd na resumptie van het zelve goedgevonden en verstaen na den daer bij gedanen voorstel den Boekhouder JAN CAMPIE tot Dagregisterhouder, den ordinair klerk ANTHONIJ RAVENSBERG tot opsiender der boeken en Papieren, den assistent CAREL GODIN tot marginalist, en de ordinaire klerken WILLEM BAILLAART en PHILIPPUS WILHELMUS CAPELLE, Item den assistent MR. JOHANNES GODOFREDUS SCHIMMELPENNING tot collationisten aentestellen, alle met de qualiteit van onderkoopman en daar toe staande gagie van f. 40 ter Maand, onder een verband van 5 jaaren heeden ingaande, en met de qualiteit van ordinaire klerk, zoo voor het presente als in het aanstaende te beneficeeren, de geswoore klerken ten voorsz. comptoiren, althans bestaende in de Persoonen van

Albertus de Leeuw
Jan Fredrik Beem
Abraham Lapro en
Jacob Willem Pels

mitsgaders ook tot een permanent der ordinaire en Extra ordinaire klerken, om de geallegueerde reedenen bij voorsz. Memorie te bepalen een nomber van vijftien van ieder klasse, ongereekend de bovengeme. vier gesw. klerken, en ses jong assistenten, en tot eerstgem. qualiteit tot de ontbreekende 9 Stux voor eerst de

ondervolgende agt Extra ordinaire klerken te bevorderen, en de plaats van de neegende open te houden, te weeten:

Pieter Spiering
Jan Zeck
Johannes Ten Hove
Fredrik Christiaen Roemer
François de Valbert
Theodorus Jacobus Schrevelius
Carel Willem Soderberg en
Anthonij Bijweegen.

Item tot Extra ordinaire klerken te advanceeren, de naer te noemene agt jong en pl. assistenten:

Jan Hendrik Nieland
Hendrik van Bagge
Pieter Josias van Waert
Robbert Hendrik Armenault
Nicolaas Johannes Mooyaert
Jacobus Le Grand
Jacob Duton en
Jan Duplessis

en de overige drie vacante plaatsen almeede in der tijd te suppleeren met subjecten van goede apparentie mitsgaders als nu niet alleen tot jong assistenten aantestellen, de aen de Penne dienste doende Soldaten JACOB PASSAU en FREDRIK ADOLPH GROEN, en tot het verevenen der ten agteren geraakte slaapers, te accordeeren de aenhouding van agt klerken Extra, maar ook aen den gem. tweede Secretaris op zijne instantie, vervat aen het einde van dat berigt, tot aenmoediging en een beeter bestaen, maandelyks toeteleggen vijftig rds. tot huyshuur; (onderstond:) Accordeert: (: was get:) Ps. DE ELWIJK. Eg. k.

BIJLAGE II.

Extract uit de Generaale Resolutiën des Casteels
Batavia genomen in Raade van Indië.
op
Den 29e April 1755.

Vervolgens door den Heere Gouverneur Generael geproduceert zijnde een door de beide Secretarissen deezer Regeering ter ordre

van Zijn Edelheid opgemaakt en aen denzelven overgegeeven berigt, aantonende in het getal der zelve, als met betrekking tot het thans meer als ooit geaccresseerde schrijfwerk ten dien Comptoire, buiten eenige verhindering omtrent den weezentlyken dienst van de Compie., eene vermindering zoude kunnen gemaakt worden, invoegen het een en ander bij gede. berigt, in 't breede werd gedoceert, zijnde van den volgenden inhoud:

Insertie.

Zoo is, na die resumptie, uit overweeging van de noodzaakelykheid, dat tot menagement van de lasten die de Compie. door het aen houden van seer veel nutteloose Scribenten te dragen heeft, Soo wel in derzelver getal, als omtrend het dagelyksch toenemend Schrijfwerk, waar door zeer veel papier vrugteloos verbruykt word, eene vermindering werde gemaakt, goedgevonden en verstaen:

Eerstelyk ingevolge het voorgestelde bij ged. berigt, het getal der Copiisten ter voorsz. Secretarij te bepaalen, op Sestien ordinaire clerquen, de geswoorene daar onder gereekend, en agt Extra ordinaire clerquen, neevens 10 jong assistenten, te samen uitmakende een getal van 34 Persoonen.

Ten tweeden: vast te stellen, dat die, om de bij het voorschr. berigt aengehaelde reedenen, boven het voorschr. getal ten dien comptoire mogten bescheiden geraken, eerst voor de enkelde gagie sonder genot van 't assistenten kostgeld zullen moeten dienst doen, en niet eerder invallen, of daer kostgeld genieten, dan wel in qualiteit en gagie verbeeterd werden, als wanneer er een of meer plaatsen door afsterven als andersints, aan 't gedagte bepaalde getal zullen komen te vaceeren (: onderstond :) Accordeert (: was get :) Ps. DE ELWIJK, egc.

BIJLAGE III.

Extract uit de Generale Resolutiën des Casteels
Batavia genomen in Raade van Indië
op
Den 13e Februari 1767.

Ter zaake van het volhandige en genoegzaem van jaar tot jaar toegenomen Schrijfwerk alhier ter Generale Secretarij, is verstaen

het getal der Pennisten nog met zes te vermeerderen, te weeten 3 ordinaire en 3 Extra ordinaire klerken, door de Secretarissen bij de aanstaande jaarlyksche verbeetering voortedragen ten einde dus in 't geheel te bestaen in

19 geswoore en ordinaire klerken
11 Extra ordinaire . . . .
10 jong assistenten.

of 40. te saamen, buiten die bij de Secretarissen nog afsonderlyk dienst doen, mits dat de Inlandsche Scribenten of huurlingen, welke ordinaire maar al te luy vallen, nu zoo veel te meer moeten worden geëxcuseert en successive afgedankt, wanneer ze zomwijlen dienen geëmployeert te worden als maer eenigsints geschieden kan. (: onderstond :) Accordeert (: was get :) Ps. de Elwijk. Egc.

BIJLAGE IV.

Extract uit de Generale Resolutiën des Casteels Batavia genomen in Raade van Indië
op
Den 8e Juny 1769.

Geresumeert zijnde een adres van de Secretarissen deezer vergadering, vervattende hunne voordragt van diverse ter Generale Secretarij en bij haer dienst doende klerken, om naer Jaarlyks gebruik, voor zulken welke het meriteerden verbeetering in qualiteit en gagie te verwerven, onder aentoning dat die egter naer het bepaald getal van ordinaire en Extra ordinaire klerken althans maer zeer gering zoude kunnen weezen, hoe zeer meerder subjecten door hen voorgedragen, in bijsondere aenmerking kwamen zoo door onvermoeiden yver en vlijt als ten deele genoegzaame expiratie van hun verband, behalven dat buyten de opwekkende en aensporende middelen door de moogelykste gunsten, ook de meer en meer toeneemende armoede onder de Pennisten door het gemis van geleegenheid om buiten s' Comps dienst bij den burger als andersints iets te winnen, niet weinig den lust en moed stond uit te blussen, wanneer daer teegen ook niet voorzien wierd. Zoo is ten vervolge van het gearresteerde op den 13 Februarij 1767 goedgevonden en verstaen het getal der ordinaire klerken van 15 tot 20 te vermeerderen, ten fine daar door niet alleen voor dit maal de voorgedrage te favoriseeren, maar ook voor 't

vervolg geleegentheid te hebben een eenigsints ruimere verbeetering te doen plaats grijpen, wijl na mate dat het getal grooter zij de geleegentheid tot vacatures naer den gewoonen loop vermeerderen, onder aenmerking dat hier door wel eenige vaste Scribenten meer op de Secretarij komen, dog dat daerteegen ook weeder Inlandse huurlingen bij onbenodigtheid kunnen afgedankt worden, en dus uit hoofde voorschr: en een buiten des vacante ordinaire klerks plaatsen tot die qualiteit te bevorderen:

Den Extra ordinaire klerk Cornelis Sinkelaer
„ boekhouder Jasper Henriks
Den Extra ordinairen klerk Adriaen Vergeel
„ „ „ „ Martinus Stoffenberg
„ „ „ „ Anthonij de Jongh en
„ „ „ „ Christiaen Godfried Pauw.

Wijders tot Extra ordinaire klerken, in steede der opgenoemde bevorderde, en daar en boven nog open geraakte drie plaatsen de jong en provisioneele assistenten

Johan Mattheus Thurer
Nicolaas Bernardus Marthese
Willem Hiacintus Dekker
Petrus Spriet
Wijnard Johannes de Bourghelles de la Vacqerie
Pieter van den Broek Junior
Salomon Dekker en
Martinus Sendgraaff

en tot Jong assistenten de provisioneel aen de Pen dienst doende

George Fredrik Bose
Willem Jacob van Loon
Pieter Bouschut
Hendrik Schaarenburg
Dirk Vinkemulder
Arnoldus Heinen
Jan Heinen en
Jacobus Hanjer.

Mitsgaders tot Boekhouders de zo ter Secretarij als bij de vertoonders bescheidene assistenten, de Inlanders

Marcus Hanibals

Johannes Frans Pereira en
Duirnardus Paulusz.
(: onderstond :) Accordeert : (: was get :) Ph :s de Elwijk
E. g. C.

„Door den Eerst geswooren klerck ter generale Secretarij PHILIPPUS DE ELWIJK, bij een ampel bericht, het welk afsonderlijk door de Heeren Leeden rondgelezen, en thans door den Heer Gouverneur Generaal weeder ter tafel geproduceerd is, opgegeeven zijnde de hooge benodigtheid van meerder klerken op het ged : Secretarij, uit hoofde van het accresceerende schrijfwerk, zooals in het breede uit dies inhoude consteert.

Zoo is — op zijne daar bij gedaane instantien, en dewijl het daer bij aengehaelde maar al te zeer met de waerheid overeenkomt, goedgevonden en verstaen :

1°. het bij de besluiten deezer Regeering van den 29 April 1755 13 Febr. en 8 Junij 1769 bepaalde getal van 41 klerken ter Generale Secretarij, te vermeerderen met nog 10 stuks.

2°. behalve de ter ged. Secretarij tans als geswooren klerken dienst doende vier onderkooplieden en de presente twee gesworen klerken, het bij laatstgem. besluit geaccordeerde verval van vier stuks met nog twee geswoore klerken te suppleeren en van de dienst doende ordinaire klerken ter ged. Secretarij agt van de bekwaemste, den Eed van Secretesse te laten doen, om het veelvuldig Secreet schrijfwerk te beeter in gereedheid te kunnen brengen."

Een nachtmerrie was voor hen, die ermee te maken hadden, het aanzwellen van het schrijfwerk. Zooals bijlage C. doet zien waren er, die hun werk liever uitbesteedden. Het toezicht op de archieven was uiterst slordig, en bevolen werd om een register te maken. Gezien de slechte betaling achtte men het noodig om een fonds voor gratificaties te stichten. Maar dan moest ook ijver betoond worden en niet, in plaats van om zeven uren, pas om half negen „binnengekomen" worden.

„Onder [1]) de Heeren Leeden ter lectuure rondgeweest en tans

---

[1]) Resolutieboek, 24 April 1792, p. 690 – 697.

weder binnen gekomen zijnde, een door den eersten Secretaris deser vergadering dE. PIETER VAN DE WEERT aan den Heer Gouverneur Generaal gediend addres, betrekkelijk het nog agterstallig en dagelijks meer en meer toenemend schrijfwerk ter Generaale Secretarij, zijnde van de volgende inhoud:

Aan Zijn HoogEdelheid etc.

Reeds meer dan eens, heb ik de vrijheid gebruikt, aan Uwer HoogEdelheid mijne bedugting te kennen te geven, dat, eensdeels door het dagelijks meerder wordende schrijfwerk, en anderdeels door de toenemende ieverloosheid en onverschilligheid van de meeste Jongelieden, het werk op de generale-Secretarij, niet zoude kunnen effen gehouden worden; de geweesen eerste klerk DE ELWIJK, en den presenten eerste klerk OLDENZEEL, hebben uithoofde van het vermeerdert schrijfwerk, bereeds aan Hunne HoogEdelheeden betuigt, dat het achterstallige werk niet effen gemaakt, en zelfs het dagelijks werk met moeijte effen gehouden konde worden.

De dienst van korte Notulist, Realist der generale resolutiën en Besoignes, en Effensteller der Patriasche positive ordres, is tot nu toe opgedragen geweest aan één persoon; het is echter niet mogelijk, dat die geen, welke tans de korte notulen houd, al het overige kan verrigten; tot een bewijs daar van, gelieve Uwe HoogEdelheid zich te herinneren, dat ik Hoogst-deselve bereids heb kennis gegeeven, dat de Realias uit de Resolutien en Besoignes, niet verder effen waren, dan tot 1786 en dat ik met Uw HoogEdelheids voorkennis tot de verdere effenstelling g'employeert heb, den jongst naar Banda vertrokken onder koopman ELIAS MAZEL die echter door de korte tijd die hij alhier is verbleeven, deselve niet verder heeft vervolgd dan tot April 1788.

De presente burger scheepen MARTHEZE, incumbeert als geweesen korte Notulist de verdere effenstelling tot 1790 en met believen van Uw HoogEdelheid, zoude deese daartoe kunnen verplicht worden; het is echter waar, dat hij niet ongenegen daartoe is, en zelve heeft aangeboden voor ieder jaar, aan die geen welke die taak op zich wilde nemen, te zullen betalen 50 ducatons — maar behalven de voormelte MAZEL, weet ik hem tans niemand daartoe aan de hand te geeven. Een werk als dit,

diend effen gehouden te worden, omdat het van te veel belang is, en eens ten achteren zijnde, moeielyk effen te houden. De presente korte Notulist, den onderkoopman STOKMAN, is daartoe buiten staat, en het is dus met alle eerbied, dat ik verder de vrijheid gebruik Uw HoogEdelheid uit hoofde der noodsakelijkheid voor te stellen de volgende verschikking:

1°. de Marginalist kan zeer wel tevens zijn Realist der resolutien en besoignes.

2°. de korte Notulist kan de Patriasche positive ordres effen houden.

3°. de Archivarissen, waarvan een het dagregister houd, en de andere Bibliothecaris is kunnen eens vooral in het bezonder gedemandeert worden, het Register der Archiven ende Catalogus der Boeken in een behoorlijke ordre en effen te houden.

Ik wenschte niet in de noodzakelijkheid te zijn, dat voorstel te doen, en om UwHoogEdelheid tegelijk onder het oog te moeten brengen, het slordige toezicht dat er over de Archiven en over de Bibliotheek gehouden is; de eene schuift tans de schuld op de andere; de presente Archivarissen zijn reeds zeedert eenige tijd aan het werk, om alles in ordre te brengen en ik heb hoop dat zij binnen korten daar mede gereed zullen zijn. Het vermeerdert werk vordert niet alleen meerder attentie en iever, maar ook meerder tijd — de vier onderkooplieden kunnen dus, zullen zij aan hun pligt voldoen, niet bestaan, van het enkelde genot van gage en kostgeld — dit is onmogelijk.

Uwe HoogEdelheid is zo goed, aan ieder der geswooren klerken toe te voegen 20 rds. 's maands; deese hebben dus vrij beeter bestaan als die onderkooplieden, wijl zij eguaal kostgeld krijgen, en alleen het waarneemen van de wagten hun dienst meerder verswaard, dan die van de onderkooplieden, terwijl het meerder genot van f 10 — 's maands aan gage, niet in aanmerking kan komen, en het is dus niet minder noodzakelyk, dat een middel uitgedagt word, om aan die lieden een bestaan te geven: mach ik zo gelukkig zijn, dat UwHoogEdelheid in de voormelde schikking genoegen gelievd te nemen en dat ter belooning van die werkdiensten een fonds word uitgevonden zo niet gelijk dan ten minstens eenigsints evenreedig met dat geen welke jaarlyks aan het Negotie comptoir word toegelegd, wijl de premie

van vier hondert Rijksdaalders die 's jaars ter destributie aan den eerst geworen klerk uit 's Comp. kassa verstrekt word, op verre na niet gelijk staat, met 't geen het welk aan het Negotie comptoir goedgedaen word, en het welk in het jaar 1784, toen daartoe geen lijwaten aan handen waren, gesteld is geworden op wel 4.000 rijksds. aan contante specie, en in welk geval, ook aan de mindere klerken, en inzonderheid die welke zich door yver zulks waardig maken, van zodanig douceur meede naar evenreedigheid iets naamwaardigs zoude kunnen toegevoegd worden, die daar van nu verstoken zijn, zo durf ik mij vlijen, dat ik in staat zal zijn, binnen korten Uw HoogEdelheid met der daad te kunnen overtuigen, dat zulks van nut is geweest, en in dat geval, zoude de praesente Marginalist KARSSEBOOM kunnen opgedragen worden met het jaar 1791 tevens als realist der resolutiën en besoignes te fungeeren, de korte Notulist STOKMAN gedemandeert worden, het effen stellen der Patriasche positive ordres sedert 1786 en om die vervolgens effen te houden; en de Archivarissen en Bibliothecaris MEINDERTS en SCHWARTSE het in gereedheid brengen en effen houden van een accuraat Register op de archiven en een catalogus der Boeken, behalven het houden van het Dagregister en dan zouden zij in het douceur dat hen kan worden toegelegt, om de ambitie temeer op te wekken, in deesen voegen kunnen participeeren als

den Marginalist	voor	1/3 —.—
„ korte Notulist	„	1/3 —.—
de beide Archivarissen voor 't overige	„	1/3 —.—

Dan behalven dit een en ander, diend ook niet minder noodzakelyk voorzien te worden, in een nadere bepaling en reglement waar na zooveel de gedagte onderkooplieden, als de gesworen klerken, verpligt sullen moeten worden zich stipt te gedragen — op de voet als dit tans plaats heeft, kan het niet blijven. — Zedert de maand September van het gepasseerde jaar, heb ik bepaald alle voor de middagen, uitgesondert de dagen der vergadering, en die waar op ik door de ziekte van de heer BOTERKOPER verplicht geweest ben, de Notulen aan Uw HoogEdelheid te brengen, in het kasteel geweest praecies te zeeven uuren; behalven de gezwooren klerk van de wacht, heb ik nooit iemand gevonden dan den adjunct eerst gesw. klerk (een man van den ouden tijd

en die zeer wel weet welke [ordres dientweegen bepaald zijn) de overige komen doorgaans half negen uuren, ook wel laater — het is dus niet mogelyk dat zij kunnen werken, of zich kundig maken van de ordres; met de klerken is het even zoo geleegen; maar eenige weinige zijn om zeven uuren binnen. Ik gebruik mitsdien verder de vrijheid Uw HoogEdelHeid eerbiedig voor te stellen, de reglementen voor de onderkooplieden, geswooren — en andere — klerken ter generaale Secretarij laatst vernieuwd in 1784 nader te vernieuwen en te amplieeren, zodanig als ik met overleg van den Eerst geswooren klerk deselve geamplieerd en gealtereerd heb, en nevens deese aan Uw HoogEdelheid aanbiede [1]).

Het Reglement voor de Archivarissen en verdere onderkooplieden ter generaale Secretarij bescheiden, schijnt alleen, en wel speciaal ingericht te zijn tot naricht voor de Archivarissen; de ondervinding heeft mij echter doen zien, dat het nodig is, dat daar in in het 1e en 2e articul eenige verandering gemaakt word, en dat het 11e artl. geheel word verandert, invoegen de bijlaag deeses Lra. A aanwijst; in het Reglement voor de geswoore klerken behoord genoegzaam geene verandering gemaakt te worden, alsoo hetselve volkomen voldoende is, indien gezorgd word voor de executie, en om dit te bereiken, dunkt mij dat nodig is dat het laatste of 9: articul zodanig gealtereerd word, als in margine van het zelve genoteerd is, vide bijlaag Lra. B; de reeden waarom ik dit voorstel doe, is alleen deese dat in de eerste plaats Uw HoogEdelheid niet altijd daar mede kan vermoeilykt worden, en in de tweede plaats dat de ondervinding mij heeft geleerd dat men steeds scrupeleus is, met zodanige klagten zich aan Uw HoogEdelheid te adresseeren, en wijl dit bij de geswoore klerken bekend is, zoo slaan zij al zeer dikwils de bedreijging daar meede in den wind.

In het Reglement voor de klerken zijn, vide bijlaag Lr. C:, diverse veranderingen nodig.

Ik versoeke dat Uw HoogEdelheid de vrijheid, die ik in deese gebruikt heb, gunstig zult gelieven te vergeven; alleen de bedugting, dat, indien in het een en ander niet voorzien word, binnen korten tijd een ieder zodanig naar zijn eigen goedvinden zal handelen, dat men noch meerder moeite, als men tans reeds heeft,

---

1) Zie Bijlage C.

zal hebben, om te voldoen aan de requisiten zo van Uw Hoog-Edelheid als van de Hooge Regeering in welk geval ik met recht verantwoordelijk zoude kunnen gesteld worden, waarom ik niet in tijds had kennis gegeven; In het bizonder in steede [1] ik eerbiedig, een gunstige reflectie te slaan op de voor gestelde verdeeling van het werk in het verzogt douceur.

Terwijl ik betuige met de uitterste hoogachting te blijven (onder stond) Titul Ordinair (was getekend) P. VAN DE WEERT. (in margine) Batavia den 20 Februarij 1792.

Zo is op de bij dit schriftuur gedaane voorstellen, goedgevonden en verstaan: [2]

1°. Het Lid in het Collegie van Scheepenen desersteede MARTHEZE, als gewesen korte notulist, Realist der generaale Resolutiën en Besoignes, en effen stellen der Patriasche positive ordres te gelasten om de Realias uit de Resolutiën en Besoignes, welke sedert April 1788 tot den tijd van zijn ontslag uit dien post, als nog ten agteren staan, ten spoedigsten effen te stellen, dan wel imand zijnentweegen daartoe te employeeren, en te zorgen, dat daar aan binnen den tijd van ses maanden of voor ultimo October aanstaande voldaan ware.

2°. voor het vervolg vast te stellen, dat de Marginalist ook tevens zijn zal realist der Resolutiën en Besoignies en den Presente marginalist BAREND KARSSEBOOM mitsdien te demandeeren, de effenstelling der Realien zedert het begin van den jaare 1791.

3°. Aan den korte Notulist JAN HUGO STOKMAN op te dragen, de ten agteren staande patriasche positive ordres ten spoedigste effen te stellen, en die voortaan prompt effen te houden.

4°. De Archivarissen HENDRIK MIJNDERTS en JAN GODLIEB JONAS SCHWARTSE te gelasten, mede ten spoedigsten in gereedheid te brengen, en vervolgens effen te dragen, een accuraat register op de archiven en een catalogus der boeken, welke ter secretarije gevonden worden

5°. insteede van de 400 rds. die tot nog toe jaarlijks ter distributie onder de ter Generaale Secretarij bescheidene klerken aan

---

[1] Lees: insteere.

[2] Hier gaat de tekst verder over het beslotene.

den Eersten geswoore klerk uit 's Comps. cassa verstrekt zijn geworden jaarlijks voor een praemie te bepalen eene somma van Rds. 2000- en de verdeeling van die somma zo onder de onderkooplieden, geswooren als andere klerken na mate van den betoonde iever in de nakoming hunner pligten te laten geschieden door den eersten Secretaris deser Regeering, na voorgaande approbatie van den Heer Gouverneur Generaal.

6°. te amplecteeren de door voornoemden Secretaris VAN DE WEERT voorgestelde renovatie, alteratie, en ampliatie der reglementen, die so voor de onderkooplieden als geswooren en andere klerken ter generale Secretarije dienst doende, beraamd, en laatste in den jare 1784 gerenoveerd zijn geworden, mitsgaders daartoe niet alleen de nodige order te geeven, maar ook zowel den eersten geswoore klerk en desselfs adjunct te recommandeeren, de nodige attentie te vestigen, dat door de geene welke sulks aangaat, aan de daar bij voorgeschreeven orders promptelijk voldaan worde, als de ter Generale Secretarij dienst doende onderkooplieden gesworen, en andere klerken te gelasten, zich na den inhoud derselve, voor so verre een ieder aangaat, puntuelijk te gedragen."

Dat het den Archivarissen niet ontbrak aan „attentie en iever", maar dat alleen de tijd te kort schoot is een reden tot verheuging voor den huidigen Landsarchivaris.

In 1793, volgens de resolutie van 19 April [1]), stelde men opnieuw belang in de archivalia toen het „Generaal Register der Papieren welke op de Archiven berustende zijn" werd ingediend op 10 April. De Archivaris moest maar weer „de onbruikbare papieren laten vernietigen" en doen aanvullen wat van de laatste jaren mankeerde:

„Door den Eersten Secretaris dezer vergadering, D. E. PIETER VAN DE WEERT, bij een aan den Heer Gouverneur Generaal ingediend bericht vertoond zijnde, dat ingevolge besluit van den 24e April

[1]) Resolutieboek i.d. p. 772 en 773. Daar op p. 773 foutief staat 1794 in plaats van 1793, komt het, dat Mr. VAN DER CHIJS op p. VI van zijn Inventaris tot tweemaal toe 19 April 1794 noemt.

1792., door de archivarissen ter Generaale secretarij, een accuraat Register van alle de op de Archiven berustende papieren is vervaardigt geworden[1]) mitsgaders dat alle dezelve zig thans in een goede ordre bevonden, zo is goedgevonden en verstaan daar van deeze aantekening te houden.

En dewijl uit het daaraan geannexeerd bericht van de voorsz. Archivarissen consteerd dat de volgende papieren als

van Chormandel van de jaaren 1731, 1732, 1733 en 1734
van Bengale van 1761, 1762, 1765 en 1766
van Ceylon van 1740, 1746, 1756, 1764, 1765, 1768 en 1780
en van Mallabaar van 1755

nevens een parthij ontvangene brieven van de veldschans Tanjongpoura doorvreeten en geheel onbruikbaar zijn bevonden — mitsgaders dat absent en niet te vinden zijn:

de minut afgaande brieven naar Palembang van 1780, 1781 [en 1782
naar Siam van 1781 en 1782
naar Java's noord oost cust van 1782
en naar Bantam van 1783

dat ook mankeeren de origineele aankomende brieven van Palembang van 1780, 1781 en 1783, van Mallabaar van 1777, waar van echter de duplicaten aan handen zijn
voorts dat mede niet gevonden zijn de Bijlagen, gehorende tot de Generale Resolutie deezer Regeering van de maand May 1780
maand Aug. en October 1781
„ Maart 1782
„ December 1783
„ September en November 1789.

Zo is wijders goedgevonden en verstaan aan voorm. Secretaris VAN DE WEERT qualificatie te verleenen, om de onbruikbaare Papieren te laten vernietigen — mitsgaders den Ministers en Bediend.'s op Palembang, Java en Bantam te gelasten, om van de successive in 1780, 1781, 1782, 1783 derwaards gezondene brieven, voor zo verre dezelve alhier niet te vinden zijn afschriften herwaards te zenden, tot suppletie van de mankeerende en de duplicaat Palembangsche en Malacsche te laten dienen voor

[1]) Deze archiefinventaris berust in het Landsarchief als No. 4 dd. 10 April 1793, slechts deel II, over de „Buijten Comptoiren".

de ontbreekende origineele en wijders met opzigt tot de absent zijnde bijlagen tot de Generale Resolutiën naar welkers terug bekoming alle mogelyke moeyte te vergeefsch is aangewend en welkers suppletie ondoenlijk is te berusten in de deswegen gedane opgave en daar van almeede aanteekeninge te houden".

In een brief van 11 Juni 1793 [1]) schreven de Archivarissen M. MEINDERTS en J. G. J. SCHWARTZE aan den Eersten Secretaris van de Hooge Regeering dat enkele, in het rapport van 10 April als vermist opgegeven deelen door den Heer Visitateur — Generaal NEUN aan de Generale Secretarie waren gezonden, „dewelken apparent bij ged. Heer NEUN nu ruym een jaar zijn geweest," zooals de Archivarissen lakoniek opmerken.

Toen 8 Augustus 1800 de Ordinaris-Raad A.C. MOM bij schriftelijke nota verklaarde de resoluties van 1793 tot en met 1796 niet te willen onderteekenen, omdat ze niet „effen" waren, antwoordde de Gouverneur-Generaal wat in de resolutie staat: [2])

„Door den Heer Gouverneur Generaal hier op te kennen gegeeven zijnde dat Zijn Edelheid zich verplicht vont, te doen consteeren, dat het geenzints aan Hoogstdezelve te imputeeren is, dat de resolutiën niet voor lange zijn effen geweest, wijl Zijn Edelheid van deszelvs komst alhier af alles heeft aangewend, om de toen achterstallige resolutiën effen te krijgen; doch dat de continueele ziektens der Secretarissen zulks steeds verhindert hebben, en men zelvs aan de Secretaris ROSE heeft moeten permitteeren bijna een jaar tot herstel van zijn gezontheid na de bovenlanden te gaan, en het dus buiten zijn Edelheids macht geweest is die zo soepig [3]) als Hoogstdezelve wel gewenscht had, effen te krijgen; dat de aanstelling van de Secretaris ROSE tot Resident van Cheribon eenige maanden vroeger geschied zijnde dan anders nodig was geweest, om intusschen voor dat dezelve naar derwaarts zal behoeven over te gaan, zijne achterstallige resolutiën effen te

[1]) Deze brief bevindt zich in het Landsarchief: Archiefinventarissen No. 4.
[2]) Resolutieboek 1800, III p. 340, 8 Augustus.
[3]) Lees: spoedig.

maken, en Zijn Edelheid alsnu de gemeene resolutiën tot ultimo April en de secreete tot ultimo Juny jongstleeden ontvangen hebbende, hoop had, dat dezelve eerstdaags geheel op een effen voet zouden zijn, en gehouden zullen kunnen worden waarvan op zijn HoogEdelheids te kennen gegeeven verlangen deze aanteekening worde gehouden."

De Opperkoopman en Eerste gezworen Klerk BAREND KARSSEBOOM kreeg dienzelfden dag de opdracht om zich te verantwoorden over het ter teekening aanbieden van resoluties, waaraan nog inserties ontbraken. Hij deed dit als volgt[1]) in November, waaruit men over de wording der schrifturen opheldering krijgt:

„Aan zijn HoogEdelheid etc.

In schuldplichtige nakoming van het Hoog bevel Uwer HoogEdelheden vervat bij geeerde besluit van den 8en dezer maand, luidende dat den eersten gesworen klerk ter Generale Secretarij zig satisfactoir zal hebben te verantwoorden over de in de aan den Heeren Leeden van Hoogst derzelver Illustre vergadering ter tekening gepresenteerde origineele Resolutiën van de jaaren 1794 1795 en 1796 openstaande plaatsen of daar uitgelatene inserties heeft den nedrigen tekenaar de eer te dienen:

Dat de gedeeltelyke insereering van het bericht van het gewezen hoofd van Poulo Ay en Rhun, BANGEMAN, in de resolutiën van den 4en October 1795 waarschijnlyk is veroorsaakt door het opeischen van de bundel bijlagen van die maant terwijl een der klerken daar aan schreef en die om geen tijd te verzuimen voor het restant van dat bericht een open plaats heeft gelaten en met het inschrijven der Resolutiën is voortgevaren; dat in de Resolutiën van den 7 Novemb. 1795 zo als het schijnt voorkomt „de Heer Javas Gouverneur Mr. Pieter Gerardus van Overstraten heevt" zonder meer! is abusive, alzo die woorden zijn geschreven op het omslag van het catern, en zulks bemerkt zijnde is wel op een nieuw catern vervolgd, maar verzuimd, de bovengemelde woorden door te halen.

---

[1]) Resolutieboek 14.11.1800, p. 409 e. v.

Dat voorts wat de overige mankerende inserties aangaat zulks diend te worden toegekend aan het gemis der bundels adviesen en bijlagen ten tijde de klerken met het afschrijven der Resolutiën bezig waren en dewelke die bundels niet kunnende bekomen met het in het net schrijven der Resolutiën na open plaatsen voor de inserties te hebben gelaten, zijn voortgevaren om zo als bereids gezegd is, geen tijd te laten verlooren gaan.

Den nedrigen tekenaar, welke thans druk bezig is om de mankeerende inserties te laten inschrijven vind zich echter verpligt tot zijne verschoning bij te brengen, dat het de plicht is van den adjunct eersten gesworen klerk, om te zorgen dat de Resolutiën behoorlyk in 't net geschreeven en voor Nederland gecopieerd worden en dat het vooral van zijn departement is op de open plaatsen in de resolutiën in te vullen het welk thans blijkt dat door den geweezen Adjunct STOKMAN is verzuimt geworden.

Den ondergetekende verhoopt dat hij zich hier mede voldoende verantwoord en aan de intentie van Uwe HoogEdelheden voldaan heevt en het is in de verwachting dat hij zig vereert met diepschuldig ontzag te zijn (onder stond) titul ordinair (was getekend) B. KARSSEBOOM /in margine/ Batavia den 18 Augs. 1800. Zo is daar over gedelibereert zijnde goedgevonden en verstaan de daar bij gedaane verantwoording te passeeren, doch met ernstige recommandatie tevens, om in het vervolg, geene resolutiën meer aan den Heeren Leeden ter teekening aan te bieden, die niet behoorlijk in order zijn, en te zorgen dat die veel eerder in gereedheid gebragt worden als omtrend deze heeft plaats gehad.

Gelijk mede ter vervulling van de hierdoor vacant geraakte diensten ter Generaale Secretarij goedgevonden en verstaan is te laten optreeden tot eersten gesworen klerk met het door den geweezen Heeren Commissarissen Generaal voor de dienst bepaald tractement van rds. 165 ter maand, den onderkoopman en provisioneel adjunct eersten gezworen klerk JOOST CAREL ROMSWINCKEL, onder bevordering tot koopman, en favorable voordracht aan den Heeren Meesters ter verkrijging van dies effectieve qualiteit, en tevens te bepalen, dat van het voornoemd Secretarij als nu ten overstaan van Gecommitteerdens door den gemelde KARSSEBOOM en aan den voornoemde ROMSWINCKEL transport gedaan zal moeten worden, en dat dit in het vervolg bij het afgaan of overlijden van

den eersten gezworen klerk steeds aan zijn vervanger, zal moeten geschieden; voorts tot provisioneel adjunct eersten gezwooren klerk, den onderkoopman, korte Notulist en effensteller der Patriasche positive orders HENDRIK MEINDERTZ, doch omtrent de daaraan verbonden dienst van Collecteur van het klein Zegel de dispositien voor eerst aan te houden, uithoofde van de door den Heer Gouverneur Generaal aan de vergadering gegeeven Communicatie dat de gemelde MEINDERTZ wel expresselijk aan zijn Edelheid heeft verzogt van het aanvaarden van het voornoemde ambt van Collecteur geexcuzeerd te mogen blijven, om de verantwoordelykheid die daaraan geaccrocheerd is—wijders tot Marginalist en realist der Generaale resolutien en Besoignes, den onderkoopman Bibliothecaris en Archivaris ANDRIES VAN DEN BERGH — tot korte Notulist en effensteller der Patriasche positive orders, den onderkoopman Dachregisterhouder en Archivaris HENDRIK VAN WELIJ — tot Bibliothecaris en Archivaris den onderkoopman titulier en gezworen klerk FRANS MICHAEL KILIAN — tot Dachregisterhouder en Archivaris den gezworen klerk MR. HENDRIK VAN VESSEM onder bevordering tot onderkoopman met favorable voordragt van den gemelde KILIAN en VAN VESSEM aan den Heeren Meesters ter obtenu van dies effective qualiteit en eindelijk tot gezworen klerken, den ordinairen klerken JOHANNES JACOBUS BEENING en CHRISTIAAN VAN SCHREIJN allen met de daartoe staande tractementen ingaande op heden" [1]).

Toen de Oost-Indische Compagnie bijna twee eeuwen bestond stelde de Hooge Regeering een Commissie in „tot den opneem der archiven en van de Bibliotheek dezer Regeering."

Deze Commissie stelde voor „om onderscheide door oudheid geheel defect geraakte en onhandelbaar geworden papieren door het vuur te doen vernietigen." Aldus geschiedde [2]). Daarna weerde men vleermuizen en ongedierte.

„Het geassumeerd Lid in den Hogen Raad van Justitie van Nederlandsch Indië JAN JACOB VOGELAAR, den kassier van de Am-

[1]) Resolutieboek, 8 May 1801 p. 1189.

[2]) Resolutieboek 29 December 1801, p. 3053.

phioen Directie Nicolaas Marcus Martheze, den Boekhouder en Scriba van de gemelde Directie Albertus Roseboom en den Secretaris van het Collegie van Heemraden der Bataviasche ommelanden Justus Hendrik van Heekeren die bij besluit dezer Regeering van den 8 Maij dezes jaars tot den opneem der archiven en van de Biblioteek dezer Regeering zijn gecommitteerd — bij een bericht opgegeeven hebbende, bereeds gesorteerd en stuks gewijze geregistreerd te hebben, de volgende papieren als van

Amboina	van anno	1622	tot anno	1793
Banda	„	1615	„	1792
Ternaten	„	1638	„	1796
Macassar	„	1612	„	1797
Siam	„	1636	„	1791
Jambij	„	1616	„	1768
Banjer	„	1727	„	1797
Palembang	„	1637	„	1797
de Kaap	„	1620	„	1792
Malacca	„	1687	„	1794
Malabaar	„	1637	„	1793
Java	„	1611	„	1797
Cheribon	„	1680	„	1797

nevens de bijlagen tot de resolutiën dezer Regeering gehoorende van den Jaare 1678 tot 1797 inclusive, zo mede alle de papieren en plans etc. nagelaten door nu wijlen den Colonel en Directeur der fortificatien gebouwen en Waterwerken François Reimer, afzonderlijk geborgen in een groote kist; zo is goedgevonden en verstaan hier van zowel deze aanteekening te houden, als dat de Registers van alle de voorschreeve papieren door de gemelde Gecommitteerdens niet wel eerder kunnen worden overgelegd, dan na dat gemelde opneem in zijn geheel zal weezen afgeloopen vermits naar hun vermoeden onderscheiden ontbreekende papieren noch wel te voorschijn zullen komen.

Voorts door de gemelde Berichters in consideratie gegeeven zijnde, om onderscheide door oudheid geheel defect geraakte en onhandelbaar geworden papieren door het vuur te doen vernietigen, en zo is goedgevonden en verstaan zulks te laten gevolg neemen te overstaan van den eersten Secretaris dezer vergadering François van Braam, de gemelde gecommiteerdens, benevens den

opperkoopman en geweezen Eerste gezworen klerk ter Generaale Secretarij den praesenten Grootkassier BARENT KARSSEBOOM en den Eersten en Adjunct gezworen klerken ten voornoemde Secretarij JOOST CAREL ROMSWINCKEL en HENDRIK MEINDERTS, na dat alsmede den gemelden opneem geheel afgeloopen en gebleeken zal zijn, welke chartes boeken en papieren komen te ontbreeken en zo veel mogelyk onderzogt zal weezen tot welke jaaren de gemelde in dien staat zich bevindende papieren gehooren.

En eindelyk noch door de gemelde Berichters voorgesteld weezende, om als nu de vengsters van alle de vertrekken die in het Generaal Gouvernement tot de Archiven geemployeerd worden, behoorlijk te laten repareeren en voorzien tot weering van vleedermuizen en andere ongedierte:

Zo is goed gevonden en verstaan den Heer Raad extra ordinair JOHAN HENDRIK HOLLE als Commissaris opzichter over het Ambachts Kwartier te verzoeken en te qualificeeren om door het volk uit het gemeld kwartier alle de vengsters van de voornoemde vertrekken te laten repareeren en voorzien, en de raamen in dezelve met koperdraad te doen bevlechten voor zo verre daar van een genoegzame voorraad aan handen is, en anders dezelve te doen berottingen — en voorts ook nadat de gemelde vertrekken en solders of vlieringen boven dezelven behoorlijk zullen weezen schoon gemaakt en gezuivert, door den opziender der Timmeragien en Reparatien JAN JACOB SNIJDERS te laten onderzoeken en bewerkstelligen welke middelen verder met vrucht zoude kunnen worden beproefd tot weering van het indringen der meenigvuldige vledermuizen.

In aanmerking genomen zijnde, dat den koopman en geassumeerd Lid in den Hogen Raad van Justitie van Nederlands Indië JAN JACOB VOGELAAR, niet alleen zedert nu circa 8 maanden daagelijks, maar meest alleen in de voorschreeven Commissie is werkzaam geweest naar dien de mede met hem in die Commissie benoemde MARTHEZE en ROOSEBOOM in derzelver diensten dagelijks geoccupeert zijn, en de almede in die Commissie aangestelde VAN HEEKEREN kort nadat hem zulks is opgedragen tot Secretaris van het Collegie van Heemraaden is aangesteld geworden, maar ook met bijzonder veel attentie en iever is werkzaam geweest en er nog wel een jaar zal verlopen met alles verder behoorlijk te

inventarisseeren; dat bovendien de infecteerende (Ja, wel doodende) lugt, mag men zeggen, van de meenigvuldige daar gevonden wordende vledermuizen-drek die Commissie aller-onaangenaamst maakt, en hij VOGELAAR niet des ongeagt met den meeste iever in het sorteeren en registereeren der boeken en papieren voort te vaaren, zig wel eene bijzondere gunst heeft waardig gemaakt:

Zo is goedgevonden en verstaan, aan hem VOGELAAR toe te voegen den titul en rang naast den Boekhouder of visitateur Generaal.

Batavia, in't kasteel dato voorz."

Hoe er met de boeken geleefd werd toont het volgende: [1])

Den onderkoopman buiten Emplooi ADRIAAN CASPER ROOS zig in voldoening aan het besluit dezer Regeering van den 19e dezer Schriftelijk verantwoord hebbende, over het niet afschrijven van de hem ten dien einde afgegeeven resolutiën van de maand January 1799 en waarom hij dezelve in zodanige vitieuze staat heeft te rug bezorgd dat men bovendien verpligt is de voornoemde hem ter afcopieering ter hand gestelde resolutiën te moeten laten verschrijven,

Zo is goedgevonden en verstaan wel voor dit maal te passeeren het geen hij bij die verantwoording tot zijne deculpatie heeft bijgebragt, van namentlijk door ziekte buiten staat geweest te zijn de gemelde resolutiën afteschrijven, doch hem het ernstig ongenoegen dezer Regeering te betuigen over het aanhouden der voorschreven resolutiën geduurende zijne genoemde ziekte, en over het te rug bezorgen van dezelve in eene allenzints vitieuse staat, — met last van die als nu te verschrijven binnen de tijd van een maand, gereekend van primo February aanstaande, en ten dien einde dagelijks op het Comptoir te komen, sub poene dat wanneer hij hier in nalatig zal bevonden worden, hij zonder eenig consideratie tot matroos gedeporteerd en als zodanig op een van 's Compagnies scheepen of vaartuigen ter dienst presteering zal worden geplaatst. — en als nu disponeerende op het ter sessie dezer Regeering van den 19en December anno passato door den eerste gezw. klerk ter generaale Secretarij JOOST CAREL ROMSWINKEL, gedaan verzoek, om van de afzending der resolutiën voor Nederland

---

[1]) Resolutieboek, 9 Januari 1802, p. 424-426.

mits gebrek aan Europeesche scribenten geëxcuzeerd te mogen worden,

Zo is in aanmerking genomen zijnde, dat wel is waar aan het gebrek aan Europeesche klerken, het menigvuldige dagelijksche schrijfwerk, en de diensten die men van de scribenten uit hoofde van den oorlog heeft moeten vergen moet toegeschreven worden, dat het in het net schrijven der resolutiën om voor origineele te dienen en ter verzending naar Nederland, niet naar behoren is kunnen effen gehouden — dog echter alles dient te worden in het werk gesteld om de van zo veel aanbelang zijnde resolutiën, die niet alleen tot opheldering en elucidatie voor den Heeren Meesters maar tevens tot verantwoording bij hoogstdezelve van de verrigtingen dezer Regeering moeten strekken, ter verzending aan Hun WelEd. Hoog Achtb. zo spoedig mogelijk in gereedheid te brengen en men dus zoude kunnen beproeven, om dat werk bij aanbesteeding te laten doen, zo wel door de klerken in hunne vrije uuren als door andere particuliere persoonen, en dien volgende goedgevonden en verstaan den gemelde ROMSWINKEL, te qualificeeren om een preuve te neemen met het laten afschrijven bij provisie van een stel der voornoemde resolutiën van ieder jaar, voor zo ver dezelve nog agterstallig zijn, tegens betaling van rds. 30/- voor ieder maand, met last om voor zodanige scribenten een reglement te formeeren."

De oorlog had het brievenvervoer stop gezet. Toen de eerst-gezworen klerk aan de verzending naar Nederland zou beginnen, bleek er veel ten achteren te zijn sedert eind 1793. De Hooge Regeering zond hierover bericht aan de Heeren Meesters.

ROMSWINKEL had geen liefhebbers onder de particulieren kunnen vinden, die voor dertig rijksdaalders per maand het schrijfwerk wilden doen [1]).

„Den eerst gezworen klerk ter Generaale Secretarij JOOST CAREL ROMSWINKEL, aan wien bij besluit deezer Regeering van den 9en deezer is geinjungeert ten spoedigsten in gereedheid te brengen de van de buiten Comptoiren ontfangen en geduurende den

[1]) Resolutie van Dingsdag 21/9/1802 blz. 296.

gesubsisteerd hebbende oorlog aangehouden papieren voor Nederland, om neevens die van deeze Hoofdplaats afgezonden te kunnen worden, bij een bericht te kennen gegeeven hebbende, dat hij met opzicht tot de papieren van deeze Hoofdplaats niet dan zeer gebrekkig aan dien voornoemde last zal kunnen voldoen omdat de gemeene en Secreete Resolutiën, de dagregisters en de gemeene en Secreete afgaande en aankoomende brieven, boeken van de buiten Comptoiren voor Nederland, ja zelfs de dagregisters en afgaande en aankoomende brieven boeken om voor Slaapers op 't Comptoir te blijven, ten agteren zijn zeedert 't jaar 1794. als zijnde alle de gemelde papieren inde maand November 1794, wanneer de laatste bezending heeft plaats gehad tot ultimo December 1793 afgegaan — Zo is goed gevonden en verstaan hiervan deeze aanteekening te houden, en een afschrift van dat bericht de Heeren Meesters bij de eerste geleegentheid aan te bieden met aanbeveeling nochthans aan den voornoemde ROMSWINCKEL, om 't mogelijke te bewerkstelligen ter voldoening zo spoedig doenlijk aan de opgemelde last.

Op de te kennen gaave wijders van den gemelde ROMSWINCKEL, dat hij tot nogtoe niet heeft kunnen reusseeren in 't hem gedemandeerde bij besluit deezer Regeering van den 29en Januarij l. l. om een preuve te neemen, ten einde de achterstallige resolutiën voor Nederland bij aanbesteeding teegens betaaling van rds. 30/- voor ieder maand door particulieren te laaten afschrijven, en dat daartoe nog niemand is te vinden geweest.

Zo is goedgevonden en verstaan denzelven te gelasten aan deeze Regeering opte geeven voor hoeveel die afschrijving geeffectueerd zoude kunnen worden."

De nieuwe eerst-gezworen klerk HENDRIK MEINDERTS vond „tot zijn uitterste surprice" een groote „verwarring" in de archivalia. Dus maakte hij een rapport tot zijn eigen verantwoording, om later geen verwijten te moeten hooren [1]).

„Is geleezen een adres van den koopman en eerst gezworen klerk ter Generaale Secretarij HENDRIK MEINDERTS, over het veragterde werk ter generale Secretarij, volgende hierna geinsereerd.

[1]) Resolutieboek, 20 December 1802, p. 608 – 613.

Aan zijn HoogEdelheid etc.

Daar den ondergeteekende door de goedgunstigheid uwer HoogEdelheeden op den 5en October met het ampt van eerste gezworen klerk ter Generaale Secretarij is vereert geworden, en zo veel de geleegenheeden hem hebben toegelaten tot het nagaan van alle de onder zijn verantwoording gestelde Papieren ontwaarde hij tot zijn uitterste surprice een verwarring in dezelve en zodanig, dat, om te eeniger tijd niet responsabel te weezen, hij zo vrij is bijtijds daarvan Uw HoogEdelheeden bij wijze van een kort detail, nedrigst kennis te geeven.

Toen den onlangs overleeden Groot Kassier Barend Karsseboom het ambt van eerste gezworen klerk aan zijn vervanger, den geweezen Eerste gezworen klerk Joost Carel Romswinckel, zoude overgeeven behaagde het Uw HoogEdelheeden op den 8 Meij Ao. Pi. eene Commissie te benoemen tot den opneem der Archiven, dewelke maar ten halven opgenomen en niet ten effecte gebragt zijn. — midlerwijl heeft hij door gedane onderzoek ontwaard dat er verscheide bondels bijlagen der Generale Resolutiën en andere voorname papieren, origineele zo gemeene als Secreete Resolutiën te zoek geraakt zijn — terwijl het op den 8 Meij Ao. Pi. bij Uw HoogEdelheeden genomen besluit tot het doen van transport der generale Secretarij door den afgaanden aan den aankomenden Eerste gezworen klerk, door den overleeden Karsseboom aan den Jongst ontslagenen Romswinckel en door deezen weeder aan den ondergeteekende niet is geschied, uit hoofde dat generaal rapport van de volbragte opneem met het generaal Register der Archiven noch niet ingekomen is.

Den ondergeteekende, hoe ongaarne, is nogtans bedugt te verzwijgen, niet alleen het gemis van verscheide der voorzegde bondels Bijlagen, Resolutiën, afgaande en aankomende Brieven naar en van de Buiten Comptoiren, waar onder die van de jongste Jaaren begrepen zijn en andere Papieren van belang, zo als hem zulks oppervlakkig te voren is gekomen bij het inspecteeren der kassen, en welkers gemis hem buiten staat steld tot het uitvoeren der door Uw HoogEdelheeden bij besluit van den 5 November j.l. opgedragen beveelen, namentlyk tot het in gereedheid brengen van diversche in 1799, 1800 en 1801 naar Ternaaten verzondene Papieren, — meer dan te veelmalen hebben zijne

praedecesseuren over het absent raaken der papieren zich beklaagd en daarbij te kennen gegeeven hunne gegronde vrees van immers of ooit in staat te zullen zijn hun dienst met genoegen en zonder reproches waarteneemen, gelijk zij ook iterative maalen Uw HoogEdelheedens ongenoegen hebben moeten ondervinden.

Daar den ondergeteekende met zo veel eerbied als vrijmoedigheid betuigd, bezield te zijn om zig in het ampt dat hij bekleed Uw HoogEdelheedens gunst zo veel mogelyk waardig te maaken, ontmoet hij nogthans tot zijn leetweezen in zijn dienst zo veele hinderpaalen, die hem geheel lusteloos maakt en den moed beneemd, wijl zijn gemoed hem overtuigd, nimmer of ooijt aan de verwachting Uwer HoogEdelheedens beveelen te zullen kunnen beantwoorden te meer zo lange de te verregaande onverschilligheid in 's Meesters dienst blijft resideeren bij de onderkooplieden en gesworen klerken, met uitsluiting van den korte notulist, wier verwaarlozing ider in hunne vakken, de voornaamste motiven zijn van het zo zeer veragterd werk; voor dat in Nederland eene omwenteling plaats vond, wist een mindere en voor al een ondergeschikte zijn principaal te gehoorzamen en de beveelens te observeeren, dog dit schijnt niet meer zodanig te zijn, — des ondergeteekendens voorzaaten KARSSEBOOM en ROMSWINCKEL hebben niet weinig de moeyelijkheid ondervonden, om zo wel de Suppoosten als verdere klerken ter generale Secretarij tot hun pligt te brengen, terwijl zij tegen alle vermaningen en drijgementen hun tijd en dienst niet dan opsettelyk verwaarloosden tot verachtering van hun dagelijks werk mitsgaders omtrent het vereffenen van het zo zeer toegenomen achterstallig werk.

Naar dien voorbeelden van traag en onverschilligheid richten zich de uit Nederland gezonden wordende Schribenten: in veronderstelling niet verpligt te zijn den dienst anders als 's voordemiddags te moeten waarneemen, latende zij aan hun principaal maar alleen voor den geheelen dag over om 's Meesters dienst te verrigten.

Den geweezen Eerste gesw. klerk ROMSWINCKEL heeft de billijkste reeden gehad en geen ander middel weg geweeten om zich niet in gevaar te stellen van zijn gezondheid en leeven te verliezen dan zijn demissie te verzoeken en na zulks te hebben verkreegen behaagde het Uw HoogEdelheeden den ondergeteekende tot zijn

vervanger te benoemen, die van het eerste ogenblik af aan, alle middelen tot redres heeft in 't werk gesteld, zo door gepaste vermaningen als reproches ja zelfs het laaten neemen in militair arrest, met voorkennis van den in hoofde deezes met eerbied genoemden Heer Gouverneur Generaal, om was het mogelijk hun alleen tot hun pligt te brengen, — deeze genomene maatregulen hebben wel eenig indruk op de gemoederen der Schribenten gemaakt, dog tot nog toe niet op de Suppoosten, als blijvende zij nog al steeds in hunne onverschillige gewoontens continueeren. Volgens des onderteekendes Sustenue zal geene geregelde subordinatie plaats vinden nog te minder een redres, zo bij aldien uw HoogEdelheeden niet in tijds daar inne gelieven te voorzien, door het beraamen van zodanige ontwerpen, waar door zodanige onwillige en onvatbare voorwerpen de indrukzelen van Uw Hoog Edelheedens gevoelige denkens wijze zullen komen ondervinden. Den ondergeteekende verzoekt Uw HoogEdelheeden met zeer veel eerbied dat Hoogstdezelve de voorsz. reedenen tevens den staat waarin de generale Secretarij zich tans bevind in overweeging gelieven te neemen, mitsgaders hem van alle verantwoording die in der tijd daar uit mogte resulteeren, vrij te kennen alzo hij van het moment dat hij in die hoedanigheid is getreeden getragt heeft, een redres van alle misbruiken te maaken echter in zijn heilzaame bedoelingen tot nogtoe niet heeft kunnen reusseeren.

Met alle eerbied en ontzach noemt hij zich /onderstond :/ titul ordinair /was geteekend/ H. MEINDERTS /in margine/ Batavia den 2 December 1802.

Zo is naar dien den voornoemden MEINDERTS daar bij in de eerste plaatst heeft te kennen gegeeven dat de Commissie tot den opneem en het transport van de ter gemelde Secretarij berustende papieren nog niet afgelopen is en er deze Regeering ten hoogsten aan geleegen ligt dat die eenmaal worde getermineerd, — goedgevonden en verstaan den Boekhouder Generaal JAN JACOB VOGELAAR den Kassier van de Amphioen Directie NICOLAAS MARCUS MARTHEZE den onderkoopman en tweede Administrateur in de Westzijdsche Negotie Pakhuizen JUSTUS HENDRIK VAN HEEKEREN en den onderkoopman en Scriba van de Amphioen Directie ALBERTUS ROSEBOOM, als tot den gemelde opneem en dat transport bij besluit dezer Regeering van den 8 Mey a.c. gecom-

mitteerd zijnde, te gelasten, de reedenen op te geeven van de trage voortgang der gedagte opneem en tevens te berigten hoe verre zij daar mede gevorderd zijn — terwijl wijders op de bij dat adres gedaane doleantien over de ter generaale Secretarij bescheiden suppoosten wegens verregaande verwaarloosing van derzelver werkzaamheeden en disobedientie, goedgevonden en verstaan is, de Eerste Secretaris dezer vergadering FRANÇOIS VAN BRAAM onder ter hand stelling van copia van dat berigt te demandeeren, daar na onderzoek te doen en optegeeven welke middelen in het werk gesteld dienen te worden om het gemeld Secretarij weder in een goede order en geregelde werkzaamheid te brengen."

De Commissie van 8 Mei 1801 had niet veel van zich laten hooren. Dit wekte de verontwaardiging van de Hooge Regeering, uitkomend in de resolutie van 4 Februari 1803 [1]).

„De bij besluit dezer Regering van den 8sten May 1801 tot den opneem en het doen van transport der ter Generale Secretarij berustende papieren gecommitteerden Boekhouder Generaal JAN JACOB VOGELAAR, den opperkoopman titulair en kassier van de Amphioen Directie NICOLAAS MARCUS MARTHESE, de onderkooplieden ALBERTUS ROOSEBOOM en JUSTUS HENDRIK VAN HEEKEREN, in voldoening aan het besluit deser Regering van den 20sten December anno passato waar bij zij lieden gelast zijn op te geeven de redenen waarom den gemelde opneem en transport nog niet volbragt was en in hoe verre zij daar mede gevorderd waren, bij een berigt aangeboden hebbende, een register van de door hen tot onder dato den 29ste December 1801 bij een gezochte en zeedert nog uit verscheijde hoeken te voorschijn gekomen ongesorteerde boeken en papieren van de vier oostersche gouvernementen Malaca, Mallabar, Cabo de goede Hoop, Banjermassing, Palembang, Pontiana, Jambij, Siam, Java en Cheribon, benevens de bijlagen tot de resolutiën dezer Regeering en de plans en tekeningen van wijlen den Colonel en Directeur der fortificatien gebouwen en waterwerken CAREL FREDRIK REIMER en wijders tot reeden van verschoning bijgebragt hebbende wegens het niet verder voortvaren in die Commissie, dat hunne dienst verrigtin-

[1]) Resolutieboek 4 Februarv 1803. blz. 280.

gen respective in hunne privative posten in den dienst van de Compagnie alleen als de oorzaak daar van moest worden aangemerkt, zo is goed gevonden en verstaan onder teruggave van het gemelde register, de berichters te gelasten bij een apart register distinct aan te wijzen de registers der ontfangene en verzondene papieren van en naar de buiten comptoiren, en in dier voege vervolgens ook de registers der afgaande en ontfangene Papieren naar Nederland en van daar tot basis van een gelijke zodanige aanwijzing te laaten dienen, en de resolutiën dezer Regeering om de papieren tot de Hoofdplaats behorende te kunnen nagaan, voorts als onvoldoende aan te merken de door hun bijgebragte redenen van verschoning van het niet voortvaren in deeze commissie en dezelve over hun stilzwijgen daaromtrend in allen geval zeedert hun gedient berigt op den gemelde 29ste December 1801 het ongenoegen dezes Regeering te betuigen, met recommandatie om met de meeste exactitude ten spoedigste te volbrengen de hen op den gemelde 8ste May 1801 opgedragen Commissie en ten einde het werk te bespoeden, dezelve nog toe te voegen den onderkoopman provisioneel THEODOOR VAN HILLEN.

En voorts den eerste gezwoore klerk ter generale Secretarij HENDRIK MEINDERTS, te gelasten de aan den voet van het opgemelde register bekend gestelde aan de Heeren Raaden ordinair en extra ordinair NICOLAUS ENGELHARD en GODFRIED CHRISTOFFEL FETMENGER en den Colonel DOMINICUS MICHIEL BARBIER afgegeeve papieren terug te verzoeken en te requireeren tegens terug gave van de bewijzen die daar van onder zijne berusting moeten zijn".

Bijna tegelijkertijd, vier dagen later, voldeed F. VAN BRAAM aan de hem gegeven opdracht. Zijn nota van 8 Februari 1803, waarin met groote volledigheid de wantoestanden beschreven worden volgt als Bijlage D.

Eindelijk, pas in Juni 1804 was de Commissie van 1801 gereed met haar werk. Maar de Hooge Regeering was over het resultaat zeer ontevreden en uitte dit bij resolutie van 19 Juni 1804 [1]).

„Door de Gecommitteerdens tot den opneem van de Archiven

---

[1]) Minuut-Resolutie 19 Juni 1804. blz 398-400.

ter Generale Secretarij dezer Regeering JAN JACOB VOGELAAR, NICOLAAS MARCUS MARTHEZE en JUSTUS HENDRIK VAN HEEKEREN ten vervolge van de door hun nopens dien opneem bereeds gediende berigten op den 29 December 1801 en den 20 December 1802, bij een nader rapport te kennen gegeeven zijnde dat zij hunne Commissie hebben volbragt, onder overlegging van

een Register der Papieren behorende tot de Archiven tweede deel

een Register van Papieren, die onder de archiven gevonden en niet bij de Registers vermeld zijn en

een Register van Papieren, die bij de Registers bekend staan en niet onder de archiven gevonden zijn:

Zo is goedgevonden en verstaan omtrend de verrigtingen der voornoemde Gecommitteerdens en hun voormeld rapport in het generaal aan te merken.

1°. dat de Bibliotheek niet is opgenomen

2°. dat ook niet zijn opgenomen de secreete papieren

3°. dat zij volgens de schriftelijke order van wijlen zijn Excellentie VAN OVERSTRATEN (H. L. M.) gedagtekend den 16 Meij 1801, hadden behoren transport te zien doen door den afgeganen aan den aangekomen eerst gezworen klerk, onder overlegging van dat transport tegelijk met hun rapport, het welk is verzuimd en

4°. dat niet is voldaan aan het besluit dezer Regeering van den 29 December 1801 om te doen blijken tot welke jaren de geheele defect geraakte en onhandelbaar geworden papieren gehoren

en de gedagte gecommitteerdens te kennen te geven dat zij gevolgelijk niet dan zeer gebrekkig zig van den Hun opgelegden last hebben geacquiteerd, dog dat deze Regeering, inziende de inconvenienten om de voornoemde last als nog punctual te doen observeeren en overweegende dat toch een nadere opneem van de archiven zal moeten geschieden, wanneer de papieren elders zullen kunnen worden overgebragt zo als het plan reeds voor lang is geweest, van de voorschreeven order in zo verre resilieerd, dat zij gecommitteerdens als nu zullen kunnen volstaan:

Eerstelijk met het zien doen van een behoorlijk transport van alle boeken, archiven en papieren ter generale Secretarij

van de jongste vijf en twintig jaren door den afgeganen Eerst Gezworen klerk HENDRIK MEINDERTS aan zijn vervanger HENDRIK VEECKENS of die door den voornoemde VEECKENS daartoe zullen worden gecommitteerd.

ten tweeden met als nog exactelijk op te neemen tot welke jaren de geheele defect geraakte en onhandelbaar geworden papieren gehoren en

ten derden met van dit een en ander te dienen van distinct rapport blijvende tot zo lang uitgesteld het vernietigen der gemelde defectueuze papieren volgens besluit van den 29 December 1801."

Het resultaat is de archiefinventaris „Papieren bij de Archiven berustende sederd 1778 tot 1803." [1]) en „Register der Papieren ter Generaale Secretary."

Maarschalk DAENDELS was voor bezuiniging en vereenvoudiging van al dat schrijfwerk. Veel respect voor de oude stukken had hij ook niet; men kon er gerust kardoespapier voor patronen van maken, wat blijkt uit het volgende: [2])

„De Resident van Semarang, P. A. GOLDBACH, wordt gelast aan de respective collegiën en bureaux de noodige orders af te vaardigen ter inzending eener specifieke opgave van al de daar berustende papieren, welke door ouderdom en het lange tijdverloop nutteloos zijn geworden, gemist en voor patronen zouden kunnen worden geëmployeert."

Semarang, den 27 Julij 1808.
(w. g.) DAENDELS.

In Maart 1808 besloot hij tot het volgende: [3])

„Hierna ter tafel geproduceerd zijnde, de door zijn Excellentie den Heer Gouverneur Generaal geconcipieerde schriftelijke consideratiën op het daarnevens overgelegd adres van den Eerste Secretaris dezer vergadering LIEVE WILLEM MEYER, en daarbij

---

[1]) Landsarchief. Archiefinventarissen No 3 en No 7.

[2]) Mr. Van der Chijs Inventaris Landsarchief p. IV.

[3]) Resolutiën, 29 Maart 1808. blz. 518-524.

aangeboden berigt en bijlagen van den Eerst gezworen klerk ter Gouvernements Secretarie JAN TIEDEMAN, continerende Hoogstdeszelfs propositien, nopens het daar stellen eener verminderde omslag in de werkzaamheden, en het getal der g'employeerdens ter ged. Secretarie zijnde dezelve stukken hier na geinsereerd.

Aan zijn Excellentie
HERMAN WILLEM DAENDELS
Maarschalk van Holland, staatsraad in buitengewoone dienst, Grootkruis van de Hollandsche Koninklijke orde, vercierd met de groote star van het Legioen van Eer des Franschen Keijzerrijks, Gouverneur Generaal van Indiën en Opperbevelhebber van 's Konings Land en Zeemagt aldaar. etc. etc. etc.

HoogEdel Gestreng Heer!.

Bij zeer geeerde schriftelijke ordre van Uwe Excellentie van den 29 Januarij j.l. word door Uwe Excellentie van den ondergetekende gerequireerd een plan van reductie in de werkzaamheden en het getal der geemployeerdens ter Generale Secretarij, met last, daar aan in het bijzonder zoodanige leiding te geven, dat het kantoor van den onderkoopman KILIAN, hoe eerder hoe beter worde ontbonden; aan die zeer gevenereerde ordre bij dezen zullende voldoen, zij het hem vergund Uwe Excellentie eerbiedigst te kennen te geven: Dat den Tekenaar op voordracht van Uwe Excellentie uit eene commercieele betrekking tot eerste secretaris der Hoge Regering benoemd zijnde, en zich niet mogende vlijen, volledige kennis genoeg te hebben van den aart en de verdeling der werkzaamheden van het Generale Secretarij, om op gronden van dien daar omtrent met gerustheid voorstellen te doen, zich verplicht gevonden heeft, daarover de Consideratiën van den Eersten gezworen klerk ter gem. Secretarije JAN TIDEMAN te requireeren en wiens voorstellen hij de eer heeft Uw Excellentie bij dezen aan te bieden, met eerbiedig verzoek zich daar aan te mogen refereren, om overeenkomstig van dien uw Excellentie te solliciteren, dat het kantoor van den onderkoopman KILIAN, voor eerst en tot dat de bij de g'annexeerde Nota gespecificeerde werkzaam-

heden afgelopen zullen zijn op den presenten voet in werking moge blijven.

Hij heeft d' Eer met den meesten Eerbied en de Volmaakste Hoog achting te zijn. — (onder stond) Hoog Edel Gestr. Heer/ lager/ Uwer Excell. trouwschuldige Dienaar /was getd/ L. W. MEYER. /in margine/ Batavia den 12 Febr. 1808.

Nota.

Van hetgeen den onderkoopman KILIAN nog moet effen stellen in voldoening aan het besluit der H. R. van den 27 Maart a. p.[1])

1e. het afschrijven en inbinden der successive verzonden intermediaire brieven der H. R. naar Holland aanvang nemende met 1795.

2e. de ontbrekende afschriften van de gemene Resolutiën voor Holland van de jaren 1803/4/5/ en 1806, de laatste in duplo.

3e. de ontbrekende afschriften van de dagregisters en het gemeen afgaand Indiasch brievenboek van de gem. jaren zoo voor Holland als voor slapers.

4e. onderscheide materiën gehorende tot de generale verslagen zedert het jaar 1800 met de daartoe behorende bijlagen.

Notitie der mankeerende materien.

van 1800
Ternaten
Japan
Bengalen

van 1801
Ternaten
Japan
Malacca
S. W. Kust
Bengalen
Chormandel
Ceylon
Malabaar
Souratte
Caab de Goede Hoop

van 1802
Ternaten
Maccasser
Japan
Malacca
S. W. Kust
Bengalen
Chormandel
Ceylon
Mallabaar
Souratte
Kaap de goede Hoop

[1]) Hierin was het aantal klerken al weer verminderd.

van 1803	*van 1804*
Ternaten	Ternaten
Macasser	Maccasser
Palembang	Palembang
Japan	Japan
Malacca	Malacca
S. W. Kust	S. W. Kust
Bengalen	Bengalen
Chormandel	Chormandel
Ceylon	Ceylon
Malabaar	Mallabaar
Suratte	Souratte
Kaap de goede hoop	Kaap de Goede Hoop
	Java
	Cheribon
	Bantam
	Batavia

zijnde van 1805/6 en 1807 nog niets ingekomen.

Zoo is conform dien goedgevonden en verstaan ter vermijding van onnoodig schrijfwerk voortaan te excuseren:

Ten Eersten. Het houden van het Dagregister, welk van geen nut of aanbelang beschouwd kan worden en het zelve boven dien ook van voorige jaren incompleet is.

Ten Tweeden. Het formeren van de personalia of stamlijst der gequalificeerde ambtenaren, dat mede van geen bijzondere dienst bevonden is, en de informatiën die daar uit kunnen worden getrokken, ten allen tijde van het Generaal Tractementskantoor kunnen worden geobtineerd.

Ten Derden. Het copieren der verzonden wordende brieven naar de Buiten kantoren voor Holland in duplo en eene als slaper voor het archief, wijl derzelver inhoud ampel bij de Materiën wordt verhandelt en de minuten, ter meerm. Secretarie worden gedeponeerd, waardoor de afzending en de dubbele bewaring van de charters overbodig worden. Voorts als een gevolg van deze ingetrokken werkzaamheden, ook het getal van geemployeerdens ter meerm. Secretarie te verminderen en te brengen op den volgende voet.

Ten Vierden. Instede van vier gelijk bevorens als nu aldaar maar

twee onderkooplieden buiten de Adjunct Eerst gezworen klerk bescheiden te laten, waar van de eerste incumbeerd het houden der korte Notulen, het effen stellen der patriasche positive orders en het registreeren, der van de buiten kantooren ontvangen wordende papieren voor Holland en de tweede gedemandeerd blijft het formeren der Realia, het marginaleeren der Generale Resolutiën en het registreeren van het loopend placcaat boek voor de vergadering door welke schikking de posten van Bibliothecaris en Dagregisterhouder komen te vervallen.

Ten Vijfden. Vermits de vier gezworen klerken, thans ten meerm. secretarie dienst doende, zoo wel uithoofde hunner moeyelijke dienst, als met opzicht tot de ongezondheid van het locaal, op geen minder getal kunnen worden gebragt zal de wacht hebbende derzelven, den dienst van Archivaris gelijklijk moeten waarneemen, en overigens hunne werkzaamheden naar het voorstel van den Eerstgezworen klerk JAN TIEDEMAN verrigten, terwijl aan den Adjunct Eerstgezworen klerk de directie over de Bibliotheek blijft aanbevolen.

Ten Zesden. Het getal der onderkooplieden, welke actueel tot de collatie worden geemployeerd, almede van vijf op een getal van drie te verminderen en

Ten Zevenden. Inplaats van eenenvijftig klerken, welke bij besluit dezer Tafel van den 15 Maart 1805 voor ged. Secretarie zijn bepaald, aldaar voortaan niet meer dan veertig bescheiden te laten.

Op het door Hooggemelde zijn Excellentie den Heere Gouverneur Generaal verder voorgedragene, is goedgevonden en verstaan mits de plaats hebbende reductie der geemployeerdens ter ged. Secretarie, de als Bibliothecaris en Dagregisterhouder ontslagen onderkooplieden WILLEM JACOB VEERIS, en BERNARDUS LIPPE, den eerstgemelde te employeeren op zijn tegenwoordige appoinctement van rds. 100/— ter maand, tot de collatie en den laatstgenoemde te benoemen tot Marginalist en Realist, in plaats van den tot Secretaris van het Collegie van Boedelmeesteren der Chinesen en andere onChristen sterfhuisen aangestelden onderkoopman WILLEM VAN BERCUM- voorts benevens gemelde onderkoopman WILLEM JACOB VEERIS, mede tot het Collationeren der papieren te laten continueren, de onderkooplieden JOHANNES

ANDREAS VAN DER WALL en CAREL GRATUS GREVING, en de onderkooplieden MEIJNARD ADRIAAN MOSSEL en HENDRIK ANTHONIJ JOHNSON als nu finaal buiten emploij gerakende, de toezegging te doen van bij volgende gelegenheid op eene of andere convenable wijze weder geemployeerd te zullen worden."

Dus de „wachthebbende" der vier gezworen klerken moest „den dienst van Archivaris gelijklijk .... waarnemen."

Op het Landsarchief (Archiefinventarissen No. 52) bevindt zich het „Generaal Register op de Archieven van de Generale Secretarie van Z. E. den Maarschalk en Gouverneur-Generaal," loopend over 1807 — 1809.

Het Engelsche Bestuur wilde gaarne nauwkeurig weten wat er aan archivalia over was.

Bij order van 14 September 1811 is de oud Directeur Generaal P. T. CHASSÉ door het Britsche gouvernement „g'inviteerd en verzogt zich wel te willen chargeeren met het „toezicht voor de sorteering en registreering der van de retraite „te rug ontfangene boeken en papieren."

Hij kon zich daar bij laten assisteeren door:

I. G. BAUER, president der generale rekenkamer
I. L. GOLDMAN, hoofd-administrateur
R. COOP à GROEN, ontvanger generaal
J. F. ZHAETZCKY, opperhoofd van 't generale tractements [kantoor
F. P. SEENA, finantie boekhouder generaal
en
LIPPE, gewezen eerst gezworen klerk ter gen: Secretarie der Hooge Regering.

Hij moest rapporteeren, zoowel omtrent de gevonden boeken en papieren, als omtrent de vermiste.

Het resultaat was een serie „registers", nu als Archiefinventarissen No. 12-20, 20a-22" aanwezig in het Landsarchief.

Niet altijd is onder het Engelsch Bestuur met zorg over de archiven gewaakt. Te Koepang moeten de oude stukken gebruikt zijn voor patronen bij de expeditie naar Amanoelang [1]).

---

[1]) G. Heymering, bijdrage tot de gesch. van het eil. Timor, in T.v.N.I. 9e jaargang, 3e deel, bl. 58.

Ware het Britsch Bestuur voortdurend gevestigd gebleven op Java, dan was er zeker, zooals elders, De Kaap en Ceylon, voorbeeldig voor het archiefwezen gezorgd. De aanloop in 1811 was goed.

„Van wegens zijne Excellentie den Heer Luitenant Gouverneur worden alle hooge en mindere civile ambtenaren van het voormalige Fransch Gouvernement gelast, ten gevolge der gesloten kapitulatie met Zijne Excellentie den Generaal JAN WILLEM JANSSENS, voor oft uiterlijk tegens aanstaande Maandag aan den Secretaris generaal van het Gouvernement LIEVE WILLEM MEYER, in het Gouvernements huis op Molenvliet [1]), te bezorgen alle onder hunne berusting zijnde Gouvernements papieren, resolutiën, kassa en andere reekeningen, contracten, instructien, kaarten, plans en zoo voorts, alles onder behoorlijk register.

Zullende gem. Secretaris Generaal ten dien einde, dagelijks van 's morgens negen tot elf uuren, aldaar vaceeren en daarvan quitantie, gouvernements wegen verleenen.

De Heeren Leden van het voormalige Fransch Gouvernement, voor zoo verre dezelve nog onder hunne berusting hebben onafgedane berigten, requesten en adressen.

Den Secretaris generaal VEECKENS.
Den Administrateur generaal THALMAN.
Den Secretaris J. J. VAN SEVENHOVEN.

den 12 Oct. 1811. [2])

„Messieurs MUNTINGHE & CRANSSEN lay before the Board the Register of all the Public archives, Documents and Instruments, belonging to the several Public offices at Batavia, as framed by the committee appointed for that purpose.

Ordered that the same be acknowledged, and that the Secretary be directed to convey to those Gentlemen the thanks and acknowledgements of the Board for the real perseverance and ability with which this valuable Document has been compiled.

Ordered that the several records etc. as now received, with the

---

[1]) Hoek Prinsenlaan.

[2]) Extr. besluiten van den Lt. Governor Sept. 1811/Juli 1812 blz. 21. i. d. 12 Oct. 1811.

exception of such as are required by the Heads of Departments, be placed immediately under the charge of MR. VAN BEUSECHEM.

Ordered that a copy of the Register be transmitted to the supreme Government by the first opportunity [1])."

De zorg voor de archivalia werd opgedragen aan Pastoor Philippus Wedding, den bekenden Katholieken geestelijke, die ook Bibliothecaris van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen geweest is.

Als Landsarchivaris onderteekent hij den volgenden brief [2]) met „Keeper of the Dutch Records":

To
Charles Assey, Esq.
Secretary to Government.

Sir,

I have the honor to acquaint you for the information of the Honble the Lieutenant Governor, that I have found the hand writings of the commissionery of the Honorable the Dutch Company in the different letters from 1754 till 1758 turn [3]) out, so, that only few initial letters or caracters remain from which however no distinct signature of any of the subscribers is to be traced.-those letters having [not], during the time I kept the records, been from the office, it must have been done formerly, whether by accident or any other cause.

I have the honor to be with much respect
Govt. House etc. etc.
the 14 Dec. 1815:- /Signed/ P. WEDDING.
keeper of the Dutch records.

Zoo kwam 1816, het jaar waarin voor de archieven een nieuw tijdvak aanbreekt. De beschrijving daarvan heb ik verzocht aan Dr. F. R. J. VERHOEVEN, den aanstaanden Landsarchivaris.

---

[1]) Proceedings, 18 Nov. 1812 fo. 653-654.

[2]) Proceedings, 1-28 Dec. 1815, p. 1002.

[3]) sic. Lees: torn.

Met stomme verbazing zien we dat er van de archivalia tot aan 1816 nog zooveel is overgebleven na de aanvallen van insecten, bevuiling door vleermuizen, lekkages en het gehobbel der stukken op de zadelknoppen, als de ulanen de stukken ter inzage overbrachten van de Prinsenlaan naar Rijswijk.

Moge de onschatbare verzameling nog lang voortbestaan.

Batavia, October-November 1935.

Bijlage A.

Aan zijn HoogEdelheid
Den Hoog Edelen Groot Agtbaren
wijdgebiedende Heere
PETRUS ALBERTUS VAN DER PARRA
Gouverneur Generaal van
Neederlands-Indiën [1]).

HoogEdelen Groot Agtbare wijdgebiedende Heere

De ondergeteekende secretarissen der Edele Hoge Indiasche Regeering hebben in schuldige observantie van Uwe Hoog Edelheids seer gevenereerd bevel door de archivarii een accurate opneem laten doen, welke copia afgaande Indische Briefboeken in weezen en compleet of defect zijn, zo meede van alle de duplicaat papieren waar van de origineele nog ter secretarij berusten, invoegen bij de hier neevens g'annexeerde notitien specifice werd aangewesen waar aan zij de vrijheid gebruiken, zig in alle submissie te refereeren onder eene eerbiedige propositie om ter erlanging van meerder ruymte op het archif voor de dagelijx aangroeijende nieuwe papieren die door de oude en meestendeele van de witte mieren g'infecteerde gevaar loopen anders schielyk aangestooken te zullen werden de afgaande Minut Brieven van de buyten comptoiren van de vorige en de eerste dertig jaren deezer eeuw, inzoverre de copia briefboeken compleet en inweesen zijn door het vuur te laten vernietigen met en beneevens alle de duplicaat papieren welkers origineelen nog ter Secretarij berustende zijn, na dat eerst de defecte copia briefboeken zo veel mogelijk uijt de nog inweezen zijnde Minut brieven zullen zijn g'accompleteerd. Als ook om van de aankomende papieren van de buyten comptoiren van de voorige, en de eerste dertig jaren van deeze loopende eeuw alleen aan te houden de origineele brieven en Resolutiën, item de memorien van de respective gebieders, terwijl de gewisselde brieven en verdere bijlagen almeede zoude kunnen werden verbrand mitsgaders dat in de vertrekkamer van de vergaderzaal ook nog een kas mag geplaats werden tot het bergen der origineele Resolutiën en Besoignes alzo de daar instaande alle reeds vol zijn, waar meede wij de eer hebben ons met diepe veneratie te noemen

HoogEdele Groot Agtbare, wijdgebiedende
Heere Uwe Hoog Edelheids aller onderdanigste
en trouwschuldige dienaren
(w. g.) B. VERSELEWEL FAURE.
Batavia den 31 Maij 1768. (w. g.) A. VAN DER VOORT.

---

[1]) Bijlagen Resolutiën Batavia 1768 (31 Mei 1768)

Bijlage B.

Notitie van door rajap beschadigde stukken [1]).

Afgaand Patriasch en Indiasch briefboek	van A°.	1635	
Generaal Aank. Indiasch briefboek	„ „	1657	
do. do. do. do.	„ „	1674	eerste deel
do. do. do. do.	„ „	1676	1e do.
do. do. do. do.	„ „	1677	3e do.
Verbaal	„ „	1666	
do.	„ „	1668	
do.	„ „	1669	
do.	„ „	1670	
do.	„ „	1673	
do.	„ „	1674	
do.	„ „	1675	
do.	„ „	1677	
do.	„ „	1680	
do.	„ „	1682	
do.	„ „	1683	1e en 2e deel
do.	„ „	1685	
Bataviasche Dagregisters	„ „	1629/40	
do. do.	„ „	1641/2	
do. do.	„ „	1643	
do. do.	„ „	1650	
do. do.	„ „	1654	
do. do.	„ „	1658	

[1]) Bijl. Resolutie 9 Jan. 1781.

Bijlage C.

A.
Reglement voor de Archivarissen en verdere Onderkooplieden ter Generale Secretarij bescheiden [1]).

1.

De beide Archivarissen, den Marginalist en korte Notulist zullen dagelyks, des voormiddags van zeeven tot elf en des nademiddags van vier tot half zes uuren zig moeten laaten vinden op de Secretary niet alleen om de gerequireerd en terug gebragt wordende Papieren aftegeeven, en weeder te ontvangen maar ook ter verrichting van al het geen dagelyks voorvalt en hun door den Eerstgezworen klerk zal worden opgedragen.

2.

Ook zal een van hun des Zondags voor-en-nademiddags binnen moeten weezen, om te voldoen de requisiten die somwylen op dien dag gedaan zouden konnen worden.

3.

By ziekte van de beide Archivarissen zullen den Marginalist en korte Notulist by tour-beurten teffens als Archivarissen fungeeren, en de in deeze vervatte ordres prompt observeeren.

4.

De Papieren, die den Eersten geswooren klerk om de aangelegenheids wille mogt goedvinden door hun te laten collationeeren zullen zy behoorlyk nazien; dog niet verpligt zyn eenig copieer werk van hem of zynen Adjunct te accepteeren, buiten speciaal bevel van den Heer Gouverneur Generaal.

5.

Geene Papieren welke op Archivarie gevonden worden, hoe ook genaamd, zullen buiten kennisse van een der Archivarissen of by hunne absentie van den Marginalist of korte Notulist mogen worden weggenoomen of te weeder geborgen, nog door de gezwooren of andere Klerken, maar deeze zullen dezelven moeten vragen van en weder terug geeven aan de Archivarissen, de Marginalist of korte Notulist om alle verwarring voor te koomen.

6.

Wanneer de Papieren terug ontvangen worden zullen de Archivarissen, alvorens dezelve te bergen de losse of ontramponeerde bondels weeder

1) Gedrukt plakkaat. Landsarchief. Plakkaatbundel 1791-1792, p. 333, behoorend bij de Resolutie van 24 April 1792.

behoorlyk laaten inbinden en voorzien en ten dien einde van den Eersten Klerk een Boekbinder vragen.

7.

Bij ontdekking van witte mieren of andere schadelyke insecten in de Papieren zullen dezelve daar van gezuiverd en tegen verdere indrang, defacto de nodige behoedmiddelen in 't werk gesteld moeten worden.

8.

De vertrekken zullen ten minsten tweemaal ter week moeten geveegd, en de Locquetten zo veel mogelyk van stof gezuiverd worden, door een van 'SE. Comps: Lyfeigenen die ten dien einde de Archivarissen zal ten dienste staan, en die zij van de Mandadoor in't generaal Gouvernement kunnen vraagen.

9.

De Archivarissen zullen zorgen dat de vensters der vertrekken by hun vertrek geslooten worden op dat de Papieren die naby de vensters leggen door de ingedreeven wordende reegen niet bedorven raaken.

10.

Indien op de eene of andere plaats eenige de minste lekkagie mogt worden bespeurd, die aan de Papieren nadeel zoude konnen toebrengen, zullen de Archivarissen daar van terstond kennisse geeven aan den Eersten gezwooren klerk ten einde door hem ordre worde gesteld, dat de nodige voorziening daar omtrend spoedig gevolg neeme.

11.

By bevinding dat de Archivarissen aan deeze hun voorgeschreeve pligten niet voldoen, waar op den Eerst geswooren klerk en deszelfs Adjunct by deeze gelast worden attent te zyn, zullen zy voor den eersten reis, daar over onderhouden worden, voor de tweede reis vervallen in de boete van een maand gage, en voor de derde reize zodanige correctie ondergaan, als den Heer Gouverneur Generaal zal goedvinden te bepalen.

B.
Reglement voor de Gezwooren klerken ter Generaale Secretarij [1]).

1.

De gezwooren klerken ter Generaale Secretary zyn gehouden, s' morgens precies ten zeven uuren en s'namiddags ten vier uuren op 't comptoir te komen en zelfs by absentie van den Eersten klerk of zynen adjunct te blyven tot elf uuren s' voordemiddags en zes uuren s' avonds.

2.

Zo lange er Vergadering by de Hooge Regeering is zal er geen van hun

---

[1]) Gedrukt plakkaat. Landsarchief, Plakkaatbundel 1787-1792, p. 377.

vermogen van 't comptoir te gaan zonder verlof van den Eersten klerk, ook niet op andere tyden, geduurende deszelfs of des Adjuncts praesentie.

3.

Geduurende de Vergadering zal den wagt hebbende gezworen klerk by of omtrend de vergaderzaal gereed moeten zijn, om de requisiten die er gedaan worden waarteneemen en prompt te beantwoorden, en daar in als het nodig is door de overige gezwooren klerken, zo veel mogelyk, moeten worden geadsisteerd.

4.

Die de weekelykschen oppas heeft het welk gerekend word van den eenen tot den anderen Maandag moet s' morgens de klokken half zeven uuren het comptoir openen, en mag s' avonds voor agt uuren, niet naar huis gaan terwyl hy ook op Zondag zal moeten praesent zyn, zo meede alles noteeren wat afgegeeven, en weder doorhalen 't geen ter Secretary te rug gebragt word, zullende hy geene papieren vermogen aftegeeven dan op een onderteekend briefje dat by het te rug bezorgen der papieren zal moeten weeder gegeeven worden; voorts zal hy ook moeten letten dat de klerken ter bepaalde tyd op het comptoir komen en daar van en van de absente distincte aantekening houden, om by het einde van zyn wagt opgave aan de Eerste gesworen klerk te kunnen doen.

5.

By het ziek worden van de wagt hebbende gezwooren klerk, zal hy moeten vervangen worden door die geenen die het langst vry is geweest.

6.

In gevalle van ziekte zal den Eersten klerk daar van behoorlyk en op een discreete wyze, door een briefje moeten worden verwittigd, dewyl geenen van de Gezwooren Klerken van 't comptoir zal mogen blyven, als met speciale voorkennis en toestemming van den Eersten klerk.

7.

In de successive bezendingen naar Neederland, en het afpakken der Papieren zullen de Gezwooren Klerken gehouden zyn werk of geen werk hebbende, zig steeds daar by te laaten vinden om den Eersten klerk of den Adjunct, indien deeze zulks goedvinden, handreiking te kunnen doen.

8.

Voorts zullen zy, by afweezen van den Eersten klerk, zonder manquement verpligt weezen de ordres, van zyn Adjunct in alle deelen naar te komen, en wyders zorge moeten dragen, dat by absentie van beide, van de ter Secretary gebragt of afgehaald wordende boeken, brieven en andere Papieren hoe ook genaamt, zonder eenige exceptie, of zig den eenen op den anderen te beroepen, behoorlyk kennisse gegeeven en alles opgeteekend, als meede geregistreerd worden daar, en zo 't behoord.

9.

En opdat den inhoud deezes stiptelyk worden opgevolgd, zo word den Eersten klerk nevens deszelfs Adjunct by deeze wel expresselyk en speciaal gelast, daar op wel te letten en by het niet obedieeren derzelve,

en nakomen van hun plicht zonder eenige conniventie, daar van direct kennis te geeven aan den Eersten Secretaris der Hooge Regeering, ten einde de schuldige dieswegens een gepaste correctie onder ga, terwyl ingevallen zulks van geen effect bevonden word, daar van door ged: Secretaris zal moeten kennis gegeeven worden aan den Heer Gouverneur Generaal, om daar op Hoogstdeszelfs goedvinden te verneemen.

Batavia in't Casteel den 30 Maart 1784 met dies ampliatiën en alteratiën in Raade van Indië gerenoveerd den 24 April 1792.

Ter ordonnantie van Hunne Hoog Edelheeden den Gouverneur Generaal en de Raaden van Indië.

C.

Reglement voor de Klerken ter Generaale Secretarij [1]).

1.

De Klerken ter Generale Secretary zyn gehouden altoos desmorgens praecies ten zeeven uuren en des nademiddags ten vier uuren op het comptoir te koomen.

2.

In absentie van den Eersten klerk, moeten zy in allen opzigten nakomen de ordres van den Adjunct, of deeze meede niet present zijnde dan die welke hun door de Gezwooren Klerken, uitnaam van den Eersten klerk worden gegeeven.

3.

Zo lange de Hooge Regeering vergadert is mag geen Klerk zonder verlof van den Eerst gezworen klerk van het comptoir gaan.

4.

Het gewoone uur om naar huis te gaan wanneer er geene vergadering is word bepaald des voormiddags te elf uuren en des namiddags te zes uuren, uitgesondert voor de geene die de weekelykschen oppas hebben.

5.

Die de weekelyksche oppas hebben mogen niet van het Comptoir gaan zonder voorkennis van de Gezwooren klerk van de wagt, en moeten ook op Sondag zo voor als nademiddag op de hier voren bepaalde uuren praesent zijn.

6.

Die na half agt uuren des morgens en na vier uuren des namiddags op het comptoir komt zal verbeuren vierentwintig stuivers

7.

Die voor elf uuren des voordemiddags en voor zes uuren des nademiddags naar huis gaat zal insgelyks 24 stuivers verbeuren, dog die een

---

[1]) Gedrukt plakkaat. Landsarchief. Plakkaatbundel 1787-1792, p. 379.

geheel uur te vroeg dan wel voor dat de vergadering Hunner HoogEdelheeden is gescheiden weg gaat, verbeurt een ryksdaalder.

8.

Die een halven dag weg blyft zonder permissie verbeurt twee ropyen voor de eerste reis, voor de tweede reis drie ropyen en zal voor de derde reis zodanig gecorrigeerd worden als bevonden zal worden noodzakelyk te weezen.

9.

Die een gantschen dag verzuimt zal voor d'eerste reis verbeuren twee ryksdaalders voor de tweede reis drie ryksd. en zal voor de derde reis meede zodanig gecorrigeerd worden als noodzakelyk zal worden geoordeelt.

10.

Die twee dagen of langer zonder permissie, gezond zynde van het Comptoir blyft, verbeurt niet alleen een heele maand Kostgeld maar zal bovendien op ordre van den Heer Gouverneur Generaal aan de Hoofdwagt gebragt en aldaar eenige daagen geplaatst worden, mitsgaders vervolgens een gevoelige correctie ondergaan, of na bevinding van zaaken des morgens van zeeven tot tien uuren, en des namiddags van vier tot zes uuren op schildwagt moeten staan.

11.

En op dat den inhoude deeses stiptelyk worden opgevolgt en naar gekomen zo word den Eerste gezwooren klerk neevens deszelfs Adjunct by deeze wel expresselyk en speciaal gelast, daar op wel te letten en zonder eenige conniventie de boetens die successive verbeurt mogten worden in te vorderen, 't zy in contante gelde of by afkorting van 't Kostgeld, dan wel by ordonnantie van den Heer Commissaris van de verstrekkingen op reekening van haare verdiende gagie uit de zogenaamde Groote Winkel, om te dienen tot distributie jaarlyks, onder de ordinaire praemie aan de zig meest beïverd hebbende Klerken.

Batavia in't Casteel den 20 November 1747 met dies Ampliatiën en Alteratien in Raade van Indië gerenoveert den 30 Maart 1784 en 24e April 1792.

Ter ordonnantie van Hunne HoogEdelheeden den Gouverneur Generaal en de Raaden van Indië.

Bijlage D.

Aan zijn Hoog Edelheid
Den HoogEdelen Gestrengen
Groot Achtb: Heer
JOHANNES SIBERG,
Gouverneur Generaal
en
De WelEdele Gestrenge Heeren
Raden ven Nederlands Indië *).

HoogEdelen Gestrengen Groot Achtb. Heer
en
WelEdele Gestrenge Heeren,

Uw HoogEdelheedens hebben by besluit van den 20sten December laastleeden, aan den ondergeteekende, onder ter hand stelling van Copia van een dien dag gedient berigt door den koopman en eerst gezwooren klerk ter Generale Secretarij HENDRIK MEINDERTS gelieven te gelasten onderzoek te doen naar de daar by gedaane klagten over de ter gemelde Secretary bescheiden Suppoosten except den korte Notulist KILIAN, wegens verregaande verwaarloozing van derzelver werkzaamheeden en disobedientie en optegeeven welke middelen in het werk gesteld dienen te worden om het Generaale Secretary weder in een goede order en geregelde werkzaamheid te brengen.

Reets lange zoude, aan deze geëerde beveelen zijn voldaan geworden, was het niet dat ik geheesiteerd had de nodige opgave te requireeren, zo lange het op de Secretary zo volhandig was tot het ingereetheid brengen van de papieren voor de zo aangelegen Commissie naar de groote Oost, en hoop dus ook dat het vertoef in dezen een gunstige verschoning zal erlangen; dan thans naar myn best vermogen daar aan zullende voldoen, zal ik om de ordere te volgen op geeven wat my omtrent het eerste poinct is voorgekomen.

Den Eerste klerk MEINDERTZ na by zyn berigt met korte woorden den deplorabele staat waar in 't Secretary Uwer HoogEdelheedens zedert lange zig bevint geschetst te hebben, laat daar op volgen, *nimmer of ooyt aan de verwagting en beveelen Uwer HoogEdelheedens te zullen kunnen beantwoorden, te meer zo lange de te verregaande onverschilligheid in 's Meesters dienst blyft resideeren bij de onderkooplieden en gezwooren klerken, met uitsluyting van de korte notulist, wier verwaarloozing ieder in hunne vakken, de voornaamste motiven zyn van het zo zeer veragterd werk*, en deeze verklaring my van dat gewigt voorgekomen

*) Bijlagen van Resolutien, 8 Febr. 1803, bl. 43.

zynde dat daar omtrent niet alleen een exact onderzoek behoorde vooraftegaan maar ook vereischt, dat ik Uw HoogEdelheedens distinctelyk aanwyze in hoe verre dezelve werkelyk plaats heeft, hebbe ik vermeent zulks niet klaarder onder Hoogstderzelver oog te kunnen brengen dan een ieders werkzaamheden specifieq te noteeren en in hoe verre dezelve effen of ten agteren staan.

De korte notulist KILIAN incumbeert het houden der korte notulen effenstellen der Patriasche Positive orders, en het laaten inschryven der Placaaten en Contracten.

> de korte notulen 't geen een werk is dat dagelyks effen gehouden moet worden zyn genoegzaam by en denzelve heeft zig ten deezen aanzien aanhoudend aan zyne verpligtingen laaten geleegen leggen, dog de Patriasche positive orders staan ten agteren zedert de maand Junij 1794, terwyl het laatste ingeschreeven Placaat is van den 15en November 1782 en het laaste contract van den 6den Maart van het zelve jaar.

den Archivaris en Bibliothecaris VAN VESSEM het schryven van een stel Secreete Resolutiën, en een dubbelt stel brieven van en aan vreemde Europeezen voor Nederland.

de Secreete Resolutien zyn tot ultimo December 1793 naar Nederland verzonden en niet verder afgeschreeven — en de brieven van en aan Vreemde Europeezen zyn verzonden tot den 20 Junij 1794 en meede niet verder in gereetheid gebragt; *den Marginalist* BROUWER het marginaleeren der Resolutiën en Brieven, het formeeren der Realia op de resolutien, en het effen houden van de lopende placaaten en circulaire extracten.

de marginaalen op de resolutiën zijn effen, dog op de brieven ten agteren zedert 1795, de Realia ten agteren zedert

1784, en op de Placaaten en Circulaire extracten het register almeede ten agteren sedert pmo. 1800.

den Archivaris en dagregisterhouder BEENING het effen houden der Personalia, en het formeeren van het register van de Buiten Comptoiren voor Nederland aangebragt wordende papieren; de Personalia is ten agteren sedert 1795 dog het register der van de buyten Comptoiren voor Nederland ontfangen papieren is genoegzaam effen.

den Gezwooren klerk VAN LENNIP het opmaken van de actens, dezelve zyn effen.

den Gezwooren klerk VEERIS het formeeren van een stel copias afgaande Secreete brieven naar de Buyten Comptoiren voor Nederland, en het effen houden van de Lysten der aankomende en vertrekkende Scheepen.

> de copia Secreete brieven voor Nederland zyn verzonden tot ultimo December 1794 en niet verder in gereetheid — dog de Scheepen Lysten worde van tyd tot tyd effen gesteld.

den Gezwooren klerk VAN AFFELEN het schryven van een Stel Secreete Resolutien voor Nederland, en het effen houden van de Slaper van 't Secreet brieven boek.

de Secreete resolutiën zijn niet verder effen dan tot 1793 inclusive, en de Slaper van het Secreet brieve boek tot 1795.

den Gezwooren klerk VAN BERCUM het schryven van de origineele Secreete Resolutien, en een stel Secreete brieven naar de Buiten comptoiren voor Nederland; de origineele Secreete Resolutiën zyn effen tot ultimo December 1800 dog de copia Secreete brieven voor Nederland ten agteren Sedert 1794.

Hier uit zal Uw Hoog Edelheedens zyn gebleeken dat alle de werkzaamheeden behalven die welke tot het dagelyksche of lopende werk behooren, zedert jaaren hebben stil gestaan, en het is in zo verre wel waar dat het veragteren van het werk in 't Generaal meede aan de onderkooplieden en Gezworen klerken is toeteschryven, dog den eerste klerk had zig hieromtrent verstaanbaarder en beter dienen te expliceeren, want daar alle de gezwooren klerken eerst in het gepasseerde Jaar 1802 zyn aangesteld, kan zeeker aan hun een agterstal van tien Jaaren niet worden toegekent; de onderkooplieden zyn wel eenige Jaaren langer het zy in hunne presente qualiteiten of als gezwooren klerken aldaar bescheiden geweest, dog daar de veragteringen mede voor hun tyd plaats hebben gevonden, kunnen dezelve niet gezegt worden de aanleidende oorzaak daar van te weezen en het zal een ieder dus ook geredelyk in het oog vallen dat er andere oorzaaken moeten hebben plaats gevonden waar door alles zo ver in verval is geraakt, die ik nader zal tragten aantetoonen by de voldoening aan het tweede poinct van de my opgedragen last; dan het zy egter verre dat ik zoude kunnen zeggen dat dezelve steeds aan alle hunne verpligtingen hebben voldaan, want zedert dat de reedenen waarom alles heeft stilgestaan zyn komen te vervallen of grootelyks hebben gecesseerd, hadden de onderkooplieden die hunne dagelyksche werkzaamheeden wel gedogen eenige uuren van den dag te besteeden aan het hun opgedragen vaste werk, daar mede wel een begin mogen en moeten maaken, want daar de post van korte notulist voor al nu dit werk ook zo zeer is toegenomen wel de zwaarste van alle is, zal dog niemand kunnen zeggen dat men daar bij niets anders zoude kunnen verrigten; dan het was niet minder de pligt van den Eersten klerk om hun daar toe aan te zetten en te zorgen dat dezelve aan hunne verpligtingen voldeeden, en by gebreeken van dien daar van moeten kennis geeven aan den Heer Gouverneur Generaal gelyk by het Reglement gelast is, wanneer door Hoogstdezelve zeeker daar in zoude naar myn inzien de gemelde onderkooplieden daar over niet alleen ten ernstigste dienen te worden onderhouden, maar ook aan den Eerste gezwooren klerk en zijne opvolgers in der tyd worden gelast, te zorgen dat dezelve promptelyk volgens de bepaling by het reglement gemaakt dagelyks op het Comptoir komen en hun werk verrigten, op poene van by gebreeken van dien of niet in tyds kennis geeven in het contrarie geval, daar voor aanspreekelyk gehouden te zullen worden – en dewyl de gezwooren klerken behalven VAN LENNIP zig mede niet aan het vaste werk hebben laaten geleegen leggen maar ook gezegt kunnen worden zig weinig of niet in hun dienst bekwaam

te maaken, het geen ik egter liefst niet aan een opzettelyk disobedientie wil toeschryven, want in zulk een geval zouden er ernstiger maatregelen in 't werk gesteld moeten worden, zo zouden dezelve met nadruk daar over behoren te worden gereprocheerd en aanbevolen zig met allen iever in hun post bekwaam te maaken ten einde daar door aan de verwachting Uwer HoogEdelheedens te beantwoorden; dog vinde my verpligt om hier weder dezelve aanmerking te maaken dat den eerste klerk hun voor al daar zy pas in die dienst gekomen zijn had behooren aan te spooren tot derzelver verpligtingen en niet zo ver laaten komen van een algemeen klagtschrift nodig te hebben.

Tans overgaande tot de beantwoording van het tweede poinct van het geen my is gelast geworden, namentlyk

> optegeeven welke middelen in het werk gesteld dienen te worden, om het Generaale Secretary weder in een goede order en geregelde werkzaamheid te brengen.

Zo vergunne my HoogEdele Heeren dat alvorens ik die middelen na myn beste kennisse aanwyze, te rug treede tot het tyd perk zedert wanneer alles zodanig is veragtert als te meermalen en wel laast door den afgegaane eerste gezwooren klerk ROMSWINCKEL by een ter sessie van den 21sten September 1802 gedient berigt is aangetoont geworden, en 't geen Uw Hoog Edelheedens beslooten hebben by eerste gelegenheid den Heeren Meesters aantebieden, waar uit consteerd, dat niet alleen de Secreete resolutiën en brieven en andere papieren zo als hier vooren is gespecificeerd maar ook de gemeene resolutiën brieven etc. van primo 1794 ten agteren zyn; en opgeve de reedenen waar aan voor zo ver den teekenaar heeft kunnen naspeuren zulks zoude kunnen en moeten worden toegeschreeven, ten einde langs dezen weg op den leydraat te komen tot het voorstel van voorziening in het toekomende.

De komst van Heeren Commissarissen Generaal in het Jaar 1793 alhier, was oorzaak dat een gedeelte van de beste klerken van het Secretary voor Hoogstderzelver toen opgerigt wordende Secretary moesten worden afgegeeven; de correspondentie tusschen de Hooge Commissie en de Hooge Regeering en wel het suppediteeren van alle nodige stukken en papieren vereischten dat alle handen daar toe bij preferentie wierden gebeesigt en moest het andere gevolgelyk blyven leggen; hier in zoude egter zo als men vertrouwen mag te dier tyd wel zyn voorzien geworden, door by aankomst van Pennisten uit Nederland het getal op 't Secretary te vermeerderen, was het niet dat den gevolgden oorlog zulks onmogelyk had gemaakt, en het geen dan ook zo het den teekenaar onder gunstige correctie toeschynt als de eerste onschuldige en aan niemand te attribueeren oorzaak moet worden aan-gemerkt, dog het is deeze oorzaak tevens die nog lange heeft blyven werken, want die werkzaamheeden bleeven voortduuren niet tegenstaande het getal der schribenten door de dagelyksche sterfte meer en meer verminderde, zo dat er ten laatste geen enkelde Europeesche klerk meer overbleev, en hoe zeer men wel getragt heeft door het meerder emplooy van Inlandsche kinderen het

getal te suppleeren, bleeven de werkzaamheeden dezelvde en gedoogde niet om aan het andere te denken, dat ook te minder noodzakelyk was, om dat de tydsomstandigheeden de verzending niet gedoogde en men zal zig toen denkelyk gevleid hebben om in gunstiger ogenblikken het zelve te kunnen effen maaken — dan eene tweede hier by komende omstandigheid verergerde de zaak niet weinig en deze bestond in het voortduuren en toeneemen van de gevaaren van den oorlog, door het meer en meer uitsterven der Europeesche militairen, zo dat de pennisten dagelyks mede in de wapenen en zelfs met het geschut geexerceerd moesten worden, wagten betrekken, en wat dies meer zy, zo, dat het schryfwerk om zo te spreeken geheel bleef leggen, ten minsten maar zeer gebrekkig het abzolut nodige dagelyks werk verrigt is geworden en uw HoogEdelheedens uit aanmerking van de tyds omstandigheeden wel verpligt zyn geweest ter sessie van den 14en November 1800 te berusten in de verantwoording van wylen den Eerste gezwooren klerk BAREND KARSSEBOOM over verzuimen die bij de origineele resolutiën van 1794, 1795 en 1796 hebben plaats gevonden, en dat die toen eerst aan Hoogstdezelve ter teekening waaren aangeboden, en dewyl de origineele resolutiën niet eens effen zijn kunnen worden gehouden hoe te minder al het copy werk, dat ofschoon ook zeer nodig niet van die aangelegenheid was — hier by is het niet gebleeven, het dagelyksche werk is daar en boven sedert 1793 zo zeer toegenomen en uitgebreid dat de notulen en resolutiën van een jaar zo veel volume beslaan als van drie jaaren bevorens, en wel als een derde oorzaak kan worden aangemerkt, voor al als men daar byvoegt het sterven van tyd tot tyd der Inlandsche klerken waar door men goede of redelyke verloor en verpligt wierd al te neemen wat er maar was, en met die menschen welke niet dan zeer slegt konnen schryven moest zulks egter verrigt worden, waarom ook by na alles zo vitcieus en slegt is geschreeven dat er geen voorbeeld by s' compagnies Papieren van te vinden is, en niettegenstaande het getal Inlandsche klerken den eenen tijd min of meer kan gereekent worden doorgaans 40 te zyn geweest, hebben Uw HoogEdelheedens uit dien hoofde zig verpligt gevonden op den 29sten January 1802 den afgegaane Eerstgezwooren klerk ROMSWINCKEL te qualificeeren om een preuve te neemen met het laaten afschryven door particulieren by provisie van een stel resolutiën van ieder jaar, tegens betaling van rds. 30/- voor ieder maand, 't geen volgens het aangeteekende ter resolutie van den 21sten September van dat Jaar zo min heeft gereusseerd als de zedert in het werk gestelde beproevingen.

Hiermede zoude ik het onaangenaame tafereel van den Staat waar in zig het Generaale Secretary bevind kunnen besluiten, zo den eerst Gezwooren klerk by het berigt waar van Uw HoogEdelheedens copia aan den teekenaar hebben doen afgeeven, zig mede niet beklaagde over het gemis van veele Papieren, en zig verpligt gevonden heeft daar van kennis te moeten geeven, om niet te eeniger tyd responsabel daar voor gehouden te worden; het geen my meede verpligt Uw HoogEdelheedens

aandagt een weinig hier by optehouden, ter aanwijzing van de redenen waar aan den teekenaar onder gunstige welduyding vermeent dat zulks te imputeeren is, namentlyk de hier vooren aangehaalde ongunstige tyds omstandigheeden, het meer en meer toeneemen van den omslag en minder toezigt, maar als een voornaame oorzaak beschouwt hy mede, het verplaatzen van het comptoir van den Geheimschrijver van den Heer Gouverneur Generaal uit het Kasteel in of bij de Thuijn van zijn HoogEdelheid, want daar het comptoir van den Geheimschrijver als met 't Secretary verbonden is, en gevolgelyk ook op eenige der vertrekken tot het zelve behoorende van ouds af is gehouden geworden, kon die afschijding niet zonder inconvenienten geschieden, en het is daarom ook geweest dat den teekenaar te meermalen de vryheid heeft gebruikt aan wylen zyn Exellentie VAN OVERSTRATEN daar over zijne bedugting te kennen te geeven, doch het antwoord van Hoogstdezelve „*van zulks wel in te zien, maar dat met het Comptoir langer in het Casteel te laaten het zelve zoude uitsterven, en zyn Edelheid dan in 't geheel niets geschreeven kon krygen en dus de noodzakelijkheid mede bragt van twee kwade het beste te moeten kiesen*", was alles afdoende - intusschen zal tog niemand kunnen ontkennen dat door het heen en weder zenden der papieren met de ulanen die niet anders doen kunnen dan de bondels op de kop van het zade te leggen dezelve al spoedig ontramponeerend raken, en al worden de Boekbinders gestadig bezig gehouden tot het weder innayen en herstellen, eindelijk geheele stukken er van verlooren gaan, en zo dit al was voortekomen, zyn er nog andere even nadeelige inconvenienten; als om by voorbeeld onder honderde maar een op te noemen, op de Secretary worden de klerken bezig gehouden met het afschryven der resolutiën, en de Geheimschryver requireerd tot het opmaken van het Generaal verslag van Batavia uit de resolutiën van dat jaar, volgt van zelvs, dat alle de klerken hun werk moet nederleggen zonder te weeten wanneer daar mede weer zullen kunnen voortvaren, dat daar en tegen geen plaats behoeft te hebben als de Geheimschryver zyn werk in het Kasteel verrigt, die dan vraagt de resolutie welke hy nodig heeft en daar na een andere, zo dat aan het verslag en het afschryven der resolutiën gelyk kan worden voortgegaan 't geen ook jaarlyks by een geregelde loop van zaaken moet plaats hebben; wanneer in de eerste maanden van het jaar het verslag van 't afgelopene word opgemaakt moeten de resolutiën mede voor Nederland worden afgeschreeven- en het zyn deeze, en meer andere veranderingen welke ook veel hebben bygedragen tot de veragterde en vervallen Staat van 't Secretary waar op voornamentlyk de last is neer gekomen — en of schoon den Eerst gewooren klerk zo wel verantwoordelyk is voor de Papieren als de behoorlyke expeditie van dezelve, hebben wylen den Eerste klerk KARSSEBOOM en den laast afgegaane ROMSWINCKEL die onderscheiden maalen over het gemis van Papieren ter verantwoording zyn geroepen, deswegens zig kunnen verontschuldigen — dan om een vaste basis te hebben waar op zoude kunnen worden afgegaan, hebben Uw HoogEdelheedens op den 8ste Meij 1801 by de

aanstelling van den Eerste klerk ROMSWINCKEL besloten tot het laaten doen van een generaale opneem en transport van 't Secretary door zyn voorzaat KARSSEBOOM aan hem, en bepaald, dat zulks telkens by het afgaan van een eerst gezwooren klerk zoude plaats hebben, en ter jongste sessie van den 4de deezer aan de daar toe benoemde Commissie geordonneert met dat werk alle spoet te maaken, en dewyl onder gunstige welduyding naar het insien van den teekenaar geen vaste en op solide gronden steunende bepalingen ten dezen aanzien kunnen worden gemaakt voor en aleer dien opneem en transport is geschied, en hy hoopt dat dezelve nu eerlang zal worden volbragt, vermeent hy ook best aan de intentie Uwer HoogEdelheedens te zullen voldoen, met daar omtrent voor als nog geene voorstellen te doen en zig alleen te moeten bepaalen tot het agterstallige Schryfwerk en de voortgang van het zelve voortaan zonder verhindering. Hier toe overgaande zal ik aanvankelijk noteeren dat het getal klerken ter Secretary bescheiden thans bestaat in 5 Europeezen en 44 Inlandsche kinderen of 49 te zamen als

11 ordinaire klerken
8 boekhouders
3 extra ordinaire klerken
11 absolut Assistenten
3 Assistenten
9 jong assistenten, en
4 pl. assistenten

49

dat de bepaling op den 11de Januari 1791 gemaakt toestaat 51 koppen, waar onder 20 ordinaire en 11 extra ordinaire klerken zo dat aan het generaal getal 2 Hoofden ontbreeken en voorts 9 ordinaire en agt extra ordinaire klerken minder aanwezig zyn.

Hoewel ik deze bepaling in ordinaire tyden als volkomen toereikende beschouw zoude dezelve nu, dog temporair, na myn inzien wel mogen worden gesteld op

20 ordinaire klerken
15 absolut assistenten
15 extra ordinair klerken of assistenten en
10 jong assistenten of

60 te zamen

En dewyl van de daar thans dienst doende 44 Inlandsche klerken zo als voorn gezegt weinige zyn die aan de intentie voldoen, zoude insteede van die by aankomst van Boekhouders en Assistenten uit Nederland, dezelve by preferentie op 't Secretary dienen te worden geplaatst – dan vermits het niet te veronderstellen is dat er zo veel Europeesche Schribenten zullen worden uitgezonden dat het geheele getal daar uit te vinden zal weezen, is er na myn inzien niet anders op dan de mankeerende met bekwaame inlandsche schryvers te suppleeren, maar dan zal het nodig zyn dat Uw HoogEdelheedens eene verhooging der tractementen

toestaan, dezelve zyn nu

rds. 20/-	ter maand voor een ordinr. klerk papiere geld
„ 13: 9 3/5	voor een absolut assistent
„ 11:25 3/5	„ „ extra ordinair klerk
„ 9:41 3/5	„ „ jong assistent 3/4 papier en 1/4 zilver

En wel, om dat op sommige Comptoiren de bepaling meer is, en op andere gelyk voornamentlyk by de Collegies plaats vind dezelve een extra toelage genieten, terwyl particulieren als Notarissen en andere tot 50: en 60: rds. voor een goede klerk betaalen, dit is oorzaak dat men op 't Secretary niet anders heeft kunnen krygen als die geene welke nergens te regt konde komen, en dewyl de Inlandsche kinderen die goed schryven zig liefst engageeren by de Notarissen op het vooruitzigt van door den tyd 50 of 60 rds. en meer ter maand te zullen kunnen winnen, en dit de lust onder dezelve niet alleen opwekt maar door eene traps gewyze opklimming ook kan worden voorgekomen het geen maar al te zeer plaats vind namentlyk van zo dra zy tot ordinair klerk bevordert zyn onder allerlei praetexten van ziekte als anderzints hun werk te verwaarlozen, als hebbende tog geen vooruitzigt om verder te komen, zo zoude onder gunstige correctie de bepaling kunnen worden gemaakt, als

5 ordinaire klerken van	rds.	40/-	ter maand
5 do.	do.	35/-	do.
5 do.	do.	30/-	do.
5 do.	do.	25/-	do.
de absolut assistenten op		20/-	do.
„ extra ord. klerken		15/-	do.
„ jong assistenten		12/-	do.

alles te betaalen in papiere geld, en zal de verhooging in gage by de jaarlyksche verbetering dan dienen te geschieden na den iever en bekwaamheid, onder bepaling nogtans dat die geene welke zig niet bevleitigen en prompt op 't Comptoir komen weder zullen worden te rug geschreeven.

Ten aanzien van de onderkooplieden en gezwooren klerken is de betaling mede niet ruim, de korte notulist en den Realist genieten ieder rds. 90/- en de Bibliothecaris en Dagregisterhouder 70 rds. ter maand, terwyl de onderkooplieden op het tractements Comptoir bescheiden, een 140: een 125: twee 100 en twee 80 rds. ter maand winnen, en de gezworen klerken hebben een tractement van rds. 50, waar tegen een ordinair klerk op het Comptoir van den Geheimschryver rds. 60/- wint het geen in geen evenredigheid komt, en men zoude na de tractementen te reekenen het Secretary in steede van voor het eerste comptoir wel voor het laaste in rang mogen aanzien.

Ik zoude uit dien hoofde Uw HoogEdelheedens gunstige reflexie omtrent deze Dienaaren wel mogen imploreeren was het niet dat het aspect waar in ik dezelve heb moeten vertonen my op dit ogenblik huiverig maakte, dog daar Uw HoogEdelheedens billykheid niet zal gedogen dat de Dienaaren van 't Secretary dewelke wel gezegd kunnen worden de

minst aangenaamste posten te hebben, beneden anderen gesteld zyn, ben ik dan ook zo vrij te verzoeken dat aan de voornoemde onderkooplieden en Gezworen klerken een verhoging worde geaccordeert zodra zy door een ieverige betragting van hun dienst zig deze Uw HoogEdelheedens gunst zullen waardig maaken.

Aan den adjunct eerste gezwooren klerk is een tractement toegelegt van rds. 140/- ter maand het geen wanneer men de tractementen van anderen daar by vergelykt, mede geen evenredige beloning is voor de moeite zorg en verantwoording waar aan hy is bloot gesteld, niet alleen in zyn post van Adjunct, maar veel meer by de waarneeming van het ambt van eerst Gezworen klerk by ziekte van denzelve, en vermits hy zyn post naar pligt willende waarneemen zig van alle andere particuliere bezigheeden behoort te onthouden, is, het zy onder eerbiedige welduyding gezegt, zyn tractement niet toereykende daar van overeenkomstig de qualiteit die hy in den rey der Dienaaren bekleed te kunnen bestaan, immers zo lange op het papiere geld by verwisseling zo important veel verloren word het geen iemand die een inkomen van rds. 140/- ter maand heeft zeeker niet ontgaan kan, en vinde my derhalven gedrongen Uw HoogEdelheedens eerbiedigst te verzoeken daar in eene verandering ten goede te maaken, al is het ook maar temporeel en tot zo lange gunstiger dagen de voldoening der tractementen in contanten gedogen, en door Uw HoogEdelheedens nadere bepalingen zullen kunnen worden gemaakt.

In hoop en verwagting dat het voorgestelde toereikende zal weezen om een ieder in zyne betrekking aantespooren met verdubbelden iever zyn post waarteneemen, en daar door niet alleen aan Uw HoogEdelheedens genoegen te geeven, maar zig ook Hoogstderzelver gunstige reflexie te verwerven, ten einde by bekwaame gelegenheeden te worden geavanceerd tot die posten waar in zy na hunne te verkrygen meerdere bekwaamheeden zullen kunnen worden geemployeert, en ook zal voldoen aan het oogmerk om het nodige getal goede copyisten magtig te worden, waar door de werkzaamheeden als het waare op nieuws aangevangen, en met spoet voortgezet zullen kunnen worden zal ik in dit vleyende vooruitzigt over gaan ter aantoning van een middel waar door naar myn gering inzien weder eene geregelde loop aan de zaken gegeeven en alle excuses voorgekomen kunnen worden, hier in bestaande, om de helft van de hier voren geproponeerde 60 klerken dan wel van het door Uw HoogEdelheedens te bepaalen getal, af te zonderen ten dienste van het veragterde — en de wederhelvt voor het lopende – werk, aanvang neemende met het begin van dit jaar, en om over de eerste een apart Hooft aantestellen dat zig alleen zal beesighouden met het op de spoedigste wyze in ordere brengen van het agterstallige tot ultimo December 1802 — waar toe na myn gedagten zoude kunnen worden geemployeert den presenten Eerst gezwooren klerk MIJNDERTS die daar toe wel zo geschikt schynt te zyn als om de zo hoog nodige subordinatie op Secretary te bewaaren en de suppoosten tot hun pligt te houden, dog zoude in dit

geval van zyn functie van Eerst gezwooren klerk ontslagen en een tractement toegelegt dienen te worden.

Ik gevoele zeer wel HoogEdele Heeren hoe weinig een voorstel met nieuwe kosten verzeld convenieert in een tydstip dat Hoogstdezelve zig onleedig houden om alle uitgaven zo veel mogelyk intekrimpen, maar daar ik met alle mogelijke ingespannigheid geen ander geschikt middel heb kunnen uitdenken dan de separatie van het veragterde van het lopende werk, en de aangelegenheid van de zaak egter voorziening vordert, heb ik vermeent daarom de voorstel niet terug te mogen houden, te minder om dat de kosten niet zo zeer hoog zullen loopen, wyl hem tot assistentie, en om ingeval van ziekte als anderzints het nodige opzigt niet zoude ontbreeken, kunnen worden toegevoegd, den Bibliothecaris en Dagregister houder die dat zeer wel by hunne posten kunnen waarneemen wanneer de nodige schikkingen daar toe worden gemaakt, gelyk als dan ook in veele andere opzigten zal dienen plaats te hebben.

Dit een en ander aan het meerdere doorzigt en kunde Uwer HoogEdelheedens onderwerpende, hoopt den teekenaar dat het geringe door hem uitgedagt en eerbiedig voorgedragen, door Hoogstderzelver wijsheid tot het bedoeld oogmerk zal kunnen worden aangelegt, en hy de satisfactie erlange van na zyn beste vermogens aan de intentie en gerespecteerde beveelen Uwer HoogEdelheedens voldaan te hebben, vereerende zig intusschen met de meeste Hoogagting te mogen zijn.

Hoog Edelen Grootachtbaare Heer
en
WelEdele Gestrenge Heeren!

Uwer HoogEdelheedens onderdanige
en trouwschuldige Dienaar
w. g. F. v. BRAAM.

Batavia, den 8sten February 1803.

De geheimzinnige klok

door

DR. M. NEYENS.

Als nu die klok eens spreken kon, wat zou ze dan vertellen?

Voor enkele maanden kwam het Bataviaasch museum in 't bezit van een 24 cm hooge, fraai groen gepatineerde klok met opschrift, welke een 40 jaar geleden door een loerah desa in het Kraksaänsche aan den toenmaligen Resident d.t.p. ten geschenke werd gegeven en waarvan ondergeteekende een paar foto's mocht ontvangen. Met die toezending kwam tegelijk een uitnoodiging om eens te trachten het geheime opschrift te ontsluieren. Dat het opschrift inderdaad iets raadselachtigs bevatte, bleek reeds bij een eenigszins aandachtige beschouwing. Doch juist van dat geheimzinnige ging een zekere aantrekkingskracht uit en zoo bestond er een reden te meer, om het zoo vriendelijk verzoek niet van de hand te wijzen.

Wat al dadelijk opvalt, is de onbeholpenheid, waarmee de letters van 't opschrift zijn aangebracht, terwijl overigens de gieter een tamelijk kundig vakman schijnt te zijn geweest, waaruit men zou kunnen besluiten, dat hij hier iets moest presteeren, wat hij niet gewoon was en naar best vermogen heeft trachten weer te geven, wat hem was voorgeteekend, hetgeen verder tot de gevolgtrekking voert, dat de gieter een Javaan zal zijn geweest, werkend naar een hem door een *Europeaan* voorgelegd model: 't zijn toch latijnsche letters en 't is niet aan te nemen, dat een Javaan uit eigen beweging of in opdracht van een niet Westerling, die uitheemsche karakters zou hebben aangebracht [1]).

[1]) Dat de klok geen Europeesch product is, meent schrijver te mogen

Meent schrijver dus europeesche medewerking niet te kunnen uitsluiten, dan rijst verder de vraag, tot welke nationaliteit die Europeaan behoorde? Ten einde hierop een eenigszins bevredigend antwoord te kunnen geven, zou dienen te worden nagegaan *of* en *welke* europeesche invloeden in dat oostelijk gedeelte van Java, waaruit de klok afkomstig schijnt te zijn, te bespeuren vallen en dan luidt het antwoord: dat het Kraksaänsche juist op de grens ligt van dat gedeelte van Oost-Java, waar de Portugeesche invloed zich bijna een gansche eeuw sterk heeft doen voelen.

Evenals Pateudra (Pati Oedara) „de voornaamste vorst van het eiland Java in het binnenland en die de mohammedaansche hoofden van de kustplaatsen tot vazallen had", (Castanheda III, p. 217, — Barbosa II, p. 369) en „Samiam de Hindoevorst van Çunda, wiens hoofdstad Daio was, in het binnenland" (Barros), in tegenstelling met den mohammedaanschen Pateunuz van Japara, reeds kort na de inneming van Malakka (1511) aan d'Albuquerque hunne gezanten zonden en nauwe aansluiting zochten bij die onweerstaanbare veroveraars, zoo zien we enkele jaren later, in 1528, den Hindoevorst van Panaroekan een gezantschap naar Malakka zenden, ten einde een verbond van vriendschap met den Portugeeschen bevelhebber Pero de Faria te

---

besluiten uit het feit, dat al de oude, door Europeanen vervaardigde klokken, die hij in het Oostelijk gedeelte van den Archipel aantrof, onder *elk opzicht* af zijn.

Alle vertoonen regelmatige, goed afgewerkte, sierlijke letters, zooals de klok, die hij in 1907 in een verlaten tuin op Groot-Kei vond en welke kortnadien in het R.K. kerkje van de nabijgelegen kampong werd overgebracht. Het keurige opschrift luidt:

WILLEM TONNISON GOET MI. ANNO 1598.

De enkele jaren later te Bosnik (Schouten-eilanden) aangetroffen klok met als opschrift:

DERVE ALEWYN CROMBOSCH Ao. 1765.

heeft eveneens buitengewoon sierlijke letters binnen een omlijsting van mooi loofwerk.

De beroemde klok, welke men heden nog in Fort Oranje te Ternate aantreft, een meesterwerk van den Portugeeschen gieter Pedro Diaz Bocarro uit het jaar 1603, onderscheidt zich door het artistieke van haar duidelijke, kloeke letters.

sluiten. Vier jaar later, begin 1532, toen Nuno da Cunha onderkoning van Indië was, kwam dit verbond tot stand, zooals blijkt uit het document, dat heden nog bewaard wordt in de Archieven van Torre do Tombo te Lissabon en ons meldt hoe de vertegenwoordigers van Dom Joao III, koning van Portugal, na te Agacim met den Sabandar, Ai Talapo, kapitein Abidola en andere hoofden en handelaars een vredestractaat te hebben gesloten, naar Panaroekan zeilden. Zij richtten er een steenen zuil op, waarin het wapen van den koning van Portugal was uitgebeiteld, vlak bij werden drie kruizen geplant en vooraleer Panaroekan te verlaten om zich naar Timor en Banda te begeven, lieten zij als vriendschapsbewijs twee vlaggen achter: de eene vertoonende het Christus-kruis, de andere het embleem van de Hoop (Corpo Chronologico Part. I, Maço 48. Doc. 471). 't Spreekt van zelf, dat als gevolg van dit verbond zich steeds meer Portugeezen in Java's Oosthoek gingen vestigen en het verwondert daarom ook niet van den Spanjaard André de Urdaneta te vernemen, dat, in Juni 1535 van de Molukken komend op weg naar Malakka, hij te Panaroekan verschillende Portugeezen aantrof, die zooals hij schrijft, „altijd daar vertoeven, omdat de vorst zeer met hen bevriend was". (M. F. de Navarrete, Collecc. de los Viages y Descubrimientos. t. V. Apend. de Docum. No. XXVI).

Eenzelfde poging welke omstreeks 1526 door den Sumatraanschen Mekkaganger van Pasei: Falatehan of, zooals Pinto hem noemt: Tagaril, bijgestaan door zijn zwager, den vorst van Japara, tegen het rijk van Sunda (Padjadjaran) werd ondernomen, om er het Mohammedanisme in te voeren, werd in Januari 1546, onder den aandrang van den „Caziz Moulana" door den „Pangueyra, Emperador van Dema" beproefd tegen den koning van Panaruca — „principe de Balambuao". Niettegenstaande de aanvaller over eene geweldige overmacht beschikte, leed hij eene schandelijke nederlaag, waardoor de felle haat welke de Hindoe-Javaan den Mohammedaan toedroeg, nog hooger oplaaide en tevens grooter het verlangen werd, zich nauwer

bij Portugal aan te sluiten. (Peregrinaçam de Fernam Mendez Pinto, Lisboa 1614, cap. 172—173)

Zoo kon Pater Balthasar Diaz dan ook uit Malakka op 3 December 1559 in waarheid aan zijn Provinciaal te Goa schrijven, dat „het Rijk Panaruqua nog geheel hei„densch is en zich nooit aan de leer van Mohammed heeft „willen onderwerpen. Om die standvastigheid, — zoo ver„volgt hij, — hebben zij heel wat oorlogen moeten voeren. „Met ons zijn zij erg bevriend en naar men mij vertelt, „verklaren zij geen anderen godsdienst dan dien der Por„tugeezen te zullen aannemen. Volgens mijn inlichtingen „zijn zij tot alles bereid. Wat vleesch, rijst en andere voe„dingsgewassen betreft, is dit Panaruqua het best voorziene „deel van Java. De bevolking bezit pagoden en bestaat uit „afgodendienaars." [1]) (Volgens P. C. Wessels' vertaling naar den oorspronkelijken Portugeeschen brief. Een Spaansche vertaling vindt men in „Copia de algunas cartas etc." Barcelona 1562. p. 59.)

Dat de aanvallen, waarvan P. Diaz in zijn brief van 1559 gewag maakt, bleven aanhouden en een oogenblik den Mohammedanen een niet gering succes bezorgden, blijkt wel uit het feit, dat zij zich meester maakten van de stad Panaroekan. In 1575 evenwel wist Santa Goena, de vorst van Balambangan, met hulp van Bali en Soembawa de stad op zijn vijanden terug te winnen. Of hij hierin ook werd bijgestaan door de in zijn Rijk vertoevende Portugeezen, kan ik niet bewijzen, doch komt me zeer waarschijnlijk voor, ook omdat deze veronderstelling een bizonder licht werpt op een feit, dat 4 jaar later plaats greep en hier dient te worden vermeld.

Toen — zoo onze berichtgever P. Fr. de Sousa — de nieuw benoemde kapitein van Ambon, Agostino Nunez, Malakka

---

[1]) De berichten van Pater Diaz hebben voor ons meer dan gewone waarde vanwege het ambt dat hij vervulde. In 1556 werd hij door zijn Provinciaal P. Antonio de Quadros als Overste der Jesuietenpaters naar Malakka gezonden „com poderes sobre as Missoes de Japao & das Molucas". In 1560 werd hij weer naar Goa overgeplaatst (Fr. de Sousa, Oriente conquistado II, p. 317, 323. – Lisboa 1710).

verliet om Sancho de Vasconcellos te gaan vervangen, hadden 3 Jesuietenpaters zich met hem ingescheept: de visitator der Molukken-Missie, P. Bernardino Ferrari en de Paters Jorge Fernandez en Gomez do Amaral. Onderweg werd de haven van Zaem (Agacim) aangedaan, waar men versch water zou innemen en tevens zich van levensmiddelen voorzien voor de garnizoenen van Ambon en Tidore. Nadat de kapitein van de stadsautoriteiten het noodige licent en een vrijgeleide voor zijn manschappen had bekomen, begaven enkele Portugeezen zich naar den wal, evenals de 3 Paters: de eersten om in de stad zaken te doen, de laatsten voor de geestelijke verzorging der Katholieke Maleiers en Molukkanen. De gelegenheid was gunstig voor de Mohammedanen om zich op de Portugeezen te wreken, die ze, — zooals P. de Sousa schrijft, — „een doodelijken haat toedragen vanwege hun nationaliteit en hun geloof" en misschien ook, wagen wij erbij te voegen, vanwege de hulp, vier jaar vroeger aan de Hindoes verleend.

Veertig prauwen met levensmiddelen werden gereedgemaakt en door de handelaars met hunne roeiers naar het galjoen gebracht. Zij waren 150 man sterk, allen met krissen gewapend, die ze zorgvuldig verborgen hielden. Al spoedig begonnen de onderhandelingen, toen plotseling die vreedzame handelaars zich als woeste vijanden ontpopten: zij vielen de niets vermoedende Portugeezen aan, van wie er 73 gedood werden. De overige manschappen, van den eersten schrik bekomen, stelden zich te weer, stormden op hunne verraderlijke aanvallers, die allen zouden zijn uitgemoord, ware hun geen krachtige hulp van den wal toegezonden. Hierdoor waren zij in staat de overige manschappen van het galjoen te overrompelen en zich van het vaartuig meester te maken.

Hetzelfde lot trof de Portugeezen, die aan land waren gegaan, evenals de Paters Fernandez en Amaral, alleen Pater Ferrari ontsnapte. Voordat de aanval plaats greep, was hij reeds naar Panaroekan vertrokken teneinde de biecht te hooren van de daar aanwezige Portugeezen. Nadat hij van het gebeurde onderricht was, keerde hij naar Malakka

terug in gezelschap van de gezanten van den koning van Paneluca, „o mais Oriental da mesma Java mayor". Zij hadden opdracht aan den kapitein van Malakka Jesuietenpaters te vragen, die zich voor goed in zijn gebied zouden vestigen. Tot dat doel had hij hun een terrein aangeboden voor kerk en huis. (Fr. de Sousa, Oriente Conquistado II, 348-350)

De Jesuiten evenwel hadden reeds zoo'n uitgestrekt missiegebied, dat het hun onmogelijk was er Oost-Java nog bij te nemen; ook de Dominikanen, die sedert 1554 te Malakka een klooster bezaten en in 1561 begonnen waren den Solor archipel te evangeliseeren, hadden geen krachten beschikbaar voor eene nieuwe missie. Nu was er wel in 1581 te Malakka een kloostertje van Franciscanen tot stand gekomen, doch dit was een Kastiliaansche stichting van een Pater, behoorend tot de Custodie van San Gregorio te Manila van de ongeschoeide Franciscanen.

Nu was het te voorzien, dat, zoolang de kloosterlingen onder Spaansche jurisdictie bleven, hun nooit een Missiegebied, in de invloedssfeer van Portugal gelegen, zou worden toevertrouwd. Pas in de eerste helft van 1584 werd door den Generaal der Orde, Fr. Francisco Gonzaga, het Malakka klooster [1]) aan de jurisdictie van Manilla onttrokken en onder die van Goa gebracht, en den 5 October van hetzelfde jaar arriveerden de eerste 12 Portugeesche Franciscanen met hun Overste Fr. Diego da Conceiçao te Malakka. De 7, die te Goa waren achtergebleven, kwamen kort daarna.

---

[1]) De stichter, P. Fr. Juan Bautista Pisaro (alias el Italiano) behoorde tot de eerste 17 Franciscanen, die begin Juni 1576 te San Lucar scheep gingen voor de Filippijnen, waar zij den 24 Juni 1577 te Manilla landden. De inlichtingen, die men daar vernam omtrent het reusachtige China Rijk, had in den ijverigen, voortvarenden overste P. Pedro de Alfaro het verlangen doen ontstaan, ook in China het evangelie te verkondigen. Hij kende de gevaren, die aan zulk een onderneming verbonden waren, doch vertrok niettemin op 31 Mei 1579 met een eigen vaartuig in gezelschap van 3 Paters, onder wie P. Juan Bautista Pisaro en 2 leeken, „soldados viejos de los primeros conquistadores". Een Chinees zou hun gids en tolk zijn. Zij kwamen te Kanton, waar zij verschillende maanden werden opgesloten en eindelijk na veel moeite weer de vrijheid kregen . . . om te vertrekken. Een der Paters keerde met de 2 oud-soldaten naar Manilla

Zij namen bezit van het kleine klooster, dat voortaan San Francisco zou heeten en later bij de Provincie van de Madre de Deos werd ingelijfd. Uit die 20 pas uit Portugal gearriveerden werden er 4 voor de Java Missie bestemd: n.l.

---

terug, terwijl de Overste zich met de Paters Juan Bautista Pisaro en Sebastian de Baeza naar de jonge Portugeesche stichting Macao begaf met de bedoeling er een klooster van Descalsos te stichten, van waar uit China te alle tijden gemakkelijk te bereiken was en waar eveneens gelegenheid bestond de Chineesche taal te leeren. Na 2 dagen arriveerden zij den 10 November te Macao. Dank zij de bescherming en de hulp van D. Melchior Carnero S.J., Bisschop van China en Japan, slaagde P. de Alfaro er in even buiten de stad een klooster en kerkje te stichten, die hij toewijdde aan Nuestra Senora de los Angeles. Doch die Kastiliaansche stichting, onder Spanjaarden van Manilla ressorteerend, werd door de Portugeesche handelaars en politici met leede oogen en niet zonder argwaan gezien. Heden Kastiliaansche monniken, morgen, wie weet, misschien Kastiliaansche handelaren met als natuurlijk gevolg: concurrentie.

De tegenwerking werd zoo groot, dat de arme Overste eindelijk besloot naar Goa te gaan, om daar bij den onderkoning zijn zaak te bepleiten. Reeds op de Zuidkust van Cochinchina leed zijn vaartuig schipbreuk en hij zelf kwam om in de golven. Van den Overste was men bevrijd, nu moest men nog diens plaatsvervanger P. Juan Bautista, die kalm zijn steeds toenemende kloostergemeente bleef besturen, zien kwijt te raken. Onze geslepen handelaren wisten wel raad. Op een zekeren dag werd P. Juan Bautista met een zijner novicen opgepakt en op een vaartuig geplaatst, dat gereed lag om naar Malakka te vertrekken. Daar werden de beide Franciscanen aan land gezet en vonden zij een onderkomen bij de Paters Dominikanen, totdat Pater Juan Bautista zich met zijn gezel ging vestigen even buiten de stad op eene hoogte, waar zich eene kapel bevond, toegewijd aan Nuestra Senora de Bocachina, en met verlof van den Bisschop het kloostertje San Jose bouwde. Spoedig begon dezelfde felle, hartstochtelijke tegenwerking als voorheen te Macao. De rust scheen alleen mogelijk indien de Spaansche Franciscanen door Portugeesche zouden worden vervangen en de beide kloosters van Macao en Malakka onder Portugeesche jurisdictie kwamen te staan: hetgeen eindelijk gebeurde. In 1584 beval de Generaal der Orde, Fr. Francisco Gonzaga, dat men 20 kloosterlingen van de strengste observantie naar Malakka zou dirigeeren. Het moesten mannen zijn van beproefde deugd, uitmuntend door geleerden levensernst. Tot hun overste werd gekozen Fr. Diego da Conceiçao.

(P. de Santa Ines, Cronica de la Provincia de San Gregorio Magno de Religiosos Descalsos de N.S.P. San Francisco. Lib. I. cap. III p. 108, 127. Cap. VI – VII p. 137 – 147. Cap. IX, XX, XXI – XXIII.) – Voor de Chinareis zie ook Pastells I,266, 300-303, 307, 388-389.

de paters Pedro de Arouca, Jorge de Viseu en Manoel de Elvas met den leekebroeder Jeronimo. Over hun werk en dat hunner opvolgers bezitten wij geen breedvoerige berichten zooals over de Missies der Jesuieten en Dominikanen, slechts enkele sobere gegevens worden ons daaromtrent meegedeeld door een lateren Provinciaal van de Provincie Madre de Deos, Fr. Jacintho de Deos, in zijn werk „Vergel de plantas e flores da Provincia da Madre de Deos dos Capuchos Reformados", Lisboa 1690 [1]).

P. Jacintho verhaalt dan, dat toen Roque de Mello kapitein van Malakka was ('t zou dus nog in hetzelfde jaar 1584 geweest zijn) de Paters Pedro de Arouca, Jorge de Viseu en Manoel de Elvas met den leekebroeder Jeronimo van Malakka naar Java vertrokken met het schip van Manoel Pinto, dat voor de Molukken bestemd was. Na 27 dagen bereikten zij Java. De Paters Pedro de Arouca en Jorge de Viseu begaven zich naar de stad Panarucan en Pater Manoel de Elvas en de leekebroeder Jeronimo gingen zich te Balambuan vestigen, de hoofdstad van een in 't Zuid-Oosten gelegen rijk. De koning, nog heiden, wilde hen zien en was zoo getroffen door hun armoedig en nederig uiterlijk, dat hij hen onmiddellijk van het noodige liet voorzien en hun verlof gaf in zijn rijk te preeken en kerken te bouwen. Nog

---

[1]) Een latere Franciscaansche schrijver, P. Fernao da Soledade, heeft in zijn werk „Historia serafica cronologica da Ordem de San Francisco na Provincia de Portugal", – Lisboa 1705, de mededeelingen van P. Jacintho bijna woordelijk overgenomen P. III, Lib. V, C. XXX. — Hij klaagt over de groote nalatigheid zijner vroegere confraters, die schuld zijn geweest, dat, zooals hij schrijft, – zoovele van onze handschriften op een geheimzinnige wijze zijn verloren gegaan, zooals geschied is met de Cronica da Provincia de San Tome van Pater Francisco Negrão, of nog niet in druk verschenen, zooals het geval is met de „Conquista Spiritual do Oriente" van Pater Paulo da Trinidade, reeds in 1625 goedgekeurd om uitgegeven te worden en tot nog toe (1705) nog niet verschenen, ofwel, kon de uitgave niet verhinderd worden, dan werd het werk op een barbaarsche wijze geinterpoleerd, zooals geschiedde met de „Vergel de plantas e flores da Provincia da Madre de Deos" . . van Pater Jacintho de Deos (P. Fernao da Soledade, Historia serafica etc. Lisboa 1705 P. III, Lib. V, Cap. I.)

voordat de eerste klaar was, telde Pater de Elvas te Balambuan meer dan 600 Christenen, waaronder de kroonprins, die bij zijn doop den naam van Franciscus ontving en kort daarna stierf. Ook doopte hij twee zijner neven, respectievelijk Pasquale en Antonio genoemd, met heel hunne familie. Zij gedroegen zich steeds als goede Christenen [1]). Na het overlijden van den vorst maakte een zijner ondergeschikten zich van den troon meester, ten nadeele van de koningin-weduwe, aan wie de regeering rechtens toekwam en die hij door vergif van kant liet maken. Aangezien deze vorstin den Paters zeer genegen was en dezen haar wederkeerig geheel waren toegewijd, beval de tiran de beide Paters in de gevangenis te werpen, doch stelde hen kort daarop weer op vrije voeten. De koning van Parsavan (Pasoeroean) trachtte deze gelegenheid in zijn voordeel te benutten. Hij noodigde de Paters uit naar zijn rijk te komen, waar zij volkomen vrijheid zouden hebben het Christendom te prediken. Zoodoende hoopte hij eveneens de talrijke Portugeezen, die zich voor den handel in het rijk van Balambuan bevonden, naar zijn rijk te trekken.

---

[1]) De hier bedoelde Raja Bolamboam zal wel de oude Santa Goena geweest zijn, die in 1575 Panaroekan op de Mohammedanen veroverde Toen de Engelsche vrijbuiter Thomas Cavendish in 1588 in straat Bali aan de Javaansche kust ten anker kwam, vernam hij van 2 Portugeezen, die aan boord kwamen, dat de oude vorst nog aan het bestuur was Hij was over de 100 jaar. Indien hij werkelijk zoo oud was, zouden wij hem als den onmiddellijken afstammeling kunnen beschouwen van Dipati Goegoer, Madjapahit's kroonprins, die omstreeks 1490, na de verovering door de vereenigde Islamsche opperhoofden van het eens zoo machtige rijk, zich te Balambangan terugtrok er de stamvader werd der latere Balambangansche vorsten en de stichter van de stad, waarvan de ruinen nog nabij Raga Djampi worden aangetroffen en onder den naam van Matjan Poetih bekend zijn. Zij liggen te midden eener wildernis van rivieren en beken doorsneden en hebben eene verbazende uitgestrektheid, maar zijn thans grootendeels vormlooze puinhoopen. — Er zijn overblijfselen van een ringmuur van gebakken steen, die eenmaal 5 kwartier in omtrek had en 4 meter hoog, 2 breed en met een borstwering voorzien was (P. J. VETH, *Java*, I. bl. 244 en volg.)
Waarschijnlijk hebben wij hier de standplaats der vroegere Franciscaansche Paters te zoeken, het centrum hunner Missie.

De Paters evenwel vertrouwden die mooie beloften niet en gingen op zijn voorstel niet in. Na in het rijk van Balambuan 4 jaren werkzaam te zijn geweest, keerden zij naar Malakka terug en twee anderen kwamen zich met de zorg voor die jeugdige Christengemeente belasten. Het eenige dat wij van hen weten is, dat een hunner Cosme heette. Ook te Panaroekan werkten de Paters Pedro de Arouca en Jorge de Viseu niet vruchteloos. Zij hadden er een kerk en telden er enkele volgelingen, onder wie een neef van den koning en een der voornaamste hindoe-priesters. Zijn overgang tot het Christendom had zijn vroegere collega's met zulk een haat vervuld, dat zij hem vermoordden. (Jacintho de Deos, Vergel de plantas e flores ètc. p. 305-307. — Fern. da Soledade, Historia Serafica etc. P. III, Lib. V, cap. XXX fo. 587-591)

„Wij weten niet,— zoo eindigt P. Jacintho zijn verhaal— waarom deze Missie werd verlaten. Wij veronderstellen, dat het gebeurde, omdat dit rijk door de Mohammedanen werd veroverd en tot dien godsdienst overging, of misschien ook omdat de Mohammedanen de prediking van het Evangelie verboden."

In welk jaar die Missie werd verlaten, schijnt voornoemde schrijver niet te weten, ten minste hij meldt het niet. Nu kunnen wij het door van elders verkregen gegevens met tamelijke zekerheid vaststellen.

In 1596 leefde de oude Santa Goena nog, doch als kluizenaar in het binnenland ; hij was door zijn zoon opgevolgd. Diens dochter was door den Mohammedaanschen pangeran van Pasoeroean ten huwelijk gevraagd, welk aanzoek haar vader niet had durven afslaan. Den dag na de bruiloft werd de prinses met haar heele gevolg door haar echtgenoot omgebracht. [1]) Toen de diep beleedigde vader aanstalten tot een aanval op Pasoeroean maakte, voorkwam de moordenaar hem, door eerst het beleg voor het onder Balambangan staande Panaroekan te slaan, dat hij echter niet

---

[1]) Terwijl Mevr. Fruin-Mees hier het vermoeden uitspreekt, dat de moord zal geschied zijn „om zoo den grievend beleedigden vader tot

krijgen kon en daarna voor Balambangan zelf (W. Fruin-Mees, Geschiedenis van Java II blz. 35).

Toen op 17 Januari 1597 de vloot van Cornelis de Houtman „in de straet die ghenaemt wordt de straet van Ballabuan, lancks de custe van Java" voer, kwam er twee dagen later, den 19, een edelman uit Panaroekan aan boord, die vertelde, dat de koning van Pasoeroean nog steeds oorlog voerde tegen het heidensch Balambangan. Dit laatste had de hulp van het naburige Bali ingeroepen. En inderdaad, den 10 Februari bevond de koning van Bali zich te Coutaen (Koeta) om 200.000 man bijeen te krijgen, die hij „sondt tot „ontset aen den coninck van Palaboan want datter tijdinge „gecomen was, datter drij hondert van de Parsuerranes „volck met fenijnige pijlen dootgeschoten waeren, die de „stadt van Palubuan belegert hadde, ende den Kijloer (Kiai „Loerah) verhaelde, waer't dat de stadt van Palabuan „gewonnen wierde, dat het genoeghsaem met het Eijlandt „van Baelle gedaen soude wesen; want souden daegelijcks „den oorloch van de Turcken ende Mooren te verwachten „hebben, alsoo se soecken de gentijllen (gentiles=heidenen) „dat Heijdenen sijn te verdrijven". (Verhael van Aernoudt Lintgensz van t' gheene mij op 't eijlandt van Baelle wedervaeren is)

't Werd hoogtijd dat de hulp van Bali kwam opdagen. Immers den 21 Januari reeds waren twee vaartuigen uit de stad Balambangan bij het schip Mauritius van Houtman's vloot gekomen. In een dezer bevond zich „een slave van eenen Munninck, die in Panaruca den Christenen predicte ende de Javanen doopte".

Deze was in Balambangan geweest, waar groote hongersnood heerschte en volgens het gevoelen van 3 Portugeesche busschieters, die zich in de stad bevonden, was de toestand onhoudbaar. Men hoopte echter nog op ontzet door de

---

oorlog uit te tarten", waag ik het te vragen, steunend op P. Jacintho's berichten, die toch wel een zekere historische waarde bezitten, of het niet natuurlijker zou zijn te veronderstellen, dat de prinses in kwestie Christin was, haar geloof niet wilde verzaken en daarom door haar echtgenoot vermoord werd? Felix qui potuit rerum cognoscere causas!

Balineezen. Van Soembawa waren reeds 8 barken met hulptroepen gekomen. (De Eerste Schipvaert der Nederlanders naar O. I. onder Cornelis de Houtman 1595-1597. Dl. I, bl. 184-185. Uitg. G. P. Rouffaer en J. W. IJzerman).

Ondanks de hulp door de geloofsgenooten van Bali, Lombok en Soembawa verleend, ondanks den moed der wanhoop waarmee gestreden werd moest de stad zich na enkele maanden overgeven aan den vijand, die den vorst met zijn geheele familie liet vermoorden, immers voor het einde van het jaar 1597 werd te Malakka bericht ontvangen, dat de Portugeezen en Christen inboorlingen op Java groote schade hadden geleden. Velen waren van alles beroofd en waren omgebracht. (Diogo do Couto, Da Asia Dec. XII, p. 90).

Toen op 3 Februari 1601 Olivier van Noort met zijn schip op de reede van Djaratan kwam, vernam hij van de daar aanwezige Portugeezen, dat de Rey de Sorbay, die toen te Pasoeroean verblijf hield, dezelfde was, die in 1597 Balambuan belegerde. Het was hem sedert gelukt de stad in te nemen, waarop de oude Hindoe-Vorst met zijn geheele geslacht van kant werd gemaakt. Alles was nu Mohammedaansch, doch de Portugeezen konden onverhinderd handel drijven (De Reis om de wereld door Olivier van Noort 1598-1601. Dl. I, bl. 141-142. Uitg. Dr. J. W. IJzerman).

Evenals van de oude hoofdstad van Balambangan niets meer dan een ruine overblijft, zoo ook van de plaats waar eens de Christenen van Panaroekan woonden. De plek wordt nu nog bij de Javanen „benteng" geheeten en ligt in de desa Koeta Bedah (=verwoeste stad), twee K.M. noordoost van het tegenwoordige Panaroekan. (De Eerste Schipvaert enz. Dl. I, bl. 186 noot 41).

Bij 't lezen van bovenstaande uiteenzettingen zal menigeen vaak aan l'Intimé van Racine's Plaideurs gedacht hebben en met Dandin hopeloos hebben uitgeroepen :

. . . . . . Avocat, ah ! passons au déluge
. . . . . . Avocat, il s'agit d'un chapon

Et non point d'Aristote et de sa „Politique" [1]).

Doch, was 't niet noodzakelijk, vooraleer tot den „chapon", d.i. de verklaring van de klok en haar opschrift over te gaan, dat schrijver er zijn „peri Politikon" bij haalde, n.l. zijn historischen ondergrond, om er zijne hypothese op te bouwen. Wat de oude Herodotus schreef: „Ik moet lachen, wanneer ik sommigen de aarde als zijnde rond zie beschrijven, zonder dat ze voor hun meening grondige redenen aanhalen" (IV. 36), zou de lezer eveneens kunnen zeggen, indien schrijver had nagelaten met werkelijke historische argumenten zijne verklaringen te schragen, waarvan, na het voorafgaande, iedereen, zelfs hij die de verklaringen niet aanneemt, zal moeten zeggen, dat ze toch niet heelemaal uit de lucht gegrepen zijn.

Daarop steunend, durf ik dan ook als een vermoeden uit te spreken:

1° dat het bewuste klokje waarschijnlijk afkomstig is van een der twee bovengenoemde plaatsen, de laatste bolwerken van het oude Hindoeisme en de bakermat van het Christendom op Java;

2° dat het eenmaal heeft dienst gedaan in een der kerkjes welke de Paters Franciscanen er bezaten en later, bij de verwoesting der stad, door den veroveraar van Pasoeroean als buit werd meegenomen.

Dat het klokje inderdaad een *kerk*klok is geweest, meen

---

[1]) In Racine's buitengewoon geestige Comedie „les Plaideurs", waarin de zeer vaak bespottelijke dikdoenerij, bij de toenmalige rechtspraak in zwang, op eene meesterlijke wijze gehekeld wordt, komt o. a. de zaak voor van een hond, die een kapoen had doodgebeten en opgepeuzeld. De verdediger, l'Intimé, begint zijne plaidoirie ten gunste van den schuldige, niet „ab ovo", doch

. . . . Avant la naissance du monde.

hetgeen den rechter, Dandin, den uitroep doet slaken:

Avocat, ah! passons au déluge.

Kort daarop beroept de verdediger zich op Aristoteles:

Aristote „primo peri Politicon"
Dit fort bien. .

waarop Dandin onmiddellijk: Avocat, il s'agit d'un chapon
Et non point d'Aristote et de sa „Politique".

ik te mogen opmaken voornamelijk uit het opschrift, dat, indien ik goed lees, zulks wel niet uitdrukkelijk zegt, doch wel zeer sterk suggereert. Doch vooraleer mijn lezing te geven, een paar opmerkingen.

De eerste verticale streep beschouw ik als aanwijzing van het begin, de laatste 2 strepen als aanduiding van het einde der inscriptie. Ik zeg de eerste verticale streep, daar ik dit teeken *niet* beschouw als *deel* uitmakend van een letter, i.c. de K en wel om de volgende redenen:

A. Zooals ik in 't begin van mijn schrijven reeds opmerkte, lijkt mij de klok door een Javaan te zijn gegoten, doch die werkte, wat het opschrift betreft, naar een hem door een Portugees voorgelegd model. Nu krijg ik den indruk, dat hij dat, misschien (voor hem) niet al te duidelijk model, eenigszins verhaspeld heeft weergegeven, ook al omdat hij zelf de letter niet kende.

B. Doch een K is, dunkt me, zelfs voor iemand die niet op de hoogte van ons letterschrift is, te gemakkelijk en te eenvoudig om verknoeid te kunnen worden. Ik zou dan ook na de verticale streep I de letter C willen lezen, zoodat we in aansluiting met de 2 volgende CHR krijgen.

In de vierde letter meen ik een P te erkennen, doch een P waarvan de neergaande lijn, rechts waar de ronding aanvangt, niet ver genoeg is doorgetrokken en te spoedig naar de staande I werd omgebogen.

De volgende letters van het randschrift bieden geen moeilijkheden, zoodat we hebben: in 't eene vak CHRPAS en in 't tweede RA: ANo II.

Nu komen we aan, wat men zou kunnen noemen, het zonderlingste: de dubbele VV of W onder aan het voorwerp, welke aan niets bekends herinnert.

Te verwonderen behoeft men zich daarover niet. De epigraphie toch levert ons voorbeelden bij tientallen van somtijds zeer ingewikkelde lettercombinaties, die, evenals met zoekplaatjes het geval is, voor den vervaardiger en den weter zeer duidelijk zijn, voor de zoekers evenwel zeer raadselachtig, vooral wanneer een zeker uitgangspunt of een vast steunpunt ontbreekt.

Bovenvermeld teeken is zonder twijfel een van die raadselachtige combinaties, met veel kunst in elkaar gezet, doch, naar mijn meening, ook weer zóó, dat in de combinatie zelf niet alleen *enkele* doch *alle* elementen of letters voor de oplossing te vinden zijn; deze verkeeren evenwel voor 't meerendeel in, om het zoo uit te drukken, gecomprimeerden staat, te midden van het hun vreemde. Nu heb ik geprobeerd ze van het hun vreemde los te maken, ze op zich zelf te doen staan en toen kreeg ik in het geheimzinnige teeken: Voto Vovit te lezen. Hiermee wil ik in de verste verte niet beweren, dat die lezing de ware is, wel dat ze zeer aannemelijk is, aangezien het niets verwonderlijks heeft, dat een persoon zich door belofte verplicht een klok aan een kerk te schenken en tevens door een teeken wil te kennen geven, dat de klok als een soort *ex-voto* is, zooals we op zoovele klokken van onze oude kerken kunnen zien.

Zou de een of andere purist bezwaar maken en in plaats van VOTO VOVIT alleen VOVIT willen lezen, dan zal ik niet met hem daarover redetwisten, de zaak toch blijft dezelfde, en alleen opmerken, dat wel meer dergelijke pleonastische uitdrukkingen worden aangetroffen, die de Kerk van de Semitische talen, via den Bijbel, heeft overgenomen, zooals dono dedit, odio odivit, dilectione dilexit enz.

De klok, in mijne hypothese, beschouw ik daarom als een soort ex-voto, een geschenk waarmee men de kerk heeft willen begiftigen ter vervulling eener belofte, gedaan aan CHR(isto) PAS(tori), Christus den (goeden) Herder. Die titel, welke zijn oorsprong vindt in de woorden van Christus zelf: „Ik ben de goede Herder. De goede herder geeft zijn leven ten beste voor de schapen . . . . Ik ben de goede Herder en Ik ken mijn schapen en mijn schapen kennen Mij" (Joan. X, 11-16), door de Apostelen werd overgenomen (tòn poiména kai epískopon tōn psuchōn humōn — pastorem et episcopum animarum vestrarum. I Petr. II, 25), in woord en beeld in de Katakomben wordt aangetroffen en nooit uit de kerkelijke litteratuur verdwenen is, die titel sluit zich op de meest natuurlijke wijze aan bij het voorgaande, zoo ook de volgende RA, die we

op het 2de vak aantreffen en die ik meen te mogen lezen: Regi of Redemptori Animarum: Koning of Verlosser der zielen. Tenzij men de R zou willen beschouwen als deel uitmakend van het woord PAStoRi. Zoodat we dan hebben CHRISTO PASTORI ANIMARUM.

Wijl het mogelijk is, dat het eerste vak een afgesloten geheel vormt en met het tweede ook een nieuwe persoon naar voren treedt, zouden de letters RA ook kunnen verklaard worden als Reginae Angelorum als betrekking hebbend op de H. Maagd, aan wie die eeretitel, evenals Regina Apostolorum, zeer vaak gegeven wordt en waarmede zij nog elken dag begroet wordt in de zoogenaamde Litaniae Lauretanae.

Door de: achter de RA acht ik de „pars dedicatoria" afgesloten en de twee (3) volgende letters AN (o) beschouw ik als den naam van de persoon, die *voto vovit*, n.l. ANTONIO. Deze dus heeft, naar mijn meening, op zijn kosten de klok laten gieten voor de kerk waar Christus de Herder zijne schaapjes wachtte en de Koningin der Engelen, die 't eerst uit Gabriels mond het Ave vernam, ook de groeten en hulde zou ontvangen van hare „devoti".

En zou de klok afkomstig zijn van het verwoeste Balambangan en, zooals P. Jacintho verhaalt, een der voornamen, tot de vorstelijke familie behoorend, die tot het Christendom overging bij zijn doop den naam van Antonio hebben ontvangen, wat P. Jacintho inderdaad beweert, dan zouden wij in dezen Antonio misschien den schenker der klok mogen zien voor het kerkje van Balambangan.

Doch aangezien de „sapiens nihil affirmat, quod non probet" (de wijze niets beweert zonder bewijs) en schrijver voor al het voorgaande geen enkel bewijs geleverd heeft, zoo wil hij dan ook niet zijne gissingen als de ware lezing aandienen. Wel heeft hij er naar best vermogen naar gestreefd, de ware lezing te vinden en daarom hoopt hij, dat, al verwerpt men zijne verklaring, zijn goede wil en ernstig pogen hem genade zullen doen vinden bij den lezer.

Vaartuigen van Ende

door

Dr. C. NOOTEBOOM.

Een verblijf van iets meer dan drie maanden ter afdeelingshoofdplaats Ende stelde mij in staat kennis te maken met de daar in gebruik zijnde vaartuigen. Reeds van oudsher is deze plaats een centrum van handelsvaart. Gelegen aan de ruime baai van Ende, vinden schepen van alle grootten er in den Oostmoesson een veilige ankerplaats, beschut door het ver in zee uitstekende vulkaancomplex van de Goenoeng Api (Gĕli Ija). In den Westmoesson liggen de schepen er voor niet al te zware winden beschermd door het voor de baai liggende eiland, Poelau Ende, dat zelf bovendien een ook in den Westmoesson goed beschutte baai heeft met ankerplaats voor kleinere vaartuigen. En mocht de barat eens al te sterk doorstaan, dan kunnen de schepen een veilige ligplaats vinden in de Ipih-baai, op enkele kilometers van de kota Ende verwijderd en aan de oostzijde van de Goenoeng Api.

De toenmalige bestuursambtenaar Hens merkt over de scheepvaart van Flores in het algemeen in zijn memorie van het jaar 1916 het volgende op: „De scheepvaart (wordt) weinig beoefend; men gaat met prauwen van betrekkelijk kleine afmetingen van de eene plaats naar de andere om handel te drijven (veelal na den padi- en djagoengoogst) of om goederen o. m. copra en voedingsmiddelen te brengen en te halen. De reizen strekken zich echter niet uit buiten de residentie.

„Grootere Macassaarsche, Boetonneesche en Boegineesche prauwen bezoeken vrij regelmatig Larantoeka, de Solor-eilanden, de havenplaatsen langs Flores' Noordkust, zoomede Laboehan Badjo.

„De scheepvaarders op de kleinere inlandsche vaart langs de Zuidkust van Flores zijn voornamelijk Endeneezen en Tonggoneezen.

„Inlandsche reederijen bestaan niet. De prauwen zijn eigendom van individueele personen". —

Volgens dit bericht moet de scheepvaart van Ende maar weinig te beteekenen hebben, hoewel de Endeneezen onder de zeevaarders genoemd worden. Een feit is, dat de scheepvaart van de Endeneezen hen heeft doen uitzwermen langs de geheele zuidkust van het eiland. In de plaatsen Aimere, Mborong en Nangalili vinden we belangrijke Endeneesche kolonies. De laatstgenoemde plaats moet zelfs grootendeels uit Endeneezen bestaan. Ook is de omgangstaal waarschijnlijk langs de geheele zuidkust, maar in ieder geval langs de geheele westelijke zuidkust, het Endeneesch. In de zooeven genoemde kustplaatsen kan men met het Endeneesch meer bereiken dan met het in die streken algemeen gebruikte Timor-Maleisch. Ook de plaatsen aan de Noordoostkust van Soembawa worden regelmatig door prauwen van Ende bezocht (Bima en Sapé).

Brengen deze feiten reeds een zekeren twijfel omtrent de nauwkeurigheid van de mededeeling in bovengegeven citaat, van andere zijde worden verschillende punten er uit lijnrecht tegen gesproken. In een nota van de hand van den bestuursambtenaar Hoyer, dateerend van Februari 1914, wordt onder meer het volgende gezegd: „De handelsreizen worden soms zeer ver uitgestrekt, n. l. tot de Straits, Java, Borneo en de Molukken". Aan de juistheid van dit citaat zou kunnen worden getwijfeld, gezien de zeer onwaarschijnlijke en op onnauwkeurigheid wijzende opsomming van de vervoerde handelsgoederen. Ten deele wordt dit bericht echter van elders bevestigd[1]). Van Suchte-

[1]) „Als vracht wordt ingenomen geweren, goederen, rotan enz., terwijl van de verschillende bezochte landen wordt meegenomen olifantstanden en allerlei kramerijen." Zoo luidt dit staaltje van onnauwkeurige ethnografie. We willen echter hiermee geen oordeel geven over deze nota in zijn geheel, daar in het bijzonder wat de geestelijke kultuur der Endeneezen betreft de schrijver vaak zeer goede en zuiver waargenomen feiten geeft.

len, die in zijn nota over de onderafdeeling Ende meerdere malen op zijn voorganger Hoyer steunt, doch dezen in vele punten aanvult dan wel met hem van meening verschilt, en om die reden geheel als zelfstandig berichtgever dient te worden gezien, schrijft het volgende [1]):

„Voordat de K. P. M. Ende aandeed, ging men . . . tot Singapore toe. Er leven nog verscheidene personen, die dien tocht gemaakt hebben." Dit werd geschreven in 1919. Tijdens mijn verblijf aldaar, van December 1932 tot Maart 1933, heb ik dergelijke menschen niet meer ontmoet, wat echter geenszins zeggen wil, dat er geen meer in leven zijn.

Een andere mededeeling hoorden we uit den mond van Hadji Mohamad, den energieken kapitan van Poelau Ende. Dit hoofd vertelde mij dat in zijn kinderjaren (hij is een goede vijftiger, dus misschien in het begin der negentiger jaren) de baai van het eiland soms vol lag met schepen van Zuid-Celebes, terwijl de Endeneezen in die dagen zelf ook vele vaartuigen bezaten. Nog in het jaar 1916 (het jaar dus van de memorie-Hens) woonden er in de kota verschillende menschen, die in staat waren leiding te geven bij den bouw van een grootere prauw. Omstreeks dat jaar heeft hij zelf die kunst van de scheepsbouwers van de kota afgekeken, zoodat hij nadien in staat was zelf grootere handelsprauwen te doen maken. Hij heeft dit verscheidene malen gedaan. Zijn jongste schip is omstreeks Mei 1932 gereedgekomen. Het is 8,25 M lang en heeft een laadvermogen van ongeveer 20 M^3.

Behalve Hadji Mohamad zijn er nog enkele andere lieden op het eiland, die den scheepsbouw als beroep uitoefenen. Ter afdeelingshoofdplaats zelf was er begin 1933 maar één man over, die het vak verstond. Deze is de bouwmeester van de meeste der ter hoofdplaats gestationneerde prauwen. Hij is al oud en kent het werk niet al te best.

Ik heb verscheidene menschen gesproken, die met in Ende gebouwde schepen naar Makasser voeren. Deze tocht wordt

---

[1]) Deze nota-Van Suchtelen werd uitgegeven als deel 26 van de Mededeelingen van het Encyclopaedisch Bureau (1921).

nog vrij vaak ondernomen. De bovengenoemde Hadji Mohamad had het plan gevormd, zijn schip in den loop van 1933 naar Soerabaja te zenden. Het staat dus wel vast, dat grootere reizen, ook op open zee, door de Endeneesche zeelui worden ondernomen Juist de reis naar Makasser wordt door hen voor gevaarvol aangezien, daar zij op dien tocht gedurende eenigen tijd geen land in het zicht hebben. Reizen naar de handelsplaatsen van de zuidkust van West-Flores zooals Mborong en Nangalili en verder ook naar Bima en Waingapoe worden veel gemakkelijker en minder gevaarlijk geacht. De djoeragan van de prauw van Hadji Mohamad deelde mij mede, liever naar Soerabaia dan naar Makasser te zeilen, omdat hij dan altijd de kust in zicht kan houden. Naar het gevoelen van deze lieden is daarom Soerabaia „dichter bij" hun woonplaats dan Makasser, hoewel in werkelijkheid het tegengestelde het geval is.

Behalve met de in Ende thuisbehoorende schepen komen, zooals we boven reeds zagen, vele handelsvaartuigen van Zuid-Celebes te Ende ten handel. Sinds de K.P.M. echter regelmatig deze streken aandoet, is deze vaart sterk afgenomen. De tusschen Flores en het eiland Soembawa liggende straat Sapé met zijn sterke stroomingen en vele riffen, die door stoomvaartuigen zonder ernstige bezwaren gepasseerd kan worden, levert voor de kleine zeilvaartuigen van deze landen in den westmoesson ernstige moeilijkheden op, die de concurrentie voor de kleine vaart nog zwaarder maken. Ondanks den westmoesson zag ik tijdens mijn verblijf in Ende nog verschillende pelari voor anker gaan, die Celebesrijst brachten en aan retourlading producten van het land trachtten te vinden. Tijdens een kort verblijf op Poelau Ende zag ik er vier tegelijk in de baai van dit eiland voor de kampong Kempo. Men verzekerde mij, dat zij ondanks Westmoesson en zwaren stroom het geheele jaar door straat Sapé zeilen.

Doch niet alleen de handelsvaart verschaft aan vele schepen van Ende werk. Ook de visscherij is er een bestaansmiddel van eenig belang, hoewel van niet meer dan plaatselijke

beteekenis. Juist de voor dit middel van bestaan gebezigde vaartuigen zijn het meest interessant.

Overgaande tot de beschrijving der voor boven uiteengezette doeleinden in gebruik zijnde vaartuigen, moeten we beginnen met te wijzen op een belangrijk onderscheid. We vinden er vaartuigen met zuiver oud-inheemsche vormen en andere, die naar westersche voorbeelden zijn nagebouwd. Deze laatste zijn in hoofdzaak de grootere vaartuigen voor het handelsverkeer. De Endenees onderscheidt deze naar westersch model gebouwde schepen in *lambo*, *pinis* en *sekotji*.

Eerstgenoemde draagt den naam, die in geheel Nederlandsch-Indië gebruikelijk is voor vaartuigen van het sloepmodel. Hoewel het tegenwoordig met dezen naam algemeen aangeduide soort schepen hoogst waarschijnlijk niet oud-indonesisch is [1]), is de naam *lambo* of *lamboe* naar het schijnt wel oud-inheemsch [2]). Op wat voor type vaartuig deze naam in het oude Java geslagen kan hebben, zal wel nooit meer zijn vast te stellen.

Het te Ende in gebruik zijnde soort vaartuigen van dezen naam heeft de vormen van een Europeesche sloep met rechte stevens. Meestal zijn zij met één mast getuigd, waaraan een gaffelzeil wordt geheschen en één of twee driehoekige voorzeilen. Soms zijn er twee masten, die beide een gaffelzeil dragen. Enkele varen bij zwakken wind een gaffeltopzeil. De scheepjes van dit type zijn alle of bijna alle gebouwd door den laatsten bouwmeester in de kota Ende, Kaé Baé. Deze oude heer vertelde mij bij mijn her-

---

[1]) De sloep is voor zoover mij bekend een typisch-europeesch soort vaartuig. Wel komen elders, in het bijzonder in den Indischen Archipel, oud-inheemsche vaartuigen van ongeveer gelijken rompvorm voor (men denke bijv. aan de Javaansche majang), doch dergelijke schepen wijken in allerlei details van het sloeptype af.

[2]) Vgl. Dr. H. H. JUYNBOLL, *Oudjavaansch-Nederlandsche Woordenlijst*, s. v. *lambu*, „soort van vaartuig". Men vergelijke verder H. C. KLINKERT, *Nieuw Maleisch-Nederlandsch Woordenboek*, derde druk en het *Javaansch-Nederlandsch Handwoordenboek* van GERICKE en ROORDA s. v. *lamboe*, benevens de *Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië* tweede druk, Suppl. s.v. *Vaartuigen*, s v. *lamboe*.

haalde bezoeken aan zijn werf, dat hij in zijn jonge jaren den scheepsbouw leerde door het maken van speelgoedschuitjes en door het afkijken van de kunst van andere bouwers. Den vorm, dien hij aan zijn schepen geeft, ontleent hij aan de lieden van Savoe, die vrij vaak met hun prauwen lambo te Ende voor anker gaan. Zooals hij zich uitdrukte zijn deze booten „van Engelsch model" (matjam inggris). Al de door hem gebouwde schepen zijn lambo. Hij liet er in den loop der jaren een tiental van stapel loopen, die in de vaart kwamen voor rekening van inwoners van de plaats Ende, hetzij Chineezen of Inheemschen. De zoon van den ouden „meester", Mardjoeki genaamd, heeft het werk van zijn vader geleerd en zal het bedrijf na het overlijden van den ouden man voortzetten. Mardjoeki heeft zelf een der door zijn vader gebouwde schepen gevaren; hij verspeelde dit schip op een reis naar Makasser. Een nieuwe boot staat voor hem op stapel, doch ditmaal geen lambo, maar een *sopé*, de eerste maal dat Káe Baé een ander type op stapel heeft gezet.

De tweede soort van in Ende gebruikte schepen naar Europeesch voorbeeld gebouwd is de *pinis*, een type, dat misschien het beste is te beschrijven door te zeggen, dat het geheel de vormen van een klipper heeft. Het woord *pinis* heeft evenals het woord lambo een zeer groote verbreiding in Nederlandsch-Indië, doch integenstelling met het laatstgenoemde schijnt het van niet-inheemschen oorsprong te zijn. Hoogstwaarschijnlijk is het een verbastering van het Nederlandsche pinas (Eng.: pinace, Fransch: péniche [1]).

---

[1]) Naar de weinige er over bekende bronnen te oordeelen is de beteekenis van dit woord niet precies vast te stellen. Men duidt er over het algemeen grootere zeilschepen van Europeesch model mee aan met langscheepsche tuigage, vaak schoener of kits getuigd. Het *Indische Boek der Zee* (p. 38) noemt deze schepen „vaartuigen van een schoenermodel (waarmede) de vrachtvaart (wordt) uitgeoefend vanuit Bandjermasin, Palembang, de Sangir en Talaud-, de Toekang-Besi- en de Tenimbereilanden. In tuig en vorm komen deze scheepjes veel overeen met de kleine Europeesche schoeners". In hoofdstuk V van hetzelfde werk (p. 206) leest men:

Kenmerkend voor de in Ende voorkomende vaartuigen van dezen naam is de typisch hol overstekende voorsteven en de overhang van het achterschip, eindigend in een rond hek. Terwijl het roer van de lambo en van de sekotji een aangehangen Europeesch roer is, steekt het roer van de pinis door het achterschip heen en is vastgemaakt tegen den achterkant van het naar achteren betrekkelijk korte onderwaterschip. De tuigage is als van de lambo, doch naar het schijnt in naar verhouding meer gevallen met twee masten. Hoewel de hierboven in een noot weergegeven berichten omtrent vaartuigen van dezen naam schijnen te wijzen op een eenigszins grooter soort handelsschepen komen op Poelau Ende ook pinis voor van slechts geringe afmetingen (± 5 M. lengte).

De derde soort naar Europeesche voorbeelden gebouwde schepen vormen de sekotji [1]).

„De Inlander bij Batavia noemt kitsen en groote yawls, vooral als zij een schoenersteven hebben, gaarne skonjar, andere groote zeiljachten noemt hij pènnès, een woord, dat afgeleid zal zijn van het historische pinas". De *Encyclopaedie van N. I.* 2e dr. zegt ter plaatse (dl. V p. 440) dat de „pindis" een „Maleische sloep" is. De eerste druk van dit werk (d. IV p. 485) noemt „penis" een „schoener-achtig inlandsch vaartuig, met één grooten en één kleinen mast, thuisbehoorende aan de kust van Djembrana (Bali), en daar o. a. in de Boegineesche kampong Loloan veel aangebouwd Ook aan de Zuidkust van Celebes schijnt dit schip bekend te zijn en te Bandjermasin". Dit citaat berust op t. g. p. weergegeven persoonlijke mededeelingen van den heer H. L. Ch. te Mechelen. Klinkert's woordenboek vermeldt s. v. pinis „gewapende sloep, kruisboot. Het Eng. pinnace ?" s. v. pindis „boot, sloep, het Eng. pinnace". Dit alles maakt ons dus niet veel wijzer.

[1]) Klinkert, o. c., s. v. *sekotji*: „verb. Nederl. schuitje, gebruikt als benaming voor europeesch getuigde kleine vaartuigen, brik, jacht, kotter, sloep". De hier gegeven beteekenis komt ongeveer overeen met het door andere bronnen gemelde. De Enc. v. N. I. 1e druk in het artikel „Vaartuigen" s.v. *sekotji* noemt den scheepsnaam kitji als een meer verloopen vorm van sekotji en zegt dat de woordenboeken (welke?) dit „verbasterd Engelsch" noemen. Kitji is echter zeer duidelijk *niet* een verbastering van sekotji, maar het overgenomen Engelsche woord ketch (nederl:. kits). De Europeesche term slaat niet op den scheepsvorm, doch op de tuigage, die nl. bestaat uit twee masten met gaffelzeilen, waarvan de voorste de grootste is, en driehoekige voorzeilen.

In Ende (en zeer waarschijnlijk ook in andere kustplaatsen in den Timor-Archipel) wordt deze naam gebruikt voor een kleinere sloep ter lengte van naar schatting vier tot zes of meer meters, niet zooals de lambo met een rechten achtersteven gebouwd, maar met een spiegel. In sommige gevallen nadert de vorm van deze scheepjes het model van een jol. Zij worden gevaren met een eenvoudige tuigage bestaande uit een gaffel- of sprietzeil en fok en bij windstilte voortbewogen met enkelzijdige peddels dan wel korte roeiriemen. Zij dienen tot vervoer langs de kust en naar het eiland. Eén was er tijdens mijn verblijf in handen van den kapitan van Poelau Ende, Hadji Mohamad, die dit scheepje gebruikte als hij voor dienst of voor zaken naar de kota moest oversteken. Dit vaartuigje ging later in Europeesche handen over. Een ander dergelijk bootje, onder Europeesche leiding gemaakt, is in handen van de Missie.

Hoewel voor de vormen van deze drie soorten vaartuigen Europeesche modellen gevolgd zijn, is hun constructie nog geheel inheemsch. De gevolgde bouwwijze beantwoordt voor een groot deel aan de door mij vroeger in het algemeen beschrevene.[1]) Er zijn echter belangrijke afwijkingen. In verband met de houtschaarschte in dit gebied zijn de gebruikte onderdeelen van geringe lengte. Tegen de uit zoo weinig mogelijk stukken bestaande kiel (zaathout) (*loena*) wordt de zandstrook met vele dwarse houten pennen aangezet. Worden voor het zaathout met zorg langere stukken hout gezocht, voor beide zandstrooken gebruikt men delen van slechts één à twee meter lang en vijftien à dertig centimeter breed, die in den vereischten vorm worden gekapt. Op deze wijze worden ook de huidgangen gevormd en eveneens met pennen tegen de zandstrooken en tegen elkaar aangebracht. Van gebruik van vuur en water om de delen van de huidgangen en de zandstrooken te buigen is mij niets gebleken. Het buigen van een stuk hout van een goeden meter lang, enkele decimeters breed en ter dikte van vijf

---

[1]) Zie: *Gids in het Volkenkundig Museum*, deel IX, *De Inlandsche Scheepvaart*, uitgave Koninklijke Vereeniging Koloniaal Instituut, p. 20.

of meer centimeters zou, hoewel niet geheel onmogelijk, met de primitieve ter beschikking staande middelen een heele prestatie zijn.

Op deze wijze ontstaat de huid van een sloep met sterk gepiekt vlak (de lambo), een kleinere, vlakkere sloep of jol (sekotji), dan wel een scheepje in het bovengenoemde klippermodel van de pinis. Is de romp zoo ver klaargekomen, dan begint men de inhouten te maken. Deze worden uit gegroeide krommers gekapt en in de bestaande huid pas gemaakt. De inhouten kunnen twee vormen hebben, de *gadi* (Mal.: gading), de doorloopende spanten en de kortere, vrij rechte *tadjo*. Zij worden er met houten pennen in bevestigd. Behalve deze pennen wordt tegenwoordig meestal ook van spijkers gebruik gemaakt. Bij de lambo wordt de beplanking voor en achter afgesloten door een dubbelen steven, een binnen- en een buitensteven, resp. *selawakoe* en *tobo* genaamd. Bij een sekotji zal men meestal tevreden zijn met een enkelen steven. De constructie van de stevens der pinis staat voor mij niet vast. Voor den voorsteven wordt waarschijnlijk de dubbele constructie gebruikt.

Is de romp gereed, dan wordt het dek aangebracht, bestaande uit een groot aantal planken van ongeveer dezelfde dikte als de delen van de scheepshuid, maar smaller dan deze. Dit dek rust op een aantal deksbalken, die van boord tot boord loopen. Op welke wijze het verband tusschen dek en scheepshuid is gemaakt, heeft schrijver niet nagegaan. Vermoedelijk wordt een balkwegering gebruikt. Een of meer luiken geven toegang tot het laadruim. In vele gevallen wordt een dekhut aangebracht, waarvan de vloer lager ligt dan het dek. Deze dekhut moet dienen als verblijfplaats voor de bemanning.

Een dek, als hier beschreven, komt echter alleen voor op lambo en pinis. Een sekotji is meestal een open boot, soms vóór den mast en over het allerachterste deel van den romp ingedekt.

De mast van deze schepen is een paalmast, door stagen en wanten gesteund. Het grootzeil is op Europeesche wijze

aan den gaffel geregen en niet, zooals op de pelari van Zuid-Celebes, beweeglijk aan den gaffel vastgemaakt, zoodat deze bij het bijzetten en strijken van het grootzeil kan blijven staan.

Naast de zuiver technische beschrijving van de bij den bouw dezer vaartuigen gevolgde constructiewijze, is het van belang na te gaan, welke economische krachten in werking treden bij het op stapel zetten dezer handelsscheepjes. De gewone gang van zaken is de volgende: Iemand, die door grooter economische draagkracht wat boven zijn omgeving uitsteekt, besluit er toe een daartoe bekwamen, erkenden bouwmeester opdracht tot den bouw te geven. Bij deze opdracht worden de denkbeelden van den aanstaanden bouwheer besproken wat aangaat de grootte, laadvermogen en andere bijzonderheden. Ook de te geven belooning wordt afgesproken. De bouwheer moet voor het hout zorgen en verschaft het levensonderhoud zonder loon aan de eigenlijke werklieden, d. w. z. geeft hun te eten en zorgt voor hun genotmiddelen zooals tabak, sirih, pinang. Bovendien draagt hij zorg voor de verschillende vereischte plechtigheden van meer religieuzen aard, zooals selametans enz. Daar ik nooit in staat was den bouw van begin tot eind te volgen, kan ik over de in den loop daarvan plaatsvindende plechtigheden geen nadere gegevens verschaffen. Hierover door mondelinge mededeelingen iets naders te weten te komen is heel moeilijk, want men is er haast niet toe te krijgen over dit punt te praten en ook kan of wil men er geen samenhangend verhaal van geven. Krijgen de werklieden „den kost zonder loon", de bouwmeester krijgt bovendien een extra belooning. Het noodige hout wordt meestal in de onderafdeeling Ende zelf verzameld, doch soms laat men hout uit de veel meer boschrijke Manggarai (West-Flores) komen. Gewoonlijk loopt het bouwen niet zoo heel glad af. Vaak heeft men halverwege gebrek aan materiaal, of ook wel ontbreekt plotseling het noodige om den werklieden het hun toekomende te verschaffen. Zoo kan het bouwen soms heel lang duren.

Is de romp eindelijk klaar, dan komt een groote uitgaaf,

nl. de tuigage. Deze kan niet bij kleine beetjes tegelijk worden aangeschaft en grootendeels ook niet ter plaatse uit het ruwe product worden vervaardigd. Om die reden gaat de bouwheer, nu eigenaar van een kalen romp, naar een der chineesche toko's en schaft op afbetaling de onderdeelen der tuigage aan voor zoover hij deze niet zelf kan vervaardigen. Hij koopt katoen voor de zeilen, touwwerk voor staand en loopend want, ankerlijn met Europeesch anker, blokken en ander tuig. Wel weet men zelf touwwerk te slaan, maar dit is minder sterk dan het uit de toko betrokkene. Het inheemsche touw wordt naar het schijnt althans in het Ende'sche minder gebruikt [1]). Bij het koopen van de voor de tuigage benoodigde goederen verbindt de nieuwe „reeder" zich tegenover den Chineeschen handelaar, dat hij behalve de betaling van het geleverde bovendien nog dezen een korting zal geven op den vrachtprijs voor het geval hij handelswaren met het vaartuig wil vervoeren.

Ook de vaart met deze schepen geeft uit economisch oogpunt aanleiding tot enkele opmerkingen. Soms slaat de eigenaar voor eigen rekening goederen in, die hij naar elders vervoert om ze te verhandelen. Ofwel hij laadt het schip met eigen producten (bijv. copra). Maar meer gebruikelijk is het vracht voor anderen te vervoeren. Zoowel in het eerste als in het laatste geval moet er prauwhuur betaald worden, berekend per eenheid van het vervoerde goed, zooals picol, karong of oeloe (d. i. een eenheid van veertig

---

[1]) Dit schijnt niet overal zoo te zijn in deze streken. In Februari 1934 was ik op doorreis van Roeteng naar Waingapoe en wachtte in Mborong op het G. M. S. „Merel". Ik trof toen daar een vrij groote inlandsche scheepswerf aan, waar eenige grootere zeilschepen op stapel stonden. O. m. was er een vaartuig bij van naar schatting 15—20 M. Bij deze werf vond ik ook een touwslagerij, waar een ankertros van ongeveer vier centimeter diameter in aanmaak was. Daar het mij te eenenmale aan gelegenheid ontbrak dit bedrijf op mijn gemak te bezichtigen, kan ik noch over de daar in aanbouw zijnde schepen, noch over de genoemde touwslagerij iets mededeelen. Slechts herinner ik mij, dat het genoemde ankertouw gemaakt werd van klappervezels, zeer dicht werd geslagen en den indruk maakte van goede kwaliteit te zijn

(gedroogde) klappers). De vrachtprijs per eenheid verschilt naar het goed en naar het traject. Voor iedere reis worden de onkosten van de reis van de in totaal geinde huur afgetrokken.

Deze kosten bestaan uit gelden voor aankoop van victualiën voor de bemanning gedurende de reis. Wat er hierna van den vrachtprijs overblijft wordt in twee gelijke deelen verdeeld. Eén deel is voor den eigenaar van het schip en het andere deel voor de bemanning. Van dit laatste krijgen alle opvarenden een gelijk aandeel uitbetaald. De djoeragan of nachoda, die het bevel voert, krijgt evenveel als de anderen. Men zou vanwege zijn meer verantwoordelijke positie verwachten, dat hem een grooter aandeel werd uitgekeerd. Zoo was overal bij zeevarende volkeren van den Indischen Archipel volgens oude adat de regeling.[1]) Zooals de vaker genoemde kapitan van Poelau Ende mij vertelde, was men in vroeger dagen gewoon een geheel andere overeenkomst te sluiten bij het ondernemen van een handelsreis. Als loon kreeg de bemanning een gedeelte van het laadruim ter beschikking voor het vervoer van door hen zelven ingekochte en verhandelde goederen. De gezagvoerder kreeg daarbij een grooter aandeel dan de anderen. Maar daartegenover stelde de bemanning zich ook borg voor het welvaren van de prauw. Als er schade gevaren werd door de schuld van de bemanning, moest deze de volle schade vergoeden. Was er schade door overmacht van natuurkrachten dan werd deze over bemanning en eigenaar omgeslagen, waarbij beide partijen de helft der kosten moesten dragen. Tegenwoordig is de schaderekening anders. Het principe, dat nu geldt, komt erop neer, dat ieder zijn eigen schade draagt. De eigenaar betaalt de schade aan het schip, de bemanning draagt de schade van de verminderde

---

[1]) Men vergelijke o.m. Dr. B. F. MATTHES, *Over de Wadjoreezen met hun handels- en scheepswetboek*, Makasser, 1869; L. VAN VUUREN, *De Prauwvaart van Celebes*, in *Koloniale Studiën*, 1916 en 1917; E. DULAURIER, in *Collection des Lois Maritimes antérieures au XVIIIe siècle*, deel VI; H J. FRIEDERICY, *Aanteekeningen over Adat en Adatrecht bij de Bonesche Prauwvaarders*, in *Koloniaal Tijdschrift* 20e jg. p. 420.

prauwhuur bij beschadiging van het goed voor de helft (de andere helft komt voor rekening van den eigenaar).

Deze in vroeger dagen in het Ende'sche gevolgde adat heb ik niet meer in details kunnen nagaan. Het schijnt echter een eenvoudiger vorm te zijn dan de velerlei, sterk plaatselijk verschillende regelingen in gebruik bij den handel met de vaartuigen van Zuid-Celebes [1]).

Naar mij te Reo werd medegedeeld door het kamponghoofd van kampong Barit, kepala Bedoe, is onder invloed van de slechte tijden ook op de vaartuigen van Zuid-Celebes van de oude adatregelingen afgeweken. Volgens hem worden de laatste jaren de handelswinsten, die met genoemde schepen worden behaald, in drie deelen verdeeld, één deel voor den prauweigenaar (djoeragan darat) en twee deelen voor de gezamenlijke bemanning. Ook hier deelt de bemanning geheel gelijk op, de djoeragan krijgt niet meer dan de anderen. Genoemde berichtgever, Bedoe, is van geboorte een Boeginees van Bonerate, die in zijn jonge jaren schipbreuk heeft geleden in de omgeving van Maoemere en daar is blijven wonen. Na enkele jaren verhuisde hij naar Reo, waar hij trouwde met een vrouw van Reo-Bimaneeschen oorsprong. Hij staat voortdurend in relatie met de opvarenden der Celebes-prauwen, die regelmatig Reo bezoeken en fungeert vaak als hun tusschenpersoon in handelszaken. Regelmatig zijn er onder de bemanning van binnenvallende schepen familieleden van hem. Hoewel hij dus als een in dezen vrij betrouwbaar berichtgever mag gelden, is het gewenscht zijn mededeelingen bevestigd te zien door anderen.

De economische nood van de schepelingen op deze vaart moet wel groot zijn geworden, dat een dergelijke ernstige inbreuk op de aloude adat mogelijk werd en de van oudsher machtige positie van den nachoda zoo sterk achteruitging. In het bovenaangehaalde door Dulaurier uitgegeven oude Maleische zeerecht wordt uitvoerig de wer-

[1]) Van deze regelingen kan men een goeden indruk krijgen in het meer genoemde en ethnografisch hoogstaande artikel van H. J. Friedericy (*Koloniaal Tijdschrift*, 1931, p. 490).

kelijk groote macht van den gezagvoerder vastgelegd. De nachoda wordt in hoofdstuk I (p. 392) vergeleken met een vorst. De djoeroemoedi is zijn bandahara, de djoeroebatoe is de toemenggoeng. Op allerlei vergrijpen en overtredingen waren strenge straffen gesteld. Zoo worden in het bijzonder diefstal, overspel aan boord gepleegd, het zich onrechtmatig bevinden op sommige deelen van het schip, weerspannigheid en andere misdrijven genoemd. Als wij hierbij in het oog houden, dat het aandeel van den nachoda in de met de prauw gemaakte winsten veelal gelijk was aan het aandeel van den eigenaar van het schip en den eigenaar van het kapitaal, dan valt het wel sterk op, hoezeer de positie van dezen functionaris in latere jaren in beteekenis verminderd is. Het eenige materieele voordeel, dat hij heeft van zijn ambt en zijn toch altijd noodige grootere kennis, is het feit, dat hij in tegenstelling met de andere opvarenden, niet aan het werkelijk zware werk aan boord behoeft mede te doen, zooals het roeien in tijden van windstilte.

Hebben de lambo, de sekotji en de pinis naast hun inheemsche constructie aan den westerschen scheepsbouw ontleende vormen, met de andere hier te bespreken typen vaartuigen is dit niet het geval. De grootste soort hiervan, de *sopé*, is eigenlijk in Ende zelf niet inheemsch. Wel schijnt het te zijn voorgekomen, dat men er bouwde. Tijdens mijn verblijf aldaar stond er één op stapel voor den zoon van den ouden bouwmeester, Mardjoeki. De meeste schepen van dit type komen van elders (Manggarai en Maoemere). De kiel van de sopé steekt zoowel achter als voor iets buiten den scheepsromp uit, waardoor beide stevens een flauwen vorkvorm vertoonen.[1] De bovenste huidgangen zijn bijna verticaal boven elkaar geplaatst, zoodat zij een eenigszins gebogen, bijna verticalen wand vormen. De boorden zijn maar weinig gebogen en liggen van kort voor den

[1] Over vorkvormige stevens en de groote verbreiding van dit merkwaardige element in den scheepsbouw zie mijn *De Boomstamkano in Indonesië*, Leiden 1932, hoofdstuk XI Slotbeschouwingen.

achtersteven tot kort achter den voorsteven vrijwel evenwijdig aan elkaar. Zij hebben dicht bij de stevens een knik en gaan van dat punt af in een eenigszins holgebogen of bijna holgebogen lijn naar de stevens toe, een eigenaardigheid, die we kennen van velerlei scheepsvormen van Celebes. De romp is, zooals boven bij de lambo enz. reeds beschreven, op oud-indonesische wijze gebouwd en geheel met houten pennen in elkaar gezet, hoewel voor enkele onderdeelen tegenwoordig stellig ook Europeesche ijzeren draadnagels gebruikt worden. Het kielhout van deze scheepjes heet *mboko*, de huidgangen *fii*, de inhouten *gadi*. Deze gadi loopen van boord tot boord in tegenstelling met de kortere tadjo, die in de lambo naast de gadi gebruikt worden.

Over de tuigage en over de zeilcapaciteiten van deze schepen kan ik niets mededeelen, daar ik nooit een sopé onder zeil of ook maar getuigd gezien heb. Verscheidene van deze schepen waren op het strand van de zuidelijke kota opgelegd. Vanwege de slechte tijden en misschien ook vanwege den westmoesson waren zij buiten gebruik. Zij zijn bestemd voor de kustvaart, doch worden daarin in later jaren meer en meer door de naar het schijnt meer zeewaardige lambo en pinis verdrongen, terwijl aan den anderen kant een groot deel van de kleine vaart met de kleine sampans wordt gedreven, omdat voor grootere schepen zelden voldoende vracht te vinden is.

Een tweede type vaartuig van oud-indonesische vormen, dat in Ende voorkomt (of voorkwam?) is de *radjo*. Van Suchtelen[1]) noemt dit scheepstype in zijn opsomming van de Endeneesche vaartuigen en zegt ervan: „De *radjo* is een groote *sapa* zonder vlerken met klein zeil". Al ware deze mededeeling niet onjuist, dan zou zij nog onduidelijk en weinig zeggend zijn. In werkelijkheid is de radjo in het geheel geen „groote sapa", doch een bijzonder scheepstype met geheel eigen vormen. Stellig behoort dit soort schepen niet in Ende thuis. Slechts enkele exemplaren

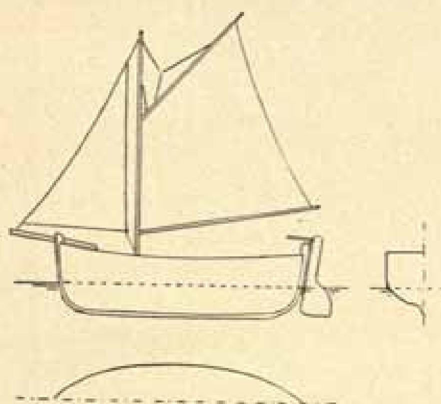
[1]) T. a. p.

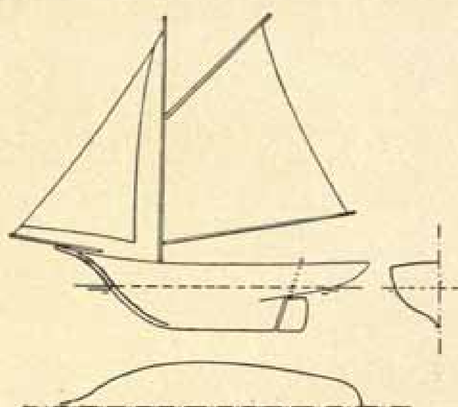
ervan liggen in zeer vervallen toestand op het strand. Naar men mij mededeelde zijn zij afkomstig van de noordkust van Maoemere. Inderdaad gelijken zij in hooge mate op de prauwen van de bewoners van het eiland Paloeë, die ik éénmaal in Reo heb aangetroffen. Deze scheepjes hebben geheel hetzelfde model als de grootere opgebouwde visschersscheepjes van Zuid-Celebes, de padjala, zooals deze mij uit afbeeldingen en van modellen bekend zijn geworden. De rompvorm is dezelfde als van de ouderwetsche Zuid-Celebes-schepen, zooals pelari en padoeakang, maar veel kleiner en zonder dek. In verhouding tot hun breedte hebben zij echter een geringere holte dan de grootere Celebes-schepen. De eenige mast is een bokmast, het zeil van de Paloeëbooten is een laag en breed Makassaarsch zeil. Welk zeiltype op de radjo van Ende gebruikelijk was is mij onbekend. Naar het schijnt zijn zij te Ende niet meer in de vaart. Stellig werden op deze scheepjes voorzeilen (fok en kluiver) gevaren.

Zijn er van de sopé en de radjo maar zeer enkele exemplaren over, het tegendeel is het geval met de sapa. We moeten hierbij onderscheid maken tusschen een drietal typen. Men kent de eigenlijke sapa, de sapa badjo en de sapa sanggé. De grootste soort dezer drie is de sapa badjo, die eigenlijk niet in Ende inheemsch is, maar geïmporteerd wordt uit de Manggarai (Nangalili, Mborong en Laboehan Badjo). Deze scheepjes zijn vrij zeewaardig en kunnen heel wat lading innemen. Men zou ze kunnen noemen een verkleinde sopé of wel een groote sapa. Hun stevens zijn licht gevorkt evenals die van de sopé, hun kiellijn is maar weinig gebogen, terwijl de boorden nabij de stevens den bekenden knik vertoonen. De uit het Westen geïmporteerde exemplaren hebben bijna zonder uitzondering een boomstamkano tot basis, waarop een boeisel van drie à vier gangen met spanten is vastgemaakt.

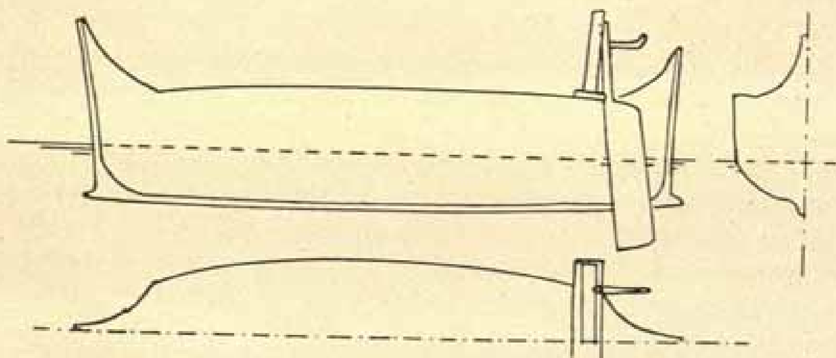
De tuigage is een laag en breed emmerzeil van het Makassaarsche type, dat wordt geheschen aan een paalmast, die ongeveer op een derde van de scheepslengte van voren in een mastbank rust. Bij de gewone sapa, bij de sapa ba-

1. *Praoe lambo.*

2. *Praoe pinis.*

3. *Sopé.*

4. Sapa badjo, Poelau Ende.

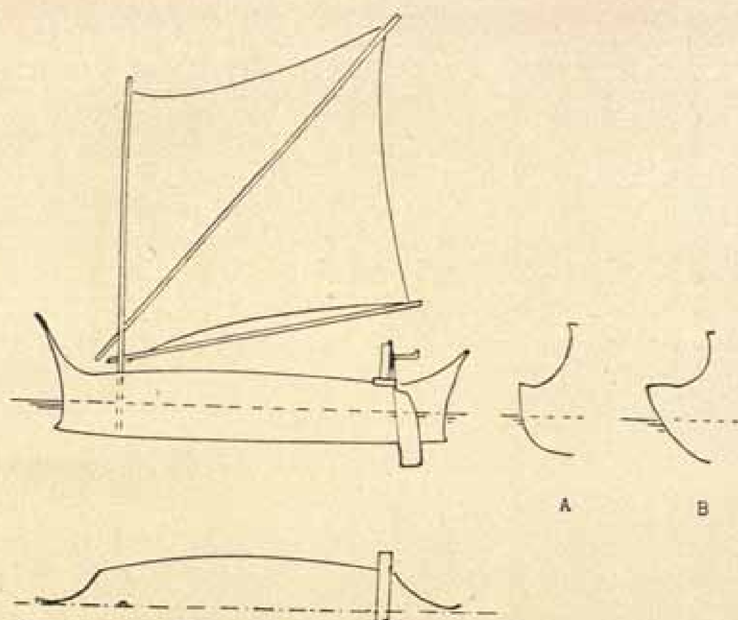
5. Het inwendige van een sapa badjo (opgeboeide boomstamkano) op het N. strand. Kota Ende.

7. Sampan met V-vormige doorsnede te Reo.

6. Sapa aan de Ipih baai.

8. *Sapa; A. doorsnede v.h. ronde End. type, B. V-vormige doorsnede van de scheepjes van N. W. Flores.*

Foto R. K. Missie, Ende Ndona Flores.

9. *Prauw Paloeë, N.W. Flores.*

10. Sapa bij Poelau Ende.

11. Zware sampan van N. W. Flores (Pota, Reo).

12. Sapa sanggé.

13. Kova, Ipih-baai.

djo en ook eenigszins bij de sopé is de voorsteven hooger dan de achtersteven, terwijl beide vrij aanmerkelijk boven den eigenlijken romp uitsteken. De sapa en de sapa badjo hebben juist zooals de sopé maar weinig zeegt, integendeel soms zelfs over het middelste gedeelte van den romp een katterug. De bovenkant van de huid loopt van voor tot achter vrijwel evenwijdig aan het wateroppervlak. Integenstelling met de sopé is echter de huid zoowel in horizontale als in dwarsdoorsnede meer dan bij deze laatste gebogen. Bij de eigenlijke sapa is dit in sterker mate het geval dan bij de sapa badjo. Deze laatste kunnen we dan ook zeer wel beschouwen als een tusschenvorm tusschen sopé en sapa [1]). Deze drie scheepstypen hebben inderdaad zeer veel punten van overeenkomst. De verschillende vormen van sapa hebben gewoonlijk geen aparten steven; de huidgangen sluiten voor en achter tegen elkaar aan. De zoo gevormde steven geeft kopsch hout aan de buitenzijde van het schip, hetgeen voor den levensduur van het vaartuig ongewenscht is.

Zoo men een boomstam van voldoende afmetingen kan krijgen zal men altijd trachten de sapa en de sapa badjo als een opgeboeide boomstamkano te bouwen. Daar echter in het Ende'sche dergelijke boomen van goed hout niet meer gevonden worden, behelpt men zich met de constructie waarbij de boomstamkano is teruggebracht tot een zaathout. Er zijn verschillende exemplaren te vinden, waarbij de boomstamkano als basis gebruikt is. Zij zijn meer waard, omdat zij solieder zijn, minder lekken en door minder mogelijkheid van rotten een langer levensduur hebben.

De sopé en de grootere exemplaren van de sapa, ook de sapa badjo, hebben op het achterschip een roerstelling, bestaande uit een roerdoft (End.: *oro ké oerdi*, doch meer gebruikelijk schijnt het Boegineesche *sangkila*) met een daarop bevestigd stuk hout in den vorm van een vlakke V (*sanggo radja* of *éko ika*, d.i. visschenstaart), die met

[1]) Een Endenees in Waingapoe, bezig een sapa badjo te bouwen, antwoordde mij op mijn vraag of het een sapa badjo of een sopé was: „Sapa badjo, tetapi boléh seboet sopé djoega".

de verbreede punt in het midden van de roerdoft staat en bovendien aan weerszijden met houten pennen aan de roerdoft is verbonden. Tegen den achterkant van deze roerdoft en tegen den achterkant van de daarop rustende sanggo radja (éko ika) zijn de zijroeren van Makassaarschen vorm (*oerdi*) in gleuven (*nggo'é* (*ngghro'é*) of *oerdi*) ter weerszijden van den romp vastgebonden.

Bij de Endeneesche sapa kan men vele tusschenvormen aantreffen tusschen de opgeboeide boomstamkano en de geheel uit planken op een zaathout gebouwde sampan. Men ziet er vele, waarvan het zaathout bestaat uit een zoowel in de lengte als in de breedte eenigszins gebogen plank, waarvan de vorm zeer duidelijk de vormen van de boomstamkano in de herinnering wakker roept. Het moet in het Ende'sche mogelijk zijn allerlei stadia te vinden tusschen de twee genoemde vormen, die tezamen een aaneensluitende reeks uitmaken. Hoewel we het niet aan twijfel onderhevig achten, dat de boomstamkano een ouder kultuurelement is dan de plankenboot, aarzelen wij deze reeks een ontwikkelingsreeks te noemen. Er staan toch niet aan den eenen kant een werkelijk primitieve boomstamkano en aan den anderen kant een in alle perfectie gebouwd schip, maar twee scheepjes, die slechts weinig van elkaar afwijken, twee varianten van eenzelfde type. Bij het bouwen van beide varianten is bekwaamheid in het bouwen met huidgangen noodzakelijk. Voor het bouwen van een boomstamkano is behalve dit nog de aan dit soort schepen verbonden bouwtechniek noodig, zoodat in deze goed uitgevoerde opgeboeide boomstamkano's het werk van twee verschillende bouwtechnieken vereenigd is. Deze boomstamkano moet dus van betrekkelijk hoogere techniek zijn dan de als plankenboot uitgevoerde vorm. De voor het maken van een goede boomstamkano vereischte techniek wordt vaak onderschat en doet veelal in te overwinnen moeilijkheden niet onder voor de techniek van het opbouwen.

Bedoelde reeks willen wij daarom opvatten als een ideëele reeks, zonder daarbij aan historische ontwikkeling te denken. Evolutie zoowel in de eene als in de andere richting

is mogelijk, terwijl ook aan vermenging en aan onderbroken ontwikkeling kan worden gedacht. Belangrijker dan het nasporen van deze wordingsgeschiedenis is dan ook het zoeken naar de oorzaken van deze meervoudigheid in techniek. Hiervoor zijn aanwijzingen te vinden in de natuurlijke omgeving. De sampanmaker zal liever een opgeboeide boomstamkano maken dan een geheel uit planken gebouwde boot als dit met het vereischte model overeen komt en goed materiaal tot zijn beschikking staat. Vermoedelijk zal er vroeger op Midden-Flores meer en beter materiaal zijn geweest, daar men aanneemt, dat dit gebied eerst in jonger tijden het vaak kale steppekarakter heeft gekregen, dat het heden grootendeels vertoont ten gevolge van het kappen der bosschen voor den ladangbouw. We kunnen dus met vrij groote zekerheid zeggen, dat voor den bouw van een sampan in dit gebied bij voorkeur gebruik gemaakt wordt van de boomstamkano-techniek, terwijl alleen noodgedwongen wordt overgegaan tot de andere bouwmethode, zonder dat dit behoeft te beteekenen, dat de eene methode uit de andere is voortgekomen, hoewel de toepassing van de boomstamkano-techniek voor de onderhavige scheepstypen vermoedelijk ouder is.

Welke tuigage de sapa badjo gewoonlijk varen is mij niet bekend. De kleinere vormen van de sapa zijn, voor zoover zij zeil hebben, getuigd met een gemakkelijk weg te nemen sprietzeil, dat aan een lichten mast geheel voor in het scheepje is aangebracht. De kleinere exemplaren worden niet bestuurd met zijroeren, maar met een losse peddel.

De sapa komen voor in lengten van ongeveer twee tot ongeveer zes meter, soms meer. Bijna altijd is het bovenste stuk van den oploopenden voorsteven vrij sterk zwaluwstaartvormig verbreed. De kleinere exemplaren zijn in verhouding tot de grootere breeder en vlakker. De kleinere hebben maar weinig spanten, soms maar twee of drie. Deze spanten hebben geen zelfstandige functie in den bouw, daar voor het dwarsverband in den romp reeds is gezorgd door de vele dwarse houten pennen, die de huidgangen

onderling verbinden (c. q. het boeisel met het boord van basis en de boeiselgangen onderling verbinden).

Uitleggers worden bij deze scheepjes zelden of nooit gebruikt. Enkele zwaardere exemplaren, die bestemd zijn voor het vervoer van Inlandsche of Chineesche passagiers van en naar de op de reede liggende stoomschepen, hebben vlerken van grof maaksel.

Scheepjes als de Endeneesche sampan komen langs de geheele westelijke zuidkust en de westkust van Flores voor. In het Westen kan men evenwel meer opgeboeide boomstamkano's aantreffen dan uit planken gebouwde scheepjes, daar in de bosschen van Manggarai vele goede houtsoorten worden aangetroffen. Ook de Badjo's van de eilanden ten Westen en ten Noorden van de Manggarai varen met zulke booten. Zij strekken hun tochten op zoek naar tripang, lola schelpen en schildpadden uit oostelijk tot Rioeng aan de Noordkust en tot voor elke jaren op zoek naar schildpadden tot de omgeving van Ende. Daar echter in de laatste jaren de prijzen van schildpad te zeer gedaald zijn heeft men deze vangst moeten staken. Hoe ver deze moedige zeelieden zich westelijk wagen is mij niet bekend. Wel bezoeken zij de noordkust van Soemba met hun slechts vijf à zes meter lange booten.

De sampans van de lieden van de noordkust van de Manggarai (meestal afstammelingen van Badjo's, Boegineezen en Bimaneezen, vaak ook Manggaraiers) gelijken oppervlakkig gezien op de hiervoor besprokene. Er is echter een groot verschil, dat in verband moet staan met den anderen aard van den heerschenden golfslag. Langs de zuidkust van Flores is de nabijheid van den Indischen Oceaan nog zeer wel merkbaar aan de lange deining, die vaak ook bij windstilte in een korte branding met zware slagen op het meestal steile strand uitloopt. Oefent daarbij een wind van bepaalde sterkte en richting zijn invloed uit, dan kan de zee vooral onder de kust tot een kleine heksenketel worden, die het varen met kleinere scheepjes zelfs bij niet al te groote windkracht moeilijk maakt.

Aan de noordkust daarentegen kent men de uitloopers

der oceaandeining niet meer, beschermd als de zee is door het eiland Flores. Wel kan onder invloed van den wind ook hier soms een zware zee staan, doch deze is lang zoo moeilijk niet te verzeilen als de veel meer onregelmatige golfslag aan de zuidkust. Genoemd verschil heeft sterk zijn stempel gedrukt op de in beide gebieden in gebruik zijnde sampans. De scheepjes der zuidkust en ook van de westkust, waar door de sterke stroomingen in de straten tusschen de eilanden eveneens moeilijke zeegang kan optreden, zijn in hun dwarsdoorsnede vrij rond, de scheepjes van de noordkust zijn meer V-vormig. Oppervlakkig gezien zijn het gelijke scheepjes en toch is het verschil belangrijk. De ronde spantvorm der eerstgenoemde soort geeft een in alle tijdens het zeilen ontstaande hellingen vrij constante en blijvende stabiliteit. De meer V-vormige spantlijn der noordkustbooten geeft weinig aanvangsstabiliteit, doch zal onder den druk van wind en zeil hellende meer stabiel worden en vermoedelijk een grooter snelheid ontwikkelen. Komt men echter met zulk een scheepje in hol en rumoerig water, waar een onregelmatige golf optreedt, dan zal het labiele evenwicht van het scheepje in rechten stand der bemanning parten spelen, daar het een schokkende en onregelmatig schommelende beweging zal krijgen, funest voor de snelheid van het vaartuig en met groot gevaar van kenteren.

Doch aan de noordkust komen ook sampans voor met een meer ronde spantlijn. Deze schijnen voor vrachtvaart gebruikt te worden en zijn vaak met vlerken uitgerust. In Pota, aan de Noordkust van Manggarai, trof ik er verschillende aan van een vrij ruw maaksel, naar men mij mededeelde in hoofdzaak eigendom van daar woonachtige Chineezen. Deze scheepjes komen uit het meer oostelijke Maoemere en ook uit Rioeng. Deze booten hadden alle een roerstelling met zijroeren en een breed, laag Makasaarsch zeil. Hun ronde spantvorm geeft een groot laadvermogen.

Onder de grootere sapa en sampan, in het bijzonder bij die welke een boomstamkano tot basis hebben, vindt men vaak heel fraaie en doelmatige vormen, die met eerbied doen denken aan het beleid en de kundigheid van een

eenvoudigen maker. Heel vaak ziet men bijvoorbeeld op prachtige wijze den stroomlijnvorm toegepast.

Na dit uitstapje naar het Westen en Noordwesten keeren we terug naar de vaartuigen van Ende en wel naar de derde soort die we onder de sapa aantreffen. Dit type ontleent zijn naam aan een schelp, die in deze zeeën wordt aangetroffen. Deze schelp draagt in het Ende'sche den naam van *sanggé* en heeft een vorm, die veel lijkt op de stevens van de betrokken sampan. Hebben de andere sapa een flauw holgebogen dan wel gevorkte stevenlijn, die met een duidelijken hoek op de kiellijn staat, de stevens van de sapa sanggé zijn van ter zijde gezien rond gebogen en gaan zonder kenmerkend punt geleidelijk over in de kiellijn. Even als bij de andere sapa is ook hier de voorsteven hooger dan de achtersteven.

De romp bestaat meestal uit een lage boomstamkano met een vrij hoog boeisel, dat heel zuiver op den romp is aangebracht, zoodat na het aanbrengen van verf de naden tusschen boeisel en basis en tusschen de huidgangen onderling nauwelijks meer waarneembaar zijn. De bovenkant van het boeisel is in vele gevallen afgewerkt met een halfronde lat. De buitenkant van het boeisel is bewerkt alsof het uit een aantal zeer smalle gangen is opgebouwd. Deze voor de constructie geheel onnoodige versiering wijst er vermoedelijk op, dat in een vroeger stadium dit boeisel inderdaad uit vele smalle gangen was gemaakt. Verder naar het Oosten komt het op verschillende eilanden voor, dat men op boomstamkano's een boeisel aanbrengt van de bladnerven van bepaalde palmsoorten [1]).

Een boeisel uit dit materiaal geeft werkelijk zulke smalle huidgangen als de versiering van het boeisel van de sapa sanggé schijnt voor te stellen. Het ligt voor de hand aan te nemen, dat deze eigenaardigheid terug gaat tot een tijd, waarin men in het Ende'sche gewoon was het boeisel van dit materiaal te maken, dan wel naar een streek, waar

[1]) Men vergelijke o.m. NIEUWENKAMP in *Nederlandsch-Indië Oud en Nieuw*, 11e jg., p. 211 en 212 over de Zuidwester-eilanden.

men dit materiaal op deze wijze gewoon is toe te passen. Mede in verband met den eigenaardigen stevenvorm kan dit wellicht den weg wijzen naar den oorsprong van dit scheepstype zoowel in historisch als in kultureel opzicht.

Het dient vermelding, dat dezelfde of nagenoeg dezelfde stevenvorm is waar te nemen bij de boomstamkano's, die gewoonlijk als landingsboot door de vrachtschepen van Zuid-Celebes worden meegevoerd. Verder zijn er scheepjes van het djoekoeng-type van Zuidoost-Borneo en kleinere vaartuigen van Java, die in hun stevenvorm de sapa sanggé zeer nabij komen.

Het boeisel van de sapa sanggé bestaat slechts uit enkele gangen, die op de boven besproken wijze met dwarse pennen onderling en aan de boomstamkano zelve zijn vastgemaakt. Bovendien worden zij door enkele inhouten versterkt. Het bovenste stuk der stevens bestaat uit afzonderlijke deelen, zooals trouwens meestal het geval is bij de opgeboeide boomstamkano's van deze streken [1]).

De wijze waarop de valsche naden op het boeisel, die den schijn wekken, dat dit uit vele smalle gangen is gemaakt, op het afzonderlijke stuk boeisel van de stevens aansluiten, roept de herinnering wakker aan de prauw negara van Zuid Oost-Borneo, die algemeen als een op kiel en stevens gebouwd scheepje te boek staat, doch misschien ook als opgeboeide boomstamkano in de vaart is. In hoeverre deze onderstelling juist is, kan alleen worden uitgemaakt door stellige bevestiging van een ter plaatse bekenden deskundige. In verschillende musea treffen we modellen aan van de prauw negara, die bestaan uit een uit één stuk gehakt onderste gedeelte met een daarop gebouwd, uit losse gangen bestaand boeisel, juist alsof het model een opgeboeide boomstamkano moet voorstellen. De huid- (of: boeisel — ?) gangen van de prauw negara eindigen voor en achter op dezelfde wijze als de boeiselgangen van de

[1]) De Badjo's van het Westen van Flores onderscheiden dit stuk met een afzonderlijke naam. *Batangan* is bij hen de steven. De op de stevens aangebrachte boeiselstukken heeten *saloerèh* (voorsteven) en *boeli* (achtersteven).

Ende'sche sapa sanggé tegen een afzonderlijk, niet in gangen verdeeld stevenstuk, dat bij den Borneo'schen vorm beneden tegen het zaathout aansluit, dan wel in de bovenbedoelde modellen in de stevens van de model-boomstamkano is ingelaten. Bij de sapa sanggé is dit stevenstuk op den steven van de basis vastgemaakt. Ook dit feit mogen wij niet verwaarloozen als wij de sapa sanggé in grooter verband van scheepsvormen willen bezien. Tot eenigszins aanvaardbare conclusies kan het weinige ter beschikking staande vergelijkingsmateriaal ons helaas niet brengen.

Een heel eenvoudig vaartuigje, dat schijnbaar maar weinig belang heeft, doch dat in zijn naam misschien belangrijke perspectieven opent, is een kleine en meestal niet opgeboeide boomstamkano, van zachte, in de omgeving van de kota groeiende houtsoorten gemaakt. Een exemplaar, dat door mij werd gemeten, had als afmetingen 4½ M. lang bij 70 cM. breedte en 45 holte. Deze afmetingen zijn zeer willekeurig, daar zij in hooge mate afhankelijk zijn van de gebruikte boom (uitbuigen van de scheepshuid onder inwerking van water en vuur wordt voor zoover mij bekend niet toegepast). Ieder kustbewoner is wel in staat zoo'n scheepje te vervaardigen. Zij zijn dan ook meestal ruw afgewerkt en worden weinig verzorgd.

Toen ik mijn berichtgever, den jongen „Kapitan" van Rodja, naar den naam van dit bootje vroeg, zeide hij met een geringschattend gebaar „mboko mésa". Daar ik van het Endeneesch niets afwist, vroeg ik niet verder en hield dit voor een naam, wat het maar ten deele is. Onder het schrijven van dit artikel viel mij in, dat deze term wellicht beteekenis kon hebben. Ik ging daarom mijn licht op steken bij enkele van de vele Endeneezen, die in Waingapoe gevestigd zijn en kreeg ten slotte van Daeng Ngoeloe, den officiëelen landschapstolk te Waingapoe, nadere inlichtingen.

---

[1]) Deze Daeng Ngoeloe is te Ende geboren, doch van Bimaneeschen oorsprong. In zijn jonge jaren heeft hij als handelaar een gedeelte van den Timor-Archipel bereisd met handelsprauwen en is daardoor met de inheemsche zeevaart vrij goed op de hoogte.

Volgens hem worden voor deze kleine ruwe boomstamkano's twee namen gebruikt: *sapa monda*, d. i. ronde, uit één geheel bestaande sampan, en *mboko*, wat behalve als aanduiding voor deze vorm van boomstamkano, ook in gebruik is in de beteekenissen „penis" en „vrucht". Het verband tusschen het mannelijk lid en den ruwen vorm van boomstamkano was hem niet duidelijk. Mésa, het tweede stuk van den door kapitan Rodja opgegeven naam, beteekent „eigenlijk, zelf", het Maleische „sendiri" in enkele beteekenisnuancen.

Welk verband er in de Endeneesche kultuur bestaat tusschen de bedoelde boomstamkano en het mannelijk schaamdeel zal zonder onderzoek ter plaatse wel niet zijn vast te stellen. De in Waingapoe woonachtige Endeneezen zijn te zeer vervreemd van hun eigen kultuur door huwelijken met Soembaneesche vrouwen om met succes een onderzoek bij hen in te stellen. Desondanks zijn er enkele dingen, die wellicht de richting aanwijzen, waarin dient te worden gezocht. Van Baal, in zijn recente dissertatie [1]), vermeldt onder aanhaling van Vertenten [2]) den term *diwa*, waarmede zoowel boomstamkano als penis wordt aangeduid, althans in mythologisch verband. En het is juist in mythologische en cosmologische opvattingen, dat vermoedelijk de relatie tusschen boomstamkano, vrucht en penis zal moeten worden gezocht. Deze sapa monda moet beschouwd worden als het meest oorspronkelijke der Endeneesche scheepstypen. Het classificatiesysteem, waarin deze begrippen hun plaats vinden, moet gezocht worden bij de bergbewoners van het hedendaagsche Ende. De kustbewoners zijn te zeer vermengd en te zeer geislamiseerd voor dit doel.

Ten slotte rest ons nog de bespreking van een soort Endeneesche vaartuigen, die om verschillende redenen zeer belangwekkend genoemd kan worden. Dit soort scheepjes bestaat uit een opgeboeide boomstamkano van naar schat-

[1]) *Godsdienst en Samenleving in Nederlandsch-Zuid-Nieuw-Guinea*, Diss. Leiden 1934, o. m. p. 111.

[2]) P. VERTENTEN, *Een Merkwaardige Foto. Het Indische Leven*, 4, 59 p. 144.

ting 4½ tot 5½ meter lengte bij een breedte van ongeveer een halve meter en een holte van 55 à 60 cM. Zij zijn uitgerust met dubbele vlerken, bestaande uit twee massieve uithouders, ter weerszijden verbonden aan de van bamboe vervaardigde drijvers. De voortbeweging vindt plaats met enkelzijdige peddels of met een eenvoudig sprietzeil. De naam van deze bootjes is *kova* (*kowa*). Zij hebben veel overeenkomst met de *gepoeng*, die vroeger reeds door mij werd besproken [1]).

Het verschil tusschen de kova van het oostelijke deel van het Endeesche en in het bijzonder de zuidkust van het Liogebied en de gepoeng is naar de afbeeldingen der laatste te oordeelen slechts dat de eerste wat slanker is en fijner afgewerkt. De vlerkconstructie van beide soorten is gelijk. Bij de gepoeng zijn zoowel uithouders als drijvers van bamboe. Geeft de onduidelijke foto in *Katholieke Missiën* (door mij vroeger bij de bespreking der gepoeng aangehaald) geen nadere gegevens over de inwendige uitrusting van de gepoeng, over de kova is het mogelijk uit eigen waarneming iets meer mede te deelen. Aan den binnenkant van elk der twee bovenste boeiselgangen vindt men op één derde en op twee derden van de scheepslengte breede, maar slechts weinig uitstekende nokken uitgespaard, die dus tegen den binnenkant der boorden paarsgewijs tegenover elkaar liggen. In den bovenkant van deze nokken zijn uithollingen gemaakt, waarin zuiver passend twee smalle doften zijn ingelaten. Op het boeisel ligt een smalle lijst. De genoemde doften steken met een dunne pen door de onderkant van deze lijst heen en zijn als een klein vlakje kopsch hout van buiten zichtbaar. Deze doften heeten *oro ngambé*. Elk dezer twee boven in den romp liggende doften is door twee verticale en door de doften heenstekende houten stokjes verbonden aan een ander, ongeveer 12 tot 15 cM. verticaal eronder liggend paar even smalle

[1]) *De Boomstamkano in Indonesië*, p. 205. Het daar aangehaalde anonieme artikel in *Katholieke Missiën* blijkt te zijn van de hand van den missionaris P. R. Wolfs, S.V.D.

doften. Het is niet uitgesloten dat onder de laatstgenoemde doften zich nog een derde paar doften bevindt. Mijn aanteekeningen wijzen dit niet uit en evenmin het tegendeel, terwijl ook mijn fotografisch materiaal hierover geen inlichtingen verschaft.

De uithouders liggen voor en achter vrij dicht bij de stevens in halfronde uithollingen van de boorden. Voor en achter, kort vóór den achtersten en dicht achter den voorsten uithouder worden de boorden met een klein verticaal kantje plotseling eenige centimeters hooger. Onder de uithouders, ongeveer 10 cM. lager, steekt een lichte smalle doft door de boeiselgang heen. Aan de uiteinden van deze doft is de uithouder met een viertal sjorringen vastgemaakt. Twee van deze sjorringen liggen tegen den binnenkant van het boeisel, de twee andere tegen den buitenkant. Het materiaal van deze touwstroppen is *tali gemoetoe*, het bekende uit vezels van de arènpalm vervaardigde zwarte touw.

Tegen den achterkant van den achtersten uithouder en tegen den achterkant van den zich daaronder bevindenden stok staat recht omhoog een iets meer dan een meter lange stok, aan genoemde onderdeelen met dezelfde touwsoort stijf vastgebonden. Het dunnere boveneinde van dezen stok steekt door een gat van een dubbel S-vormig gebogen stuk hout dat er op rust en dat dient om het zeil en vischwant bij niet gebruik in te leggen. Tegen de voorkanten van den voorsten uithouder en de daaronder liggende dwarslat staat, eveneens met tali gemoetoe vastgebonden, een zware bamboegeleding, die dienst doet als mastkoker (*poe'oe mangoe*). Tegen de bovenste boeiselgang ligt aan den buitenkant en gelijk met den bovenkant een smal berghoutje, dat voor en achter ophoudt bij de reeds genoemde verhooging van de boorden.

In de stevens kromt de romp zich vrij sterk naar boven; het boeisel sluit zich bij dezen vorm aan, zoodat de bovenkant van den steven van de basis evenwijdig verloopt aan den bovenkant van het boeisel op den steven. Ten einde het maken van boeiselgangen van dezen gedrongen en moeilijk te maken vorm te vermijden heeft men den bovenkant

van elke boeiselgang aan de stevens uit een afzonderlijk hout gemaakt, zoodat de naad van de boeiselgang ongedwongen evenwijdig aan den bovenkant van de boomstamkano kan verloopen. Beide paren van boeiselgangen (het boeisel is slechts twee gangen hoog) hebben de genoemde stukjes zoowel voor als achter.

Zal bij toekomstige studies betreffende de verbreiding van bij opgeboeide boomstamkano's en de daarbij toegepaste constructies en de ook bij andere kleinere schepen toegepaste methoden het hiervoor beschrevene van belang blijken, de bij de kova zoowel als bij de gepoeng toegepaste verbinding tusschen de drijvers en de uithouders kan onmiddellijk worden ingepast in het reeds vrij omvangrijke materiaal, dat over dit onderwerp werd samengebracht door schrijvers als Hornell, Haddon en Friederici [1]).

Bij beide genoemde soorten vaartuigen bestaat de verbinding tusschen den voorsten uithouder en den drijver uit een verticaal, aan den onderkant gevorkt stokje. Van boven is dit stokje door een gat in den uithouder gestoken. Van onderen rust het met het vorkje op den drijver. Een sjorring van tali gemoetoe zorgt ervoor, dat dit verbindingsstuk op zijn plaats blijft. Deze sjorring is zoowel om drijver als om uithouder heengebonden en in het midden met een omwoeling aan het verbindingsstuk vastgemaakt.

De achterste uithouder is op eenigszins andere wijze aan de drijvers verbonden. Deze verbinding bestaat uit een eenvoudig recht en verticaal stokje, dat door gaten in drijver en uithouder beide is heengestoken en op dezelfde wijze als hiervoor beschreven met een touwsjorring verzekerd. Het verschil in constructie, dat we voor en achter hebben waargenomen, heeft volgens van verschillende zijden verkregen inlichtingen een zeer practische reden. Bij het landen komen deze scheepjes vaak met vrij groote snelheid over de uitrollende branding op het strand terecht. Het is

---

[1]) Voor een vergelijkend overzicht van dit materiaal, verg. men mijn *De Boomstamkano in Indonesië*, waar ook reeds enkele conclusies konden worden neergelegd.

dan niet altijd mogelijk den romp zuiver rechtop te houden, zoodat altijd wel één der twee vlerken met kracht op het strand zal stooten. Als het voorste verbindingsstuk van gelijken vorm was als het achterste, zou het door den stoot vaak breken, daar het niet voor- of achteruit zou kunnen. Door het vorkje, waarmee het verbindingsstuk op den drijver rust, krijgt de verbinding een zekere soepelheid, daar de drijver ten opzichte van het verbindingsstuk beweeglijk is en mee kan geven als de drijver met een ruwen stoot op het strand komt. Achter heeft men dit niet zoo noodig. Men kan om die reden daar een minder bewerkelijke verbinding toepassen.

Deze „stokjes-verbinding" komt eveneens in andere gebieden, zooals Nieuw Guinea en de Andamanen en Nicobaren voor, zij het in eenigszins anderen vorm. Naast de directe verbinding tusschen drijver en uithouder wordt dit door verschillende auteurs voor den oudsten vorm van verbinding gehouden. Reeds vroeger hebben we uiteengezet, dat dit zeer wel mogelijk is. De stokverbinding komt toch in hoofdzaak voor aan den zelfkant van het verbreidingsgebied van het gebruik van vlerken, voor zoover den Indischen Archipel betreft. Gezien het bijzondere en eenigszins archaisch aandoende in den vorm van deze kova behoeft het ons niet te verwonderen, dat ook hier een oude vorm van vlerkconstructie wordt aangetroffen. Hoewel de kova hier naast scheepjes met minder ouderwetsche vlerkverbindingen voorkomt, meen ik er op te moeten wijzen, dat de Timor-Archipel ook min of meer als een randgebied van de verbreiding van vlerken kan worden beschouwd.

Het gebied, waar de kova voorkomt, moet zich volgens te Ende verkregen inlichtingen uitstrekken langs de zuidkust van Flores ten Oosten van de kota Ende. Het moet pas van jonger datum zijn, dat de kova in de kota Ende zelf gevonden wordt. De eigenlijke grens moet de ten Oosten van Ende in zee uitstekende vulkaan Gĕli Ija (Goenoeng Api) geweest zijn. Inderdaad zijn zij ook heden nog maar in weinige exemplaren in Ende zelf aanwezig, terwijl er ten Westen van de kota aan het strand sporadisch wel eens een voorkomt.

In strijd hiermee schijnt te zijn, dat ik op 19 Maart 1933 te Aimere, veel meer naar het Westen, aan het strand een prauwtje aantrof, dat in zeer veel opzichten op de kova gelijkt. Tijdens het zeer korte verblijf aldaar op doorreis naar Roeteng was het mij niet mogelijk over dit bootje meer te weten te komen, zoodat het zeer wel een niet-inheemsch, van het Oosten ingevoerd exemplaar kan geweest zijn. Mijn dagboek geeft geen bijzonderheden. Alleen van de vlerkconstructie wordt uitdrukkelijk gezegd dat deze gelijk is aan die van de kova.

Hiermede zijn wij aan het einde gekomen van de bespreking der hedendaagsche Endeneesche vaartuigen en hun gebruik. Hoewel er nog open vragen blijven bestaan omtrent dit onderwerp, meenen wij het voornaamste te hebben gegeven.

Dat wij een enkele maal iets over het Westen van het eiland Flores hebben gezegd, houdt niet in, dat wij daarbij ook maar eenigermate naar volledigheid hebben gestreefd. Integendeel hebben wij ons hierin sterk beperkt, ten deele gedwongen door gebrek aan gegevens. Naar het Oosten van Flores komen wij weer geheel andere scheepsvormen tegen, zooals o.m. blijkt uit het boek van Vatter over dit gebied [1]), dat, als voorloopige publicatie bedoeld in algemeen ethnografischen zin, maar weinig details geeft. Er blijkt evenwel uit, dat een studie van de in dat gebied voorkomende scheepsvormen zeker evenzeer de moeite loont als de studie der Endeneesche schepen.

Ende, Roeteng, Waingapoe,
Maart 1933 — Augustus 1934.

---

[1]) Ernst Vatter, *Ata Kiwan, Unbekannte Bergvölker im tropischen Holland*, Leipzig 1932.

Kajoebii

Een Oud-Balische Bergdésa

door

I DÉWA POETOE BOEKIAN

bewerkt *) door

C. J. GRADER.

Het Oorsprongsdorp.

In den beginne was er de désa *Langkan*, bij de grens van het tegenwoordige district *Kintamani*, in het huidige poenggawaschap *Bangli* gelegen. Het dorp telde een tweehonderd inwoners en men vond er de navolgende tempels: de *poera poesěh Taloen wajah* [1]), de *poera posa* [2]), de *poera dalěm pingit* [3]) en de *poera Sěpat sikoet* [4]). De *poera's poesěh* en *posa* telden ieder een *balé agoeng* terwijl zich in eerstgenoemden tempel bovendien eenige vereerde tempelschatten bevonden. Dit waren een paar heilige beeldjes (*artja*) waarvan men aannam, dat zij den *batara poesěh* tot zetel strekten, voorts de *batara madoewé gama* [5]) in den vorm van een

---

*) Op verzoek van den controleur van Kloengkoeng, H. K. JACOBS, stelde de poenggawa van het district Bangli, I Déwa Poetoe Boekian, deze aanteekeningen in het Maleisch op schrift. De auteur vangt aan met zijn zegslieden te noemen en verhaalt, hoe zijn werk het resultaat is van eenige besprekingen die hij met de doeloen désa hield, waarbij eveneens een zekere Déwa Poetoe Tangkas, afstammeling in den vierden graad van den stichter van het mantjageslacht van Kajoebii aanwezig was. Déwa Poetoe en met hem de kabajan moetjoek Nang Sadia genoten in verband met hun hoogen leeftijd en omvangrijke kennis der oude overleveringen bij deze bijeenkomsten de meeste autoriteit.

De bewerker heeft getracht in de vertaling het origineele opstel zooveel mogelijk te volgen; dit is niet steeds gelukt, doch gemakshalve wordt van geenerlei wijziging verantwoording afgelegd.

De nootcijfers verwijzen naar de achter het artikel gevoegde aanteekeningen van de hand van Dr. R. Goris.

paar beschreven lontarbladen en ten slotte een *gambĕlan slonding* [6]), vereenzelvigd met de *batara maspait* *). Al deze tempelattributen genoten de eer die aan heilige voorwerpen toekomt, terwijl naar men mededeelt de oorkonden op lontarblad den menschen van *Langkan* door de lieden uit de désa *Tampaijang* [7]) (het latere *Batoer*) waren geschonken en de *slonding* — zoo wil het verhaal — aan het zeestrand van *Kloengkoeng*, bij *Batoe kĕlotok* [8]), werd aangetroffen.

De Slonding.

Aan het vinden van de *slonding* is deze geschiedenis verbonden: Langen tijd had men aan het strand de instrumenten hunne liefelijke wijzen hooren spelen, zonder dat temidden der woelige baren, waar het geluid duidelijk waarneembaar zijn oorsprong had, voor het oog het geringste te bespeuren viel. Talrijk waren de bezoekers, die aan het strand van het wonder kwamen genieten en velen waren er, die niet vergaten de meest kostbare offeranden mee te voeren om te trachten hiermede den goden het bezit van de bovenaardsche *slonding* af te smeeken. Echter gelukte dit aan niemand.

Ook tot *Langkan* waren de geruchten doorgedrongen en talrijke désalieden maakten zich op om eveneens van deze bijzondere gebeurtenis getuige te zijn. Zij kwamen met leege handen, want het vernemen der hemelsche muziek was hun eenige doel. Niet lang nadat zij aan het strand waren verschenen, geschiedde het tot ieders verwondering, dat het geluid in volume toenam en voortdurend scheen te naderen. En ziet! Nauwelijks waren de laatste klanken van de *gĕnding* verstorven, of als bij tooverslag stond de nog nimmer aanschouwde *slonding*, volledig in al zijn instrumenten voor de verbaasde lieden van *Langkan* op het strand. In triomph voerden zij hem naar hun dorp en géén der andere désa's dacht er aan hun het heerlijk bezit, hun kennelijk voor-

*) Godennamen en namen van tempels worden eerst dàn met een hoofdletter geschreven, wanneer men duidelijk met een eigennaam te doen heeft en niet wordt bedoeld slechts een bepaalde categorie van tempels of goden aan te duiden.

bestemd, te betwisten. Men gaf de *slonding* een plaats in de *poera poesĕh*, doch daar niemand de kunst verstond er de *gĕnding*'s aan te ontlokken, die men vernomen had toen de *gambĕlan* [6]) nog te midden der baren verzonken lag, bleef alles ongebruikt in den tempel staan. Ook was men onbekend met den naam van den god, die het instrumentenstel tot zijn verblijfplaats mocht hebben verkozen.

Op zekeren dag bewerkte de *djĕro panjarikan*, de penvoerder der désa, zijn veld, toen hij, door de hitte bevangen, een schuilplaats tegen den zonnebrand onder een zich in de buurt bevindende *baingin* zocht. Nog niet lang zat hij daar, of een paar raven vlogen toe en streken op de takken van den boom neer. Blijkbaar waren zij zich van de aanwezigheid van een menschelijk wezen niet bewust, want plotseling sprak het wijfje haar mannetje in voor menschenooren verstaanbare taal toe en vroeg: „Hoe toch broer, hoe komt het, dat de menschen van *Langkan* hun *slonding* nimmer bespelen?" „Vraag het niet!", luidde het wederwoord, „die *gambĕlan* [8]) is een tempelschat van buitengewone heiligheid en zeker houdt de *batara maspait*, die de *slonding* bezit, de voegzame *gĕnding*'s geheim". Het wijfje kon haar nieuwsgierigheid niet bedwingen en vroeg wederom: „Welke mogen de *gĕnding*'s wel zijn, die bij deze instrumenten behooren?". „Vraag het niet, hoe groot zou der goden toorn zijn, wanneer zonder dat wij het vermoedden, een menschelijk oor het geheim opving en wij aldus het verrieden!" Het wijfje zwoer den geheelen omtrek te hebben rondgespeurd en er zeker van te zijn dat zich niemand in de omgeving bevond; zóó dringend verzocht zij de namen der hemelsche muziekstukken te mogen vernemen, daarbij haar echtgenoot dreigend anders haar liefde voor hem te zullen verliezen, dat deze ten slotte zwichtte en haar openbaarde waarom zij vroeg. Haar de wijsjes voorzingend noemde hij haar de namen van de *gĕnding*'s ieder afzonderlijk: *Pĕmijoet*, *Wargasari*, *Gĕrĕpĕt*, *Madoera* en *Dĕmoeng*. Dan waren er nòg twee *gĕnding*'s, waarvan de heugenis thans verloren is gegaan; niemand is er meer, die daaromtrent nog mededeelingen kan doen.

De *panjarikan*, krachtens zijn ambt stift en palmblad steeds met zich voerend, had zijn schrijftuig gereed gehouden en was in staat voldoende aanteekeningen te maken om zoowel de muziek als de verschillende namen der zangwijzen te onthouden. Ook vernam hij nog, dat het voorschrift was, dat op iedere *karia* in de *poera*'s *poesĕh* en *posa* de *slonding* zijn tonen zou doen hooren.

Aldus was het, dat de dorpelingen tot de kennis kwamen hoe hun heilige *gambĕlan* te bespelen; tot op heden bleven zij aan de oude voorschriften getrouw.

Pandji Sakti verovert de Banglische bergstreken.

Oudtijds voerde over *Boelèlèng* een vorst, *I Goesti Pandji Sakti* [9]) genaamd, het bewind. Hij beschikte, gelijk zijn naam aangaf, over bovennatuurlijke macht, want talloos waren de landstreken, die hij aan zich onderwierp en waarvan hij zich de rijkdommen toeëigende. Trok hij er op uit om nieuwe désa's te vermeesteren, dan was het zijn gewoonte een bepaald soort slagbekken, een *bĕndé*, voortdurend te doen slaan. Die *bĕndé* had den vorm van een kleine *gong*, met dit verschil, dat in plaats van een slagknobbel, slechts een cirkelvormige gleuf het midden er van aangaf. Thans zijn de meeste orchesten van een dergelijk instrument voorzien.

Eens, omtrent het juiste jaartal tast men, daar iedere aanwijzing hieromtrent ontbreekt, volkomen in het duister, doch het moet eeuwen geleden zijn geweest, ondernam *Pandji Sakti* een veldtocht naar het bergland van *Bangli*. Talrijk waren de nederzettingen, die hij overwon en overmoedig geworden besloot hij ten leste de hoofdplaats *Bangli* aan te tasten. Hiertoe daalde hij bij *Pĕnĕlokan* den bergkam af en weldra vernamen de lieden van *Langkan* den eentonigen bekkenslag van *Pandji*'s gevreesde *bĕndé*. Zij begrepen, wat hen wachtte en er van overtuigd, dat weerstand bieden vruchteloos zou zijn, trachtten zij allereerst hun tempelschatten in veiligheid te brengen, die zij daartoe op afgelegen en ongezochte plaatsen begroeven. De *gong* werd onder het zand aan den oever van een rivier dicht bij de

grens van het Langkansche gebied verborgen. Naar alle kanten vluchtte men heen, slechts het allernoodzakelijkste met zich voerend aan teerkost voor den eersten tijd, have en hof aan de vernielzucht des vijands overlatende.

Een zelfde lot als dat van de désa *Langkan* viel ook het kleine dorp *Tĕlas-ingjoen* ten deel, dat juist op de plaats der huidige désa *Kajoebii* gelegen, tweehonderd inwoners telde. Het vormde een volledig dorp met behoorlijke erven en bijbehoorende velden. Ook van deze plaats werd de bevolking in alle richtingen verstrooid, zóó zelfs, dat het thans onmogelijk is iemand te vinden, die er nog heugenis van heeft uit deze désa te stammen; wat er van de dorpelingen mag geworden zijn, daarvan ontbeert men iedere kennis.

Pandji Sakti strekte zijn veroveringstocht tot *Kĕkĕran*, tusschen de désa's *Koeboe* en *Kajang* in gelegen, uit, waar hij weken lang verbleef en een veldkampement deed verrijzen. Wat hem tegenhield, was, dat iederen keer, wanneer hij zich opmaakte om tegen *Bangli* op te trekken, de voor de stad gelegen heuvels, als waren het vulkanen, een ware palissade van vuur uitbraakten, die hem den doortocht belemmerde. Kennelijk hadden de Banglische berggoden de stad in bescherming genomen en restte hem niets dan onverrichterzake den terugtocht naar *Boelèlèng* te aanvaarden.

Op het terrein van de verlaten legerplaats, waar tevoren slechts één onafgebroken wildernis zich had uitgestrekt, schoten de bamboe's, waaraan de proviand naar boven was gedragen en die waren blijven liggen, evenals de stijlen der verlaten *pondokan*'s wortel. In deze omstandigheid vindt het hedendaagsche groote bamboebosch te *Kĕkĕran* zijn oorsprong. Na verloop van tijd gaf de vorst het bamboebosch aan de menschen uit *Pĕngĕlipoeran* als *ajah dalĕm* in exploitatie, maar nu heeft men er de désa volledige zeggenschap over gegeven.

Ontstaan van de Désa Kajoebii.

Toen *Pandji Sakti* eenmaal weggetrokken was, deed de *pĕrbĕkĕl* van *Langkan*, *I Pasĕk Gèlgèl* [10]), moeite zijn volk weer te verzamelen. Het gelukte hem een twintigtal lieden

te vereenigen, waarop men zich vestigde in de voormalige désa *Tĕlas-ingjoen*, waar men de door de vorige bewoners verlaten woningen slechts te betrekken had en het verdere dorpsbezit aan akkers en aan velden als het zijne kon beschouwen.

Nadat men een paar jaar te *Tĕlas-ingjoen* verbleven had en het scheen, dat de menschen er zouden kunnen aarden, begaf de *pĕrbĕkĕl* zich naar den vorst van *Bangli*, *Anak Agoeng Gĕdé Dèn-bantjingah*, en verzocht 's landheeren goedkeuring om voorgoed in de désa te mogen blijven, welke toestemming aanstonds verkregen werd. Nu werd het tijd om aan het bouwen van tempels te gaan denken. Van de *poera*'s der oorspronkelijke bewoners van het dorp weten we niets af, hoeveel zij er hadden en waar die tempels gelegen waren, ontgaat ons geheel, doch het staat vast, dat de nieuwe bewoners van de désa er dezelfde dorpstempels oprichtten als die men te *Langkan* reeds bezat; ook hier werden derhalve de *poera*'s *poesĕh* en *posa* met een *balé agoeng* gecompleteerd, evenmin kwamen de *dalĕm pingit* en de *poera Sĕpat sikoet* te ontbreken. Echter werd aan de *poesĕh* de naam *Taloen wajah* niet meer gegeven.

De vroeger in den grond begraven tempelschatten werden weder opgegraven en vonden in de *poera poesĕh* een plaats, maar de tempelcomplexen vertoonden nog niet het fraaie uiterlijk van heden ten dage, slechts het strikt noodige was aanwezig en in plaats van door muren waren zij slechts met levende heggen omgeven; een bamboedeur nam nog de plaats van de *tjangapit* in, terwijl alle godenhuisjes nog slechts *toeroes loemboeng*'s waren, zetels van bamboevlechtwerk door stijlen van levende *dadap*stammen geschraagd.

Tot nu toe hadden de nieuwe bewoners van het dorp *Tĕlas-ingjoen* den ouden naam der nederzetting onveranderd overgenomen, totdat een voorval zich kwam afspelen, dat hierin verandering bracht.

Het gebeurde op zekeren dag, dat eenige désalieden in het dorpsgebied een vreemdeling ontmoetten, die, hoewel naar het uiterlijk een gewoon sterveling, nadat men hem naar het doel van zijn komst gevraagd had, mededeelde

een hemelsch wezen te zijn, afkomstig van de *boekit Poedjoeng sari*, het heilige *pala*bosch op geringen afstand ten Noorden van de désa *Blah kioeh* gelegen. Hij was op weg een bedevaartstocht naar den *goenoeng Agoeng* te volbrengen, doch thans kwam hij de *poera poesěh* van *Tělas-ingjoen* op verzoek van den god aldaar bezoeken, om er van de vermoeienissen der reis een wijle uit te rusten. Toen de *kěrama désa* dit vernamen, bouwden zij den gast een logeerverblijf op het erf van de *poera poesěh*, de immer nog aanwezige *gědong Poedjoeng sari* en nadat eenige dagen later nog een der vrouwelijke bovennatuurlijke bewoners van het bosch van *Sangèh* op haar reis naar den *Agoeng* in den tempel verbleef, wees men haar de *gědong Oeboeng sari* toe. De beide godheden waren op hun tocht van een aantal *pala*boomen vergezeld geweest, die zij als een herinnering aan de désa afstonden. Nog steeds kan men deze boomen in den Noordoosthoek van het dorp aanschouwen.

Nimmer had men nog zich voortbewegende boomen gezien, en op het gezicht ervan riepen velen uit: *„Biih, kajoe madjalan, biih, kajoe biih!"* en omdat dit feit een diepen indruk op de menschen had gemaakt, besloot men het dorp te herdoopen naar den trant van dezen uitroep en veranderde men *Tělas-ingjoen* in *Kajoe biih*, waar in den loop der tijden weer *Kajoebii* uit ontstond.

Ajah Dalěm, Kěrama Désa, Kěrama Bandjar en Roban.

Het werd reeds vermeld, dat toen de menschen van *Langkan* zich in het voormalige dorp *Tělas-ingjoen* kwamen vestigen, zij er een zekere hoeveelheid reeds ontgonnen bouwterrein aantroffen, voor bewerking gereed. Deze vroegere ontginningen werden tot algemeen bezit verklaard, waar ieder gezinshoofd recht op een aandeel uit had. Het aantal dezer rechthebbenden steeg tot zestig, toen het gemeenschapsbezit geheel uitgeput bleek te zijn, om welke reden men op het denkbeeld kwam het aantal porties nu ook op zestig te fixeeren, wat zeggen wilde, dat al mocht het aantal inwoners ook vermeerderen, er verder toch geen

aandeelen meer zouden worden geschapen. Deze zestig aandeelen werden als grondslag der désadienstplicht gebruikt en tevens door *Anak Agoeng Gĕdé Dèn-bantjingah* tot basis van de *poeri*diensten gebezigd. Tegenover den bouwgrond stonden de erven: ten behoeve der woonruimte had men van den beginne af een zekere hoeveelheid gronds gereserveerd, die bij toename der bevolking ten slotte het aantal van honderd achttien erven bleek op te leveren, maatstaf der erfdienstbaarheid.

Als nakomelingen der eerste inwoners van het dorp hadden de bezitters van een dorpsgrondenaandeel tevens de beschikking over een woonerf, zoodat men in den tijd, waar we over spreken, in de désa drie categorieën van menschen aantrof; in de eerste plaats zij, die zoowel de verplichtingen, aan het bezit van dorpsgrond verbonden, als die, welke uit het gebruik van een erf voortvloeiden, hadden na te komen, vervolgens degenen, die niet meer dan een erf bezaten en uiteindelijk het overschietende deel, dat uit het gemeenschapsbezit niets toebedeeld had gekregen. De eerste groep was zooals gezegd zestig man sterk en vormde de *kĕrama désa*, die den désadienstplicht of *ajahan désa* hadden te vervullen, omvattende de verplichting tot onderhoud van alle dorpstempels. Hiernaast was het hun taak den heerendienst voor den vorst te vervullen en, zoo dit noodig werd geoordeeld, ten strijde te trekken; de *kĕrama désa* waren dus tevens de *poeri*dienstplichtigen of *ajah dalĕm*, zooals men dat noemt. De erfbezitters werden onder den naam *kĕrama bandjar* samengevat; van de tempels berustte alleen het onderhoud van de nog niet genoemde *poera pradjapati* [11]) bij hen, terwijl zij in oorlogstijd nog het vervoer der proviand — die overigens door het huisgezin van den *pĕngajah dalĕm* werd geleverd — naar de troepen te velde voor hunne rekening hadden te nemen. De term *kĕrama bandjar* was dus de meestomvattende, ook de bezitters van een *ajahan* (naar den dienstplicht, die er op rust, worden de gronden met denzelfden naam aangeduid), met andere woorden de *kĕrama désa*, vielen hieronder: ook zij hadden aan de kosten van de *poera pradjapati* bij te dragen, doch het spreekt, dat,

waar zij ten tijde van oorlog reeds krijgsdiensten hadden te vervullen, er voor de proviandeering slechts de acht en vijftig *natah*houders-niet-*ajahan*bezitters beschikbaar bleven. Rest ons van de derde categorie, die der nietsbezitters, te vermelden, dat alle gehuwden onder hen *roban* (inwonenden) of *batan paa* werden geheeten; waar zij van de gemeenschap niets ontvingen, vorderde deze ook geenerlei diensten van hen.

De mantja's van Kajoebii en het ontstaan der tèmpèkan's.

Om een voor de désalieden onbekend gebleven reden zond de vorst van *Bangli* een afstammeling der heeren van *Taman bali* naar het dorp, die er uit zijn naam het bewind zou voeren. Dit is de oorsprong van het *mantja*-geslacht van *Kajoebii*.

Men wilde gaarne zijn trouw aan den landheer bewijzen en terstond toog men aan het werk om voor den *mantja* een hem passende woning op te richten. Deze wilde hier echter niet van hooren en wees op den desolaten toestand, waarin de tempels nog immer verkeerden; de *poera*'s hadden voor te gaan en eerst wanneer de levende heggen door steenen muren en de *toeroes loemboeng*'s door behoorlijke *gĕdong*'s zouden zijn vervangen, had men toestemming om met den bouw van het huis te beginnen. Men deed, zooals de *mantja* beval, en schoon verrezen de tempels uit hout en steen, gelijk het voorheen in *Langkan* het geval was geweest.

Deze eerste *mantja* was het ook, onder wien de *tèmpèkan*'s — oorspronkelijk waren dat territoriaal gelocaliseerde oproepressorten — werden ingesteld. Men schiep er vier, de *tèmpèk*'s *klod-kangin* (Z. O.), *klod-kaoeh* (Z.W.), *kadja kaoeh* (N. W.) *tĕngah* (midden). Over iedere *tèmpèk* werd een *klihan* aangesteld, een chef — of naar de beteekenis van het woord beter nog „oudste" — der *poeri*- en erfdienstplichtigen. Ook werd voor de *tèmpèkan*'s wel de naam *bandjar* gebruikt, een woord, dat we in vroeger verband reeds leerden kennen als den verzamelterm voor de gezamenlijke erfbezitters, en zoo noemde men de hoofden der *tèmpèk*'s ook *klihan bandjar*.

De terreingesteldheid bracht mede, dat de *tèmpèkan*'s lang niet even groot van oppervlakte waren en toen bij toename der bevolking langzamerhand alle beschikbare erven in gebruik genomen waren, bleek al spoedig, dat de dienstplichtigen zeer ongelijk over de verschillende wijken verspreid woonden. Om iederen *klihan* toch een even groot aantal onderhoorigen te geven werden nu de *pĕngajah*'s gelijkelijk onder hen verdeeld en dat is de reden, waarom bijvoorbeeld lieden, die toch in de *tèmpèk kadja-kaoeh* wonen, onder den *klihan* van de *tèmpèk kadja-kaoeh* ressorteeren.

Nieuwe regelingen voor de Ajah Dalĕm en de Kĕrama Désa.

Het gebeurde eens, dat er tusschen *Bangli* aan den eenen en de désa's *Tjalang sari* en *Plaga* aan den anderen kant een oorlog uitbrak. De zestig *pĕngajah dalĕm* trokken mede ten strijde en verbleven, zonder in den tusschentijd ook maar éénmaal naar huis te zijn geweest, wel anderhalf jaar lang in een legerkamp in de buurt van *Tjalang sari.* De menschen, die in het dorp gebleven waren, voelden zich, omdat zij niet tot de *kĕrama désa* behoorden, niet geroepen om de *poera*'s te onderhouden en schoon te maken, met het gevolg, dat, toen de strijders eindelijk wederkeerden, zij de tempels in een toestand van grove verwaarloozing aantroffen; overal was het onkruid welig opgeschoten, enkele *gĕdong*'s waren scheefgezakt, hier en daar de muren ingestort.

Dit alles liet duidelijk zien, dat er nog het een en ander aan de dorpsinstellingen ontbrak en men zon op veranderingen. Alle *ajahan*houders stonden een deel van hun grond af en de aldus wederom ter beschikking van de gemeenschap gekomen velden verdeelde men in honderd vijf en dertig stukken, naar gelang van het aantal menschen, dat op dat oogenblik in de désa in aanmerking kwam om zulk een deel te verkrijgen. Deze gronden noemde men *ajahan* of *pĕtjatoen désa* en de bedoeling was, dat de houders ervan van nu af aan de plichten der *kĕrama désa* op zich zouden nemen. De zestig houders van *ajah-dalĕm*-grond werden

van deze dorpstaak ontheven: zij vervulden in den vervolge nog slechts den dienstplicht tegenover den vorst en verrichtten krijgsdiensten; hiernaast hadden zij nog altijd verplichtingen tegenover de désa, doch deze vloeiden slechts voort uit het feit dat, om een reeds besproken reden, zij tevens in het genot van een erf waren gesteld.

Nu was dus de toestand zoo, dat het dorpsgrondgebied in drie soorten uiteenviel, waarnaar men eveneens drieërlei dienstplicht onderscheidde:

I. Zestig aandeelen *ajah-dalĕm*-gronden; hierop rustten de *poeri-* en krijgsdiensten.

II. De honderd vijf en dertig *ajahan* of *pĕtjatoen désa*, waarvan het bezit iemand tot *kĕrama désa* stempelde; deze lieden hielden de dorps*sangkĕpan*'s, vervulden het leeuwendeel der andere godsdienstplichten, terwijl de vier groote dorpstempels door hen uitsluitend werden onderhouden en zij evengoed als de erfbezitters ook nog voor de *poera pradjapati* hadden te zorgen.

III. De woonerven ten getale van honderd en achttien; de bewoners van ieder erf hadden gezamenlijk een aandeel op te brengen in de diensten ten behoeve van het schoonhouden en de ritueele reinheid van het dorp; zij onderhielden de dorpswegen en wat er meer van dien aard aanwezig was en vormden de leden der doodenvereeniging of *kĕrama patoes*, als hoedanig zij, wanneer er een sterfgeval was, hunne diensten aan het sterfhuis hadden aan te bieden. Met de *kĕrama désa* bezorgden zij het onderhoud van en de feesten in de *poera pradjapati* en ten laatste bleven de acht en vijftig erfbezitters, die niet tevens *ajah dalĕm* waren, in oorlogstijd belast met het brengen van den teerkost naar het krijgsvolk, waar zich dat ook mocht bevinden. Men noemde hen de *kĕrama bandjar*. Nu behoefde er geen vrees te bestaan, dat het ooit weer zou gebeuren dat de *poera*'s door gebrek aan handen zouden worden verwaarloosd.

Het kwam wel voor, dat alle drie soorten van *ajahan* in één hand vereenigd waren. Om te beginnen konden zij, die onder de vroegere regeling tot de dorpsoudsten, die in godsdienstzaken voorgingen, hadden behoord, ook in het nieuwe

systeem als zoodanig niet gemist worden. Hoewel men hen in het genot liet van hun *ajah-dalĕm*-gronden, maakte men hen, door hen daarnaast nog een *pĕtjatoen désa* te geven, tevens tot *kĕrama désa*, want ook nu nog hadden zij aan de nieuwe *kĕrama désa* leiding en onderricht te geven. Meestal wezen zij dan een zoon of een anderen bloedverwant aan om in hun naam één of meerdere *ajahan*'s te volbrengen. Nog kon men door vererving tegelijk zoowel *pĕngajah dalĕm*, *kĕrama désa* als *kĕrama bandjar* worden.

Ten slotte nog de opmerking, dat uitbreiding van het vastgestelde aantal erven wegens gebrek aan plaatsruimte niet mogelijk was en niet werd toegestaan; had men geen eigen erf, dan trok men bij zijn familie in of verbleef in een *pondokan* temidden der velden.

Laatste veranderingen in de samenstelling der Kĕrama Désa.

In het jaar 1917 maakte het Gouvernement een einde aan de *ajah dalĕm* en kreeg de désa de volle beschikking over de gronden, waar de *poeri*dienstplicht op had gerust. Het dorp trof nu de regeling, dat men deze gronden, hoewel ze heel wat grooter waren dan de *pĕtjatoen désa*, zonder tot herverkaveling over te gaan eveneens tot *ajahan désa* maakte. Ze bleven in berusting bij degenen, die ze eenmaal bezaten en het eenige verschil met vroeger was, dat de gewezen *pĕngajah dalĕm* thans *kĕrama désa* werden. Deze nieuwgeschapen *kĕrama désa* plaatste men, zooals dat anders ook bij nieuw intredende leden het gebruik is, onder aan de ranglijst der *kĕrama désa* en in de *balé agoeng* zagen zij zich geheel aan het benedeneinde een zitplaats toegewezen. De eenige herinnering aan het feit, dat deze „groote" *pĕtjatoe*'s eens *poeri*dienstplichtige gronden zijn geweest, is hierin gelegen, dat de heffingen voor de reinigingsfeesten van de geheele *nagara* en voor het onderhoud en herstel der rijkstempels — zooals voor de *poera*'s *Bĕsakih*, *Batoer* en *Kĕĕn*, waar alle désa's aan bijdragen — te *Kajoebii* tegenwoordig van de houders der groote *ajahan*'s worden geëischt.

Deze regeling kreeg ongeveer in 1926 zijn beslag.

De Balé Agoeng.

In de langwerpige groote loodsen, die men *balé agoeng* noemt, wordt de zitvloer door de paarsgewijs opgestelde stijlen in een aantal vakken, *rongan*'s of *rong*'s verdeeld, waarvan men te *Kajoebii* in „de" *balé agoeng*, namelijk die, welke staat in een voorhof van de *poera poesĕh*, welke hof hier de functie van de elders meest apart gebouwden „vergaderloodstempel" of *poera balé agoeng* overneemt —, een zevental telt. Deze *rongan's* worden als hooger en lager ten opzichte van elkaar gerangschikt, wat hiermede verband houdt, dat men die kortere zijde die naar de richting heenwijst, waarheen men zich ten tijde van de godsvereering oriënteert, als voornamer beschouwt.

Zij heet daarom dan ook de *doeloe* of het „hoofdeinde", waartegenover de andere kant als de *tĕbèn* of het „voeteneinde" staat. In de gevallen, dat men zich meer bewust voorstelt, dat de godheid gedurende de ritueele bijeenkomsten mede in de *balé agoeng* aanwezig is, wordt de hoogstgelegen *rongan* hem voorbestemd. Men kent de gewoonte om deze ruimte met een latwerk van bamboe te omgeven, om haar zoodoende af te scheiden van het gedeelte der zitvloer, dat voor de menschen beschikbaar blijft. Dit afgeschoten vak wordt eveneens met den naam *doeloen balé agoeng* aangeduid of ook wel met *pĕnjoetjin balé agoeng*, het „reine" gedeelte [12]). Iets dergelijks treft men ook te *Kajoebii* aan, waar de voornaamste *rongan* de zetel is van de *batara poesĕh*, waar de godheid nederdaalt, wanneer men hem aanroept, wat tijdens de gewijde bijeenkomsten geschiedt, die men op de periodiek terugkeerende *sangkĕpan*dagen houdt en gedurende de feestdagen, waarop men eveneens op gezette tijden den dorpsgoden eer bewijst.

Vanaf de *tĕbèn* tot aan de *doeloe* klimmen de *rong's* in rangwaarde op en hiermede houdt de plaats, die iedere *kĕrama désa* in verband met zijn diensttijd in te nemen heeft, gelijken tred, terwijl aan deze plaatsing telkens weer bepaalde werkzaamheden, plichten en functies verbonden zijn.

Niet alleen van het hoofdeinde naar beneden, doch ook nog op een andere wijze onderscheidt men de *kĕrama désa*

in rang. Dit gebeurt op de volgende manier: de opstelling in de *balé agoeng* is steeds zoodanig, dat men daarbij in twee naast elkander gezeten rijen plaatsneemt; de *kĕrama désa* zijn dus in een linker- en een rechterhelft verdeeld. Hierbij wordt wederom een onderscheiding gemaakt: „rechts" wordt voor voornamer gehouden dan „links". Terwijl in vele andere dorpen deze appreciaties uitgesproken aanwezig zijn, verbindt men er te *Kajoebii* een consequentie aan, die men elders slechts zelden aantreft. Deze afwijking van het normale bestaat hierin, dat terwijl de opklimming naar ancienniteit der *kĕrama désa* in rang en functie volgens het systeem dat voor het meest oorspronkelijke moet worden gehouden, geschiedt aan de hand van twee ranglijsten, één voor iedere helft afzonderlijk, men in *Kajoebii* slechts één algemeene ranglijst kent. Hier is de opklimming zóó geregeld, dat men promotie ma-kt door eerst van links naar rechts en vervolgens van beneden naar boven op te schikken. Om een voorbeeld te noemen zal, wanneer iemand om de een of andere reden uit de *kĕrama désa* treedt, of door een sterfgeval er ergens een vacature komt, het laatst toegetreden lid en dat is hij, die geheel onderaan de linkerzijde zit, de plaats van zijn rechterbuurman innemen; deze op zijn beurt verschuift van rechts naar links, doch komt daarbij één plaats hoogerop te zitten, in casu op de op één na laagste plaats aan den linkerkant en zoo gaat het steeds voort, totdat de opschuiving de opengevallen plek bereikt heeft. Voorzoover de beide behandelde opklimmingssystemen naderhand nog ter sprake mochten komen, worden zij als dat van het oude en dat van het *Kajoebii*-type van elkander onderscheiden.

Het Dorpsbestuur en de indeeling der Kĕrama Désa.

De *kĕrama désa* vallen te *Kajoebii* in drie groepen uiteen. De eerste groep wordt gevormd door de zestien *goeroen désa*, de dorpsoudsten of leden van het dorpsbestuur. Zij vullen ongeveer de geheele tweede *rong*, dat is dus de ruimte, die op de *doeloen balé agoeng* volgt. De middelste *rongan*'s worden door de tachtig *kĕrama oedoehan* [13]) inge-

nomen en daarvan is degene, die aan den rechterkant onmiddellijk onder de *goeroe*'s gezeten is, de chef, de *klihan oedoehan*. Zeven en negentig *kĕrama pamoeit* vormen de derde groep, zij nemen de laatste *rong*'s in en wederom is de hoogstgezetene in de rechterrij de *klihan*.

Van de *goeroe*'s zijn de zes voorsten nog dragers van aparte functies onder bepaalde namen; het hoogstgezeten zijn de beide *koebajan*'s [14]), waarvan de eene als het ware het sluitstuk vormt van de linkerrij en de andere van de rij, die aan den rechterkant van de *balé agoeng* zit. De rechter *koebajan* is de *koebajan moetjoek*, hij is de „top", de „spits" van de geheele *kĕrama désa*; zijn buurman is in vergelijk met hem de *koebajan tjĕrikan*, de „kleinere", de „jongere" *koebajan*. Op deze beide functionarissen volgen de twee *bahoe*'s; ook zij worden al naar gelang van hun plaatsing rechts of links respectievelijk als *moetjoek* en *tjĕrikan* van elkander onderscheiden. Achter den rechtschen *bahoe* komt de *singgoekan*; zijn buurman is de *djoeroe baloeng*, de man, die aan de richtige verdeeling van het vleesch der offerdieren zijn zorgen wijdt. Nu blijven er voor iedere rij nog vijf *goeroe*'s-zonder-meer over, zij zijn als de assistenten van hun hoogergezeten collega's te beschouwen en bereiden zich voor op den tijd, waarop zij de taak van de laatsten over zullen nemen.

In onderling overleg regelen de zestien dorpsoudsten vooral alles wat den godsdienst aangaat; de leiding berust bij de beide *koebajan*'s. Men bespreekt, hoe de gang van zaken bij de verschillende religieuze feesten (*poedjawali*, *karja* [15]) zal zijn, de boeten, die wegens tekortkomingen in het vervullen van een opgedragen taak zullen worden opgelegd, de maatregelen noodig in het belang van de magische reinheid der désa en wat er meer ter sprake komt.

Behalve dat de drie soorten van *kĕrama désa* allerhande werkzaamheden ten tijde van de feesten hebben te volvoeren, komen zij nog op iedere *tilĕm* (donkere maan) voor de *sangkĕpan* in de *balé agoeng* bijeen. De bedoeling van deze *sangkĕpan* is, den *batara poesĕh* eer te bewijzen, waarbij men hem ook een klein offer (*bantĕn*) brengt; tevens gaat men

dan over tot het onderling verdeelen van een heilmaaltijd, die in de *balé agoeng* gereed gezet wordt. Het offertje en de benoodigdheden voor den heilmaaltijd worden door twee, telkens weer voor iederen keer bij toerbeurt aangewezen *kĕrama désa* opgebracht. De aanwijzing volgt daarbij zooveel mogelijk de ranglijst en begint bij de *koebajan*'s om ten slotte geheel in de *tĕbèn* te eindigen; mocht het voorkomen, dat door ziekte of verhindering van een der leden de volgorde wordt verstoord en ongelijksoortige paren een tijdlang deze zoogenaamde *saja*diensten vervullen, dan noteert men den naam van hem, die uitviel en bij de eerstvolgende maal, dat de verhindering heeft opgehouden te bestaan, vervult hij de beurt, waarmede, indien zich in den tusschentijd verder niets bijzonders heeft voorgedaan, de regelmaat weer is hersteld. Al genieten de *koebajan*'s geen vrijstelling van de *saja*diensten, die behalve voor de *sangkĕpan*'s, ook voor de *karja*'s en andere désaverrichtingen gevorderd worden, toch spreekt het vanzelf, dat zij wanneer hun beurt gekomen is, een vervanger stellen. Dat is trouwens aan een ieder geoorloofd.

Behalve het offertje, dat de *saja* door de vrouwelijke leden van zijn gezin doet vervaardigen, moet iedere *saja* op de *sangkĕpan* een bepaalde hoeveelheid — zes *prĕmpatan*, dat is zes klapperdoppen vol — rijst mede brengen; verder moet hij, wanneer de gelegenheid, waarvoor hij de beurt vervult, dat zoo eischt, de menschen voor de verschillende werkzaamheden oproepen, waarom een *saja* ook wel *djoeroe arah* of *sinoman* wordt genoemd, en dan kunnen er nog allerhande werkjes aan hem zijn voorbehouden, zooals het koopen der ingrediënten voor de offers op de markt (kippen, klappers, *boesoeng*, *kasa*, etc), het halen van wijwater uit soms veraf gelegen plaatsen, het zoeken van brandhout en water en wat al niet meer.

Voordat we voor een oogenblik van de *kĕrama désa* afstappen moet nog worden gezegd, dat de désalieden van *Kajoebii* meenen, dat al hunne gebruiken en instellingen uit het oorsprongsdorp *Langkan* zijn overgenomen. In sommige opzichten kan dit niet juist zijn, want we zagen reeds,

dat bijvoorbeeld het aantal *kĕrama désa* en erfbezitters geheel gegroeid is uit locaal aanwezige factoren, zooals de hoeveelheid beschikbaren grond, het getal der erven en dat der op een gegeven moment aanwezige, voor een *ajahan* in aanmerking komende lieden, terwijl ook het instituut van de *ajah dalĕm* in de oude désa onbekend moet zijn geweest.

Sĕkaa Troena en Sĕkaa Daa.

In het dorp *Langkan* kende men reeds de jonggezellen- en meisjesvereenigingen, die, naar men zegt, hierom in het leven werden geroepen, omdat in religieus opzicht ook aan de jongens en meisjes een groote rol was toegedacht en het dus goed was hen in georganiseerd verband bijeen te brengen. Te *Kajoebii* heeft men een *sĕkaa troena* en een *sĕkaa daa*, ieder met twee eigen *koebajan*'s en zeven *goeroe*'s aan het hoofd en verder bestaande uit zestien *oedoehan*'s, waaronder één *klihan*, en vijftien *pamoeit*'s, waarvan één de *klihan pamoeit* is. Zoo hebben zoowel de *troena*'s als de *daa*'s ieder een eigen vereeniging, die veertig leden telt. De indeeling gelijkt wel wat op die der *kĕrama désa* met dit verschil, dat noch de *troena*'s noch de *daa*'s *pĕtjatoe*'s bezitten.

Trouwt een *troena* of *daa*, dan treden zij uit de vereeniging en ook geldt dit voor een lid, waarvan het vermoeden bestaat, dat hij of zij verkeer met het andere geslacht heeft gehad, want tot deze vereenigingen mogen alleen jongens en meisjes behooren die, zooals men dat noemt nog *soetji* zijn, ongerept. Men noemt ze daarom wel *troena boenga* en *daa boenga*, dat zijn de ongehuwden, die nog *soetji* zijn.

Mochten er om de een of andere reden in de *kĕrama troena* of *daa* plaatsen open komen te vallen, dan klimt men op volgens eenzelfde ranglijst, als die men bij de *kĕrama désa* heeft, waarna men om het aantal van vijftien *pamoeit*'s weder voltallig te maken tot de verkiezing van nieuwe leden overgaat. Verkozen worden zooveel mogelijk de oudsten van de kinderen, die nog niet tot de *sĕkaa troena* of *sĕkaa daa* behooren, en het geldt hierbij als een vaste regel, dat de ouders van den verkozene hun toestemming tot de toetreding van hun kind niet mogen weigeren.

Hoe men uit de Kĕrama Désa treedt en hoe de opvolging geregeld is.

Behoudens het geval dat een *kĕrama désa* komt te sterven en er aldus een vacature ontstaat, zijn er nog andere redenen, die in de samenstelling van de *kĕrama désa* veranderingen kunnen brengen. Deze redenen zijn drieërlei: allereerst heeft de vader, wanneer het jongste of eenige kind huwt, zijn plaats in te ruimen. Hetzelfde gebeurt, indien een *kĕrama désa* zijn eenige of laatste vrouw door den dood verliest; heeft tenslotte iemand in het geheel geen kinderen of zijn deze allen reeds gestorven, dan kan hij het slechts tot *klihan oedoehan* brengen: een kinderlooze mag niet tot de *goeroe*'s gaan behooren en zoodra de opschuiving krachtens de ranglijst hem een plaats boven de *oedoehan*'s zou aanwijzen, treedt hij automatisch uit.

De regels, die aangeven de wijze waarop een opengevallen plaats in de *kĕrama désa* weer dient te worden vervuld, hebben zich nog niet zoo lang geleden gewijzigd; we zullen eerst zien, hoe het vroeger was, om dan de veranderingen die plaatsgrepen te bespreken.

Eertijds gold de gewoonte, dat, wanneer iemand uittrad, omdat zijn jongste kind zich reeds in het huwelijk had begeven, de désa, zoo dit kind een zoon was, aan hem de *ajahan* van zijn vader overdroeg en hem zoo tot *kĕrama désa* verhief; was dat jongste kind een meisje, dan trad de schoonzoon in de rechten zijns schoonvaders. Echter bestond er verschil tusschen de beide gevallen en wel dit, dat een getrouwde jongste zoon steeds meer rechten dan een oudere al dan niet gehuwde broeder kon doen gelden, terwijl de schoonzoon, in het tweede geval bedoeld, wèl voorging boven zijn ongetrouwde zwagers, doch zijn rechten verloor, indien er nog een gehuwde zoon aanwezig was. Bij meer gehuwde zoons ging nu weer voor hij, die het eerst in het huwelijk trad en derhalve niet degene, die het oudst in jaren was. Het bovenstaande diende eveneens als leidraad, wanneer het gebeurde, dat iemand de *kĕrama désa* verliet, omdat hij weduwnaar werd.

Nu nog geldt dat wanneer een *kĕrama désa* komt te vallen én slechts een eenig kind, dat bovendien nog zeer jeugdig is, nalaat, zulk een kind één jaar lang van alle *ajahan désa* wordt vrijgesteld; men drukt het aldus uit, dat die *ajahan* in de dienstverrichtingen van de gezamenlijke *kĕrama désa* ligt verdisconteerd, daarmede samenvalt — *napoek* —, waarom zoo'n kind ook *anak tĕtapoekan* wordt genoemd. Na een jaar moet dan worden beslist of het kind in de *kĕrama désa* zal worden opgenomen. Bij jongens wordt de toelating ervan afhankelijk gesteld of de candidaat reeds in staat is een bamboe van bepaald formaat te torsen, ook wel of hij reeds aan bepaalde maten wat zijn lichaamsafmetingen betreft voldoet. Valt een beslissing in gunstigen zin uit dan wordt aan een jongen toegestaan om, al is hij niet gehuwd, de *ajahan* zelf te verrichten. Een meisje echter moet om de *pĕtjatoe* van haar vader niet te verliezen gedurende den tijd dat zij *tĕtapoekan* was, niet alleen in die periode zijn getreden, waarin zij reeds regelmatig menstrueert, doch bovendien aan het einde van den vrijstellingstermijn gehuwd zijn. Deze voorwaarde is te begrijpen; een vrouw kan aan de riten in de *balé agoeng* niet deelnemen, waarom voor een vervanger, in casu een echtgenoot moet worden gezorgd.

Veranderingen in de wijze waarop een Pĕtjatoen Désa vererft.

Toen de *ajah dalĕm* nog werd gevorderd, werden de gronden, waaraan deze dienstbaarheid verbonden was, niet zoozeer geacht tot het désabezit te behooren dan wel eigendom van den vorst te zijn. De vorst regeerde van veraf en de *mantja* oefende op deze gronden lang niet zulk een nauwkeurig toezicht uit als het dorp op zijn *pĕtjatae*'s, met het gevolg dat vele *ajahan dalĕm* werden verpand of verkocht en individueele bezitsrechten zich ten koste van de zeggenschap van vorst en gemeenschap op den voorgrond drongen. De vererving van een *ajah dalĕm* sloot zich ook niet aan bij de wijze waarop een *pĕtjatoen désa* van vader op zoon overging, doch volgde voor zoover doenlijk de regels die voor het algemeen erfrecht golden. Eenige jaren na de afschaffing van de *dalĕm*diensten, nadat men er toe over-

gegaan was de houders van *poeri*dienstplichtige velden bij de *kĕrama désa* in te lijven (dergelijke besluiten neemt men in de désa niet op slag, daar zijn vaak jaren mee gemoeid), waarna men voortaan twee soorten van *pĕtjatoe*'s kende, grootere en minder uitgestrekte, waarvan de lasten die er op drukten niet noemenswaard verschilden, kwam er verandering in de manier waarop men óók de oorspronkelijke *pĕtjatoen désa* beschouwde. De houders van de vroegere *ajahan dalĕm*, thans in een zeer gunstige positie geplaatst, waren ongeneigd om in het vervolg in hunne gronden in de eerste plaats désabezit te zien; van dat begrip had hun denkwijze zich reeds lang afgewend en integendeel bewerkte de gelijkstelling van deze gronden met de *pĕtjatoen désa* dat ook bij deze laatste velden de hoogheidsrechten van het dorp op het tweede plan geraakten; het erfrecht regelde zich hiernaar: men brak, naar analogie van wat men met de *ajahan dalĕm* had zien gebeuren, met de gewoonte den jongsten zoon den vader als *kĕrama désa* te doen opvolgen. Wel bleef voor beide soorten van *kĕrama désa* de regel gehandhaafd dat het huwen van een jongste kind oorzaak bleef van het uittreden des vaders, en ook vindt bij verpanding der *pĕtjatoe*'s nog immer geen sanctionneering door de désa plaats. Vele *ajahan dalĕm* waren reeds verpand in den tijd toen de overdracht aan de désa nog niet had plaatsgehad; deze pandovereenkomsten worden erkend, doch van nieuwgeslotene weet de désa officiëel niets af.

Ngoesaba di Poesĕh.

Op *poernama ning kasa*, den vollemaansdag in de maand *kasa*, valt de *ngoesaba di poesĕh*, het feest, den *batara di poesĕh* gewijd. Ieder jaar houdt men dit feest, wanneer men tenminste niet om een of andere reden in een toestand van *sĕbĕl*, van magische onreinheid, verkeert. Om het jaar echter verschillen de offers een weinig, naar aanleiding waarvan men nu van een *ngoesaba ngina* en het volgende jaar van een *ngoesaba mantal* spreekt. De eerste benaming is hieraan ontleend, dat men het eene jaar de *dangsil*'s van witte *djadja gina* maakt; dan nog heeft men noodig *bantĕn*

sorohan, verschillende *soetji's* en een *bangoen ajoe angsa*. Deze offers vormen de kern van wat men den *batara di poesĕh* aanbiedt. De *dangsil's* moeten de *kĕrama désa* geheel gereed in de *poera* afleveren, voor het overige brengt men slechts geld en de noodige grondstoffen bijeen om verder de offers in gemeenschappelijken arbeid te vervaardigen. Wanneer het volgende jaar de *ngoesaba mantal* wordt gehouden, verschillen de offers in tweeërlei opzicht, ten eerste bestaan de *dangsil's* bij die gelegenheid uit *bantal's*, vandaar dat het feest *mantal* wordt genoemd, en gebruikt men voor de *bangoen ajoe* geen gans doch een schaap.

Poedjawalin Batara Dalĕm Pingit.

Nog een tweede feest valt in de maand *kasa*, het feest voor den *batara dalĕm pingit* op *tilĕm* of donkere maan. Als offers (*bantĕn*, *sadji*, *sĕsadjèn*) zullen niet ontbreken: *bantĕn sorohan*, *soetji* en een *titi mamah* van een zwart kalf, dat niet het minste gebrek vertoonen mag. Onder *titi mamah* wordt een offer verstaan, waarbij de huid met kop, staart en pooten er aan vast, benevens wat gekookt vleesch (*olahan*) van een kalf zijn gebruikt. De *kĕrama désa* koken het vleesch, maken de offers en brengen deze tot vóór de *poera dalĕm pingit*, waar ze echter niet mogen binnentreden, want daartoe zijn alleen de *daa* en *troena* gerechtigd, die de offers en spijzen uit de handen van de *kĕrama désa* aannemen, binnen de *poera* brengen en daar rangschikken, terwijl de *kabajan troena* voor het aanbieden aan de godheid zorgt en den geheelen ritus leidt.

Bij dit feest in de *dalĕm pingit* vallen eenige gebruiken op. Nieuwe leden van de *sĕkaa's daa* en *troena* ontvangen er hun wijding; zij offeren den *batara* een *bantĕn padjati*, wat zeggen wil een offer, waarmede men van het een of andere feit aan de godheid kennis geeft. Zij bieden de *padjati* niet zelf aan; dat doet de *kabajan troena* voor hen, terwijl zij buiten wachten. Eerst wanneer alles afgeloopen is en de nieuwelingen met wijwater zijn besprenkeld, treden zij binnen. Eveneens hebben de *kĕrama désa* bij voorkomende gelegenheden een *bantĕn padjati* op dit feest in de *dalĕm*

pingit te brengen. Die verplichting rust op hen bij hun intrede in de *kĕrama désa* en verder ter gelegenheid van iedere verandering, die er in hun status komt, zooals wanneer zij tot de *soroh goeroe*, de groep der dorpsoudsten gaan behooren, voorts wanneer zij als *goeroe* verschillende functies gaan bekleeden. Ook dan is het de *kabajan troena*, die het ceremoniëel verricht.

Onder de offerspijzen, die men tijdens de *poedjawali* aanbiedt, bevinden zich ook vier *giboeng* rijst met bloed van een op het tempelerf geslachte zwarte kip vermengd (één *giboeng* is een portie, voor vier menschen voldoende). Deze vier *giboeng* zijn bestemd om als *loengsoeran* — dat deel van hetgeen men aanbiedt, dat men weder van de godheid terugontvangt, nadat deze er het zijne van genoten heeft — van de brengers van een *bantĕn padjati* te dienen. Nieuw intredende *troena*, *daa* of *kĕrama désa* ontvangen er van, evenzeer als degene, die er kennis van geeft, dat hij gedurende het afgeloopen jaar tot de *goeroe*'s toetrad.

Deze *karja* duurt slechts één dag en mocht de désa op *tilĕm kasa* soms *sĕbĕl* zijn, dan stelt men het feest tot *tilĕm karo* uit.

Ngoesaba di Poera Posa.

Wellicht is van alle feesten, die men te *Kajoebii* kent, de *ngoesaba di poera posa*, die gehouden wordt op een met den vijfden, zevenden of negenden dag van de maand *karo* samenvallenden laatsten dag der pasarweek — of in geval van *sĕbĕl* op eenzelfde combinatie in de maand *katiga* —, de meest interessante. Deze *ngoesaba* neemt drie dagen in beslag en de heilige voorwerpen, waar reeds eerder sprake van was, komen er alle aan te pas. Men brengt ze naar de *poera posa*, waar de *batara*'s *poesĕh* en *madoewé gama* in de *doeloe* van de *balé agoeng* worden opgesteld, terwijl de *slonding*, de *batara maspait*, een eigen *balé* betrekt, die *dĕlod* van de *balé agoeng* is gelegen. Bovendien vindt men in de *poera* nog een drietal *gĕdong*'s, waarvan er twee bestemd zijn voor de beide *batara bagoes kĕmbar* en de overschietende aan de *batara Sri-Sĕdana* behoort. De *batara*

bagoes kĕmbar vormen, zegt men, een tweeling van ongelijksoortig geslacht, waarom zij ook wel de *batara boentjing* worden genoemd. Zij bezitten niet alleen de beide *gĕdong*'s in de *poera posa*, doch eveneens worden zij op gezette tijden aanwezig geacht in een der poorten van de *poera poesĕh*, in de *tjangapit*, aan weerszijden van de deuropening. Sommige lieden veronderstellen, dat met deze godheden de zon en de maan, de *batara Soerja-Tjandra* worden bedoeld, en hoe het ook zij, bij de *ngoesaba di poera posa* spelen de tweelinggoden een groote rol. Ter gelegenheid van dit feest maakt men uit een bepaald witgekleurd plantaardig materiaal een paar schildvormige versieringen, die men *tangas* noemt. Het gebruik komt slechts bij deze *karja* voor en op iederen dag van het feest worden de *tangas* vernieuwd en weder vernietigd. De *tangas* worden niet bij een *gĕdong* gezet; op een bepaalde plek aan de binnenzijde van den tempel tegenover den ingang gelegen, richt men van bamboe een stellage op, waaraan zij worden bevestigd en na gemaakt gebruik verwijdert men dit bamboewerk weer.

Merkwaardig is, dat men in deze beide *tangas* de belichaming der *batara kĕmbar* ziet, die op het tempelterrein naast elkander geplaatst ten toon worden gesteld, omdat zij op deze *ngoesaba* hun huwelijk heeten te voltrekken. Ook brengt men de tweelinggoden nog in verband met de dooden, aan wie op dit huwelijksfeest versnaperingen worden gebracht.

Van de offers, die niet mogen ontbreken, noemen we de *bantĕn sorohan* voor iedere godheid afzonderlijk en dan nog de zoogenaamde *bantĕn pĕmĕrigian* bepaaldelijk voor de *tangas.*

Na deze algemeene inleiding kunnen we er toe overgaan een relaas van het feest te geven. Den eersten dag betitelt men met *moelana*: de *kĕrama désa*, zoowel de mannen als de vrouwen, hebben het druk met het gereedmaken van de offers; de *daa* en *troena* bevinden zich in de *poesĕh* en zijn met uitsluiting van anderen aangewezen om de *tangas* te vervaardigen. Deze beide *tangas* worden in een mannelijke

en een vrouwelijke van elkander onderscheiden; de uiterlijke verschillen zijn in hoofdzaak hierin gelegen, dat de mannelijke een weinig grooter is dan de andere. Bij de vervaardiging gebruikt men een paar *wakoel*'s die met wit goed worden omwonden en met een menigte van bloemen opgesmukt; het geheel heeft wel iets van de *kĕsi-kĕsi*, die men in de stad bij lijkverbrandingen gebruikt. Behalve voor de *tangas* hebben de *troena* en *daa* nog voor bepaalde versieringen en offers, die speciaal bij de *tangas* behooren, te zorgen. In de eerste plaats is dat de *sĕrĕkitan*, bestaande uit een kleine *wakoel*, waarin allerlei soorten versnaperingen van alle in het dorp voorkomende graangewassen gemaakt, *godĕm*, *djawa*, knolgewassen en vruchten. Deze *sĕrĕkitan* wordt in den optocht vlak vóór de *tangas* uitgedragen en wordt weer voorafgegaan door de *tjané*, gemaakt van *sĕndèn*, *bakoeng* en verschillende soorten van *tjanang*'s. Het vervaardigen heeft in de Oostelijke of rechter *balé agoeng* te geschieden; deze *balé agoeng* is minder hoog dan de Westelijke en ook minder voornaam.

Zijn de *tangas* met toebehooren eenmaal gereed gekomen, dan worden zij door de twee *bahoe daa* en begeleid door alle overige maagden, naar het midden van het tempelerf gebracht, juist tusschen de beide *balé agoeng*'s in; de beteekenis van deze handeling is, dat de *tangas* eer bewijzen — *mabakti* — aan de *batara di poesĕh*. Nog heeft het *mabakti* plaats, eerst aan den Oostkant en daarna ten Westen van de linker *balé agoeng*, om ten slotte te eindigen vóór de *tjangapit* met het gelaat naar het Zuiden gewend. Dit laatste gebeurt, omdat men ook de *batara bagoes kĕmbar*, die aan weerszijden van de deuropening heeten te zetelen, niet vergeet. Tijdens het *mabakti* blijft de deur gesloten; de *troena* houden buiten, dat is dus aan de Zuidzijde van de *tjangapit*, de wacht. Dan brengen de *bahoe daa* de *tangas* tot vlak voor de poort, terwijl de *kabajan daa* met luider stemme te kennen geven dat de *tangas* naar buiten zullen komen. Nauwelijks hebben de *troena* dit vernomen, of ze heffen de *gĕnding ginĕblag* aan en dalen de trappen af om op het portaal van de *titi gonggang* te blijven staan. Terwijl de *daa*

zich naar buiten begeven, gaan de *troena* voort met hun gezang; in het geheel worden er drie *gĕnding*'s gebruikt, doch wanneer de *daa* de *titi gonggang* eenmaal betreden hebben, gaat men tot een vierde *gĕnding* over. In langzamen tred schrijden de *daa* in de richting van de *poera posa* voort. De *troena* sluiten zich, achter hen loopende, bij den stoet aan, waarna de *goeroe*'s volgen en na hen de *kĕrama désa*.

Is men in de *poera posa* aangekomen dan plaatst men de *tangas* op een bamboeonderstel, de *pĕmĕrigian*, met het front naar het Zuiden. Op geringen afstand vóór de *pĕmĕrigian* en een weinig Oostelijker opgesteld, ziet men op den grond nog iets eigenaardigs, bestaande uit een rechtopstaand in den bodem gestoken stuk schors van den *djaka*palm, waartegenaan een gevorkte boomvarenstam geleund staat. Deze boomvaren is kennelijk bedoeld als van vrouwelijk karakter te wezen; de gevorkte kant rust op den grond zoodat het den indruk wekt alsof het voorwerp wijdbeens en achterover steunend tegen de *djaka*schors aanligt. Tegen den boomvaren heeft men weder een vertakten *dadap*tak geplaatst; de *dadap* telt drie vertakkingen, twee ervan staan op den grond, de overblijvende heeft men kort afgesneden en eenigszins gefatsoeneerd in den vorm van een mannelijk geslachtsorgaan. Men vertelt dat in vroeger tijd de *dadap* en de *lĕmpoetoe* (boomvaren), wanneer de plechtigheden in de *poera posa* tot een bepaald moment gevorderd waren, geheel uit zichzelf gingen cohabiteeren, doch sinds lang gebeurt dat niet meer. Van belang is nog, te weten dat de *dadap* zoo is geplaatst dat hij naar het Westen staat georiënteerd.

Een weinig Zuidelijker staat nog een kleine namaak-*balé* op den grond, waarin men nabootsingen van allerhande gereedschap zoowel voor den man als voor de vrouw bestemd in miniatuur aantreft; aan den eenen kant zijn het verschillende landbouwwerktuigen, met daartegenover een spinnewiel en een weefgetouw. Wederom ietwat meer naar het Zuiden vindt men tenslotte een soort *gĕdong* van bamboelatwerk, staande op vier hooge bamboestijlen, waarvan men zegt dat het het huwelijksbed van de *batara kĕmbar* symbolisch voorstelt.

Om de beschrijving van den loop der gebeurtenissen te vervolgen: de *tangas* zijn op de *pĕmĕrigian* geplaatst en men heeft de *bantĕn* overal gereedgezet. Thans bieden de *koebajan troena* de voor de *tangas* bestemde *bantĕn pĕmĕrigian* aan en wenden hierbij het gelaat naar het Zuiden. De *koebajan daa* nemen de *tangas* op en brengen ze tot voor de *gĕdong*'s van de *batara kĕmbar*, waar de *tangas* gaan *mabakti*, wat daarna nog eerst ten Oosten en dan ten Westen van de *doeloen balé agoeng* wordt herhaald, alwaar men zich tot de *batara di poesĕh* richt. Dan nemen de *bahoe daa* de *tangas* over en begeven zich in langzaam tempo naar het midden van het tempelterrein, doch voor zij hier aankomen, zijn de *troena* reeds op haar toegestormd, ontrukken haar de *tangas*, die zij vervolgens elkander gaan betwisten. Het loopt er op uit, dat een paar *troena* er mede wegloopen om den buit daarna neer te werpen op de nok van de *balé pĕratĕngan*, de keuken en aanrechttafel van den tempel, die in den Noordoosthoek van de *poera* staat. Dit moet zoo zijn, want de overlevering wil, dat thans de *bagoes kĕmbar* na hun volbrachte huwelijk op aarde, ten hemel stijgen. Zij stellen immers *Soerja-Tjandra* voor en, zooals men weet, is het Noordoosten de plaats van Zon en Maan.

Nu eerst is de tijd gekomen, dat de *kabajan moetjoek* actief aan de plechtigheden deelneemt en thans biedt hij verder de offers aan de verschillende goden aan.

De tweede dag van het feest wordt *agĕngan* genoemd, het is de voornaamste, de meest belangrijke dag. Het aantal offers wordt nog uitgebreid en zoo maakt men er ook *dangsil*'s bij, gelijk men ze eveneens in de *poesĕh* kent, van *djadja gina* of met overal rondbengelende *bantal*'s, een langwerpig- en rondgevormde lekkernij. Dan vallen er in het ceremoniëel eenige verschillen te bespeuren en zijn de voorschriften op de *agĕngan* strenger. Had men de eerste maal vrijheid om aan het gereedmaken der *tangas* zoo noodig den geheelen namiddag te besteden, heden moet het werk gedaan zijn, even nadat de zon het zenith heeft bereikt. Op de *moelana* gebeurt het wel, dat men zich

verlaat en dat de stoet op weg van de *poesĕh* naar de *poera posa* eenigen onheiligen spoed betracht, nu is dat in geen geval geoorloofd. Ook de opstelling van den stoet is een weinig anders: achter de *bahoe daa*, die de *tangas* dragen, volgen de overige meisjes, voortloopende in rijen van vier, die elkander bij de hand vasthouden. De tred, waarmede men gaat, is voorgeschreven en bestaat hieruit, dat men bij iederen pas de hielen een oogenblik tegen elkander drukt, waarna de opgeheven voet langs den op den grond rustenden heenglijdt. Ook de *troena* en de achter hen volgende *goeroe*'s gedragen zich, als zoo juist van de *daa*'s werd verteld, de *kĕrama désa* genieten wat meer vrijheid, doch het geldt voor hen als zeer ongepast om in den optocht de *goeroe*'s voorbij te loopen.

Is men eenmaal zoover gevorderd, dat de *poera posa* is bereikt, dan vertoonen de gebruiken veel overeenkomst met die van den vorigen dag, doch, wanneer de *tangas* weer op het dak van de *balé pĕratĕngan* terecht zijn gekomen, vindt een uitbreiding plaats, die *maboewang* of *mataboeh*, dat is „het plengen" wordt genoemd. Hiertoe stellen zich de *goeroe*'s met de helft der *oedoehan*'s in een rij aan de Oostzijde van het tempelerf op, de overgebleven *oedoehan*'s gaan op dezelfde wijze aan de Westzijde staan. Beide gelederen zien elkander aan en nemen van de *troena* die hen bedienen een drinknap (*tapan*) uit pisangblad vervaardigd in ontvangst. Nadat de *tapan*'s met water zijn gevuld, plengt een ieder op voorbeeld van den *koebajan moetjoek* het vocht ter eere van de godheid, waarna de beide rijen in langzamen danspas op elkander toekomen, elkaar passeeren om hiermede te eindigen, dat de Oostelijke afdeeling aan den Westkant staat en omgekeerd. Weer reppen zich de *troena*'s, maar schenken ditmaal *arak*, die eveneens wordt geplengd, waarop de gelederen nogmaals verwisselen van plaats. De derde maal gebruikt men *toewak*; zijn de beide groepen elkander in het midden van den hof genaderd, dan spoedt men zich onder het uiten van luide kreten (*soerak*) naar buiten den tempel om eerst terug te keeren, nadat men zijne kleedij weer behoorlijk in orde heeft gemaakt, om zijne devotie

voor de *batara kĕmbar* en den *batara di poesĕh* te verrichten, waarmede het feest voor dezen avond een einde neemt.

De derde en laatste dag heet *njoending*; het is niet eenvoudig om uit te leggen, wat met dezen term bedoeld kan zijn, waarom het beter is, hier mogelijk later in breeder verband op terug te komen. Van *djaka*bladeren maken de *pamoeit troena* voorwerpen, die eieren moeten voorstellen Zij maken er zeker ruim tweehonderd stuks. Deze eieren worden aan de *klihan pamoeit daa* gegeven, die er, zooals een kip dat zou doen, op gaat zitten broeden. Heeft dat een poos geduurd, dan begint ze luidop te kakelen, waarna de eieren over den Zuidelijken muur van de *poera posa* (want daar heeft het broeden plaats gehad) naar buiten worden geworpen, wat voor de *troena*'s en de *pamoeit kĕrama désa* een teeken is om met elkander om het bezit van die eieren te vechten. Eerst leggen de *pamoeit kĕrama désa* het af en worden door de *troena* tot bij de *poera Sĕpat sikoet* teruggedreven; zij nemen revanche en jagen de *troena* op tot aan de badplaats ten Westen van het dorp. Hier neemt men gezamenlijk een bad, waarna allen naar de *poera posa* terugkeeren De *pamoeit kĕrama désa* hebben zich onderwijl voorzien van bladscheden van de salak, die zij als spiesen of lansen hanteeren. Na zich op allerlei wijze te hebben toegetakeld, komen zij onder ketelmuziek en groot lawaai tot vóór de *poera*, waar de *oedoehan*'s uit te voorschijn treden om hun elk een portie van een bepaalden heilmaaltijd te overhandigen. Met deze spijzen in de hand maken de *pamoeit*'s een rondgang door de désa, tierende en potsenmakende. Het is hun taak het meegenomen eten aan de reeds afgetreden *kĕrama désa*, de *baki*'s en *baloe*'s te brengen en wanneer dat is geschied, gaan zij naar de *poera* terug. Tijdens hun afwezigheid hebben hier de *goeroe*'s op dezelfde wijze als den vorigen avond, het *maboewang* nogmaals volbracht, na afloop waarvan de *goeroe*'s zich in de nabijheid van de *gĕdong Sri-Sĕdana* op den grond neerzetten, onderwijl ieder een *dadap*spruitje in de hand houdende. De *oedoehan*'s en *pamoeit*'s kiezen zich intusschen elk een stevige en gave *djaka*bladhoofdnerf (*lidi*'s van de

arèn) van de bladeren, waaruit in de ochtenduren de eieren zijn gemaakt. Hiermede gaat men elkander tot groot vermaak van de omstanders en van de deelnemers zelf, te lijf, maar het gebeurt ook wel, dat uit dit pretje hoogloopende twist ontstaat. Komt het zoover, dan moeten de *troena* tusschen beide treden : zij nemen de *lidi*'s in beslag en maken aan het schijngevecht een einde. Raakt iemand, al ware het dan ook niet met opzet, een *goeroe*, dan wordt hij met vijfhonderd duiten beboet.

Nog is alles niet ten einde, wat we op dezen *njoending*-dag zullen zien, want, nadat men wat tijd genomen heeft om weer op zijn verhaal te komen en zijn uiterlijk een weinig te verzorgen, geven de *troena* op het erf van de *poera posa* nog een dans ten beste, die *ngidjoek* genoemd wordt. Is ook dit achter den rug, dan nemen de *daa* aan de Zuidzijde van den tempelhof plaats om te *mabakti* met het gelaat naar het Noorden, waarna zij verder rustig blijven zitten met de strikte opdracht om niet te praten en vooral ook niet te lachen om, of op andere wijze te reageeren op wat nu te gebeuren staat, op straffe van een boete van vijfhonderd duiten. Op geringen afstand vóór haar wordt een *sangkoe*, een koperen waterpot, neergezet en nadat het publiek in wijden kring om de plaats der vertooning is verzameld, treedt eerst de *koebajan moetjoek* en na hem ieder der *goeroe*'s en nog menig ander, één voor één op de *sangkoe* toe, onder het luidop uiten van allerlei zotte opmerkingen en gewaagde toespelingen. Men doet, alsof men zich van de aanwezigheid der *daa* in het geheel niet bewust is, doch onderwijl wordt er scherp op gelet, of niet een der meisjes haar jonkvrouwelijke ingetogenheid vergeet en het verbod om te lachen overtreedt. Het is voorschrift, dat ieder die aan dit grapje meedoet — wat voor de *goeroe*'s plicht is — eenige duiten in de *sangkoe* werpt, terwijl de geheele opbrengst de *sĕkaa daa* toebehoort. Van de *koebajan moetjoek* staat het bedrag, dat hij te offeren heeft — vijf en veertig duiten — vast, de overigen geven naar genoegen.

Is dit alles afgeloopen, dan biedt de *koebajan moetjoek* de *bantĕn soetji* aan de *batara di poesĕh* aan, waarna de

beide *artja's*, die deze goden heeten voor te stellen en die gedurende het geheele verloop van het feest met het front naar het Zuiden gericht hebben gestaan, een halven slag worden omgedraaid, zoodat ze thans in de richting van het Noorden zien. Vervolgens wordt de reeds in de *balé agoeng* gereedliggende heilmaaltijd, ditmaal uit rauw rundvleesch bestaande, door de *koebaan moetjoek* aan de zielen der afgestorvenen, die reeds „rein" zijn, aangeboden. Onder deze *pitara ané soeba poetoes* worden verstaan de zielen van hen voor wie alle doodenfeesten en dan in het bijzonder de *abènan* of, zooals men in de bergstreken meestal zegt het *méjanin*, reeds zijn volbracht. Den heilmaaltijd noemt men *kawas*; er zijn even zoovele porties, als er *kĕrama désa* zijn en voor ieder ligt de portie op de plaats, waar de eigenaar volgens de ranglijst der *kĕrama désa* behoort te zitten. Ook is het niemand geoorloofd zijn aandeel tot zich te nemen, wanneer de persoon, die in de rangorde hooger dan hij geplaatst staat, zijn *kawas* nog niet nam; de *koebajan moetjoek* begint dus, na hem volgen de anderen op de rij af.

De vierde dag na den aanvang van het feest heet *lajoed*, wat „vervolg" beteekent. Op dezen dag hebben er geen dansen, opvoeringen of merkwaardige gebruiken plaats, het is de dag, waarop men van de goden afscheid neemt en hunne *artja's* opbergt (*njimpĕn*); ten afscheid biedt men, den *batara's* de *bantĕn lajoed*, door de *troena* vervaardigd en de *bantĕn prani*, die door de *kĕrama désa* gemaakt zijn, aan.

Ngoesaba di Poera Poesĕh Langkan en Ngoesaba di Poera Poesĕh Kajoebii.

In *kalima* wordt de jaardag van de oude *poesĕh* te *Langkan* gevierd. Men begeeft zich daartoe naar de plaats van het oorspronkelijke dorp, onder medeneming van de benoodigde *bantĕn sorohan* en *soetji*. Deze *poedjawali* neemt één dag en één nacht in beslag, waarna de deelnemers naar huis terugkeeren om onmiddellijk te beginnen met de *ngoesaba* in de *poera poesĕh* te *Kajoebii*.

Dit laatste feest duurt drie dagen, doch valt in twee deelen uiteen, ieder gedeelte bestaande uit een eigenlijken

offerdag met de bijbehoorende *lajoed*. Op den eersten dag worden in hoofdzaak de *batara*'s *poesĕh, madoewé gama* en *maspait* vereerd; de *slonding* wordt bespeeld in de *pamaroeman* die bij de *gĕdong*'s van de genoemde goden behoort. Als *bantĕn* gebruikt men *sorohan, soetji* en *dangsil*, welke laatste offers om het jaar afwisselend van *djadja gina* en dan weer van *bantal*'s zijn gemaakt, geheel zooals we dat reeds zagen bij de *ngoesaba* in de maand *kasa*. Ook nu heeft het *maboewang* door de *goeroe*'s en *oedoehan*'s plaats, met water, *arak* en *toewak*, waarop nogmaals het *ngidjoek* door de *troena* volgt. Van wat er op de *lajoed* te zien valt, noemen we nog de *baris*, terwijl de echtgenooten der *doeloen désa* vergezeld van de *kĕrama daa* een *rĕdjang sĕrĕgan* opvoeren.

Het tweede gedeelte van deze *ngoesaba* heeft eenzelfde verloop, als hetgeen wij reeds van den eersten dag vermeldden en ook de *lajoed*, die nu volgt, verschilt niet van de voorafgaande. Het onderscheid ligt hierin, dat de plechtigheden zich heden in een ander gedeelte van de *poera* afspelen. Hoofdfiguren bij de vereering zijn thans de *batara*'s *goenoeng Agoeng, goenoeng Lĕbah, boedjangga Poedjoeng sari* en wederom de *batara maspait*, waarom de *slonding* op deze *karja* in de *pamaroeman* van den *goenoeng Agoeng* wordt bespeeld.

Als bijzonderheid van de *ngoesaba di poesĕh* deelen we nog mede, dat reeds bij den aanvang van het feest vóór iederen erfingang een *pèndjor* werd opgericht, een lange omgebogen bamboe, kunstig versierd met groen, bloemen en vlechtwerk van met à jour motieven geknipt jong klapperblad in steeds weer variëerend patroon.

Poedjawali di Poera Gĕbagan.

Wij zwijgen over de *njĕpi*-gebruiken op *tilĕm kasanga*; zij stemmen overeen met de gewoonten in de stad en telken jare wacht men de bevelen uit de *poeri* af, op welken dag met *njĕpi* te beginnen.

De rij van tempelfeesten wordt gesloten met de *odalan* van de *poera poetjangan* in *kadasa*, waarop men de *batara*'s *madoewé gama, madoewé karang, ajoe Mas Makĕtjĕg* en *boedjangga* met *bantĕn sorohan, soetji, dangsil* en *djĕrimpĕn* vereert.

De landbouwofferfeesten.

Voordat er met de grondbewerking mag worden begonnen, moet eerst in de maand *sada* de *poedjawali moengkahang*, het „ploegfeest," gehouden zijn. Men smeekt den aardgoden *Poerwaka goemi* en *Iboe Pĕrtiwi* heil af voor de gewassen en brengt hun *bantĕn sorohan* en *soetji*. Eerst daarna vangt men aan met het in orde brengen der *tĕgalan*'s, die in *karo*, dat is dus twee tot twee en een halve maand later, plantklaar moeten wezen. Alvorens te planten zal de grondbewerker trachten de kiemkracht van de zaaipadi magisch te versterken door er een offertje aan te brengen, bestaande uit drie handenvol gekookte rijst, een kippenei en wat zwart zout (*oejah arĕng*) en dat is lang niet het eenige, wat men zich voor het aan zoovele gevaren van mislukking blootstaande gewas heeft te getroosten. Staat de padi drie maanden op het veld, dan heeft het *noeroenin* plaats, het „doen nederdalen"; men offert het gewas en daarmede de hierin gepersonifieerde *batara* (de Baliër gebruikt zelden de vrouwelijke vorm *batari*) *Sri*, *bĕlajag* en *bantal*, ten einde de vruchtzetting te bevorderen. Nog een maand later brengen de *kĕrama désa* de *batara Sri-Sĕdana* een offer bij de *gĕdong* in de *poera posa*, en bovendien zal geen grondbezitter nalaten om zijn aanplant een bepaalde pap te komen brengen. Het duurt nu slechts een paar weken en de *atji* (het landbouwfeest) *njoengsoeng* heeft plaats; dit gebeurt in de *poera poesĕh* bij de *gĕdong* voor de *Sri-Sĕdana* ten Oosten naast de *toeroes loemboeng*; individueel brengt men op de *tĕgalan*'s nog kleine *dangsil*'s van *bĕlajag* en *bantal*. Is de padi vijf maanden oud, dat gaat men *tirta* halen; het eene jaar vraagt men dat te *Batoer*, het andere jaar gaat men er voor naar *Bĕsakih*. Het wijwater wordt met ceremoniëel in de *poesĕh* geplaatst, waar men er offers aan brengt, vandaar dat dit feest *mĕndak tirta*, het „feestelijk en onder eerbetoon inhalen van het water" heet. Die eerbewijzen zijn noodig, want, zegt men, het is *batara Sri* zelf, die men in den vorm van het heilige water het dorp binnenleidt. Op de velden worden de *bantĕn djĕnĕk* aangeboden met *toempĕng*'s en een klein soort *dangsil*'s. Zijn

er eindelijk na het uitzaaien zes maanden verloopen, dan zoekt men eenige halmen, die het meest tot rijpheid zijn gekomen, bij elkaar; men stampt deze padi en de *baas* (bĕras) ervan wordt met groot vertoon naar *Batoer* gebracht, wat men *ngatoerin djoemoen sari* (het aanbieden van den eersten oogst) noemt. Merkwaardig is, dat men hiervoor alleen maar naar *Batoer* trekt en nimmer naar *Bĕsakih.*

Een verbodsbepaling.

Van den tijd waarop de padi wordt uitgezaaid af tot op het oogenblik van het *njoemoen sari* is het niet geoorloofd een *abènan* te houden, tenzij men vooraf een zuiverings- of verzoeningsfeest gegeven heeft, het zoogenaamde *mĕmajoeh goemi,* dat nogal kostbaar is, vooral omdat als offerdier een rund moet worden gebruikt. Toch zijn er wel menschen die er de kosten voor over hebben wanneer het hun door omstandigheden gelegen komt om juist binnen den verbodstijd een *abènan* te houden, en is de *pĕmajoeh* maar eenmaal gegeven, dan zal ook niemand in de désa er aanstoot aan nemen dat zij aan hun voornemen gevolg geven.

Deze bepalingen zullen hun ontstaan wel hieraan te danken hebben, dat men in de geheel agrarisch georiënteerde dorpsgemeenschap ongaarne zag dat de vele handen die bij een *abènan* noodig zijn, gedurende de periode der grondbewerking aan den veldarbeid onttrokken werden; ook is het waar dat in den besloten dorpskring mèt de familie die het doodenfeest organiseert, ook alle andere désagenooten hierdoor *sĕbĕl* raken, en dat zou den groei van het gewas ongunstig kunnen beinvloeden. Immers de ziel van de rijst, het voornaamste gewas, is *batara Sri* zelve en ook de andere gewassen zijn bezield, zij het dan door goden van minderen rang of wel door volgelingen van de rijstgodin

Hoe de kosten voor het onderhoud der tempels en voor de te houden feesten worden bestreden.

Alle openbare offerfeesten, zoowel die ter gelegenheid van de jaardagen der tempels als die ten behoeve van het welzijn van het gewas, komen ten laste van de *kĕrama désa.*

Natuurlijk bestaan er hiernaast nog tallooze gelegenheden waarop men individueel offers brengt, maar daarover wordt nu niet gesproken. De offerfeesten verschillen onderling in kostbaarheid; er zijn er waarbij men runderen, geiten en ganzen slacht en ook waarbij met speenvarkens of eenden volstaan kan worden. Wat de *kĕrama désa* derhalve telkenmale hebben op te brengen hangt af van wat er voor een bepaalde gelegenheid besteed wordt, en dan nog wordt het leveren van speciale benoodigdheden en het praesteeren van bijzondere werkzaamheden bij toerbeurt aan een ieder opgedragen. Opgebracht worden alzoo: rijst, eieren, klappers, jong klapperblad, bamboe, vruchten en ja, wat al niet meer. Ook wordt er vaak geld gevorderd en in de gevallen dat de offers weinig omvangrijk zullen wezen volstaat de désa er zelfs wel mee met enkel contanten bijeen te brengen; eenige menschen worden dan aangewezen om al wat men noodig heeft op de markt of elders in te koopen. Alles wordt door de zestien *doeloen désa* geregeld die in de uitvoering van hunne besluiten worden bijgestaan door den *klihan désa*. Deze laatste behoort tot het meer wereldlijk bestuursapparaat van het dorp; hij is het hoofd van de *klihan*'s *bandjar* of *klihan*'s *tèmpèk*, die reeds bij de bespreking van de *tèmpèkan*'s werden vermeld. Bij wijze van bezoldiging ontvangen de *klihan's désa* en *tèmpèk* ieder een ambtsveld van de désa. De *doeloen désa* moeten met hunne *ajahan*, die zij uit hoofde van hun *kĕrama-désaschap* bezitten, volstaan en het eenige waarop zij krachtens hunne functie aanspraak kunnen maken is op een deel van de *bantĕn pĕngĕdjĕroan*, dat is een aparte, zeer groote portie, die bij iederen tijdens een *poedjawali* gegeven heilmaaltijd den *doeloen désa* extra wordt toebedeeld en die zij onder elkander naar vaste regels verdeelen. Dit is de eenige vergoeding die den *doeloen désa* voor hunne veelsoortige werkzaamheden wordt toegekend, terwijl nog niet werd vermeld dat ook het gereedmaken der offers op hunne schouders en die hunner echtgenooten neerkomt, waarbij zij zich echter, indien het een omvangrijke *karja* betreft, door de *kĕrama oedoehan* kunnen doen bijstaan.

Om nu op de beslissingen van de *doeloen désa* terug te komen: deze worden genomen nadat tijdens de besprekingen op de *sangkĕpan*'s of bij andere gelegenheden waarop men tezamen komt is gebleken dat de meerderheid der *kĕrama désa* zich met een zekere gedragslijn kan vereenigen. Men moet echter wel weten dat het hierbij zelden hard tegen hard gaat. Steeds zal er naar worden gestreefd iedereen tevreden te stellen en de oppositie van slechts enkele lieden kan er vaak toe leiden dat de besprekingen tot in het eindelooze worden gerekt. Is men echter eenmaal tot een besluit gekomen, dan kan men zich daar niet tegen verzetten. Stel het geval dat iemand, aan wien men een bepaalde taak heeft opgedragen, deze niet wenscht te volvoeren of het hem toegewezen aandeel in de kosten niet wenscht op te brengen, dan zal de désa hem oogenblikkelijk een boete, waarvan het bedrag naar gelang der omstandigheden variëert, opleggen. Met de invordering van dergelijke boeten is men zeer streng; men krijgt op de *sangkĕpan*, waar deze boete is opgelegd, slechts tijd om het verbeurde bedrag thuis te gaan halen; betaalt men nog niet, dan heeft beslaglegging plaats en wordt het bedrag der boete verdubbeld. Deze beslaglegging op — *rampagan* — en de executie van de eigendommen van den schuldenaar worden door de *doeloen désa* ten uitvoer gelegd, daarin bijgestaan door de *klihan désa*. Verzet iemand zich tegen de *rampagan* of is hij, in het geval dat zijn goederen niet genoeg opbrengen om zijn schuld te voldoen, niet geneigd om met de désa een afbetalingsregeling te treffen, dan kan het gebeuren dat men hem uit de *kĕrama désa* verwijdert of zelfs het dorp uitjaagt.

Hoewel men van al deze dwangmaatregelen zoo noodig zeker gebruik maken zou, zijn er geen gevallen bekend waarbij niet op eerste aanzegging werd betaald. Dit is een van de goede gevolgen van het systeem om ook de belangen van minderheden steeds terdege in oogenschouw te nemen; en bovendien, met het verzaken van zijn plicht als *kĕrama désa* kwetst men niet slechts de dorpsgemeenschap, maar stellig ook zullen naar aanleiding daarvan de bovenzinnelijke machten zoo iemand hunne verdere bescherming ontzeggen.

Bemoeienissen van het dorp met de huwelijkssluiting.

Het huwelijk is in een Oud-Balisch dorp als *Kajoebii* in oorsprong een belangengemeenschap van meer magisch-religieuse dan sociale strekking, geen zuiver particuliere aangelegenheid, doch veeleer iets waarbij de désa als zoodanig nauw betrokken is. In de meeste gevallen toch zullen de personen, die een huwelijk aangaan, jonggezel en maagd zijn, wat zeggen wil dat aan de in zeker opzicht als contactorganen tegenover de godheid fungeerende groepen van *troena* en *daa*, twee leden worden onttrokken, een tweetal personen dat in een bepaalde dienstbetrekking tot de goden heeft gestaan en nu tot een andere vereeringsgroep gaat behooren. Afgezien nog van het bovenstaande brengt voor den kosmisch denkenden Baliër de huwelijkssluiting zekere in het kosmisch evenwicht hun weerslag vindende spanningen teweeg, waardoor een toestand van magische onreinheid (*sĕbĕl*) ontstaat, terwijl juist iedere religieuze handeling in het dorp er op is gericht de harmonie in de wereldorde te bewaren, teneinde niet aan de talrijke onzichtbare kwade invloeden, die het algemeen welzijn bedreigen, de gelegenheid te verschaffen hun ongunstige werking uit te oefenen.

Zoo dwingt de désa ieder, die zich in den echt begeeft, enkele verplichtingen na te komen, die allereerst ten doel hebben den toestand van *sĕbĕl*, waarin de désa door zijn toedoen is geraakt, weder op te heffen; vervolgens wordt beoogd de gebeurtenis officiëel ter kennisse van de hoogere machten te brengen — waarbij tevens de goddelijke zegen wordt afgesmeekt — en ten laatste bedoelt men de bereidheid der jonggehuwden om zich te onderwerpen aan de adat en de door deze gestelde autoriteiten symbolisch voor te stellen.

Kort nadat het huwelijk voltrokken is, moet men aan de désa de *pakérang* of *tĕtoembakan* opbrengen, hierin bestaande dat men een rund, dat reeds kan worden gebruikt om er mede te ploegen en dat geen enkel gebrek vertoonen mag, aan de *batara* in de *poera Sĕpat sikoet* offert. Ieder van beide echtgenooten moet zulk een rund geven, en nadat

de dieren geslacht zijn wordt het vleesch onder de *kĕrama bandjar* verdeeld. Ook wanneer een geval van buitenechtelijk verkeer ruchtbaar wordt dwingt men de beide bedrijvers de *pakérang* op te brengen; deze offergave wordt dan ook wel *pasĕbĕl* genoemd, een zoengave dus, waarmede de *sĕbĕl*, door de eerste geslachtelijke gemeenschap ontstaan, wordt te niet gedaan. Wordt een vrouw zwanger en blijft de bewerker onbekend, dan is het voldoende dat alleen de vrouw de *tĕtoembakan* betaalt.

Na de *pakérang* moet nog het *makandĕl* volgen, wat gebeurt nadat de jonggehuwden thuis reeds de kleine *pasakaban*, het *mabija kaon* hebben volbracht. Men gaat dan, wanneer de dag voor het *makandĕl* aangebroken is, op zijn paaschbest uitgedost naar de *poera poesĕh* om er te *mabakti*. Wanneer echter de echtelieden trachten het tempelerf te betreden, komen ze niet verder dan tot de *titi gonggang*, want de deur wordt van binnen uit door de *troena* gesloten gehouden. Na eenige onderhandelingen, waarbij onder meer aan het echtpaar wordt gevraagd waar zij vandaan komen, op welke vraag een verzonnen antwoord gegeven mag worden, beloven de *troena* den toegang vrij te maken wanneer de echtelieden een bepaalde *kidoeng* ter eere van de *batara di poesĕh* hebben gezongen en bovendien een zeker losgeld de persoon betalen, dat vijf en veertig duiten bedraagt indien de man en de vrouw vroeger respectievelijk tot de *sĕkaa troena* of *daa* hebben behoord en dat opgevoerd wordt tot honderd acht duiten voor dengene die nimmer lid van een van beide vereenigingen is geweest. Men kan eventueel, wanneer men het geld niet heeft, met het geven van een onderpand, bijvoorbeeld een kris, voorloopig volstaan.

Nu gaat men op het midden van het tempelerf *mabakti*, na afloop waarvan de jonggehuwden zich naar de *poera Sĕpat sikoet* begeven. In dezen tempel bevindt zich een *balé pĕgat*, een loods met een in twee deelen gescheiden zitvloer. In deze *balé pĕgat* neemt de *koebajan moetjoek* plaats, waarna het echtpaar aan den *koebajan* zijn hulde betuigt; wanneer nu nogmaals een *pasakapan* heeft plaats-

gehad, is daarmee het geheele huwelijksceremoniëel geëindigd. Teekenen dat een huwelijk wettig en met voorkennis van het geheele dorp gesloten werd, zijn het *mabija kawonan* (*mĕsĕgaoe*), het *makandĕl* en het eer bewijzen aan den *koebajan* in de *balé pĕgat*. De *tĕtoembakan* alleen is voor het officiëel tot stand komen van het huwelijk niet voldoende; ook menschen, die zonder verder iets van elkander te willen weten toch samen gemeenschap hebben gehad, brengen de *pakérang* zonder dat dit feit aan hunne verhouding een bindend karakter geeft.

Onderling hulpbetoon bij het Ngabèn.

Alle menschen, die van de désa hetzij een *kĕtjatoe*, hetzij een erf ter beschikking hebben gekregen, vormen tezamen de *patoes*vereeniging, de *sĕkaa* of *bandjar patoes*, ook wel aangeduid met de termen *kĕrama bandjar* of *bandjar mati*. Men zegt, dat de *bandjar patoes* oorspronkelijk slechts uit de honderd en achttien erfbezitters bestond en dat de uitbreiding dateert uit den tijd dat de *ajahan dalĕm* in *pĕtjatoen désa* werden geconverteerd.

De *bandjar patoes* dient ervoor om de leden onderling bij het houden van een *abènan* met dienstprestaties en bijdragen in natura te steunen. Ieder lid is verplicht bamboe, klappers, rijst en brandhout te schenken en verder worden de verschillende werkzaamheden onder de vier *tèmpèkan*'s verdeeld. De eene *tèmpèkan* maakt de *patoelangan*, de andere de *wadah*, een derde heeft tot taak de *balé-baléjan* te vervaardigen, terwijl de vierde *tèmpèk* voor het *mèbat* zorgt. Toezicht op het werk houden de *klihan bandjar*, waarvan er over iedere *tèmpèkan* een als chef staat. Zoolang de *kĕrama patoes* voor de *abènan* bezig zijn, rust op de familie die het feest organiseert de verplichting hun allen, benevens hunnen gezinsleden, tenminste éénmaal per dag een volledigen maaltijd te verschaffen.

Voor de *abènna*, waarvoor men te *Kajoebii bandjar tanĕm* zegt, maakt men geen groote en kostbare *wadah*; het is voldoende wanneer voor dit onderstel van de *balé-baléan* een vierkant raam van bamboe gereed komt, dat men ook

wel *klatkat* noemt. Ook verbrandt men niet; de *bija tanĕm* bestaat slechts uit het met luister ten grave leiden van het lijk, en wanneer dit doodenfeest eerst gegeven wordt nadat vroeger reeds de gewone teraardebestelling had plaatsgehad, dan graaft men den doode niet weer op, doch volstaat met een pop van *lalang* te vervaardigen, die bij het slot van de plechtigheid in het graf wordt bijgezet.

Het invorderen van een schuld van de erfgenamen.

Komt iemand te overlijden onder achterlating van schulden, dan moet de schuldeischer zijn vordering binnen een bepaalden termijn bij de erfgenamen indienen, wil hij zijn rechten niet verspelen. Eigenlijk moest dit gebeuren binnen den tijd dat het lijk nog boven de aarde staat, maar omdat in een bergdésa de menschen niet zelden ver uiteen in pondokan's wonen en het dus mogelijk is, dat het overlijdensbericht den schuldeischer eerst na eenigen tijd bereikt, is de duur van den termijn op twaalf dagen na de teraardebestelling bepaald.

Weigeren de erfgenamen de schuld te erkennen, dan roept men de tusschenkomst van den *mantja* in, die de feiten onderzoekt en uitspraak doet met inachtneming van de bepalingen in het wetboek *Koetara manawa* en andere codices neergelegd. Wordt de eisch toegewezen, dan hebben de erfgenamen een jaar den tijd om de schuld af te doen; blijven zij daarna nog in gebreke, dan wordt de schuld op de erfenis verhaald en is de opbrengst hiervan onvoldoende, dan geraakt het lijk van den schuldenaar in de macht van den schuldeischer, wat zich hierin openbaart, dat de familie niet zonder voorafgaand verlof van den schuldeischer tot het brengen van de doodenfeesten kan overgaan.

Schade door losloopend vee veroorzaakt.

Wanneer iemand zoo weinig toezicht op zijn vee uitoefent dat anderen daardoor schade ondervinden, zorgen de adatbepalingen ervoor dat hij aan zijn verantwoordelijkheid herinnerd wordt; aan den anderen kant mag de benadeelde in geen geval zijn eigen rechter zijn en zal hij geen dieren,

die hem niet toebehooren, ook al hebben zij zijn bezittingen vernield, noodeloos kwellen en nog minder dooden, of hij stelt zich aan een strafvervolging bloot.

Wel mag men andermans vee, dat men temidden van zijn aanplant aantreft, trachten te vangen en in beslag nemen, wat men *naban* noemt, doch men is verplicht de beesten daarop aan den *klihan bandjar* over te dragen, terwijl men daarbij tevens een gedeelte van het verwoeste gewas als bewijsstuk overlegt.

Slaagt men er niet in de dieren te vangen, dan jaagt men ze op tot de woning van den eigenaar is bereikt, bij wien men vervolgens zijn beklag doet, waarna de zaak aan den *klihan* wordt voorgelegd; meestal zorgt men ervoor over eenige getuigen te beschikken, die de feiten mede hebben geconstateerd.

De *klihan* onderzoekt de aanklacht en neemt de verwoestingen in oogenschouw; voor schade aan rijstgewas, mais of klappers toegebracht wordt een boete van duizend duiten opgelegd en de helft, wanneer het een anderen aanplant betreft.

De boete wordt in zijn geheel aan den benadeelde uitgekeerd, waarna de eigenaar zijn vee weer mag medenemen; is men niet in staat om onmiddellijk te betalen, dan blijft het vee voor het bedrag der boete borg.

Betrekkingen tot andere Désa's.

Bij het *posa*-feest is het de gewoonte, dat de désa's *Bangklĕt*, *Katoeng* en *Langkan* ieder eenige afgezanten zenden om de plechtigheid namens hun désa bij te wonen. Dit gebeurt omdat, zooals we later zullen zien, genoemde désa's, ook het tegenwoordige *Langkan*, dochterdésa's van *Kajoebii* zijn en men zich nog steeds van een zekeren onderlingen band bewust is, die zich vooral tijdens de *ngoesaba* in de *poera posa* doet gevoelen. Reeds van den beginne af zijn de dochterdésa's gewend om als hare vertegenwoordigers ieder een tweetal harer *goeroe*'s naar *Kajoebii* af te vaardigen, doch deze lieden komen uit naam van de geheele *kĕrama désa*, waarvan zij deel uitmaken, wat

ook blijkt uit het feit, dat de verplichte bijdragen, die zij in het moederdorp hebben op te leveren en de *dangsil*'s, die zij moeten meebrengen, niet voor hunne eigen rekening alleen komen, doch dat de geheele désa hieraan medebetaalt. De *kĕrama désa* van *Kajoebii* nemen deze gezanten tijdens het feest geheel in hun midden op, hun wordt eveneens een plaats in de *balé agoeng* aangewezen en zij krijgen ook een deel van de *kawas*. De gebruikelijke plaatsing is zoodanig, dat na de *goeroen désa Kajoebii* de menschen uit *Bangklĕt* komen, daarna die uit *Katoeng* en vervolgens die uit *Langkan*.

Wanneer er *odalan* is in de *poera poesĕh* te *Langkan*, doen alle *kĕrama désa* uit *Kajoebii* er aan mee; de kosten van het feest worden door de beide désa's gedragen al naar gelang van de talrijkheid der respectieve *kĕrama désa*. In de *balé agoeng* zitten de *kĕrama désa Kajoebii* hooger dan hunne collega's van *Langkan*; dat komt, omdat er alleen te *Kajoebii koebajan*'s zijn, en dit vindt zijn reden weer hierin, dat, voordat de tegenwoordige désa *Langkan* er was, het de lieden van *Kajoebii* waren, die voor de *karja*'s te *Langkan* zorg droegen; de tegenwoordige bewoners van het dorpje zijn er door *Kajoebii* geplaatst, omdat men het met het oog op het dagelijksch onderhoud van de tempels in de oorsprongsdésa verkieslijk vond, dat in de nabijheid ervan weder een kleine nederzetting verrees.

Ontstaan van de dochterdésa Bangklĕt.

Het moet ongeveer in het jaar 1867 zijn geweest, dat de désa *Kajoebii* bij monde van den *mantja I Déwa Poetoe Tangkas* aan den vorst vergunning vroeg om het talrijk overschot der getrouwde mannen, die geen *ajahan désa* meer hadden gekregen, in een nieuwe nederzetting te mogen onderbrengen, waarvoor men op de *moendoek Bangklĕt* reeds een plaats op het oog had. De vorst keurde dit voornemen goed en zoo verhuisden na verloop van tijd veertig lieden naar de nieuwe désa, die naar de *moendoek*, waar hij op lag, eveneens *Bangklĕt* genoemd werd.

Nadat het woondorp gereed gekomen was, werd er ook

een *poesĕh* gemaakt met een kleine *balé agoeng* van slechts acht spijlen; eveneens bouwde men een *poera pradjapati* als *oeloen sétra*, dat is als „hoofdeinde" van de begraafplaats, richtsnoer voor de oriëntatie der graven en contactpunt met de goden die den doodenakker onder hunne hoede hebben. De *goeroen désa* zijn slechts acht in getal; zij worden, uitzonderlijkerwijs, door de *kĕrama désa* bij meerderheid van stemmen tot hun ambt geroepen. *Koebajan*'s heeft men hier niet, alle acht *goeroe*'s zijn even hoog in rang. Sterft een van deze dorpsoudsten of treedt hij om een of andere reden uit, dan verzamelen zich de *kĕrama désa* om zijn opvolger te benoemen, waarbij de aldus aangewezene niet kan weigeren de waardigheid te aanvaarden. De *doeloe apad*, de ranglijst der *kĕrama désa*, is hier onbekend; de wijze waarop men uit de *kĕrama désa* treedt verschilt niet van de te *Kajoebii* gebruikelijke.

Zoo men de goden in de *poesĕh* en in de *dalĕm pradjapati* al niet vereenzelvigt met die van de overeenkomstige tempels van het moederdorp, dan rangschikt men ze toch tot eenzelfde categorie of familie; men bereikt ze derhalve eveneens op de offerfeesten die te *Kajoebii* gegeven worden, waarom dan ook de *kĕrama désa* van het moederdorp zich op de *karja*'s te *Bangklĕt* niet doen vertegenwoordigen, terwijl zij evenmin een aandeel in de kosten van deze feesten dragen. Gelijk we zagen zenden wel de menschen van *Bangklĕt* een tweetal hunner *goeroe*'s als hunne afgevaardigden naar het *posa*feest te *Kajoebii*, immers de nieuwe nederzetting is geen *poera posa* rijk, wat te begrijpen valt, want terwijl een *poesĕh* en een *dalĕm pradjapati* een meer plaatselijk karakter dragen en noodzakelijk aanwezig moeten zijn om als directe contactplaatsen te dienen om met de tot god geworden stichters van het eigen dorp eenerzijds en met de tot het doodenrijk behoorende overleden betrekkingen anderzijds in gemeenschap te treden, is de *poera posa* niet alleen door de tot het in dezen tempel gebruikelijke ceremoniëel behoorende riten van overwegend agrarisch-religieuzen aard, van wijdere dan alleen locale strekking, doch bovendien schijnt het *posa*-ritueel in zijn symboliek te duiden op de eenheid

van den stam en op de volkomenheid der organisch elkander aanvullende onderlinge functioneering der verschillende stamdeelen, waarom het duidelijk wordt, dat een buiten het moederdorp gevestigde, eveneens tot den ouden stam zich rekenende tak er niet toe zal overgaan in de nieuwe vestiging een filiaal te stichten van de vereeringsplaats waar de de stameenheid symboliseerende gebruiken van oudsher werden gevierd, doch eer op de herdenkingsdagen zich ter deelname naar het dorp van oorsprong zal begeven. Het meedoen aan het *posa*feest wordt algemeen opgevat als de erkenning van de afstamming uit het moederdorp. Nog valt te vermelden, dat de nauwe betrekking tusschen beide dorpen wordt geaccentueerd door het feit, dat de eerste *pĕtjatoen désa* van *Bangklĕt* oorspronkelijk aan *Kajoebii* hebben toebehoord, doch bij de stichting der dochterdésa aan deze werden afgestaan.

In de *poesĕh Bangklĕt* heeft men een *ngoesaba ngina* op *poernama ning kapat*, een *ngoesaba mantal* op *poernama ning kalima*; de *odalan* of jaardag valt op *boeda-manis djoeloeng wangi*. De *ngoesaba di poera dalĕm pradjapati* is op *poernama ning kapitoe*, de *odalan* van deze *poera dalĕm* op *boeda-wagé kĕlawoe*. Voor de talrijke plechtigheden en herdenkingsdagen van minder belang in de beide dorpstempels zorgen de *goeroen désa* meest zonder er de dorpsgenooten meer dan noodig is in te kennen.

Tot de zaken, die men onveranderd uit het oude dorp heeft overgenomen, behooren ook de gewoonten bij de huwelijkssluiting in zwang, slechts is het gebruik van de *kidoeng ginĕblag* uit het ceremoniëel verdwenen.

Bij de *patoes* is het volgende merkwaardig: normaliter brengt de *bandjar* een zekere hoeveelheid rijst, klappers en bamboe op en ontvangt van het sterfhuis drie maaltijden per werkdag in ruil; komt het met de omstandigheden van de organisatoren van het doodenfeest echter beter overeen om de zoogenaamde „halve *patoes*" te eischen, dan brengen de *bandjar*lieden slechts een half aandeel aan grondstoffen op en worden daartegenover op slechts één maaltijd per dag onthaald.

Blijft iemand in gebreke eenigerlei door de désa of de *bandjar* opgedragen taak te volvoeren, dan wordt hij daarvoor met zes en zestig duiten beboet; verzuimt hij de een of andere verplichte bijdrage op te brengen, dan staat hierop een boete tot hetzelfde bedrag, terwijl hij de gemeenschap de waarde van zijn aandeel, in geld gewaardeerd, nog verschuldigd is. Vóór de eerstvolgende *sangkĕpan poernama* moet de schuld zijn voldaan of de boete wordt verdubbeld, terwijl de uitoefening van het *rampag*recht volgt.

Men kent te *Bangklĕt* ook *troena* en *daa*; deze worden door de *kĕrama désa* gekozen en hebben geen eigen *klihan*: zij staan rechtstreeks onder het toezicht van de *goeroe*'s, wat de eenvoudigste oplossing is omdat de *daa-troena* slechts gering in aantal zijn.

Stichting van de désa Katoeng.

Eenigen tijd nadat voor de overbevolking in de désa *Kajoebii* een uitweg gevonden was door de verplaatsing van een aantal lieden naar *Bangklĕt*, deed zich het gebrek aan bouwgrond weder gevoelen, waarom men besloot midden in een groot bosch op vrij aanzienlijken afstand ten Noordoosten van *Kajoebii* gelegen een nieuwe ontginning te beproeven. Op de bewuste plaats had vroeger al eens een désa gestaan, het dorp *Katoeng*, dat in de periode der veldtochten van *Pandji Sakti* geheel met den grond was gelijkgemaakt; slechts de resten van de vroegere *poesĕh* waren nog te vinden. In den loop der tijden had de naburige belangrijke désa *Bajoeng gĕdé* de beschikking over het bosch aan zich getrokken, waarom men, alvorens zich tot *Bangli* te wenden, eerst met *Bajoeng gĕdé* in onderhandeling trad. Het overleg verliep naar wensch en eveneens werd de vorstelijke goedkeuring tot uitvoering van het gerezen voornemen verkregen, zoodat het niet lang duurde, of eenige menschen vertrokken naar de uitgekozen plek om met den aanleg der eerste *tĕgalan*'s te beginnen, hetgeen ongeveer in het jaar 1883 moet zijn geschied.

In tegenstelling met wat men indertijd bij de vestiging te *Bangklĕt* had zien gebeuren, toen zich genoeg liefhebbers

aanmeldden om de nieuwe nederzetting te bevolken, werden thans velen door den grooten afstand weerhouden zich bij de voortrekkers aan te sluiten. Eveneens werd het uitgestrekte woud, dat zoovele jaren niet door menschen bewoond was geweest, voor *těngět* gehouden, welke omstandigheid weinig stimuleerend werkte op den lust om er heen te verhuizen. Noodgedwongen ging men toen te *Kajoebii* ertoe over om in de gezinnen met meerdere getrouwde zoons, tenminste één zoon ertoe te verplichten zich te *Katoeng* te gaan vestigen, en deze maatregel leidde ten slotte tot het gewenschte resultaat.

De eerste ontginners hadden volstaan met op de plaats, waar eens de *poesěh* van de vroegere désa *Katoeng* had gestaan, eenige *toeroes loemboeng* op te richten ten einde aan de locale goden toestemming tot de vestiging te vragen en hun hunnen zegen bij den arbeid af te smeeken. Na verloop van tijd, toen eenmaal de erven, de *pětjatoen désa* en ook de *ajahan dalěm*, waren uitgezet en de *kěrama désa* zich onder zes *goeroe*'s hadden gegroepeerd, zorgde men niet alleen er voor de oude *poesěh* in behoorlijken staat te brengen, doch tevens werd *dadjan* van het woondorp een *poera désa* (*poera balé agoeng*) opgericht, waarin als voornaamste goden die van de *poesěh* te *Kajoebii* een *gědong* verkregen, terwijl *dělod* van de désa een *poera pradjapati* verrees als *oeloen sétra.*

Wanneer er van gesproken wordt, dat voorde goden uit het moederdorp eveneens in de tempels te *Katoeng* een *pasimpangan* werd ingeruimd, moet men dat niet aldus opvatten, als zouden deze goden nu ook naar de nieuwe désa mede zijn verhuisd; de bedoeling is slechts, dat men de oude *batara*'s eert door logeerverblijven voor hen gereed te zetten en te onderhouden, waar zij tijdens de *karja*'s de voor hen bestemde offers in ontvangst kunnen nemen en van waaruit zij de te hunner eere gegeven ceremoniën kunnen gadeslaan. Men wenscht op deze wijze kenbaar te maken, dat men de vroegere goden niet vergeten is en dat men zich nog steeds aan hunne hoede blijft toevertrouwen; ook beschouwt men die godenhuisjes als plaatsen, van waaruit men de *batara*'s in het dorp van afkomst kan

aanroepen en bereiken in de gevallen, wanneer men zich van hun tusschenkomst wenscht te verzekeren.

Niet zoo lang geleden — het zal ongeveer in het jaar 1910 zijn geweest — had te *Katoeng* een belangrijke toestrooming van nieuwkomelingen plaats. Het aantal woonerven werd naar de *klod*zijde uitgebreid, waartoe men den benoodigden grond middels grondruilingen verkreeg; ook werden er meer *pĕtjatoe*'s en *ajahan dalĕm* geschapen uit nieuw in ontginning gebrachte stukken bosch; uit dezen tijd dateert het getal van vijf en veertig erven, dat men tot op heden te *Katoeng* aantreft. De *goeroen désa* werden met twee vermeerderd en zoodoende op acht man gebracht; tegenwoordig verkiest men in dit dorp eveneens een *pĕmangkoe*, die de leiding der verschillende offerfeesten op zich neemt.

Men kent te *Katoeng* de *doeloe apad* van het *Kajoebii*-type; de boete voor het niet verrichten van een door de désa opgedragen taak of het niet ter *sangkĕpan* verschijnen bedraagt honderd vijf en twintig duiten, die voldaan moeten zijn vóór de eerstvolgende *sangkĕpan tilĕm* of *poernama*; de gewoonten bij de *patoes* stemmen overeen met die van het moederdorp, waarbij de *bandjar* op elken werkdag recht heeft op drie maaltijden, door de gevers van het doodenfeest te bekostigen. Ook de huwelijksgebruiken verschillen niet van die te *Kajoebii* in zwang zijn, slechts is de *kidoeng ginĕblag* in onbruik geraakt en wordt de *pakĕrang* met één *pĕkoe* voldaan; de ceremoniën hebben plaats voor de *poera panti*, een tempel, waarvan de bespreking nog zal volgen. De désa wijst de *kĕrama daa* en *troena* aan; deze *sĕkaa*'s hebben geen *klihan* doch staan onmiddellijk onder de bevelen der *goeroen désa*.

De *odalan* van de *poera poesĕh Katoeng* (de oude *poesĕh*) valt op *boeda-manis djoeloeng wangi*; die van de *poera panti* op *boeda-wagé oekir* en die van de *dalĕm pradjapati* op *anggara-klion madangsia*; ten slotte heeft de *odalan* van de *poera Goenoeng sari* op *sanéstjara-klion wariga* plaats. Het feit, dat de jaardagen van de tempels alle volgens den Javaansch-Balischen kalender worden berekend, wijst er op, dat we hier met een jonge désa te doen hebben, die eerst

werd gesticht in een tijd, toen deze dateeringsmethode ook in de bergstreken zich allengs meer bekendheid verwierf; ook kan deze gewoonte zijn ingevoerd door lieden, uit Zuidelijker en meer in het laagland gelegen désa's afkomstig, want velen zullen U te *Katoeng* verklaren uit dergelijke dorpen te stammen. Toch worden de *karja*'s, die een dieperen achtergrond dan slechts de herdenking van den dag van inwijding van een tempel of tempelafdeeling laten vermoeden en bijvoorbeeld met den landbouw te doen hebben, volgens de oude Hindoe-Balische tijdrekening gevierd, gelijk de *ngoesaba ngina* in *kapat* en de *ngoesaba mantal* in *kalima*, die beide in de *poera panti* plaatshebben.

De naam *poera panti* wordt gebruikt voor dat gedeelte van de *poera balé agoeng*, waar de *gĕdong*'s voor de *batara*'s van de *poesĕh* te *Kajoebii* staan; in het kort kan men zeggen, dat een *poera panti* de speciale vereeringsplaats is van een groep van personen uit dezelfde, elders gelegen désa afkomstig; het kan gebeuren, dat zulk een *poera* langzamerhand door alle bewoners van het dorp wordt vereerd.

De poera *Goenoeng sari* werd opgericht op een plek in het woud *dadjan* van de désa gelegen, waar men de sporen van een vroegeren tempel aantrof en waar ook oude steenen beelden gevonden zijn.

Een *poera posa* ontbreekt; men zendt ter gelegenheid van de *ngoesaba di poera posa* te *Kajoebii* een tweetal *goeroe*'s als vertegenwoordiger van de geheele désa, op dezelfde wijze zooals dat ook te *Bangklĕt* geschiedt.

De vestiging te Langkan.

Eer men van *Kajoebii* op de plaats, waar het vroegere *Langkan* eens gestaan heeft, komen kan, moet een steil en diep ravijn worden gepasseerd, en verder is de weg, dien men te nemen heeft, slecht en verre van gemakkelijk, welke omstandigheden de bewaking en het onderhoud der oude tempels van het oorsprongsdorp voor de menschen van *Kajoebii* tot een grooten last maakten. Men dacht erover in de nabijheid der tempels een kleine nederzetting te stichten en nadat men *Bangli* om goedkeuring van dit

voornemen had verzocht, stelde de vorst, die vrijwel den geheelen bergrug, waarop *Langkan* ligt, in particulieren eigendom bezit, den grond voor de benoodigde erven ter beschikking, terwijl eveneens een zeker terrein tot *laban poera* werd bestemd. Tot op heden worden de erven beschouwd als aan de gemeenschap te behooren; het bezit van een erf stempelt iemand tot *kĕrama désa* met de verplichting om onder leiding van vier verkozen *doeloen désa* voor het dagelijksch onderhoud der tempels te zorgen en de talrijke offerplechtigheden van minder belang te verrichten. Tijdens de groote *karja*'s neemt *Kajoebii* echter de leiding weder over en zoo ook worden meer omvangrijke herstellingen aan de *poera*'s door *Kajoebii* bekostigd. De menschen van *Langkan* evenwel zijn van bijdragen voor feesten in of vernieuwingen aan de tempels te *Kajoebii* geheel vrijgesteld, slechts aan het *posa*feest heeft ook *Langkan* deel door het zenden van twee gezanten, evenals *Bangklĕt* en *Katoeng* dat doen.

De huwelijksceremoniën voltrekken zich geheel te *Kajoebii*, waar ook de *pakérang*, uit een rund voor ieder der beide echtgenooten bestaande, wordt aangeboden, doch behoudens het feit, dat de officiëerende *Kajoebii*sche *doeloen désa* natuurlijk het hun toekomende deel verkrijgen, wordt het offervleesch alleen onder de lieden van *Langkan* opgedeeld.

Zal er een *abènan* plaats hebben, dan krijgen alle voorbereidingen ten huize van een familielid te *Kajoebii* haar beslag, omdat men nog steeds met het dorp van afstamming op één plaats begraaft en het zware terrein het vervoer van de *wadah* uit *Langkan* niet zou gedoogen. Verder valt er omtrent de *patoes*gebruiken, de désaboeten—het gewone tarief bij verzuim bedraagt zes en zestig duiten—, het *rampag*recht, de *daa* en *troena*, niets bijzonders te vermelden; in hoofdzaak komt de adat hierbij overeen met hetgeen te *Kajoebii*, *Bangklĕt* en *Katoeng* de gewoonte is.

Uitzwerming.

Van de zeer jonge désa *Sĕkaan*, die wel niet vroeger dan het jaar 1908 ontstaan zal zijn, is bekend, dat men er

onder de bewoners een merkwaardig mengelmoes van van heinde en verre tezamengestroomde lieden, vele uit *Kajoebii* afkomstige telt; hunne aanwezigheid heeft op de gebruiken in de désa een merkbaren stempel gezet. Ook te *Aboean* en dan nog te *Marga* (*Pajangan*) treft men menigeen aan die of zelf van *Kajoebii* gekomen is, of zich herinnert nog uit dat dorp te stammen. De meesten van hen zijn in de nieuwe plaats van vestiging geheel in het adatverband opgenomen, ja, te *Aboean* en te *Sĕkaan* vormen zij van de *kĕrama désa* een belangrijk contingent. Toch merkt men te *Kajoebii* ieder jaar weer, hoe in den tijd van de belangrijke *karja*'s talrijke rechtgeaarde zonen van het oude dorp tezamenstroomen op de plaats van oorsprong van hun geslacht en bij de algemeene désaoffers ook de hunne schikken om zoodoende hunne eenheid van afstamming op heiligen bodem te belijden.

AANTEEKENINGEN.

[1]) Taloen wajah, dus: „het (de) oude Taloen". Taloen komt reeds als plaatsnaam voor in drie zeer oude oorkonden in het Oudbalisch, nl. die van Manik-lioe (bij Kintamani) uit Çaka 877 = A.D. 955.

[2]) Posa is de maandnaam Pauṣa, thans op Bali Kĕnĕm = de zesde maand. Het komt herhaaldelijk op Bali voor, dat een tempel naar een kalenderdag genoemd wordt, zooals: poera boeda manis, p. b. klion, p. b. tjĕmĕng, p. poernama, enz.

[3]) Pingit beteekent: bewaakt, gereserveerd voor iemand, privé. Zoo worden de oorkonden op bronsplaten, te Pĕngotan (Bangli) bewaard, „ratoe pingit" genoemd.

[4]) Sĕpat sikoet beteekent „de rechte maat" (ook in ethischen zin: rechtschapen, recht door zee, rechtvaardig).

[5]) batara madoewé gama, de heilige eigenaar (beschermer) van den godsdienst (instellingen). Zoo heeft men in de Noordbalische désa Koeboetambahan een tempel voor den batara madoewé karang, den heiligen eigenaar (beschermer) van het erf.

[6]) Het woord gamĕlan (gambĕlan) is op Bali niet gebruikelijk; in dit geval is het beter te spreken van gambang sĕloending of enkel sĕloending.

[7]) Ook reeds in oude oorkonden komt deze naam voor als Tumpuhyang.

[8]) Bij Batoe Kĕlotok ligt ook de beroemde zeetempel, die één der „staties" is in de 4-daagsche plechtige processie van de goden uit den Bĕsakih-tempel.

[9]) Over dezen Pandji Sakti en zijn veroveringen handelt uitvoerig de *Babad Bla-batuh* ed. C. C. BERG (1932).

[10]) Zie over Pasĕk Gèlgèl *Mededeelingen Kirtya Liefrinck-van der Tuuk*, Afl. 4 s. v. *Babad Pasĕk Gelgel* en de daar opgegeven litteratuur.

[11]) De p. pradjapati is een bepaald soort doodentempel. Voor welke groep deze speciaal bestemd is, kan niet voor geheel Bali met zekerheid gezegd worden. In sommige streken van Zuidbali is het echter de doodentempel voor de triwangsa.

[12]) Penoetjin balé agoeng, dus de plaats, waar het „soetji" zich bevindt. Soetji is „rein", ook „heilig". Op Bali verstaat men onder „soetji" ook de offers van de uranische goden of machten tegenover „tjaroe" of „bantĕn ring sor" voor de chthonische goden en machten. Vergelijk hierbij *Djåwå* XV (1935) blz. 1-16: *Het godsdienstig karakter der Balische Dorpsgemeenschap.*

[13]) Kĕrama oedoehan; reeds in Oudbalische oorkonden komt het woord *udu* (bevelen, beschikken, enz.) voor in verschillende vormen, dang-udu, enz.

[14]) Ook kubayan komt reeds in 't Oudbalisch voor.

[15]) pūjāwalī en kārya, beide Skt. Reeds in 't Oudbal. komen pūjā en rājakārya voor.

R. G.

BOEKBESPREKING.

De Moord op Kapitein François Tack, 8 Febr. 1686. Proefschrift ter verkrijging van den graad van doctor in de letteren en wijsbegeerte aan de rijksuniversiteit te Leiden, door H. J. DE GRAAF. Amsterdam, H. J. Paris, 1935. 170 blz.

Men herinnert zich de geschiedenis van dezen opzienbarenden moord, of liever overval (want kapitein Tack sneuvelde dan ten slotte toch in een gevecht van man tegen man). Kapitein Tack was een buitengewoon gezant of commissaris, door de Hooge Regeering van Batavia in 1685 naar de toenmalige Javaansche hofstad Kartasoera gezonden, om de verhouding tusschen haar en Soenan Amangkoerat II, die, sinds de vorst onder bescherming van de Compagnie den troon beklommen had, bijna voortdurend onbevredigend was geweest, op een goede basis te herstellen. Behalve om allerlei andere zaken, was het de Hooge Regeering vooral ook te doen om de verwijdering uit de omgeving van den Soenan van Soerapati, een Balinees van afkomst, die, uit Bataviasche slavernij ontvlucht, als rooverhoofdman het land had afgeloopen, om daarna als condottiere met zijn aanhang in dienst te treden in Kartasoera. Het is begrijpelijk, dat de Bataviasche Regeering met aandrang zijn uitlevering eischte, en dat zij het als een inbreuk op de vriendschappelijke verhouding tusschen haar en den Soenan beschouwde, toen bleek, hoe de man, die zich op Compagniesgebied aan zware misdaden had schuldig gemaakt, in Kartasoera allengs een belangrijke plaats aan het hof begon in te nemen.

Toen Kapitein Tack met zijn aanzienlijk gewapend geleide naar Kartasoera trok, was de Soenan eigenlijk bijna machteloos geworden. Overigens waren de verhoudingen tusschen de verschillende machten aan het hof uiterst verward. Kapitein Tack's komst deed blijkbaar een crisis ontstaan; Soerapati en zijn Balineesche krijgsvolk sloegen aan het vechten, en in een ongeregeld en verward

gevecht op de aloen-aloen van Kartasoera vonden kapitein Tack en verscheidene tientallen andere Nederlandsche militairen den dood.

Soerapati trok daarna af naar het Oosten, om zich in Malang en Pasoeroehan te vestigen. Soenan Mangkoerat II trachtte zich zoo goed mogelijk bij de in de Compagniesbètèng te Kartasoera overgebleven Nederlanders te verontschuldigen. Maar het slot was voorloopig, dat de Hooge Regeering het detachement Europeesche militairen, dat op verzoek van den Soenan zelf als lijfwacht in Kartasoera lag, terugtrok, hetgeen niet zonder invloed is geweest op het droevige lot van deze hofstad.

Dr. de Graaf heeft met prijzenswaardige nauwkeurigheid getracht de gebeurtenissen en omstandigheden van dit stuk der Compagnies-geschiedenis te onderzoeken en te beschrijven. Hij heeft daartoe ook eenige door oudere geschiedschrijvers onbenutte bronnen kunnen gebruiken. Zijn boek is stevig gefundeerd op berichten van ooggetuigen, tijdgenooten en oudere schrijvers; en tevens heeft hij er een leesbaar geheel van weten te maken, waaruit men een levendigen indruk krijgt van de behandelde episode.

Over het algemeen is de voorstelling van zaken, die Dr. de Graaf geeft, naar het mij voorkomt, aanvaardbaar. Alleen wekt hij den indruk, hier en daar, alsof hij te veel geneigd is aan te nemen, dat er bij de Javanen of de Balineezen of bij beiden vaste plannen hebben bestaan voor hun optreden in Kartasoera zoowel als in de jaren daarna. Als eenig vast plan van Inheemschen kant mag men aanmerken een denkbeeld van den Soenan, of eerder nog van den Rijksbestuurder, om een evenwicht te doen ontstaan in Kartasoera tusschen de macht van de Compagnie en die van Soerapati, zoodat de Soenan als derde daarvan zou kunnen profiteeren. Iets dergelijks hebben de Javaansche politici wel meer geprobeerd. Het behoeft geen betoog, dat dit denkbeeld alleen kon ontstaan uit grootendeels verkeerde voorstellingen omtrent den aard en de bedoelingen van de Compagnie. Immers van machtsvorming op zich zelf, vooral als die geld kostte in plaats van geld op te brengen, was de Compagnie over 't algemeen afkeerig. En dit was moeilijk te begrijpen voor Javaansche edellieden.

Intusschen, wanneer dit werkelijk het denkbeeld is geweest, dat bij de voornaamste figuren in Kartasoera overheerschte, dan

moet hun de dood van Kapitein Tack en wat daarop volgde onaangenaam zijn geweest. De zaak liep veel te hard van stapel. Men had Soerapati niet in de hand, deze wantrouwde vermoedelijk den Rijksbestuurder, en werd bingoeng. Vermoedelijk moet men ook overigens vrij veel wijten aan wantrouwen en misverstanden tusschen de drie partijen, die in dien tijd elkaars aard en geestesgesteldheid en elkaars macht en zwakheden blijkbaar nog niet gepeild hadden.

Zeer terecht neemt Dr. De Graaf dit aan ten opzichte van Soerapati, dien hij een avonturier noemt. Uit het feit, dat hij, nog in de Preanger rondzwervende, ook een tijd lang in dienst moet zijn geweest van de Compagnie, mag men wel opmaken, dat er van principieele vijandschap tegen de Nederlanders bij hem weinig of geen sprake was. Het ziet er ook naar uit, alsof hij in Kartasoera bij de Javanen weinig bemind en geëerbiedigd maar zeer gevreesd en gewantrouwd werd. Hij moet, als rooverhoofdman en vechtersbaas, ook wel een geheel ander man zijn geweest dan de leden van den Kartasoera'schen hofadel, die hem blijkbaar hebben trachten te gebruiken.

Overigens, ook tusschen het Kartasoera'sche hof en de Hooge Regeering in Batavia moet in dien tijd, en ook nog geruimen tijd daarna, weinig begrip van elkaars aard en omstandigheden bestaan hebben. De Hooge Regeering was blijkbaar niet of slecht op de hoogte van of hield weinig rekening met den inwendig verdeelden toestand van de aan de Soenans onderhoorige landen, en van de betrekkelijk uiterst geringe bruikbare machtsmiddelen, die den vorsten ter beschikking stonden. Van de op geloofsvoorstellingen en een oude wereldbeschouwing berustende opvatting van hun vorstelijke waardigheid, waardoor de Soenans zich, veel meer dan door verdragen, gebonden voelden, hadden de regeerders in Batavia in de 17de eeuw en ook daarna weinig of geen begrip. Dat in verband daarmee bij de Inheemsche vorsten en grooten vaak verantwoordelijkheid tegenover hun onderdanen of trouw tegenover hun dienaren op den achtergrond trad of ontbrak, schijnen hun Nederlandsche tijdgenooten wel opgemerkt te hebben, maar zonder er een diepere verklaring dan karakterfouten voor te kunnen vinden. En den Soenans was blijkbaar het geheel op koopmanschap, geld en handelsverdragen gerichte en daarop

berustende en vertrouwende optreden van de Compagnie nog zeer vreemd.

Dr. De Graaf heeft, behalve van Nederlandsche geschriften, ook gebruik gemaakt van de Babad Tanah Djawi als geschiedbron. Het is zeer te waardeeren, dat hij op deze wijze getracht heeft de zaak ook van de andere zijde te laten zien. Misschien was het echter mogelijk geweest uit de Javaansche bronnen nog iets meer te halen, al waren het niet meer feiten van eenig gewicht, dan toch mededeelingen, beschrijvingen of vermeldingen van plaatsen, titels en vooral familieverhoudingen enz. geschikt om ons een beeld te geven van het Kartasoera'sche hof, de Javaansche binnenlanden en het Javaansche volk in die dagen. Want hierin schieten de Nederlandsche berichten, in den tijd dien Dr. De Graaf behandelt niet anders dan ambtelijke brieven, te kort.

Om de Javaansche geschiedbronnen meer tot hun recht te doen komen zou het goed zijn geweest, in plaats van de verkorte proza-redactie van de Babad Tanah Djawi, uitgegeven door Prof. Meinsma, verschillende oudere redacties in dichtmaat, en daaronder vooral de in Leiden beschikbare zoogenaamde Groote Babad, te raadplegen. Men mag aannemen, dat deze Javaansche geschiedwerken zijn opgesteld of althans begonnen in hetzelfde Kartasoera, waar de door Dr. De Graaf beschreven gebeurtenissen zich hebben afgespeeld, en dan vermoedelijk binnen de daarop volgende 60 jaren. Al waarborgt dit geenszins de nauwkeurigheid en waarheid van de Javaansche voorstelling van zaken, het is toch in het algemeen wel aannemelijk, dat er door de omgeving levendig gehouden herinneringen aan verschillende plaatselijke bijzonderheden en maatschappelijke omstandigheden in sommige babad's zijn verwerkt, die, door een goed verstaander van de Javaansche zegswijze verklaard, aanwinsten voor ons inzicht in de geschiedenis kunnen wezen.

Als de meest belangwekkende figuur in deze Kartasoera'sche episode is misschien wel Soerapati te beschouwen. Helaas zijn de berichten over zijn afkomst en persoonlijkheid schaarsch, en Dr. De Graaf heeft er niet veel aan kunnen toevoegen. Het belangrijkste gedeelte van zijn loopbaan begint eigenlijk pas na zijn vlucht of aftocht uit Kartasoera, toen hij zijn heerschappij in het Malangsche en Pasoeroehansche vestigde. Uit zijn geschiedenis,

voorzoover die bekend is, mag men wel opmaken, dat hij een van die mannen met een sterke persoonlijkheid geweest moet zijn, die veelal in een overigens statische en gebonden samenleving gelegenheid krijgen hun drang naar daden en hun zelfzucht uit te leven door verbreking van alle banden. Als weggeloopen slaaf behoorde hij niet meer thuis in eenig geslachts- of staatkundig verband; tegenover zijn ondergeschikten-rooverhoofdlieden schijnt hij ook zeer willekeurig, om niet te zeggen trouweloos te zijn opgetreden. Het zou, in verband met de plaatsing van zijn figuur, belangwekkend zijn te weten, of hij, volgens alle berichten toch een Balinees van afkomst, Moslim was of niet. Dr. De Graaf schijnt dit terloops wel aan te nemen, waar hij van hem spreekt als „omstraald met het aureool van kafirdoder". Al is het misschien wel waarschijnlijk te achten, dat hij Moslim was, dat agressieve Moslimsche geloofsijver veel te maken had met zijn optreden, blijkt, voor zoover ik zie, nergens. Wat zijn Balineesche afkomst betreft, een enkele Oosthoeksch-Javaansche overlevering schijnt te meenen, dat hij eigenlijk uit den Oosthoek geboortig was. Dit kan ook zeer goed het geval zijn geweest, want de Oosthoek, het oude rijk Blambangan, stond in de 17de en tot ver in de 18de eeuw sterk onder Balineeschen invloed. Soerapati's eigen heerschappij in Malang en Pasoeroehan was min of meer als een voortzetting van deze Oosthoeksch-Balineesche invloedssfeer te beschouwen.

Gedurende en na de episode, die Dr. De Graaf behandelt, is, dunkt mij, naast de verhouding tusschen de 3 hoofdmachten Batavia, Kartasoera en Soerapati ook zeer belangwekkend de onderlinge verhoudingen tusschen allerlei kleinere machten op Java en daarbuiten. De vorsten van Madoera, van Tjerbon en zelfs een „keizer van Maningcabo" worden genoemd. Door de noodige aandacht te besteden aan deze kleinere machten en hun onderlinge twisten kan men het inzicht in den staatkundigen toestand van het Java van de 17de eeuw vrij wat verhelderen. Alles wijst er wel op, dat de feitelijke macht van de Soenans, waarover zij altijd konden beschikken, niet zeer belangrijk is geweest, en dat hun gezag voor een groot gedeelte steunde op het religieus ontzag voor hun vorstelijke majesteit en op wijdvertakte familieverhoudingen. Het zou tot de waarde van zijn

boek hebben bijgedragen, indien Dr. De Graaf de verzamelde gegevens, aangevuld met andere uit Javaansche bron, meer had gebruikt om ons een inzicht te geven in den maatschappelijken en staatkundigen inwendigen toestand van het Java der 17de eeuw. De behandeling van den zoogenaamden moord zou daardoor ook als een episode in de geschiedenis van de Javaansche vorstenhoven en het Javaansche volk meer tot haar recht zijn gekomen.

Dit neemt niet weg, dat een beschrijving van een episode als deze van belang is te achten voor de geschiedenis van de ontwikkeling van den huidigen toestand op Java. Het is te wenschen, dat nog verscheidene andere belangwekkende episoden, zooals bijvoorbeeld het optreden van Troenådjåjå en de val van den kraton van Kartasoera het onderwerp mogen worden van afzonderlijke verhandelingen [1]).

Dr. Th. PIGEAUD.

---

[1]) Tenslotte wil ik, al zij het terloops, nog eenige aandacht vragen voor een der 22 stellingen, die Dr. de Graaf aan zijn proefschrift heeft toegevoegd, n.m. voor de IXe: „De wijziging in de uitspraak van de Javaanse a in laatste lettergrepen heeft plaats gehad omstreeks 1700. Het eerst veranderde de laatste a, daarna de voorlaatste.

Vandaar dat de namen van plaatsen, die vóór dat jaar aan de Nederlanders bekend waren, door hen nog op de oude wijze worden uitgesproken, behoudens de inwerking der Germaanse klankwetten".

Het komt mij voor, dat de argumentatie in de tweede alinea zwak is. Immers, het is aan te nemen, dat de Nederlanders, vroeger zoowel als nu, overal Maleisch gebruikten als lingua franca; in het Maleisch wordt de Midden-Javaansche å als a weergegeven. Daarnaast mag men plaats inruimen aan het West-Javaansch van Banten en Tjerbon, dat ook geen å kent. Daar de Compagnie met die streken veel nauwer contact had dan met Midden-Java, en Tjerbon zelfs spoedig geheel beheerschte, zullen de Compagniesdienaren, die eenige kennis van het Javaansch hadden, wel meerendeels neiging vertoond hebben tot een West-Javaansche uitspraak. Over de werkelijke uitspraak van de Inheemsche woorden en namen kan de spelling der Compagniesklerken, dunkt mij, weinig licht verspreiden.

Mas Pirngadi †

IN MEMORIAM
Mas Pirngadi

Den vierden April overleed op zevenenvijftigjarigen leeftijd de kunstschilder, etser en teekenaar Mas Pirngadi.

De laatste zeven jaren van zijn leven heeft Mas Pirngadi zijn beste krachten aan het Genootschap gewijd, en zijn heengaan mag in 's Genootschaps tijdschrift zeker niet onherdacht blijven.

Het talent van Pirngadi was tweezijdig. Zijn liefde ging in de eerste plaats uit naar het schilderen van portretten en vooral ook van de schoonheid van zijn geboorteland. Ofschoon hij uit den aard der zaak als kunstschilder bij het Genootschap slechts een zeer beperkt arbeidsveld kon vinden, zijn zijn gaven in deze richting toch ook in dezen werkkring niet zonder vruchten gebleven.

Als omlijsting van de volkenkundige kaarten in het Museum schilderde Pirngadi een reeks bevolkingstypen van den Archipel welke vooral uitmunten door de nauwkeurigheid waarmede alle ethnografische détails zijn weergegeven.

Pirngadi's werk als kunstschilder heeft algemeen waardeering gevonden en in de pers zijn daarover herhaaldelijk artikelen verschenen. Wij verwijzen naar de Indische Gids van 1912, pag. 793 en 794, waar een tentoonstelling van aquarellen van Pirngadi's hand zeer waardeerend werd besproken. Voorts naar een artikeltje van H. van Meurs: „A Javanese Artist Painter" in Sluyters' Monthly Vol. III Jan. — June 1922 pag. 134 en 135. Meer uitvoerige biografische gegevens zijn te vinden in Poedjangga Baroe II no. 6 en 8, December 1934 en Februari 1935, in een artikel getiteld „Mas Pirngadie, Ahli gambar bangsa Indonésia" van de hand van S. T. A.

Het was echter vooral door de andere zijde van zijn talent, dat Pirngadi zich voor 's Genootschaps Museum verdienstelijk kon maken. Wij bedoelen zijn buitengewone gave in het weergeven van voorwerpen van inheemsche kunstnijverheid, eene gave, welke de teekenaar reeds lang had kunnen ontwikkelen vóórdat hij bij het Genootschap werd te werk gesteld.

Reeds op jeugdigen leeftijd stelde Mas Pirngadi veel belang in de Javaansche batiknijverheid en voor eigen genoegen teekende hij een album met batikmotieven. Dit album werd de eerste aanleiding, dat hem in het jaar 1904 de opdracht werd gegeven den Heer Jasper — den lateren Gouverneur van Jogjakarta — te vergezellen op verschillende reizen door de Buitengewesten voor het verzamelen van materiaal voor een van Regeeringswege uit te geven standaardwerk over de inheemsche kunstnijverheid. Deze reizen duurden met tusschenpoozen tot 1913. Het werk zelf verscheen in vijf deelen: Het Vlechtwerk (1912), De Weefkunst (1912), De Batikkunst (1916) De Goud- en Zilversmeedkunst (1927), De Bewerking van niet-edele Metalen (1930).

Met dit werk heeft Mas Pirngadi een schoon momument voor zichzelf gesticht. Hier had hij de gelegenheid zijn zeer bijzondere gaven ten volle te ontplooien. Hij bezat het schier eindelooze geduld van den Javaanschen kunstenaar; zijn aangeboren gevoel voor wetenschappelijke nauwkeurigheid had hij nog verder ontwikkeld als teekenaar van het kadaster; in betrouwbaarheid en objectiviteit doet zijn werk voor de veelgeprezen fotografie nauwelijks onder en toch voelt men steeds, dat men hier niet met een mechanisch procédé te doen heeft doch met het werk van een kunstenaar met fijnen smaak en met liefde voor en kennis van zijn onderwerp.

Een zesde deel van dit werk, handelende over het aardewerk, was gereed voor den druk doch is door de ongunstige tijdsomstandigheden nooit ter perse gegaan. Dit is wel zeer te betreuren, want de inheemsche pottenbakkerij is in veel opzichten zeer belangwekkend, doch weinig bekend. Het is zeer te wenschen, dat ook dit deel nog eens het licht zal kunnen zien.

Nadat in 1926 de Nederlandsch-Amerikaansche expeditie met Prof. Stirling naar Nieuw Guinee had plaats gehad, teekende Mas Pirngadi wederom een groot aantal afbeeldingen van de meegebrachte ethnografica, welke afbeeldingen bestemd waren voor het door den Heer Le Roux te bewerken boek. Ook dit werk heeft helaas nog niet het licht gezien.

In 1929 werd Mas Pirngadi aan het Museum verbonden. Hier kon hij niet alleen zijn gaven als teekenaar ontplooien, maar ook was hij door zijn grondige kennis van de inheemsche kunstnijverheid van onschatbare waarde als adviseur voor de conservatoren. Zijn portretten van bevolkingstypen werden hierboven reeds genoemd. Veel minder bekend, maar niet minder belangrijk is een ander groot werk, waaraan hij de laatste jaren zijn krachten heeft gewijd, namelijk de praehistorische atlas.

Het Instituut Kern te Leiden vroeg aan het Genootschap inlichtingen betreffende praehistorische vindplaatsen in den Archipel, te gebruiken voor de Oudheidkundige Kaart. Deze inlichtingen werden gegeven in den vorm van een atlas, bevattende een aantal topografische kaarten waarop de vindplaatsen waren ingeteekend. Om het geheel echter meer begrijpelijk te maken werd besloten, de voornaamste typen van praehistorische vondsten daarbij af te beelden, en dit werk werd aan Mas Pirngadi toevertrouwd.

De bedoeling was, eenvoudige schetsen te maken ter informatie van de samenstellers van de Oudheidkundige Kaart, maar Mas Pirngadi had pleizier in het werk, zijn eerzucht werd erdoor opgewekt en hij wenschte niet werk af te leveren, dat hij zelf als half af beschouwde. Zoo legde hij dan ook in dezen arbeid, die zijn laatste zou worden, al zijn ijver en heel zijn groote begaafdheid, en aldus kwam er een plaatwerk tot stand, dat zeker tot het allerbeste behoort wat op dit gebied bestaat. Inzonderheid de in waterverf gekleurde penteekeningen van de prachtige neolithische werktuigen trekken de aandacht, zoowel door de nauwkeurigheid van de teekening als door de stofuitbeelding van het fraaie, doorschijnende agaat.

Mas Pirngadi is op zijn post gestorven. Des morgens kwam hij op den gewonen tijd in het Museum en leverde hij een oorkonde af, die hij had geteekend voor de Rechtshoogeschool; het papier waarop dit stuk was gecalligrafeerd had hij in waterverf versierd met een van die fraaie batikpatronen, die hem zijn leven lang zoo lief waren; heel fijn, in uiterst zachte tinten, nauwelijks meer de aandacht trekkend dan een watermerk in het papier. Toen ging hij weer stil aan den arbeid; in den loop van den morgen legde hij het penseel neer omdat een zwakte hem overviel; zijn arts werd geroepen en schreef een maand rust voor, maar een langere rust was voor hem weggelegd. In den namiddag van denzelfden dag is hij overleden.

Wij, die door ons werk bij het Museum dagelijksch met Pirngadi tezamen waren, missen in hem den kenner van de inheemsche nijverheid en den begaafden teekenaar, maar veel meer nog den ouderen medewerker en vriend, die zonder veel te spreken een sfeer van wijsheid, rust en goedheid om zich heen schiep en die ons allen ten voorbeeld strekte. Zijn herinnering zal bij ons allen in hooge eere blijven.

Portret van Mr. Willem van Outhoorn
Werkkamer Gouverneur-Generaal Paleis Koningsplein.

De schilderijen uit het testament van Mr. Willem van Outhoorn

door

J. DE LOOS-HAAXMAN.

Willem van Outhoorn werd in 1635 op Ambon geboren, waar zijn vader de Compagnie diende als opperkoopman. Op jeugdigen leeftijd vertrok hij naar Holland, ving in 1633[1]) te Leiden de studie in de rechten aan en ging zes jaar later als onderkoopman naar zijn geboorteland terug, dat hij niet meer zou verlaten. Hij bracht zijn geheelen diensttijd te Batavia door, diende onder de landvoogden Maetsuycker, Van Goens, Speelman en Camphuys en volgde na zijn eigen bewind van 1691—1704, wel als ambteloos burger, doch ongetwijfeld met een critisch en waakzaam oog het bestuur eerst van zijn schoonzoon Joan van Hoorn, daarna van Van Riebeeck, Van Swoll en Zwaardecroon. Onder het bewind van Van Outhoorn begon het begunstigen van familieleden bedenkelijke afmetingen aan te nemen[2]). 27 November 1720 stierf hij in zijn huis op de Tijgersgracht te Batavia, niet dan na op duidelijke en uitvoerige wijze te hebben beschikt over zijn aardsche goederen en nadrukkelijk te hebben aangegeven op wat voor wijze zijn stoffelijk omhulsel ter laatste rustplaats zou worden geleid.

Zestig jaar had Van Outhoorn te Batavia geleefd! Een enorme tijd! Wel is een reis[3]) naar het Vaderland in voorbereiding geweest, doch dit voornemen kwam niet tot

[1]) *De Gouverneurs-Generaal en Commissarissen-Generaal van Nederlandsch Indië* door M. A. van Rhede van der Kloot p. 71.

[2]) Valentijn IV. 1. 324-334; de Jonge, *Opkomst* VIII, LVIII; Dr. F. de Haan, *Priangan* I, Personalia 7.

[3]) Codicillaire Disposities van 24 Aug. 1720, T. B. 1719/20 fol. 654.

uitvoering. Al dien tijd bracht hij door in een tropisch klimaat, blijkbaar in goede gezondheid; pas in 1714 begonnen bij hem gehoor en gezicht iets te verzwakken [1]). Het kleine, mooie portretje [2]), dat in de werkkamer van den Gouverneur-Generaal in het Paleis aan het Koningsplein hangt en Van Outhoorn op 76-jarigen leeftijd afbeeldt, toont hem dus nog in „het volle genot van zijn innerlijke en uyterlijke sinnen" [3]). Wel echter heeft hij op dit portretje, hoewel bij vermagerd bovenlijf, het gezette postuur van een oud lichaam, voorts een ingevallen gezicht en tandeloozen mond, doch zijn gelaatskleur is frisch en de blauwe oogen staan helder. Het is bijna niet te gelooven, dat deze man zestig jaar aan één stuk gewoond heeft in het Batavia van die dagen. Een verstandig leven, een precies afgewogen en zorgvuldig beproefde levenswijze is daarvan stellig de reden!

Van Outhoorn heeft steeds arbeid gehad van autoritair karakter [4]). Daarnaast zal hij ongetwijfeld met goed overleg een nauwlettend waken over zijn persoonlijk eigendom en het gedijen er van hebben betracht. In zijn hoogen ouderdom, niets meer om handen hebbende dan de zorgen voor fortuin, huisbestier en uiterlijken staat, is dan misschien de neiging tot precieze verantwoording en bijna pijnlijke geordendheid toegenomen tot de hier en daar wat vermakelijke, ook wel eens beklemmende redderzucht, die in dezen „laatsten wil" tot uiting komt. Het zou de moeite waard zijn na te gaan of het testament van 1709 (Nots. Barthold Hendrik Brooks) eenzelfden bedisselenden vorm bezat en een gelijken materialistischen zin. Van Outhoorn was toen al zes jaar lang onbeperkt baas in huis, want zijn vrouw Elisabeth van Heyningen stierf in 1703!

[1]) Testament van 24 Januari 1716, T. B. 1719/20 fol. 635.

[2]) Copie van het groote portret in de Landsverzameling, toen dit nog in den origineelen toestand was.

[3]) Als noot 1.

[4]) Lid van den Raad van Justitie in 1662; Ontvanger-Generaal van Ned.-Indië in 1672; Vice-President Raad van Justitie in 1673; Raad van Indië 1678.

Dit testament is evenwel op 's Lands archief niet te raadplegen [1]).

Misschien heeft men het inderdaad verbrand, zooals Van Outhoorn in zijn definitieven laatsten wil met klem verordineert! [2]) Deze laatste wil werd 24 Januari 1716 opgemaakt. Universeele erfgenaam was Van Outhoorn's kleindochter [3]) Pieternella Willemina van Hoorn. De legaten en beschikkingen over de slaven zijn vervat in codicillaire disposities, die Van Outhoorn 16 Mei 1719 en 24 Augustus 1720, dus drie maanden vóór zijn afsterven, onderteekende. Het laatste codicil beslaat de helft van den geheelen wil en bevat uitgebreide aanwijzingen omtrent het afleggen van het lijk en het overbrengen naar de Hollandsche Kerk.

Het testament is in zijn vele geledingen met groote nauwkeurigheid beschreven. Men krijgt den indruk, dat aan Van Outhoorn niets ontging, ook echter, dat hij allen tijd had om in details af te dalen, voorts, dat hij huishouden, staat en administratie volkomen overzag en ordelijk beheerde. Uit zijn eigen woorden komt Van Outhoorn's beeld naar voren als dat van een man, die stellig gastvrij was en vaderlijk, autoritair en waardig, doch ook van een opvallend materialistische bedachtzaamheid en bezeten door een merkwaardige lust tot persoonlijk beschikken, een man, die tot het oogenblik, dat de eeuwigheid deze weinig filosofische natuur beroerde, zijn eigen belang niet vergat!

Daardoor wordt feitelijk dit testament een gezellig en huiselijk geschrift, zoodra de notaris zwijgt en de oud-landvoogd zelf het woord neemt. Vooral de codicillaire disposities zijn merkwaardige documenten, die telkenmale humoristische reacties wekken, door den opsteller natuurlijk niet bedoeld!

Testateur gaat met aandacht — hier en daar onder vermelding van voor latere speurders welkome bizonderheden — zijn bezit aan gouden en zilveren voorwerpen na en wie hij er mee zal beschenken: zijn familieportretten en wie

[1]) De Papieren van Notaris Brooks zijn er geordend van 1710 af.

[2]) T. B. 1719/20 fol. 635.

[3]) Zij wordt door haar grootvader bij herhaling „mijn zeer lieve nicht" genoemd.

daarvoor de zorgen van hem zullen overnemen; hij praat over zijn koebeestjes, die grazen op Mr. Cornelis, de meubels en schilderijen, die hij op 't Kasteel achterliet, van het vatbier, dat bij zijn begrafenis aan de „Compagnie Militairen als burgers, te voet als te paard, die mijn lijk ten grave hebben vergeselschapt" moet worden geschonken, welk bier hij met de Edele Compagnie nog over het graf heen wenscht te ruilen voor twee leggers Rijnschen wijn en een legger Champagne, die hij vanaf 15 Februari 1710 alsnog te goed heeft! [1])

Dit is uitnemend koopmanschap tot het einde!

In de aanwijzing van de legaten is Van Outhoorn eveneens zeer nauwkeurig. Ook de juiste distributie ervan is zorgvuldig voorbereid. Vier jaren lang heeft er een papiertje met haar naam geplakt gezeten op de zilveren ovale „theetafel met dry voetjes daar-onder", die Adriana de Haan (dochter van den lateren landvoogd) erfde, en de opperkoopman Rogier van Heyningen kon zich niet vergissen in het gebruik van een „kasje van jaty hout vernist met gouden strepen rondtom en van binnen met diverse latjes staande op de agterkamer boven de bottelarije", want zelfs de gebruiksaanwijzing voor deze laden stond in het testament aangegeven [2]).

Van zijn slaven schenkt Van Outhoorn verscheidenen de vrijheid met legaten in geld. Voor enkelen heeft hij bizondere disposities, zegt hij b.v. dat, wanneer zij zich niet volgzaam zullen betoonen, zij zullen worden verkocht of in „effective slavernije" vervallen. Uitgebreide bemoeienissen geeft hij aan voor Seba van Palemboangan, die hij om haar „quaad gedrag uyt den huys gejaagt" heeft en vooral voor den boosdoener Aron van Nias, „Seba 's bijzit". Zelfs in zijn testament ontsteekt de oude landvoogd nog in toorn tegen deze recalcitrante bedienden, een toorn, die eenige bladzijden aanhoudt! Seba en Aron schijnen er niet onder te hebben gezeten!

---

[1]) fol. 652.

[2]) fol. 639.

Waren voor den gang der begrafenis de bevelen gegeven met nadrukkelijke vermelding, dat de begrafenis met paarden — zooveel als noodig zouden blijken — mocht plaats hebben, doch niettemin met de aanbeveling om bij dubieuze punten, mochten zij zich eventueel nog (!) voordoen, na te gaan hoe de regeling was geweest bij de ter aarde bestelling van zijn onmiddellijken ambtsvoorganger Camphuys, bij het bedisselen der huiselijke details was niets over het hoofd gezien en werden dan ook geen moeilijkheden verwacht: voor het rouwgoed van dragers, executeurs en slippendragers lag 't zwart laken klaar en voor 't volk van de wacht waren bij het neerschrijven van deze bevelen reeds „17 stux koussens geverwt"! Ook regelt de oud-Gouverneur-Generaal het in orde brengen der sterfkamer en het afleggen van zijn lijk, waarover hij zich kernachtig en zonder omwegen uitdrukt. Verder stond het koffertje met afleggoed klaar en werd de lijkkist in het buitenhuis van Van Outhoorn in gereedheid gehouden.

Hij beveelt aan de kist op een tafel te zetten, waarvan de pooten in porceleinen kommen met water zullen staan „omdatter geen ongedierten van mieren etca wat te onttijdig mij zullen kunnen komen quellen". Het kleed van de kist zal de Hollandsche kerk mogen behouden. Er moet evenwel op gelet worden, dat de kwaliteit goed is, beter deugdelijk laken dan verrot felp! Daar had de kerk niets aan! Van Outhoorn verordineert nog om bij de Compagnie te koopen, niet bij particulieren en gedenkt met bitterheid, dat hij bij de begrafenis van zijn huisvrouw zelfs door goede vriendinnen schandelijk benadeeld is geworden.

Vijf en negentig gouden gedenkpenningen lagen klaar in „'t ebbenhout cantoor in de agter benedenkamer". Alleen de datum moest er nog ingesneden worden! Van het slaapgoed in huis en thuyn was een „memorie" opgemaakt en al het „gemaekte en ongebesigt lijwaat als servetten, tafel- en slaapkamers", enz. enz. lag in bundels gepakt en beschreven. Dit goed mocht niet verkocht worden, evenmin als de provisie aan Hollandsche boter, sterke dranken, waskaarsen, suiker, geconfijte noten in potten, en „wesmeer,

dat eet- en drinkbaar is". Voor zoover het niet in 't huishouden, zoolang dit nog niet was opgebroken, zou zijn gebruikt, konden „vriendinnen, de meer gemelte Juffrouwens" er over beschikken. Voorts moesten de assistent Balthazar Frank en de corporaal Jacob Servaas, die nog een week of twee, drie in het sterfhuis en in de wacht zouden verblijven tot na de vendutie, ook ten einde acht te slaan op de slaven, zoolang deze niet verkocht waren, gedurende dien tijd „van kost versien worden, waartoe rijs, hoenders en comps. boter genoeg in de potten zal gevonden worden".

Zoo staat dit testament vol deels hartelijke, veelal nuchtere bemoeiingen. Van Outhoorn bedisselt. Hij zorgt, dat degeen, die zijn huis koopt, ook ontvangt „twee groote moerbalcken jatyhout, nevens de vijftig tinkanse jatyplanken van 20 voeten lang 1½ duym dik, leggende onder de fabrijk Jan van den Burg's verantwoording in 's Comps. ambagts quartier". De nieuwe kooper zou immers eens een „dwars galaerije" achter de groote benedenkamer kunnen willen aanbrengen! Zijn koebeestjes in Comp's vesting op Mr. Cornelis en die „op een land daar omtrend graasen en gewijd werden" schenkt Van Outhoorn den regeerenden Gouv. Generaal. Twee groote ongevlekte spiegels uit zijn woning aan de Tijgersgracht zijn voor de groote Vergaderzaal in 't Kasteel bestemd, „vorders de schilderijen [1]) reets in de groote vergaderzaal in 't casteel hangende als *Manius Curius*, betekende De Spaarsaamheyd, *fabricius* de Stantvastigheyd en *Schipio Afrikanus*, de gave der Onthouding". Verder de stad Amsterdam, het stadhuis van Amsterdam, enz. enz. o.a. een schilderij van een os, hangende aan een haak „in den jaare ... tot Enkhuysen geslacht tot verwondering van de Hollandse ingesetenen wegende 2500 lb". Ook schenkt hij aan de Comp. alle meubels, waaronder twee rustbanken met „traaltjes" van geel Mauritiusebbenhout, een „groote Mauritius swart ebben houte stoel, bij mijn vader zal r: gebruykt", enz. Al deze schilderijen en meubels had Van Outhoorn in het Kasteel gelaten bij zijn demissie uit de regeering.

---

[1]) fol. 655.

Het meerendeel der beschreven schilderijen vertoonde zinnebeeldige voorstellingen, de drie eerstgenoemde onderwerpen der klassieke geschiedenis, speciaal geliefd in de ten deele zoo rhetorische kunst der 17e eeuw. Waarschijnlijk heeft Van Outhoorn ze zelf voor de Raadzaal in Holland besteld of in Batavia laten schilderen. Hier zegt hij, helaas, niets van en ook bij de portretten in het testament en in de boedelbeschrijving [1]) vermeld, noemt hij geen enkelen schildersnaam. Hij geeft wel een portret op van zichzelf op 27 jarigen leeftijd (1680) te Batavia geschilderd en nog een van klein formaat van 1702. Verder zijn er o.a. portretten van zijn grootvader, („met een gerafelde kraag"); zijn ouders (vader „met de hoed op het hoofd en een ander zonder hoed"); van zijn broeder Hendrik en diens vrouw, van zijn eigen echtgenoote, dochter, kleindochter Pieternella Willemina, haar man Jan Trip en haar zoon.

Hij verzoekt, dat de vrienden, die deze stukken erven, „bij haer vertrek na 't vaderland, of overlijden alhier de voorsch. haar schilderijen aan de hier in leven sijnde sullen gelieven ter bewaring over te geven, alsoo ik niet en begeere, dat een van deselve verkogt zal werden" [2]).

Hoewel de opgave van de familieportretten in het testament niet geheel duidelijk is, misschien door slordig overschrijven, valt er toch niet te twijfelen aan de bedoeling van den erflater, dat de portretten, terwijl zijn eenige afstammeling in Nederland woonde, niettemin in Indië moesten blijven. Deze beschikking is onverklaarbaar en zeker te betreuren, want hoewel de opvolgende erfgenamen zich wel niet allen aan dit voorschrift gehouden zullen hebben, zijn er toch stellig verscheidene stukken in Indië gebleven en door verwaarloozing verloren gegaan.

Uit de beschrijving van de schilderijen in de Raadzaal is echter nog wel wat af te leiden, vooral met behulp van de eenige afbeelding, die er van deze Raadzaal bestaat.

---

[1]) De boedelbeschrijving ('s Lands Archief, Batavia) vermeldt 88 portretten en schilderijen.

[2]) fol. 663.

Dit is de gravure naar de teekening door J. W. Heydt in 1739 gemaakt en met andere gravures opgenomen in zijn „Schauplatz" [1]).

Van deze Raadzaal vertelt Heydt, dat er een lange boekenkast van kostbaar hout tegen den achterwand stond, waarin het archief en de besluiten van den Raad van Indië werden geborgen. Hier boven hingen drie kostbare antieke schilderijen, die Heydt ook op het Stadhuis te Amsterdam, evenwel daar in veel grooter formaat, had zien hangen.

Heydt vindt de schilderijen uit het Kasteel het werk van een groot kunstenaar, van groote en zeldzame waarde. Wel was Heydt zelf geen bizonder artist en dus misschien niet tot oordeelen bevoegd, doch daar ons land ook aan het einde der 17e eeuw nog heel wat uitstekend werk leverde, was Heydt er waarschijnlijk niet zoo erg naast. Deze drie schilderijen waren zonder twijfel de stukken, die Van Outhoorn cadeau deed aan de Compagnie. Van Outhoorn noemt in zijn testament:

1e „Manius Curius, de Spaarzaamheyd". Dit zal moeten zijn: Marcus Curius Dentatus, een der helden uit de gouden eeuw der Romeinsche Republiek, die gedurende zijn eerste Consulaat de Samnieten versloeg (290 v. Ch.), in zijn tweede Pyrrhus noodzaakte Italië te verlaten en die zich na de roemrijke daden van zijn derde Consulaat terugtrok op het land en de geschenken van de Samnitische gezanten afwees. Govert Flinck schilderde van dit onderwerp een zeer groot stuk voor het Amsterdamsche Stadhuis [3]), 't stuk, dat Heydt had gezien.

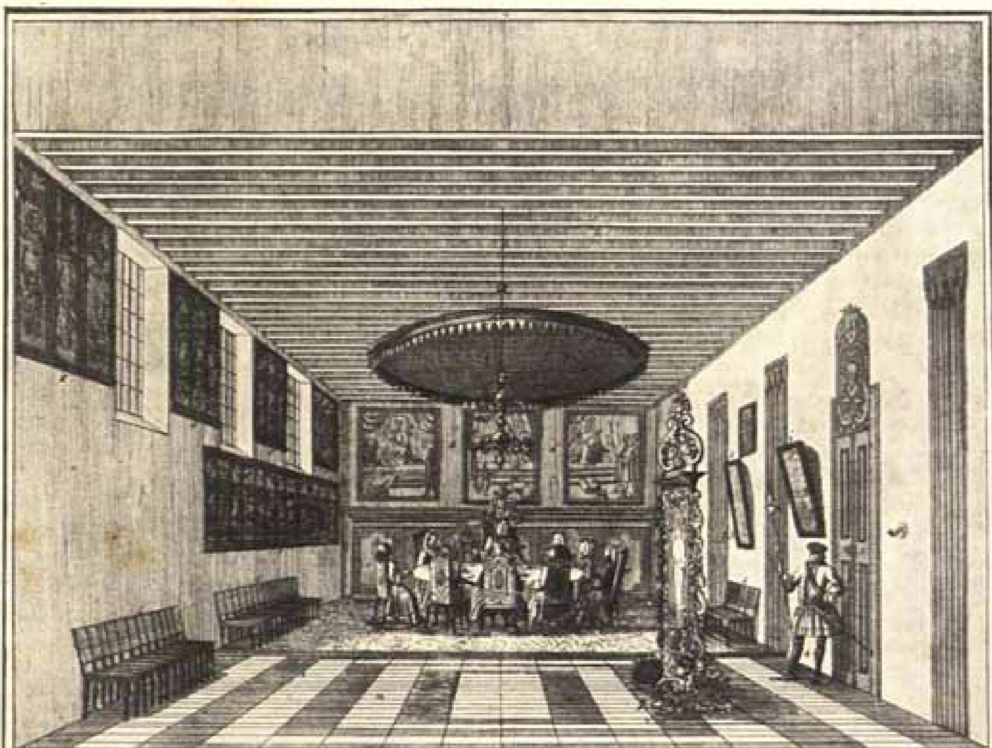
2e. „Fabricius, de Standvastigheyd". Dit zal zijn Gajus Fabricius Luscinus in de legerplaats van Pyrrhus, waar deze hem tevergeefs aan zich poogde te verbinden. Ferdi-

---

[1]) *Allerneuester geographisch- und topographischer Schau-Platz*, Willhermsdorf 1744. Zie aant. p. 194.

[2]) zie ook Dr. F. DE HAAN, *Oud-Batavia* 2e druk p. 508.

[3]) Het hangt boven een der twee groote schouwen in de Burgemeesterskamer en is 485 × 350 c.M; ged. 1656. Zie: *Ferdinand Bol als Monumentalmaler im Amsterdamer Stadthaus* van Dr. H. SCHNEIDER in *Jahrbuch der Preuszischen Kunstsammlungen*. 1926, Bd. 47, s. 73 e. v.

De Raadzaal uit het Kasteel van Batavia.

Marcus Curius Dentatus
Amsterdam.

Cajus Fabritius Luscinus
Amsterdam.

Willem III Koning-Stadhouder
Paleis Buitenzorg.

Koningin Maria
Paleis Buitenzorg.

nand Bol schilderde naar dit gegeven een stuk[1]) voor den anderen schouw in de Burgemeesterskamer te Amsterdam, ook door Heydt opgemerkt.

3e. „Schipio Afrikanus, de gave der onthouding". Dit is P. Cornelius Scipio Africanus Maior, ± 235 geboren. In 210 nam hij Nieuw-Carthago in en deze Scipio Africanus met de bruid van Carthago Nova[2]) was een geliefd onderwerp in de 17e. eeuw. Steeds werden den leden der magistratuur vermaningen tot deugd, wijsheid, onomkoopbaarheid en standvastigheid in klassieken of mythologischen vorm voor oogen gesteld. Dit deed men ook te Batavia[3]). De drie schilderijen in de Raadzaal van het Kasteel waren dus bestemd door Van Outhoorn om ook nog na 1720 Gouverneur-Generaal en Raden in het rechte spoor te helpen houden! Hoelang hebben zij er nog gehangen? Het is niet uit te maken! Er is een inventaris van Compagniesbezittingen in den boedel van Van Imhoff van 12 Jan. 1752, waarin behalve 25 portretten van Landvoogden „6 schilderijen in soort" worden vermeld, een samenvatting, die telkens in boedelbeschrijvingen voorkomt en niet de minste inlichting inhoudt. Natuurlijk kunnen de drie antieke schilderijen uit Heydt en uit het testament tot deze zes schilderijen behoord hebben. Zij kunnen zelfs tot den afbraak van de Raadzaal (1807—10) op hun plaats hebben gehangen en ten slotte zijn weggedaan bij de algemeene opname, schoonmaak en restauratie van 1828, zooals toen met beschadigde stukken is gebeurd.

Op de gravure bij Heydt zijn de drie schilderijen even groot. Schat men de hoogte van de Raadzaal in verband met de afmeting van den hellebaardier op ± 6 M., dan zijn de schilderijen zeker 300 × 250 c.M. groot geweest. In het kleine bestek van zijn teekening gaf Heydt de voorstellingen natuurlijk schematisch weer en het is niet onmogelijk, dat daarna de graveur nog meer vereenvoudigde.

---

[1]) als noot 3 p. 190.

[2]) idem: *Jahrbuch* S. 73.

[3]) Zie: *Een oud Schilderij in een oud Stadhuis*, in dit tijdschrift dl. LXXIV (1934).

Heydt zelf noemt de schilderijen „Antique Gemählte". Vergelijkt men nu met deze in hun wezen en voorstelling gereduceerde en ten deele ook nog onduidelijke uitbeeldingen de Amsterdamsche schilderijen van Flinck en Bol, dan vindt men niettemin in de gravure van Heydt de draperieën, de treden, de hellebaardiers en de op den troon zittende figuren terug. Een nadere determineering is evenwel ondoenlijk.

Van Outhoorn neemt in zijn testament ook beschikkingen over zijn eigen portretten als Gouverneur-Generaal. Hoeveel er waren blijkt niet uit het testament, doch de boedelbeschrijving noemt er twee. Hij schenkt er één aan Mattheus de Haan „tot een gedagtenis" en een tweede, „het best gelijkende in de benedenagterkamer hangende sal met believen van sijn Edelheyd de Heer Gouverneur-Generaal een plaats op zijn plaats na voorgaande gewoonte in de voorgem^{e} groote vergaderzaal in 't Casteel gegeven werden". Een derde portret bevindt zich in het Kasteel Rosendaal bij Velp te midden der vele herinneringen aan Van Outhoorn en zijn schoonzoon en opvolger in de regeering Joan van Hoorn. Dit is eveneens een groot generaalsportret, doch van een andere hand en van minder kwaliteit dan het portret in de Landsverzameling oorspronkelijk moet zijn geweest, waarschijnlijk een copie, echter met geheel anderen achtergrond. Ook het kleine copietje te Weltevreden is veel beter. Het portret te Rosendaal was misschien reeds eerder geschonken door Van Outhoorn aan Petronella Willemina van Hoorn, in eerste huwelijk getrouwd met Jan Trip Jansz, Heer van Berkenrode, daarna met Lubbert Adolf Torck, Heer van Rosendaal [1]).

Mattheus de Haan wordt bovendien nog beschonken, ditmaal niet tot een gedachtenis, maar integendeel „tot zijn speculatie" met de conterfeitsels van den „Coning van Engeland en sijn Coninginne". Zij hingen met Van Outhoorn's eigen staatsieportretten en nog zes schilderijen (in soort!) in de benedenachterkamer. Vermoedelijk zijn dit de groote portretten van den Koning-Stadhouder Willem III

[1]) Van Rhede van der Kloot, pag. 74.

en van Koningin Maria, die, waarschijnlijk door Mattheus de Haan in het Kasteel achtergelaten, bij den afbraak door Daendels in de „Harmonie" werden opgehangen met nog meer groote portretten; die daarna sedert 1828 in het Paleis op het Waterlooplein hingen en vervolgens in het Hertogspark, van waar ze in 1927 naar het Paleis te Buitenzorg werden overgebracht [1]).

In zijn testament geeft Van Outhoorn verscheidene voorwerpen aan, die naar het Vaderland opgezonden moesten worden, zooals zilveren toiletgerei, zilveren lampetkannen en -schotels, ook de vier groote porceleinen kommen, die onder de baar hadden gestaan, „item twee dicke porcelijne Japanse lampetschotels . . ., gelijk mede mijn silvere tafelhorologie en een goude degen om een van die beyde door Edele Agtb: heer Burgemeester Jan Trip 't sijner keur en 't ander door mijn schoonsoon [2]) d' Heer Jan Trip de Jonge, als een legaat tot een gedagtenis te mogen aangehouden werden, dat ik ootmoedig versoeke".

Onder de vele voorwerpen, die op 't Kasteel Rosendaal nog als afkomstig van de beide landvoogden worden bewaard, bevinden zich inderdaad eenige fraaie, groote Japansche schotels en een zeer mooi zilveren tafelhorloge, d. w. z. een

---

[1]) Deze groote representatieve portretten zijn niet gesigneerd, doch ongetwijfeld uit het atelier van Sir Godfrey Kneller (1646-1723), een Duitscher, hofschilder in Engeland. Zelf zal hij de koppen hebben geschilderd en misschien de handen. De rest is atelier- en routinewerk. Kneller en zijn werkplaats leverden een groot aantal portretten van den Koning en de Koningin. E. W. MOES vermeldt er in *Iconographia Batava* II p. 612 een tiental en noemt twee copieën naar Kneller, voorts verscheidene prenten, naar Kneller gestoken. Het portret in de Landsverzameling wordt niet door Moes genoemd en heet in een Bataviaschen inventaris van 1828 (Archief Alg. Secretarie Buitenzorg) een portret van Jacobus I, Koning van Engeland, terwijl het vrouwenportret in denzelfden inventaris de beeltenis heet te zijn van Maria Stuart, Koningin van Schotland. De Koning is voorgesteld in de dracht van de ridders van den Kouseband. Constantijn Huygens de Zoon vermeldt in zijn *Journaal* I, p. 244, 245, n, dat de Koning 17 Maart 1690 in de vertrekken van de Koningin in Kensington-palace voor het eerst voor Kneller poseerde, tevens voor den Franschen ivoorsnijder Cavalier.

[2]) moet zijn: den man van mijn kleindochter.

horloge in den vorm van een zakuurwerk, doch zoo groot, dat het slechts neergelegd kan worden gebruikt. Het heeft een middellijn van 20 à 25 cM [1]) en is volledig gemerkt en gedateerd: Batavia, 1694 Noë Pol.

Van Outhoorn eindigde zijn laatste codicillaire disposities met de beschikkingen over enkele slaven in hun voordeel te veranderen. De vrijgelaten slaaf Paris werd op 't laatste oogenblik nog bedacht met de „timmerkist en 't gereetschap daarin", uit den thuyn! Daarna verklaarde Willem van Outhoorn niets meer te zeggen te hebben en besloot met de nadrukkelijke verklaring, dat niemand aan zijn wil iets zou mogen veranderen, zelfs niet zijn erfgename.

Hij stierf drie maanden later des morgens te acht ure en werd ten grave gebracht in de Hollandsche Kerk, waar velen zijner voorgangers reeds rustten. Dit gebeurde voor de eerste maal in een koets door paarden getrokken.

Weltevreden, Mei 1935.

[1]) Dit is een schatting.

Aanteekening op Heydt p. 190.

Johann Wolfgang Heydt uit Walachije was bouwmeester en landmeter. Hij vertrok begin 1734 naar Indië met bestemming voor het kantoor te Colombo. Hij bleef daar eenige jaren, maakte er vele teekeningen en ontmoette er den teekenaar-schilder Arent Jansen. In 1737 kwam hij te Batavia aan, waar hij door den Gouverneur-Generaal Adriaan Valckenier tot bouwmeester en teekenaar der Compagnie werd aangesteld. Valckenier bezat toen reeds — zoo bericht Heydt — een groote menigte teekeningen. Alles wat Heydt voor Valckenier teekende, copieerde hij. Toen hij in 1741 wegens ziekte moest repatrieeren, nam hij deze copieën mee en stelde er zijn „Schauplatz", ten deele uit samen. Valckenier behield dus de origineelen. Het is mij niet bekend of deze nog bestaan. Heydt schijnt een critisch oog te hebben bezeten. Tenminste, hij zegt, dat de beelden in den thuyn van Valckenier aan den Antjolschen weg zoo leelijk waren. Overigens waardeert hij het werk van het ambachtskwartier, dat heel mooi snij- en steenhouwerswerk leverde. Toch is 't zeker niet Heydt's geschrift met zijn verluchtingen, dat den voorbijen roem van dit ambachtelijk centrum zal verkonden. Want het houtsnijwerk zoo wel als de schilderijen op de prospecten van het Kasteel komen er bij Heydt al even slecht af. Ofschoon de prenten in de „Schauplatz" voor zoover Batavia

betreft niet gegraveerd zijn door Heydt zelf – hij werkte wel mee aan de gravures voor de buitenkantoren – en hij ze in koper liet steken door vier graveurs: Puschner (één), Seeligmann (één), Berndt (drie) en Andreas Hoffer (het grootste aantal), draagt hier de graveur toch niet alleen de schuld voor zoo weinig aantrekkelijk werk. Wel degelijk is hier te constateeren, dat Heydt een landmeter was en geen kunstenaar. Hij heeft geen gevoel voor kleur in het wit-en-zwart en alleen maar een vaste hand, wanneer hij liniaal en teekenhaak hanteert. Doch niettemin geeft Heydt met pen en teekenstift aardige en zeer belangrijke bizonderheden.

Ook over de producten der schilderkunst, die hij zelf gezien heeft, geeft hij inlichtingen; over de schilders zwijgt hij echter. Behalve zijn bericht over de antieke schilderijen in de Raadzaal en over schilderijen in de groote woonzaal van Valckenier, vertelt hij op p. 6, dat de uitstekende daken der huizen – hij heeft het dan over de Tijgersgracht – aan den onderkant zeer mooi beschilderd zijn met wolken, vogels en engelen! Op p. 32 deelt hij mee, dat het speelhuisje op het binnenplein van het Generaal-Gouvernement, waar de Gouverneur-Generaal 's morgens gewoonlijk audiëntie verleende en rapporten ontving, een kostbaar beschilderden houten wand had. Dezen wand geeft Heydt twee maal, in de Prospecten X en XI, en duidelijk kan men nagaan, dat hij twee groote figurale voorstellingen droeg, die elk voor zich een opening tusschen twee zuilen afsloten. Heydt spreekt over ... „einer kostbar gemahlten und mit Brettern verschlagenen Wand", doch de gravure vertoont eigenlijk meer een beschilderde kree. Over de vele portretten in de woonzaal worden wij niets wijzer. Hier vinden wij in de voorstelling eenzelfde generalizeering als bij de landvoogdsportretten in de Raadzaal. Doch aan den achterwand hangen twee zeer groote ruiterportretten in den gebonden stijl – die zelfs Heydt en zijn graveur hebben weten te bewaren van het eerste kwart der 17e eeuw en in den doorgang links ziet men nog net een deel van een schilderij met twee driekwart mansfiguren. Dan geeft Heydt nog een afbeelding van de beschilderde zoldering der galerij tusschen Gebedszaal en Raadzaal. Hij beschrijft deze zoldering als een vlak gewelf met voorstellingen aan Ovidius ontleend (p. 41); links de Nacht, rechts de Zonnegod, in 't midden Jupiter, „mit seiner geliebten Hausfrau, der Juno" en vele goden en godinnen op de wolken er om heen. Heydt's gravure is 1739 gedateerd, maar over den naam van den schilder zwijgt hij. Hij deelt slechts mede, dat noch kostbare verven, noch vlijt en inspanning gespaard waren!

Heydt had op deze teekening erg zijn best gedaan, want hij werkte vlak bij den Gouverneur-Generaal en deze lette goed op en ging soms met de teekening in de hand ter plaatse controleeren! Ook het landhuis van Valckenier had volgens Heydt beschilderde zolderingen.

Aanteekeningen over Oost Lombok

door

Dr. R. GORIS.

De hier volgende aanteekeningen zijn het resultaat van verschillende reizen naar Oost-Lombok. Op twee dier reizen werd van de hoofdplaats Sĕlong uit een tocht gemaakt naar de ingesloten hoogvlakte van Sĕmbalun. Beide tochten geschiedden in gezelschap van den Heer J. B. Bakker, destijds adspirant-controleur van Oost-Lombok. Deze bestuursambtenaar, die het Oost-Sasaksch verstond en sprak en zelve ook reeds te voren verscheidene malen tournée's naar deze hoogvlakte gemaakt had, heeft zeer veel bijgedragen tot het tot stand komen van het hier gebodene.

Bovendien hadden wij op onzen laatsten tocht den sĕdahan agung van Oost-Lombok bij ons, die in moeilijke questies nog verder als tolk kon optreden en die van te voren in gesprekken ter zake geheel op de hoogte was gesteld van het doel der onderzoekingen.

Zoo is het mogelijk geweest in betrekkelijk korten tijd veel gegevens te verzamelen en deze gegevens leenden zich het best tot deze indeeling:

1) Aanteekeningen van adatrechtelijken aard.
2) Aanteekeningen over tooneel en muziek.
3) Beschouwingen over de heilige weefsels en de heilige bronnen der Oost-Sasaks.
4) Javaansche invloeden.

Waar door Dr. Th. Nieuwenhuyzen reeds verzameld en geordend was, wat vóórdien van de Sasaksche adat bekend was, had men in diens *Sasaksch Adatrecht* (diss. Leiden 1932) een goede basis om van uit te gaan, ook al bleek, dat op verschillende punten de door hem verzamelde gege-

vens aanvulling en correctie behoefden, niet alleen wat de Noordelijke hoogvlakte van Oost-Lombok (de desa Sĕmbalun e. a.) betrof, doch ook wat de adat van de middenvlakte en van het Zuidelijk deel van Oost-Lombok aangaat.

Bij de aanteekeningen over de adat valt dus de nadruk op wat afwijkt van het beeld van 't Sasaksch adatrecht, zooals dit is geteekend door Dr. Nieuwenhuyzen.

Voorts werden ook verschillende tooneelgenres zoowel van de Oost-Lomboksche laagvlakte als van Sĕmbalun onderzocht en aanteekeningen hierover gemaakt. Deze aanteekeningen maken geenszins aanspraak op volledigheid, noch minder op musicologische deskundigheid. Zij worden echter toch gepubliceerd, omdat nog nimmer een musicoloog deze streek, die moeilijk bereikbaar is, bereisd heeft. En omdat thans door deze aanteekeningen de aandacht van de deskundigen op dit musicologisch en choreografisch zeker belangrijk gebied gevestigd kan worden, waardoor de kans geopend wordt, dat een musicoloog ook eens daarheen trekt, om dan wellicht in medewerking met iemand, die de litteratuur der Sasaks kent, op deze wijze te geraken tot een goede en volledige beschrijving van tooneelkunst en muziek van geheel Sasaksch Lombok en met name van deze merkwaardige enclave op de Noordelijke hoogvlakte.

Voorts bracht een nadere bestudeering der namen van de heilige weefsels en van de heilige plaatsen (veelal bronnen) mij er toe, hierover een vermoeden te uiten, dat wellicht eenig nieuw licht kan werpen op de herkomst van deze gebruiken en over de beinvloeding ervan door bepaalde buiten-Lomboksche culturen.

In deze aanteekeningen wordt dus de oude litteratuur als bekend verondersteld. Men vindt de meeste auteurs vermeld bij Dr. Nieuwenhuyzen (ook onuitgegeven bronnen, als memories van overgave, enz.).

Ter herinnering zij even aangestipt, dat, terwijl alle Sasaks Moslim zijn, er twee duidelijk gescheiden groepen bestaan, die thans onderscheiden worden als *waktu tĕlu* en *waktu lima*.

De *waktu tĕlu*, die thans met geweld op den achtergrond zijn gedrongen door de heftige propaganda der *waktu*

lima vormen den ouderen en ouderwetschen Islam. Bij hen vindt men de oudere echt-Sasaksche litteratuur, de kunstuitingen (drama en muziek), ook de magisch-mystieke wereldbeschouwingen, tevens de oudere dorpsordening. De *waktu lima* zijn de nieuwere streng-orthodoxe Mohammedanen, waartoe vooral de Sasaksche adel behoort, en deze heeft langs velerlei weg — o. a. door verdachtmaking bij ons Bestuur van de *waktu tĕlu* — officiëel veel veld gewonnen, zoodat vele lieden zich schaamden als *waktu tĕlu* beschouwd te worden, en zelfs hun oude litteratuur verbrandden.

Over dit verschil — zoowel in opvattingen als in praktijk — licht het artikel van den heer Vogelsang: „Eenige aanteekeningen betreffende de Sasaks op Lombok" het beste in [1]).

HOOFDSTUK I.

Adatrechtelijke aanteekeningen.

§ 1. Sĕmbalun.

1. Sĕmbalun (Bumbung) kent in de moeder-desa drie grenzen [2]); de ruimste is de *paèr* (*désa*), dat is de grens van heel het desagebied, inclusief de woeste gronden (*rĕndang*); de tweede heet *gowèt* en omvat de reeds in individueel bezit zijnde tuinen; de derde ligt om de woonerven, het is de „bebouwde kom der gemeente", en heet *panjĕngkĕr*.

Paèr is dus wat op Bali *palĕmahan* heet, of litterair (ook in Karangasem) *wĕwĕngkon* of *wĕwĕngkan*.

Het woord *gowèt* hangt samen met Bal. *guwèt* = „lijn, streep", terwijl *panjĕngkĕr* een echt O. J. woord is voor bepaling, begrenzing (ook wel O. J. *kĕndĕng sĕngkĕr*).

Dit woord wijst op Javaansche invloeden [3]).

2. Onder *gubug* worden verstaan de wijken binnen het

---

[1]) Verschenen in *Koloniaal Tijdschrift*, 11e jaargang no. 3 (Maart 1922).

[2]) Op dit drietal vestigde de heer Bakker (Aspirant-Controleur van Oost-Lombok) mijn aandacht.

[3]) Zie verder Hoofdstuk IV.

moederdorp, onder *dasan* de verder afgelegen dochter-dorpen. Hiertoe hooren Sěmbalun lawang, dit is Sěmbalun de „poort" (nl. van de hoogvlakte naar de Zee toe), dasan Lěkung e.a.

Sommige dezer dasan's zijn later zelfstandige dorpen geworden zooals in West-Lombok Bajan en Mur limbar; in Oost-Lombok Wanasaba, Sapit, Suwéla, Suralaga; van deze desa's dragen Wanasaba, Suwéla, en Suralaga Hindu-Javaansche namen. Dit hoeft nog niet zonder meer te beteekenen, dat ze stammen uit den Hindu-Javaanschen tijd (bv. laat-Madjapait ± 1350-1500), want ook de nieuw-Mataramsche vorsten hebben een neiging gehad weer eigen gefabriceerde Hindu-achtige namen te geven aan dorpen; het wijst echter wel in ieder geval op Javaanschen invloed (zie beneden, Hoofdstuk IV).

3. De erven heeten hier *lambur*. Gehuwde zoons blijven aanvankelijk op het ouderlijk erf wonen (*nĕmu, tĕtĕmuan*), waarop zij dan nieuwe huizen bouwen (*mija' balai*). Pas wanneer het geheele erf volgebouwd is (*gĕnĕp, tjukup*), gaat men over tot het zoeken van nieuwen grond voor woningen (*mirik*).

Op de erven van de aanzienlijken vindt men logeergebouwen voor gasten, die veelal ook gasten van de geheele desa zijn: deze huizen heeten *baruga*.

In Sěmbalun beschikt het desa-hoofd, de *kliang*'s [1]), de *kiai*'s en ook de *pĕnghulu* over zulke *baruga*'s.

4. Er bestaan geen standen of adelverschillen in Sěmbalun.

A. Tot het dorpsbestuur in ruimeren zin behooren:
 1). *kĕpala désa*
 2). *kliang* (drie)
 3). *pĕnoa*
 4). *djuru arah*
 5). *langlang*.

B. Tot de dorpsgeestelijken behooren:
 1). *pĕnghulu* (één)
 2). *kiai* (zes)
 3). *pĕmangku* (zes).

---

[1]) Het Balische *klian* wordt op Lombok als *kliang* uitgesproken, een vorm, die men ook wel eens op Bali hoort.

De *kliang* zijn de hoofden van de *gubug* of wijken van het moederdorp. De *pĕnoa* (men heeft zoowel *pĕnoa gubug* als *pĕnoa dasan*) zijn de oudsten; zij worden gekozen wegens hun leeftijd en wegens het vertrouwen, dat men in hen stelt. Het aantal *djuru arah* (bevel-overbrengers, loopers) is onbepaald; de *langlang* waren 20 lieden, welk aantal bij sterfte aangevuld moet worden.

Er is één *pĕnghulu*; deze functionneert bij de Vrijdagsṣalāt, sluit de huwelijken, gaat voor bij het *do'a* tijdens feesten en naait de lijkwade (*kafan*).

Hem ter zijde staan 6 *kiai* (in vast aantal); dezen helpen namens den *pĕnghulu* bij de huwelijksvoltrekking; assisteeren hem ook bij het *do'a* tijdens feesten; wasschen het lijk (bij sterfgevallen) en slachten.

De taak van den *pĕmangku* (zes in vast aantal) hangt ten nauwste samen met hun bewaren van de *kĕkombong umba*ᵉ; deze is reeds uitvoerig beschreven door Pauw, Damsté en Haar (zie alhier hoofdstuk III).

Dit impliceert hun optreden bij haarsnijden, tandenvijlen en besnijdenis. Tevens zijn zij dorpsdokter (men heeft hier geen manlijken, doch slechts één vrouwelijke *bĕlian*, die als vroedvrouw fungeert). Belangrijk is nog hun magisch uitzoeken van goede gronden voor nieuwe ontginning In deze functie komen zij dus overeen met de tuinpriesters van de Minahasa (*lèlèĕn*) en Timor (*kabu*).

4. Onder de als spijs verboden dieren behooren (behalve varkens) ook paarden, slangen en apen. Wel zijn herten (*majong*) toegestaan.

5. De aan de desa te presteeren diensten heeten *saling siru*, die speciaal voor het hoofd *bĕbudutan*. (Deze diensten heeten elders *tadjènan* en het presteeren *nadjèn*).

6. De ascendente linie wordt tot in zes graden uitgedrukt en wel: 1e (vader) *ama*ᵉ, 2e (grootvader) *papu*, 3e *balu*ᵉ, 4e *'mbi*, 5e *bujut*, 6e *kĕmbujutan*.

Het woord *pé* wordt gebruikt voor menschen van ambtelijken stand, die vader zijn. Onder *pé* (vr. *ma*ᵉ) *bèra*ᵉ verstaat men een vader (moeder), waarvan het kind reeds overleden is.

Het oudste kind heet *sĕngaka*, ook *tĕkaka*, het middelste (*si*) *kĕtĕnga*; het jongste *tĕradi'*. (De gewone Sasaksche termen *pĕnĕnga* en *sĕngari* zijn niet gebruikelijk.) Het laatste kind (oud-jav. anak wungsu) heet *putus* of *pĕrutus umba'*, dus einde of sluiting van den draagband voor kinderen.

Ooms heeten *ama' sai* of *ama' rari*, tantes *ina' sai* of *ina' rari*. (Hierbij zou volgens mijn zegslieden geen verschil tusschen vaders- of moederskant gemaakt worden). De door Elbert [1]) meegedeelde term pisah sodĕt (echte, volle neven) is ten rechte *pisa' sodĕt*.

Ook de term *rĕnggang* voor verdere bloedverwantschap [2]) was bekend; ook kende men het gebruik van *sĕmpu* [3]).

7. Onder de door Nieuwenhuizen (aldaar Hoofdstuk VII) besproken termen uit het huwelijksrecht is *béro* (bloedschande) wel bekend; ook de straf *labu darat* (echter afwijkend van de beschrijving bij Nieuwenhuyzen o. c. p. 113) kent men, doch als verbanning uit de desa (ook *tĕtèh* genaamd).

Onder *ngĕlĕbu* (niet bij Nieuwenhuyzen) verstaat men een verplicht huwelijk, d. w. z., dat de jonge man moet huwen, omdat zijn verloofde zwanger is geworden.

Het *bĕdjudju* (Nieuwenhuyzen p. 80) was wel bekend, doch van misbruik van vreemdelingen bleek niet.

Men kende nog de volgende termen voor huwelijksvormen, die ten deele afwijken van wat Nieuwenhuyzen opgeeft.

Ngĕlamar : de jonge man doet zelf het aanzoek.

Mĕnari : de jonge man laat een afgezant het aanzoek doen.

Mĕrari : vluchthuwelijk [4]).

Verkrachten heet *mĕmogĕr*; overspel *lĕngé*.

Ook de tijdelijke woning *tĕtaring* (Nieuwenhuyzen, blz. 81) is hier bekend; zij bestaat uit een huis van bamboe met een dak van klapperbladeren.

---

[1]) ELBERT, *Die Sunda-Expedition* (1911-12), bij NIEUWENHUYZEN, p. 76.

[2]) *Adatrechtbundel* XXV p. 409 (NIEUWENHUYZEN, p. 76).

[3]) l. c. p. 410 (NIEUWENHUYZEN, p. 76).

[4]) De Boda-term mĕmulang wordt ook gebruikt te Bajan.

De termen *panaur* en *njorongan dosa* [1]) (Nieuwenhuyzen, blz. 82) waren bekend; zij werden in Oud-Javaansche [1]) getallen uitgedrukt, nl. *salaksa samas* (10.400) en *limang tali samas* (5.400), al naar den stand van de vrouw. Dit punt kwam niet geheel tot duidelijkheid, daar er te Sĕmbalun geen triwangsa is; dus wie worden wel onder „standen" verstaan?

Verder bestaat hier nog de volgende boete:

Wanneer de verloofde op het erf van zijn bruid wordt aangetroffen, moet hij 50.000 (*kèpèng*) aan boete betalen; wordt de vader of de broer van het meisje aangetroffen op des verloofden erf, dan moeten zij 25.000 (*kèpèng*) boete betalen. Deze boete heet *dĕndapati* (weer een Oud-Javaansche rechtsterm).

De termen *pĕmbajun*, *sorong sĕrah* en *adjigama* (Nieuwenhuyzen, blz. 83) waren ook hier bekend.

De term *tadtadan* (West-Lomboksch en Balisch, zie T II, 648 s.v. *tadtad* [2]) en Korn, *Adatrecht van Bali*, 1932 p. 498) is hier niet bekend, wel *bĕbawaan* (Vgl. Nieuwenhuyzen, blz. 87 *harta pĕmbawaan*).

De opgaven omtrent de verdeeling der goederen onder de echtelieden bij scheiding liepen zoozeer uiteen, dat nader onderzoek noodig is [3]).

De term voor een bestorven weduwe is *bĕbalu mati*, voor een gescheiden vrouw: *bĕbalu bĕsajang*.

8. Dat de *kiai* een aandeel zou krijgen in de erfenis (Nieuwenhuyzen, blz. 96), komt in Sĕmbalun niet voor. Wel krijgen *pĕnghulu* en alle *kiai* geschenken of belooningen na den dood en wel:

a) bij het sterven

b) na 7 dagen

c) na 100 dagen

en telkens: aan geld 33 *kèpèng*, bĕras (hoeveel?), voorts één matje en één kussen.

---

[1]) Zie verder Hoofdstuk IV. Javaansche invloeden.

[2]) Met T wordt hier en verder VAN DER TUUK'S *Kawi-Balin.-Ned. Wdbk.* aangeduid.

[3]) Zij luiden: (1) de vrouw krijgt meer dan de helft.
(2) de vrouw krijgt de kinderen, doch de man moet ze onderhouden.
(3) als er kinderen zijn, krijgt de vrouw alles.

Een algemeene regel is, dat bij een erfverdeeling de zoons de gronden en de karbouwen krijgen, de dochters het huisraad. Deze opgave is zeer onvolledig: hoe wordt onder de zoons verdeeld? Volgens Moslimschen regel? (zie Juynboll, *Handbuch des Islamischen Gesetzes*, p. 241-255). Wie krijgt het *erf*, en gelden de gebouwen ook als „huisraad"?

De beide vormen van adoptie[1]: *ana' pĕras* en *ana' akon* zijn bekend.

§ 2. Dasan Bilo'.

1) De dasan Bilo' hoort onder de desa Bĕburung. Andere dasan's van deze desa zijn Sadjan, Landéjan, Médas, en Obĕl-Obĕl (ten tijde van het opteekenen dezer mededeelingen (1934) woonplaats van het desahoofd).

De dasan Bilo' heeft zich gesplitst in twee wijken; de oudere ligt lager en Noordelijker; de nieuwere wijk is hooger (zuidelijker) gebouwd en heet Bilo' tĕnga.

2) Duidelijker dan te Sĕmbalun is hier een bouwwijze op te merken, nl. als volgt (vgl. schets). Er loopt een Noord-Zuid-as door het dorp; in deze desa-as liggen de *baruga* of gastenhuizen. Rechts en links ligt één reeks woonhuizen; links of beter Westelijk liggen in een tweede lijn nog twee huizen, daar buiten nog weer twee *baruga* (Zuid-West).

Oostelijk van de oostelijke rij woonhuizen (*balai*) ligt een reeks rijstschuren (*lumbung* of *sambi* geheeten).

In de hoofd-as ligt in het Zuiden een hoop steenen, die *bongko'* of *bangaran* genoemd worden (waarover dadelijk meer).

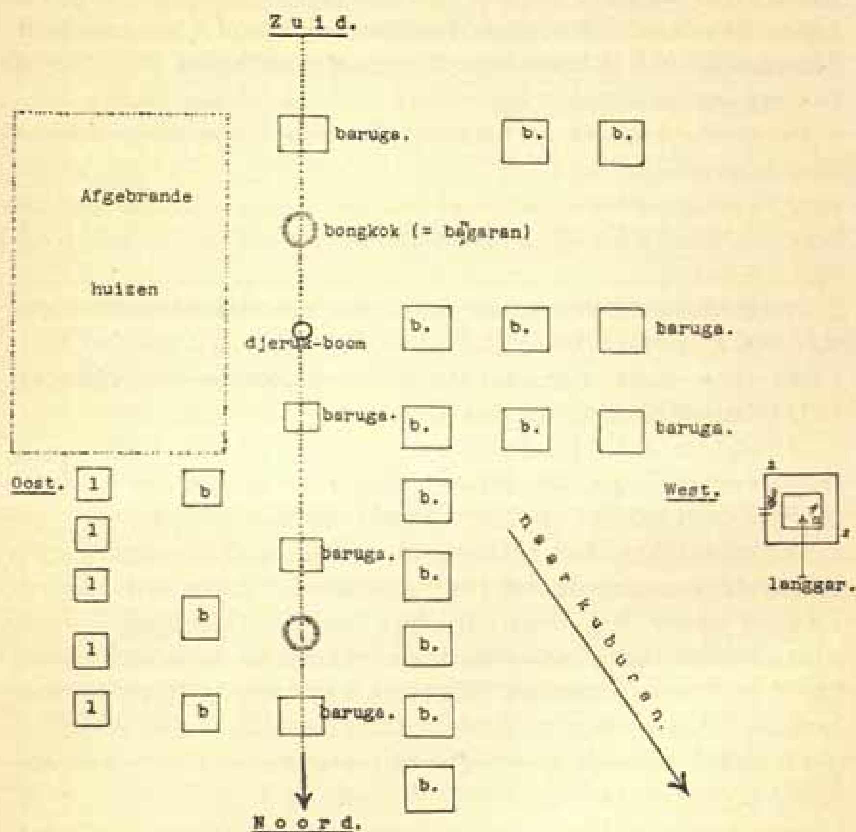
In het Noorden ligt een tweede steenhoop op deze as, doch deze draagt geen naam en vervult geen functie.

De symmetrie is verbroken, doordat het Zuid-Oostelijk gedeelte der woonhuizen en rijstschuren vroeger door een brand is vernietigd.

Aan het Westelijk einde der korte as Oost-West, die ongeveer in het midden loopt, ligt even buiten het bebouwde gedeelte de *langgar* (ook wel *masdjid* genoemd).

---

[1]) Zie Nieuwenhuyzen blz. 73-74.

Dasan Bilo' (Oud).

20-11-'33.

Toelichtingen.

„*Moskee*" (*langgar*)

1. *mimbar.*
2. *antjaksadji.*
3. *holle steen.*

b. = *balai* (*huis*).

l. = *lumbung* (*rijstschuur*).

In de richting Noord-West het dorp verlatend, komt men tusschen boomen en struiken bij de begraafplaats (enkele honderden meter slechts verwijderd).

De bouw van het nieuwe Bilo* tĕnga komt overeen met die van de oudere nederzetting. Er zijn hier echter in de hoofdas slechts 3 *baruga* en aan de beide buitenzijden der woonhuisreeksen is een reeks rijstschuren.

Hier zijn echter geen steenhoopen, wat wijst op de afhankelijkheid van deze wijk van de andere, terwijl natuurlijk ook dezelfde *langgar* en begraafplaats gebruikt wordt; van een nieuwe *dasan* is dan ook geen sprake, slechts van een uitbreiding; beide wijken zijn door een groepje boomen van elkaar gescheiden, wellicht een 100 M.

Bespreken wij thans de verschillende gebouwen nader.

A. De moskee heet hier *langgar*. Het is een huisje (beter een groote hut) met bladeren bedekt. Het is omgeven door een soort bamboe-hekwerk, dat hier *antjak sadji* heet. Links (Zuidelijk) van den ingang, die op het Oosten is, staat een uitgeholde steen, waar borèh gemaakt wordt voor *pĕnawar*, dus als afweermiddel tegen kwalen.

In de moskee, die een lage deuropening heeft, staat in de Noord-West hoek een *mimbar*. Verder is deze volkomen leeg. Het woord *antjak sadji* is merkwaardig, omdat het Oud-Javaansch is, waar het luidt *wantjak sadji*; hier is dus de *w* afgevallen, evenals in *idadari*, *irasuta* en *édang* (zie hoofdstuk III, p. 234). Volgens v. d. Tuuk zou in het Lampongsch de term *pasuk sadji* en in de Hikajat B(ajan Budiman?) nog de term *rantjak sadji* voorkomen. De grondidee is een omheining van vlechtwerk. Hoewel in het Sasaksch van de Lomboksche middenvlakte het woord *blitbit* ook voorkomt als gewone term en equivalent van het Balische woord *antjak sadji*, wordt hier in de zeker buiten Balischen invloed gebleven bergdesa's dit oud-Javaansch woord gebruikt. Het woord komt als *rantjak sadji* ook voor in de „Kroniek van Bandjarmasin" (zie ed. Cense, 1928, p. 144 en de litteratuur aldaar).

B. De *baruga* of gastenhuizen worden hier ook voor dorpsvergaringen gebruikt; het gewone volk zit rondom op

den grond, op de balé zitten de *pěmangku* en *kiai*. In tegenstelling tot Sěmbalun behooren de gezamenlijke *baruga* aan het dorp, dus volgen niet den functionnaris als ambtsbezit. Deze toestand is zeker ouder, en herinnert aan de *lobo* der Toradja's en *oli mau* en *lòpò* in het Timorsche. Het zijn echter geen jongelingenhuizen of dorpstempels meer. De ongehuwde jongemannen slapen vóór de woonhuizen (onder een klein afdakje, links en rechts van de deur) en het geestenhuis is vervangen door de *langgar*.

C. Erven heeft men hier niet, toch wordt ook hier het woord *lambur, palamburan* gebruikt, echter voor het gedeelte van de dorpsstraat vóór iemands woning.

D. Belangrijk is de steenhoop, *bongko*ᵉ of *bangaran* [1]) genaamd; hier worden door den pemangku offers gebracht, die veelal votief-offers zijn (inlossing van geloften).

E. Even buiten het dorp is de begraafplaats; er staan een soort zeer primitieve *mèsan* op; sommige waren uit hout gesneden en bestaan (tijdens mijn bezoek waren er slechts drie lijken van mannen) uit een basis, die cylindrisch of vierkant is, een middenstuk, dat een opeenstapeling is van 2 à 4 bolvormen, een topstuk als een kegel of een lanspunt gefatsoeneerd; andere waren nog eenvoudiger en bestonden uit een gevorkten tak, waarvan één vorkeinde lanspunt-vormig bewerkt was.

3. In Biloᵉ bestonden evenmin adelstanden als te Sěmbalun.

A. Tot het dorpsbestuur van het dorp Běburung, waarvan Biloᵉ een dasan is, in ruimeren zin behooren:

1) de *kěpala désa*
2) de *kliang*
3) de *toa loka*
4) de *langlang* (28; ten deele erfelijk, ten deele gekozen door den *kěpala désa*)

B. Tot de dorpsgeestelijken behooren:

---

[1]) Bongkoᵉ beteekent „bult", kan dus ook „hoop, heuvel" beteekenen voor bangaran vond ik geen verklaring (Sas. bangĕr, Jav. wangur, Mal. bangar „rotten", „stinken", is m. i. hier niet van toepassing).

1) de *pĕnghulu* (één)
2) de *kiai* (acht)
3) de *pĕmangku* (één)

De *kliang* zijn de hoofden van de dasan's, nl. Sadjang, Bilo°, Obĕl-obĕl, Landéjan, en Médas.

De *toa loka*, die hier dus dezelfden naam hebben als bij de Boda's in West-Lombok, zijn ook hier wegens ouderdom en genoten vertrouwen gekozen dorpsoudsten.

Naast den term *toa loka* kende men nog *adat gubug* als verzamelwoord voor het dorpsbestuur.

Er zijn twee misdaden, die berecht worden door het dorpsbestuur nl.

1e. *ngĕridjuang*, d. i. het veranderen of aantasten van de dorpsbepalingen.
2e. *béro*, d. i. bloedschande, nl. een huwelijk met een te nauwe bloedverwant.

Beide worden gestraft met verbanning (*tĕbuwang*) [1]. Komt een verbannene toch weer in de desa terug, dan werd zulks vroeger door den *kĕpala désa* aan den vorst gerapporteerd met verzoek om doodstraf, die dan door den vorst voltrokken werd.

De *pĕnghulu* heeft dezelfde functie als te Sĕmbalun: Vrijdagsṣalāt, huwelijkssluiting, voorgaan bij het *do'a* tijdens feesten (dit werd hier *ngadji ruwah* genoemd) en naaien van de lijkwaden (*kafan*). Hem ter zijde staan ook hier de 8 *kiai*, overeenkomstig Sĕmbalun, ook hier wasschen zij het lijk.

4. Onder de verboden spijzen werd hier speciaal *sĕnggah* [2]) genoemd, een klein hert (n i e t: dwerghert).

Belangrijk zijn nog de bepalingen aangaande het d o o d e n van dieren. W i l d e d i e r e n (ook varkens) mogen gedood worden, als zij iemands aanplant beschadigen of verwoesten; h u i s d i e r e n, die den aanplant van anderen beschadigen of verwoesten, moeten worden vastgehouden, mogen niet

---

[1]) De termen labu darat en tĕtèh waren hier onbekend.

[2]) Het gewone Sasaksch woord is kidjang (Mal. id. Jav. kidang); v. d. Tuuk geeft *sĕnggah* op als woord voor kidang in het Kloengkoengsche.

gedood worden. Zij moeten later teruggegeven worden en de aangerichte schade moet door hun eigenaars vergoed worden. Naast deze vergoeding is een boete verplicht van bĕras (hoeveel?), 1 kip, 10 kèpèngs, sirih en pinang.

5. De aan de desa te presteeren diensten heeten hier: *bĕsiru* of *saling siru.*

6. De ascendente linie wordt tot in zeven graden uitgedrukt en wel: 1e (vader) *ama°*, 2e (grootvader) *papu*, 3e *balu°*, 4e *titi*, 5e *tundjang*, 6e *gaèt*, (4e tot 6e afwijkend van Sĕmbalun), 7e *'mbi* (wat in S. de 4e graad is).

Voor een vader (moeder), waarvan een kind is overleden, bestaat geen apart woord.

Men kent voor de kinderen slechts 2 termen: het oudste heet *ana° pĕrangga*, het jongste *kĕmposan.*

7. Onder de door Nieuwenhuyzen o.c. hfdst. VII besproken termen uit het huwelijksrecht is *béro* (bloedschande) reeds besproken, ook de straf, die hier *tĕbuwang* heet. Men kent hier evenals te Sĕmbalun, *ngĕlĕbu*, doch niet *bĕdjudju.*

Wat in Sĕmbalun *ngĕlamar* heet, wordt hier *bĕlako* of *ngèndèng* genoemd. Ook *mĕnari* kent men.

Bovendien kent men nog een huwelijk door dwang van de ouders, zonder (of tegen) den wensch der kinderen, zulks heet *mĕruput.* De *tĕtaring* heet hier *tratag* [1]).

De termen *njorong*, *pĕmbajun* en *adjigama* zijn hier bekend. Niet bekend zijn *pĕnaur* en *tadtadan* (Sĕmbalun: *bĕbawaan*); voor het laatste gebruikt men hier: *tuduh.*

De term voor een bestorven weduwe is hier *sara° mati*, voor een gescheiden vrouw: *sara° idup.*

Hierbij dient aangeteekend, dat *sara°* in gewoon Sasaksch beteekent: „loswinden, openmaken" (v. d. T.) en „scheiden" (mededeeling van den Sĕdahan Agung), welke laatste beteekenis overeenkomt met het Malagasi, waar *saraka* „gescheiden" beteekent.

---

[1]) In het Bal. is *tratag* trap, speciaal de trap om het lijk uit het sterfhuis in den lijketoren te plaatsen, en op de sĕma er weer uit te halen. In het Oudjavaansch der Nāgarakṛtāgama (Zang 64, str. 2) beteekent taratag „afdak, feestloods", dus ook hier weer stemt de Sĕmbalunsche hoogvlakte in woordgebruik overeen met Java, niet met Bali.

8. Evenmin als te Sĕmbalun krijgt de *kiai* een aandeel in de erfenis, wel ontvangen *pĕnghulu* en *kiai* geschenken bij en na den dood en wel:

a) op den sterfdag:
   1e eenige kèpèngs, dit draagt hier den naam van *tjatjat ambu*ᵓ;
   2e een matje, een kain en een mes, dit heet: *sapa*ᵓ *sĕmbiangakan*.

b) na zeven dagen:
   een matje, een kussen, een kain en bepaalde gedeelten van het gezaaide, wat *isi-n tjundung* [1]) of ook wel *isi-n sĕsundung* genoemd wordt.

Evenals te Sĕmbalun zijn hier beide vormen van adoptie, *ana*ᵓ *pĕras* en *ana*ᵓ *akon*, bekend.

9. In tegenstelling tot Sĕmbalun is hier een sterk ontwikkeld schuldenrecht, nl. in verband met overeenkomsten omtrent grondbewerking; de termen *njakap ora*, *mutranin*, *mĕkadasang* (ook *bĕdéia* = ruilhandel) zijn hier bekend [2]). De West-Lomboksche (Balische) figuur *mĕgantalang tĕnah* heet hier *mĕmuwakin*.

§ 3. Bĕblanting.

1. Bĕblanting zal, gezien de *kĕkombong umba*ᵓ, genaamd *Bajan atas*, wel een nederzetting uit Bajan zijn, tot deze nederzettingen behoort verder Bĕburung (met de dasan: Sadjang, Biloᵓ, Landéjan, Obĕl-obĕl, Médas, zie onder Biloᵓ § 2). De menschen, die nu in Sadjang, Bĕburung en Landéjan wonen, waren (volgens het districtshoofd) lieden, die vroeger door den Radja van Bajan verbannen waren naar plaatsen, waar geen water was.

Ook deelde het districtshoofd hierbij nog aanvullend mede, dat Sĕmbalun een J a v a a n s c h e nederzetting was [3]).

[1]) In isi-n-tjundung heeft men een merkwaardig geval van de palatasieering van de s tot tj door voorafgaande i.

[2]) Zie voor deze termen: NIEUWENHUYZEN, o. c. p. 109-110.

[3]) Ook HAAR (o.c. p. 66) zegt, dat de bewoners van Sĕmbalun verklaren af te stammen van Javanen uit den tijd van Madjapait en in den grafheuvel

2. Er bestaan geen *gubug* (moederdorpswijken), wel *dasan* (dochterdorpen) en *rĕpo* (veldhutten); het zijn Ilaha (met een *kliang*), Lĕndang bélo (met een *kliang*) en Lĕpĕloan (Mandareezen met een eigen *kliang*); onder de *rĕpo* (losse veldhutten) vallen: Bĕrora en Batu Tèntèng.

3. Wat in Bilo' *palamburan* heette, wordt hier *pakarangan* genoemd; de verantwoording van wat er op dit straatgedeelte gebeurt, berust bij den eigenaar van het huis.

In tegenstelling met Sĕmbalun en ook met Bilo' hebben hier de welgestelden *baruga* in individueel bezit, dus ook al zijn ze niet desa-ambtenaar.

De *lumbung* heeten hier ook *sambi*.

Een *santrèn* of *masdjid* is er niet, wel een *langgar* (vgl. Bilo'). De huizen zijn gebouwd op vier pilaren, die den vorm hebben van offerschalen.

4. Er bestaan geen adellijke standen.

A. Tot het dorpsbestuur behooren:

1) *kĕpala désa*
2) *kliang* (twee, blijkbaar zonder den Mandarees uit Lĕpĕloan mee te rekenen)
3) *toa loka* (vier)
4) *djuru arah* (één; deze woont te Koko' nangka)
5) *langlang* (24).

B. Tot de dorpsgeestelijken behooren:

vijf *kiai* (er is geen *pĕnghulu* en er zijn geen *pĕmangku*). De *kliang* zijn de hoofden over de dasan Ilaha en Lĕndang bélo en als derde, niet geacht als autochthoon onderhoofd, doch meer als een kapitein der Chineezen elders, het hoofd der Mandareezen te Lĕpĕloan.

De *toa loka* (als in Bilo'), hebben hier een zeer speciaal omschreven taak, en wel als volgt:

De eerste heet *inan ai'*, wiens functie zuiver die van den tuinpriester in de Minahassa en op Timor is. Hij moet langs magischen weg de goede gronden u i t k i e z e n en na keuze dien grond i n w ij d e n.

„Madjapait" bij Sĕmbalun zou een bloedverwant (een „broer") van den vorst van Madjapahit begraven liggen.

De tweede en derde heeten *měkěl sari'at*, zij moeten de godsdienstige wetten bewaken en handhaven.

De vierde heet *toa loka langgar*, zijn taak is voor bouw en onderhoud van de langgar te zorgen. Een zeer belangrijk onderdeel van deze taak is, dat hij de boomen eerst moet aanwijzen, die pas daarna mogen geveld worden om hun hout te gebruiken voor herstel van de langgar.

Er bestaan nog (evenals te Bilo°) twee misdaden, berecht door het dorpsbestuur, nl. *ngeritjuh-ang* (of *ngěridju-ang* ?) het aantasten van de dorpsinzettingen en *béro* (zie beneden punt 7).

Bij „overspel" wordt onderscheid gemaakt tusschen adel (van buiten) en gewoon volk; hierbij is, evenals in andere gevallen, de Sasaksche invloed van het Vorstenbestuur duidelijk merkbaar.

De *kiai* hebben hier de gezamelijke taak van *pěnghulu* en *kiai* in Sěmbalun en Bilo°.

5. Onder de verboden spijzen werden hier opgegeven: varkens, paarden, slangen, kikkers, krokodillen, schildpadden en leguanen (Sas: *djawa°*).

Het verbod van dooding breidde zich hier uit, behalve over alle verboden „vleesch"-soorten, over giftslangen (*běraré*) en apen. Bij de giftslangen was hier hetzelfde geloof aanwezig als o.a. op Java, dat nl. bij dooding de bloedverwanten van den gedooden slang wraak zouden nemen [1]).

Wat betreft huisdieren, die schade aanrichten in den aanplant van anderen, geldt ook hier (zie Bilo°), vasthouden van het dier — aangifte aan het désahoofd. Bij dooding van het dier door den eigenaar van de tuinen, enz., die

---

[1]) Het is een bekend feit, dat vooral slangenechtparen aan elkaar gehecht zijn. Vele menschen zijn reeds door slangebeet vergiftigd, doordat hun vijanden eerst de eene slang in de slaapkamer brachten, die dan daar gedood werd, waarop vanzelf de andere het spoor volgde en den dooder vergiftigend beet. Vgl. nog de Javaansche zegswijze over groote vrienden: „als twee slangen in een gat", bv. van Rangga wuni en Mahisa tjampaka wordt in de Pararaton gezegd: „Kadi naga roro saleng".

beschadigd zijn, kan bij tijdige aangifte nog een minnelijke schikking getroffen worden.

Hierbij moeten overwogen worden zoowel de nalatigheid van den eigenaar van het dier als ook de wederzijdsche schade.

5. De aan de désa te presteeren diensten heeten hier *tadjènan*, het presteeren *nadjèn* (zie Nieuwenhuyzen, p. 51 en 53).

Uit de bekendheid met dezen term, alsook uit andere antwoorden bleek, dat in Bĕblanting het vorstenbestuur reeds sterken invloed op de desaverhoudingen had uitgeoefend.

Zoo kende men hier ook (niet te Sĕmbalun of te Bilo°) den term *gundja* (ook te Suwéla bekend); het gewone woord te Bĕblanting was *badjar* (over *gundja* zie Nieuwenhuyzen, p. 52, 53, 101, 106, 111). Over *gundja* nog het volgende:

Het is van origine een Sanskrit woord, dat „schat" en 's Rijks schatkist beteekent (hieruit worden de met belasting samenhangende beteekenissen reeds duidelijk, te meer als men bedenkt, dat daarnaast een vrouwelijk guñjā bestond, met de beteekenis van taveerne, herberg, en dat bv. in Suwéla nog steeds de *gundja djudi*, belasting op dobbelspel, bestaat.

Stutterheim bespreekt in T. B. G. deel 65 (1925) p. 258, de *tuhan djudi*, de houders (bankiers) bij dobbelspelen. Ook in Siam waren er speelhuizen: „Einige Beambte haben die Controle über die Spielhäuser". (Bastian, *Reisen in Siam*, p. 446).

In de Oudbalische oorkonden van Bali (bv. E. B. VII) komt *gundja* voor als inhouds- of gewichtsmaat.

6. De ascendente linie [1]) wordt tot in zes graden uitgedrukt en stemt overeen met die van Bilo°.

Het oudste kind heet *tĕkaka°* (overeenkomstig Sĕmbalun), doch ook *pĕrangga* (overeenkomstig Bilo°) en *pĕmunda°*.

Het middelste *kĕtĕnga* (als Sĕmbalun), het jongste (van drie) *tĕradi°* (als Sĕmbalun). Het allerlaatste *putus umba°* (als Sĕmbalun) of *kĕmposan* (als Bilo°).

---

[1]) Het districtshoofd van Pringgabaja deelde nog mede, dat deze linie aldaar werd uitgedrukt als volgt: (1) ana°, (2) papu, (3) balu°, (4) 'mbi, (5) pata, dus behoudens den hoogsten voorvader overeenkomstig Sĕmbalun.

7. Onder bloedschande (*béro*) wordt hier verstaan het trouwen met bloedverwanten, die op één lijn staan met vader of moeder, dus vaders broers, zusters, neven, nichten, enz. moeders broers, enz.. De straf was: de vrouw wordt in zee geworpen, de man gedood met een kris; deze straf *labu darat, tĕbuwang*, was echter een recht, aan den vorst voorbehouden.

De termen *ngĕlĕbu, bĕlako* of *ngèndèng, mĕnari* zijn hier ook bekend. Wat in Bilo² *mĕruput* heet, wordt hier *pĕrurut* genoemd.

Kinderhuwelijken zijn bekend en heeten *kawin tadong*; ook *njorong* en *adjigama* zijn bekend.

De bode bij het *mĕnari*-huwelijk heet, als elders, *pĕmbajun*, de afgezant der ouders van het meisje, die de *sorong sĕrah* of *adjigama* in ontvangst neemt, heet *pĕngurang* (in het Sasaksch van de Midden-Lomboksche laagvlakte: *solo*).

Wat in West-Lombok *tadtadan* heet en in Sĕmbalun *babawaan*, wordt hier (evenals te Bilo²) *tuduh* genoemd.

De te verdeelen erfenis heet *bagian*. Het verdeelen ervan heet *nĕmonang* of *blèmbah bĕrson* (?). De zoons krijgen twee derden tegen de dochters één derde (vgl. den erfregel *sarĕmbat sĕsuhun* op Bali [1]) en den Oudbalischen: *suhunan, tanggungan*; dus 1 manslast = 2 vrouwelasten). Doch geldt dit slechts voor de dochters, die binnen de wijk (*gubug*) gehuwd zijn; zij, die naar buiten uithuwden, verliezen haar recht op een erfportie.

8. De functionnarissen bij het overlijden zijn de *kiai* (zooals reeds opgemerkt, is hier geen *pĕnghulu*). De werkzaamheden worden hier tusschen de familieleden en de *kiai* verdeeld.

De familieleden wasschen het lijk; de *kiai* naaien de *kafan*. De *kafan* (lijkwade) heet hier *pais* of *bokos*; het inwikkelen *mĕmais* of *mĕmokos*.

Voor het naaien van de lijkwade ontvangt de *kiai* niets. Wel bij de begrafenis, nl.: een matje, een kussen, een kain en geld (kèpèng), dit heet *kĕlonan* (?).

Na zeven dagen ontvangt de *kiai*: een matje, een kussen,

---

[1]) KORN, *Adatrecht van Bali* (1932), passim.

zout, sirih, gambir, kalk en tabak; voorts na honderd dagen keukengerei en brandhout en een aandeel in alle veldvruchten. Er worden nog andere nafeesten genoemd (*sĕlawat, tĕlawat, tilawat*)[1]) en wel na 3, 40, 100 en 1000 dagen, doch de opgaven werden vaag en onduidelijk. Men kent hier ook *ana² peras* en *ana² akon* als vorm van adoptie.

9. In zake gronden- en schuldenrecht konden (wegens tijdgebrek) geen vragen meer gesteld worden.

Deze korte aanteekeningen omtrent de afwijkende adat van de ouderwetsche désa's in de ingesloten hoogvlakte van Oost-Lombok (Sĕmbalun, Bilo², hoorende bij Bĕburung en Bĕblanting), toonen dus een *oudere* phase van adatrecht, dan dat van de vlakte, en geen Balische invloeden, zooals met name voor het (Sasaksche) West-Lombok gelden.

Enkele termen als panjĕngkĕr (te Sĕmbalun), pĕmbajun, adjigama, lumbung, antjak sadji, tratag, dosa, salaksa, samas, dĕndapati, wijzen op Javaanschen invloed.

Evenzoo de hier reeds genoemde desanamen Wanasaba, Suwéla, Suralaga.

Wij hebben hier dus te doen met een o u d e r e phase van het Sasaksche adatrecht; waarbij, wat buitenlandsche invloeden betreft, slechts van Javaansche enkele sporen te merken zijn.

Bij de behandeling van tooneel en muziek, evenals bij de nadere beschouwing van de namen der heilige plaatsen en heilige weefsels zullen wij ook weer op zeer o u d e gebruiken stuiten, die, voorzoover er van anderen invloed sprake is, duidelijk op vroegere (oud-)Javaansche cultuurelementen wijzen (Zie verder Hoofdstuk IV).

HOOFDSTUK II.

Muziek en tooneel.

De hier volgende korte aanteekeningen dienen slechts om eenigen indruk te geven van wat er op deze gebieden op Oost-Lombok aanwezig is.

---

[1]) Deze verschillende vormen gaan terug op Arabisch: ṣalawāt (Jav. salawat).

Zij zijn verre van volledig en pretendeeren ook geenszins deskundig te zijn: hun waarde kan hoogstens zijn het vestigen van de belangstelling van musicologen en andere deskundigen op wat hier nog te onderzoeken valt.

A. In de *Oost-Lomboksche vlakte* kent men de volgende tooneelgenres:

1. wajang lĕlèndong
2. wajang wong
3. topèng
4. gandrung.

1. Wajang lĕlèndong.

Lĕlèndong beteekent „leer", de wajang lĕlèndong is dus de wajang kulit van Java en Bali met uit leer gesneden figuren. Er zijn slechts weinig ḍalangs meer op Oost-Lombok. De oudste is thans tachtig jaar, en speelt niet meer, doch hij heeft een zeer uitgebreid poppen-materiaal, dat thans wel aan andere ḍalangs uitgeleend wordt.

Van de twee andere mij genoemde was volgens zeggen die van Kĕmbang kuning, een leerling van den tachtigjarigen grijsaard uit Ai' anjar, de beste.

Het aantal figuren bedroeg tweehonderd stuks, alle gemaakt van schapenleer (lĕlèndong bémbé). Deze worden bewaard in een wajangkist, die hier *grobag* heet. Voor het kloppen op de kist tijdens de voorstelling heeft men een *pĕronto**.

Zeer merkwaardig zijn de *kĕkajon* of *gunungan*.

De hoofdvoorstelling is hier een boom op een berg. Ten opzichte van de midden-nerf is de kĕkajon volkomen (tweezijdig) symmetrisch.

De berg heet *batu-batuan* en is op dezelfde wijze aangegeven als in de Oudjavaansche en Balische kunst, dus als „slakkehuizen". Hierop staat de zich naar links en rechts vertakkende boom.

Als uiterst belangrijk zijn echter te beschouwen de twee symmetrisch aangebrachte slangen, wier staartpunten (*èlong*) zich bovenaan bevinden; dan kronkelt hun lichaam zich benedenwaarts langs de midden-nerf om onderaan naar links, resp. naar rechts uit te buigen en dan met een sierlijken

boog den kop weer opwaarts te dragen. De kop heeft een open bek, echter geen tong, wel een kroon.

't Geheel herinnert dus onmiddellijk aan de nāga's, zooals wij die kennen langs de trapleuningen van tempelgebouwen.

Beide nāga's dragen een eigennaam, de linksche heet *Naga tédja*, de rechtsche *Naga gumi*, dus de Vuur (gloed)-draak, resp. de Aarde-draak.

Tusschen de twee *gunungan*, die mij getoond werden, was het eenige verschil, dat één ervan een ronde schijf boven in den boom had, die ik hield voor een zonmotief, doch die door den ḍalang werd uitgelegd als een bloem (*kĕmbang komkom*).

Van de andere figuren, die thans vooral voor Amir Hamza-verhalen[1]) gebruikt worden, noem ik:

(a) Amir Hamza, een geheele *witte* figuur.

(b) Omar maja, broer van (a), kleine gedrongen figuur, huidskleur *rood*, lichaam onbedekt, behoudens een smalle groene lendedoek. Dikke, stompe neus; gouden oorhangers.

(c) Moné garim, vrouw van Amir Hamza. (vgl. Muni garim uit de Amir Brĕdji, bij Juynboll, Catalogus II, 15).

(d) Rĕngganis, gemalin van Bandjaran sari en dochter van Sèh Kurès (sjaich Quraisj).

(e) Tam Tanus, patih van Amir Hamza (elders werd opgegeven Tap Tanus, neef van Adis, vorst van het rijk Junan).

(f) Aria, een generaalsfiguur.

(g) Radja sĕlandir met *rood* gezicht. Sĕlandir is een omzetting van Sĕrandil = Sĕrandib (Ceylon).

(h) Rĕpat-madja met *geel* gezicht, de Don Juan in de Sasaksche lakons (zooals Juynboll, Catalogus II, 27, reeds opmerkte, is Rĕpat madja een verbastering van nṛpa-ātmaja, vorstenzoon).

---

[1]) Volgens betrouwbare inlichtingen dateert de groote populariteit van den Amir-Hamza-cyclus uit denzelfden tijd als de toename der waktu-lima, dus wellicht sedert een 30 à 50 jaar.

(i) Radèn Irman, speelt een verradersrol door tusschen beide partijen met leugens te stoken.
(In sommige stukken is hij de zoon van Nur séwan en verloofd met Kadar manik).
(j) Badi' walam, soms opgegeven als de zoon van Rĕpat madja, elders als zoon van Badial saman.
(k) Pĕrus, bediende van Amir Hamza.
(l) Egol, groepsnaam van clowns.

Naast deze inlichtingen van den ḍalang uit Kĕmbang kuning vertelde de oude ḍalang uit Ai' anjar nog het volgende over enkele hoofdfiguren:

Er zijn verschillende dubbel-figuren (rechts en links), zoo is Nabi Hidir rechts, tegenover Nabi Wigĕna links.

Tot de linkerwajang behoort ook de Radja bali, wiens *parĕkan* Rurah heet.

Voorts is er een *gouden* figuur, die in verschillende lakons telkens een andere vorstenrol speelt.

Onder de dierfiguren en de wapens vallen te vermelden: Twee slangen: Naga Nanta boga en diens „kind", Naga gini.

Er is ook een Gĕruda-figuur (die er als Jaṭāyu uitziet), verder runderen, varkens, herten, een bada' (Jav. warak), een zeevisch, die *radja mina* heet.

Als wapens had men een „panah" *ranté* (dus een kettingpijl, die er echter uitzag als een lusvormig voorwerp (als het triçūla embleem) met aan het einde een soort rad of tjakra[1]); een „panah" *api*, een „batu" (gewone ronde schijf), een „gada", terwijl „angin" werd voorgesteld door een boom.

De opgevoerde stukken zijn nu bijna alle uit den Amir Hamza cyclus. Gezien echter de kleuren van de hoofdfiguren, hun haartooi, kleeding, verschillende wapens, zou het zeer aannemelijk zijn, dat er vroeger uit andere stof gespeeld is, doch hierover kon men mij niets meedeelen. Afzonderlijke vermelding verdient nog het stuk „La'at", waarin de hoofdfiguur, Amir Hamza (wit) s t e r f t. Dit stuk wordt thans niet meer opgevoerd. Als reden gaf men op, dat een reeds

[1]) Vgl. Hoofdstuk III onder no. 77. Orong ranté mas.

lang overleden ḍalang van Gandor na de opvoering ervan aan een bloedspuwing zou zijn overleden.

Ik vermoed echter, dat het stuk als „magisch" gevaarlijk wordt beschouwd, evenals bv. de Bhārata-yuddha-episoden uit den grooten strijd zelven, waarin de hoofdfiguren sneuvelen, niet in de Vorstenlanden mogen opgevoerd worden, behalve in één speciale desa, die zelf als genoegzaam „sĕkti" wordt beschouwd om de aldus ontladen magische energie op te vangen.

Voor de opvoering worden er ook *mantĕra* opgezegd, de inhoud ervan is geheim[1]; zij worden uitgesproken over de lamp (*dila*), de figuren (*wajang*), het scherm (*kĕlir*), de kist (*grobag*) en de muziekinstrumenten, die begeleiden (*gamĕlan*).

De offers (*andang-andang*), die nu den vorm van geschenken aan den ḍalang hebben aangenomen, bestaan uit bèras, garen, een klapper, 488 (elders 225) kèpèngs en sirih.

Als muzikale begeleiding speelt een orkest, bestaande uit: 2 gĕndang (trommen), 1 kadjar, 1 kĕmong, 1 rintjik, 1 suling en 1 gong.

2. Wajang wong.

Tot nadere bestudeering van dit tooneelgenre was nog geen gelegenheid.

3. Gandrung.

Is de oorspronkelijke *gandrung*, zooals hij nog steeds op Bali gespeeld wordt, een dans van jongens als meisjes verkleed; op Oost-Lombok wordt deze gedanst door meisjes, dus evenals in Banjoewangi. De *gandrung*-meisjes zijn 15 jaar of ouder.

---

[1]) Van deze geheimhouding en de macht dezer spreuken gaf de ḍalang van Kĕmbang kuning nog het volgende voorbeeld: Eenmaal gaf hij een voorstelling. Doch zijn handen trilden, als hij de figuren hanteerde, zijn lamp gaf geen licht, zijn scherm zat vol insecten. Er moest dus een vijand zijn onder de toeschouwers. Hij sprak toen (in gedachtenconcentratie) zeer duidelijk de mantĕra uit. Toen ging alles goed en in dien zelfden nacht stierf ook zijn vijand.

Het dansen der meisjes heet (*ng*)*igĕl*, dat der mannen, die mee willen dansen, (*ng*)*ibing*: beide termen dus overeenkomstig Bali. (Ook in ouderwetsch Javaansch bekend).

Er zijn twee vormen:

Bij den eersten vorm (*gandrung tĕpèkir*) leggen alle mannen, die mee willen dansen, een geldbedrag in. Daarna kiest het meisje, echter lang niet altijd den man van den hoogsten inzet.

De tweede vorm heet *gandrung djama*ᵉ of *gandrung tangkĕpan*. Hierbij zijn geen inleggen of inzetten van geld. Een en ander herinnert dus sterk aan de Balische *djogèd* (Jav. *ronggèng*), echter met dit verschil, dat bij *djogèd* (evenals bij de *gandrung* op Bali) niet eerst een gezamenlijke inzet voorafgaat, doch iemand uit het publiek naar voren treedt en begint te dansen; wijst het meisje hem niet af, dan wordt er een poosje gedanst, waarna de man enkele geldstukken aan het meisje geeft.

4. Topèng.

De in het maskerspel opgevoerde verhalen heeten *kaja*ᵉ, wellicht van het Ar. hiḳāyat.

Een der stukken, waarvan mij de naam niet werd opgegeven, zou handelen over een ontrouwe Brahmaansche vrouw, Idajoe; degene, met wien zij ontrouw bedrijft, heet Amaᵉ darmi. Een opvoering heb ik niet bijgewoond. Ook op dit gebied moet dus nog vrijwel alles onderzocht worden [1].

Gaan wij er thans toe over tooneel en muziek, zooals deze door verschillende gezelschappen in de Sĕmbalun-hoogvlakte worden beoefend, nader te beschouwen.

---

[1]) Er werden verder nog opgegeven klèntang of tjoengklèkmuziek: Het instrument heeft twee toetsen van bĕrora-hout (elk lang ± 45 cM., breed 5 à 7 cM., die vrij liggen op twee onderlagen van gehalveerde bamboe-stukken. Hierop wordt geslagen met twee houten hamers (pomontok) voor e l k instrument. Verder noemde men nog: 1) tatabuhan gamĕlan bĕléᵉ („bespelen van de groote gamelan"); 2) barong tèngkok (de barong zou er ongeveer als de Bal. singa uitzien); 3) sĕrdong (een geheel uit bamboe bestaand orkest).

B. *In het dorp Sĕmbalun* (zoowel te Sĕmbalun Bumbung als te Sĕmbalun Lawang) heeft men verschillende gezelschappen, die tegelijk muziek en dans beoefenen, in verschillende variëteiten.

Er waren twee gezelschappen te Sĕmbalun Bumbung en ook twee te Sĕmbalun Lawang; van alle vier werd een opvoering meegemaakt. Gemakshalve zullen wij de vier gezelschappen aanduiden met S. L. I, S. L. II, S. B. I en S. B. II. Laten wij eerst beginnen met de beschrijving van de *kleinere* gezelschappen te Sĕmbalun lawang.

1. Sĕmbalun Lawang I.

Dit gezelschap bestond uit 2 *gĕndang*-spelers en 2 *sĕsatang*[1]) (lansdragers) met als orkest: 1 gong, 1 pĕnjĕlak, 2 klènong, 1 ontjèr, 6 djamprang.

Bij den aanvang van het spel, dat het meeste heeft van een krijgsdans, stellen de twee *gĕndang*-spelers zich op vóór het orkest, met den rug er naar toe gekeerd, terwijl de 2 *sĕsatang* zich op eenigen afstand tegenover hen opstellen.

Als de muziek begint te spelen, vangen de beide groepen aan een krijgsdans uit te voeren, telkens naar elkaar toegaande en dan weer terugwijkende. Hierbij slaan de beide trommelslagers op hun *gĕndang*.

De eerste gamĕlan-wijze heet *rĕrangsangan*[2]), daarna komt de *gĕgètjèkan*[3]).

2. Sĕmbalun Lawang II.

Dit gezelschap bestaat, behalve uit 2 *gĕndang* (spelers) en 2 *sĕsatang*, uit 3 *tèlèk*.

Waren de trommels van S. L. I geschilderd met een breede

---

[1]) Dit woord komt niet in de bestaande woordenlijsten voor; vgl. echter Bal. sĕsatang = hoek-zuil (stijl) van een wantilan. De lansen waren voorzien van kwasten, gemaakt uit bladeren van den sutra-boom, die groen geverfd waren met tjĕlup.

[2]) Vgl. N. Jav. rangsang = aangrijpen.

[3]) Vgl. Bal. gĕtjèk = met een kris naar iemand steken, en gotjèk = vechten van hanen.

witte strook in het midden en twee breede polychrome banden aan weerszijden (de drie strooken waren ongeveer even breed) de *gĕndang*'s van S. L. II hadden in het midden een blokjes-patroon (dus *polèng*), dan weer de beide polychrome banden met bloemmotieven aan de uiteinden.

De lansen van dit gezelschap hadden als versiering witte vlaggen (inplaats van de groene kwasten van S. L. I.)

De drie *tèlèk*[1]) zijn twee jongens (*tèlèk mama*[2]) en één meisje (*tèlèk nina*). De jongens hebben een soort Pandjikroon op, het meisje een haartooi, overeenkomstig die van de Balische *ardja*-meisjes.

Het orkest bestaat uit: 1 gong, 1 pĕnjĕlak, 2 klènang 1 antjèr, 5 djamprang en 1 suling.

Behoudens het toevallige verschil van 5 inplaats van 6 *djamprang* onderscheidt dit orkestje zich dus door de *suling* van dat van S. L. I.

Ook hier heet het eerste gedeelte *rĕrangsangan;* dit bestaat weer uit een soort krijgsdans van de beide *gĕndang* tegenover de beide *sĕsatang*.

Het tweede gedeelte heet ook hier *gĕgètjèkan*.

Deze termen wijzen dus zoowel op verschillende phasen in het dansen als op de verschillende, daarbij hoorende muziek.

Hierbij treden dan de drie *tèlèk* benevens de beide *klènang*spelers op, met hun instrumenten.

Er vormen zich (evenals bij het *rĕrangsangan*) twee groepen (vis à vis), die tegen elkaar inloopen, telkens vooruitgaande en weer terugwijkende, en zoo tot de tegenover hen liggende „grens" voortgaan, waarop beide groepen, zich omdraaiende, weer hetzelfde hervatten. Men kan hierbij wellicht het best denken aan een polonaise.

De eene groep bestaat nu uit de paren *gĕndang* en *sĕsatang*, de andere uit de 2 *klènang* (voorop), daarachter de 3 *tèlèk* (het meisje in het midden). Het is dus een naar rechts zich dansend voortbewegend v i e r k a n t, tegenover een zich naar links voortbewegende figuur (soms een t r a-

---

[1]) T II, 699 zegt: tèlèk zijn gambuh- en gĕgudèn-spelers *zonder* gĕlung; doch hier te S. hadden juist alle tèlèk wèl gĕlung (hoofdversierselen).

pezium, soms een vierhoek met een punt — het meisje — in het midden), waarvan de „zijkanten" langs elkaar heen schuiven.

Het derde gedeelte heet *djědjanggělan* [1]).

Bij het *djědjanggělan* is er *suling*-begeleiding. De twee *gěndang* en de twee *sěsatang* stellen zich nu in rust op aan de „grens", tegenover het orkest, waardoor dus een carré gevormd wordt, waarbinnen de anderen dansen. Ondertusschen blijven de *gěndang* op hun trommels spelen.

In dit carré dansen thans de 3 *tèlèk* en de beide *klènang*-spelers, die nu hun muziekinstrumenten hebben neergelegd.

3. Sěmbalun Bumbung I.

Het eerste gezelschap van S. B. is nog veel uitgebreider.

De tooneelspelers bestaan hier uit: 2 gěndang, 2 radja (met *djamprang*), één ama² adir, 3 tèlèk, 5 baris en 1 raksasa.

Het orkest bestaat uit 1 gong, 2 klènang, 1 pětuk, 1 gěndang bětji², 2 kěnong gantung, 1 rěrintjik, 4 djamprang, en 1 suling.

De tooneelspelers eischen enkele korte nadere toelichtingen.

De *gěndang* (spelers) hebben kronen en krissen; van de beide *radja* is de een gekleed in een uniform met epauletten, de ander in een soort padvinderscostuum met groene kraag, groene zoomen aan de mouwen en aan de korte broekspijpen. Dit zijn wel „moderne" invloeden (vgl. de stamboel en de djangèr op Bali).

De ama² adir (de leider van de troep) heeft geen speciale kleeding. Mijn Sasaksche zegsman verklaarde *adir* met *kumpul*, wellicht is het dus Mal. hadlir (Arab. ḥāḍir) „aanwezig zijn". Ama², vader, is dus „hoofd, leider".

De vijf *baris*, die onder den *ama² adir* staan, hadden allen maskers. Eén, die bij het dansen optreedt als partner van den *ama² adir*, had een wit masker, een rood baadje en een

---

[1]) T. IV, 447 geeft djanggěl „ophouden, stilstaan" (ook wapenstilstand) en IV, 443 djangěl „aarzelen, niet toetasten"; waar thans de „krijgers" (trommelslagers en lanciers), stil zitten, terwijl de anderen spelen, past „wapenstilstand" heel goed.

houten zwaard. (Dit is dus eigenlijk een ietwat clownachtige weergave van de vorstelijke hoofdpersoon, zooals die optreedt in de Balische maskerdansen).

De vier andere *baris* vormen paren: het eene paar droeg olijfgrijze, het andere groen-zwarte maskers.

De *raksasa* had gewone kleeding, doch een groot heksenmasker, dus geheel als de *rangda* in het Balische Tjalon arang spel (zwaait ook, evenals deze, met een witte doek).

Het eerste gedeelte heet hier *'mbak-mbakan* [1]). Dit gedeelte komt overeen met het *rĕrangsangan* elders. Hierop volgt onmiddellijk het *djĕdjanggĕlan*, waarbij het geheele gezelschap optreedt. Hierbij worden weer polonaise-achtige figuren uitgevoerd. Eerst schrijden allen voorwaarts: de *tèlèk*, de beide *radja* (die dus hier de rol hebben van de *sĕsatang*) de *ama*' *adir* en de hoofd*baris* (met het witte masker), beide laatsten ieder gevolgd door twee der 4 *baris*. Op een bepaald moment voltrekt zich een splitsing: de eene partij bestaat thans uit de 3 *tèlèk*, de andere uit den hoofd*baris* met de beide *radja* en de vier *baris*.

Hierop volgt een gedeelte, waarbij de *ama*' *adir* en de hoofd*baris* zich opstellen als twee poortzuilen, waar tusschen door de 4 *baris* (achter elkaar, in gelid van één) dansen en schrijden.

Daarna kwam het *kabor*. Hierbij danst de *raksasa* tegenover de beide vrouwelijke *tèlèk* (*nina*). Dit is dus een parallel van de *sisia*-dans uit de Balische Tjalon arang.

4. Sĕmbalun Brumbung II.

Het tweede S. B. gezelschap was nog merkwaardiger (bonter). Het bestaat uit twee *gĕndang*, twee *sĕsatang* met Pandjikronen, twee *tjopèk* (slagbekken-spelers), één ruiter en twee *tèlèk*.

De ruiter, die dus de functie heeft van een manlijken *tèlèk*

---

[1]) Men spreekt van umbak-umbakan, èmbak-èmbakan of bakbakan. Als men hiermee vergelijkt Bal. bak-bak „open zijn", en èmbak „open, vrij", zou men dit dus zeer goed met „ouverture" kunnen vertalen.

(*tèlèk mama*') elders, draagt den titel van Sultan Djamal-ud-Din [1]).

De beide *tèlèk nina*, dus de meisjes-rollen, werden gespeeld door jongens in een costuum, dat overeenkomt met de Balische *djogèd*-kleeding. Het bestaat uit een hoofdtooi (*gĕgĕlung*), met bloemen (*onggar-onggar*) en *garuda mungkur*; oorhangers (*gĕgĕmpolan*) een halstooi (*bapang*); een borstkleed (*ampok-ampok*) [2]); een lendenkleed (*sabuk lambé*); een buikband met slippen (*gondjèr*) [3]).

Het orkest bestond uit: 1 gong, 2 klènang, 1 gĕndang bĕtji', 1 padjar, 1 antjèr, 1 rĕrintjik, 5 djamprang en 1 suling.

Het eerste „bedrijf", dat ook hier *umbak-umbakan* heet, bestaat weer uit een „krijgsdans", thans tusschen de beide *gĕndang* en de beide *tjopèk* [4]). Hierbij danst soms telkens één *gĕndang* tegen één *tjopèk*, soms ook weer beide paren in één richting (dus de beide *gĕndang* achter elkaar, eveneens de beide *tjopèk*).

Ook hier volgt onmiddellijk op het *umbak-umbakan* het *djĕdjanggĕlan*. Dit bestaat uit een gezamenlijk dansen van het heele gezelschap, behalve de beide *gĕndangs*. Het paard danste hierbij zeer fraai mee, voerde zeer moeilijke dansfiguren goed uit, „lag dood", en vertoonde nog allerlei circus-toeren, waarbij enkele van groote dressuur getuigden [5]).

Hierop volgde het *kabor*. Dit verschilde in dans niet wezenlijk van het voorafgaande *djĕdjanggĕlan*, wel was de m u z i e k anders, zoodat de dansen van dit *kabor*stuk afweken van die van het *kabor* van S. B. I.

Na het *kabor* kwam het *kaja'* met v o c a l e begeleiding,

---

[1]) Hij had evenals de beide gĕndang als extra tooi een zwarte bril!

[2]) Er hooren ook nog armbanden (gĕlang-kana) bij, doch thans ontbraken deze.

[3]) Merkwaardig is, dat deze slippen (gondjèr) op Bali ontjèr heeten, terwijl in het Sas. ontjèr het reeds vermelde, kleine gong-achtige muziekinstrument is.

[4]) Tjopèk is wellicht hetzelfde als Raden Tjopèt uit de Undakan Pangrus (zie T. I, 652 s. v.)

[5]) Bij informatie werd meegedeeld, dat het paard twee jaar oud was.

1. Sĕmbalun Brumbung, gezelschap II.

Links boven : de beide sĕsatang ; rechts boven : een tèlèk, met op den achtergrond de twee gĕndang en de sulingspeler.

Beneden : de ruiter, een tèlèk en twee gĕndangspelers.

2. *Sĕmbalun Brumbung II. De beide gĕndang tijdens een dans.*

3. *De gamĕlan pusaka van Sĕmbalun.*

naast orkest[1]). Dit *kaja*ᵉ heeft vier phasen. Eerst dansen de twee *tjopèk* en de twee *gĕndang*, aanvankelijk allen zonder hun instrumenten. Dan volgt een phase, waarin de beide trommelslagers hun *gĕndang* onder het dansen bespelen. Dan opnieuw dansen alle vier zonder de instrumenten. Ten slotte dansen alle vier met bespeling van hun instrumenten.

Behalve de hier genoemde variëteiten van dans en muziek werden mij nog *aluh-aluhan* en *lĕlèkan* genoemd. Het tweede zou een soort marsch zijn.

Overzien wij — als leek, dit wordt met nadruk herhaald — even de samenstelling der vier orkesten, dan krijgen wij:

S. L. I.	S. L. II.	S. B. I.	S. B. II.
1 gong	1 gong	1 gong	1 gong
1 pĕnjĕlak	1 pĕnjĕlak	2 kĕmong gantung	1 padjar
1 ontjèr	1 ontjèr	1 pĕtuk	1 ontjèr
—	—	1 gĕndang bĕtjiᵉ	1 gĕndang bĕtjiᵉ
2 klènang	2 klènang	2 klènang	2 klènang
—	—	1 rĕrintjik	1 rĕrintjik
6 djamprang	5 djamprang	4 djamprang	5 djamprang
—	1 suling	1 suling	1 suling

De *pĕnjĕlak* is een soort *gong*, *padjar* herinnert aan *kadjar* (een kleine *gong*, die vastgebonden wordt), *ontjèr* is een kleine hand-*gong*, *pĕtuk* herinnert aan Jav. *kĕṭuk* (een „droge" *gong*). De *klènang* zijn een soort rèjong. De *rĕrintjik* is een dubbel slagbekken. De *djamprang* zijn ook een soort slagbekkens.

Geheel afzonderlijke vermelding verdient nog de *gamĕlan pusaka* van Sĕmbalun, die dorpsbezit is. Deze bestaat uit 2 gĕndang, 2 gong, en 2 klènang; van elk paar wordt één instrument als manlijk (*mama*ᵉ), en één als vrouwelijk

---

[1]) Wellicht komt (zie boven Hoofdstuk II. 4 topèng, p. 219) kajaᵉ van Arab.-Mal. ḥikāyat; volgens betrouwbare mededeeling beteekent kajaᵉ ook „liedje"; als het ook samenhangt met suryak geschreeuw, gejoel, dan blijft contaminatie mogelijk van het Arab.-Mal. leenwoord met een ndonesische afleiding.

(*nina*) beschouwd (zie afb. 3). Deze gamĕlan wordt *alleen bespeeld bij den rijst bouw*, en wel eerst vlak voor het uitzaaien van de padi op de bibit-velden, en later bij het uitzetten der bibit-planten op de sawahs.

HOOFDSTUK III.

Heilige plaatsen en heilige weefsels.

Over de heilige weefsels van Oost-Lombok is reeds het een en ander gepubliceerd. Men heeft de uitvoerige nota van Controleur Pauw in TBG. dl. 63 (1923), blz. 183-201, het artikel van Resident Damsté in TBG. dl. 63 (1923,) blz. 176-182 en dat van Controleur Haar in TBG. dl. 65 (1925), blz. 38-89. Deze verhandelingen geven ons genoegzamen indruk over het *gebruik* ervan. Ook over de verspreiding, uitstralende van de beide oude bergdesa's: Sĕmbalun en Bajan.

Eén kant van de zaak is echter nog weinig bestudeerd, nl. de taalkundige, want uit een nauwkeurige, vergelijkende beschouwing van de namen der weefsels en de namen der heilige plaatsen valt wel het een en ander te concludeeren over *bepaalde historische invloeden*, die hierbij gewerkt hebben.

Laten wij daartoe eerst tabellarisch de ons ter beschikking staande namen van heilige plaatsen en weefsels rangschikken. Behalve de vroeger reeds bekende namen vernam ik nog enkele nieuwe namen uit de desa's Sĕmbalun brumbung en S. Lawang, bij mijn bezoek aldaar; voorts werden te Bilo° nog genoteerd:

1. Kombong,
2. Lelampa°
3. Umba° (sic !)
4. Pĕlapa° gampĕng
5. Batuwa;

en te Bĕplanting:

1. Bajan atas
2. Umba° kombong
3. Umba° kuri°
4. Lèmpot bĕdus,

terwijl het heilige water hier Ai° jama° heet.

Het merkwaardige van Bĕblanting is, dat in ieder huis-

gezin, waar kinderen zijn, van alle vier *kĕkombong umba*ᵉ namaak-weefsels aanwezig moeten zijn.

In de hiervolgende lijst gaat de naam voorop, daarop volgt de aanduiding, of het een heilige plaats is (met K = Kĕmaliᵉ), of een *oorspronkelijk* weefsel, Ragi umbaᵉ (afgekort U, in deze lijst ook gebruikt voor Sĕmbalun, waar men van Kĕbombong umbaᵉ spreekt, is, met m = manlijk, vr = vrouwelijk); daarop een aanwijzing, of het (bv. elders) de naam van een lèmpot is, afgekort L; onder L worden ook opgenomen de doeken „ragi" van Sĕmbalun of elders, die niet kĕkombong umbaᵉ, dorpsheiligdommen, zijn.

1. Aiᵉ ĕmbuᵉ K. U. m., (Sĕmbalun).
2. Aiᵉ inĕm L., (Pĕngadangan).
3. Aiᵉ jamaᵉ K., (Bĕblanting).
4. Anaᵉ nènèᵉ L. (ikat), (Pĕngandangan).
5. Apit bangké U., (Sĕmbalun, Pĕngadangan).
6. Ara tĕtèmbĕnin of tĕtĕmbènin K. U., (Sĕmbalun).
7. Bajan U, vr ; L., (Sĕmbalun, Pringgaséla, Rumbuᵉ).
8. Bajan atas U.vr., (Sĕmbalun, Kĕtangga, Bĕblanting).
9. Bandjaᵉ sari U., (Pringgaséla).
10. Bandjar gĕtas U. Vr., (Sĕmbalun).
11. Bantèᵉ U. m., (Sĕmbalun)
12. Batang ampat L., (Pĕngadangan).
13. Batara basong K., (Sĕmbalun).
14. Batara guru zie Patara guru.
15. Batu lilih L., (Sĕmbalun)
16. Batuwa L., (Pringgaséla, Rumbuᵉ, Biloᵉ).
17. (Lèmpot) Bĕdus V., (Bĕblanting).
18. Bĕlian bajan U., (Pringgaséla).
19. (makam) Budi bĕringin K., (Sĕmbalun).
20. Bukit baok K., (Sĕmbalun).
21. Bulan purnama U.m., (Sĕmbalun).
22. Bumbang K. U. L., (Pĕngadangan, Masbagi , Rumbuᵉ).
23. Buwaᵉ bĕringin U.vr., (Sĕmbalun).
24. Buwaᵉ bunut U. m., (Sĕmbalun, Rumbuᵉ).
25. (Dèn) Dĕmung U., (Pringgaséla).
26. Déwa (?) U., (Sĕmbalun).
27. (Rĕban) Déwa bongkoᵉ U., (Sĕmbalun).
28. Déwa daranja K., (Songaᵉ).
29. Déwa ngasih K., (Sĕmbalun).

30. Déwa rěban U., (Sěmbalun).
31. Déwa ronggo U., (Sěmbalun).
32. Dongo K. L., (Pringgaséla, Rumbu^e).
33. Ėdang pětong L., (Sěmbalun).
34. Ěmbing punti^e K.U., (Songa^e, Tunda^e).
35. Ėnděs L., (Sěmbalun).
36. (Umba^e) Ėro U., (Rumbu^e).
37. Gaga^e mangki^e ana^e L., (Pěngadangan).
38. (Ragi kuning) Gaga^e ngasěm L., (Songa^e).
39. Gělěm U., (Sěmbalun).
40. Gili lěbur K. U., (Pringgaséla).
41. Gunung kěntar L., (Pringgaséla).
42. Gurun lěpas U. m. U. vr., (Sěmbalun, Dasan Lěkong).
43. Idadari dongo U.vr. (Pringgaséla).
44. Idadari ngamu^e L., (Pěngadangan).
45. Idjo Sělongsong U., (Pringgaséla).
46. Ina^e sih K. L., (Sěmbalun).
47. (Dèn) Irasuta L., (Pringgaséla).
48. Kěbia U., (Sěmbalun).
49. Kěloto^e L., (Sěmbalun).
50. Kěmbang kuning K. U., (Sěmbalun).
51. Kěrata běkurung U. vr., (Sěmbalun).
52. Kěrata mama^e L., (Sěmbalun).
53. Kěrata ngiring ana^e U. vr., (Sěmbalun).
54. Kěrata nina U. vr., (Sěmbalun).
55. Kěrèmbong U. vr., (Pěngadangan).
56. (Umba^e) Kombong V., (Běblanting, Bilo^e).
57. Kombong njur L., (Dasan lěkong).
58. (Umba^e) Kuri^e V., (Běblanting).
59. Landéjan bajan L., (Pringaséla).
60. Langko U. vr., (Sěmbalun).
61. Lěkong boro^e L., (Sěmbalun, Pěngadangan).
62. Lělampa^e V., (Bilo^e).
63. Lělampa^e pusět L., (Sěmbalun).
64. Lènè^e U., (Dasan lěkong).
65. Lingsar K., (Songa^e).
66. Lombo^e K. L., (Pringgaséla, Pěngadangan, Songa^e).
67. Longka^e K., (Pěngadangan).
68. Lowang pèkat U. (Sěmbalun).
69. Lowang tuna K., (Songa^e).
70. Madjapait K.U.M.L., (Sěmbalun, Dasan lěkong, Pringgaséla, Rumbu^e).
71. Mětédja K., (Songa^e).
72. (Kubur) Montong monggo K., (Pantjor, Kělaju).
73. Montong sětinggi L., (Sěmbalun).

74. Mumbul L., (Pĕngadangan).
75. Naga puspa U. L., (Kĕtangga, Pengadangan).
76. Nap-nap U., (ook K.? bron ligt bij de huidige pasanggrahan van Sĕmbalun).
77. Orong ranté mas K., (Sĕmbalun).
78. Pantung Palung K. U. L. (Songa[e], Pĕngadangan).
79. Pasung Lombo[e] U., (Pringgaséla).
14. Patara guru (Bataraguru) K. U.m. vr., (Sĕmbalun, Songa[e]).
80. Pĕlapa[e] ĕntal L., (Rumbu[e]).
81. Pĕlapa[e] (n) gampèng U. vr., (Sĕmbalun, Bilo[e]).
82. Pĕngadangan U. vr., (Pĕngadangan).
83. Pĕraba malang L., (Sĕmbalun).
84. Pĕrigi K., (Pĕngadangan).
85. Pĕrigi madjapait U., (Sĕmbalun).
86. Pĕrigi pringga K. U., (Pringgaséla).
87. Pĕropo[e] L., (Sĕmbalun).
88. Pĕrwa K. L., (Rumbu[e]).
89. Pĕtong bajan L., (Pringgaséla).
90. Piling L., (Sĕmbalun).
91. Purnama U. m., (Sĕmbalun).
92. Putri ngajap L., (Sĕmbalun, Pĕngadangan).
93. Ranté mas K.U., (Sĕmbalun).
94. Rĕban bandé K. U. m. L., (Sĕmbalun, Dasan lĕkong).
95. Rĕban béa[e] U., (Sĕmbalun).
96. Rĕmbu[e] K. U., (Sĕmbalun).
97. Rumpang djorong K. U., (Sĕmbalun, Dasan lĕkong).
98. Rumpang djurang bongkot L., (Sĕmbalun).
99. Rumpang djurang lĕbak L. (Sĕmbalun).
100. Sambang L., (Pĕngadangan).
101. Sarung ai[e] L., (Pringgaséla, Rumbu[e]).
102. Sĕgèlèng K. U., (Songa[e]).
103. Sĕlajar L., (Pĕngadangan).
104. Sĕlongsong U., (Rumbu[e]).
105. Sĕrusu[e] U. L., (Sĕmbalun).
106. (Makam) Suka tain K., (Pĕngadangan).
107. Sumur djamdjam K. U., (Sĕmbalun).
108. Tĕlaga mĕmbang L., (Pringgaséla).
109. (Ragi kuning) tĕlu[e] manu[e] tumpa[e] L., (Songa[e]).
110. Tĕrontong L., (Pĕngadangan).
111. Tibu alam tandan gulu L. (Pringaséla).
112. Timba pasirĕman K., (Lènè[e]).
113. Todjang L., (Sĕmbalun).
114. Toréjan L.m., (Pringgaséla).

Beschouwen wij nu deze ruim honderd namen voor heilige plaatsen (graven, steenhoopen en bronnen) en heilige

weefsels, dan valt ons direct op, dat een zeker aantal ervan van Javaansche, zelfs van Hindoejavaansche origine is.

Het grootste gedeelte echter is van Sasaksche afkomst, het zijn veelal plantnamen, die ten deele ook weer plaatsnamen werden, en gewone plaatsnamen als „heuvel", „steen", „bron", enz.

Wij zullen thans de namen één voor één de revue laten passeeren.

1. Ai' ĕmbu', „opwellend water", dus een gewone Sasaksche plaatsnaam. Hiernaast komt de naam Rĕmbu' (97) voor, die wel als Javanisme is te beschouwen, op dezelfde wijze als rĕmbulan, radité, waarin het Oudjavaansche honorifieke praefix *ra-* voorkomt; vgl. nog den heiligen bergnaam Randjani van Ra + Andjani. [1])

2. Ai' inĕm, „drinkwater" is ook gewoon Sasaksch.

3. Ai' jama is mij etymologisch onduidelijk.

4. Ana' nènè' beteekent „kind van den Heer (God)"; het is een Sasaksche term, doch het ermee aangeduide weefsel is *ikat*, hetgeen zeer merkwaardig is, daar de Sasaks overigens geen ikat-weefsels kennen, doch volgens Haar (o.c.p. 74) staat het vast, dat deze *ragi* geweven werd door een der voorouders van het tegenwoordige districtshoofd van Masbagi'.

5. Apit bangké is een technische Javaansche uitdrukking; het beteekent „bekneld door lijken" en wordt gezegd van een middelste kind, dat in leven blijft, terwijl het oudere zoowel als het jongere kind overleden zijn. Op Java vereischt dit als magisch-gevaarlijk beschouwde geval een „ruwat" ceremonie.

6. Ara tĕtĕmbènin is een Sasaksche boomnaam, volgens Haar o. c. p. 61 de saroeng-boom.

7. Bajan is de naam van een bekend dorp, die telkens weer terugkeert als element van *umba'*-namen.

8. Bajan atas, zie 7.

9. Bandja' sari en (10) Bandjar gĕtas zijn eigennamen, hetzij van personen dan wel van mythologische plaatsen.

Volgens Haar is B. gĕtas de naam van een opstandig hoveling uit den tijd van den vorst van Sélaparang (o. c.

---

[1]) Andjani komt ook als desanaam in Oost-Lombok voor.

p. 64)[1]; Bandja' sari, dat thans opgevat wordt als „straal van de ondergaande zon" (Haar, o.c.p. 83), zou m.i. wel een verbastering kunnen zijn van Bandjaran sari, een niet meer begrepen naam van een plaats in den hemel, waar gesneuvelden aankomen, zooals dit in verschillende Oudjavaansche (en Balische) geschriften verhaald wordt; synoniemen zijn bandjaran santun en b. sĕkar (zie T IV 1039 s.v. bandjar). Als wij nu weten, dat een thans goddelijke vereering genietende vorst van Sakra (die uit een ijzeren kooi, waarin hij gevangen was, spoorloos wist te verdwijnen en wiens geest thans over Lombok rondwaart[2]), Déwa Mas Pandji heet, zien wij dus ook hier weer de namen van Javaansche mythologische figuren gebruikt door levende Sasaksche vorsten. Ook hier is dus invloed van Javaansche (mythologische) voorstellingen merkbaar.

11. Banté'; een Sasaksche boomnaam.

12. Batang ampat; aldus genoemd naar de vier breede roode banen in het weefsel (Haar o.c.p. 75). Wij hebben dus hierbij niet te denken aan de Javaansche en Sasaksche beteekenis van „lijk", doch aan de Oudjavaansche beteekenis van bamboekoker, dus de vier strooken worden met kokers, op een rij naast elkaar, vergeleken. Dus ook hier zou (oud)javaansche invloed aan te nemen zijn.

13. Batara basong is verre van duidelijk.

Het eerste woord is natuurlijk het Skr.-Jav. bhaṭāra. Basong is een hoog of litterair woord voor „hond". Het is mogelijk, dat hier aan den hellehond gedacht wordt[3]) (Sona yaksa, Asu gaplong), daar ook andere Javaansche mytho-

---

[1]) Ook v.d. Tuuk geeft naast B. sari elders Bandjaran gĕtas (IV, 726) helaas zonder verderen uitleg; dat B. sari (en varianten) ook in de Amir-Hamza verhalen voorkomen, behoeft nog geenszins te wijzen op invloed van dezen cyclus op den Sasakschen godsdienst. Deze Amir-Hamza verhalen toch waren tot voor kort (nog geen 50 jaar!) *onbekend* op Lombok en de huidige populariteit ervan onder de waktu lima (juist niet onder de waktu tĕlu) is onder modernen invloed van Java ontstaan; naar deskundigen mij mededeelden, stamt deze uit den tijd kort vóór den aanvang van de 20e eeuw.

[2]) Memorie v. Overgave van Mann, bij Haar o.c.p. 54.

[3]) Vgl. nog onder Pĕngadangan (no. 81).

logische figuren, zooals Idadari (= widadari, zie beneden, no. 43, 44) voorkomen.

14. Batara guru. Haar geeft Patĕra guru en vertaalt met „houtsnijder", o.c. p. 61, 67, doch deze vertaling is zeer vreemd. „Pattra" beteekent wel „bladmotief", „patroon" (zoowel bij schilderen als bij beeldhouwen), doch de combinatie pattra guru is hoogst onwaarschijnlijk; ik zelf hoorde te Sĕmbalun de uitspraak Batĕra guru, dat dan Batara (Bhaṭāra) Guru zou zijn; dat van alle Javaansche mythologische namen de meest bekende hier te Sĕmbalun bewaard zijn gebleven, is zeer waarschijnlijk, gezien, dat ook zelfs minder bekende figuren en namen hier voortleven.

15. Batu lilih beteekent „zachte, vloeibare steen".

16. Batuwa is een Sasaksche formatie (thans bĕtuwa) die „oud" of „de ouden" beteekent.

17. Bĕdus beteekent „geit"; het is Sasaksch en een der zéér weinige gewone diernamen van een weefsel, naast de talrijke plant- (boom- en bloem-) namen; over de namen Kĕrata (no. 51-54) en Gaga* (no. 37-38) die als mythologisch te beschouwen zijn (evenals Batara Basong) zie beneden.

18. Bĕlian Bajan, de balyan van B. Over Bajan zie onder 7.

19. (Makam) Budi bĕringin wordt door Haar (o. c. p. 67) vertaald met „de aanbidder tot heil". Hoe komt men aan deze verklaring? In de woorden „boedi" en „bĕringin" ligt zij zeker niet. Doch als men aanneemt, dat hier aan de „bĕringin bodhi", de waringin, waaronder de Buddha tot inzicht kwam, gedacht werd (vroeger, bij de naamgeving), zou — bij latere geslachten — het begrip van „heil, verlossing" hebben kunnen voortleven. Ik geloof hier dus nog wel een reminiscens van dezen — op Java en verder — natuurlijk mythologisch geworden naam (evenals Gangga, Narmada, Suranadi) [1]) in te mogen herkennen.

20. Bukit baok volgens Haar (o.c. p. 67) de „koude heuvel", echter volgens v.d. Tuuk (IV 768) en ook volgens Sasak-

---

[1]) Gangga bijv. nog in Yèh gangga, een oud heiligdom bij Pèrèan op Bali, Narmada, de lusthof der Balische vorsten op Lombok, Suranadi een heilige bron op West-Lombok. Vgl. nog de vele Hindoesche rivier- en bergnamen, zoowel op Java als op Bali en zie p. 248 n. 1.

sche zegslieden de „baard-heuvel" (vgl. nog op Bali: *bukit djambul* = de „kuif-heuvel").

21. Bulan purnama (vgl. no. 91 Purnama) is „de volle maan". Thans wordt volgens Haar (o. c. p. 63 en 68) de vertaling „helder" opgegeven. Merkwaardig is nog, dat dit weefsel „Bulan purnama" hoort bij de heilige plaats Budi bĕringin. Hierbij moet dus tevens de aandacht erop gevestigd worden, dat de woorden bĕringin en bulan niet de Javaansche, doch de Sasaksche vormen zijn.

22. Bumbang is een plantnaam (een bamboesoort).

23. Buwa' bĕringin en 24. buwa' bunut, beide de vrucht van bepaalde ficus-boomen. Vgl. nog onder no. 21.

24. Dèn Dĕmung, afkomstig van Radèn Dĕmung, thans als naam van een vroegeren mĕntĕri van Bajan opgegeven (Haar o. c. p. 83); het is evenals bij Déwa Mas Pandji ook hier duidelijk, dat ook deze (half-historische) persoon zijn naam zelf ontleende aan een Javaanschen ambtstitel.

26. Déwa, 27. Déwa bongko', 28. Déwa daranja, 29. Déwa ngasih, 30. Déwa rĕban, 31. Déwa ronggo', bevatten alle het Hindoe-Javaansche woord „déwa", dat dus naast „batara" (zie onder 13 en 14) bewaard is gebleven. Het heeft hier wel de waarde van „heilig", Sint. Bongko' is ook de naam van den heiligen steenhoop in de dasan Bilo' (zie Hoofdstuk I § 2 p. 203). Nu beteekent *bongko'* echter ook „krom, gebocheld", en dit herinnert ons direct aan I Bungkut, het gebochelde vrouwtje, dat in de maan zit en daar spint onder een waringin-boom! Waar wij ook te Sĕmbalun de namen *bĕringin* en *bulan purnama* tegenkwamen, rijst een oogenblik de vraag, of er tusschen deze drie een verband te leggen is, te meer nog waar bij de Javanen ook de waringin sungsang of omgekeerde waringin in de maan wordt gezien. *Daranja* ziet er uit als een verbasterd Sanskrit (Hindoe-Javaansch) woord, doch ik durf het niet verder te identificeeren. D. ngasih [1]) is weer Javaansch, hiernaast hebben wij den

[1]) Deze combinatie van een Skt. en O. J. woord vindt men ook nog in Pé Darmasih (Dharma + sih), den naam van een vroeger hoofd, van wien thans nog vele afstammelingen te Sĕmbalun wonen (vgl. Haar, o.c. p. 65).

Sasakschen vorm Ina' sih (no. 46). D. rěban: rěban is Sas. en beteekent „poel"; het komt behalve in het reeds behandelde Rěban déwa bongko' (no. 27) ook nog voor in Rěban bandé (94), Rěban béa' (95), waarbij bandé „dijk afdijking" beteekent en béa' = „rood" is. Ronggo' beteekent „verbroken" (ook van vasten, van een gelofte).

32. Dongo beteekent volgens Haar (o. c. p. 82) „onverschillig".

33. Édang pětong is de Sas. uitspraak van Wédang pětung, warm water (-bron) bij een bamboe. Het afvallen van de *w* is zeer karakteristiek, vgl. Idadari voor Widadari, Irasuta voor Wirasuta. Dergl. Sasaksche omvormingen van Jav. woorden vindt men verder in Tělaga měmbang (108), Rumpang djorong (97) naast R. djurang (98, 99), enz.

Over vermoedelijke vertalingen zal nog bij Kěrata (51-54) gesproken worden.

34. Ĕmbing punti' zou volgens Haar (o.c. p. 79) als „pisangvijver" vertaald moeten worden, hetgeen zeer goed overeenstemt met het feit, dat deze heilige plaats een groote vijver bij Ganti is.

35. Ĕndĕs is zoowel een oude pinangnoot (buwa' ĕndĕs) als een katimunsoort.

36. (Umba') èro = de umba', die rondgedragen wordt.

37. Gaga' mangki' ana' en 38. (Ragi kuning) Gaga' ngasĕm beteekenen: „de kraai met piepende jongen" en de „bittere kraai". Hoewel gaga' ook wel een gewoon Sas. woord is voor „kraai" en bij uitbreiding voor „roofvogel", meen ik toch, dat hier aan Jav. invloeden gedacht moet worden, met name waar tegenover Gaga' ngasĕm (een m y t h o l o g i s c h e naam) het Jav. Gagak sarkara = Daṇḍang gĕṇḍis staat. Voorts heeft men in de oudere zoowel als de jongere Jav. litteratuur verschillende mythologische en historische persoonsnamen met Gagak, bv. Gagak aking[1]), Gagak twas[2]), Gagak rimang[3]), waarnaast dan ook nog Ḍaṇḍang pĕṭak, Ḍaṇḍang irĕng en Ḍ. gĕṇḍis staan.

[1]) In het Bubhuksa-verhaal.
[2]) In Djapatuan
[3]) Het paard van Aria Djipang.

Men vergelijke het opgemerkte onder Bandjaᵉ sari (9).

38. Gĕlĕm is het gewone Sasaksche woord voor „avond" en „nacht". Toch meen ik, dat hier wellicht een andere nuance in beteekenis wordt bedoeld. Dat de wortels: dĕm, lĕm, rĕm, identiek zijn en alle d i e p (binnen of donker) beteekenen, is bekend. Nu beteekent gĕlĕm in het Balisch „ziek", en in 't Jav. „willen". Hier ziet men, hoe zelfs dezelfde afleiding (met gĕ-) van den wortel -lĕm schijnbaar ver uiteenliggende beteekenissen kan hebben. Beteekenisverwant aan Sas. gĕlĕm (avond, nacht) is Mal. ma-lam. De nuance „donker" (die ook op „diep" teruggaat) blijkt uit Balische woorden als gu-lĕm „wolk", sĕ-lĕm „zwar", ti-lĕm (nieuwe maan). De nuance „binnengaan", „ondergaan" is weer vertegenwoordigd in pĕ-ndĕm en tanĕm (planten en begraven), mĕ-dĕm en mĕ-rĕm (slapen), ngrĕm (ondergaan van sterren), si-lĕm (onderduiken in het water), rĕ-ndĕm (weeken in water); ook Sas. kĕ-rĕm, Bal. kĕ-ĕm „zitten te „broeden" gaan terug op de nuance „binnen" of „onder".

De beteekenis „willen" van het Jav., gĕ-lĕm, verklaart zich uit den verwant dĕm-ĕn „iets lekker vinden", waarvan wel het grondbegrip is „ingaan op iets", „ingang vinden", dus „binnen". Het Bal. gĕ-lĕm voor „ziek" kan men zoowel uit 't begrip „ingang vinden" (binnen) als uit „binnengaan", „ondergaan", verklaren.

Ik meen, dat wij in den eigennaam voor het heilige weefsel dus niet moeten blijven staan bij de tg. Saksaksche beteekenis van „nacht" doch aan een andere phase van „donker" en "diep" [1]) moeten denken.

40. Gili lĕbur, de naam van een eilandje.

41. Gunung kĕntar, de naam van een berg.

42. Gurung lĕpas „achterwege gelaten inslag" (bij het weven) [2]).

---

[1]) Vgl. nog de beteekenisontwikkeling van da-lam, in 't Mal. gewoon „diep", en „binnen", in 't Jav. ḍa-lĕm „wat binnen is", binnenshuis, paleis, waarbij echter de oorspronkelijke beteekenis nog steeds nagevoeld wordt.

[2]) „Het blijkt dan ook dat op onregelmatige afstanden de inslagdraad achterwege is gebleven, zoodat men als het ware kleine stukjes „vaste franje ziet" (Haar, o.c. p. 63).

43. Idadari dongo en 44. Idadari ngamu^e hebben beide het Hindoe-Javaansche element idadari van widadari (Skt. widyādhārī, hemelnimf); ook hier is dus de *w* afgevallen evenals in Édang pĕtong en Irasuta.

Voor dongo zie onder no. 32. Ngamu^e is amok-maken, vergelijk hierbij 92. Putri ngalap, „de stelende prinses", in beide gevallen dus Hindoe-Javaansche termen, en beide van o n g u n s t i g e (g e v a a r l ij k e) beteekenis.

Van het weefsel Putri ngalap wordt dan ook beweerd „dat degene, die het aanraakt overdag in het klein steelt" (Pauw o.c. p. 198, Haar o.c. p. 73), terwijl evenzoo van den heiligen doek Idadari ngamu^e beweerd wordt, dat hij krankzinnigheid zou veroorzaken (Pauw o.c. p. 198).

45. Idjo sĕlongsong, vgl. no. 104 sĕlongsong.

Haar (o.c. p. 83, 88) vertaalt, „groene scheede" en „scheede". Nu zou „groene scheede" toch per se *s. idjo* moeten luiden, en *idjo s.* hoogstens kunnen beteekenen „het groene, dat als scheede dienst doet". Van der Tuuk geeft (III, 274 en I, 601 s.v. tjrongtjong) „trechter", en vergelijkt bat. saluksung, mak. en bug. salusung, men. tjarotjo^e en Maleisch van Kutei kĕtjongtjong; vgl. nog Bal. sĕlungsung(an) een korfvormige deksel en Jav. sĕlangsang een soort van trechter (GR. I: 840). Waar „trechter" en „scheede" in vorm een zekere overeenkomst kunnen hebben, is het mogelijk, dat hier sĕlongsong inderdaad „scheede" beteekent, zooals aan den heer Haar werd meegedeeld; echter blijft de moeilijkheid, dat *idjo* voorop staat. Het gewone woord voor „scheede" is *sarung*.

46. Ina^e sih is een Sas. nevenvorm van het boven besproken Déwa ngasih (no. 29).

47. (Ra)dèn Irasuta, is weer Sasaksche uitspraak van het Hindoe-Javaansche Raden Wīrasūta. Over de afgevallen *w* vergelijke men Idadari en Édang. Wīrasūta „heldenzoon" is een zeer algemeene eigennaam (zoowel in de Jav. mythologie als thans nog op Bali).

48. Kĕbia is mij onbekend; het is mogelijk een verbasterd Arabisch woord; zou het autochthoon zijn, dan zou het kunnen samenhangen met kĕbiah en kebiak (Bal. „hevig,

erg" van pijn) en kĕbiar, het groote of volledige gamĕlan-orkest).

49. Kĕloto* „een rijpe, doch nog niet ontbolsterde vrucht". Deze Sasaksche beteekenis komt overeen met Jav. klotok „schil, bolster, huid") [1]).

50. Kĕmbang kuning, „de gele bloem". (Het is ook de naam v.e. desa dicht bij Sĕlong.

51. Kĕrata bĕkurung, 52 Kĕrata mama*, 53 Kĕrata ngiring ana*, 54 Kĕrata nina.

Kĕrata is het boschhoen, Bal. kèkèr.

Haar merkt op (o.c. p. 64): „Waar de naam „kerata" zoo „veelvuldig teruggevonden wordt bij de heilige draagdoeken, „ook die van Sembaloen — zie beneden — zou men geneigd „zijn te gelooven, dat de boschkip zelve als heilig beschouwd „wordt. Dit is evenwel in het geheel niet zoo: van een „verbod tot het dooden van, of het jagen op boschkippen „en boschhanen is geen sprake. De oorsprong van het geven „van den naam boschkip of boschhaan aan een heiligen „draagdoek moet hierin gezocht worden, dat men nog steeds „gelooft, dat de geesten der voorouders in de boschhoen„ders varen. Toch worden deze dieren niet vereerd".

Deze opmerking nu is van groot gewicht. Helaas wordt er niet bijgezegd, of de geesten van alle dan wel van speciale voorouders in de boschhoenders varen.

Stellen wij nu hiernaast, dat op Bali in een zeer oude desa, nl. Trunjan aan het Batur-meer in een tempel (pura Kĕntĕl gumi) een boschhen (batara kiuh) uit goudblik en een boschhaan (batara kèkèr) uit brons bewaard worden, die daar goddelijke vereering genieten [2]) en — zooals alle Balische oudheden, die als heiligdommen bewaard worden — ingewikkeld zijn in tallooze doeken. En dat op Bali evenmin het boschhoen vereering geniet! Wij hebben hier

---

[1]) Op Bali in het Zuiden van Kloengkoeng, bij zee, komt een pura sĕgara Batu Klotok voor, die bijzonder heilig is. Deze vormt o.a. een der staties in de groote processie van de goden uit den Bĕsakih-tempel.

[2]) Zie hierover W. Spies in dit tijdschrift deel 73 (1933), p. 223-224, alwaar ook zeer fraaie afbeeldingen naar uitstekende foto's van den heer Sataki (uit Malang).

dus in beide gevallen vereerde voorwerpen, dezelfde dieren voorstellende, die als levend in de natuur niet vereerd worden.

Maar Sěmbalun en Trunjan staan niet alleen. Naast de boschhoenders van deze plaatsen heeft men de steenen beelden van hanen in de pura Manasa (in Noord-bali, bij Sinabun), een der alleroudste tempels, waar ook verschillende oudheden bewaard worden en die bovendien nog in de oudste oorkonden reeds vermeld wordt.

En — naast deze steenen haan van Manasa heeft men de gouden kippen van Solo! Zooals bekend, behooren immers onder de upatjara van den Susuhunan drie gouden hoenders en wel: 1) een kloekhen met kuikens (babon kutuk); 2) een haan (sawung galing[1]) 3) een krielhaan (katé).

Vergelijkt men nu hiermee de Sěmbalunsche heiligdommen, dan hebben wij ook daar: 1) een klokhen met kuikens; 2) een boschhaan; 3) een boschhen 4) een gekooiden boschhaan. Sěmbalun omvat dus zoowel wat te Solo als upatjara bewaard wordt als wat te Trunjan als tempelschat vereering geniet.

Maar in Sěmbalun van thans zijn het slechts doeken. Hieruit volgt, gezien het nog bestaan van de voorwerpen zelve te Solo en te Trunjan als hoogste heiligdommen, dat deze doeken oudtijds de draagdoeken geweest moeten zijn voor voorwerpen, wier naam zij nu nog dragen.

En zoo zullen ook de andere namen van doeken verklaard moeten worden. Men had dus oudtijds ook te Sěmbalun upatjara, en wel upatjara van Hindoe-Javaansche origine.

Het instituut van heilige bronnen, wier water gedragen werd in gewijde doeken, is autochthoon; deze doeken kregen dan den naam van de bron, wier water zij vervoerden. Doch daarnaast waren er andere doeken, waarin upatjara (te vergelijken met de ornamenten op Zuid-Celebes) ver-

[1]) Zie over Sawung galing nog CENSE, *De kroniek van Bandjarmasin*, (1928) p. 145 en de voetnoot aldaar.

voerd werden of in processies gedragen en die dan heetten naar die voorwerpen. Later, toen de Hindoe-Javaansche overheersching verdween, verdwenen op den duur ook die voorwerpen, doch de doeken bleven en werden opgenomen in het bestaande instituut van gewijde draagdoeken voor heilig bronwater [1]).

Deze oplossing, die in dit geval zoo duidelijk is, omdat wij gelukkigerwijze de voorwerpen zelve elders nog terugvinden, zal ook een aantal andere namen kunnen verklaren naar hun diepere beteekenis.

55. Kĕrèmbong 56. (Umbaᵉ) Kombong, 57. Kombong njur. Hierbij hoort nog het Sĕmbalunsche woord *Kĕkombong* inplaats van *umbaᵉ*, dus als soortnaam voor „heilig weefsel". Dit *kombong* hangt niet direct samen met „batu kombong", puimsteen (zie Pauw, o. c. p. 185, noot), doch met *kĕmbong*, „vol, gezwollen zijn" en met *kĕmbĕng* „vol water zijn" (bv. de oogen vol tranen, de wolken vol regen). De beteekenis is dus „vol water zijn", hetgeen wel uitnemend past voor een gewijd weefsel, waarin heilig water gedragen wordt. Ontleening van Sĕmbalun, zooals Haar dit (o.c. p. 78) denkt, is dus zeer wel mogelijk, echter niet noodzakelijk.

58. (Umbaᵉ) Kuriᵉ. Dezen naam kan ik niet verklaren.

59. Landéjan bajan = het krisgevest van Bajan.

Landéjan is weer een Javaansch woord, waarbij nog vermelding verdient, dat een der kleine dasan's, dichtbij dasan Biloᵉ (zie Hoofdstuk I § 2 p. 203) ook Landéjan heet. Over typisch Javaansche plaatsnamen over heel Lombok zie beneden, Hoofdstuk IV.

60. Langko is de naam van een weefsel, behoorende bij de heilige plaats Sumur Djamdjam, waar het graf van een der vroegere vorsten van Lombok zou zijn. Deze vorst zelf heette Langko. Waar wij reeds vroeger Javaansche en Hindoe-Javaansche namen aantroffen als Radèn Dĕmung,

---

[1]) Bovendien worden de kĕrata mamaᵉ en kĕrata nina bewaard door de afstammelingen van een zekeren Pé Darmasih, een h o o f d u i t v r o e g e r e t ij d e n. Nu is Darmasih weer een echte Hindoe-Javaansche naam (Dharma + sih), hetgeen al weer op Hindoe-Javaansche traditie te Sĕmbalun wijst; zie nog bij Madjapait (no. 70) en bij Parigi (no. 84, 86).

Radèn Irasuta, Gaga' asĕm, Bandja' sari en Bandjar gĕtas, Déwa Mas Pandji, D(h)armasih, meen ik ook in Langko het Hindoe-Javaansche Langka te mogen herkennen, te meer waar het hier de naam van een vorst zou zijn.

61. Lĕkong boro' is weer een plaatsnaam (Lĕkong bovendien de naam van een dasan).

62. Lĕlampa' en 63. Lĕlampa' pusĕt, beteekenen „spoor", resp. „spoor van den navel".

64. Lènè', 65. Lingsar, 66. Lombo' zijn alle plaatsnamen.

67. Longka' beteekent „geul".

68. Lowang pèkat en 69. Lowang tuna beteekenen Papagaaien-kuil en Paling-gat.

70. Madjapait. Over de nog levende traditie, dat de Sĕmbalun-bevolking van Madjapait zou afstammen werd reeds gesproken (zie Hoofdstuk I § 3, p. 209).

Dat de naam Madjapait zoowel voor weefsels als heilige plaatsen, met name rondom Sĕmbalun frequent is, werd reeds door Haar geconstateerd. Ook vertelt deze auteur, dat Madjapait de v o o r n a a m s t e heilige plaats is (o.c. p. 61).

71. Mĕntédja van tédja „glans" is weer van Hindoe-Javaanschen oorsprong vgl. nog Tĕrongtong (no. 110)

72. (Kubur) Montong monggo en 73. Montong sĕtinggi de „bochel-heuvel" en de „hooge heuvel" zijn weer Sasaksche aardrijkskundige namen, zooals de verschillende Ai', Batu, Bukit, Gunung, Longka', e.a.

74. Mumbul, „bron, wel", is een (ook op Bali) veel voorkomende Javaansche plaatsnaam.

75. Naga puspa volgens Haar (o.c. p. 73) weefsel van Pĕngandangan, doch tevens „een steeds weer terug keerende naam" [1]), is ten eerste een Sanskritwoord en nog steeds op — Java — de naam van een bekende plant, wier „schoone gele bloemen tot insmering van het lichaam en als geneesmiddel worden gebruikt" (Acacia Farnesiana Wlld.)

---

[1]) Pauw b.c. p. 192 geeft voor de desa Kĕtangga nog een weefsel „naga poesaka", dit kan òf verkeerd verstaan zijn, òf een reeds bij de bevolking – door onkunde – ontstane verbastering van naga puspa. Men kan het echter ook als een anderen naam opvatten, en wel als „ de heilige draak, die pusaka is"; het blijft ook dan een Hindoe-Javaansche naam.

en van een boom (de Mesua ferrea), waarvan de „geurige bloemen (eveneens) in zalven en smeersels gemengd worden" (GR. I: 240 s.v.). Doch bovendien is Tjarang naga puspa een der namen van Pandji, waaronder hij in den strijd tegen Singasari de prinses schaakte. In verband met de andere Pandji-namen, meen ik dus ook hier een herinnering aan deze Javaansche figuur te moeten aannemen.

76. Nap-nap kan ik niet verklaren. Is dit een verbasterd Arabisch woord (vgl. sumur Djam-djam), of hangt het samen met Bal. nap „afgekoeld, bedaard, tot stilte (rust) gekomen"?

77. Orong ranté mas en 93. Ranté mas.

Orong beteekent volgens Haar (o.c.p. 61) „vijver".

Panah „ranté", de „ketting" pijl, is in de Sasaksche wajang een wapen, dat daar echter den vorm van een triçūla + tjakra heeft. Zie boven, p. 217, Hoofdstuk II, 1, Wajang lĕlèndong. Naam en begrip zijn dus van Javaanschen oorsprong, gezien het voorkomen ervan in de wajang. In dit ranté mas hebben wij weer een typisch voorbeeld van een „embleem" of poesaka-voorwerp.

78. Pantung palung is niet duidelijk; wel heeft men in 't Bal. pantung „een zeer groote kreefsoort", dus deze gewijde plaats zou daarnaar kunnen heeten, als inderdaad daar deze kreeften aanwezig zijn; zulks vermelden echter de auteurs (Pauw, Haar) nergens [1].

79. Pasung lombo". Hiervan zegt Haar (o. c. p. 83), dat dit weefsel "genaamd is naar de Pangasih van Lombok, wiens graf nu en dan besproeid wordt door het opborrelende water van de daarbij ontspringende heilige bron". Pasung is Javaansch en beteekent „gift". Met Lombo" wordt hier niet het eiland bedoeld, doch de bekende plaats Lombo" (zie no. 66) van dien naam.

80. Pĕlapa" ĕntal en 81. Pĕlapa" (n)gampèng beteekenen „bladnerf van de lontarpalm" en „geknakte bladnerf"; beide zijn dus weer Sasaksche „plant"-namen.

[1]) Ik wijs ook op pĕntung Jav. „knots, knuppel" en pĕntung Bal. „een kris van hout" (zie hiervan nader T IV, 37 s.v.) en palu Jav. Bal. „hamer". Men zou dan aan een wapen of embleem kunnen denken, zooals bij ranté mas of de „halu" der Oud-Javaansche vorsten; vgl. ook nog no. 90 Piling.

82. Pĕngandangan is een plaatsnaam. Het dorp van dien naam is „de lepra-desa" (Haar o.c. p. 73; Pauw vermeldt zulks niet).
Gaat de naam misschien terug op „adang", „iemand op den afwachten"? Men kent de „né ngadang", de monsters, die de ziel in het hiernamaals opwachten, waaronder bv. de Asu gamplong (vgl. no. 13 Batara basong), doch ook bestaat er op Bali een geloof aan een aap, die in de bergen de wandelaars opwacht en hen om voedsel vraagt; deze heet *djĕro njoman pĕngadangan*. P. zou dan een plaats van monsters en verschrikkingen zijn. Hangt dit samen met het verblijf der leprozen aldaar?

83. Pĕraba malang is weer (Oud-)Javaansch. *Prabhā* is glans, gloed, licht, doch ook aureool, stralenkrans (zoowel achter en om 't hoofd, als ook rondom of achter het heele lichaam); *malang* is „dwars-in-den-weg", ook „wat tegenwerkt". Als staande uitdrukking is mij deze term niet in 't Javaansch bekend. Doch een „tegenwerkende (vijandige) gloed" is in de Javaansche (Sasaksche) wereldbeschouwing iets zeer gewoons. Met deze beteekenis zou zeer goed overeen komen, wat Pauw (o.c.p. 199) meedeelt over dit weefsel: „de ragi peraba malang kan iemand geheel in het ongeluk storten", vooral als men hierbij bedenkt, dat omtrent andere weefsels telkens verhaald wordt, dat ze *speciale* ziekten of gebreken veroorzaken en ook weer kunnen wegnemen; de pĕraba malang zou dus *algemeen* tegenwerkend en gevaarlijk zijn.

84. Pĕrigi, 85. Pĕrigi madjapait, 86. Pĕrigi pringga.
Parigi is een steenen beschoeiing van een vijver, een put, ook vestinggracht of vestingwal, op Bali meer speciaal de steenen opgang tot de paleispoort. Wij kunnen dus vertalen met: (stads)wal, resp. de wal van Madjapait, de wal van Pringga, thans zijn het heilige *steenen*, die dezen naam dragen.

Over *Madjapait* hebben wij reeds bij herhaling gesproken. Over *Pringga* valt het volgende mee te deelen. Behalve de desa Pringgaséla (waartoe dit Pĕrigi Pringga behoort), bestaat er nog een oudere desa, tevens districtshoofdplaats: Pringgabaja. Beide zijn Hindoe-Javaansche woorden. Naast

Pringgaséla heeft men op Lombok ook nog: Séla parang, de oude hoofdstad. Séla (Skt. çaila) beteekent „rots, berg" en is ook een element in den naam der oudste Hindoe-Javaansche dynastie der Çailendra of Berg-heeren. *Pringga* beteekent ongenaakbaar. In het oudjavaansche Wṛtasañcaya vindt men (strofe 78, bij Kern, V. G. IX, 90) Pringga-durgā, terwijl Pringgadhani (met als synoniem Porabaya = de verschrikkelijke burcht) de naam van den kraton van Ghaṭotkaca is. Het woord „pringga" is dus wel een typisch element in Oud-javaansche (mythologische) burchtnamen, zoodat ook hier weer zoowel de term pĕrigi Pringga als de plaatsnamen Pringga-séla en Pringga-baja echt Javaansche verschijnselen zijn.

87. Pĕropoᵉ is weer Sasaksch, en van eenzelfde formatie als kĕrèmbong (no. 55) ten opzichte van kombong; popoᵉ is: wasschen, Bal. *pokpok* is ook „slaan bij 't wasschen", ook „kloppen", en „betten".

88. Pĕrwa is weer een weefselnaam, teruggaande op een ouden plaatsnaam *Pĕrwa*, „dat vroeger gelegen moet hebben, waar zich nu de Gawah Perwa in het district Sakra bevindt (gawah beteekent bosch)". Aldus Haar, o. c. p. 86. *Pĕrwa* gaat zeer waarschijnlijk terug op oudjavaansch (en Skt.) *pūrwa* en *parwa*, welke woorden vaak door elkaar worden gebruikt. Men vergelijke in dit verband het merkwaardige verschijnsel, dat er in Banjoewangi een „Alas Saloka" bestaat, en daarbij ook een „Alas Pruwa", hetgeen treffend met dit Sakra-sche Gawah Pĕrwa overeenstemt en nog te meer, als men de beteekenissen van Saloka (Skt. çloka) en pruwa of pérwa (Skt. parwa) vergelijkt.

89. Pĕtong bajan. Bamboe van Bajan.

90. Piling is weer de naam van een wapen, een soort knods (vgl. ranté mas no. 77 en 93 en het opgemerkte bij pantung no. 78).

91. Purnama, „volle maan", zie onder 21. Bulan p.

92. Putri ngajap, „de stelende prinses", zie hierover het opgemerkte onder Idadari ngamuᵉ (no. 44).

93. Ranté mas, de „gouden ketting", zie de toelichting onder Orong r.m. (no. 77).

94. Rĕban bandé, 95. Rĕban béa' beteekenen „ingedijkte poel" (of poel met dam), resp. „roode dam". Vgl. nog (Rĕban) Déwa bongko' (no. 27) en Déwa Rĕban (no. 30).

95. Rĕmbu' een Javaniseerende, deftige vorm van ĕmbu' (wel, opborrelend water), zie onder Ai' ĕmbu' (no. 1).

97. Rumpang djorong, 98. Rumpang djurang bongkot en 99. Rumpang djurang lĕbak.

Is *rumpang djorong* de Sasaksche vorm, *R. djurang* is de Javaansche gedaante van hetzelfde woord: „helling, glooiïng, ravijn". *Bongkot* is: „bol, bultig", *lĕbak* is „hol". Dit zijn dus weer plaatsnamen van hetzelfde type als ai', batu, bukit, rĕban, gunung, longka', lowang, montong, enz.

98. Sambang is weer Jav. voor „wacht, ronde, politie" (ook Bal.; 't Sasaksche woord is *langlang*).

101. Sarung ai', water-doek, dus een volkomen duidelijk woord, vgl. nog kĕrèmbong (no. 55) en kombong (no. 56).

102. Sĕgèlèng, thans de naam van een riviertje; gèlèng is een bundel of rolletje bladeren, en 't speciaal Sas. *gèlèng*, een balletje (opium), gaat het op 't begrip rol-rond terug.

103. Sĕlajor, gaat dit op den naam van het eiland Saleier bij Celebes terug?

104. Sĕlongsong, scheede, vgl. no. 45 Idjo sĕlongsong.

105. Sĕrusu' is „verward, dooreen" van draden, garen [1]), e. dgl.

106. (Makam) Suka tain. Haar vertaalt „heerlijk water" (o.c. p. 70). Het element *tain* is echter etymologisch onduidelijk. Het Skt. element (tevens O. J. en Jav.) *suka* komt in verschillende Lombioksche plaatsnamen voor, bv. Sukarara, Sukaradja, Suka mulya, Sukadana, enz

107. Sumur djamdjam: de put Zamzam, dus aan 't Arabisch ontleent, doch blijkens *sumur* via het Javaansch.

108. Tĕlaga mĕmbang. In *mĕmbang* hebben wij wel het Jav. (en Bal.) kumambang te zien: dus „drijvende". Men denke hierbij aan de *balé k(um)ambang*; het lustpriëel in een vijver (dus als een „drijvend eilandje"); het geheel beteekent dus: vijver met lustpriëel.

---

[1]) Deze doek brengt „geestesverwarring" mee („toorn en boosheid") volgens Pauw o. c. p. 198.

109. (Ragi kuning) tĕlu' manu' tumpak; *tumpak* is „van den eenen tak op den anderen springen" (gezegd van vogels, apen enz.); *manu'* is op Lombok een haan, tĕlu' manu' (Bal. *taluh manuk*) z.g. „haneneieren"; dit zijn zeer kleine eieren, die — naar men zegt — door een haan gelegd zijn en als magisch bijzonder krachtig beschouwd worden; zij worden boven op de padi in de rijstschuren gelegd zegenbrengend.

110. Tĕrontong is weer Javaansch en beteekent „lichten, schijnen" (van zon of maan), vgl. Mĕntédja (no. 71) glanzen, en Bulan purnama (no. 21 en no. 91).

111. Tibu alam tundan gulu, een zeer merkwaardige woordcombinatie, waarvan de beteekenis niet duidelijk is.

112. Timba pasirĕman, de bron, waar men baadt.

113. Todjang is weer een Sas. plaatsnaam (Bal. tjundang).

114. Toréjan is weer een Jav. formatie, zooals Landéjan. Wellicht gaat het terug op Turayan, Turian, (vgl. NJav. Turèn). Dit *turyan* is de naam van verschillende heilige plaatsen, en afgeleid van Tūrya, de vierde of hoogste graad van den mystieken „slaap" [2]).

Uit deze namen nu blijkt duidelijk, dat de vereering van heilige bronnen, met de heilige weefsels, waarin het bronwater gedragen werd, Oud-Sasaksch is. Het grootste aantal toch zijn gewoon Sasaksche namen voor planten, steenen, wateren, heuvels, enz.

Doch tevens blijkt eruit, dat de niet-Sasaksche namen Hindoe-Javaansch of Javaansch zijn en voor zoover men kan nagaan van mythologischen aard. Het zijn òf de namen van mythologische personen of van mythologische voorwerpen (wapens). Deze groep namen wijzen dus op een vroegere sterke beïnvloeding van Javaansche zijde op de oude dorpen Bajan en Sĕmbalun. Hier hebben dus eenmaal Javaansche prinsen (als generaals of stadhouders) gewoond en dezen hebben in die dagen hun *pusaka* of beter hun *upatjara* meegebracht.

---

[1]) Tumba Sas. bron; voorts is timba' (Sas.), timba (Jav.) „emmertje".

[2]) Zie PIGEAUD, *Tantu Panggelaran* (1924) p. 276-7 en GORIS, *Bijdrage Oud-Javaansche Theologie* (1926) p. 64 en 68. (In de Nag. K. zang 24, str. 2 komt turayan als plaatsnaam voor; in de Pararaton, hoofdstuk I, Turyantapada).

HOOFDSTUK IV

Javaansche invloeden

Behalve de Javaansche invloeden op het gebied van muziek en tooneel, die eerst door deskundigen vastgelegd zouden moeten worden (zie hoofdstuk II) en de in Hoofdstuk III reeds geconstateerde invloeden in de benamingen van allerlei heilige plaatsen en weefsels, mogen thans nog eenige andere sporen van dien invloed genoemd worden [1]).

De namaak-doek, dien de moeder direct na de geboorte van haar zoon begint te maken naar het model van een der heilige weefsels, heet *mudjo mali*ᵉ, hetgeen gezien de algemeen Indonesische trek om vreemde woorden op te lossen in tweelettergrepige, die zoo mogelijk aansluiten bij reeds bestaande woorden of wortels en bovendien de Sasaksche eigenaardigheid om de beginletter van vreemde woorden te nasaleeren, herleid kan worden tot *pudjawali*. Dit *pudja wali*, dat ook in 't Bal. voorkomt (zie Korn, *Adatrecht van Bali*, p. 83), is het Skt. *pūjāwali*, een keten, reeks, van vereeringen, dus terugkeerende vereering, waarbij tevens het Indonesische *bali*(ᵉ), *wali*(ᵉ) (weer, terug) tot steun diende. Dit *pudjawali*, dat dus eigenlijk het „verjaarsfeest", het „terugkeerende feest" beteekende, werd nu van het feest zelve, waarbij de jongen zijn nieuwen doek (ektypos van het heilige desaweesel als architypos) plechtig ontving, overgedragen op dien doek zelven.

Evenzoo heet het kleuren der draden van het weefsel *ngila* dat — als men het Oud-balische *mangnila* vergelijkt, teruggaat op Skt. *nila* „blauwzwart". Ook noemt men de draagstoel, waarin de kinderen naar het feest gedragen worden, *pradja*, welk woord verder in het Sasaksch gebruikt wordt voor de bruidsmeisjes, die met een adellijke bruid in haar draagstoel mogen zitten (Jav. *patah*, Bal. *gadinggading*).

---

[1]) Ook in hoofdstuk I werden op adatrechtelijk gebied een aantal Javaansche leenwoorden geconstateerd, zie p. 214.

Dit *pradjā* is al weer Skt. *prajā*, dat „kinderen", secundair „onderdanen" beteekent, en dus is ook hier weer het woord van de te dragen personen overgedragen op de daarvoor gebruikte zaak.

Even merkwaardig is, dat de heilige voorwerpen (die in verschillende desa's bewaard worden en die sterk herinneren aan de *gaoekang* van Zuid-Celebes) den algemeenen naam van *pandjĕnĕngan* dragen.

Nu blijken bovendien vele plaatsnamen op Lombok typisch Javaansch en vaak Hindoe-Javaansch te zijn.

Sluiten wij de talrijke Sanskrit plaatsnamen op West-Lombok, zooals Tjakra-nagara, Narmada, Suranadi, Godawari, Sindu, Tjarmawati, Mahendra [1]) uit, aangezien deze zeer waarschijnlijk teruggaan op het Balisch vorstenbestuur over dit gedeelte van het eiland, dan blijven nog een zeer groot aantal andere over.

Voor alles wil ik hier wijzen op de namen:

Madjapait (zie p. 209, Hoofdstuk I § 3 en Hoofdstuk III no. 70), Koripan naast Pagĕsangan, Kĕdiri, en Mataram!

Dan op Bandung, Malang, Waru, Djĕro Waru, Panataran, Wanasaba, Paré.

Voorts op „mythologische" namen als Praja, Présa, Suwéla, Suwangi, Suralaga, Suradadi, Sukadadi, Sukaradja, Sukarara, Sukamulya, Linggasinga, Kutaradja, Pringgabaja, Pringgaséla, Sakra, Sĕgara en Randjani (voor Ra + Ardjani, de heilige berg op Lombok, waaraan nog jaarlijks offers gebracht worden. Deze offers bestaan uit kleinere gouden voorwerpen, allerlei dieren voorstellende).

Op den (nog steeds bestaanden) naam van het Oost-Lomboksche Rijk (en kraton) [2]) Séla parang, naast Séla dara en Batu séla.

---

[1]) Vergelijk met de namen dezer heilige bronnen en badplaatsen in West-Lombok, het Purāṇische vers uit het loflied Sapta-ganggā, dat aldus begint: oṃ ganggā sindhu saraswatī suyamunā
godawarī narmadā kawerī sarayū
mahendratanayā carmawatī weṇukā.

[2]) De thans nog te Séla parang bestaande moslimsche vorstengraven vertoonen groote overeenkomst met *Westelijk* Voor-Indische bouwwerken in de gebruikte motieven.

Verder op typisch Javaansche woorden, die op Lombok plaatsnamen geworden zijn als: Landéjan, Darmadji [1]), Pawĕnang, Putjung sari, Wangsit en Mangsit, Awang, Mudjur, Tuna, Lulu, Luwang, Anjar, Ringgit en Majang, Sĕmpalan, Doḍokan, Lombok (!) [2]) Tĕrawangan, Sirah, Lĕbur, enz.

De lijst zou gemakkelijk met tientallen te vermeerderen zijn. Voor ons doel is het voldoende, aan te toonen, dat ook in de plaatsnamen zeer sterke Javaansche invloeden merkbaar zijn.

Het geheel samenvattende, zouden wij dus tot deze vragen komen: 1) Uit welken tijd dateert deze Javaansche invloed, over heel Lombok merkbaar? 2) Waarom is deze invloed met name vast te stellen voor de ingesloten hoogvlakte van Sĕmbalun, waarvan alle bewoners „van Madjapait" zouden afstammen (zie boven)?

Een antwoord hierop zal gegeven kunnen worden als de oud-Sasaksche babads nader bestudeerd zullen zijn [3]), doch niet alleen de babads, maar ook de merkwaardige ornamentkunst van de koningsgraven te Séla parang.

Tevens ware een nader onderzoek in te stellen naar de Hindoe-Javaansche invloeden op Zuid-Celebes [4]).

---

[1]) Vgl. den naam Pé Darmasih als stamvader van vele Sĕmbalunsche families. (Zie Hoofdstuk III no. 29).

[2]) Lombo' is ook de naam van een oudere, nu bijna verlaten havenplaats op Oost-Lombok.

[3]) Onder de hoorigheden van Ajam Wuruk hooren ook: Lombok mirah (Noord Lombok) en Sasak (Midden en Oost Lombok). Volgens de Babad Lombok zou Sunan Giri's zoon, Pangéran Prapèn, den Islām op Lombok gebracht hebben.

[4]) Uit het uitvoerige artikel van H. T. Friedericy, *De standen bij de Boegineezen en Makassaren*, in *Bijdragen* 90 (1933) p. 447 sqq., noem ik hier een aantal typisch (Hindoe-)Javaansche woorden: undang, bitjara, maradeka, sang aji, pusaka, pantara, wanuwa, Batara Guru, Mandjapai', poenggawa, tjitta padjala, bilang tana, djannang, enz. Hetzelfde geldt voor de Bandjarmasinsche chronieken. Kenners der Zuid-Celebes talen zouden zeer zeker nog veel meer (Hindoe-)Javaansche woorden kunnen aanwijzen.

De dateering van eenige oost-javaansche beeldengroepen

door

Dr. W. F. STUTTERHEIM.

A. De Pārwatī van Ngrimbi en haar groep.

Het is een weinig bemoedigend verschijnsel voor den kunsthistoricus, dat in de oudjavaansche kunst, vooral gedurende de zoogenaamde oostjavaansche periode, zoo weinig beelden een onmiskenbaren samenhang vertoonen en men zoo vaak tevergeefs zoekt naar wat wij in de europeesche kunstgeschiedenis een school zouden noemen.

Voor het meerendeel zijn slechts de beelden van één bouwwerk onderling sterk verwant en vinden wij in een ander bouwwerk, welks ontstaan onmogelijk ver in tijd van het eerste verwijderd kan liggen, beelden van onmiskenbaar andere meesterhand [1]). Zelfs onder de overtalrijke bijzettingsbeelden van den allerlaatsten tijd van Majapahits bestaan, welke alle in de verstarring hunner vormen overeenstemmen, ontdekt men niettemin zoo vaak verschillen, dat men zich verwonderd afvraagt hoe groot het aantal kunstenaars in den oudjavaanschen tijd wel moet zijn geweest,

[1]) Dit verschijnsel is merkwaardig genoeg en wordt duidelijk gedemonstreerd door het feit, dat men in de oostjavaansche kunstgeschiedenis bij enkele gelegenheden alleen reeds tengevolge van groote stijlovereenkomsten geneigd was twee beelden in één bouwwerk te plaatsen, ook al stond slechts van één dier beelden de herkomst vast (Ngrimbi — Soembĕrdjati). Zulks zou zeker niet geschied zijn indien gelijkheid van stijl vaker zou zijn voorgekomen. De verklaring van het verschijnsel lijkt mij te zoeken in het provincialisme der oudjavaansche maatschappij, waarbij elke streek doelbewust een van dien der naastgelegene afwijkenden stijl nastreefde; dit leert ons tenminste het huidige Java en Bali.

om zooveel verscheidenheid bij zooveel traditioneele gebondenheid in het leven te kunnen roepen [1]).

Op dezen regel nu maken een viertal beelden een algeheele uitzondering, een uitzondering even duidelijk sprekend als de regel op zichzelf is. Van deze vier beelden zijn er drie in het museum van het Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen te Batavia te vinden en twee hiervan verkregen door de studiën van Krom, Van Stein Callenfels, Bosch en Moens een groote bekendheid. Het vierde beeld bevindt zich echter in het museum te Kĕḍiri, dat de overblijfselen bevat van een op last van Resident van der Kaa op groote schaal gepleegden tempelroof — zij het dan ook, dat deze roof niet de bedoeling had 's mans bezit te vermeerderen, doch slechts te voorzien in eenige attractie voor het bezoek van een Gouverneur Generaal. Overblijfselen, zeg ik, want in den loop der jaren reisden de beste dier beelden naar het museum te Batavia af om daar hun laatste rustplaats te vinden.

Een enkele blik op de bij dit artikel gepubliceerde afbeeldingen van bedoelde vier beelden nu doet onmiddellijk in het oog springen, dat zij zooal niet door denzelfden beitel, dan toch door dezelfde school tot aanzijn kwamen; men bedenke daarbij, dat de twee, welke thans in afbeelding 1 en 4 gepubliceerd worden, niet meer over hun oorspronkelijk gelaat beschikken — bij het bataviasche beeld heeft men uit het beschadigde gelaat een nieuw gehakt, terwijl men bij het kĕḍirische beeld een geheel nieuw gelaat uit cement heeft geboetseerd; helaas is in beide gevallen het succes gering.

Alvorens nu nader op deze vier kennelijk bij elkaar behoorende beelden in te gaan (dit bij elkaar behooren zal gedurende de beschrijving, voorzoover dat noodig is, verduidelijkt worden), wil ik van elk hunner de beschrijving

[1]) De verschillen zullen na de bloeiperiode zijn toegenomen, daar wij mogen aannemen dat elk spoor van door Gajah Mada geinspireerd eenheidstreven werd uitgewischt door de onophoudelijke pogingen der vorsten om elk voor zich den door hem bezetten troon als den door de goden tot de hegemonie aangewezene voor te stellen.

Afb. 1. Beeld no. 1. Museum Batavia no. 104a. (Foto O. D. 946a.) Bijzettingsbeeld in ardhanāri-vorm uit de 2e helft der 14e eeuw. A. D.

Afb. 2. Beeld no. 2. Museum Batavia no. 256. (Foto v. K. 238.) Bijzettingsbeeld van Kṛtarājasa uit tjaṇḍi Soembĕr-djati. ± 1363 A. D. Wiṣṇu met çiwaitische kenmerken.

Afb. 3. Beeld no. 3. Museum Batavia no. 257. (Foto O.D. 945a.) Waarschijnlijk bijzettingsbeeld van de Regentes. ± 1380 A. D. Van tjaṇḍi Ngrimbi. Pārwati.

Afb. 4. Beeld no. 4. Museum Kĕḍiri no. 1. (Foto Holt.) Waarschijnlijk bijzettingsbeeld van Rājasanagara (Ayam Wuruk). ± 1400 A. D. Van Bandar lor (Kĕḍiri). Wiṣṇu.

en gegevens doen volgen, opdat wij gedurende de redeneering niet voortdurend in uitvoerige en herhaalde omschrijvingen behoeven te vervallen.

Men sta mij toe daarbij de beelden te rangschikken naar de grootte, waarbij ik het feit in herinnering roep, dat uit de oudjavaansche literatuur voldoende blijken kan, dat ook op Java eenmaal de bekende aziatische gewoonte bestond (die, zooals uit de gebruiken in de huidige kratons blijkt, nog bestaat) om het verschil in rang van vorstelijke personen uit te drukken in het verschil in grootte (of aantal) van datgene, wat op hen betrekking heeft [1]). Een rangschikking als door mij bedoeld is dus niet willekeurig en kan van beteekenis zijn bij het naspeuren van de personen, die door deze beelden werden uitgebeeld.

Vangen wij dan met het kleinste aan.

1. Ardhanārī [2]). M. B. G. no. 104a. Staande op een rond lotuskussen met aan de randen geschulpte bloembladen, tegen een naar boven een weinig breeder wordend, aan den bovenkant rond verloopend achterstuk. Links en rechts van de figuur lotusplanten, uit chineesche potten oprijzend, welke op een voetstuk staan en met ornament aan de basis versierd zijn [3]). De lotusplanten dragen elk een bloemknop, een half geopende bloem en een vrucht; elke plant draagt acht bladeren. Achter het hoofd van

---

[1]) Onder anderen komt dit tot uiting in het aantal der versregels, die Prapañca in de Nāgarakṛtāgama aan de verschillende personen der koninklijke familie wijdt en waarin hij met rang en positie rekening houdt. Het verschijnsel is zoo algemeen-aziatisch, dat het overbodig geacht mag worden het voorkomen ervan voor Java afzonderlijk aan te toonen.

[2]) Deze en volgende benamingen der beelden zijn de gebruikelijke iconographische, waarbij echter voortdurend bedacht dient te worden, dat bij bijzettingsbeelden de zuiver iconographische regelen op het tweede plan stonden en allerlei combinaties en wijzigingen mogelijk waren, welke in de indische iconographie als onjuist zouden zijn aangemerkt. Zie hierover de opmerkingen van MOENS in zijn bekend artikel over Hindoejavaansche Portretbeelden.

[3]) Naar de conservator van de keramische afdeeling van het museum te Batavia, de heer E. W. van Orsoy de Flines, mij mededeelt, is naar zijn meening de mogelijkheid niet uitgesloten, dat deze potten niet chineesch, doch kambodjaansch steengoed tot voorbeeld zouden hebben gehad.

de figuur bevindt zich een prabhāmaṇḍala, welke onversierd gelaten is. De figuur heeft een linker vrouwen- en een rechter mannenborst, benevens vier armen, waarvan de twee voorste de linkerhand in de vlakke rechterhand vóór het middel houden; in de linkerhand ligt een half geopende lotusbloem. Van de twee achterste armen houdt de rechter een triçūla, waarvan de buitenste tanden den vorm van wajra-punten hebben, de middelste dien van een speerpunt. De steel van dit voorwerp is ongeveer zoo groot als de gestrekte hand. De linkerhand houdt een geheel geopende lotusbloem, op de vrucht waarvan een boek is gelegen. Het ornaat van de figuur is het volgende:

de kroon bestaat uit het gebruikelijke diadeem met vijf antefixen, waarvan de twee achterste in de oorhangers overgaan, en is voorzien van een dubbelen, zoogenaamden majapahitschen stralenrand. Zeer kleine pareltressen hangen aan de voorzijde over het voorhoofd af. Onmiddellijk boven den schedel is het haar door een met zes antefixen versierden, geprofileerden ring samengehouden, waarboven zich het zevenhoekige eigenlijke lichaam van de kroon verheft, welks zes vlakken met een s-vormige, dubbele spiraal zijn versierd. Vanachter de kroon waaien aan weerszijden twee linten op, waarvan de twee bovenste aan hun uiteinden van een bloemvormig sierstuk zijn voorzien; het is niet onmogelijk dat deze bovenste linten geen eigenlijke linten bedoelen te zijn, doch een staand gouden versiersel gevormd hebben, ongeveer op de wijze, waarop de dansers op Bali bij het dansen van vorstenrollen wel links en rechts een alang-alangblad in de zijkanten van de kroon steken, dat dan met de bewegingen medetrilt. Aan weerszijden hangen voorts van de kroon over de schouders makara-achtige, van pareltressen voorziene sieraden af, waarschijnlijk de latere soempings, terwijl de oorhanger een gerekten toempal-vorm heeft en evenals elk ander sieraad van het beeld zeer gedetailleerd goudsmeedwerk te zien geeft, waarin de gebruikelijke motieven voorkomen. Achterboven de oor-schelp steekt een bloem;

de armbanden bestaan uit een bovenarmband, van drie antefixen en afhangende pareltressen voorzien, een schijnbaar gemakkelijk verschuifbaren tusschenarmband, die bij de voorarmen boven, bij de achterarmen beneden de elleboog zit en eveneens van afhangende

pareltressen voorzien is, en ten slotte een drietal tegen elkaar geschoven onderarmbanden, zonder afhangende pareltressen, doch elk geprofileerd en van een versierd sluitstuk voorzien. De handen droegen waarschijnlijk beide minstens een duimring, waarvan er slechts een zichtbaar is;

het halssieraad bestaat uit een waarschijnlijk in repoussé-werk uitgevoerd, halvemaanvormig, langs de geheele onderzijde van afhangende pareltressen voorzien sierstuk, dat bijkans de geheele borstvlakte bedekt;

een upawīta en priesterband loopen van den linkerschouder naar de rechterzijde, de eerste in een groote bocht tot op kniehoogte afhangend, uit vijf parelsnoeren bestaand, op het laagste punt verzwaard met een antefixvormig sierstuk van goudsmeedwerk en op de hoogte van het middel een sluitstuk vertoonend — de laatste onder halssierraad, upawīta en udarabandha doorloopend en op de huid gedragen;

een udara bandha is om het middel gespannen, doch verbergt het sluitstuk grootendeels achter dat van de upawīta;

een tweetal onder elkaar aangebrachte gordels, waarvan de onderste wederom met afhangende pareltressen is versierd, liggen om de heupen en schijnen de fijn geplooide, van geen (althans op de foto onzichtbaar) ornament voorziene kain vast te houden, terwijl twee linten met sierstukken aan hun einde, links en rechts van de precies in het midden gelegen sluitplooien van de kain hangende, de tegenhangers vormen van de bovenste opwapperende linten aan de kroon; kainslippen hangen aan weerszijden van het onderlijf geplooid neer; de enkelringen ten slotte liggen laag op de wreef der voeten en gaan onder het enkelgewricht door naar achteren om. Kleine en groote teenen zijn van teenringen voorzien. Het geheele beeld meet 149 cm. (Afb. 1).

Er behoeft na deze uitvoerige, echter niet volledige beschrijving — de samenstelling van de verschillende sierstukken kon niet overal worden aangegeven — nauwelijks meer de aandacht op gevestigd te worden, dat het ornaat bijzonder rijk is, rijker dan wij gemeenlijk aantreffen. Wat het beeldhouwwerk zelf aangaat, zoo valt omtrent het belangrijkste deel van het lichaam, het gelaat, geen oordeel te vormen,

aangezien dit geschonden was en daarna werd bijgewerkt door het geschonden gedeelte af te vlakken en daarin wenkbrauwen, oogen, neus en mond opnieuw aan te brengen. Hoewel men daarin, in vergelijking tot andere „restauraties", tamelijk wel is geslaagd en gezegd moet worden, dat het verkregen nieuwe gelaat zelfs, vooral wat de oogen betreft, niet on-javaansch mag genoemd worden, volstaat een blik op het profiel om duidelijk te maken, dat het oorspronkelijke gelaat meer naar voren moet hebben uitgestoken.

De handen zijn echter zeer grof te noemen, het modelé van de linker vrouwelijke borst (het beeld heeft een linker vrouwenborst, een rechter mannenborst), van de kainslippen, van de lotusplanten en enkele andere onderdeelen niet van een meesterhand getuigend en in menig opzicht tekort schietend.

Thans iets omtrent de geschiedenis van het beeld.

Het bevindt zich, zooals gezegd, in het museum te Batavia en is daar in 1893 gekomen door aankoop van enkele beelden uit de collectie Han Kok Ping te Soerabaja. Na ontvangen berichten werd in 1892 aan den Heer Groeneveldt opdracht verstrekt het beeld in Soerabaja te bezichtigen, waarop deze in 1893 van zijn bevindingen verslag deed aan de Directie van het Genootschap. Het beeld, dat als een Pārwatī bekend stond, werd voor de somma van f 300.— aangeboden en werd door den bezichtiger geheel ongeschonden geacht.

Hij verkreeg nog een toegift op den inmiddels door hem gesloten koop, bestaande uit eenige kleinere beelden [1]). Het is gelukkig dat de Heer Groeneveldt er zich niet toe heeft laten verleiden het beeld wat nauwkeuriger te beschouwen om, behalve de ardhanārī-gedaante, ook het geschonden gelaat op te merken, aangezien anders de koop misschien niet zou zijn doorgegaan en dit belangrijke beeld, dat de kooper voor niet meer dan een godenbeeld hield, wellicht verloren zou geraakt zijn. Als het beeld in Batavia is gearriveerd en de Heer Groeneveldt zich tot de inventarisatie zet, bemerkt hij de vergissing inzake de beteekenis en ver-

[1]) Zie N. B. G. 1892 pag. 50, 1893 pag. 59, 1893 pag. CXCV.

betert deze door het beeld den juisten titel te geven; het geschonden of liever bijgewerkte gelaat bleef hem ontgaan.

Waar komt dit beeld nu echter vandaan? Helaas tasten wij hieromtrent volslagen in het duister, aangezien de herkomst der beelden van de collectie Han Kok Ping onbekend is. Onder de beelden, die Hageman in 1868 bij Han Kok Ping in Soerabaja gezien heeft, komt geen dergelijk groot beeld voor, wordt dit althans niet afzonderlijk vermeld [1]). De „levensgroote Sri, Laksmi of Parvati" welke hij op het erf van Wardenaar zag en die het beeld van tjaṇḍi Ngrimbi zou zijn, komt om deze redenen niet in aanmerking, al bevreemdt het eenigszins een beeld van 200 cm „levensgroot" genoemd te zien. Eer zou een beeld als het onze, dat 149 cm meet, voor een javaansche vrouw (het werd immers voor een vrouwebeeld gehouden) levensgroot genoemd moeten worden. Tenslotte vermeldt Hageman dan nog een „groote Parvati of Laksmi, vier voet hoog, geschonden, en tegen een achterstuk" op zijn eigen erf. Dit beeld schijnt het ook niet geweest te zijn, aangezien vier voet op een hoogte van ongeveer 130 cm komt en ons beeld ongeveer 20 cm hooger is.

Mocht deze meting echter slechts een schatting geweest zijn, dan bestaat er inderdaad een kans, dat wij hier ons beeld terugvinden, dat dan later van het erf van Hageman naar dat van Han Kok Ping verhuisde om daar te worden gerestaureerd en vervolgens naar Batavia te worden verkocht, waarbij de Heer Groeneveldt eenigszins „genomen" werd. Doch ook al zouden wij de herkomst op deze wijze nog een weinig verder kunnen nagaan, omtrent de tjaṇḍi, vanwaar het beeld afkomstig is, leert ons dit niets, tenzij in oude papieren te Soerabaja of elders nog iets te vinden zou zijn. Hageman zelf zegt aan het slot van zijn opsomming: „Dit alles is vermoedelijk ontvoerd van de tempelen in de Delta, van Modjokerto, van uit Malang." Met de mij hier ter beschikking staande gegevens is het niet mogelijk een en ander verder na te gaan [2]).

[1]) Zie Bijdragen enz. 72 (1916): 443 vlg.

[2]) De mogelijkheid, dat het beeld van tjaṇḍi Bangkal afkomstig kan zijn zal hieronder worden besproken.

Gaan wij thans dan ook over tot de bezichtiging van het tweede beeld uit de groep, een beeld, dat herhaaldelijk is afgebeeld en daardoor geen onbekende meer is.

2. Wiṣṇu, M. B. G. no. 256. Staande, lotuskussen met een deel der voeten afgebroken, tegen een naar boven toe breeder wordend, aan den bovenkant accoladevormig verloopend achterstuk. Links en rechts van de figuur zijn tegen dat achterstuk lotusplanten uitgebeeld, welker oorsprong echter niet zichtbaar is, aangezien deze wordt bedekt door een tweetal aan weerszijden van de hoofdfiguur staande vrouwelijke figuren van veel geringer afmetingen. De planten hebben elk twee knoppen en één geheel ontloken bloem — de bladeren zijn onregelmatig verdeeld. Achter het hoofd van de hoofdfiguur bevindt zich een prabhāmaṇḍala, welke evenals bij no. 1 onversierd gelaten is.

De hoofdfiguur heeft vier armen, waarvan de rechter voorste in een soort witarka-houding voor de borst gehouden wordt en een bidsnoer houdt, de linker voorste naar beneden langs het lichaam gestrekt is en met de hand op een knots rust, die aan den op den grond rustenden top een wajra vertoont en welker handvat met een door antefixen versierden geprofileerden band op de eigenlijke knots overgaat. Van de twee achterste armen houdt de rechter op den uitgestoken wijsvinger een gevleugelde schelp, waaruit een slak kruipt (echter niet de turbinella). De linkerhand houdt op den eveneens uitgestoken wijsvinger een gedeeltelijk afgebroken, liggende, gevlamde cakra. Het ornaat van de hoofdfiguur is het volgende:

de kroon is gelijk aan die van no. 1, het zooeven beschreven beeld, met de afwijking, dat zich aan den voet van het eigenlijke kroon-lichaam in het voorste antefix een doodshoofd bevindt;
de linten tegen de prabhāmaṇḍala, de makara-soempings, de oorhangers zijn geheel gelijk aan die van no. 1, verschillen slechts hier en daar in nauwelijks op te merken details;

de armbanden, grootendeels gelijk aan die van no. 1, tellen bij no. 2 in totaal eveneens vijf stuks, met dit verschil, dat de bovenste der drie onderarmbanden bij no. 2 niet geheel gelijk is aan de zuiver cirkelvormig verloopende onderarmbanden, doch overeenkomt met den gebogen tusschen-armband, welke hier echter bij de achterste armen ontbreekt;

de handen hebben duim- èn pinkringen;

halssieraad, upawīta, priesterband, udarabandha zijn, voorzoover zichtbaar, geheel gelijk aan de overeenkomstige sierstukken van no. 1; slechts telt de upawīta niet vijf doch vier snoeren;

gordels en banden van de kain wijken weliswaar eenigszins af, doch deze afwijkingen zijn te gering om veel beteekenis te hebben en bepalen zich tot details. De kain zelf verschilt van die van no. 1 doordat zij een patroon vertoont, dat aan de tegenwoordige kawoeng verwant is. Doordat de handen niet, zooals bij no. 1, voor het middel zijn samengebracht, komt de buik te zien en kunnen wij opmerken, dat de kain van boven over de gordels getrokken was en voor een gedeelte vrij neerhing.

De beide nevenfiguren, die dit beeld geheel van het voorgaande doen afwijken, zijn vrouwen, waarvan de rechter grooter is dan de linker. Zij dragen een kroon van hetzelfde type als het hoofdbeeld, hebben minder armbanden, een upawīta met vier snoeren, doch komen voor het overige met de hoofdfiguur overeen. Zij staan op afzonderlijke lotuskussens, de rechter met de beide handen voor het middel, een bloem in de geopende hand liggende, de linker met de rechterhand voor het middel en de linkerhand daarboven in vuistvorm met uitgestoken duim. Beide zijn van een prabhāmaṇḍala voorzien.

Het geheele beeld meet 200 cm. (Afb. 2).

Wat de bewerking betreft, zoo is het eerste, wat opvalt, de algeheele overeenkomst van de uitvoering van het ornaat, welke echter gepaard gaat aan een even groote overeenkomst in het modelé van handen, lotusplanten en andere onderdeelen. Waar no. 2 echter nog in het bezit is van een ongeschonden gelaat, kunnen wij ons hier een beeld vormen der bewerking van het oorspronkelijk gelaat van no. 1 en tevens opmerken, dat de groote omvang van het gelaat van no. 2 verklaart, hoe het mogelijk was uit het geschonden gelaat van no. 1 een nieuw gelaat te maken. Beide beelden kunnen niet alleen, doch moeten uit één werkplaats [1]), zoo niet van één hand afkomstig zijn.

---

[1]) Onder voorbehoud van de waarschijnlijkheid dat dergelijke beelden

De herkomst van het beeld is nauwkeurig bekend en ik moge hier volstaan met te verwijzen naar de studiën van Krom, Bosch en Van Stein Callenfels, die elkaar hebben aangevuld en tot de vaststelling van tjaṇḍi Soembĕrdjati, het Simping van de Nāgarakṛtāgama, als plaats van herkomst hebben geleid [1]. Aan dit resultaat kan ik niets toevoegen — wel aan de dateering, doch daarover eerst straks als wij alle te behandelen beelden hebben bezichtigd. Thans komt dan het derde beeld aan de beurt.

3. Pārwatī. M.B.G. no. 257. Staande, lotuskussen met een deel der voeten afgebroken, tegen een naar boven toe breeder wordend, aan den bovenkant accolade-vormig verloopend achterstuk. Links en rechts van de figuur lotusplanten, uit chineesche [2]) potten oprijzend, welke op een voetstuk staan en met ornament aan de basis versierd zijn; geheel dus als bij no. 1, met dit verschil slechts, dat de potten bij no. 1 op een kegelvormigen massieven voet, bij no. 3 op een opengewerkt voetstuk dan wel op pootjes staan.

De lotusplanten dragen elk vijf bloemknoppen, in verschillend groeistadium verkeerend, en een ontloken bloem bovenaan. Elke plant telt acht geheel ontplooide bladeren en eenige halfontlokene of bladknoppen. Achter het hoofd van de figuur bevindt zich een prabhāmaṇḍala, die aan den rand met een zoogenaamden majapahitschen stralenkrans versierd is. De figuur heeft vier armen, waarvan de twee voorste waarschijnlijk — als no. 1 — de linkerhand in de vlakke rechterhand vóór het middel hielden; de handen zijn echter afgebroken, doch de breuk laat tot bovenstaande veronderstelling besluiten. Van de twee achterste armen houdt de rechterhand een akṣamālā, welke rechtstandig omhoog staat en een lingga-vormig sluitstuk gehad moet hebben, de linkerhand een cāmara. Het ornaat der figuur is het volgende:

---

in situ vervaardigd zullen zijn geweest, zooals wij uit het gebruik op Bali mogen afleiden.

[1]) Krom, in T.B.G. LIV (1912): 470 vlgg., van Stein Callenfels in T.B.G. LVII (1916): 529 vlgg., Bosch in O.V. 1916: 51 vlgg. Mijn opvatting, in tegenstelling tot die van Krom, dat het attribuut in de linkerachterhand een gevlamde (afgebroken) cakra is, heb ik in Bijdragen enz. 80 (1924): 289 vlg. gegeven.

[2]) Zie noot 3 op pag. 251.

de kroon bestaat uit een diadeem met vijf antefixen en een dubbelen majapahitschen stralenrand, waaruit onmiddellijk oprijst een koeloek-vormige vorstenkroon van afgeknotten kegelvorm en geheel bezet met dubbele antefixen. De bij de vorige figuren beschreven linten wapperen ook hier van achter de kroon op, terwijl eveneens de makara-soempings en oorhangers aanwezig zijn;

de armbanden bestaan uit drie cirkelronde armbanden voor de polsen, waarboven een gebogen armband met pareltressen (bij de achterste armen aan den benedenarm, bij de voorste aan den bovenarm) en een van drie dubbele antefixen en pareltressen voorzienen bovenarmband;

het halssieraad is wederom gelijk aan dat van de beide vorige nummers, de vijfsnoerige upawīta aan die van no. 2, de udarabandha en priesterband aan die van de beide vorige;

de gordels van de kain zijn iets rijker, terwijl de kain zelf een patroon vertoont en van dezelfde slippen is voorzien;

aan de handen staken duim- en pinkringen.

Het geheele beeld meet 200 cm (Afb. 3).

Wat de bewerking betreft, zoo valt het in de eerste plaats op, dat deze wederom geheel denzelfden stijl en smaak vertoont van de vorige beelden, zoodat wij ook beeld no. 3 tot de voortbrengselen van dezelfde werkplaats kunnen rekenen, die de no.'s 1 en 2 heeft opgeleverd. De fijnere handen zullen ongetwijfeld moeten worden toegeschreven aan het feit, dat wij hier met een vrouwefiguur te maken hebben. Opvallend is echter, bij volkomen behoud van stijlgelijkheid, het verschil in prabhāmaṇḍala en makuṭa, waarvan de eerste bij de no.'s 1 en 2 geheel glad gelaten was, bij no. 3 van een majapahitschen stralenkrans voorzien werd en waarvan de laatste bij de no.'s 1 en 2 uit een kleine, afgeknotte zeszijdige pyramide bestond, op eenigen afstand van het diadeem op den haartooi geplaatst, bij no. 3 uit een afgeknotte kegel, welke direct aan het diadeem aansluit en aan het geheel meer de gedaante van een makuṭa verschaft. Voegen wij hier het verschil tusschen het vijfvoudige upawīta-snoer van no. 1 en 3 en het viervoudige van no. 2 bij en het feit dat het pareltresornaat

bij no. 3 veel rijker is, benevens natuurlijk het verschil in attributen, dan hebben wij hiermede de kennelijk een beteekenis hebbende verschilpunten opgesomd.

Ook de herkomst van dit beeld is bekend en wel door het onderzoek van Krom, die aantoonde, dat het beeld van tjaṇḍi Ngrimbi afkomstig moet zijn, vanwaaruit het via de collectie van Wardenaar in het museum te Batavia terecht kwam. Het is dus de „levensgroote Sri, Laksmi of Parvati" van Hageman, met wie wij reeds kennis maakten. Ik vestigde er tevens de aandacht op, dat het gebruik van het woord „levensgroot" voor een vrouwenbeeld van 200 cm òf slechts approximatief gebezigd moet geweest zijn òf een gemis aan locale kennis verraadt. Immers, waar een man van 200 cm in Europa reeds een hooge uitzondering is en op Java wel nimmer zal zijn gevonden, geldt dit nog meer voor een javaansche vrouw, die in de volksvoorstelling aanmerkelijk kleiner dient te zijn dan de man. Van zulk een vrouwefiguur beweren dat zij levensgroot zou zijn is van iemand als Hageman niet te verwachten. Daarenboven klopt de door Wardenaar opgegeven maat niet met die van ons beeld; 5 voet 11 duim rijnlandsch, zooals Wardenaar uitdrukkelijk aangeeft, is nog slechts ongeveer 185 cm. Misschien is de meting echter buiten verricht en was het beeld door zijn zwaarte eenigszins in den grond gezakt, dan wel, slaat deze meting slechts op de persoon. Het zal goed zijn een en ander bij onze verdere beschouwingen in de gedachte te houden. Alvorens daartoe over te gaan blijft ons nog de beschrijving van het vierde beeld van onze verwante groep, dat te Kĕḍiri.

4. W i ṣ ṇ u. Museum Kĕḍiri no. 1. Staande op een rond lotuskussen van geheel dezelfde samenstelling en versiering als dat van no. 1, tegen een naar boven breeder wordend, aan den bovenkant rond verloopend achterstuk. Links en rechts van de figuur zijn tegen het achterstuk lotusplanten uitgebeeld, welker oorsprong echter niet zichtbaar is, aangezien deze wordt bedekt door een tweetal aan weerszijden van de hoofdfiguur staande vrouwelijke

figuren van veel geringer afmetingen. Daar het beeld op verschillende plaatsen gerestaureerd is, is het onmogelijk den juisten toestand van de lotusplanten in hun boven-partijen te herkennen. Achter het hoofd van de hoofdfiguur bevindt zich een prabhāmaṇḍala, welke van een majapahitschen stralenkrans is voorzien, zooals die van no. 3. De hoofdfiguur heeft vier armen, waarvan de attributen der achterhanden gerestaureerd zijn, niettemin gelukkigerwijze duidelijk den oorspronkelijken vorm, waarnaar zij werden gecopieerd, kunnen doen reconstrueeren. In de rechter achterhand hield de figuur ongetwijfeld een cakra met daarboven drie vlammen, in de linker achterhand een çangkha, van vleugels voorzien; een en ander dus omgekeerd als bij no. 2. De rechter voorhand is voor het middel gebracht en draagt een bloem in de geopende palm, de linker voorhand rust op een knots, welke van die van no. 2 verschilt, doordat zij niet in een wajra, doch in een bloemknop eindigt.

Wat het ornaat betreft dient vóór alles opgemerkt te worden, dat dit tot in details hetzelfde is als dat van no. 3, waarmede het beeld ook den stralenkrans tegen de glorie gemeen heeft. De verschillen zijn de volgende: no. 4 heeft een hooger, wederom zeskantige kroon, doch eveneens onmiddellijk uit het diadeem oprijzend, d e h o o g s t e k r o o n v a n a l l e v i e r d e b e e l d e n; voorts ligt de priesterband weliswaar onder de vijfsnoerige upawīta, doch over de udarabandha; de makara-soempings zijn iets rijker en hebben hooger opstekende makara's, zooals bij no. 2, terwijl die van no. 3 zich iets minder verheffen; de handen zijn wederom iets grover en komen meer met die van no. 2 overeen, wat wel aan het feit zal zijn toe te schrijven, dat het beeld een man voorstellen moet.

De beide nevenfiguren verschillen van die van no. 2, doordat zij beide een over den schouder oprijzende lotusbloem in de hand houden, de rechterfiguur over den rechterschouder, de linker over den linkerschouder. — Ik moet echter opmerken, dat ik er niet zeker van ben, dat deze lotussen echt zijn en niet later aangebracht bij de restauratie, die het beeld had te verduren. Men kan dit op de foto door het feit, dat het geheele beeld met een grijze calcarium-laag is bedekt, niet duidelijk zien. Wij zouden eer voor deze figuren oorspronkelijk een handhouding veronder-

stellen als die der nevenfiguren van no. 2 — het feit, dat, tegen de regelmaat in, bij de eene figuur de linker- bij de andere de rechterhand vlak voor het middel wordt gehouden, komt mij ietwat verdacht voor [1]).

De beide figuren staan in tegenstelling tot die van no. 2 niet op afzonderlijke lotuskussens. Ten slotte wil ik hier nog de plaatsen opgeven waar beeld no. 4 naar mijn gevoelen is gerestaureerd (hetgeen tengevolge van de alles bedekkende calcariumlaag niet onmiddellijk in het oog valt). Deze plaatsen zijn: (hoofdfiguur) de achterhanden en de partijen boven de beide achterhanden, de hand voor het middel, het gelaat, de voeten; (nevenfiguren) de gelaten, handen en de naar buiten gekeerde schouderpartijen. Het schijnt dat men zich bij de reconstructie der achterhanden van de hoofdfiguur heeft kunnen richten naar de brokstukken, aangezien zich thans in het museum een dergelijk brokstuk bevindt [2]). De aangebrachte attributen komen mij dan ook niet voor zuivere fantasie te zijn, slechts gebrekkige restauraties.

Het geheele beeld meet 252 cm. (Afb. 4).

De herkomst van dit beeld was onbekend. Hoepermans vermeldt het in zijn beschrijving der door hem te Kĕḍiri aangetroffen, grootendeels door resident Van der Kaa bijeengebrachte beelden niet [3]). Knebel daarentegen beschrijft het wel in 1908 [4]). Nasporingen, waarbij de tegenwoordige Regent van Kĕḍiri mij uiterst behulpzaam was, brachten aan het licht, dat deze figuur vóór Knebels bezoek op een begraafplaats te Bandar lor (district Madjarata) gestaan

[1]) Mocht beeld no. 257 van het museum te Batavia (foto O. D. 938) voor vergelijking met ons beeld no. 4 in aanmerking komen, dan vervalt mijn twijfel; daar toch zien wij eveneens door de beide vrouwelijke nevenfiguren lotusstengels over de van elkaar afgewende schouders gedragen worden. Het beeld vertoont een geheel eigen, vreemden stijl.

[2]) De restaurateur heeft daarbij het afgebroken cakra-fragment onzorgvuldig gecopieerd en van dit attribuut met de erboven aangebrachte vlammen een soort van drietand gemaakt.

[3]) O. R. 1913: 300 vlgg.

[4]) O. R. 1908: 246, no. 48. Hij noemt het, afgaande op de triçūla van den restaurateur, een Çiwa. Ook het linker-attribuut noemt hij een triçūla zij het dan ook als bloem gestyleerd.

heeft, waar het het doelwit uitmaakte van de vereering der bevolking. Dit Bandar lor ligt tusschen het op de kaart van Verbeek voorkomende Sĕmen en Kĕḍiri, in de onmiddellijke nabijheid dus van laatstgenoemde hoofdplaats [1]).

Hebben wij thans onze vier beelden voldoende bezichtigd en leeren kennen, zoo wil ik overgaan tot het houden van eenige beschouwingen, die het doel hebben na te gaan welke historische figuren wij met de beelden in verband mogen brengen, voorzoover dit althans niet reeds bekend is en als juist kan worden aangenomen.

Zooals men weet is door de onderzoekingen van Bosch vast komen staan, dat beeld no. 2 niemand anders dan den eersten koning van Majapahit, Kṛtarājasa Jayawardhana voorstellen moet. Hiertoe heeft genoemde geleerde kunnen besluiten nadat Van Stein Callenfels had aangetoond, dat het beeld niet, zooals Krom vermoedde, in Ngrimbi, doch in Soembĕrdjati thuishoorde, waarna de identificatie van deze laatste plaats met het in de Nāgarakṛtāgama genoemde Simping door Bosch volgde. Dat daarmede de juiste beteekenis aan het beeld werd gehecht behoeft geen betoog — de gronden, welke door Bosch werden aangevoerd, laten geen ruimte voor twijfel. Omtrent de godheid, welke deze vorst zich als bijzettingsgedaante koos, bestaat echter wel twijfel. Zooals men hierboven gezien heeft, heb ik het beeld (no. 2) als Wiṣṇu betiteld. Reeds vroeger heb ik meenen te kunnen aantoonen dat ik de gebruikelijke betiteling als Harihara terecht niet juist achtte, aangezien ik het attribuut in de linker-achterhand niet met Krom voor een çiwaitisch vlamattribuut kon houden, doch er een afgebroken cakra in zag. Gemakshalve verwijs ik thans naar mijn boven opgegeven beredeneering van die veronderstelling.

Waar ik dus van de in de handen gevoerde attributen geen enkel als typisch voor Çiwa herken, daar zou het te

[1]) In de onmiddellijke nabijheid worden zoogenaamde Madjapahit-brikken gevonden, die op een, verdwenen, bouwwerk wijzen. Het beeld heette „rĕtja Goeroe" en bevond zich in de Kradjan Bandar lor geheeten hoofd-ḍoekoeh van de desa Bandar lor.

veel eer aan den kleinen schedel in de kroon bewezen zijn om op grond daarvan alleen aan een Harihara te denken, met welk woord men toch gemeenlijk een gelijkwaardige verdeeling der beide goden in één figuur te kennen geeft. Spreken wij dus liever van een Wiṣṇu met çiwaitisch kenmerk, dan blijven wij tevens beter in overeenstemming met de beide vrouwen, die toch wel als Lakṣmī en Çrī dienen te worden opgevat. Dat deze wiṣṇuitische bijzettingsgedaante overigens niet in tegenspraak is met de vermelding daarvan in de Nāgarakṛtāgama volgt uit het gebruik van den term „çaiwapratiṣṭa", waaruit niet noodzakelijk volgt dat de bijzetting in een Çiwa-beeld plaats had [1]).

Op grond nu van de identificatie van dit beeld met Kṛtarājasa heeft Krom voorgesteld in het daarmede zoo nauw samenhangende beeld no. 3 diens parameçwarī, hoofdechtgenoote, Tribhuwanā te zien, als hoedanig dat beeld dan ook sindsdien bekend staat [2]).

Nadere bestudeering van deze beelden bracht mij er echter toe aan de juistheid daarvan te twijfelen en wel op de volgende gronden. Zooals men weet heeft Krom in zijn bekende studie over de beelden van Ngrimbi (ten rechte dus: van Ngrimbi en Soembĕrdjati) gewezen op het voorkomen van lotusvegetaties in en zonder potten, waarbij hij aannam, dat daarmede tevens aangeduid werd dat de beelden mèt potten uit het majapahitsche tijdvak zouden dateeren, die zonder potten uit het singhasārische [3]). Later bleek, dat deze onderscheiding juist was en zelfs gebezigd kon worden ter onderscheiding van verschillende scholen. Het voorkomen van een lotusvegetatie in potten zou dan ook bij beeld no. 3 van Ngrimbi duidelijk te kennen geven dat

---

[1]) Ik breng hier in herinnering hetgeen boven in een noot werd opgemerkt inzake de vrijheden, die de beeldhouwer zich bij bijzettingsbeelden kon veroorloven. De aanwezigheid van doodshoofd en *akṣamālā* lijkt mij voldoende om een aanduiding als *çaiwapratiṣṭa* te wettigen; een iconographisch zuivere Wiṣṇu was het geenszins, al blijken de wiṣṇuitische kenmerken de overhand te hebben.

[2]) Krom, Inleiding enz.² II: 167.

[3]) T. B. G. LIV (1912): 483.

wij met een majapahitsch beeld te maken hebben en in de afgebeelde figuur een majapahitsche vorstin dienen te zien, welke, te oordeelen naar de overeenkomst met beeld no. 2 (Soembĕrdjati), niet anders dan Tribhuwanā kan zijn [1]).

Deze redeneering schijnt juist te zijn, blijkt echter niet te kloppen met de feiten. Het is namelijk overbekend, dat te Bajalangoe, in Zuid-Kĕḍiri, de bijzettingsplaats van de Rājapatnī, 4e echtgenoote van Kṛtarājasa, dient gezocht te worden. Overblijfselen zijn daar dan ook gevonden en onder die overblijfselen bevindt zich een groot zittend beeld van Prajñāpāramitā (volgens de Nāgarakṛtāgama de bijzettingsgodin der Rājapatnī), dat ongetwijfeld het portretbeeld van bedoelde vorstin moet zijn geweest. Aangezien wij weten dat de bijzetting van deze vorstin in den majapahitschen tijd plaats had (1362 A. D.) en vanuit Majapahit geschiedde, zouden wij bij dit beeld, de redeneering van Krom volgende, lotusvegetaties mèt potten kunnen verwachten. Wat zien wij echter gebeuren? De lotussen vertoonen hunne wortels en hebben geen potten.

Hieruit volgt mijns inziens dat wij in het onderscheid tusschen de beide soorten van lotusversiering niet een kunsthistorisch, doch een dynastisch onderscheid hebben te zien, met andere woorden, dat iemand, die tot de singhasārische dynastie behoorde (zooals de Rājapatnī, die een dochter van Kṛtanagara was) een bijzettingsbeeld met lotussen zonder potten diende te hebben en iemand uit de majapahitsche dynastie een lotusvegetatie uit potten voortspruitende.

Maar dan is het ook onmogelijk, dat ons beeld no. 3, dat zijn lotussen uit potten laat ontspruiten, Tribhuwanā zou voorstellen, die, zooals bekend mag verondersteld worden, eveneens een dochter van Kṛtanagara was.

Wie kan het dan wèl geweest zijn, zoo vragen wij ons thans af.

---

[1]) Tenminste, voor hen, die in het beeld van Soembĕrdjati een Harihara zagen. Ziet men er een Wiṣṇu in met slechts een zeer onbeteekenend çiwaitisch kenteeken, dan ligt deze veronderstelling niet zoo voor de hand.

Om deze vraag te beantwoorden breng ik de elders gemaakte opmerkingen inzake het voorkomen van upawīta's met drie, vier en vijf parelsnoeren in herinnering, waarbij ik tot de conclusie kwam dat dit niet zonder beteekenis was en den rang van een vorst kan aangegeven hebben [1]). Zien wij nu dat beeld no. 2 (Kṛtarājasa) een viervoudig snoer bezit en beeld no. 3 een vijfvoudig, dan zouden wij een koningin willen zoeken, die dynastisch hooger in rang was dan Kṛtarājasa (hetgeen mede door de hoogere kroon van het vrouwebeeld wordt vereischt, tevens door het feit, dat dit beeld, hoewel een vrouw voorstellende, niettemin dezelfde hoogte heeft, hetgeen met een grootere hoogte in dynastieken zin overeenstemt), doch die tevens geen singhasārische prinses was. Hiervoor komt, willen wij ons niet te ver van den vermoedelijken datum van beeld no. 2 verwijderen, slechts één persoon in aanmerking, namelijk de Regentes, Tribhuwanottunggadewī, dochter van Kṛtarājasa en moeder van Ayam Wuruk [2]).

Deze conclusie plaatst ons echter onmiddellijk voor een schijnbare moeilijkheid. Indien namelijk beeld no. 3 de Regentes moet voorstellen, moeten wij aannemen, dat dit beeld eerst na haar dood in 1372, niet onwaarschijnlijk eerst omstreeks 1384 (haar çrāddha) voltooid kan geweest zijn. Waar beeld no. 2 echter in 1309, dan wel 1321 voltooid werd (respectievelijk dood of çrāddha van Kṛtarājasa), zouden er meer dan 60 jaren verloopen zijn tusschen de beide beelden. Dit nu is weliswaar mogelijk, doch niet waarschijnlijk bij een zóó groote stijleenheid; in het vervolg van dit artikel zullen wij zelfs zien, dat het schier onmogelijk is, aangezien dezelfde beeldhouwer dan nog weer in 1389 of 1401 een volkomen stijlgelijk beeld zou hebben vervaardigd. Dat beeld no. 2 voorts iemand anders dan

---

[1]) T. B. G. LXXIV (1934): 466 vlg.

[2]) Ik vestig er hier de aandacht op dat Mevr MOENS-ZORAB in „Inter Ocean" van 1924 Vol. 5 no. 4 op geheel andere gronden tot dezelfde conclusie kwam, namelijk afgaande op de javaansche traditie, die in bedoeld beeld Dewi Arimbi ziet (vandaar de naam van de tjaṇḍi). Haar veronderstelling vindt thans versterking.

Kṛtarājasa zou voorstellen is uitgesloten te achten, terwijl omtrent de beteekenis van beeld no. 3 evenmin twijfel kan bestaan. Gelukkig kan de Nāgarakṛtāgama ons hier den weg wijzen hoe dit vraagstuk op te lossen.

In zang 61 van dat lofdicht wordt namelijk gezegd dat Ayam Wuruk te Simping (= Soembĕrdjati = de plaats van beeld no. 2) verbleef (*manganti*, wachtte), begeerig van de gelegenheid gebruik te maken om de *dharma* (= het stift) te herstellen. Immers, de *prāsāda* (= tjaṇḍi) was ingestort en moest iets meer naar het oosten worden opgebouwd, waartoe voorzieningen noodig waren in de charters en nieuwe grondopmetingen werden gedaan. Bij die gelegenheid werd grond geruild met een naburig klooster [1]).

Beziet men deze plaats aandachtig, dan blijkt eruit dat het bouwwerk, waarin Kṛtarājasa's bijzettingsbeeld stond, was ingestort en men niet overging tot herbouw ter plaatse, doch elders. Dit kan mijns inziens niet veel anders beteekenen, dan dat deze instorting het gevolg was van een slechte terreinkeuze of onvoorziene wijzigingen in het terrein (door een bandjir?) na den bouw [2]). De instorting moet dus wel volkomen geweest zijn, aangezien men tot een algeheelen nieuwbouw elders overging en wij mogen als zeer goed mogelijk aannemen dat het beeld van den vorst daarbij beschadigd zal geworden zijn. Als wij dan verder in zang 70 lezen dat Ayam Wuruk in 1363, dus drie jaren later, wederom de verre reis naar Simping maakte en daarbij, zooals Poerbatjaraka heeft aangetoond [3]), sprake is van de inwijding van een beeld van Kṛtarājasa, dan mogen wij gerust aannemen, dat dit een nieuw beeld was,

[1]) Nāgarakṛtāgama zang 61 : 4, 62 : 1. Zie vooral de opmerkingen van POERBATJARAKA in Bijdragen 80 (1924) : 243 vlg. Ik zie in het *sang hyang dharma* van 61 : 4 : 2 niet met Kern de tjaṇḍi, doch het geheele stift, vrijgebied, en zou eigenlijk niet willen spreken van herstellen, doch van wijzigen, verbeteren. Het gaat hier, zooals beneden blijken kan, voornamelijk om een grondkwestie, ten einde in de gelegenheid te zijn de tjaṇḍi elders op te bouwen.

[2]) Soembĕrdjati ligt tusschen Zuidergebergte en Brantas, zoodat watersnood niet uitgesloten is.

[3]) O. V. 1921 : 28 vlgg.

temeer, nu wij van elders redenen verkrijgen aan te nemen dat het daar gevonden beeld waarschijnlijk niet uit 1309 (of 1321) doch uit later tijd dateerde. En die redenen worden ons door de dateering van beeld no. 3 verschaft, zullen daarenboven straks door de dateering van beeld no. 4 aanmerkelijk versterkt worden.

Aldus kunnen wij voor de beelden 2 en 3 voorloopig als approximatieven datum de jaren 1363 en 1384 aannemen, hetgeen hen van de eerste helft der 14e eeuw naar de tweede helft dier eeuw doet verhuizen en hen tot scheppingen maakt van Ayam Wuruks hofbeeldhouwers.

Met dat al dienen wij dan thans niet minder dan drie bijzettingsplaatsen voor de Regentes te onderscheiden. In de eerste plaats het Panggih van de Pararaton (misschien het bij Trawoelan gelegen Panggih, waar een in bewerking bij beeld no. 3 passende, in 1372, het sterfjaar der Regentes, gedateerde yoni van groote afmeting ligt) [1]), in de tweede plaats Ngrimbi, waarvandaan ons beeld no. 3 naar de door Wardenaar verstrekte gegevens zou komen, en in de derde plaats tjaṇḍi B te Singhasāri, zooals ik laatstelijk getracht heb aan te toonen [2]). Mochten er inderdaad vergissingen in de opgaven van Wardenaar zijn geslopen en de niet kloppende maten van diens beeld en het onze no. 3 (bij Wardenaar ± 185 cm, bij beeld no. 3 minstens 200 cm.) daaraan te danken zijn, dan zou tjaṇḍi Ngrimbi wellicht een ander beeld hebben gehuisvest en no. 3 ten rechte van Panggih afkomstig kunnen zijn, waarmede de bijzettingsplaatsen tot 2 zouden zijn teruggebracht. Nader onderzoek zou deze vraag moeten beantwoorden, een onderzoek dat ik hier niet kan verrichten. Misschien bevinden zich te Soerabaja dan wel in het archief van het Bataviaasch Genootschap nog papieren, waaruit nieuwe gegevens te putten zouden zijn; drie bijzettingsplaatsen voor een persoon als de Regentes is echter niet overdadig, zooals uit

---

[1]) Afgebeeld bij KROM, Inleiding² III: plaat 75.

[2]) Namelijk in T. B. G. LXXIV (1934): 441 vlgg.

de literatuur kan blijken [1]). Thans gaan wij over tot ons beeld no. 4.

Het belangrijkste gegeven, dat dit beeld oplevert, is mijns inziens de afmeting van niet minder dan 252 cm Immers, zooals ik boven reeds heb opgemerkt, wij mogen aannemen dat, in het geval verschillende beelden blijkens hun stijl tot dezelfde periode behooren en naar alle waarschijnlijkheid van dezelfde school afkomstig zijn, de afmetingen dier beelden in hun onderlinge verhouding niet toevallig zijn, doch tevens de verhouding in dynastieke positie aan zouden geven. Ieder, die de Nāgarakṛtāgama nauwgezet heeft bestudeerd en daarbij de door Krom dienaangaande gemaakte opmerkingen ter harte heeft genomen, daarenboven bekend is met het feit, dat dergelijke opvattingen thans nog in de huidige kratons bestaan, zal zich daarvan overtuigd houden. Welnu, indien dit zoo is, dienen wij voor ons beeld naar een vorst te zoeken, die in rang hooger was dan de Regentes, in regeeringsjaren zóó weinig van de hare verschilde, dat een groote stijlverwantschap van zijn bijzettingsbeeld met het hare kan worden verondersteld. D e z e p e r s o o n d a n k a n n i e m a n d a n d e r s g e w e e s t z ij n d a n h a a r z o o n A y a m W u r u k, de grootste aller koningen van Majapahit, de laatste, die onbetwist het gansche rijk beheerschte door de kundigheden van zijn schranderen patih, kortom de in de Nāgarakṛtāgama geprezen Rājasanagara. De prabhāmaṇḍala met den majapahitschen stralenkrans, die dit beeld mèt dat van de Regentes, zijn koninklijke moeder, gemeen heeft, de zeer hooge kroon, in overeenstemming met zijn zeer hooge positie van een het geheele rijk beheerschend vorst, die niet, zooals zijn grootvader, die macht aan zijn echtgenooten ontleende, doch haar uit hoofde van zijn geboorte kon uitoefenen — dat alles wijst onmiskenbaar in bovenbedoelde richting [2]).

---

[1]) Voor Jayanagara worden er in Nāgarakṛtāgama 48 : 3 niet minder dan vier verschillende opgegeven.

[2]) Het verdient in dit verband opmerking, dat de beide vrouwefiguren niet op een afzonderlijken lotus staan, zooals dat bij Kṛtarājasa het geval is. Dit zal zijn grond hebben in de in vergelijking met laatstgenoemden

Helaas moeten wij hier met Krom constateeren dat omtrent Ayam Wuruks bijzettingsplaats weinig met zekerheid bekend is. Aan de scherpzinnigheid van genoemden geleerde hebben wij echter de wetenschap te danken, dat zij zich naar alle waarschijnlijkheid moet hebben bevonden in het kĕḍirische en daarvan weer in het westelijk deel, zóó dicht bij de te Bĕrbĕk gelegen tjaṇḍi Lor, dat de plaats, waar Ayam Wuruk eenmaal zou worden bijgezet, kon voorkomen op een bij genoemde tjaṇḍi gevonden veel oudere oorkonde [1]). Zooals men weet heeft Krom op grond hiervan gedacht aan de omgeving van tjaṇḍi Ngĕtos [2]). Hoewel deze plaats inderdaad in de nabijheid van Bĕrbĕk gelegen is, komt de daar gelegen tjaṇḍi naar zijn meening reeds daarom niet in aanmerking, doordat de oude wijdingsnaam daarvan hoogstwaarschijnlijk Çailapura luidde — nog over in den naam Selapoera van de ḍoekoeh — en dit niet klopt met het Paramasukhapura van de Pararaton [3]). Nu heet, zooals uit datzelfde werk blijkt, de desa, op welks gebied Ayam Wuruks bijzettingstjaṇḍi en bijbehoorend stift moeten hebben gelegen, Tajung. Dezen naam treffen wij, zooals Krom heeft opgemerkt, aan op een oorkonde uit 935 A. D., waarschijnlijk de stichtingsoorkonde van het stift Çrī Jayāmṛta, waarop de bovengenoemde tjaṇḍi Lor bij Bĕrbĕk, gelegen was [4]). Daar blijkt het de naam te zijn van een *dharmāçraya* [5]), vanwaar een priester kwam om bij de stichting behulpzaam te zijn. Waar dit Tajung wel een onvolledige schrijfwijze zal zijn van Tañjung en wij op twee paal afstand van Bandar lor, waar beeld no. 4 gevonden werd, een Tandjoeng aantreffen, daar is naar ik meen de kans zeer groot geworden, dat wij de bijzettings-

---

vorst bijzonder hooge positie zijner gemalinnen; met Ayam Wuruks gemalinnen was zulks niet het geval.

[1]) Bijdragen 75 (1919): 25 vlgg.

[2]) KROM, Hindoejavaansche geschiedenis²: 425 en Inleiding² II: 348.

[3]) KROM l. l. vermoedt een naam Çilapura, wat naar mijn meening waarschijnlijk niet Selapoera geworden zou zijn, doch Silapoera.

[4]) O. J. O. XLVI.

[5]) Aldus lees ik veronderstellenderwijs voor het *dharmmaya* ... van Brandes. (regel 48).

plaats van Ayam Wuruk inderdaad in Bandar lor, waar beeld no. 4 stond, dienen te zoeken en dat de aldaar bij het beeld gevonden brikken de schamele resten zijn van diens tjaṇḍi, dan wel, wat bij de na dien vorst intredende versplintering van het rijk eer te verwachten iṣ, van het soubasement, waarop het beeld, evenals dat van zijn grootmoeder te Bajalangoe, in een houten gebouw zou hebben gestaan. De afwezigheid van voldoende resten om tot het eenmaal bestaan hebben van een tjaṇḍi te besluiten, behoeft echter niet tot die slotsom te voeren — daar staat de nabijheid van een stad, Kĕḍiri, en daarin van een fort en residentswoning borg voor [1]). (Zie naschrift).

Intusschen blijft ons nog beeld no. 1 ter determinatie.

Zooals wij reeds weten is dit beeld het kleinste van de geheele groep. Het meet 149 cm. tegen no. 2 en 3 200 cm. en no. 4 niet minder dan 252 cm. Wij hebben eveneens gezien, dat wij bij dit verschil in afmetingen naast zulk een groote stijleenheid aan opzettelijkheid kunnen denken en hebben ons door dat principe laten leiden bij de determinatie der overige figuren. Doen wij dit thans wederom, dan dienen wij een persoon te zoeken, die in rang belangrijk lager is dan de laagste der drie reeds gevonden personen.

Evenmin echter als Kṛtarājasa, schijnt hij tot de rechte dynastieke lijn te behooren, indien wij namelijk aan het voorkomen van een majapahitschen stralenkrans om de prabhāmaṇḍala bij de beelden no. 3 (Regentes) en 4 (Ayam Wuruk) waarde moeten hechten en aan het niet-voorkomen daarvan bij de beelden no. 1 en no. 2 (Kṛtarājasa) eveneens. Niettemin dient de persoon tot de majapahitsche familie te behooren, zooals de lotusvegetaties uit potten kunnen uitwijzen. De aan die van beeld no. 2 geheel gelij-

[1]) Het voorkomen van neuten zou moeten uitwijzen of men volstaan heeft met een, voorloopige, opstelling in een houten bouwwerk op een soubasement (waarschijnlijk dus in een meroe-achtig bouwsel), dan wel om beeld en soubasement een volledige tjaṇḍi heeft gebouwd. Onnoodig te zeggen, dat licht verplaatsbare zaken als neuten op zulk korten afstand van een stad wel niet meer ter plaatse zullen zijn. In de beschrijvingen van Hoepermans en Knebel komen zij niet voor.

ke kroon en vijfvoudig parelsnoer zouden voorts kunnen wijzen op een aan die van Kṛtarājasa gelijkwaardige vorstelijke positie, namelijk die van in de dynastieke lijn ingehuwd vorst [1]).

Nu doen zich hier verschillende mogelijkheden voor, waaruit het helaas niet mogelijk blijkt een verantwoorde keuze te doen. In de eerste plaats kunnen wij denken aan Jayanagara, in de tweede plaats aan Kṛtawardhana, den echtgenoot der Regentes en vader van Ayam Wuruk, en in de derde plaats aan diens zwager Wijayarājasa. Mocht eventueel later blijken dat de keuze op de middelste figuur dient te vallen — misschien kunnen de attributen ons daarbij den weg wijzen [2]) — dan zou daarmede tevens een aanwijzing gegeven worden in welke richting wij de herkomst van het beeld hebben te zoeken. Immers, van dezen vorst is het bekend dat hij werd bijgezet in Japan, later een naam voor het geheele district van Madjakĕrta, doch ongetwijfeld eenmaal een plaats aanduidende in dat district, waarvan misschien het tegenwoordige in de buurt van tjaṇḍi Bangkal gelegen Djapanan een overblijfsel is. Nu doet zich het merkwaardige feit voor, dat de vloer van de tempelkamer in deze tjaṇḍi geheel is uitgebroken en wel zoodanig, dat zich ter plaatse een groot gat bevindt, dat eenmaal via het befaamde breekgat met de buitenwereld in verbinding stond. Waar wij nu tevens zien, dat de deur-opening van dat monument ongeschonden is, daar ligt het vermoeden voor de hand dat dit uitbreken van den vloer en het graven

---

[1]) Ik wijs op het feit, dat beeld no. 1 een vijfvoudige parel-upawīta heeft, Kṛtarājasa's beeld (2) slechts een viervoudige. Hierin komt dit laatste beeld overeen met de beelden van de singhasārische vorsten — zooals men weet stamde Kṛtarājasa van de stichtster van Singhasāri af, zij het dan ook via een andere lijn dan zijne echtgenooten.

[2]) Het valt op dat het beeld dezelfde attributen draagt als de Durgā, M. B. G. no. 126, afgebeeld bij KROM, Inleiding[2] III: 93b. Hoewel de stijl van dit laatste beeld verschilt van die van ons beeld no. 1, is er toch reden om aan denzelfden tijd te denken. Deze Durgā draagt echter een viervoudige parel-upawita, hetgeen het hoogst onwaarschijnlijk doet zijn dat zij de Regentes zou voorstellen. Daarop wijst ook de geringe afmeting, 106 cm voor het geheele beeld.

van een put ter plaatse tot op het maaiveld de bedoeling had het in de tempelkamer staande beeld ongeschonden naar buiten te brengen — men behoefde het slechts rechtstandig te laten zakken en kon het dan door het breekgat verder wegvoeren. Ons beeld no. 1 nu bezit een volslagen onbeschadigd lotuskussen, dat naar verhouding tot andere beelden zeer ver vooruitsteekt en, daar het met het beeld een geheel vormt, nimmer door een smalle deuropening naar buiten gebracht is kunnen worden. Misschien moeten wij in deze coincidentie iets meer zien dan een toevalligheid, hetgeen echter uiteraard eerst zal dienen te worden aangetoond. Een grootsch opgezette bijzetting in één stijl van Ayam Wuruk zelf, zijn moeder, vader en grootvader zou echter zeker niet zoo vreemd zijn!

Dit laatste brengt ons dan nog op de dateering der verschillende figuren als producten van een afzonderlijken stijl. Wij zagen reeds dat no. 2 (Kṛtarājasa) zou dienen gedateerd te worden in 1363, terwijl no. 3 (Regentes) omstreeks 1380 zou gewijd kunnen zijn. No. 4, het beeld van Ayam Wuruk zelf, zou dan omstreeks 1400 gedateerd moeten worden, terwijl de dateering dier drie beelden op hun beurt slechts het vermoeden, dat in beeld no. 1 Kṛtawardhana of diens zwager zou zijn bijgezet, versterken kan. Daarmede vallen al onze beelden in de tweede helft van de 14e eeuw en niet langer in de eerste helft daarvan, zooals men op grond van de tot nog toe gehuldigde opvatting zou meenen. Dit feit is van beteekenis, omdat wij in deze groep een welbesloten geheel zien kunnen, waarin een duidelijke neiging tot massale werking door groote afmetingen en overladenheid van het ornaat naar voren treedt. Zulk een neiging zouden wij niet verwachten in den aanvang van een nieuw gesticht rijk, dat na de catastrofen van 1292 en 1293 van voren af aan moest beginnen. Daarentegen past zij in een tijd, waarvan wij weten dat door de energie van een Gajah Mada de vrees voor Majapahit op alle kusten van den Archipel was ingescherpt, een tijd, waarin de vorsten van Majapahit zich gingen beschouwen als wereldheerschers, iets, waaraan uiting diende gegeven

te worden door het scheppen van portretbeelden, die in hunne afmetingen en versieringen duidelijk de geweldige machtsproporties hunner origineelen weerspiegelden. Kortom, een tijd, waarin de grootspraak van Prapañca inderdaad passend genoemd kon worden.

Nog eenmaal in de geschiedenis der laatste eeuwen van Oost-Java's hindoeistische periode was er een dergelijke tijd geweest, namelijk onder Kṛtanagara en het is zeker treffend te zien, dat juist Singasari en Djago eveneens blijken geven van een neiging tot groote afmetingen. Niettemin bestaan er redenen om te twijfelen of deze eigenlijk slechts in Ayam Wuruks sfeer passende scheppingen wel aan Singhasāri's laatsten vorst dienen te worden toegeschreven. Welke die redenen zijn en tot welke conclusies zij leiden, zullen wij thans in beschouwing nemen.

B. De beeldengroep van Djago.

Er zijn, vooral in de literaire wetenschappen, op consensus berustende opvattingen, die, ontstaan door het op gezag eener persoonlijkheid aanvaarden van onbewezen gebleven werkhypothesen, den eigenlijken voortgang van het wetenschappelijk onderzoek belemmeren. Ook de archaeologie van den Archipel bleef daar niet vrij van en het spreekt vanzelf, dat het ook daar de grootste mannen zijn, die op deze wijze tegen hun wil het sterkst belemmerend werkten, aangezien door velen twijfel in zulk een geval voor aanmatigend, critiek voor ongepast gehouden wordt. Het feit, dat de monumenten van Java door de grondleggers der javaansche archaeologie meerendeels voor tempels gehouden werden, werkt nog steeds belemmerend op het verkrijgen van een juist inzicht in de beteekenis dier bouwwerken, die sinds lang een andere bleek te zijn. Het feit ook, dat de sterke afwijkingen van het klassiek Hinduisme in den beginne voor zinlooze fantasieën eener oerdomme bevolking werden gehouden, verhinderde gedurende tientallen van jaren het ontdekken van een welberedeneerde wereldbeschouwing bij de oude Javanen, waarvan het systeem ons

omgekeerd van onberekenbaar nut kan zijn bij het opsporen van geschiedkundige, godsdienstige dan wel andere feiten, die ons inzicht in de toenmalige maatschappij kunnen verhelderen. Zulk een consensus heeft zich nu ook gevormd ten opzichte van de dateering der oudheden van Singhasāri. Het feit, dat in de Nāgarakṛtāgama en andere geschriften de bijzettingsplaatsen der singhasārische vorsten met name worden aangeduid, deze namen in desa-namen van den huidigen tijd konden worden teruggevonden en ter plaatse bouwvallen bleken te bestaan, heeft geleid tot de veronderstelling, dat deze bouwvallen behooren tot de bijzettingsplaatsen dier vorsten, zooals deze na hun dood in gebruik werden genomen. En van alle singhasārische bijzettingsplaatsen is die te Toempang, tjaṇḍi Djago, degene, welker dateering wel het minst betwijfeld werd.

Brandes kwam tot de slotsom, dat dit bouwwerk bij den dood van koning Wiṣṇuwardhana bestaan moet hebben, aangezien deze er in is bijgezet [1]). Bij deze redeneering beging hij twee onjuistheden, misleid door een hem ter beschikking staand foutief jaartal (1272 instede van 1268, zooals later juist bleek te zijn) en door de veronderstelling, dat een vorst onmiddellijk na zijn dood diende bijgezet te worden. Sindsdien weten wij dat in de beide controleerbare gevallen een periode van 12 jaren verliep tusschen dood en bijzetting, zoodat, een en ander in aanmerking genomen, de consecratie van Djago op 1268 + 12 = 1280 A. D. gesteld zou kunnen worden.

Krom verbeterde het foutieve jaartal, achtte een latere consecratie mogelijk, zag echter tevens de mogelijkheid onder de oogen dat de bouw reeds vóór 1268 zou aangevangen kunnen zijn [2]).

Aldus is dan ook nog steeds Djago het vaste punt in de kunsthistorie van de periode van Singhasāri.

Toch lijkt mij twijfel aan de juistheid der door beide geleerden gegeven jaartallen, voorzoover deze op den bouw slaan, gerechtvaardigd en wel om de volgende redenen.

---

[1]) Brandes, Djago-monographie pag. 1.

[2]) Krom, Inleiding[2] II : 95.

In de eerste plaats was het niemand minder dan Brandes zelf, die tot de volgende merkwaardige uitspraak kwam: „Er moet hier nogmaals nadrukkelijk op gewezen worden, dat de waarde van Tjandi Djago in een andere richting schuilt; en dit is: dat zoo kennelijke, zoo typische, zoo geheel tot zijn recht gekomen Javaansche karakter in dit monument, hetwelk voor den tijd, waaruit we mogen veronderstellen dat de tjandi te Toempang dagteekent, n.l. de 13e eeuw A°. D., zoo hoogst opmerkelijk is" [1]). Waar wij weten dat Brandes onder dit javaansche karakter voornamelijk verstond overeenkomst met of aansluiting bij hetgeen wij in den huidigen wajang zien, daar beteekenen boven geciteerde woorden dus niet veel anders dan het uitdrukken van twijfel aan de juistheid der dateering. Deze twijfel nu bekroop ook mij herhaaldelijk bij het bezichtigen van het bouwwerk in natura en deed mij de vraag stellen of er geen gronden konden gevonden worden om aan te nemen dat de reliefs in later tijd zouden zijn aangebracht, in ieder geval nà de volkomen on-wajang-achtige reliefs van tjaṇḍi Djawi [2]). Bij nadere bestudeering van het bouwwerk bleek mij echter, dat ook in de opzet van het geheel dingen waren te ontdekken, die niet met een dateering in de 13e eeuw strookten, zoodat ik de bovengenoemde gissing voor mij hield.

In de tweede plaats, en hierbij aansluitend, kunnen wij opmerken dat de opzet van Djago met zijn naar voren uitschietende terrassen een zeer ver gevorderd stadium aangeeft

---

[1]) Djago-monographie 80. Spatieëring van Brandes.

[2]) De buitengewoon belangrijke reliefs van tjaṇḍi Djawi, zooals men weet een der bijzettingsplaatsen van Kṛtanagara en hoogstwaarschijnlijk tijdens diens leven gebouwd, dus van vóór 1292 dateerend, zijn helaas nog nimmer gepubliceerd. Hun waarde is voornamelijk gelegen in de naturalistische tendens der sculptuur, overeenkomstig die der veel oudere reliefs van Selamangleng (T. A.), en door het ontbreken van typische wajang-panakawans. Wel komen er bedienden in voor en kinderen (door BRANDES in O. R. 1903 : 36 abusievelijk voor panakawans en inja's uit de wajang gehouden), doch deze vertoonen nog niet de gedrochtelijke trekken der wajang-panakawans. Het verhaal is onbekend; ik houd het voor een gamboeh-verhaal, waarin de kluizenarij eener vorstin een rol speelt.

op den weg, die leidt van de gecentraliseerde, symmetrische bouwwerken van Midden-Java naar de terrassenheiligdommen, die in één richting opvoeren naar het geheel achteraan geplaatste heiligdom. De tegenstelling dus van het centraliseerend symmetrische hindoeistische wereldbeeld tot den oudinheemschen voorouderhemel, in terrassen de berghelling opklimmend en in den bergtop eindigend [1]). Het door Djago ingenomen stadium nu is daardoor zoo opvallend, doordat de tjaṇḍi, die er onmiddellijk aan vooraf zou gaan, Kiḍal, zich in zijn opzet nog zéér dicht bij Midden-Java aansluit en in geen enkel opzicht daarvan essentieel afwijkt. En deze tjaṇḍi zou hoogstens door een tijdsverloop van 20 jaren van Djago gescheiden zijn! [2]).

In de derde plaats wordt de gedachte aan een later ontstaan, althans der beelden, opgewekt door de zeer groote afmetingen, welke wij, na het in een voorgaande paragraaf opgemerkte, eer in verband zouden willen brengen met den bloeitijd van Majapahit en een daarmede samenhangende neiging om de voorvaderen tot boven hun werkelijke beteekenis te verheffen — een neiging welke wij ook bij

---

[1]) Zie voor deze tegenstelling nader Bijdragen 79 (1923): 323 vlgg.; Djawa 1927: 177 vlgg.; J. A. O. S. 1931: 1 vlgg. De beide polen op Java zijn Baraboeḍoer en Soekoeh; achter de eerste staan de oudaziatische wereldsystemen, achter de laatste staan de *ahoe's* en *marae's* van Polynesië.

[2]) Indien tenminste de identificatie juist is en ook van geen latere of hernieuwde bijzetting van Anūṣanātha sprake kan zijn. BOSCH acht in Publicaties van den O. D. deel I op pag. 10 de identificatie feitelijk onbewezen, aangezien er bij Kiḍal niet minder dan vier niet tot dat bouwwerk behoorende kāla-koppen gevonden zijn. Dit argument lijkt mij niet afdoend, aangezien reeds een oorspronkelijke aanwezigheid van twee behoorlijke poorten van het tempelterrein de vier kāla-koppen kan verantwoorden. Het is Bosch echter door redeneering gelukt aan te toonen dat inderdaad Kiḍal iets met bedoelden vorst moet hebben uitgestaan, waarbij ik hier nog wil wijzen op het voorkomen elders van geheel dezelfde medaillons, als welke wij bij Kiḍal aantreffen, nl. links en rechts van een deuropening in de grotkluizenarij Selamangleng (Kĕḍiri). Aangezien de inscriptie aan deze kluizenarij een (vroeg-) kaḍirisch gefigureerd schrift vertoont, geloof ik, dat wij hierin redenen kunnen vinden den bouw van Kiḍal inderdaad in de 13e eeuw te doen vallen, met een consecratie omstreeks 1260 A. D.

Prapañca kunnen opmerken — en die in ieder geval een onverklaarbaar verschil opleveren met de voor Kiḍal en Sagala in aanmerking genomen beelden. Deze, volgens Schnitgers en mijn veronderstellingen Anūṣanātha en Kṛtanagara voorstellende beelden te Amsterdam en Berlijn meten respectievelijk 122 en 144 cm., waartegenover het hoofdbeeld van Djago, Wiṣṇuwardhana voorstellende, met zijn 215 cm. wel een zeer uitzonderlijke positie inneemt, en dit zelfs doet tenopzichte van de boven behandelde beelden van Kṛtarājasa en de Regentes (beide 200 cm.); het zou eerst overtroffen zijn door dat van Ayam Wuruk (252 cm.) [1]).

In de vierde plaats dienen wij ons te realiseeren, dat er een treffende stijlovereenkomst bestaat tusschen het beeld der Rājapatnī van Bajalangoe en de Djago-groep [2]) (Afb. 5 en 6). Deze verwantschap uit zich zoowel in het gebruik van dat eigenaardige lotuskussen met in ogiefvorm naar buiten gebogen onderste reeks bloembladen en naar binnen gebogen bovenste reeks daarvan, als in de bewerking van het ornaat en de lotusvegetatie [3]). Nu weten wij dat dit beeld in 1362 geconsacreerd moet zijn geworden en dus onmogelijk veel ouder kan zijn, hetgeen op zijn minst een tijdsverschil van 70 jaren verschaft [4]).

In de vijfde plaats dient opgemerkt te worden dat, naar Brandes op vernuftige wijze heeft aangetoond, in de buitennis van den achterwand van Djago een Bhairawa-beeld heeft gestaan, dat dus blijkbaar tot de door reconstructie bekende groep van beelden in die tjaṇḍi heeft behoord,

---

[1]) Zie voor het beeld van Kiḍal: Bijdragen 89 (1932): 123 vlgg.; dat van Sagala: T. B. G. LXXII (1932): 715 vlgg. (vgl. ibidem LXXIII (1933): 123 vlgg. en 292 vlgg.).

[2]) Een onduidelijke afbeelding van het beeld te Bajalangoe vindt men in O. V. 1916: 150. Tesamen met de hier gereproduceerde foto kan zij echter een indruk van het beeld verschaffen.

[3]) Dezen eigenaardigen, aan Midden-Java (Banon: Wiṣṇu) herinnerenden vorm van lotuskussen vinden wij behalve aan het beeld te Bajalangoe en de Djago-beelden nog aan het beeld te Rambahan, dat beneden ter sprake zal komen. Hij komt zelden voor en dan nog voornamelijk bij buddhistische beelden.

[4]) Zie uitvoerig hierover in J. A. O. S. 1931: 1 vlgg.

Afb. 5. Bijzettingsbeeld van de Rājapatni. ± 1362 A. D. Te Bajalangoe (Toeloeng agoeng). Prajñāpāramitā. (Foto Holt.)

Afb. 6. Bhṛkuṭī-beeld uit tjaṇḍi Djago. (Foto O.D. 2A.)

doch dat niet voorkomt aan de zoogenaamde bronsreplieken, door Kṛtanagara van die groep vervaardigd [1]. Wij spreken daarbij gemeenlijk van replieken, hoewel niets anders dien naam rechtvaardigt dan het feit, dat 14 van de 15 in Djago voorkomende figuren erop zijn aangebracht — in de inscriptie op de achterzijde wordt van een tjaṇḍi niet en van Djago nog minder gerept. Er zou dus, aangenomen dat deze replieken de bijzettingsgroep van Wiṣṇuwardhana omstreeks 1280 weergeven, in Djago een beeld te veel zijn, waarvan echter de overeenkomst in afmetingen en de stijlverwantschap met de overige beelden, benevens de plaatsing, het hoogstonwaarschijnlijk maken dat het er later ingevoegd zou zijn [2].

Ten slotte bevindt zich op het terrein van Djago een op een voetstuk passend pinakeltje, dat het jaartal 1351 A.D. draagt in oudjavaansche jaartelling en in cijfers [3]. Dat dit pinakeltje op het terrein zou zijn opgegraven vond ik nergens vermeld; het feit echter dat pinakel en voetstuk

---

[1]) Zie Djago-monographie pag. 33. Foto 219 en foto O. D. 785 (resp. torso en kop). MOENS, die zich in T. B. G. LIX (1921) : 561 noot 3 omtrent de plaatsing der Djago-beelden uitspreekt, zag, door de onduidelijkheid der foto misleid, in deze fragmenten een Ekajaṭi. Aan het Bhairawa-karakter van het beeld kan echter niet getwijfeld worden

Voor de bronsreplieken zie KNEBEL in O.R. 1907 : 161 (transscriptie van de inscriptie vol fouten), SPEYER in Verslagen en Mededeelingen enz. afd. Letterkunde 4e reeks, VI, 2e stuk ; voor afbeeldingen. BERNET KEMPERS in Maandblad voor Beeldende Kunsten X (1933), Djago-monographie, derde plaat van achteren en Cultuurgeschiedenis van Java in beeld fig. 98.

[2]) Uit de beredeneering van BRANDES (Monographie pag. 32 vlgg.) blijkt ten duidelijkste, dat deze dit Bhairawa-beeld beschouwde als tot de groep te behooren. Hij wijst herhaaldelijk op de overeenkomst speciaal met de beelden van Hayagrīwa en Bhṛkuṭi, de gelijke afmetingen enz. Het verbaast daarom bij KROM, Inleiding² II : 125 te lezen, dat deze geleerde alleen reeds omdat de Bhairawa niet op de replieken voorkomt (er is geen dringende reden aan te nemen dat het thans te Djago gevonden stel in de replieken afgebeeld zou zijn), dit laatste beeld buiten de tjaṇḍi wil houden. Daarenboven kan alleen bij een drie- of vijftal volgelingen het drietal nissen aan de buitenwanden bezet zijn geweest.

[3]) Djago-monographie pag. 105 (no. 28) en foto 217. Het jaartal 1273 (çaka) werd door Brandes van een vraagteeken voorzien ; ik kan er echter met geen mogelijkheid een ander jaar uit lezen.

losse stukken zijn en toch bij elkaar bleven, doet aanvoer van elders onwaarschijnlijk worden. Dat op dit stuk de aandacht tot dusver niet gevallen is, wordt begrijpelijk indien men bedenkt, dat genoemd jaar ongeveer 70 jaren verschilt met dat, hetwelk als stichtingsjaar van Djago algemeen wordt aangenomen [1]).

Zooals men ziet vormen de bezwaren, hoewel elk op zichzelf daartoe niet voldoende, bij elkaar toch redenen genoeg om naar een oplossing te zoeken, die hen op natuurlijke wijze kan uit den weg ruimen. Ik stel mij voor dat in het ondervolgende te doen.

Blijven wij een oogenblik bij de van Djago afkomstige beelden, dan is het niet moeilijk een zekere mate van verwantschap op te merken tusschen drie verschillende beelden of beeldengroepen: Djago, Rambahan (Soematra) en Bajalangoe. Wat te Bajalangoe staat weten wij reeds en dat er stijlovereenkomsten zijn op te merken tusschen dat beeld eener Prajñāpāramitā en de beelden te Djago gaven wij reeds als onze meening te kennen. Wat is echter het beeld te Rambahan? Het is een groep van 14 figuren, tegen één achterstuk aangebracht, geheel op dezelfde wijze als dat met de zoogenaamde bronsreplieken van Kṛtanagara, boven geciteerd, het geval is: Amoghapāça in het midden met Amitābha in de kroon, aan zijn rechterhand (çānta-zijde) de çānta-figuren van Sudhanakumāra en Çyāmatārā, aan zijn linkerhand (krodha-zijde) de krodha-figuren van Hayagrīwa en Bhṛkuṭī, allen in vereerende houding, voorts rondom het bovenlijf en hoofd op afzonderlijke lotuszetels (uit de lotusvegetatie voortspruitend), vier in de lucht zwevende dhyānibuddha's en vier daarbijbehoorende tārā's [2]). Een algemeen lotuskussen ontbreekt, doch de hoofdgod staat op een rond, elk der begeleidende paren op een lang-

---

[1]) Krom (Inleiding[2] II: 129) noemt het een çiwaitisch stuk (lingga) en veronderstelt dat het van elders aangevoerd is. Een lingga is het echter door den vorm reeds niet en voor de laatste veronderstelling kan geen grond worden aangevoerd.

[2]) Afbeelding bij Pleyte in T. B. G. XLIX (1907): 171 vlg. waar een beschrijving gegeven wordt. Zie voorts O. V. 1912: 49 (inventaris).

werpig lotuskussen, die alle op een gezamenlijk onderstuk gelegen zijn, aan den voorkant versierd met de tusschen singhasārische lotusvegetaties geplaatste *saptaratnāni*, de traditioneele zeven juweelen van den *cakrawartin*: juweel, koningin, minister, generaal, werprad, olifant en paard.

Beschouwen wij voor een oogenblik slechts den stijl van dit beeld, dan valt een stijlovereenkomst met de Djago-beelden op, welke reeds door anderen werd geconstateerd [1]) — of er naast de iconographische overeenkomst met de bronsreplieken ook nog van een stijlverwantschap daarmede gesproken moet worden, kan op grond van de geringe afmetingen en de geheel andere techniek der bronzen niet worden uitgemaakt. Wèl zijn er enkele verschillen op te merken tusschen het beeld van Rambahan en de Djago-figuren, welke niet bestaan tusschen de eerstgenoemde en de bronzen, zooals het feit, dat Amoghapāça in Djago een parel-upawīta heeft, in Rambahan en op de bronzen een slangen-upawīta, de Rambahan-figuur en de bronzen een zon en maan op het achterstuk hebben, die te Djago ontbreekt enz. Moeten wij dus een der groepen met de andere identiek verklaren, dan zouden wij eer zeggen dat de Rambahan-figuur en die der bronzen identiek zijn, de Djago-figuren eenigszins afwijken. Tevens kunnen wij opmerken, dat de Bajalangoe-figuur meer met die te Djago overeenkomt dan met de beide overige. Wij zouden die overeenkomsten zoo kunnen uitdrukken dat de Bajalangoe-figuur en de Djago-beelden de basishoeken van een driehoek uitmaken, waarvan de Rambahan-figuur in de tophoek staat. Nu doet zich het opmerkelijke feit voor, dat deze kunsthistorische samenhang parallel gaat aan een historischen samenhang der met genoemde beelden in verband te brengen figuren. Immers de Rājapatnī, die in het beeld te Bajalangoe is uitgebeeld, is een kleindochter van den Wiṣṇuwardhana te Djago, en wel de kleindochter die openlijk het Buddhisme heeft beleden, waarvan de Djago-beelden getuigen. Daarnaast valt dan op te merken dat de persoon,

[1]) KROM, Inleiding[2] II: 132.

die zich, blijkens een in 1347 gedateerde, op den achterkant van de Rambahanfiguur aangebrachte inscriptie, met die figuur heeft beziggehouden (Ādityawarman van Malayu), door zijn bemoeienis met het bijzettingsbeeld van Wiṣṇuwardhana met dezen vorst in verbinding blijkt te hebben gestaan; doch tevens, blijkens de uitdrukking *tadbangçajah* van de inscriptie, welke hij op het Mañjuçrībeeld te Djago liet beitelen en die op de Rājapatnī sloeg, met deze laatste in verbinding wenschte te worden gebracht [1]). Dat dit alles louter toeval zou zijn, lijkt mij, gezien het feit, dat deze Ādityawarman daarenboven wederom een der weinige vorstelijke personen naast de Rājapatnī was, die bovenbedoeld Buddhisme officieel beleden, niet aan te nemen. Daar schuilt ongetwijfeld iets achter, doch wat? Onderzoeken wij eerst eens de genoemde verwantschap van Ādityawarman met de Rājapatnī.

Reeds verschillende malen heeft men de uitdrukking *tadbangçajah* willen verklaren [2]). Men heeft onzen maleischen

---

[1]) Voor de beide inscripties, die beneden herhaaldelijk ter sprake zullen komen, zie: (voor Rambahan) KERN in T.B.G. XLIX (1907): 159 vlgg. en (voor den Mañjuçrī) KERN bij ROUFFAER bij BRANDES in Djago-monographie pag. 101.

[2]) Ik geef hier den korten tekst der Mañjuçrī-inscriptie met de vertaling van Kern weer:

(voorkant) *āryyawangçādhirājena / mañjuçris supratiṣṭhitaḥ // pañcaṣaḍdwiçaçāngkābde / dharmmawṛddhyai jinālaye //*

(achterkant) *rājye çrī wararājapatniwijiteḥ tadbangçajaḥ suddhadhiḥ / cakre jāwamahītale waraguṇair ādityawarmmāpy asau / mantrī prauḍhataro jinālayapure prāsādam atyādbhutam / mātātātasuhṛjjanān samasukhang netuṃ bhawāt tatparaḥ // i çaka 1265 //*

„De oppervorst uit Ārya-stam heeft (het beeld van) Mañjuçrī naar eisch opgericht, in 't jaar vijf, zes, twee, een, tot vermeerdering der (Buddhistische) Wet in den Buddha-tempel.

Ook heeft hij, Ādityawarman, in 't rijk beheerd door Hare Majesteit de Opperkoningin, uit haar geslacht afstammende, met zuiveren zin, met uitstekende eigenschappen, zeer voornaam mandarijn, op Javaanschen bodem in de stad van den Buddha-tempel een verwonderlijk schoonen tempel gebouwd, met het doel om zijn ouders en verwanten uit het ondermaansch bestaan te voeren tot de vreugde van het Nirwāṇa."

In deze vertaling dienen wij de volgende wijzigingen aan te brengen: Opperkoningin, lees: Rājapatnī (= 4e der officieele echtgenooten eens konings).

vorst een nakomeling van Dara Jingga, de oudste der twee naar Majapahit gevoerde prinsessen, willen laten zijn en deze prinses een zeer tijdelijk huwelijk met Kṛtarājasa willen laten sluiten, waartoe inderdaad in de Kidung Harṣawijaya aanleiding te vinden is. Daarmede komt men echter nog niet verder, aangezien Ādityawarman dan weliswaar een zoon van Kṛtarājasa zou worden, doch nog geen afstammeling van de Rājapatnī, zelfs met geen goed recht zichzelf *tadbangçajah*, „gesproten uit haar geslacht" kon noemen. Voorts heeft men, dezen weg verlatende, gedacht aan het feit, dat de Pararaton vertelt, dat deze prinses met een *dewa* gehuwd was en verondersteld, dat deze *dewa* wel eens een zoon van Kṛtarājasa en de Rājapatnī kon geweest zijn. Berg, die deze veronderstelling oppert, oppert echter tevens het bezwaar dat deze zoon dan wederrechtelijk buiten den troon gehouden zou zijn. Immers, Kṛtarājasa werd niet door zulk een zoon opgevolgd (waarover alle bronnen voorts zwijgen) doch door een zoon bij de jongste maleische prinses, Jayanagara. Mij lijkt dit bezwaar dan ook zoowel om dynastische overwegingen als door het zwijgen van de literatuur onoverkomelijk [1]).

Het komt mij echter voor dat de oplossing in een andere richting gezocht dient te worden, welke ik thans wil inslaan.

Zooals ik reeds vermeldde heeft Ādityawarman op de achterzijde van het beeld te Rambahan in 1347 een inscriptie laten aanbrengen, waarin hij mededeelt dat hij het beeld heeft opgericht. Hij zegt o.a.:

„Deze oprichting (inwijding) van een Buddhabeeld [2]) onder

---

in de stad van den Buddha-tempel, lees: in het Heiligdom (pura) genaamd Jinālaya.

tempel, lees: tjaṇḍi (*prasada* is op Bali nog de naam voor een met de oudjavaansche tjaṇḍi overeenkomend bouwwerk).

Men zie voorts in verband met die inscriptie vooral BOSCH in Bijdragen 77 (1921): 194 vlgg. en hiertegen KROM in Geschiedenis 2 pag. 392, met wiens standpunt ik mij kan vereenigen.

[1]) Zie KROM, Geschiedenis² pag. 364 en 392; BERG, Kidung Harṣa-Wijaya pag. 31 vlgg.

[2]) Kern veronderstelt een pluralis majestatis. Mij komt het meervoud voor op de vele goden van het beeld te slaan, zoodat ik zou willen vertalen: „buddhistische godheden".

den naam Gagaṇagañja, geschiedt door Ācārya Dharmaçekhara, een Mañjuçrī, als het ware, in vriendelijkheid. Dit beeld van Amoghapāçeça, (een geschenk) van Z. Maj. Ādityawarman, wordt opgericht (ingewijd) door Dewa tot heil, een bron van geluk voor alle schepselen" en

„Dit beeld, staande in 't midden der (zoogenaamde) Diamantomwalling van het Jinaheiligdom, is de Luisterrijke Amoghapāçeça, schoon als de opgaande zon" (vertaling Kern) [1]).

De rest der inscriptie bevat loftuitingen vol verborgen beteekenissen op Ādityawarman en zijnen patih, benevens een dateering [2]).

Nu heeft Krom op het feit gewezen, dat er op eenigen afstand van Rambahan, namelijk te Padang Rotjo', een voetstuk staat, in welks uitholling de onderkant van genoemd beeld passen kon — welke veronderstelling later door opmeting bevestigd werd [3]) — terwijl dit voetstuk een inscriptie draagt uit 1286, dus zestig jaren ouder dan die te Rambahan, waarin gezegd wordt dat (een beeld van) Amoghapāça met dertien volgelingen van Java naar Soematra gebracht werd om te Dharmāçraya in Malayu te worden opgesteld als gave van Çrī Wiçwarūpakumāra, terwijl Kṛtanagara eenige zijner ambtenaren tot geleide medegaf, waarna diens onderdanen te Malayu, koning Mauliwarmadewa aan het hoofd, dit passende geschenk met vreugde begroetten [4]). Kroms conclusie is voorts, dat het beeld te Rambahan eenmaal op het voetstuk te Padang Rotjo' gestaan heeft, vervolgens in 1347 vandaar naar een andere plaats is vervoerd om daar door Ādityawarman opnieuw gewijd en

---

[1]) T. B. G. XLIX (1907) : 164 en 169.

[2]) Zie voor deze verborgen beteekenissen: MOENS in T. B. G. LXIV (1924) : 558 vlgg. Een heruitgave dezer hoogstinteressante inscriptie, met welker voorloopige interpretatie Moens ongetwijfeld op den juisten weg was, is een dringend vereischte.

[3]) O. V. 1920 : 63. (Rambahan = opengekapte plek ; Padang Rotjo' = beeldenveld)

[4]) KROM in Verslagen en Mededeelingen enz. afd. Letterkunde, vijfde reeks, II, 1917, pag. 306 vlgg.

beschreven te worden. De door Westenenk medegedeelde overlevering der bevolking bij Padang Rotjo', dat het thans daar niet meer aanwezige beeld eenmaal in de rivier zou geworpen zijn, wijst hij af als onbetrouwbaar [1]).

Als Krom aldus zijn opvatting en reconstructie van het geval boven de overlevering stelt, meen ik toch dat hij daarmede ditmaal niet gelukkig is geweest. Ik vind namelijk verschillende redenen die mij ertoe brengen kunnen de overlevering in hare waarde te laten en tevens een oplossing te geven van de voorhanden vraagstukken, die de bekende feiten tot hun recht kan laten komen. Hiertoe moet ik echter eerst de door Krom uitgegeven en vertaalde oorkonde van het voetstuk te Padang Rotjo' nader in beschouwing nemen [2]).

Krom noemt deze inscriptie een inscriptie van Kṛtanagara en baseert deze opvatting — die tot verstrekkende conclusies leiden moet ten opzichte van de beteekenis van het beeld — op het gebruik van het woord *prajā*. Nu is de beteekenis van dat woord in het klassieke Sanskrit inderdaad

---

[1]) Zie O. V. 1912:49 onder no. 51. Voor overblijfselen uit dien tijd, thans nog bij het vorstenhuis in eere, zie KROM, l. l. 338 en BOSCH in O. V. 1930:202 vlgg.

[2]) De hoofdzaak der inscriptie laat ik hieronder met Kroms vertaling volgen:

tatkāla pāduka bharāla āryyāmoghapāça lokeçwara, caturdaçātmikā saptaratnasahita, diāntuk] dari bhūmi jāwa ka swarṇabhūmi dipratiṣṭha di dharmmāçraya, akan punya çri wiçwarūpa kumāra, prakāranań ditītaḥ pāduka çri mahārājādhirāja çri kṛtanagara wikrama dharmmottunggadewa mangiringkan pāduka bharāla (volgen de namen der vergezellende ambtenaren), *kunań punyeni yogya dianumodanāñjaleḥ sakaprajā di bhūmi malāyū, brāhmaṇaḥ kṣatriya waiçya sūdra, āryyāmāddhyāt, çri mahārāja çrimat tribhuwanarāja mauliwarmmadewa pramukha.*

d. i. „Toen was het dat de verheven Heer de edele A. L. met dertien volgelingen en vergezeld door de zeven juweelen, komende van het land van Java naar het land van Sumatra, werd opgesteld in Dharmmāçraya, als een gave van Z. H. prins W. Ter zake beschikte de verheven Opperkoning Z. M. K. W. D. dat den verheven Heer vergezelden (volgen de namen). Vervolgens over deze passende gave verheugden zich vol eerbied alle onderdanen in het land van Malayu, b. k. w. ç., en uit het midden der ārya's Z. M. de koning de roemrijke vorst der drie werelden M. als voornaamste."

„onderdanen", doch wij moeten ons afvragen of in een maleische inscriptie met kawi-invloeden (en geen gemalaiseerde oudjavaansche inscriptie, zooals Krom meende) klassiek Sanskrit mag verwacht worden en of wij niet eerder moeten denken aan de later in de literatuur te vinden beteekenis, die luidt: „'t algemeen, het publiek, de inwoners". Als in dat geval de inscriptie zegt dat de *prajā* van Malayu met een *sĕmbah* van zich verheugen begroet (Krom: verheugden zich vol eerbied) [1]) het uit Java getransporteerde (Krom: komende) [2]) beeld, dat dienen moest tot (Krom: als een) [3]) vrome schenking (Krom: gave) [3]) van Çrī Wiçwarūpakumāra (Krom: Prins Wiçwarūpa) [4]), terwijl onder die vreugdevolle *sĕmbahs* makende menigte nummer één was de Grootkoning Z. M. de koning over de drie

---

[1]) Er staat *dianumodanāñjaleh.* De passieve beteekenis van het maleische praefix *di* laat Krom niet voldoende tot zijn recht komen. De maleische uitdrukking zou luiden *dipĕrsĕmbahkan dĕngan soekatjita*, waarvan men de laatste toevoeging door het gebruik van het Sanskrit *añjali* = *sĕmbah*, dat een samenstelling met *anumodana* (het zich verheugen) mogelijk maakt, heeft vermeden en tevens het geheel in passieven vorm heeft kunnen brengen. Dus: werd met een *sĕmbah*-van-zich-verheugen begroet.

[2]) Krom las van de foto's *diāntuk* en dacht bij zijn vertaling waarschijnlijk aan het javaansche *mantuk*, dat echter niet in passieven vorm kan geplaatst worden. Ik lees van de abklatsch *di ankat* = *di angkat*, weggenomen wordend, getransporteerd wordend.

[3]) Er staat *akan punya*, dus letterlijk: om te dienen tot een vrome schenking. Krom vertaalt: „werd opgesteld ... als een gave" hetgeen den indruk zou kunnen wekken van een geschenk van een op Java verblijvend persoon aan land en volk van Malayu, een geschenk zonder byzondere religieuze beteekenis. Met *punya* wordt ongetwijfeld wijgave, vrome schenking bedoeld, dus aan de godheid (hier Wiṣṇuwardhana's ziel) en niet aan den vorst van Malayu. Men zou een oogenblik, afgaande op het gebruik van een dentale *na* in *punya*, kunnen meenen dat het latere maleische *poenja* bedoeld is, en dat het dus de bedoeling van den schenker was, dat het beeld in het bezit kwam van Çrī Wiçwarūpakumāra. Deze mogelijkheid is echter uitgesloten door de bijstelling *yogya* in de laatste zinsnede.

[4]) Hoewel de vertaling van *kumāra* met „prins" hier niet onjuist behoeft te zijn, kan ik toch in het taalgebruik der oorkonden daarvoor geen aanwijzingen vinden, zoodat ik het beter acht het als een deel van den persoonsnaam te beschouwen.

werelden Mauliwarmadewa, dan lijkt het mij zeker te veel gezegd als wij aannemen, dat Mauliwarmadewa's onderdanen in Malayu in absolute afhankelijkheid verkeerden van Kṛtanagara. Daarenboven kan het gebruik van een lichtelijk gejavaniseerd Maleisch in de inscriptie [1]) benevens het feit, dat Kṛtanagara's bevel (*atitah*) zich kennelijk beperkt tot het verstrekken van een vorstelijk geleide, er op wijzen dat wij hier niet met een inscriptie van Kṛtanagara te maken hebben, doch met een op bevel van een maleischen groote in het voetstuk gebeiteld gedenkschrift [2]), waarin Kṛtanagara's medewerking eerbiedig wordt erkend, doch dat zich overigens meer bezig houdt met de vastlegging van een vrome schenking van Çrī Wiçwarūpakumāra, waarbij heel Malayu, deszelfs koning incluis, belang schijnt te hebben gehad. Zien wij dan, dat deze schenking bestaat uit het bijzettingsbeeld van koning Wiṣṇuwardhana van Singhasāri, althans een repliek daarvan is, welke misschien tevens de figuren van Wiṣṇuwardhana's gestorven voorouders, op lotussen in de lucht zwevend, zoowel als die van diens nog in leven zijnde nazaten, dan wel andere verwanten als vereerders bevat, kortom in zijn gecompliceerdheid de gansche singhasārische dynastie vertegenwoordigt [3]), en letten wij op het feit, dat bijzettingsbeelden en alles, wat daarmede samenhing, een dynastieke aangelegenheid moet geweest zijn, dan kunnen wij niet anders dan veronderstellen, dat onze Çrī Wiçwarūpakumāra een zoon of andere verwante van Wiṣṇuwardhana geweest kan zijn, terwijl Mauliwarmadewa's medeleven en de belangstelling van de inwoners van Malayu dan in

[1]) Het eenige misschien on-maleische woord is *kunang*, afgezien natuurlijk van het gebruik van Sanskrit-woorden of hun Ersatz. Alle grammatische vormen en figuren zijn zuiver maleisch.

[2]) Blijkens de overeenkomst met het gelijktijdige schrift van Java misschien door een javaanschen schrijver aangebracht.

[3]) Ik wijs er in dit verband op, dat de lotussen, waarop de hemelsche wezens zweven, hun oorsprong nemen in de bekende dynastieke lotusvegetaties, hetgeen zeker niet zonder zin zal geweest zijn als men bedenkt, dat deze figuren evengoed op lotuszetels zonder stelen hadden kunnen rusten, dit zelfs iconographisch gebruikelijker zou geweest zijn.

niet veel anders kunnen geworteld hebben dan in een huwelijk van een dochter, zuster of andere vorstelijke verwante van Malayu's koning met onzen Çrī Wiçwarūpakumāra [1]). Wij weten immers, dat het Kṛtanagara erom te doen was het maleische gebied binnen zijn machtsfeer te brengen, waartoe hij in 1275 zijn befaamde expeditie uitzond. Tevens valt het echter op, dat, in tegenstelling tot wat in andere dergelijke gevallen vermeld werd, hier niet werd gesproken van een „snoodaard" die „vernietigd" werd, doch dat in de Nāgarakṛtāgama duidelijk wordt aangeduid dat men zich voldoende voorstelde van de angst, die men in Malayu zou hebben voor Kṛtanagara's goddelijk lichaam [2]). Het voortbestaan van de dynastie der maleische

---

[1]) Wij hebben, zooals Ir. Moens mij doet opmerken, geen zekerheid dat de repliek van het bijzettingsbeeld zelf ook als bijzettingsbeeld gebruikt werd en als zoodanig opgevat moet worden. Hoewel ik de theoretische juistheid van deze opmerking ten volle erken, geloof ik toch dat wij zonder bezwaar de repliek van een bestaand bijzettingsbeeld zelf als zoodanig mogen opvatten, aangezien wij aan den eenen kant uit het huidig gebruik op Bali en het siddhāntisch karakter van het oude Javanisme mogen afleiden, dat in ieder geval in de oostjavaansche periode rechtstreeksche godenvereering middels iconographisch als godenbeelden bedoelde figuren niet meer voorkwam, (zoodat de zending niet die van een godenbeeld zonder meer zou geweest zijn), aan den anderen kant het zenden van een repliek van een bestaand bijzettingsbeeld slechts met de moderne bedoeling, er een „standbeeld" mee te stichten, niet past in het kader van de toenmalige vorstenvereering. Nemen wij aan dat de repliek was gemaakt naar het bijzettingsbeeld van een *overleden* vorst, dan volgt daaruit dat het bestemd was om het contact met dien vorst te bewerkstelligen. Dit laatste nu was een dynastische aangelegenheid, een "familie-aangelegenheid", verband houdende met het bestendigen van de kraton. De waarschijnlijkheid spreekt dus wel vóór het leggen van dynastisch verband tusschen den vereerder van het beeld en den bijgezette.

[2]) Feitelijk wordt in Nāgarakṛtāgama 41 : 5 geen onderwerping gemeld, wèl wordt vermoed dat het uitgezonden leger Malayu wel tot onderwerping zou weten te brengen, omdat de vrees voor 's konings *dewamūrti* (op te vatten als *triwikramamūrti*, toornige gedaante?) groot was. Men zou nog uit de vermelding van gijzelaars uit Malayu in zang 42 : 2 tot een verovering kunnen concludeeren, ware het niet dat Kern ons hier in den steek had gelaten. Immers, *ngawat* beteekent zooveel als „naar iemand vragen, b.v. naar een vorst, dien men spreken wil" (v. d. TUUK KBNW I : 247b), wat dus een geheel vrijwillige handeling is en

Warmadewa's is daarmede in overeenstemming en laat een onderwerping als vazalstaat vermoeden — geen vernietiging van de bestaande dynastie, zooals in 1343 met Bali het geval zou zijn. Welk beter middel kon Kṛtanagara dan in toepassing brengen om met behoud van alle vriendschappelijke betrekkingen toch Java's invloed over Malayu uit te strekken, dan een huwelijk van een zijner broeders met een maleische prinses? Immers, wij weten dat het oudinheemsche grondrecht het eigendom van den bodem vaak in handen der vrouw legde en vele gevallen zijn uit de geschiedenis van Java bekend, die het bestaan dier opvatting ook in den oudjavaanschen tijd waarschijnlijk maken [1]. Hebben wij hiermede reeds de vermoedelijke plaats aangewezen, waar de dynastie der maleische Warmadewa's met die der singhasārische vorsten kan samengekomen

---

met gijzeling niets te maken heeft. Dit wordt ook uit den context duidelijk, aangezien van een volstrekte onderwerping van de in verband met die „gijzelaars" genoemde landstreken niets bekend is en de zinsnede, die tot de vermelding van die „gijzelaars" inleidt, (strofe 2:1) spreekt van lieden, die, van andere landen komende, de voeten van den Vorst naderden om er veiligheid te zoeken, wat men toch van een gijzelaar slecht beweren kan. In vers 3 dier strofe wordt zelfs gezegd dat die „gijzelaars" bij den Vorst „hun toevlucht zoeken".

[1]) De heer Moens deelde mij mede, dat hij zelfs in de Vorstenlanden sporen van die opvatting heeft kunnen constateeren. Het zou een uiterst interessant, doch tevens buitengewoon belangrijk onderzoek zijn eens na te gaan tot welke gevolgtrekkingen de toepassing van het bovenstaande op de vele gevallen der oudjavaansche geschiedenis aanleiding zou geven, waarin een buiten-dynastiek persoon door inhuwelijking op den troon kwam. In ieder geval kunnen wij er zeker van zijn, dat de verhalen der kidungs inzake den strijd om de singhasārische prinsessen geen uit de lucht gegrepen fantasiën zullen zijn geweest, al zal het toeschrijven van dienzelfden wensch naar het bezit der prinsessen aan de Chineezen iets dergelijks zijn als de latere javaansche babad-traditie laat zien tenopzichte van de Kompenie en het bezit eener javaansche prinses. Voorzoover het echter Javanen betreft, mogen wij er ons verzekerd van houden, dat de bedoelde motieven hebben meegegolden, waarschijnlijk zelfs de eigenlijke en eenige motieven vormden voor het aangaan van een oorlog. Niet dus, omdat een of andere vorst zijn hart aan een prinses uit een naburig land verloren had, doch omdat het bezit van die prinses vroeg of laat tot het bezit van haar rijk kon leiden.

zijn, thans dienen wij ons nog nader bezig te houden met Ādityawarman.

Krom vermoedt dat deze vorst om ons onbekende redenen het beeld van zijn voetstuk heeft laten halen en elders opnieuw laten wijden.

Het lijkt mij echter wel wat veel van Ādityawarmans inbeelding gevergd aan te nemen, dat hij daarbij — wetende dat iedereen de herkomst van het beeld na kon gaan — met geen woord zou gerept hebben van den werkelijken oorsprong en de personen, die deze hoogheilige reliek naar Soematra hadden gebracht of doen komen. Te oordeelen naar de bewoordingen der inscriptie, zou hij dan zelfs min of meer opzettelijk gedaan hebben alsof hij met deze wijding iets geheel nieuws verrichtte, alsof hij, en niet Çrī Wiçwarūpakumāra, de man was, die het beeld had laten vervaardigen. Het lijkt mij echter niet noodzakelijk om met Krom de verplaatsing van het beeld aan Ādityawarman toe te schrijven en met het aanbrengen der inscriptie van 1347 in verband te brengen. Immers, het is ook denkbaar dat het beeld eerst nà Ādityawarman zijn plaats heeft verlaten, al weten wij niet wie zulks veroorzaakt zou hebben; de inscriptie zwijgt over verplaatsing. Er is zelfs in die inscriptie iets te lezen wat mijn twijfel rechtvaardigen kan; men vergunne mij hier Kern iets uitvoeriger aan te halen.

„De vierde regel” zoo zegt hij „is een allerzonderlingst misbaksel. Met *jīrṇair uddharitā* zal, met verkrachting van de eenvoudigste regelen der spraakkunst, bedoeld zijn *jīrṇam uddhṛtam*, „'t oude werd hersteld, gerestaureerd”. Die restauratie — misschien oneigenlijk gezegd voor een nieuwe stichting — had op voormelden datum plaats door „vrome mannen, talende naar den weg der schitterende (geestelijke) verlichting”. Of het meervoud slaat op allen die bij de plechtigheid een rol vervulden dan wel op den vorst alleen, is in 't donker gelaten” [1]).

Men ziet het, naar den inhoud dezer strofe is het aan-

[1]) T. B. G. XLIX (1907): 166.

nemelijk dat de geheele inscriptie slaat op een *restauratie*, dat wil zeggen, op het weder opstellen van het beeld op zijn voetstuk, waarvan het door aan de dynastie der Warmadewa's vijandige machten kan zijn afgenomen om misschien in de rivier geworpen te worden — ziehier dan de traditie terug — waaruit Ādityawarman het bij het herstel van de dynastieke macht kan hebben laten ophalen om het vervolgens plechtig opnieuw te laten wijden — de bedoelde handeling had het uiteraard ontwijd — en op zijn oorspronkelijk voetstuk te laten plaatsen. Hiermede wordt zoowel de in de inscriptie van 1347 vermelde nieuwe wijding gerechtvaardigd alsook het feit, dat de vorst van het verleden in het geheel niet rept. Dat verleden kon een ieder, die het wilde, van het voetstuk lezen.

Maar er is meer.

In Padang Rotjo' staat, of liever gezegd ligt, vlakbij het bedoelde voetstuk, een ander beeld, van een afzonderlijk voetstuk voorzien en voorstellende geheel dezelfde Bhairawa-figuur, welke wij reeds in Djago hebben leeren kennen, zij het met kleine afwijkingen in de houding en een groote afwijking in de afmetingen [1]). Welnu, wij weten, dank zij de baanbrekende onderzoekingen van Moens, dat onze Ādityawarman zichzelf als een incarnatie van Bhairawa beschouwde [2]). Wat is nu meer voor de hand liggend dan aan te nemen, dat deze Bhairawa-figuur bij gelegenheid van de restauratie van het oude poesakabeeld is opgesteld geworden en Ādityawarman hiermede zichzelf tot bewaker en vereerder van de heilige groep van Wiṣṇuwardhana heeft gemaakt? [3]). Maar daarmede wordt onderstreept wat

[1]) T. B. G. XLIX (1907): 176 vlgg. met drie afbeeldingen.

[2]) Moens in T. B. G. LXIV (1924): 558 vlgg.

[3]) Moens meent in T. B. G. LXIV (1924): 556 vlg. dat dit beeld een portretbeeld van Kṛtanagara zou zijn. Daartegen zijn enkele tegenwerpingen te maken, waaronder in de eerste plaats het ontbreken van de lotusvegetatie zonder potten, wat voor Kṛtanagara wel, voor den uit een aangehuwde tak spruitenden Ādityawarman niet kan verwonderen; voorts het gebruik van pareltressen, wat wij met de beelden van de Regentes en andere majapahitsche figuren in verband kunnen brengen, en vooral

uit het voorgaande reeds is kunnen blijken, namelijk dat Ādityawarman op het behoud van den band met Wiṣṇuwardhana en diens voorzaten in den singhasārischen voorouderhemel grooten prijs stelde, zichzelf uitdrukkelijk als hersteller van het oude genoemd wenschte te zien, met andere woorden in dynastiek verband moest staan tot koning Wiṣṇuwardhana. En welk verband dat is kunnen wij reeds vermoeden: Ādityawarman moet een nakomeling geweest zijn van Çrī Wiçwarūpakumāra. Eerst dan had hij het recht zich te noemen *tadbangçajah* met de Rājapatnī, Wiṣṇuwardhana's kleindochter.

Maar nu wordt ook duidelijk waarom juist Djago de plaats was, waar onze vorst het Mañjuçrī-beeld stichtte,

---

de iconographische verwantschap met den grooten Bhairawa uit tjaṇḍi B te Singasari, van wien wij de onmogelijkheid eener verbinding met Kṛtanagara hebben leeren kennen.

In dit verband veroorloof ik mij een vraag, waarop ik, zoolang de inscriptie achterop het beeld te Rambahan niet opnieuw critisch is uitgegeven, geen definitief antwoord kan geven: kan het zijn dat deze inscriptie weliswaar gedeeltelijk betrekking heeft op het herstel van den ouden toestand (zooals boven verondersteld werd), doch in de overige strofen (die zich op waarlijk opmerkelijke wijze weinig bezig houden met Wiṣṇuwardhana, doch bij voortduring spreken van Ādityawarman en zijn patih) doelt op de oprichting van den Bhairawa? Het valt namelijk op dat niet gesproken wordt van Amoghapāça, doch van Amoghapāçeça, Heer van Amoghapāça en dan nog wel in een specialen vorm, Gagaṇagañja, welke vorm aan Moens aanleiding gaf te denken aan Mañjuçrī, wiens daemonische gedaante nu juist een Bhairawa is. In dat geval is de toevoeging van Kern in de vertaling van strofe 4 tweede vers, „een geschenk van", overbodig en wordt daar zonder meer gezegd dat het beeld van Amoghapāçeça een beeld van Ādityawarman is. Tevens zou de woordspeling op het eind der inscriptie, waar gezegd wordt dat „het beeld van Amoghapāçeça schoon is als de opgaande zon", veel meer zin verkrijgen, aangezien dit dan zou slaan op Ādityawarman, wiens naam inderdaad „zon" beteekende. Ook andere details zouden van zinloos zinvol worden, doch, zooals gezegd, zoolang de inscriptie niet, met behulp van een nieuwe lezing naar abklatschen en met toepassing van ons verrijkt inzicht in het Buddhisme dier dagen, geheel opnieuw is uitgegeven, lijkt het mij voorzichtiger het bij bedoelde vraag te laten. Mocht zij echter bevestigend beantwoord worden, dan zou zij mijn in dit artikel geopperde veronderstelling, dat Djago inderdaad een schepping van Ādityawarmans dagen is, kunnen bevestigen.

waarop hij van deze verwantschap gewaagde. En ook wordt duidelijk wie de Bhairawa-figuur zal moeten voorstellen, die volgens Brandes in de buitennis van Djago heeft gestaan en in ornament zoowel als overige kenmerken zulk een groote en treffende verwantschap vertoont met den Bhairawa van Padang Rotjo': Ādityawarman, die zichzelf aan de achterzijde van de op zijn bevel hernieuwde, uitgebouwde dan wel geheel opnieuw opgetrokken tjaṇḍi Djago liet aanbrengen, zooals hij ook bij het heilige beeld in Malayu stond als nazaat en beschermer van Wiṣṇuwardhana. Kan dan, zoo vragen wij ons voorts af, de tekst van die Mañjuçrī-inscriptie, die gewaagt van de stichting door Ādityawarman van een prāsāda (= tjaṇḍi) ten behoeve van het zieleheil van zijn *mātātātasuhṛjana*, de *suhṛjana* [1]) van zijn moeder en vader, niet eigenlijk slaan op de hernieuwing van Djago in 1343 (jaartal Mañjuçrī-inscriptie), welk geweldig werk eerst in 1351 geheel voltooid zou zijn (jaartal pinakel Djago)? [2]).

Het is een vraag waarop nog geen definitief antwoord gegeven kan worden, doch welker voorloopige beantwoording kan worden uitgelokt door het feit, dat dan de in den aanvang van dit opstel genoemde bezwaren alle zonder onderscheid blijken weg te vallen.

Dat de reliefs, indien tusschen 1343 en 1351 aangebracht, reeds dat typisch javaansche karakter zouden dragen, dat Brandes' verwondering opwekte, is dan niet meer dan begrijpelijk. Dat de groote afwijking van het bouwplan van Kiḍal wordt gerechtvaardigd, is dan eveneens aannemelijk. Dat de groote omvang der beelden in overeenstemming is

---

[1]) KERN vertaalt met „verwanten"; de woordenboeken geven op „vriend". De geheele uitdrukking kan natuurlijk ook beteekenen „moeder, vader en verwanten".

[2]) Het is niet goed denkbaar dat een in 1343 gebouwde steenen *prāsāda* (zie de Mañjuçrī-inscriptie) tot op den laatsten steen zou verdwenen zijn, terwijl van een in 1280 gebouwde tjaṇḍi nog zooveel zou zijn overgebleven als er thans staat. De fundeeringsresten, die KROM Inleiding[2] II: 129 noemt, houd ik voor overblijfselen van bij alle tjaṇḍi's te verwachten bale's e. d., terwijl de kāla-koppen zeer wel van poorten afkomstig kunnen zijn.

met datzelfde verschijnsel door ons in den bloeitijd van Majapahit geconstateerd, zal men dan zonder meer willen aannemen. Dat er een overeenkomst geconstateerd kan worden tusschen de Djago-beelden met het Bajalangoe-beeld uit 1362 en afwijkingen tusschen de eersten en de bronzen met de gelijktijdige Rambahan-groep, is dan vanzelfsprekend. Dat de toevoeging van een Bhairawa bij het van de bronsreplieken bekende stel dan aanvaardbaar wordt en dat ten slotte de aanwezigheid van het pinakeltje met het jaartal 1351 zin krijgt, volgt daar ook al uit.

Met andere woorden, de redenen, die wij hebben kunnen om aan een plaatsing van Djago, zooals wij dat kennen, in 1280 te twijfelen, gelden geen van alle indien wij den buddhistischen Ādityawarman als den schepper aanzien van het buddhistische bijzettingsmonument van dien singhasārischen vorst, van wien hij zijn verwantschap met de regeerende dynastie van Majapahit kon afleiden.

Hebben wij ons tot nog toe bezig gehouden met de historische beredeneering van mijne veronderstelling, thans dienen wij ook stijlcritisch te werk te gaan. En ons de vraag te stellen of er stijlkundige bezwaren kunnen worden aangevoerd tegen den veronderstelden gang van zaken.

Dat de reliefs zulke bezwaren niet opleveren, integendeel eer in hun stijl begrijpelijker worden, is reeds opgemerkt [1]). De beelden echter doen ons iets anders opmerken. Het kan namelijk niet ontkend worden, dat bij alle verschillen tusschen het beeld van Rambahan en de Djago-beelden toch ook een sterke stijlverwantschap kan worden geconstateerd. Dat wil dus zeggen dat deze stijlverwantschap zich zou uitstrekken over een tijdsverloop van ongeveer

---

[1]) Ter verduidelijking van mijn bedoeling met de verwantschap van de Djago-reliefs en die van den bloeitijd van de majapahitsche kunst beveel ik de vergelijking aan van reliefs no. 156-166 van Djago (zie Djago-monographie) en die van tjaṇḍi Tegawangi uit de 2e helft der 14e eeuw (zie van Stein Callenfels in Verhandelingen Bat. Gen. deel LXVI, 1e stuk). Zie nog den majapahitschen stralenkrans op foto's 25, 134, 147 en 187 der Djago-monographie.

60 jaren, welke periode nog grooter wordt, als wij het Bajalangoe-beeld in aanmerking nemen. De lange duur van deze school (want van één kunstenaar zullen wij wel niet mogen spreken) valt inderdaad op. Toch geloof ik dat daarin geen overwegend bezwaar gelegen kan zijn. Immers, wij moeten goed bedenken, dat weliswaar de tempelarchitectuur en de reliefkunst een rustige ontwikkeling gekend zullen hebben, doch dat juist de iconographie in den tijd, waarover wij spreken, onder vreemde invloeden moet zijn gekomen. Reeds Brandes wees op die mogelijkheid en dacht zelfs aan uit den vreemde ingevoerde beelden [1]). Krom wees deze veronderstelling van de hand, doch gaf toe, dat de Djago-beelden iets op zichzelf staands vertegenwoordigen en in menig opzicht van het gebruikelijke afwijken [2]). Onlangs werd echter deze vraag opnieuw opgeworpen door Bernet Kempers, die met bewijzen inzake iconographische beinvloeding vanuit de buddhistische centra van Indië komt aandragen [3]). Voegen wij hierbij dat door Schnitger gewezen werd op onmiskenbare invloeden uit Zuid-Indië voor de eerste jaren van Majapahits bestaan [4]) en dat juist onze Ādityawarman, de maleische representant van het Buddhisme van Djago, oorkonden heeft laten beitelen in een zuid-indisch Grantha, terwijl de kusten van West-Soematra reeds in vroeger tijden bewijzen van zuid-indischen invloed opleverden [5]), dan vragen wij ons af of het Buddhisme van Djago, dat daar plotseling als een vreemde plant in den javaanschen tuin gaat bloeien, niet zijn oorsprong had in Soematra, waar het, indien wij Kṛtanagara en Rājapatnī uitzonderen, een ongelijk veel grooter bloei moet hebben beleefd dan op Java. Soematra was van ouds de buddhistische tegenpool van het çiwaitische Java.

Dat het Buddhisme van Wiṣṇuwardhana en zijn opvolgers een regelmatige ontwikkeling zou vormen van het

[1]) Djago-monographie pag. 83.
[2]) Inleiding[2] II: 127 vlgg.
[3]) Maandblad voor Beeldende Kunsten, X (1933): 173 vlgg.
[4]) Acta Orientalia, XII (1934): 133 vlgg.
[5]) KROM, Geschiedenis[2] pag. 414 vlgg.

gesyncretiseerde Buddhisme der middenjavaansche en eerste oostjavaansche vorsten, lijkt mij nauwelijks aan te nemen.

Dit alles na te gaan valt echter evenzeer buiten het bestek van dit opstel als buiten mijn vermogen. Terugkeerend tot ons onderwerp kunnen wij dan ook niet veel anders doen dan constateeren dat het van het gebruikelijke afwijkende type der Djago-beelden en hunne verwanten op zichzelf staat en bleef staan, iets, waaruit juist misschien het langdurig voortbestaan daarvan en, wat meer zegt, de geringe wijzigingen daarin kunnen verklaard worden. Dat er verschillen bestaan tusschen de Djago-beelden van 1343 en de figuur van Rambahan uit 1286 kan een gezet onderzoek echter onmiddellijk aan het licht brengen — dat ze gering zijn is eveneens een feit. Dat zulks echter den duur der tusschengelegen periode onwaarschijnlijk zou maken kan ik, alleen reeds op grond van de stijlverwantschap tusschen de toch tamelijk ver van elkaar verwijderde beelden no. 2 en no. 4 van onze eerste paragraaf, niet aannemen. Iconographische voorstellingen zullen ook in dien tijd een veel taaier leven gehad hebben dan de stijlen van reliefs of bouwwerken — men behoeft slechts de betrekkelijk geringe verschillen tusschen de Gupta-buddha's en de buddha's van Baraboeḍoer te leggen naast het geweldige verschil in ornament en bouwstijlen, of, om dichter bij huis te blijven, men behoeft slechts de aanwezigheid van volslagen traditioneele Christus- en Madonna-beelden in hypermoderne Katholieke bouwwerken op te merken om zulks te begrijpen.

Wat ten slotte de reliefs van Djago betreft, de vraag hoe die er uitgezien zullen hebben aan het oorspronkelijke bouwwerk — zoo dat er ooit geweest is [1]) — behoeft niet

[1]) De inscriptie op de achterzijde der zoogenaamde bronsreplieken van Kṛtanagara, hoewel gelijksoortig aan die van het Mañjuçrī-beeld, zwijgt echter van een *prāsāda* of *caitya*. Het blijft dus zeer goed mogelijk, dat, naast de çiwaitische bijzetting van Wiṣṇuwardhana, Kṛtanagara het noodig vond om, zonder tot de oprichting van een afzonderlijke tjaṇḍi over te gaan, de beschikking te hebben over enkele beelden van Wiṣṇuwardhana in diens buddhistische vergoddelijkte gedaante, teneinde deze te gelegener tijd als *puṣpaçarīra*'s te laten dienen.

geheel onbeantwoord te blijven. Hoewel de reliefs, welke wij te Mleri (de plaats die is gelijkgesteld met Wiṣṇuwardhana's çiwaitische bijzettingsplaats te Waleri) aantreffen, voor een groot deel den indruk maken van tot de latere kunstscholen te behooren, voor een ander deel beslist veel ouder zijn (zooals ik gelegenheid hoop te hebben elders aan te toonen)[1]), kunnen wij in die van tjaṇḍi Djawi een vingerwijzing vinden in welke richting wij onze gedachten moeten laten gaan. Het lijkt mij verdedigbaar de oorspronkelijke singhasārische reliefkunst te reconstrueeren als een phase op den weg, die de reliefs van Djawi met die van Selamangleng (T. A.) verbindt. Stellen wij ons op dat standpunt, dan blijken ook de latere reliefs van Mleri zich goed bij die van Djawi aan te sluiten; in het bijzonder beveel ik dan de vergelijking aan van het krulornament van den grooten makara van Djawi (foto O. D. 1858) en dat van de antefixen van Mleri (foto O. D. 2790), welke beide identiek genoemd kunnen worden. Als het *kirti çri kṛtanagara* van Nāgarakṛtāgama zang 56 : 1 : 2, dat op Djawi slaat, inderdaad beteekent, dat deze vorst deze zijn tjaṇḍi reeds tijdens zijn leven zou hebben laten bouwen, dan zouden wij in de reliefs en ornamenten van Mleri en Djawi de welsprekende voorbeelden hebben van de singhasārische kunst [2]). Het groote verschil daarvan met de Djago-reliefs en ornamentiek kan niet anders dan de waarschijnlijkheid van het in deze paragraaf veronderstelde onderstreepen.

Mocht echter tòch een tjaṇḍi te Djago gebouwd zijn, dan mogen wij, gezien de groote waarde, die door Kṛtanagara en anderen aan deze buddhistische apotheose van zijn vader gehecht werd, veronderstellen, dat Jayakatwang na zijn verovering van Singhasāri allereerst de tjaṇḍi te Djago grondig zal hebben verwoest, teneinde het herstel der singhasārische dynastie, zooveel als in zijn vermogen lag, onmogelijk te maken.

[1]) Inmiddels geschied in Djawa 1935: 130 vlgg.

[2]) Dat het tevens Kṛtanagara's bijzettingstjaṇḍi zou zijn wordt door Bosch in O.V. 1918 : 156 vlgg. bestreden, welke bestrijding door Krom, Inleiding² II : 139 noot 2 niet wordt aanvaard. Sterker dan het door den laatste aangevoerde argument lijkt mij het gebruik van het woord *caṇḍi* dat, in verband met den naam der Doodsgodin, lastig op iets anders kan slaan dan op een doodenmonument.

C. De beeldengroep van tjaṇḍi Singasari (tjaṇḍi A).

Zooals men weet is Brandes de eerste geweest, die tjaṇḍi Singasari op verschillende gronden in den tijd van Kṛtanagara heeft geplaatst [1]). Na hem heeft Krom twijfel aan deze gronden uitgedrukt en gemeend dat een hoogere ouderdom niet uitgesloten, zelfs niet onwaarschijnlijk was, bij welke meening ik mij voorloopig heb kunnen aansluiten [2]). De opvattingen van beide genoemde geleerden waren voornamelijk op overwegingen van architectonischen, in ieder geval kunsthistorischen en historischen aard gebaseerd — later heeft echter Moens op iconographische gronden de banden tusschen Kṛtanagara en tjaṇḍi Singasari weder nauwer aangehaald, daarbij uitgaande van de veronderstelling dat de bekende leidsche Bhairawa in die tjaṇḍi zou hebben gestaan [3]). Hoewel ik te anderer plaatse de onmogelijkheid van deze plaatsing gemeend heb te kunnen aantoonen en tot de slotsom kwam dat er nog steeds geen redenen gevonden konden worden het bouwwerk met den laatsten vorst van Singhasāri in verbinding te brengen [4]),

---

[1]) Singasari-monographie. BRANDES achtte het type van Djago ouder meende dat in den aanvang van Majapahit geen tijd en krachten beschikbaar waren voor een bouwwerk als de torentempel, zoodat deze vanzelf tusschen Wiṣṇuwardhana en Majapahit kwam te liggen, dus tijdens Kṛtanagara moet gebouwd zijn. Door een ongecorrigeerde plaats in de Pararaton nam hij voorts aan, dat het Pūrwapatapan van dat geschrift in 1278 zou zijn gebouwd. Later bleek dit niet juist te zijn; het stichtingsjaar van de bijzettingsplaats van Kṛtanagara te Tumapĕl (= Pūrwapaṭapan) zou ten rechte 1292 moeten luiden.

[2]) Inleiding[2] II: 84 vlgg. KROM zet eerst het jaartal recht, waarna hij het onbewezen acht dat Djago ouder moet zijn, het verband tusschen de twee echter erkent. Hij verwijst naar eigenaardigheden in Kiḍal en o. a. naar de middenjavaansche papagaaien-band. „Het zal het verstandigste zijn" zegt hij „ons tevreden te stellen met de waarschijnlijkheid, dat de tempel een schepping van het rijk van Singhasāri is geweest." (Zie voorts T. B. G. LXXIII (1933): 294 noot, welke veronderstellingen door het ondervolgende achterhaald worden.)

[3]) Laatstelijk in T. B. G. LXXIII (1933): 123 vlgg.

[4]) T. B. G. LXXIV (1934): 449.

viel daarna mijn oog op een tweetal merkwaardigheden aan dat bouwwerk, die ik, vooral in verband met het in het bovenstaande gebleken onzekere karakter van de gebruikelijke dateering van Djago, thans van voldoende beteekenis acht om onder de aandacht te brengen van hen, die zich voor de dateering der genoemde bouwwerken interesseeren.

Het is namelijk een reeds door lieden vóór Brandes opgemerkte en door den laatste uitvoerig ter sprake gebrachte merkwaardigheid, dat tjaṇḍi Singasari in opzet aanmerkelijk verschilt van alle overige tjaṇḍi's, ja, eenig in zijn soort is. Deze merkwaardigheid heeft zelfs aanleiding gegeven tot den naam, waaronder dit bouwwerk algemeen bekend staat, torentempel, welke naam echter niet zuiver weergeeft wat het geval is. Immers, het merkwaardige van tjaṇḍi A van het Singasari-complex is gelegen in het feit, dat de eigenlijke tempelkamer, die dus, waarin men overal elders het hoofdbeeld verwacht, hier ontoegankelijk is, terwijl de lingga is opgesteld in een in het soubasement uitgespaarde ruimte, de gebruikelijke beelden van Durgā, Gaṇeça, Guru, Nandīçwara en Mahākāla in nissen zijn opgesteld, welke zich niet op het niveau van de tempelkamer bevinden doch tegen het soubasement zijn aangebouwd en een geheel eigen tempelkop bezitten [1]).

Dit eigenaardige feit wordt onmiddellijk duidelijk, indien men de lengtedoorsnede van onze tjaṇḍi legt naast die van elke willekeurige andere tjaṇḍi en heeft tevens tot onmiddellijk gevolg, dat op de plaats van de eigenlijke tempelkamer hier een zoogenaamd ontlastgewelf gelegen is, dat geen ingang bezit, terwijl op de plaats, overeenkomende met het gebruikelijke ontlastgewelf der normale

---

[1]) Om een en ander nog te verduidelijken stelle men zich een tjaṇḍi van het gebruikelijke type voor, waarvan men de bouwput tot een tempelruimte heeft gemaakt, tegen het soubasement waarvan men nissen gebouwd heeft voor het gebruikelijke stel beelden, terwijl men de daar eigenlijk voor bestemde nissen van het tempellichaam ledig liet en den ingang tot de tempelkamer door een nis als de laatste verving. Het geheele pantheon van het gebouw werd dus een verdieping lager geplaatst, terwijl de daardoor vrijkomende ruimte ongebruikt bleef. Zie nog KROM, Inleiding² II : 71.

tjaṇḍi's, hier een tweede dergelijk bouwdeel is aangebracht. Het voornaamste onderdeel van de tjaṇḍi, de vereeringsruimte, is dus naar den „kelder" verplaatst en zoo zou, meer dan de naam torentempel, die van k e l d e r-t e m p e l passen. Realiseeren wij ons goed wat er eigenlijk gebeurd is, dan bemerken wij voorts dat het vereeringsobject, de lingga, zich ongeveer dáár bevindt, waar in een normale tjaṇḍi de kist met asch-resten en edele metalen gevonden wordt; hetgeen wonderwel overeenkomt met het feit, dat de eigenlijke bouwput van de tjaṇḍi geheel met baksteen bleek te zijn opgevuld, blijkbaar dus niet in gebruik was genomen als bijzettingsput. Tevens komt dit goed overeen met het feit, dat de voorhanden yoni een veel diepere uitholling vertoont dan voor het opnemen van de basis van den lingga benoodigd was, zoodat wij als hoogstwaarschijnlijk mogen aannemen, dat de asch-resten enz. van den bijgezetten vorst zich onder den lingga in de yoni bevonden — ongeveer op de hoogte, waar zij zich in andere monumenten zouden bevonden hebben [1]).

Wat beteekent dit alles nu? Het beteekent, zooals ik reeds opmerkte, dat de eigenlijke godenkamer zich hier op een ontoegankelijke hoogte bevond, geheel afgesloten was, slechts door een rond gat in den vloer met de eigenlijke bijzettingsruimte in verbinding stond en zich bevond bòven het pantheon, dat 's vorsten asch bewaakte en dat kennelijk van uitsluitend çiwaitisch karakter was. Het beteekent verder dat, indien in die eigenlijke tempelkamer, hier ontoegankelijk, geen plaats ware, waar 's vorsten ziel zich zou kunnen incarneeren, de geheele tjaṇḍi onvolledig zou zijn en er een zeer voornaam onderdeel aan ontbrak — de cella. Nemen wij dan ook aan, dat zich boven de ruimte met den lingga slechts een als ontlastgewelf bedoelde ruimte bevond, dan nemen wij daarmede tevens aan, dat de tjaṇḍi

---

[1]) Men heeft intusschen zorg gedragen om deze plaats toch nog altijd boven het niveau van het gewone volk te houden, door namelijk de tempelkamer weliswaar in het soubasement doch niet in den voet daarvan te bouwen. Deze voet werd op haar beurt tot een soort van schijnsoubasement uitgebreid.

inbreuk maakte op de vereischte volledigheid en de eigenlijke godencella miste. Waar zulks strijdig genoemd mag worden met het verschijnsel, dat, hoezeer de oudjavaansche bouworden zich ook somwijlen aan afwijkingen, varianten enz. hebben te buiten gegaan en daar zelfs hun kracht in zochten, zij dit toch immer zoodanig deden, dat zij aan het oorspronkelijke, vereischte, want het bouwwerk zijn bestemming gevende schema voldeden, zij het ook dat zij dit tweeledig doel soms op listige wijze wisten te bereiken — daar dienen wij naar een beteekenis van deze afwijking te zoeken.

Met andere woorden, wij mogen met eenig recht veronderstellen, dat het ontlastgewelf boven de lingga-ruimte inderdaad ook hier de bestemming had, die het door zijn architectonisch bepaalde plaats in het bouwwerk toekwam — godencella. Waarmede dan tevens het feit overeenkomt, dat deze ruimte, hoewel ontoegankelijk, toch omringd is door vier nissen, welke kennelijk voor het opnemen van beelden bestemd waren. Hunne diepte en breedte is namelijk te omvangrijk voor het aanbrengen van relieffiguren, die men er dan ook niet aantrof; wel zijn zij voldoende voor het opnemen van staande, dan wel op een basis in zittende houding uitgebeelde figuren. En daarbij doet zich een verschijnsel voor, waarop ik de nadruk zou willen leggen: namelijk, dat zich b o v e n de lingga-ruimte vier buitennissen bevinden, welker inhoud (thans niet aanwezig) eenmaal door de daarvóór geplaatste toppen der afzonderlijke buitennissen van het soubasement aan het oog werd onttrokken en die daarin overeenkwamen met het eventueel zich in de eigenlijke godencella bevonden hebbende voorwerp. Een wijze van opstellen, die ons op veelbeteekenende wijze denken doet aan hetgeen wij bij tjaṇḍi Baraboeḍoer te zien krijgen. Ook daar vinden wij rondom een geheel ontoegankelijke godencella, de eigenlijke hoofddagob, g e d e e l t e l ij k z i c h t b a r e beelden opgesteld — een opstelling, die, naar men met recht vermoeden mag, niet zonder zin en bedoeling was [1]).

[1]) Tjaṇḍi Baraboeḍoer; Naam, vorm en beteekenis. pag. 44 vlgg.

Bezien wij thans onze tjaṇḍi nog eens geheel, dan blijkt het mogelijk te zijn haar op te vatten als een dubbeltempel, een monument, in welks voet of soubasement de bijzettingsresten op toegankelijke wijze zijn opgesteld, bewaakt door een op de gebruikelijke wijze, doch te laag geplaatst pantheon van onmiskenbaar en uitsluitend çiwaitisch karakter, doch dat tevens in zijn eigenlijke tempelkamer-verdieping de gebruikelijke ruimten biedt voor het opstellen van een ander stel beelden, dat ongetwijfeld geen herhaling van het çiwaitische stel zal zijn geweest.

Bedenken wij voorts, dat in de oudjavaansche godsdienstige voorstellingswereld slechts één godenwereld hooger geacht werd dan de çiwaitische, namelijk de buddhistische, dan ligt het vermoeden voor de hand, dat de nissen buiten de eigenlijke cella bestemd waren voor beelden van figuren uit het buddhistische pantheon en dat zich in de cella iets moet hebben bevonden, dat eveneens buddhistisch van aard was. Hier wordt ons echter schijnbaar een streep door de rekening gehaald, aangezien het voorloopig onderzoek uitwees, dat zich niets in deze cella bevindt en, daar niets erop wijst, dat iemand zich ooit toegang tot die cella zou hebben verschaft, er ook nimmer iets in heeft kunnen staan.

Deze streep is echter niet zoo definitief als zij lijkt. Immers, wij kennen uit de Nāgarakṛtāgama de beschrijving van een soortgelijk geval.

In zang 56 van dat dichtwerk vinden wij namelijk de beschrijving van tjaṇḍi Djawi, waarvan onder anderen het volgende gezegd wordt:

„Ten blijke daarvan" (nl. de vereering van Çiwa èn Buddha door den erin bijgezetten vorst) „is de tjaṇḍi beneden çiwaitisch, boven buddhistisch. Binnenin prijkt een onovertrefbaar schoon Çiwa-beeld boven welks kroon zich een weergaloos Akṣobhya-beeld bevindt. Tengevolge van zijn toovermacht was het dat deze in het niet opging, wiens wezen in waarheid het hoogste Niet is" [1]).

---

[1]) Editie KERN-KROM pag. 140.

Het komt mij voor dat deze beschrijving met wijziging van het Çiwa-beeld in een lingga evenzeer van toepassing zou kunnen zijn op tjaṇḍi A, hetgeen aan beteekenis aanmerkelijk wint indien wij bedenken, dat tjaṇḍi Djawi, naar wij boven reeds zagen, als een der bijzettingsplaatsen van Kṛtanagara dient te worden beschouwd, terwijl onze tjaṇḍi A door velen en om verschillende redenen met dien vorst in verband werd gebracht [1]). Omtrent het çiwa-buddhistische karakter van Kṛtanagara's godsdienstige praktijken nu bestaat geen de minste twijfel. In de Nāgarakṛtāgama lezen wij, dat hij „wegens zijn kennis van de verschillende ceremoniën en alle leerstukken enz. algemeen „de in Çiwa-Buddha's hemel verloste" wordt geheeten" [2]). In de oorkonde van den Boeṭak wordt hij genoemd „de in Çiwa-Buddha's verblijf opgegane verloste" [3]), terwijl de oorkonde van Gajah Mada spreekt van den „in Çiwa-Buddha verloste" [4]). Enkelen hebben in deze termen (*çiwabuddhālaya, çiwabuddhaloka*) een bijzettingsplaats, ja een bepaalde tjaṇḍi willen zien; het gebruik van de termen līna en mokta, benevens het zinsverband in de Nāgarakṛtāgama bewijzen afdoende, dat dit niet juist is en met de bedoelde uitdrukkingen niet anders bedoeld wordt dan het opgaan van Kṛtanagara's ziel na diens dood in Çiwa-Buddha's hemel, waar en hoe wij die dan ook denken moeten [5]).

Hiermede zijn wij dan eigenlijk al bezig de torentempel met Kṛtanagara in verband te brengen, zoodat wij thans kunnen voortgaan enkele dingen op te merken, welke dit verband, thans voorloopig en veronderstellenderwijs geopperd, kunnen versterken.

In de eerste plaats wil ik dan wijzen op het feit, dat wij

[1]) Het verdwijnen van het beeld (in het Niet opgaan) houdt misschien verband met de omschrijving *atisukṣma* in zang 57: 3, waarin ook onzichtbaarheid is uitgedrukt. Wij mogen waarschijnlijk niet denken aan een materieele uitbeelding in steen of metaal, misschien aan een teekening of iets dergelijks.

[2]) Nāgarakṛtāgama zang 43:5:2-3.

[3]) Pararaton, editie BRANDES-KROM pag. 95 regel 13 v. b.

[4]) BRANDES, Singasari-monographie pag. 38 vlg.

[5]) Zie nog T. B. G. LXXIII (1933): 295 noot 3.

behalve tjaṇḍi Djawi nog een andere bijzettingsplaats van Kṛtanagara kennen, die, als ik mij niet vergis, evenzeer een gecombineerd karakter droeg en çiwa-buddhistisch was. Ik bedoel die te Sagala, waarvan ik het çiwaitische bijzettingsbeeld in de ardhanārī van Berlijn meen terug gevonden te hebben [1]). Nadere correctie van mijn oorspronkelijke meening, door de tegenwerpingen van Moens uitgelokt, bracht mij ertoe de bijzetting van Kṛtanagara in dat heiligdom, zooals die in de Nāgarakṛtāgama beschreven is, aldus te begrijpen:

„En in Sagala is hij bijgezet als een buitengewoon schoon dhyānibuddha-beeld, tevens als een ardhanāreçwarī, tesamen met zijn gade Çrī Bajradewī, zijn gezellin in het gedijen van de wereld en één in daden en geloften: de Heilige Wairocana-Locanā gelijken zij in één beeld, dat vermaard is onder de menschen" [2]). Op deze wijze zouden wij dan drie bijzettingen van Kṛtanagara hebben op çiwa-buddhistische wijze: één in Singasari (Tumapĕl) als lingga onder een ons onbekend buddhistisch beeld of symbolisch Niets, één in Sagala als ardhanārī onder een niet met name genoemden dhyānibuddha en één in Djawi als Çiwa onder een Akṣobhya. Dat deze opvatting niet geheel onmogelijk is wordt reeds aangetoond door de vertaling van den laatsten regel van strofe 5 van zang 43 met: „Op de p l a a t s e n, waar hij werd bijgezet, bevinden zich uiterst schoone beelden van Çiwa en Buddha", welke vertaling naast de door Kern in zang 56 gegevene mogelijk is. Inderdaad valt na de uitdrukkelijke en uitvoerige vermelding van Kṛtanagara's tweezijdigen godsdienst nauwelijks anders te verwachten.

Intusschen doet zich hier een moeilijkheid voor

Bezien wij de aan Kṛtanagara gewijde zangen en wat daarmede samenhangt nog eens nauwkeurig, dan blijkt dat Prapañca, de dichter van dit alles, zich juist hier te buiten gegaan zou zijn aan een voor hem onbegrijpelijke onregelmatigheid en slordigheid. Dit valt temeer op, indien wij

1) T.B.G. LXXII (1932): 715 vlgg.
2) Nāgarakṛtāgama zang 43: 6.

bedenken, dat in de eerste plaats Prapañca een hofdichter was, die doorkneed was in het toekennen van de juiste hoeveelheid eer en faam aan een ieder zijner begunstigers, in de tweede plaats overal de duidelijkste blijken geeft van zijn onverholen bewondering voor Kṛtanagara (welke bewondering wel met diens buddhistische sympathieën zal hebben samengehangen).

Hoe is het nu te verklaren, zoo vraag ik mij af, dat de dichter na de vermelding van 's konings dood eerst zegt, dat hij ingevolge zijn godsdienstige overtuiging met beelden van Çiwa en Buddha is bijgezet, onmiddellijk daarop één dier bijzettingen behandelt zonder de andere zelfs maar te noemen, om eerst d e r t i e n zangen verder met de tweede te voorschijn te komen en nog wel op min of meer toevallige wijze naar aanleiding van 's konings reis, daarna weer niets naders vermeldt om tenslotte nog weer z e v e n t i e n zangen verderop in de algemeene opsomming van vorstelijke bijzettingsplaatsen beide genoemde te vermelden, terwijl daar eveneens de in de Pararaton genoemde bijzetting te Tumapĕl (die Prapañca elders niet schijnt te kennen) te voorschijn komt, hoewel er niet bij vermeld staat dat al deze bijzettingsplaatsen van Kṛtanagara zouden zijn.

Het komt mij voor dat de schuld van deze inconsequentie en dit gebrek aan de hoofsche kwaliteiten, welke de dichter overigens zoo ruimschoots tentoonspreidt, elders moet liggen.

Het moet namelijk opvallen dat de aansluiting tusschen den laatsten regel van strofe 5 van zang 43 en den eersten regel van de volgende strofe van dienzelfden zang allerminst fraai is, ja den indruk wekt van niet geheel in orde te zijn. Immers strofe 5 eindigt met de vermelding dat Kṛtanagara bijgezet is in Çiwa- en Buddha-beelden, terwijl de volgende strofe inzet met „En *voorts* is hij bijgezet enz." waarna de beschrijving komt van juist zulk een Çiwa-Buddha-beeld. De term *lāwan* (waarin nog wel iets van een tegenstelling schuilt) is hier allerminst op zijn plaats. Deze voor Prapañca onbegrijpelijk gebrekkige aansluiting bracht mij dan ook op het vermoeden, dat er hier iets niet in orde zou zijn. Het kwam mij daarbij voor, dat de aansluiting

wèl in orde zou zijn, indien tusschen strofe 5 en strofe 6 een andere strofe zou staan, waarin de twee eerste der bijzettingsplaatsen werden behandeld, die te Tumapĕl en te Djawi. Daarna zou het zeker zin hebben gehad voort te gaan met „en voorts", waarna dan de behandeling van de derde (Sagala) kon volgen. Met andere woorden, ik vermoed dat hier een strofe bij het afschrijven van het handschrift is uitgevallen [1]). Helaas blijkt het een onmogelijkheid om dit vermoeden te controleeren, aangezien wij slechts één handschrift van de Nāgarakṛtāgama bezitten, doch bezien wij het geval goed, dan schijnt inderdaad door het invoegen van een strofe op de bedoelde plaats en van den bedoelden inhoud alles te kloppen. Na de vermelding van Kṛtanagara's dood heeft de dichter dan al diens bijzettingsplaatsen opgesomd, waarvan één zelfs uitvoerig (Sagala); een andere niet te Singasari liggende en dus waarschijnlijk minder bekende bijzettingsplaats komt elders extra aan de beurt (Djawi in zang 56), terwijl alle drie de bijzettingsplaatsen in de opsomming van zang 73 terugkeeren, ook die dus van de Pararaton, het Pūrwapatapan, „Van ouds de kluizenarij", te Tumapĕl. Welk laatste grafmonument dan onze tjaṇḍi A of wel torentempel zou moeten zijn geweest.

Een vraag blijft er echter op deze wijze nog onbeantwoord: waarom zou Prapañca, die zich elders zulk een hoofsch-voorzichtig man betoonde en „een ieder het zijne gaf", hier niet de consequentie van deze eigenschap aangedurfd hebben en zou hij de beide bijzettingen te Tumapĕl en te Djawi in één strofe hebben samengebracht, die te Sagala een geheele, afzonderlijke strofe in beslag hebben

---

[1]) Men zou mij kunnen tegenwerpen, dat de aansluiting wel in orde is indien men met Moens den laatsten regel van strofe 5 vertaalt met: „Hier (= Tumapĕl) is hij bijgezet enz.", doch dan blijkt het nog niet te kloppen, aangezien dan de bijzetting te Djawi niet wordt vermeld. Hierop zou men dan weer kunnen opmerken, dat Bosch elders heeft betoogd, dat Djawi naar alle waarschijnlijkheid in het geheel geen bijzettingsplaats zou zijn (O.V. 1918: 21 vlgg.), doch daartegen kan men, zooals wij reeds zagen, het herhaald gebruik van de omschrijving van dit bouwwerk met caṇḍi aanvoeren, welke term, afgeleid van de doodsgodin Caṇḍī m.i. geen ruimte voor twijfel laat.

doen nemen? Het antwoord op deze vraag lijkt mij echter niet moeilijk te vinden.

Is men met mij van opvatting, dat de ardhanāreçwarī van Sagala in overeenstemming met regel 2 van strofe 6 van zang 43 het bijzettingsbeeld van Kṛtanagara mèt diens gemalin Çrī Bajradewī was, dan zijn in deze strofe twee vorstelijke personages genoemd en dient de vermelding van hunne bijzetting dan ook meer ruimte in beslag te nemen dan die van de bijzetting van Kṛtanagara alléén. Redenen, waarom wij — aannemende dat er een strofe met de vermelding van de tjaṇḍi's te Tumapĕl en Djawi is uitgevallen — Prapañca niet van inconsequenties ten deze zullen kunnen betichten. Intusschen, zooals reeds eerder werd gezegd, kan ik geen zekerheid omtrent de hier gegeven oplossing verschaffen en wel voornamelijk omdat het onmogelijk blijkt de veronderstelde omissie in het gedicht aan andere handschriften te controleeren; misschien vindt echter iemand nog een interne aanduiding dat mijn vermoeden juist, dan wel onjuist is.

Doch hiermede ben ik nog niet aan het einde van mijne gegevens. Er is nog iets anders op te merken, dat mijn twijfel aan het door velen veronderstelde verband tusschen tjaṇḍi A en Kṛtanagara kan doen verminderen. En dat is het volgende.

Het is, voorzoover mij bekend, nog nimmer met eenigen nadruk geconstateerd dat alle beelden van den torentempel, met uitzondering van den Guru, om het bovenlijf een soort van kamizool dragen, dat niet van mouwen is voorzien, de armen en schouders vrijlaat en aan de onderzijde nog boven den navel eindigt. Wel is herhaaldelijk op de aesthetische werking van deze jakken gewezen, daar zij op wonderbaarlijk fijne wijze de welvingen van het bovenlijf volgen en accentueeren, in het byzonder bij de Durgā. Dat deze jakken echter ook nog een beteekenis zouden hebben is, naar ik meen, nog niet opgevallen. Dat zij in ieder geval iets byzonders zijn is echter duidelijk genoeg; geenszins zal men ze elders vaak aantreffen en het is niet te veel gezegd als ik beweer dat zij tot de groote zeldzaamheden

behooren. Vormen zij echter een sieraad zonder meer? Een gril van den meester? Een plaatselijke mode? Ik geloof van niet [1]).

Het kan mijns inziens weinig twijfel lijden dat wij hier de prototypen voor ons hebben van de tegenwoordige *kotangs* der kraton-*pradjoerits* van Jogjakarta en Soerakarta. Dit zijn, indien van mouwen voorzien, een soort van dienstjakken, echter, zonder mouwen, vormen zij de *officieele oorlogskleeding der soldaten* [2]).

Thans begrijpen wij ook, waarom wij ze in de krijgsscenes van de reliefs van het tweede Panataran-terras aantreffen [3]) en herkennen wij er de javaansche tegenhangers in van de balische oorlogsjakken, welke wij op de balische prenten aantreffen en die nog in gebruik waren—roodgekleurd — bij de balische troepen, die het nederlandsche expeditiekorps bij Djagaraga het binnendringen trachtten te beletten. Kortom, het zijn de *kawaca*'s van de Sanskritliteratuur, wel eens verkeerdelijk met „harnas" vertaald, doch waarschijnlijk slechts een magische beschutting van het bovenlijf vormend door de dubbele magie van de roode kleur en die van het bijzonder weefsel. Indien dit zoo is, dan blijft er ons niets anders over dan de gevolgtrekking te maken, dat de bewakers van den lingga met de asch in tjaṇḍi A, met uitzondering dan van den Guru, zich in krijgsgewaad gestoken hebben. En onmiddellijk daarop valt ons te binnen hetgeen de Pararaton ons weet te vertellen omtrent de wijze, waarop Kṛtanagara met de zijnen in den kraton door de hand der binnendringende troepen sneuvelde. Op geen passender wijze zou dan de asch van dien vorst bewaakt kunnen worden, dan door de beelden van in krijgsgewaad gestoken godheden, welke wij immers naar alle waarschijnlijkheid hebben op te vatten

---

[1]) Wèl vindt men elders jakken mèt mouwen, regelrechte priester-koelambi's. Zie T B. G. LX (1921): 78 afb.

[2]) GRONEMAN, De Garĕbĕgs van Ngajogjakarta, pag. 29. Vergelijk hiermede wat deze schrijver op pag. 28 van dat werk inzake de kleeding van het met *kotangs* uitgeruste korps *pradjoerits njoetra* zegt.

[3]) Zie afbeelding in O. R. 1908, plaat 111: 18, 112, 113.

als de uitbeeldingen van de allerhoogsten uit 's vorsten omgeving [1]). Gezien voorts het feit dat een dergelijke aankleeding van bedoelde nisfiguren elders niet voorkomt en ons ook van geen anderen vorst uit de periode, welke mogelijkerwijze voor tjaṇḍi A in aanmerking komen kan, een dood door wapenen bekend is, verschaft een bijzondere kracht aan deze nieuwe gegevens en doet ons de tegenwerpingen op grond van andere gegevens nog eens nader onderzoeken. Welke zijn deze tegenwerpingen dan?

Zooals reeds gezegd werd hebben Brandes en Krom het bouwwerk vóór Majapahit willen plaatsen, de eerste voornamelijk omdat hij van meening was, dat de tijd onmiddellijk na den val van Singhasāri niet de geschikte zou geweest zijn voor het stichten van grootsche bouwwerken, de tweede, omdat hij meende aan het bouwwerk aanwijzingen te ontdekken, die naar een oudere periode dan die van Kṛtanagara verwezen. Hij acht het daarbij op grond van de overeenkomst van tjaṇḍi A met tjaṇḍi Djago vrijwel vast te staan, dat tjaṇḍi A in het tijdperk der koningen van Singhasāri gebouwd moet zijn. Houden wij dit verband even vast, doch merken wij tevens op dat wij in het bovenstaande de mogelijkheid hebben leeren kennen dat Djago's beeldengroep in de bloeiperiode van Majapahit zou thuishooren en daarmee de mogelijkheid dat het bouwwerk zelf eveneens uit dien tijd zou stammen, althans in een gerestaureerden vorm, dan behoeft deze overeenkomst niet perse naar Singhasāri te verwijzen, doet het dit zelfs voor hen, die zich door mijne redeneeringen hebben laten overtuigen, rechtstreeks naar Majapahit.

Kunnen wij, hierop voortbouwende, den tijd van ontstaan nog iets nader bepalen? Ik meen van wel.

In de Pararaton vinden wij na de uitvoerige vermelding van wat er in de kraton te Singhasāri in het rampjaar 1292 gebeurde niets vermeld omtrent een onmiddellijk daarop

---

[1]) Met uitzondering van den hofkapelaan, wiens beeld wij in den Guru mogen herkennen. Dit beeld draagt, zooals reeds werd opgemerkt, geen kamizool; men mag aannemen dat hij ook niet aan den strijd heeft deelgenomen.

plaats gehad hebbende bijzetting van Kṛtanagara. In de plaats daarvan gaat de kroniek, na het lange verhaal van Raden Wijaya en diens koning-wording gegeven te hebben, door met kroniekmatige berichten omtrent dezen vorst, eindigende in het vermelden van zijn overlijden en bijzetting [1]. Daarop volgt de troonsbestijging van zijn opvolger Jayanagara, onmiddellijk gevolgd door de volgende mededeeling: *çri çiwabuddha dhinarma ring tumapĕl bhiṣekaning dharma ring Purwapatapan; hĕlĕt pituwĕlas tahun adĕging dharma lawan paranggalawe* [2]. d.i. „Z.M Çiwabuddha werd bijgezet te Tumapĕl, welke dharma den wijdingsnaam kreeg (te) Pūrwapatapān; er verliepen zeventien jaren tusschen het stichten van de *dharma* en de geschiedenis met Rangga lawe".

Nu weten wij, dat de geschiedenis van Rangga lawe in 1309 plaats had. Zeventien jaren terug brengt ons in 1292, juist het jaar van Kṛtanagara's overlijden. Nu heeft men op grond hiervan gemeend, dat de tjaṇḍi van het heiligdom (*dharma*) te Pūrwapatapān dan ook in 1292 zou gebouwd zijn, doch naar mijn meening heeft men hierbij te weinig rekening gehouden met het feit, dat *dharma* niet de tjaṇḍi doch het geheele voor het bouwen van een tjaṇḍi bestemde en daartoe vrijgemaakte gebied beteekent. Met andere woorden, in 1292 werd, hoogstwaarschijnlijk door Kṛtanagara zelf — zooals te doen gebruikelijk — een grondstuk vrijgemaakt van belastingen, „gesticht", om daarop — door zijn nazaten — zijn tjaṇḍi te laten bouwen en daarin te worden bijgezet. Dit laatste geschiedde dan ook volgens de Pararaton onmiddellijk na de troonsbestijging van Jayanagara (*dhinarma*, ge-*dharma*-t, op zijn *dharma* bijgezet), dat wil zeggen, hetzij in een reeds onder Kṛtarājasa aangevangen tjaṇḍi, hetzij in een bouwwerk, dat eerst onder Jayanagara werd gebouwd; dit laatste is op grond van de Pararaton-plaats niet nader uit te maken. Indien dit nu zoo is, beteekent dit, dat de tjaṇḍi van Kṛtanagara te Tumapĕl

[1]) Men vergelijke hierbij vooral de door KROM in T. B. G. LX (1921): 93 gegeven proeve eener reconstructie der oorspronkelijke Pararaton-kroniek.

[2]) Pararaton² 32 (tekst), 125 (vertaling Brandes).

omstreeks 1310 gereed gekomen moet zijn, althans zoover, dat van een bijzetting en daaraan gepaard gaande wijding sprake kon zijn. Mogen wij nu aannemen, dat tjaṇḍi A te Singasari (= Tumapĕl) inderdaad dezelfde is als de in deze Pararaton-plaats bedoelde, dan zouden wij daarmede den stichtingstijd hebben vastgesteld. Daar de naam Tumapĕl niet uitsluitend op de plaats Singhasāri slaat, doch ook op het geheele rijk of district, is hierin uiteraard geen zekerheid te verkrijgen. Waarschijnlijk geworden is de gelijkstelling echter thans wel [1]).

Het ziet er dus wel naar uit, dat er een goede kans is, dat de bezwaren, welke tegen een betrekken van tjaṇḍi A op Kṛtanagara aangevoerd konden worden, de vlag zullen dienen te strijken voor de vele aanwijzingen vóór zulk een bij elkaar behooren. Het kan niet ontkend worden dat de rangschikking der beelden van Kiḍal, tjaṇḍi Singasari, tjaṇḍi Djago, Soembĕrdjati en haar groep in deze volgorde een ontwikkeling te zien geeft welke, te oordeelen naar de lotusbladeren en hunne bewerking [2]), een langzame overgang van het soepele, naturalistische naar het vervlakte, vergroofde verraden, in welke reeks het beeld van Berlijn, door mij elders voor een bijzettingsbeeld van Kṛtanagara gehouden, op de daardoor aangewezen plaats tusschen Kiḍal en tjaṇḍi A thuis schijnt te hooren [3]). En het zal zeker niet toevallig zijn, dat diegenen, die volgens de

[1]) Zooals men weet achtte ik de gelijkstelling nog in T. B. G. LXXIII (1933): 294 noot onwaarschijnlijk. Noch Krom, noch mij waren echter de boven opgemerkte eigenaardigheden der beelden als beteekenisvol opgevallen, terwijl in het bijzonder de verschuiving van tjaṇḍi Djago naar de 14e eeuw de door mij het sterkst gevoelde bezwaren heeft ontzenuwd.

[2]) Ik wijs in het bijzonder op de lotusbladeren der tegen het achterstuk aangebrachte lotusvegetaties, omdat deze in hunne bewerking geen rangkenmerken bevatten, zooals het ornaat toch altijd doen kan. Zij vormden dus een neutraal gebied voor den beeldhouwer, waarop hij zijn krachten het minst door traditie en voorschriften gebonden zag, ja, in zekeren zin den zuiversten graadmeter der artistieke kwaliteiten der beeldhouwers.

[3]) Beschouwen wij tjaṇḍi Djawi als de laatste bloei der singhasārische kunstperiode, waarvan wij voorts slechts Kiḍal als eenige zekere repre-

boven gehouden redeneering zich het meest uitgesloofd hebben de voorvaderen der majapahitsche dynastie op pompeuze wijze te eeren, juist lieden zijn, die het geheel van die voorvaderen moesten hebben — Kṛtarājasa en Ādityawarman, de eerste door aanhuwelijking de oude rechten van Singhasāri's troon verkregen hebbende, de ander minder nog: een verre verwant [1]).

---

sentant bezitten, naast waarschijnlijke producten uit die periode als de leidsche Prajñāpāramitā en enkele reliefs van Mleri, en stellen wij daartegenover de reeks van groote monumenten, welke wij thans als majapahitsch zouden willen beschouwen, Singasari en Djago aan het hoofd, dan treft de door mij reeds vroeger geschetste tegenstelling tusschen het fijne tot verfijnde der singhasāri-kunst en het pompeuze tot grove der majapahitsche kunstwerken.

[1]) Zooals men weet heeft ROUFFAER in Bijlage III A der Singasari-monographie trachten te betoogen, dat tjaṇḍi B (Rouffaer: ruïne I) de bijzettingstempel van Kṛtanagara zou zijn geweest. Dat ik die slotsom op grond van mijn overwegingen inzake die tjaṇḍi B, in de eerste plaats het voorkomen van het kolossale beeld der Regentes in de put dier tjaṇḍi, moet afwijzen, heeft de lezer zelf reeds kunnen opmerken. Als Rouffaer echter voorts vermoedt dat een der overige tjaṇḍi's (hij wijst op zéér losse gronden tjaṇḍi D aan) de caitya van Gajah Mada, in 1351 gesticht, moet zijn geweest, schaar ik mij onmiddellijk aan zijn zijde, hoewel ik geen enkele reden zou kunnen vinden waarom daarbij aan tjaṇḍi D (Rouffaer: ruïne III) de voorkeur gegeven moet worden. Ik aarzel voorts niet om den grooten leidschen Brahmā als hoofdfiguur dezer stichting aan te wijzen, indien dit beeld inderdaad niet bij tjaṇḍi B zou behooren (zie mijne redeneering in T. B. G. LXXIV (1934): 474), wat echter nog aangetoond dient te worden; dat de beide kleinere ṛṣi-beelden uit 1351 zouden zijn lijkt mij daarentegen waarschijnlijk

Dat overigens tjaṇḍi A niet deze stichting uit 1351 kan geweest zijn is thans wel zeker sinds twee ongetwijfeld op die stichting betrekking hebbende bovendorpels met inscripties gevonden zijn (O. V. 1928: 32), aangezien aan tjaṇḍi A nergens een plaats is, waar deze eenmaal kunnen zijn aangebracht geweest. Dat er juist hier van bovendorpels sprake is kan ons overigens verwonderen, aangezien wij weten dat het om een *caitya* ging, dat de Rājapatnī in een *caitya* was bijgezet (Nāgarakṛtāgama 69: 3) en dat dit een op neuten staand houten bouwwerk moet geweest zijn (niet onwaarschijnlijk in meroe-gedaante), terwijl elders in het lofdicht van *prāsāda* dan wel *caṇḍi* gesproken wordt, beide namen welke op Bali nog dienen om bouwwerken aan te duiden van geheel steenen constructie en kennelijk verwant aan de javaansche tjaṇḍi's. Misschien komen de dorpels dan van een terreinpoort, wat ze niettemin nog niet op tjaṇḍi

D. De Cāmuṇḍā-groep van Ardimoelja.

In Oudheidkundige aanteekening XXXIX heb ik een belofte gedaan, welke ik niet kon inlossen op de plaats, waar ik mij zulks had voorgesteld te doen, doch die ik in de ondervolgende regelen hoop gestand te doen [1]. Het gaat namelijk om het beeld van eene daemonische Durgā (Cāmuṇḍā, zooals in nāgarī-letters op het achterstuk te lezen staat), dat kennelijk een bijzettingsbeeld zou zijn, aangezien op datzelfde achterstuk, doch in kawi-letters, gesproken wordt van *kapratiṣṭān*. Het feit, dat de inscriptie, waarin dit woord voorkomt, mij toenmaals nog onoverkomelijke moeilijkheden bood inzake een plausibele vertaling, heeft mij ervan weerhouden dit spoor reeds eerder te volgen, hetgeen ik hier echter hoop te doen. Ik meen namelijk thans in staat te zijn enkele aanvullingen op de lezing dier inscriptie aan de hand te doen, welke gemakkelijk aan de in O. V. 1928 gepubliceerde voortreffelijke foto kunnen worden gecontroleerd, en die aan den inhoud meer zin geven dan er oogenschijnlijk uit op te maken valt. Deze wijzigingen betreffen voornamelijk de laatste woorden van regel 6 en de eerste van regel 7. De dateering, waarin ik geen wijzigingen zou willen voorstellen, een oogenblik terzijde latende, krijg ik voor den eigenlijken inhoud dan het volgende:

5. ————// *tatkāla kapratiṣṭān pāduka bhaṭārī makatĕ wĕk huwus*

6. *çrī mahārāja digwijaya ring sakalaloka mawuyungyi sa-(e)* ......

7. *// çubham bhawatu //*

hetgeen ik als volgt zou willen vertalen:

„Op dat tijdstip is een beeld opgericht van Pāduka Bhaṭārī nadat Zijne (Hare) Majesteit de Grootkoning(in) overwinnaar was geworden over heel de wereld door Zijn (Haar) toorn te doen gevoelen aan . . . Er zij voorspoed!"

A betrekking kan laten hebben, gezien de beteekenis, die wij blijkbaar aan *caitya* dienen te hechten.

[1] Bijdragen 92 (1934): 181 vlgg. en 210. Het beeld is uitvoerig beschreven en afgebeeld in O. V. 1928 pag. 27 vlgg. en plaat 11 vlgg.

Alvorens na te gaan wat deze korte inscriptie, die blijkens de dateering in 1332 op ons beeld is aangebracht, te beteekenen heeft zij het mij vergund de wijzigingen in de lezing te verantwoorden. In regel 6 lijkt mij vóór de tjakra van het woordje *çri* geen plaats meer te zijn voor een ander woord, zoodat *huwus* daarop aansluit. In dezelfde regel zie ik boven de lettergreep *ri* een tjĕtjak. De sterkste afwijking is mijn *mawuyung* tegenover Dr. Goris' lezing *maṇuyu(ng)*. Vergelijkt men de tweede letter echter met de *wa*, zooals deze enkele malen in de inscriptie voorkomt, doch vooral met de *ṇa* van het woord *maṇḍala* (regel 4), dan geloof ik dat men mij zal kunnen bijvallen. Terwijl nu *maṇuyu(ng)* geen zin geeft, doet *mawuyung* dit wel, vooral als men de volgende *ya* erbij trekt en als een door het daar weer op volgende *i* gewijzigd *i*-suffix beschouwt[1]).

Ten slotte ondergaat regel 7 slechts een aanvulling en blijkt aldus een bekende spreuk te bevatten, die men vaak aan den aanvang van geschriften aantreft.

Thans echter de beteekenis.

Er wordt gesproken van het oprichten van een beeld eener Pāduka Bhaṭārī, welke woorden een gebruikelijke vorstinnetitel zijn, doch tevens een titel voor een godin kunnen aangeven[2]). De naam schijnt weggelaten te zijn, evenals dit met het volgende *çrī mahārāja* het geval is en dus niet bevreemden kan. Deze oprichting had plaats op het tijdstip dat genoemde *çrī mahārāja* wereldbeheerscher was geworden (perfectum, *huwus*) en wel door toornig op te treden tegen ..., volgt waarschijnlijk een naam, welke met *sa* begint en, indien ik mij niet bedrieg, in de tweede lettergreep een *e* had.

En dit alles had plaats in 1332 A.D.

Nu wil het toeval dat wij uit de Nāgarakṛtāgama en de

---

[1]) Ik moet aan philologen ter beoordeeling laten of *mawuyungi i* mogelijk is.

[2]) Ik moet opmerken dat *bhaṭārī* als vorstinnetitel echter meestal posthuum gebruikt wordt, hetgeen mij dan ook aan een bijzettingsbeeld deed denken. Het vervolg zal echter aan het licht brengen, dat *bhaṭārī* hier misschien de in de vorstin geincarneerde godin aanduidt.

Pararaton weten, dat in 1331 de zoo juist aan het bewind gekomen en met Kṛtawardhana gehuwde Regentes, Tribhuwanottunggadewī, een gevaar te boven was gekomen, hetwelk haar nog wankele troon met den ondergang bedreigde en zoozeer in de geschiedenis indruk heeft gemaakt, dat het reeds in de Pararaton met meer dan de gebruikelijke uitvoerigheid werd verteld, terwijl de latere traditie deze episode heeft uitgewerkt tot een uitvoerig dramatisch verhaal, de Damarwoelan-legende. Ik bedoel de opstand in den Oosthoek, bekend als die van Saḍeng en Kĕṭa [1]).

Waar de helaas afgebroken naam van de plaats of persoon, die het voorwerp werd van den toorn van den Grootkoning, met een *sa* aanvangt en waarschijnlijk in de tweede lettergreep een *e* had, bestaat de mogelijkheid, dat wij die dan zouden moeten aanvullen tot Saḍeng. Een open vraag blijft het echter of wij onder den *çrī mahārāja* Kṛtawardhana moeten verstaan (hetgeen dus in overeenstemming zou zijn met Pararaton en Damarwoelan-legende, die inderdaad den gemaal van de Praboe kĕnja den vijand in den Oosthoek laten onderwerpen) dan wel de Regentes zelve [2]). De mannelijke uitgang van *digwijaya* kan ons hierbij niet helpen, aangezien wij hier met een oudjavaansche en niet met een Sanskrit-inscriptie te maken hebben.

Waar de Nāgarakṛtāgama in de desbetreffende strofe

[1]) Zie Nāgarakṛtāgama 49:3 „In çaka 1253 verdelgde zij hare vijanden; Saḍeng en Kĕṭa leden de nederlaag, door hare troepen beoorloogd. Ten tijde van hare regeering vertrouwde zij den last ervan toe aan den Minister, Mada genaamd, een zeer beleidvol man." De Pararaton vertelt dat Gajah Mada naar Saḍeng vertrok en van het welslagen dier expeditie wilde laten afhangen of hij *patih* (rijksbestuurder) kon worden. Hij kwam echter te laat, men was hem voor geweest. Daarna kwam de vorst zelf (Kṛtawardhana) Saḍeng geheel onderwerpen.

[2]) Zie voor de gelijkstelling van Damarwoelan-legende en Pasaḍeng Bijdragen 89 (1932):276. In Nāgarakṛtāgama 70:3 wordt van Gajah Mada gezegd, dat: „op Bali en te Saḍeng was gebleken dat het hem gelukt was de vijanden te vernietigen." Ik stel dan ook in verband hiermede voor het *tĕwĕk ning jagadrākṣaṇa bwatnya sumrah ri sang mantry anāmā madātyanta wijña* van zang 49:3 in afwijking van Kern te vertalen: „Ten tijde van de bescherming van het land vertrouwde zij de last ervan toe aan den Minister Mada genaamd enz." Zie voorgaande noot.

den naam Kṛtawardhana echter niet noemt en slechts zegt dat zij (de Regentes) haar vijanden verdelgde en daarbij van een door hare troepen toegebrachte nederlaag spreekt, lijkt het mij wel wenschelijk het çrī *mahārāja* bij de *pāduka bhaṭāri* te trekken, waartegen op grond van wat wij in hare oorkonde lezen geen bezwaar kan bestaan [1]).

Dat met de Cāmuṇḍā en dus ook met de godinnetitel niemand anders dan de Regentes bedoeld zal zijn, lijkt mij hoogstwaarschijnlijk, aangezien wij aan den eenen kant in het jaar 1332 geen enkele andere koningin hebben, welke voor een dergelijke episode in aanmerking zou kunnen komen, aan den anderen kant onze figuur, een krodhavorm van Durgā, wonderwel aansluit bij de Durgā van tjaṇḍi B te Singasari (naar ik meen een stichting van Kṛtawardhana en onder hare acolyten de twee figuren van ons beeld vertoonende), zoowel als bij de çānta-vorm Pārwatī van Ngrimbi. (Zie paragraaf A van dit opstel). En dat ons beeld van Ardimoelja wederom in de nabijheid van Singasari gevonden werd klopt met de standplaats van haar gemaal, Singhasāri.

Wie de twee nevenfiguren zouden voorstellen (het geheel vormt een inconographisch ongewoon stel) is natuurlijk niet met zekerheid uit te maken, doch ik zou ook willen denken aan de twee voorname figuren in de omgeving der Regentes: Gajah Mada en Ādityawarman, de eerste als Gaṇeça, de tweede als Bhairawa uitgebeeld. Doch thans niet, zooals in Djago en Malayu, in zijn buddhistischen vorm, maar in zijn çiwaitische gedaante. Kan het juist zijn als ik in den Bhairawa van ons beeld jeugdige trekken herken? In dat geval slaat dat zeker op het feit, dat Ādityawarman in dien tijd nog niet de pralende vorst van Malayu was, dien wij uit zijn inscripties kennen.

Het heeft er dus allen schijn van dat wij mijn oorspronkelijke veronderstelling, dat dit beeld een bijzettingsbeeld zou zijn, dienen te verlaten en moeten aannemen dat het

[1]) O. J. O. LXXXIV laat haar titulatuur aldus aanvangen: *pāduka çrī mahārāja çri wiṣṇuwarddhani kṛtanagaramahārājadohitrā* enz.

een, eventueel door Kṛtawardhana gesticht beeld van de Regentes is in de gedaante van Cāmuṇḍā, wier krodhavorm dan goed overeenstemt met de rol, die zij in de inscriptie speelde, zoodat wij moeten vertalen:

„Op dat tijdstip is een beeld opgericht van Pāduka Bhaṭārī nadat Hare Majesteit de Grootkoningin overwinnares was geworden in heel de wereld door Haar toorn te doen gevoelen aan . . . ".

Een waardig gedenkstuk van die angstwekkende episode in de geschiedenis van Majapahit, waarvan de nagalm thans nog vernomen kan worden in de opvoeringen van het geliefde Damarwoelan-verhaal.

***

Aan het einde gekomen van onzen zwerftocht langs enkele der voornaamste oostjavaansche beeldengroepen en de resultaten overziende, lijkt het wel alsof uit de voorgestelde herdateeringen van de meesten hunner de conclusie zou kunnen getrokken worden, dat de grondslagen der oostjavaansche kunstontwikkeling herzien dienen te worden. Toch is dat allerminst het geval. Er is niet veel anders en meer geschied dan het verschuiven van een groep beeldwerken van de tweede helft der 13e en de eerste helft der 14e eeuw naar de eerste helft der 14e en de tweede helft der 14e eeuw. Deze verschuiving zou dan ook alleen van academisch belang zijn en van geen beteekenis voor de kunstgeschiedenis van Oost-Java, indien het niet ware, dat door deze verschuiving de aan die beelden verbonden reliefs op een plaats kwamen, waar wij ze op grond van allerlei overwegingen liever zouden willen zien. Dat, om een voorbeeld te noemen, het beeld van Soembĕrdjati en dat van Ngrimbi kort na 1350 komen te staan in de plaats van kort na 1300 is van weinig beteekenis ten opzichte van de stijlontwikkeling van zulke beelden, aangezien tevens de daaraan voorafgaande beelden van Djago over een periode van minstens 50 jaren worden verschoven en de onderlinge afstand dus dezelfde blijft. Veel belangrijker echter is de

gevolgtrekking, dat de reliefs van Djago en die van Ngrimbi en de ornamentstukken van Soemběrdjati nu eveneens een 50 jaren verschoven worden, daar zij dan terecht komen in de sfeer der reliefs van Tegawangi en Soerawana en andere dateerbare bouwwerken, waarvan zij vroeger op een te grooten afstand stonden — zoo groot, dat het Brandes' verbazing wekte en hem die deed uitspreken.

Met andere woorden, de herdateering der beelden verschaft ons een goede kans op een noodzakelijke herdateering der bouwwerken, waarin deze beelden hebben gestaan en van de reliefkunst die tot versiering dier bouwwerken werd toegepast. Ik meen dan ook, dat, mogen de afzonderlijk aangevoerde gronden voor de voorgestelde herdateeringen niet alle op het eerste gezicht en los van elkaar beschouwd even hecht en sterk lijken, de totale verschuiving als boven bedoeld en de daardoor verkregen hergroepeering der reliefstijlen, een duidelijke aanwijzing leveren voor de juistheid van den verkenden weg. Later onderzoek zal dat alles tot in zijn details dienen na te gaan en uit te werken.

Intusschen wil ik hier nog even in korte punten de voorloopige resultaten opsommen.

1. In de tweede helft der 14e eeuw heeft een aantal bijzettingen en herbijzettingen plaats gehad, welke door hunne afmetingen in overeenstemming zijn met de politieke en maatschappelijke bloeiperiode welke Majapahit doormaakte.

2. Daartoe behooren de bijzetting der Rājapatnī in Bajalangoe (1362 A.D.), de herbijzetting van Kṛtarājasa in Soemběrdjati (Simping) in 1363 A.D., de bijzetting van de Regentes te Ngrimbi (± 1380 A.D.) en die van Ayam Wuruk te Bandar lor (Kĕḍiri) uit ± 1400 A.D.

3. Als een dergelijke herbijzetting dient waarschijnlijk ook te worden beschouwd die van tjaṇḍi Djago, welke dan omstreeks 1345 A.D. door Ādityawarman zou kunnen zijn bewerkstelligd.

4. Deze herbijzetting ging gepaard met een herstel van de in 1286 A.D. te Malayu opgestelde beeldengroep van Wiṣṇuwardhana-Amoghapāça, waarbij tevens een Bhairawabeeld van Ādityawarman zou zijn opgesteld geworden (1347 A.D.)

5. De kansen dat tjaṇḍi Singasari een (her)bijzettingsplaats van Kṛtanagara zou beteekenen dienen op grond van çiwabuddhistische kenmerken aan dat gebouw en de oorlogskleeding der daarin behoorende beelden groot beschouwd te worden; op grond van dit laatste zou dat monument in ieder geval uit de periode van Majapahit moeten dateeren.

6. De Cāmuṇḍā van Ardimoelja zou met het welslagen der onderdrukking van de opstand van Saḍeng in verband staan [1]).

Jogjakarta, Januari 1935.

Naschrift.

Na het afsluiten van den tekst was ik in de gelegenheid de plaats te bezoeken waarvandaan het in paragraaf A behandelde beeld no. 4 naar het Museum te Kĕḍiri zou zijn overgebracht. Behalve de door den Regent van Kĕḍiri gesignaleerde baksteenen trof ik er echter ook aan een fraai versierde yoni, metende aan het oppervlak ± 110 cm in het vierkant, voorzien van een 30 cm lange tuit en van een *excentrisch* gelegen uitholling in het bovenvlak van 30 cm in het kubiek. Dit laatste wijst erop dat er een beeld op heeft gestaan en niet b.v. een lingga. Het stuk is 69 cm hoog.

De afmetingen kloppen met die van het lotuskussen van beeld no. 4, hoewel niet kon worden nagegaan of er zich onder aan dat beeld een steenen pen bevindt, welke in de bovengenoemde uitholling past, daar bedoeld beeld in de cementen verhooging van het museum staat vastgemetseld.

Belangrijker echter is, dat het ornament van den lotusrand aan de yoni geheel overeenkomt met dat van het

---

[1]) Ik behoef wel niet uitdrukkelijk te vermelden dat mijn beschouwingen in T. B. G. LXXIII (1933): 302 vlgg., voorzoover op de dateering van oostjavaansche beelden betrekking hebbende, door het bovenstaande worden achterhaald, aangezien ik daarbij van verkeerde premissen uitgaan moest. De algemeene strekking blijft echter gelijk, ja zelfs blijkt thans het als Kṛtanagara's bijzettingsbeeld opgevatte beeld te Berlijn niet meer als een tijdelijke verbreking der ontwikkeling te hoeven worden opgevat.

lotuskussen van beeld no. 4. Is dat beeld, zooals ik in paragraaf A meende te kunnen aannemelijk maken, het bijzettingsbeeld van Ayam Wuruk geweest, dan moet deze yoni dus tot diens tjaṇḍi, prāsāda of caitya behoord hebben. De absolute afwezigheid van andere belangrijke steenen stukken pleit er echter thans meer dan ooit voor, dat beeld en yoni niet in een uit steen gebouwde tjaṇḍi stonden, doch waren opgesteld in een uit baksteen en hout opgetrokken bouwwerk in den trant van de bijzettings-caitya te Bajalangoe.

Ten slotte de vraag: ware het niet gewenscht het beeld uit zijn kerker te verlossen en ter plaatse op te stellen?

18-3-1936.

Mededeelingen

Beschrijving van heiden-Bataksch begrafenis-ceremonieel in Simaloengoen (Sumatra's Oostkust).

De hoofdvrouw *(poeang bolon*=groote vrouw*)* van den heidenschen zelfbestuurder van het landschap Pane was overleden.

Terwijl een vreeselijk misbaar van de zich om het doodsbed verdringende vrouwelijke verwanten en bedienden opstijgt en deze pathetisch uiting geven aan heur droefheid en wanhoop, worden boodschappers gezonden naar de aan den radja ondergeschikte hoofden, de districtshoofden, de *toeans*, de *perbapaäns*, of hoofden van moederdorpen en de *penghoeloes* of dorpshoofden, die de treurmare verder hebben te verbreiden. De boodschap luidt: „Dob ma modom Poeangta", hetgeen beteekent: „Onze vorstin is gaan slapen."

De hoofden en hun onderhoorigen (de *rajat)* maken zich dan op om zich naar de hoofdplaats, den zetel van hun heer of *pamatang*, te begeven, teneinde rouw te betuigen en aan de voorbereidingen der begrafenisplechtigheid mede te werken. Ten teeken van rouw dragen alle mannelijke ingezetenen een witten band *(porsa)* om het hoofd of om hoed en muts *(koepiah)*.

Ieder heeft zijn eigen taak te vervullen, verband houdend met de verhouding, waarin hij staat tot den weduwnaar. De *anak boroe* hebben te zorgen voor gereedschappen tot aanmaak van doodkist en draagbaar en organiseeren het maskerspel, terwijl de *sanina* de werkzaamheden besturen en de plechtigheden regelen. Zij bevelen de *anak boroe*.

De instelling van *anak boroe* en *sanina* speelt, zoowel in het maatschappelijk als privaat-rechtelijke leven van den Batak een groote rol. Bij alle belangrijke gebeurtenissen als overlijden, huwelijk, godsdienstige feesten en allerlei adatplechtigheden vervullen deze groepen bepaalde functies.

Hij, die huwt, wordt daardoor met aanverwanten *anak boroe* van den vader en de mannelijke verwanten, eigenlijk van de geheele *marga* van zijn vrouw. De verhouding omgekeerd wordt met het woord *tondong* aangegeven.

De *sanina* zijn van denzelfden stam, doch staan zoover af in verwantschap, dat een *sanina* eerst erfgenaam kan worden, als alle andere familie overleden is.

Iedere Batak wordt geacht een *anak boroe* te bezitten, die de adatborg is en voor zijn handelingen moet instaan, voor zoover die voor andere personen gevolgen kunnen hebben.

Het Bataksche orkest (*gonrang bolon*), bestaande uit 7 trommen (*gonrang*), 1 fluit (*saroené*), 2 groote gongs (*ogoeng*) en 2 kleine gongs (*panganak*), geeft dag en nacht onverpoosd muziek ten beste.

Intusschen hebben de landschapsgrooten het protocol der begrafenis vastgesteld en uitgemaakt, wie tot de deputatie zal behooren, die medezelfbestuurders en voorname familieleden buiten het landschap officieel zal kond doen van het overlijden.

De deputatie zal een speer (*toembak*) medevoeren, nabij het lemmet omwonden met een reepje wit katoen.

In sommige gevallen worden aan het voeteneind van het doodsbed levende bloemen en groen gelegd, vermoedelijk een insluipsel van Westersche origine.

Zoolang de overleden vorstin nog boven de aarde staat, wordt van haar gesproken als van iemand, die slaapt. Eerst nadat het lijk ter aarde is besteld zegt men, dat zij is overleden. Daarom wordt elken morgen en avond voor een maaltijd gezorgd en vergezelt men haar naar de badplaats (*tapian*), waarbij het sirihgerei (*badjoet*) wordt medegebracht.

Twee fantastisch gekleede personen met groteske houten maskers voor het gelaat (*topeng*) en twee van top tot teen in donkere gewaden gehulde personen, het hoofd met een donkerrooden doek toegedekt en van voren voorzien van een beweegbaren kop van een neushoornvogel, van achteren van een soort staart van katoen in rood-witte kleuren, *hoeda hoeda* (= paarden) geheeten, vergezellen den kleinen stoet.

Tegen vier uur in den ochtend wordt een speciale muziek gemaakt, genaamd *gonrang toerngak toerngak* of *pamoehoi*, gevolgd door een geweerschot, waarmede men bedoelt de overledene te

wekken. Hierna begeeft men zich naar de badplaats voor het ochtendbad.

Met het vervaardigen van de doodkist worden de *anak boroe* van den radja belast, aan wie een karbouw behoort te worden aangeboden. Deze buffel wordt medegevoerd naar het woud, waarin naar een geschikte boom wordt gezocht, welke kan dienen als doodkist. Voor een doodkist, die uit één stuk hout moet bestaan, mag alleen gebezigd worden het hout der volgende boomsoorten: *hasoepat, dosih* en *doerian*. In de bovenstreken van Simaloengoen mag geen *doerian-* en *dosih*-hout (welke boomsoorten in het hoogland niet voorkomen) worden aangewend, wèl echter het hout van den *rahoe*-boom. Deze houtsoorten worden genoemd: *hajoe radja*. Kinderen of familieleden van den radja worden begraven in een doodkist, gemaakt van *gambiri-* (kemiri-)hout.

Heeft men den verlangden boom gevonden, dan wordt de karbouw geslacht om tot spijs (*goelé*) der *anak boroe* te dienen gedurende den tijd, benoodigd voor het vellen van den boom en het vervaardigen van de kist, waarmede twee à drie dagen gemoeid zijn.

Is de kist, *batang* (= stam) genaamd, gereed gekomen, dan dragen de *anak boroe* deze naar het huis der doode, waar zij door vrouwen worden opgewacht, die hen met rijstkorrels bestrooien, onder het toeroepen van den gebruikelijken groet en zegenbede: „*Horas!*" (=Heil!). De kistenmakers worden onthaald op een feestmaaltijd, waarvoor een varken wordt geslacht.

Voor het lijk in de kist wordt gelegd, besmeert men den geheelen binnenkant met kippenbloed, welke handeling *mamalit* wordt genoemd.

Onder hevig gesnik en geweeklaag der nabestaanden, inzonderheid der vrouwen, legt men de overledene alsdan op haar matras en deponeert men in de kist eenige stellen kleederen, enkele goud- en zilverstukken, sieraden, sirihgerei, keukengereedschappen, kortom al datgene, wat zij verondersteld wordt te kunnen gebruiken in het hiernamaals. Een overleden radja krijgt een geweer met kogels, speer, sabel, kris en kapmes mede.

De kist wordt alsdan met was hermetisch afgesloten.

Zij, die tot het geslacht van de vrouw behooren, de *tondong*, moeten zorg dragen voor de aanwezigheid van een *hoeda hoeda*,

twee *topengs* en muziek op de begrafenis. Zij worden bij hun komst aan den ingang van de kampong (*horbangan ni hoeta*) door een *hoeda hoeda* en twee *topengs* opgewacht. De sirih wordt aangeboden, benevens een som gelds, bedragend f 12.— of f 24.—.

De *anak boroe* echter hebben de verplichting een bedrag van f 12.— of f 24.— af te dragen, onder aanbieding van sirih, terwijl soms bovendien een karbouw wordt gegeven.

Met het graven van den grafkuil (*manggolek*) worden uitsluitend de *anak boroe* belast.

De *soehoet* (het hoofd, de gastheer, i. c. dus de zelfbestuurder van Pane) stelt zijn *anak boroe* een mes zonder heft (*soehoel*) ter hand, benevens een reepje wit katoen (*porsa*) en een gewoon Batakkleed (*hijou*).

De omtrek van den grafkuil wordt met het mes aangegeven en men kan nu aan het graven gaan. Deze arbeid neemt veel tijd in beslag, in verband met de diepte der groeve, welke voor een vorstin 5 à 6 m. moet bedragen.

De dag voor de begrafenis gaan verwanten en genoodigden omstuwd door *topengs, hoeda hoeda* en mannen met gevelde klewangs en voorzien van schiettuig naar de badplaats om zich te reinigen, waarbij men zich inwrijft met het sap van een bepaalde citroensoort (Mal: *limau poeroet;* Bat: *oente moengkoer*).

Men legt over de traptreden van de woning een helling (*tardas*) aan van bamboe en plaatst ter weerszijden twee vlaggestokken met vlaggen (*pilou-pilou*). In het rijkje Pane schrijft de adat het gebruik van vier vlaggestokken voor, in het landschap Tanah-Djawa 12 vlaggestokken en in het landschap Poerba 1 vlaggestok.

Een soort draagbaar (*pangoesoeng*) wordt vervaardigd, waarop de doodkist wordt geplaatst.

Op den dag der begrafenis, wordt onderaan de trap (*andar*) een varken vastgebonden, dat 's anderen daags geslacht en gegeten wordt. Dit varken moet den zegen vasthouden en wordt genoemd *ambat toeah* (*ambat* = den weg versperren, tegenhouden; *toeah* = geluk). Met dezen maatregel bedoelt men het geluk voor de nabestaanden vast te houden.

In het onderhavige geval had de begrafenis tien dagen na het overlijden plaats.

Voor het ten grave dragen van de doode wordt een laatste

maaltijd genuttigd, waarna volgens de adat, waaraan tegenwoordig gelukkig niet meer voldaan wordt, eenige sirih in de kist behoort te worden gedeponeerd.

Men voorziet het hoofdeinde van de kist van den snavel van een neushoornvogel (*pagoet ni onggang padoeng*) en het benedeneinde van een soort staart. Hierdoor wordt de doode voorgesteld als een vogel, die met de *hoeda hoeda* een paar kan vormen. De zin hiervan is niet duidelijk.

Verder wordt op de kist een soort dak geplaatst, bestaande uit een bamboegeraamte, overtrokken met wit en zwart doek.

Aan hoofd- en voeteneinde wordt een geel (vorstenkleur) en zwart (kleur van den adel) zonnescherm door een *anak boroe* vastgehouden.

Tenslotte wordt de kist opgetild onder het roepen van: *elel*, welk woord de beteekenis heeft van optillen, echter uitsluitend van een doodkist.

De kist wordt alsnu gedragen door den heer des huizes (*ompoeng ni djaboe*) en de *sanina*, en na plaatsing op de berrie overgenomen door de *anak boroe*.

Nu wordt de kist op de draagbaar vastgebonden en wordt een aanvang gemaakt met het wegdragen van het stoffelijk overschot (*mangoesoeng*; *manlandja*), hetgeen door de *anak boroe* behoort te geschieden.

De vrouwen blijven thuis en worden afgezonderd in een kamer.

Twee personen, die aan weerszijden van de kist op de draagbaar hebben plaatsgenomen (*toehe toehe*), strooien geroosterde rijst (*boras sapora*) en geldstukjes uit over de menigte. Voorheen geschiedde deze handeling door een slaaf en een slavin, die na afloop der begrafenisplechtigheid werden vrij verklaard. Op de *toehe toehe* wordt neergezien, want hun verrichting wordt beschouwd als minderwaardig. Het strooien met rijstkorrels (*manghorasi*) geschiedt tegenwoordig door de familieleden.

Onder het wegdragen van de kist (*mangoesoeng*) worden alle muziekinstrumenten met frenesie bespeeld, knallen de geweerschoten en wordt vuurwerk afgeschoten, terwijl het onheilspellend geluid van de alarmgong (*tawak tawak*) weerklinkt.

Dan wordt het gevaarte langzaam de helling afgeschoven, doch voordat de stoet zich met de kist in beweging zet, wordt de baar

voor het huis drie, vijf of zevenmaal voorwaarts en terug getrokken, als om den tegenzin te demonstreeren, waarmede men dezen laatsten gang aanvaardt.

Het gevaarte wordt dan door een menigte dragers drie, vijf of zeven maal, bij wijze van laatste afscheid om de *roemah bolon* (= groot huis; het adathuis van den radja) gedragen, waarbij de radja-weduwnaar achter de baar schrijdt, onder een geelzijden baldakijn (*langit langitan*), omstuwd door een met oude degens, kromzwaarden, musketten en voorladers gewapende lijfwacht, waarachter een bonte menigte zich verdringt. Deze rondgangen geschieden onder begeleiding van muziek, groot tumult en het lossen van geweerschoten.

Na elken volbrachten rondegang wordt door allen „*elel*" geroepen en een helsch kabaal gemaakt.

Dan is de tijd aangebroken, waarop de lijkstoet zich naar het graf zal begeven.

De begrafenis moet in den noentijd plaats hebben. Als de zon ter kimme daalt, wordt de kist neergelaten in den grafkuil.

Bij den kuil gekomen, wordt de doodkist van het draaggestel getild.

Volgens de adat zou thans het oogenblik daar zijn om het deksel van de kist te lichten, teneinde de doode in de gelegenheid te stellen voor het laatst de zon en de achtergeblevenen te aanschouwen. Onder den invloed van de modernhygiënische begrippen wordt dit onderdeel der plechtigheid tegenwoordig achterwege gelaten.

Men lost nu verscheidene salvo's in de diepe groeve om den kuil te ontdoen van de zielen der achtergeblevenen (*tondi ni na tading*), want de bezitter van een ziel (*tondi*), die bij een doode zou achterblijven in de groeve, zou ziek worden en eventueel sterven.

Tenslotte moeten de *hoeda hoeda*, gesubstitueerd door kippen, worden geslacht. De *hoeda hoeda*-aankleeding en de doodenmaskers legt men op het graf en hiermede is de eigenlijke begrafenis geëindigd.

Op het graf behoort reeds den volgenden dag een vierkant, uit zware, op elkaar gestapelde rondhouten balken met idjoek ingedekt vertrekje (*djèrat*) opgetrokken te worden.

1. *De doodkist, met gele en zwarte pajong aan het hoofdeinde.*

2. *Een hoeda hoeda.*

3. De roemah bolon van den radja van Pane (Simaloengoen).

4. Monument op het graf van de moeder van den radja van Pane, copie van de roemah bolon.

5. De topengs.

6. Oude en moderne maskers, in gebruik bij heidensche begrafenissen.

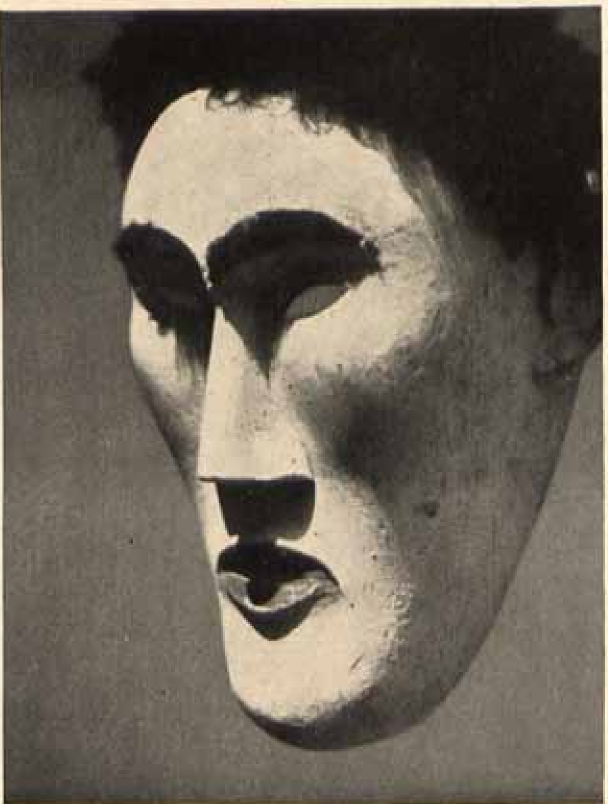

Foto V. Coenraad Uhlig. Copyright.

7. *Masker uit het rijkje Poerba (vrouw).*

Foto V. Coenraad-Uhlig. Copyright.

8. *Masker uit Raja (man). Kleuren: rood, wit.*

Foto V. Coenraad-Uhlig. Copyright.

9. Masker uit Pane. Kleuren: rood, wit, zwart.

Foto V. Coenraad-Uhlig. Copyright.

10. Masker uit Si Lima Koeta (vrouw).

Foto V. Coenraad-Uhlig. Copyright.

11. Masker uit Raja (vrouw).

Foto V. Coenraad-Uhlig. Copyright.

12. Masker uit Siantar.

Jongelingen kunnen in dit beknopt en luchtig verblijf overnachten; vrouwen weven er des daags hun kleed (*oelos*); de doodenmaskers en *hoeda hoeda*-atributen worden er bewaard.

Alle onderdanen van den Zelfbestuurder, die deel namen aan de plechtigheid, worden nog onthaald op het vleesch (*goelé pananom*) van een buffel, de *horbo pananom* of begrafeniskarbouw, waarvan een deel op het graf wordt geofferd.

Met het slachten en verorberen door de familieleden van het *ambat toeah*-varken, of zegenvasthoudende varken, een dag na de teraardebestelling, wordt de begrafenisplechtigheid afgesloten. Deze laatste maaltijd wordt *mamohoel* genoemd.

Na de begrafenis brengt men den radja-weduwnaar eten en helpt men hem bij de maaltijden (*mangadjari mangan*). De weduwnaar wordt verondersteld zoodanig van streek te zijn, dat hij geen voedsel tot zich kan nemen.

De radja mag nu geruimen tijd bij wijze van rouw geen hoofddeksel dragen (*djangga djangga*). Na een in de oude boeken voor ieder geval aangegeven periode, wordt hij naar de badplaats geleid, waar zijn kruin wordt ingewreven (*marangir*), dan wel zijn voorhoofd bestreken (*marpalit*) met het sap van een zekere citroensoort. Daarna kan de radja weer een hoofddeksel opzetten.

Wanneer eenigen tijd verstreken is, wordt de geest van een afgestorvene weleens opgeroepen door geestenbezweerders (*paniaran*), waarvan sommigen op magisch gebied een groote reputatie genieten.

G. L. TICHELMAN.

De herkomst van het Kṛtanagara-beeld te Berlijn.

In zijn belangrijk artikel *Een bijzettingsbeeld van Kṛtanagara te Berlijn?*, verschenen in jrg. 1932 van dit tijdschrift, bespreekt Dr. Stutterheim aan de hand van drie foto's een prachtig Oostjavaansch portretbeeld, voorstellende Harihara-Ardhanārī, dat zich sedert 1861 in het Museum für Völkerkunde te Berlijn bevindt. Behalve uit een artistiek oogpunt is dit beeld ook in historisch opzicht van belang, want schrijver komt na een uitvoerig betoog tot de gewichtige conclusie, dat het waarschijnlijk niemand minder voorstelt dan Kṛtanagara, en mogelijk afkomstig is uit het, in de Nāgarakṛtāgama genoemde, heiligdom te Sagala [1]).

Hoe men nu over deze hypothese denken mag [2]), er kan geen twijfel bestaan aan de groote suggestie die ervan uitgaat. Wij achten het daarom een geluk ook onzerzijds een tipje van den sluier te kunnen oplichten, die de geschiedenis van dit beeld bedekt.

Zooals gezegd, kwam het in 1861 te Berlijn. Het was met nog enkele andere stukken, w. o. de bekende Manjuçrī, bij de firma D. Boer en Zonen te Den Haag gekocht, zonder dat men evenwel had gevraagd hoe deze firma aan die stukken kwam. Er was dus theoretisch geen kans ooit te weten te komen vanwaar, wanneer en door wien ze in Europa waren gekomen.

Edoch, waar de gewone onderzoeker den moed opgaf, ontwaakte de speurzin van Dr. G. P. Rouffaer. In een scherpzinnige studie [3]) zette deze uiteen, dat althans één van de Berlijnsche stukken, de Manjuçrī, afkomstig moest zijn van tjaṇḍi Djago, in

---

[1]) Sagala, *niet* Sakala. Er is nog een ander Oostjavaansch grafheiligdom, dat naar een beroemde Indische stad werd genoemd, en wel Kusumapura (= Pāṭaliputra), waar in 1388 Ayam Wuruk's zwager van Matahun zijn laatste rustplaats vond.

[2]) Vgl. in T. B. G. 1933 het artikel van Ir. Moens en de repliek van Dr. Stutterheim.

[3]) In de Singasari-monographie.

1802[1]) vandaar werd weggenomen door gouverneur Engelhard, in 1806 in diens tuin te Semarang stond, en mogelijk in 1823 met hem naar Holland meeging om een plaats te vinden bij zijn zuster Servatius te Zuidlaren (Drenthe). Daar werd het met nog twee andere beelden uitgeteekend, kwam waarschijnlijk in 1838 in het bezit van mevr. Servatius' jongsten zoon, en werd, toen deze laatste in 1860 stierf, aan de firma D. Boer en Zonen verkocht.

Onwillekeurig vraagt men zich af: heeft de Ardhanārī soms óók tot het bezit van Engelhard behoord? Men denkt dan aan de twee andere beelden, die met den Manjuçrī te Zuidlaren stonden, en wordt nieuwsgierig naar teekening 113 te Leiden, waarop een van die twee beelden staat afgebeeld; men leest bovendien bij Rouffaer, dat dit staande, rijkversierde, Oostjavaansche, misschien Singasarische beeld ongeveer 1.30 M hoog moet zijn[2]), en dit klopt opmerkelijk met den Ardhanārī. Een blik op de teekening neemt allen twijfel weg; de lezer oordeele zelf. Mocht hij nog eenige aarzeling voelen, dan wijzen wij op een ongepubliceerde lijst[3]) der beelden, die eertijds in Engelhards tuin te Semarang stonden; daaronder wordt ook de Ardhanārī genoemd.

Wij willen hierbij tevens het vermoeden uiten, dat het portretbeeld van Anūṣapati (thans te Amsterdam) eveneens uit de collectie-Engelhard afkomstig is. Een overtuigend bewijs kunnen we niet geven, wel een zekere mate van waarschijnlijkheid.

In 1815 stond het niet meer te Kidal. Engelhard kan het dus in 1802, tijdens zijn reis in het Malangsche, hebben meegenomen. Inderdaad vermeldt de pas genoemde lijst onder de stukken in zijn tuin te Semarang een „Siva met planten".

In 1823 nam Engelhard de Manjuçrī, Ardhanārī en Çiwa mee naar Holland. Dat klopt met het feit, dat in 1828 drie beelden te Zuidlaren stonden, waarvan één „vrij gelijk" aan den Ardhanārī was. Stellig gelijken de Ardhanārī en de Çiwa in grootte en uitvoe-

---

[1]) Het juiste jaar van Engelhard's roofpartij in het Malangsche is niet bekend. Rouffaer gist 1802 of 1804. In een ongepubliceerd schrijven van Engelhard op de Univ. Bibl. te Leiden (B. P. L. 885) spreekt deze over de beelden „uit een tempel in 1803 ontdekt in de wildernissen van Malang".

[2]) Rouffaer, p. 114.

[3]) Thans in het Ethn. Museum te Leiden.

ring zeer op elkaar; wij, die beide beelden meermalen zelf hebben gezien, meenen dit te mogen zeggen.

In 1860 stief de heer Servatius; de Manjuçrī en Ardhanārī gingen via Den Haag naar Berlijn, de Çiwa naar Amsterdam. In laatstgenoemde plaats werd in 1861 de ethnologische verzameling van het genootschap „Natura Artis Magistra" geopend. Daar stond Anūṣapati's portretbeeld in 1885, het vroegst bekende, absoluut vaststaande jaar van dat beeld in Europa [1]).

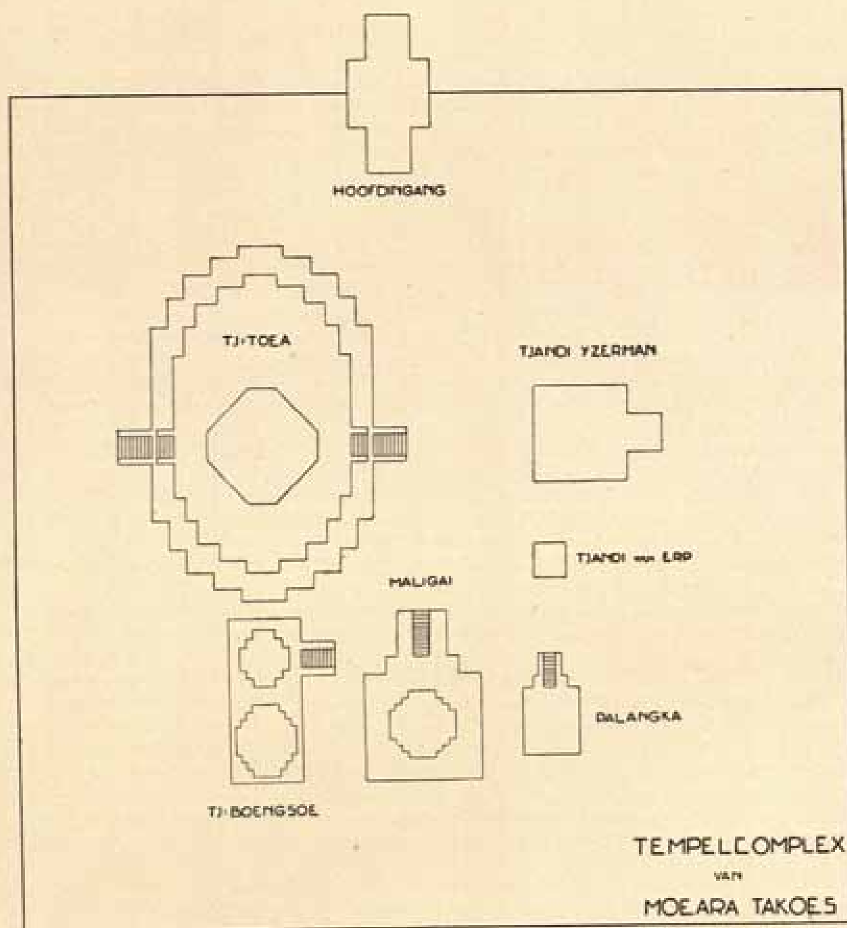
Leiden, Sept. 1934. F. M. SCHNITGER.

---

[1]) In dit jaar verscheen de catalogus van Leemans, waarin teekening 157, voorstellende een lotusplant ter zijde van een vier-armig beeld in de verzameling van Artis, lees: Anūṣapati's portretbeeld, genoemd wordt; legt men teekening en foto naast elkaar, dan wijkt elke twijfel. Aangezien deze teekening, blijkens de cat. van 1842, toen nog niet in het museum aanwezig was, en teekening 122 in 1861 in het museum kwam (Rouffaer, p. 109), moet Anūṣapati's portretbeeld reeds tusschen 1861 en 85 in Artis hebben gestaan.

*Teekening 113 te Leiden,
voorstellende het Ardhanāribeeld
te Berlijn.*

HOOFDINGANG
TJ: TOEA
TJANDI YZERMAN
TJANDI van ERP
MALIGAI
DALANGKA
TJ: BOENGSOE
TEMPELCOMPLEX
VAN
MOEARA TAKOES

Vondsten te Moeara Takoes.

In April 1935 ontgroef schrijver dezes het stoepa-plein te Moeara Takoes. Gevonden werden de fundamenten van :

1. Poort in den noordelijken ringmuur, recht tegenover den torentempel, zijnde een 16-hoek van ongeveer 8.80 × 16.00 M., met den langsten kant Noord-Zuid ; niet geheel symmetrisch ; baksteen.

2. Tjandi IJzerman, ten Oosten van tjandi Toea, 10 meter van de trap af ; ongeveer 13.20 × 13.60 M., langste kant Noord-Zuid ; op het Oosten een uitsprong van 3.13 × 4.00 M.; zandsteen.

3. Tjandi van Erp, onmiddellijk ten Zuiden van de voorafgaande, 5.75 M. in het vierkant ; zandsteen.

De plattegronden spreken voor zichzelf. Ik wil er slechts enkele opmerkingen aan toevoegen.

Noordelijke Poort. Men heeft een symmetrisch bouwwerk willen scheppen, doch is in de uitvoering slordig te werk gegaan. De maten van de correspondeerende deelen zijn niet precies gelijk en verschillen soms meer dan 10 c. M. Op de teekening heb ik daarmee vrijwel geen rekening gehouden.

Beziet men de vier binnenhoeken, dan zij de aandacht op de linker zuidelijke gevestigd. Over deze schuift, 32 c.M. zuidelijker, een 23 c. M. breed muurtje naar het Westen (lengte 71 c. M.) Het loopt ook naar het Oosten, doch niet zoover dat het den anderen binnenhoek raakt. Vermoedelijk zal het binnen afzienbaren tijd door menschen of olifanten worden stuk getrapt.

In 1889 vond IJzerman bij de toen onontdekte poort fragmenten van leeuwen. Hij meende dat ze bij tjandi Toea behoorden, doch de vraag mag worden gesteld of ze niet eerder de poort flankeerden.

Tjandi IJzerman. Het zuidelijke deel werd niet teruggevonden en daarom met stippellijnen aangegeven. Over de bestemming van dit bouwwerk laten zich vele theorieën opperen, die hier beter achterwege blijven. Stellig stond in den (oostelijken) ringmuur tegenover den ingang, dus ook tegenover dien van tjandi Toea, geen poort, evenmin als tegenover den westelijken ingang

van tjandi Toea; een nauwkeurig onderzoek schonk die overtuiging.

Tjandi van Erp. De noordelijke muur geeft het volgende te zien: 4 lagen zandsteen, samen 45 c.M. hoog; daarboven een rand van baksteen, 4 c.M. hoog. Deze rand moet als versiering zijn bedoeld, daar vlak er achter weer zandsteen ligt. Niet overal heeft men baksteenen van gelijke breedte (14½ c.M.) gebruikt, want op 90 c.M. ten Oosten van den bovenkant van den uitsprong ligt een baksteen van slechts 9 c.M. breedte.

Ongeveer 50 c.M. ten Westen van den uitsprong was de baksteenlijst gebroken en lagen de steenen in een ordeloozen hoop door elkaar. Zorgvuldig onderzoek leverde twee baksteenen met keurig halfrond op; waar ze oorspronkelijk waren aangebracht, valt niet te zeggen. De zuidelijke muur heeft vreemd genoeg geen baksteenrand, maar de steenen onder het ojief toonen in de lengte een gleuf van 3½ c. M. breed.

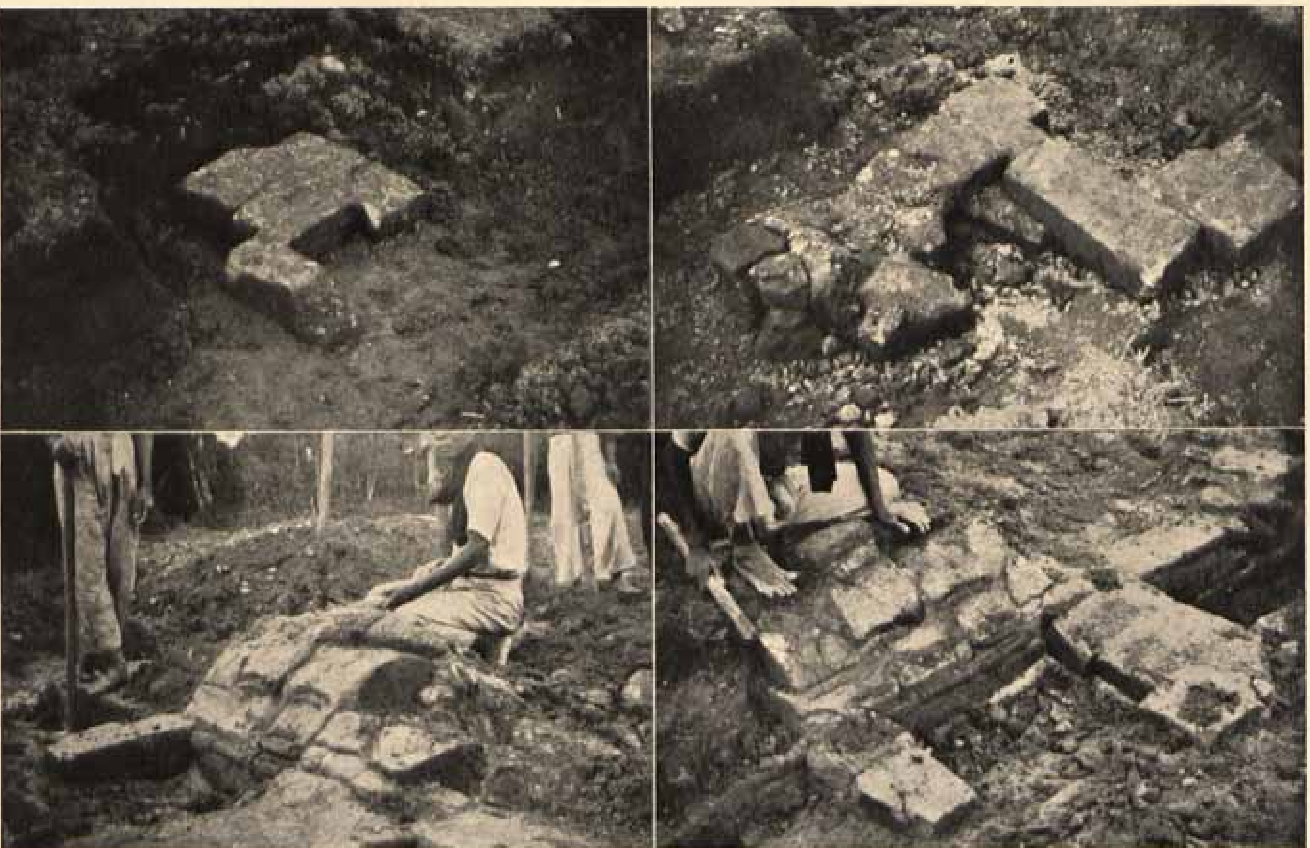
Deze tjandi ligt ± 5½ M. van de trap van de Palanka af. Beide worden door dezelfde as in twee gelijke deelen verdeeld. Op gevoelsgronden meen ik deze tjandi misschien voor een vroegere stoepa te mogen houden.

Tjandi Boengsoe. Op het terrasje ten zuiden ervan vond IJzerman eenige cirkelvormig gegroepeerde steenen. Hij construeerde daaruit een stoepa met een krans van acht kleinere er omheen; deze hypothese is puur fantastisch. Bij schoonmaak van het terras kwamen n.l. meer steenen in schijnbaren cirkelvorm voor den dag; van eenig systeem was niets te bespeuren; vermoedelijk zijn ze van de stoepa van tjandi Boengsoe afgestort. Men hoeft overigens niet te ontkennen dat op het terras een stoepa *kan* hebben gestaan.

Aarden Wal. Even ten N. O. van het tempelcomplex, aan den overkant van den weg, vond ik in het bosch een grooten cirkel van aarde. Hoe groot de diameter was kon wegens de dichte begroeiïng en de nabijheid van olifanten niet worden vastgesteld.

Bronzen Drievoet. Uit Tandjoeng, iets stroomopwaarts, bracht men mij een fraaie bronzen drievoet, hoog 30 c.M. Aan het boveneinde van elken poot is een driehoekige versiering zichtbaar, voorstellende een gestileerden garoeda-kop. Men zou dus geneigd zijn het stuk in den Oostjavaanschen tijd te dateeren.

F. M. SCHNITGER.

boven: Fragmenten a. d. W. kant van Tjandi IJzerman.
beneden: N. muur van Tjandi Van Erp.

links boven : Tjandi Van Erp.

rechts boven : Muurtje op de Z.W. binnenhoek van de poort.

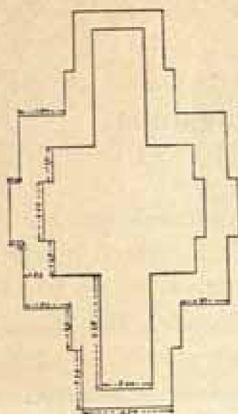
links onder : Simangambat. Hemelsch wezen.

rechts onder : Bronzen drievoet (Tandjoeng, Moeara Takoes).

POORT te MOEARA TAKOES

OPGENOMEN DOOR

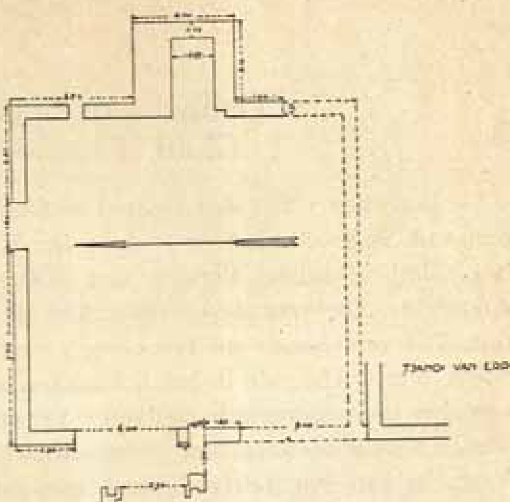
F.M.SCHNITGER

TJANDI YZERMAN

OPGENOMEN DOOR

F.M.SCHNITGER

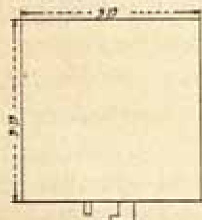

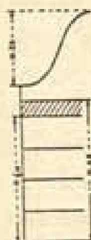
TJANDI VAN ERP

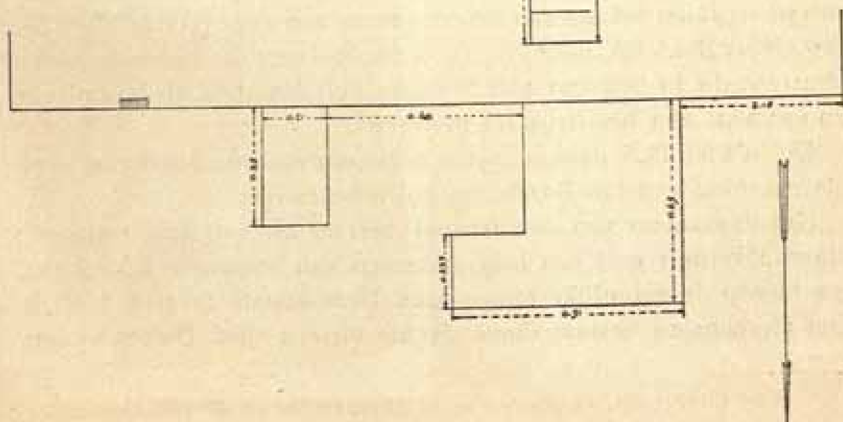
OPGENOMEN DOOR

F.M.SCHNITGER

APRIL

De Tempel van Simangambat
(Zuid Tapanoeli)

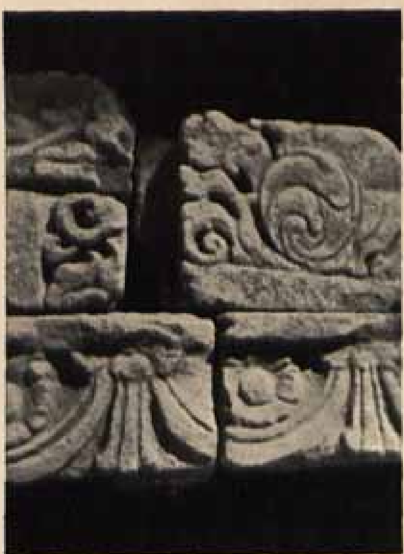
De beteekenis van den tempel te Simangambat, iets ten Noorden van Siaboe, is het eerst door Dr. F. D. K. Bosch ingezien. In het Oudheidkundig Verslag van 1930 schrijft hij op p. 134 het volgende: „De over deze oudheid in de Notulen Bat. Gen. 1888 Bijl. VIII verschenen mededeeling [1]) stelt de groote belangrijkheid ervan niet voldoende in het licht. Om het door de baksteenresten van den biaro gevormde heuveltje liggen een aantal geornamenteerde natuursteenblokken verspreid, waaronder een kālakop, een fragment van een guirlandeband, een gaṇa-fries en het bovenstuk van een ondiepe nis met het voorhoofd en den hoofdtooi van een godenfiguur en relief. Al deze stukken zijn zorgvuldig behakt en vertoonen zuiver en onmiskenbaar den stijl van Midden-Java. De overeenkomst gaat zoo ver, dat een eigenaardigheid, die slechts bij enkele Midden-Javaansche bouwwerken (o. a. de tjandi Kalasan) voorkomt, met name het doorloopen van den pilaster door den band van de kroonlijst heen, ook hier aan een der fragmenten wordt opgemerkt. Dat de biaro Si Mangambat uit de Çailendra-periode dateert, staat voor ons na deze vondsten vast. Verwacht mag worden, dat een onderzoek van het terrein — waarin o.a. het beloop van den ringmuur van ongeveer 24 M. in het kwadraat duidelijk is te volgen — nog belangrijke bijzonderheden omtrent dit in het hart van Sumatra gelegen Midden-Javaansche monument aan het licht zal brengen".

De in Mei 1935 door schrijver dezes uitgevoerde opgraving heeft de meening van Dr. Bosch ten volle bevestigd.

Het fundament van den tempel bestaat uit een laag rolkeien; daarop verheft zich een laag baksteen van ongeveer 1 M. hoog, en hierop de eigenlijke tempelvoet. Deze laatste meet ± 5 M. in het vierkant en bestaat thans slechts uit een ojief. De bekleeding

---

[1]) Van Ophuysen, *Oudheden te Si Mangambat en Bonan Dolok.*

Boven van l. n. r guirlandes; Ganeçabeeld, 56 cm hoog; fragmenten von een makara.
Onder id.: monocle-motief; gevleugelde schelp; menschelijk torso.

Boven v. l. n. r. antefix, hoog 48 cm: antefix op makara, 34 cm; afhangende driehoek met loof.
Onder id.: versierde steenen; vogels in guirlandes; kop v. e. olifant, vogel of hagedis.

van den tempel bestaat uit zandsteen, de kern uit baksteen. Toch moet ook in de versiering een spaarzaam gebruik van baksteen zijn gemaakt, althans vond ik enkele stukken baksteen met loofwerk. Het midden van den tempel werd mansdiep uitgegraven, evenwel zonder resultaat.

Kolossale boomen hebben het bouwwerk uit elkaar gedrukt, en de opgravingen deden nimmer vergeten dat de rijke vondsten slechts een poovere vergoeding beteekenen voor het verloren gaan van de constructie. Men is thans echter in staat zich in groote trekken voor te stellen hoe rijk, fijn en krachtig het heiligdom te Simangambat eertijds was versierd. In schoonheid kon het wedijveren met de beste monumenten van Java.

De guirlande's laten zich in drie typen verdeelen; eerst zware festoenen (zie de plaat bij Dr. Bosch, geheel rechts), daarna geopende kelken ertusschen en tenslotte papagaaien in fijnere festoenen, naar links of rechts kijkend. Er zijn nog enkele tusschensoorten, maar die blijven hier onbesproken.

Uitnemend mooi zijn enkele 48 c.M. hooge antefixen, die geheel met bladeren en bloemen zijn versierd. Kleine, onversierde antefixen werden eveneens aangetroffen. Loffelijk zijn ook de afhangende driehoeken met floralistische motieven, de banden met lotussen en langwerpige medaljons, alsmede de geopende kelken in ruitpatroon. Het gaat overigens niet aan alle variaties van bladwerk op te sommen; zie de afbeeldingen.

Het monocle-motief is rijk vertegenwoordigd, eveneens het triçoela-cakra ornament. Een gevleugelde schelp, een hoeksteen met gestileerden monsterkop en een reliefje met een moeilijk te definieeren dierenkop vormen verrassingen. Aan den oostkant kwamen fragmenten van een makara en de torso van een godenbeeld in groot ornaat voor den dag; achter den rechterschouder schijnt een strik te zijn. Dicht daarbij lag een vliegenwaaier met lingga op lotus, het bewijs leverend van *çiwaïtische* gezindheid.

Dat werd bekrachtigd door een Ganeça aan den westkant, een vrij kunsteloos stuk van 56 c. M. hoogte, dat men in zoo'n fraaien tempel niet verwacht zou hebben. Iconographisch zonder belang, geeft het de waardevolle aanwijzing dat de ingang op het oosten lag. Dicht erbij kwam een schoon relief voor den dag, voorstellende twee hemelwezens in adoratie voor een tempel (?); in de

eene hand houden ze een vliegenwaaier, de andere heffen ze eerbiedig omhoog. Het linker beeld is wat gesleten, het rechter echter gaaf en buitengewoon fraai. Hoogte van het reliëf 16 tot 19½ c.M., breedte 1.02 M.

Aangezien ik het niet bij de vernielzuchtige bevolking wilde achterlaten, liet ik de achterkant voor de helft afkappen en de rest naar mijn woning vervoeren. Natuurlijk gebeurde dit ook met den Ganeça, den straks te bespreken monsterkop en twee mooie antefixen. In gezelschap van nog andere fraaie stukken zullen ze naar de pasanggrahan te Kotanopan worden overgebracht. Mogen ze daar voor grijpgrage vingers worden behoed!

Dicht bij den Ganeça lag een fraaie kala-kop. In tegenstelling tot de in 1930 gevondene, draagt hij onder elken slagtand en voor den muil een geopende lotus. Er naast lag het topstuk van den tempel, rustend op schematisch aangegeven lotusbladen; het geheel is 64 c.M. hoog. Kleinere topstukken, kussens, enz. kwamen eveneens voor den dag.

Ten oosten van den tempel vond ik een fundament van ongeveer 4×6 M. met lengte-as Noord-Zuid. Bij den zuid-oosthoek lag een menschelijk voetje, dat niet bij de torso kan hebben gehoord. De aarden wal bleek geen ringmuur te zijn, maar vreemd genoeg slechts... een aarden wal!

Afgaande op de krachtige en toch eenvoudige versiering, zou men geneigd zijn den tempel in de 8° eeuw te dateeren; de 9° zou natuurlijk ook in aanmerking kunnen komen, maar men zou gaarne denken aan een stichting vóór de uitbreiding van Çriwidjaja's boeddhistische macht, in het begin dus van de 8° eeuw. In elk geval is het heiligdom te Simangambat het oudst bekende van Sumatra en staat misschien met den eveneens çiwaïtischen tempel te Bonan Dolok in verband. Dat it merkwaardig omdat de ruïnes van het heele omliggende land boeddhistisch zijn.

F. M. SCHNITGER

Een opmerking over de jaartallen te Soekoeh en Tjĕṭa [1]).

Een merkwaardige coïncidentie is het samenvallen van de oudste dateering te Soekoeh met het optreden van Bhre Daha als ratu.

De oudste dateering te Soekoeh is de tjandrasĕngkala op de eerste poort, luidende *gopura bhuta mangan wong*, het jaartal 1359 Çaka weergevende (zie O. V. 1929 blz. 265); dit is ook het jaar (1437 A. D.) waarin Bhre Daha als ratu optreedt. Het is mogelijk, dat de korte mededeeling in den Pararaton (31,32): *Bhre Daha duk añjĕnĕng ratu* feitelijk beteekent dat het Westelijk gedeelte van het Majapahitsche rijk, nl. Daha (Kĕḍiri, Madioen en eventueel Soerakarta) zich aan het rijksgezag onttrekt of zich tracht onafhankelijk te maken; immers het verval van het rijk is dan reeds in hevige mate toegenomen; de geheele 15e eeuw A. D. is voor Majapahit een tijd van verwarring, opstanden en steeds toenemend verval, beginnend met de *parĕgrĕg*. De plotselinge opleving der kunst van Soekoeh, die zoo precies met het optreden van Bhre Daha samenvalt, heeft wellicht aan dezen opstand (en afscheiding van het rijk?) haar ontstaan te danken. Het opschrift op den gebroken Garuḍa, dat een historische mededeeling behelst over een oorlog tusschen Radjĕg Wĕsi en Mĕdang, versterkt deze onderstelling. Immers Radjĕg wĕsi is een naam voor het gebied der tegenwoordige afdeeling Modjokerto (zie Gericke-Roorda s. v. *radjĕg*) en kan dus gelijkgesteld worden met het centrum van het Majapahitsche rijk, met Majapahit zelf. En dit Rajĕg wĕsi (Majapahit dus) wordt verslagen door Mĕdang, waarmede dan denkelijk bedoeld is Mĕndang Kamoelan in Grobogan, noordelijk van den Lawoe gelegen (zie Krom, *Hindoe-Jav. Geschiedenis* blz. 169).

Ik stel mij den loop der gebeurtenissen ongeveer aldus voor:

---

[1]) Zie T. B. G. LXXIII afl. 2: *De figuren op het achtste terras van Tjaṇḍi Tjĕṭa*, noot 2.

± 1437 A. D. breekt in het westen van Majapahitsche rijk een groote opstand uit, onder leiding of met medewerking van iemand die den titel Bhre Daha voert of aanneemt. Het centrum van dien opstand is gelegen in het oude Mĕndang Kemoelan, in het Grobogansche. Bhre Daha neemt den vorstentitel aan, wat erop wijst dat hij aan het hoofd van den opstand stond. De beweging heeft succes en Mĕdang weet zich onafhankelijk te maken. Ki Mpu Rama, die verslagen wordt en zich in het vuur stort, zal dan de Majapahitsche stadhouder zijn geweest.

Dit nieuwe rijk Mĕdang zal behalve Grobogan ook wel het Noorden van Soerakarta en Madioen hebben omvat (Sragen en Ngawen). En voor dit rijk was natuurlijk de Lawoe a. h. w. de Meru, de berg bij uitnemendheid, de heilige berg; het spreekt vanzelf dat vorsten en aanzienlijken van het nieuwe rijk zich hebben beijverd om de goden c. q. de voorvaderen bestendig gunstig te stemmen door uitbreiding en verfraaiïng der beide, reeds bestaande, bergheiligdommen op den Lawu: Soekoeh en Tjĕṭa.

Tenslotte past ook het jongste jaartal op den Lawoe goed bij mijn onderstelling. Dit jaartal, staande op de tweede poort te Tjĕṭa, is 1397 Çaka = 1475 A. D. Zooals we weten behoort bovengenoemde Bhre Daha hoogst waarschijnlijk tot de dynastie der Girindrawarddhana's; hij zou de vorst zijn geweest, wiens çrāddha (in 1486) wordt vermeld in de inscriptie van Doekoehan Doekoeh (zie Krom, *Hindoe-Javaansche Geschiedenis* blz. 449-451), nl. de vorst van Dahanapura. Zijn opvolger Ranawijaya veroverde in 1478 Majapahit, waardoor de kraton der Girindrawarddhana's werd verplaatst van het Westen (Daha, Mĕdang), naar de veroverde rijkshoofdstad Majapahit. Het is begrijpelijk dat de heiligdommen op den Lawoe na dien tijd niet langer het centrum van godenvereering bleven voor den koning, die van een localen machthebber nu cakrawatin over het geheele Javaansche land geworden was; het stamland der dynastie werd voor hem in plaats van rijkscentrum een buitengewest; de heiligdommen op den Lawoe ontvingen niet langer gunstbewijzen en wijgeschenken van vorsten en rijksgrooten, en daardoor is het te verklaren dat we na de verovering van Majapahit geen jaartallen op den Lawoe meer aantreffen.

En, last but not least, men lette ook op de overeenkomst

tusschen den naam van den oprichter van de groote Lingga van Soekoeh: bagawan *Gangga*sudhing (-bhudi) [1] en den naam van den purohita der Girindrawarddhana's op de inscriptie van Doekoehan Doekoeh: Çrī Brahmarāja *Gangga*dhara. Wellicht is bagawan Ganggasudhi ook purohita geweest derzelfde dynastie; deze purohita's zouden dan steeds Gangga in hun „titelnaam" hebben gevoerd.

Een merkwaardige bevestiging van mijn onderstelling dat de bloeiperiode van Soekoeh en Tjĕṭa samenhangt met een dynastie in het Grobogansche, vinden we op een steen afkomstig uit het Grobogansche, thans in het Bataviaasch Museum, waarop is afgebeeld een rund dat in een zon bijt, een illustratie dus van een tjandrasĕngkala op de te Soekoeh en Tjĕṭa gebruikelijke wijze. Onder de teekening staat een bijna onleesbare, grootendeels uitgewischte inscriptie in slordig schrift, dat zweemt naar het Soekoeh-schrifttype. In O. V. 1929 blz. 275 heb ik dezen steen besproken; bij nader inzien meen ik een betere verklaring te kunnen geven door de tjandrasĕngkala op te vatten als „een rund als asceet, dat in de zon bijt"; weliswaar is de ascetenjaṭa niet te zien, maar dit is m.i. te wijten aan de zeer onbeholpen en slordige teekening, terwijl ik de inscriptie lees:

(sa?) pi tihang rājarāja ri nagara pa... nira? go wiku tĕḍa sayanginge,

dus de sĕngkala: een rund als asceet dat de zon opeet = 1379 Çaka = 1457 A.D. De steen dateert dus uit den Soekoeh-tijd.

Dr. K. C. CRUCQ.

[1] Zie O. V. 1929 blz. 265.

De windroos van Tjandi Soemberdjati (no. 5668 Museum).

Over dezen merkwaardigen steen lezen we in *Inleiding tot de H.J. kunst* II blz. 92—93: „Ongewoon is ook een cirkelvormige steen van 60. c.M. diameter; van een kleinen cirkel in het midden gaan acht punten uit, en van een iets grooteren, daaromheen liggenden, wederom acht, juist in het midden tusschen de eerstbedoelde wijzende, terwijl de ruimten tusschen deze laatste punten, welke het geheel op een ster doen lijken, met kleine godenfiguren, natuurlijk dus ook acht, zijn aangevuld. Wij vermoeden, dat die figuren de hoeders der windstreken zijn en de steen zóó geplaatst, dat de 8+8 punten nauwkeurig de richting der hemelstreken aangaven, ten behoeve van de afbakening en de consecratie van den grond voor het heiligdom."

Inderdaad is deze steen een windroos en zijn de acht goden de acht hoeders der windstreken, echter niet de acht klassieke Hindu dikpālaka's: Indra, Agni, Yama, Nirruti, Varuṇa, Vāyu, Kubera en Īçāna, maar acht der *dewa nawasanga*, terwijl de negende, Çiwa, die in het midden van den padma zetelt, niet is afgebeeld.

Deze goden zijn respectievelijk:

O. Īçwara; Z. O. Mahīçwara; Z. Brahma; Z. W. Rudra; W. Mahādewa; N. W. Çaṅkara; N. Wiṣṇu; N. O. Çambhu. Deze goden hebben, zooals men weet, ieder hun eigen attribuut en hun eigen wāhana. Een fraaie en duidelijke afbeelding der attributen vinden we op een sluitsteen zonder nummer in het Bataviaasch Museum, voorstellend een schildpad die een windroos op den rug draagt, in den vorm van een dubbelen zestienbladigen padma; de kleine padma symboliseert Çiwa en op de acht groote bladen van den grooten padma zien we de attributen der andere acht *dewa nawasanga:*

wajra,	attribuut van	Īçwara
dūpa (wierookbrander)	„ „	Mahīçwara
daṇḍa	„ „	Brahma
ḍamaru (handtrom)	„ „	Rudra

nāga (slangenstrik, nāgapāça)	attribuut	van	Mahādewa
aṅkuça	„	„	Çaṅkara
cakra	„	„	Wiṣṇu
triçūla	„	„	Çambhu.

Helaas hebben we voor de determineering der acht goden op den steen van Tj. Soemberdjati aan deze attributen niet veel!

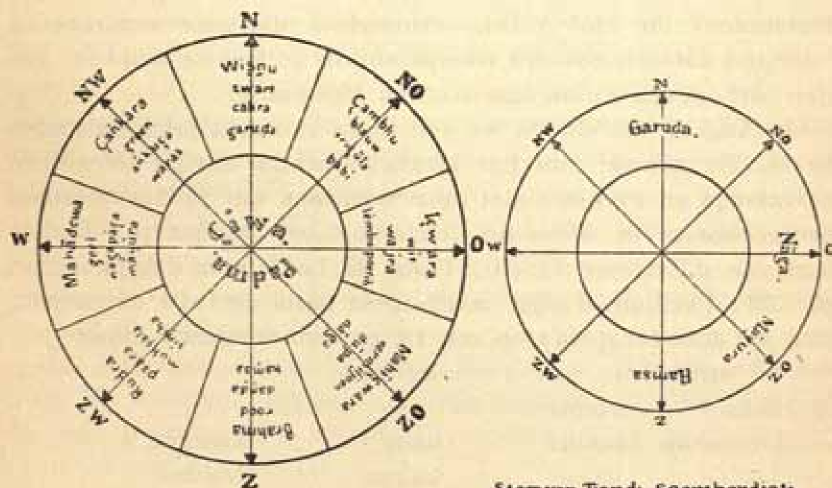
De godenfiguren, vierarmig, houden de voorhanden vóór het lichaam, in de rechterachterhand schijnen de meesten of allen een akṣamāla te houden, terwijl ze hun eigen attribuut in de linkerachterhand voeren. De figuren zijn allen echter zoo afgesleten, dat geen enkel attribuut meer te herkennen is.

Voor de determineering zijn we dus aangewezen op de wāhana's, hoewel de meeste hiervan ook verre van duidelijk herkenbaar zijn.

Dr. Poerbatjaraka was zoo welwillend mij aan de hand van de Uttarasabda (lontar no. 334 Bat. Museum) de wāhana's der *dewa nawasanga* te leeren kennen, en wel deze reeks:

Īçwara	: lĕmbu putih	Mahādewa	: māyūra
Mahīçwara	: nāga	Çaṅkara	: warak
Brahma	: haṃsa	Wiṣṇu	: Garuḍa
Rudra	: siṃha	Çambhu	: babi

Trachten we nu echter deze reeks wāhana's op onzen steen terug te vinden, dan blijkt deze hiervan sterk af te wijken. Stellen

Steen van Tjandi Soemberdjati.

we voor de overzichtelijkheid even de acht goden op in windroosformatie, met hun attributen, wāhana's en kleuren.

Naast deze windroos heb ik in een dergelijke windroos de wāhana's geplaatst die op onzen steen te herkennen zijn. Doordat Garuḍa en Haṃsa gedetermineerd konden worden, is de lijn Noord-Zuid bepaald en daardoor voor ieder der acht goden zijn bepaalde windrichting aangewezen. We constateeren hier al dadelijk de volgende afwijkingen: de windhoeder van het Z. O. heeft de wāhana die bij zijn collega in het W. behoort; de windhoeder van het O. die van zijn collega in het Z. O. Verder zetelt de windhoeder van het N. O. op een liggend viervoetig dier, dat echter geen babi kan zijn, maar, blijkens zijn horen (of horens) een warak of lĕmbu voorstelt (ik vermoed het eerste); de god van het N. W. zetelt eveneens op een liggend viervoetig dier, dat misschien een babi verbeeldt; die van het W. zit op een wāhana die op een kurma gelijkt; die van het Z. W. op een onherkenbare wāhana.

We constateeren dus dat onze windroos behalve wat betreft de wāhana's van Wiṣṇu en Brahma, in de wāhana's der andere goden totaal afwijkt van het officieele systeem. Hoewel de tempel waarbij de steen gevonden is dateert uit den vroeg-Madjapahitschen tijd (het is de bijzettingstempel van Kṛtarājasa) en onder Hayam Wuruk, dus in den Madjapahitschen bloeitijd, werd gerestaureerd (in 1361 A. D.), vermoed ik dat onze windroos uit later tijd dateert, een tijd waarin ook in „officieele stukken" van den orthodoxen canon kon worden afgeweken.

Op Angkor Vat vinden we een reeks van acht lokapāla's afgebeeld, die zoowel van het klassieke achttal afwijkt als van de nawasanga en evenmin met onze windroos van Tj. Soembĕrdjati overeenkomt; in *Mémoires Archéologiques* publiés par l'Ecole française d'Extrême Orient, Tome II: Le temple d'Angkor Vat, pl. 328: Pavillon d'angle nord-ouest, paroi de l'aile est (détail), zien we acht lokapāla's op een rij, op hun wāhana's, aldus:

attributen		*wāhana*	
links	*rechts*		
lotusknop	knods	man	Kuwera
—	pāça?	haṃsa	Brahma
—	triçūla	māyūra	Kārttikeya

—	dwaja ?	paard	Wāyu ?
—	wajra	olifant	Indra
utpala	zwaard	stier	Yama
—	—	antilope	Agni ?
lotusknop	zwaard	siṃha	Nirruti ?

Allen zijn tweearmig, behalve Kārttikeya, die veelarmig is; de attributen in de achterhanden (voorzoover te zien acht in aantal) zijn niet te herkennen.

Tenslotte blijft een gevoel van onvoldaanheid bij ons bestaan over het feit dat het onmogelijk is de wāhana's van deze windroos alle te determineeren en daardoor het hier gevolgde systeem te reconstrueeren; moge deze bijdrage ertoe leiden dat zoo mogelijk andere gegevens hieromtrent worden opgespoord om te kunnen vaststellen welk systeem op dit merkwaardige stuk is afgebeeld.

Dr. K. C. CRUCQ.

Een bronzen bel uit 1767.

Dezer dagen kwam het Bataviaasch Museum door aankoop in het bezit van een bronzen bel met opschrift: G. L. Peyl . . . 1767. De gieter van deze bel was George Lodewijk Peyl, een Duitscher, ten rechte genaamd Georg Ludwig Peyl, die in het naamboekje van 1767 wordt genoemd als baas der koperslagers op de Equipagewerf. Uit de fichescollectie op het Landsarchief blijkt dat hij deze betrekking bekleedde van 1760 — 1769; 14 Februari 1769 werd hij baas der timmerlieden in het Ambachtskwartier. In 1775 werd hij ouderling der Luthersche gemeente. Hij is gestorven vóór 26 April 1776, op welken datum zijn echtgenoote, Rachel Parrera, als weduwe wordt vermeld.

De klok is niet versierd; de afmetingen zijn: hoogte 59 c.M., omtrek bij den rand 145½ c.M.

Het volledige opschrift heeft geluid: G. L. Peyl me fecit. An. 1767. De woorden: me fecit. An. zijn waarschijnlijk door een fout in den gietvorm niet en relief verschenen; zij zijn echter in flauwen afdruk zichtbaar.

Dr. K. C. CRUCQ.

Nog eenige grafsteenen op het Kerkhof Tanah Abang te Batavia geïdentificeerd.

1°. Een steen, ingemetseld aan de binnenzijde van den ingang, door Mr. B. v. T. Prins in zijn *Geneal. en herald. merkwaardigheden* etc. blz. 145 aldus beschreven: Twee wapens (alliantie wapen): 1. een rechterschuinbalk, vergezeld van twee sterren (5). 2 (in ovalen vorm) een linkerschuinbalk vergezeld boven van twee rozen boven elkaar in de richting van den balk en beneden van een arm, die midden uit den balk komt en in welks hand wordt vastgehouden een schenkkan, evenwijdig aan den balk, met het boveneinde (de opening) naar beneden en water stortende op een grasveld in den linkerschildvoet. Helm met helmteeken een ster (5). Wapenspreuk: Chacun suivez ses pas.

Verder zijn onderaan de zerk de letters I. D. S. ingehouwen. Het mannelijk wapen is dat van de familie Seppa, in Rietstap, *Armorial général*, aldus beschreven: Seppa (Tournai): d'azur à la bande d'argent accompagné de deux étoiles du même.

Het devies Chacun suivez ses pas is een woordspeling op den naam Seppa (ses pas is gelijkluidend met Seppa).

Onder dezen steen is begraven Jan Dominicus Seppa; de letters I. D. S. zijn 's mans initialen.

Deze Jan Dominicus Seppa was stadsapotheker te Batavia [1]); hij wordt genoemd in een arbitraire uitspraak aangaande Leendert Haakemans contra de E. Heeren Weesmeesteren en Jan Dominicus Seppa dd. 8 October 1687. Hij was toen gehuwd [2]) met Catharina Order; het vrouwelijk wapen op dezen steen zou dus dat van het geslacht Order zijn; tenzij J. D. Seppa later is hertrouwd. Rietstap vermeldt den naam Order niet, zoodat we dit niet kunnen controleeren, maar in elk geval is de steen afkomstig van het graf van Jan Dominicus Seppa.

---

[1]) Als zoodanig ontslagen 9 April 1706.

[2]) Elders wordt evenwel als hun trouwdag opgegeven 20 Juli 1695.

Zijn vrouw wordt ook Catharina Horder genoemd; zij was een dochter van Casper Order (of Horder) en Anna da Costa (of Anna van de Kust); haar ouders huwden in 1676, zoodat 20 Juli 1695 wel de juiste datum van haar huwelijk met Seppa zal zijn. Haar moeder Anna da Costa hertrouwde later met Leendert Haakemans, waardoor de bovenvermelde erfeniskwestie is ontstaan, Catharina Order was nog in leven in 1714.

2°. Deze steen, beschreven door Mr. B. v. T. Prins o.c. blz. 140 No. LXXIII, draagt als wapen een leeuw; helmteeken: de leeuw uitkomend. Hij ligt op den grafkelder der familie Chassé, en op de plaats van het weggekapte oorspronkelijke opschrift is gebeiteld: Familie Chassé. Het is een sprekend wapen, en wel van het geslacht De Leeuw, welke naam nog te lezen is; de voornaam is bijna geheel onleesbaar, maar uit de weinige overblijfselen der letters zou men den naam Adriaan kunnen reconstrueeren; een burger Adriaan de Leeuw werd 13 April 1746 in de Hollandsche Kerk begraven.

Dr. K. C. CRUCQ.

Het opschrift op de klok in het torentje van het Bataviasche stadhuis.

Deze klok draagt het opschrift:

Soli Deo Gloria.-Johannes Reynhard Lempke Baas Koper schlager.
Anno Batavia 1742.

De woorden Soli ± Koper staan om den bovenrand der klok, boven een ornamentband met bladmotief; voor het woord schlager was geen ruimte meer, zoodat dit woord onder bovengenoemden band is aangebracht.

De woorden Anno Batavia 1742 staan boven den onderrand der klok.

Johannes Reynhard Lempke was Baas Koperslager in het Ambachtskwartier van 1731-1756. Van 1750-1760 is deze functie onvervuld; in 1760 wordt George Lodewijk Peyl als zoodanig aangesteld.

Dr. K. C. CRUCQ.

Eenige opmerkingen over het woord *atat*.

Omtrent de beteekenis van dit woord heerscht in de woordenboeken groote verwarring en onzekerheid. VAN DER TUUK (I, 185) geeft s.v. *hatat = atat = groene papegaai* of *parkiet*-soort ... Jav. *bèṭèt* (Horsfield: oriolus xanthonetus...)". Onder de citaten geeft hij *sabuk tjĕpuk djaruman atat* (d.w.z. een gordel van *cĕpuk*-stof waarop als patroon „de papegaai als bode" is aangebracht, zooals nog heden op Java gebruikelijk); en: *basahan bang idjo hlar ing atat* (d.w.z. een staatsiekleed, rood en groen als atatvleugels).

Dit laatste citaat bewijst dat met *atat* hier niet de *bèṭèt* bedoeld kan zijn, want deze parkiet is grijsgroen met grijzen kop, maar de *nori* (of *lori*, *loeri*, *kastoeri*), en wel bepaald de roode zwartkoplori, wiens lijf hoofdzakelijk karmijnrood gekleurd is, terwijl zijn vleugels donkergroen zijn [1]). Terecht geeft dan ook GERICKE-ROORDA s.v. *atat*: „of *atat kĕmbang*, de Jav. benaming van de *nori*", waarbij opgegeven wordt een plaats uit de Tjeṇṭini.

JUYNBOLL geeft s.v. *atat* de aan V. D. TUUK ontleende beteekenis: groene papegaai of parkiet (oriolus xanthonetus). Nu is het hoogst zonderling dat oriolus xanthonetus (of beter: xanthonotus) in het geheel geen papegaai of parkiet is, maar de witbuikwielewaal (VAN BALEN, *De dierenwereld van Insulinde* II 539); volgens VAN BALEN wordt deze vogel op Java „attat" genoemd [2]). Dit is dus een geheel andere vogel dan de bèṭèt die door V. D. TUUK met *atat* wordt gelijkgesteld; aan VAN DER TUUK is het dus

---

[1]) Ook is mogelijk dat de edelpapegaai wordt bedoeld; het mannetje van deze papegaaisoort is geheel groen, terwijl de binnenzijde der vleugels rood is.

[2]) Bij navraag bleek het woord *atat* in het Javaansch tegenwoordig niet meer te worden gebruikt, en in elk geval nooit als naam van een soort wielewaal.

niet opgevallen dat de bij HORSFIELD[1]) onder *atat* opgegeven oriolus xanthonotus blijkens het plaatje niet de gewoonlijk als atat aangeduide vogel is, immers de latijnsche naam van de *atat kĕmbang* is Lorius domicella; terwijl de bèṭèt of Alexander-parkiet met den ouden naam Palaeornis javanica of P. Alexandri heet en tegenwoordig als Conurus Alexandri (L)[2]) wordt aangeduid. De opgave in GERICKE-ROORDA Jav. Handwdbk., waar als wetenschappelijke naam *Psittacus pondicerianus* staat opgegeven, is dus te herzien.

De *jaruman atat* op de reliefs van het z.g. pĕṇḍapaterras van tjaṇḍi Panataran, de postillon d'amour, is noch een *bèṭèt*, noch een *lori*, maar blijkens zijn naar achter stekende kuif, een geelkuif-kakatoe, waarschijnlijk de kleine geelkuif-kakatoe (*cacatua sulphurea*), die o.a. op Lombok en Celebes voorkomt, en dus het gemakkelijkst op Java kan worden geïmporteerd.

Oud-Javaansch *atat* is derhalve waarschijnlijk een verzamelnaam geweest voor papegaaien, kakatoe's en parkieten; primair zal wel de beteekenis: *bèṭèt* zijn geweest, aangezien deze parkiet, met de *sliṇḍit*, de eenige op Java inheemsche papegaaisoort is; beide namen, O. J. *atat* en N. J. *bèṭèt* zijn klanknabootsingen ontleend aan den roep van deze parkiet: èt-èt of àt-àt; nog duidelijker blijkt dit uit de Madoereesche benaming: *ṭaṭat*. Later zal men dezen naam *atat* ook hebben toegepast op geïmporteerde papegaaien, zooals de *atat kĕmbang* of *atat wandani* (de lori) en de geelkuif-kakatoe.

Dr. K. C. CRUCQ.

---

[1]) HORSFIELD, *Zoological researches in Java*: oriolus xanthonotus attat of the Javanese, in the eastern districts; de afbeelding van den vogel, duidelijk een witbuik wielewaal, staat er n.b. naast. Waarschijnlijk heeft VAN BALEN eveneens den naam „atat" voor dezen vogel aan HORSFIELD ontleend.

[2]) DAMMERMAN, *On the Zoogeography of Java. Treubia* vol. XI, 1 (1929).

BOEKBESPREKING.

Priestertalen. Een Ethnologiese Studie door DR. H. TH. FISCHER. J. B. Wolters. Groningen, Den Haag, Batavia 1934.

De door zijn boek *Zending en Volksleven in Nederlands-Indië* onder ethnologen en in de kringen van Missie en Zending bekende lector in volkenkunde aan den Indologischen Leergang aan de Utrechtsche Universiteit biedt in dit boekje een studie aan over priestertalen. Een methodische, samenvattende studie over dit belangrijk onderwerp uit ethnologisch gezichtspunt beschouwd, mag met vreugde worden begroet.

Na een inleiding te hebben gegeven over de beschouwingen van anderen over het wezen van de priestertaal, waarbij de studie van Lasch, *Über Sonderprachen und ihre Entstehung,* de voordrachten van Adriani over de priestertalen der Toradjasche priesteressen, de dissertatie van mejuffrouw Dr. Portengen, *De Oudgermaansche Dichtertaal in haar Ethnologisch Verband,* en het artikel van v. Gennep, *Essai d'une théorie des langues spéciales,* in het kort besproken worden, gaat de schrijver ertoe over een systematiek der priestertalen te ontwikkelen. Hiertoe geeft hij eerst een overzicht van het feitenmateriaal, waarbij hij nieuw materiaal heeft toegevoegd aan hetgeen door anderen reeds werd bijeengebracht uit de ethnografieën.

Het treft ons daarin, dat Afrika zoo karig bedeeld en met zulke schaarsche gegevens vertegenwoordigd is. In het boek van Dr. J. Spieth, *Die Ewestämme* (Berlin 1906) en in diens *Die Religion der Eweer in Süd-Togo* (Tübingen 1911) en in de voordrachten van Prof. Carl Meinhof, *Die Dichtung der Afrikaner,* (Berlin 1911) en de daar genoemde literatuur zijn heel wat gegevens over priestertalen te vinden. Daarna komt de schrijver tot een samenvattende beschouwing, waarbij hij moet erkennen, dat hetgeen in de ethnografieën over de beteekenis der zoogenaamde priestertalen gevonden wordt, nogal schaarsch is.

Toch is het hem gelukt uit de schaarsche gegevens eenige conclusies te trekken en de beschouwing van de heterogene feiten noopt hem een onderscheiding te maken tusschen „ceremonieele talen" en „geestentalen". Onder ceremoniele talen verstaat Fischer talen, „die in de religiomagische ceremoniën worden gebruikt en afwijken van de gewone spreektaal, doch niettemin een meer of minder vaststaande, bij de ingewijden (en soms ook bij de buitenstaanders) bekende, zij het dan ook niet steeds begrepen, woordenschat bezitten". Deze talen zijn vastgelegd in religieuse gezangen, litanieën en bezweringsformules, die van ouder op ouder of van leermeester op leerling vanuit het ver verleden werden overgeleverd.

„Geestentalen daarentegen zijn talen, die of geheel spontaan door den priester, toovenaar enz. in trance worden gevormd, of wel door hen worden gesproken, terwijl ze daartoe in normale omstandigheden niet in staat zouden zijn. In trance of in bezetenheidstoestand ontbreekt hen alle contrôle over hun eigen daden en van een bewuste vreemde woordvorming of van een bewust gebruik van een vreemde of afwijkende taal is dan ook geen sprake. Het heet zeer vaak, dat niet de priester spreekt, doch de geest die hem in dien toestand bezielt. Na afloop der ceremoniën weet hij vaak niet, wat hij gezegd heeft."

Daarna bespreekt de schrijver eenige hypothesen over het ontstaan van priestertalen.

De theorie van Lasch, dat de ceremonieele talen geheel ontstaan zijn als de priestervaktalen, wordt van de hand gewezen, evenzoo zijn meening, dat de ceremonieele taal een oudere en reeds daardoor geheiligde taalvorm is. Evenmin kan de schrijver zich vereenigen met de voorstelling van mej. Dr. Portengen, dat de ceremonieele talen gebruikt worden om zich tegen den manakrachtigen god te beschermen. Uitvoerig worden ook de gedachten besproken die Adriani over de priestertaal van de Bare'e-sprekende Toradja's ontwikkeld heeft.

Volgens Adriani is de taal der priesterlitanieën der Toradja's van Poso gevonden, uitgevonden van wege de noodzaak verkeer met de goden van de Bovenwereld te onderhouden, om de geheimzinnigheid, waarin zij gehuld zijn te doorbreken, verkeer met hen te hebben en te verkrijgen, dat zij iets doen of nalaten,

tot ons komen, van ons gaan, ons bijstaan of ophouden ons tegen te werken. Men moest hen gaan aanspreken en dat is dan geschied in een kunsttaal, vervaardigd naar animistische inzichten. Ook noemt Adriani de mogelijkheid, dat van elders stammende, misschien ook rhythmische formules, door rhythmische bewegingen begeleid en zich gemakkelijk in het geheugen vastzettend, den oorsprong van de taal der priesterlitanieën vormen.

De schrijver kan het ook met deze gedachten niet eens zijn; het komt hem onwaarschijnlijk voor, dat wij hier in de eerste plaats met een kunsttaal te maken hebben. Ook de verklaring van Kruyt, dat de Toradja's de gewoonte om de geesten in een andere taal toe te spreken van vreemdelingen, die dit gebruik kenden, hebben overgenomen, welke vreemdelingen de gehindoeïseerde Javanen zijn geweest, acht Fischer niet aannemelijk. Dat de priestertaal uit de gewone taal gevormd zou zijn op de wijze van de kromoïseering van het Javaansch is geen bewijs te achten daarvoor, omdat alle taalveranderingen onder welken invloed dan ook op elkaar gelijken. Ook acht de schrijver het m.i. terecht uitgesloten, dat men slechts het gebruik van deze taalverandering zou hebben overgenomen zonder ook iets aan de taal zelve te hebben ontleend.

Daarna worden de geestentalen besproken. Het is de verdienste van dit geschrift, dat het een scherp onderscheid maakt tusschen deze geestentalen en de ceremonieele talen. Terecht concludeert Fischer, dat geen der tevoren door hem besproken hypothesen aangaande het ontstaan der priestertalen bruikbaar is om het verschijnsel van de geestentalen te verklaren.

Fischer acht de geestentalen een bepaalden vorm van glossolalie en haalt er verschillende voorbeelden van aan.

De spiritistische verklaring, die de betreffende volken zelf geven, dat nl. een geest door den sjamaan spreekt, kan de schrijver vooralsnog niet aanvaarden, ofschoon hij het geenszins onmogelijk wil achten, dat wij gezien de uitkomsten der parapsychologie t. z. t. daarmede rekening zullen moeten houden.

De meeste der goed gecontroleerde gevallen van xenoglossie, het spreken in vreemde talen, zijn volgens Fischer terug te brengen tot kryptomnesie, d. i. een zich in het onderbewustzijn herinneren van eens, zij het terloops, gehoorde zinnen in een vreemde taal.

Tenslotte worden de ceremonieele talen besproken. De schrijver wijst er op, dat deze geen geheime talen zijn, dat zij van de gewone omgangstaal afwijken door het gebruik van archaïstische woorden en woordvormen, van woorden ontleend aan vreemde naburige talen en dialekten, van velerlei soort omschrijvingen en door het voorkomen van de zoogenaamd kunstmatig gevormde woorden.

Op het archaïstische karakter van de ceremonieele taal wordt de volle nadruk gelegd. In het godsdienstige is de mensch in hooge mate conservatief. De goden mogen alleen in dezen en genen vorm tegemoet getreden worden. De vorm is strak, star, onveranderlijk.

De taal in de ceremonie gebezigd behoort tot dezen onveranderlijken vorm. Hierin ziet de schrijver de verklaring van ceremonieele talen. Deze verklaring verschuift echter de moeilijkheid. Hoe is dan deze oude taal in den vorm, waarin zij thans aan de huidige generatie bekend is, ontstaan? Was zij dan in dezen vorm in den ouden tijd de alledaagsche taal of ook reeds een bijzondere taal waarmee men de goden en geesten naderde? De schrijver is de eerste mening toegedaan en hij beroept zich daarvoor op het Latijn, dat de gewone omgangstaal was in het gebied waarin de organisatie der kerk ontstond.

Deze beschouwing geldt dunkt mij slechts de archaïstische woorden en uitdrukkingen, die in de priestertaal voorkomen. Een bevredigende verklaring van het bizonder karakter van de ceremonieele taal geeft zij echter niet. Tot dit bizondere karakter nadert Fischer weer door te wijzen op de zoogenaamde kunstmatig gevormde woorden daarin voorkomend.

Om dit element in de ceremonieele talen te verklaren wijst hij er op, dat dezelfde personen nu eens als ziener, dan weer als sjamaan optreden. Zoodoende zouden dan woorden aan de geestentalen ontleend in de ceremonieele talen zijn doorgedrongen. Men leerde van de bezeten priesters de godentaal kennen en gebruikte deze dan weer in het verkeer met de godheid. Zoo brengt de schrijver dan toch weer een element naar voren, waarmee men m. i. de verklaring van het karakter van de ceremonieele talen een flinke schrede kan naderen.

En dat is het magisch-dynamische karakter van de ceremonieele talen. In deze litanieën is de mana van het woord werkzaam. Het gebed toch is het heilige, met mana geladen woord,

zooals de kultushandeling de met mana geladen daad is [1]). De magische kracht van het woord in deze gebeden is in staat de goden te dwingen datgene, waarom men bidt, te schenken.

In het hieronder volgende fragment van een bede om regen der Sa'dan-Toradja's willen de „vochtrijke" woorden en beelden medewerken den regen uit den hemel te doen neerdalen:

Wij zitten hier op dezen hoogen berg
met sirih-pinang in de uitgestoken hand,
zittend op den berg vol dokke'-planten [2]),
den heuvel vol ambollong-planten [3])
om regen af te smeeken van den hemel
en druppels van het uitspansel,
de smakelijke melk van ons stervelingen,
de uiers, die ons zonder ophouden (melk geven),
de smakelijke melk van de drieärige rijst,
de uiers, die zonder ophouden melk geven
van het afgesnedene, uit drie aren bestaande,
opdat oprijze het vette
van de sawah, die als een gouden halsnoer
is ingedijkt.

Er is nog een andere trek in het beeld van de ceremonieele taal aan te wijzen. Die is haar verheven, luisterrijk, bloemrijk karakter. Het is de behoefte van den mensch zich in het verkeer met de hoogere machten in een verheven, luisterrijken vorm uit te drukken. Adriani drukt dit als volgt uit: „Waar de mensch in verbinding treedt met de geestelijke wereld, daar heeft hij aan zijn dagelijksche taal niet genoeg, hij wil haar uitbreiden, verdiepen, vervormen.

De priesteres, die als nederige smeekelinge, met offer en gebed stijgt zoo hoog als haar gedachten haar slechts brengen kunnen, heeft naar haar vaste overtuiging in haar kennis van de godentaal een middel om hooger te komen dan deze aarde en

---

[1]) OBBINK, *De Godsdienst in zijn Verschijningsvormen* (Groningen 1933) blz. 167.

[2]) een waterplant op de sawahs voorkomend met witte bloempjes en lansvormige blaren.

[3]) een waterplant met paarsachtige bloemen, welke als groente en als varkensvoer gebruikt wordt.

een weg om te voldoen aan behoeften, die hier niet bevredigd kunnen worden" [1]).

Hier is het terrein, waarop de dichterlijke geesten bij deze volken scheppend kunnen arbeiden, want het is ook de macht van het luisterrijke, in een vast rhythme voortgaande woord, dat de goden moet bewegen tot den mensch te komen en hem zegen te schenken. Als een voorbeeld daarvan wil ik hier een gedeelte van een offerlitanie der Sa'dan-Toradja's aanhalen en sluit daarmee deze bespreking:

Goden in de blauwe lucht!
Opent uw kralen poort,
Licht uw gouden venster op,
Laat uw gouden trap neder,
Uw fonkelende ladder.
Gaat daarlangs om sirih-pinang te gebruiken,
Betreedt die om van het roodmakende te genieten.
Ontwaakt, alle gij goden van de velden,
Zet U neder op dit offerstel van de bamboe met
ingesneden figuren,
Wascht u de rechterhand,
Reinigt U uit de bron.
Eet al wat smakelijk is,
Nuttigt al wat heerlijk is.

H. VAN DER VEEN.

FRANÇOIS CARON & JOOST SCHOUTEN, *A true description of the mighty Kingdoms of Japan & Siam.* Reprinted from the English edition of 1663 with Introduction, Notes and Appendices by C. R. BOXER. The Argonaut Press, London 1935. CXXIX & 197 pag. Met 13 platen en 7 kaarten. 4°. £ 2.2.0.

De heer C. R. Boxer, Corresponderend lid van het Genootschap, schonk aan de bibliotheek een exemplaar van het hier boven genoemde door hem uitgegeven werk. Gaarne voldoen wij aan zijn verzoek, het in dit tijdschrift aan te kondigen. De serie van

[1]) *Verspreide Geschriften* III blz. 20 en 21.

de „Argonaut Press" waarin dit reeds de 14de publicatie is, richt zich niet alleen tot vakgeleerden in engere zin. Het is een reeks van voortreffelijke herdrukken van zeldzame oude reisbeschrijvingen en geografische werken, die wat wetenschappelijke inleiding en annotatie betreft niet onderdoen voor de soortgelijke uitgaven van de Hakluyt Society en de Linschoten Vereeniging, maar tevens streven naar leesbaarheid ook voor den niet vakkundigen belangstellende, en door hun fraaie uitvoering een gezocht bezit voor bibliophilen vormen. De serie staat onder leiding van N. M. Penzer, aan wien wij tal van luxueuse heruitgaven danken, bijv. de door toevoeging van enige continenten van noten en uitweidingen tot een wereld van verhalen geworden Oceaan van Somadeva in de vertaling van Tawney. Penzer zelf gaf een 16de-eeuwse Engelse vertaling van Marco Polo en Nicolò de' Conti, de eerste uitvoerig toegelicht, met hulp van Blagden voor de route door onze Archipel.

Het thans verschenen boek gaat ons nog meer onmiddellijk aan, daar het uit het Hollands vertaald is, en de schrijvers tot de bekwaamste dienaren der V. O. C. behoorden. De beschrijving van Japan is van Caron, die van Siam door Schouten; de beide werken hebben oorspronkelijk niets met elkaar te maken, maar zijn, sedert de eerste uitgaaf van Caron's werk in het tweede deel van *Begin ende Voortgangh* van 1645, altijd samen gedrukt. Daarom is ook hier Schoutens werk opgenomen met beknopte noten en een biografische schets van den schrijver in ruim vier bladzijden. Hoofdzaak was voor den uitgever echter de persoon en het werk van François Caron. Op dezen merkwaardigen man, die „geheel van onderop begonnen, het bracht tot Directeur-Generaal, eerst van de Nederlandsche en later van de Fransche Oostindische Compagnie" heeft Stapel drie jaar geleden nog eens de aandacht gevestigd door een artikel in de Indische Gids. Boxers biografie, die het gehele eerste gedeelte van het boek (129 pagina's) inneemt, is veel uitvoeriger. Ze is met grote liefde voor het onderwerp, en met bewondering doch niet zonder critiek voor den held van het verhaal geschreven, en vooral het gedeelte dat over Caron's verblijf in Japan handelt is een boeiend relaas, en bovendien in een tijd van Japanse conferenties en onderhandelingen niet van actualiteit ontbloot. Hierop volgt de herdruk

van het werk van Caron en Schouten, het eerste alleen met tekst-critische voetnoten, terwijl de verklarende aantekeningen daarna komen, nog gevolgd door aanhangsels, bibliografie en register.

De annotatie van den bewerker getuigt van een bewonderenswaardige kennis van de vele talen, waarin de bronnen voor zijn werk gesteld waren. Drukfouten in Hollandse namen komen niet voor. Slechts enkele uitdrukkingen hebben geen bevredigende verklaring gevonden. Zo worden op pag. 98 onder de Siamese muziekinstrumenten in het Engels genoemd gomnies, terwijl de Hollandse tekst had gommen. Het lijdt m.i. geen twijfel, dat gongs bedoeld zijn. Nog in het eind van de 18de eeuw gebruikt Stavorinus [1]) gomgomspel in de zin van gamelan. Op blz. 149 wordt met een vraagteken genoemd een „cryptic personage" Caron Omba-meter, die in het Bataviase Testamenten-Register zou voorkomen. Op de aangehaalde plaats staat in het testament van Thomas van Nagasaki: ende aan Omba Caron, dewelcque, meter over hem testateur staet, alle syne Japanse huysraet, enz. De geheimzinnige blijkt dus eenvoudig Omba Caron te heten, en geen hij maar een zij te zijn (immers meter = doopmoeder van Thomas). Volgens een Japanoloog is het niet uitgesloten, dat Omba dialectisch staat voor Oba = tante, zodat Omba Caron identiek zou kunnen zijn met een van de andere dames Caron door schr. in het 17de-eeuwse Batavia opgespoord.

Ten slotte nog een kleine bibliografische aanvulling: van de reizen van Mandelslo bezit de bibliotheek van het Genootschap een niet door schr. (pag. 185) genoemde Franse editie, verschenen bij P. van der Aa te Leiden in 1719. Men vindt hier de aan Caron ontleende beschrijving van Japan in het begin van tome II, col. 445 — 527, met curieuse prenten versierd.

P. V.

---

[1]) Aangehaald door Van der Chijs in T.B.G. 26 blz. 36.

The Colas, by K. A. NILAKANTA SASTRI, M. A. Vol. I To the accension of Kulottunga I. University of Madras, 1935.

Dit degelijke geschiedwerk levert een duidelijk bewijs van de aanzienlijke vorderingen, die het historisch onderzoek in de laatste halve eeuw in Voor-Indië heeft gemaakt. Terwijl een tachtig jaar geleden voor de kennis der Cola-geschiedenis geen andere bron beschikbaar was dan het zuiver-legendarische Colavamçacarita en de hieruit puttende inheemsche traditie niet vermocht te zeggen of er 16 of 84 Cola-vorsten geregeerd hadden, is thans, dank zij den epigraphischen arbeid van geleerden als Hultzsch, Venkayya en Krishna Sastri een omvangrijk en betrouwbaar feitenmateriaal toegankelijk gemaakt, en heeft hiernaast de hernieuwde bestudeering der Tamil-litteratuur vele wetenswaardigheden over de eerste vorsten der Cola-dynastie aan het licht gebracht. Deze over verschillende publicaties verspreide gegevens zijn thans door prof. Nilakanta Sastri verzameld, opnieuw op hun betrouwbaarheid getoetst en in een geschiedverhaal verwerkt, dat op een enkel hiaat na, een doorloopend relaas van de regeeringsdaden der Cola-vorsten van de eerste eeuwen na Chr. tot de troonsbestijging van Kulottunga in 1070 A. D. geeft. Het eerste deel ervan behandelt het tijdperk der Çangam-litteratuur met zijn beide half-legendarische vorsten Karikāla en Koccengaṇān; het tweede de daarop volgende duistere tusschenperiode, wanneer de Cola-dynastie van het tooneel verdwijnt tot het midden van de 9e eeuw; het derde de regeering van Vijayālaya en zijne opvolgers tot het aan het bewind komen van de Cālukya tak der dynastie in 1070. Het spreekt van zelf, dat onze historici vooral van dit laatste gedeelte, dat de, ook voor de Sumatraansche en Javaansche geschiedenis zoo belangrijke regeering van den beroemdsten der Cola-vorsten Rājarāja (985—1014) en Rājendra (1012—1044) omvat, met belangstelling zullen kennis nemen. Het is voor hen bijzonder leerzaam, de befaamde expeditie van 1023/4 tegen Kaḍāra, die in de geschiedenis van den Archipel een min of meer op zich zelf staand feit vormt, in het groote verband van de algemeene buitenlandsche politiek van den vorst te zien ingeschakeld. Daarbij zal het hun niet onwelkom zijn met een nieuwe vertaling van de groote inscriptie van Tanjore uit 1030, van de hand

van een zoo uitnemend kenner van het Tamil als Sastri kennis te maken.

In het voorwoord wordt een tweede deel van het werk, dat het laatste tijdvak der Cola-geschiedenis tot het midden der 13e eeuw zal behandelen en een overzicht over het bestuur en het maatschappelijk leven zal bevatten, in uitzicht gesteld, terwijl later een afzonderlijk werk aan de Cola-kunst zal worden gewijd. Wij hopen, dat de geleerde schrijver dit veel belovende programma ten uitvoer zal kunnen brengen en hiermede zijne collega's historici op gelijke wijze aan zich zal verplichten als hij het met de uitgave van dit werk gedaan heeft.

F. D. K. B.

Het asymmetrisch cross-cousin-huwelijk in Nederlandsch Indië

door

Dr. H. Th. FISCHER.

In een aantal geschriften heeft de Amerikaansche ethnoloog E.M. Loeb zich beziggehouden met verwantschapsstelsels van eenige Indonesische volken [1]). Zoo heeft hij getracht de vraag naar den relatieven ouderdom van het clansysteem en het clanlooze type te beantwoorden en heeft hij de verwantschapsterminologie en het cross-cousin-huwelijk nader onderzocht. Dit alles bracht hem o.a. tot de conclusie, dat het clan-systeem van West-Indonesië (met het Oostelijk gedeelte laat hij zich nauwelijks in) [2]) met het daarmee gepaard gaande cross-cousin-huwelijk, moieties, en het totemisme afkomstig is van de Drawida's van Zuidelijk Voor-Indië, terwijl het evenzeer verwantschap vertoont met Australische en Melanesische stelsels. Hij spreekt daarom van een *Oceanische verwantschapsorganisatie*, die zich uitstrekt van Voor-Indië tot Melanesië met uitloopers tot in Polynesië toe.

In zijn uiteenzettingen keert Loeb zich tegen de „evolutionistische Denkart" bij de behandeling van dergelijke onderwerpen. Hijzelf is cultuurhistoricus en als zoodanig is

---

[1]) E. M. LOEB, *Die soziale Organisation Indonesiens und Ozeaniens. Anthropos* 28 (1933).

Idem, *Patrilineal and Matrilineal Organization in Sumatra. Amer-Anthrop.* N. S. 35 (1933), 36 (1934).

[2]) Hij bespreekt b.v. de verwantschapsterminologie van Toradja's, Dajaks, Bataks, Gajo's, Minangkabauers en de bewoners van de Philippijnen, Mentawei en Nias met de eenigszins merkwaardige opmerking „using such materials as is available at present" (t.a.p. *Am. Anthrop.* 36 (1934) blz. 41).

het hem er niet in de eerste plaats om begonnen waar een gebruik ontstond, noch hoe het ontstond, welke vragen misschien voor eeuwig onbeantwoord zullen blijven. „Seine Aufgabe sieht er (de cultuurhistoricus) für das erste, hauptsächlich darin, der Verbreitung des in Frage stehenden Elementes nachzugehen und festzustellen, mit welchen anderen Elementen es gemeinsam vorkommt. Dann kann er die allgemeine Verbreitungsrichtung dieses Komplexes von Elementen auf einer Karte einzeichnen" [1]). Terecht heeft Lowie [2]) tegen een dergelijke simplistische onderscheiding in cultuurhistorische en andere ethnologie geprotesteerd, terecht ook hierom, omdat Loebs eigen studies de willekeurigheid ervan duidelijk demonstreeren. Om Indonesië te kunnen opnemen als een schakel in de van Voor-Indië tot Melanesië verbreide verwantschapsorganisatie moest hij immers het cross-cousinhuwelijk, dat daar uitgesproken eenzijdig of asymmetrisch is, verklaren als ontstaan uit een primairen symmetrischen vorm. Al stelt hij dus de vraag „wie eine Sitte entstand" niet, hij moest haar toch eerst beantwoorden, voordat hij tot zijn conclusies komen kon.

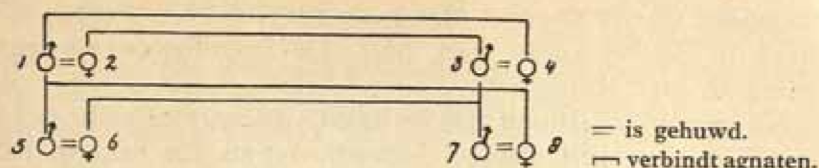
Het asymmetrische Indonesische cross-cousin-huwelijk is naar Loebs meening oorspronkelijk symmetrisch geweest. Van een motiveering hiervan is eigenlijk weinig sprake. Misschien kan als zoodanig gelden, hetgeen hij opmerkt naar aanleiding van enkele bevolkingsgroepen in Zuidelijk Voor-Indië, bij wie hij evenzeer een „strong tendency to break down into marriage with the mother's brother's daughter" opmerkt. „This alteration", zegt hij dan, „probably is due to the influential position held by the "male mother" (the mother's brother)."

Het is echter duidelijk, dat zóó een eventueele overgang van symmetrisch naar asymmetrisch cross-cousin-huwelijk nooit kan worden verklaard.

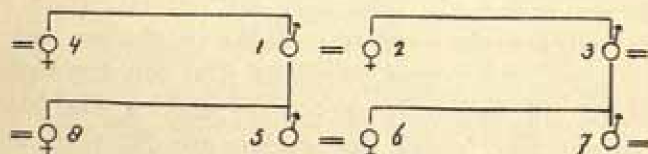
---

[1]) *Anthropos* 28 (1933) blz. 650.

[2]) *Some Moot Problems in Social Organization. Am. Anthrop.* N. S. 36 (1934).

In het bovenstaande schema zijn de mannen 5 en 7 met hun m. br. d. gehuwd, welke vrouwen tevens hun v. zu. d. zijn. In dit symmetrisch cross-cousin-huwelijk is de man 3 de m. br. (en tevens vader's zuster's man) van 5, terwijl 1 dezelfde positie heeft tenopzichte van 7. Het is niet in te zien, waarom de „influential position" van *één* dezer moeder's broeders, die van de *andere* te niet zou doen. Dit toch moet het geval zijn, wil het symmetrisch cross-cousin-huwelijk veranderen in, „vervallen tot" een asymmetrisch stelsel. In het onderstaande schema hebben wij den toestand bij een asymmetrisch huwelijk weergegeven, waarbij dezelfde personen optreden als in het eerste schema. 3 is daar nog steeds de m. br. van 5 (niet langer v. zu. man), terwijl 1 dit niet meer is van 7. De invloedrijke positie van m. br. is in het eerste geval blijven bestaan, maar hoe kan zij de oorzaak ervan zijn, dat diezelfde positie van man 1 verloren ging.

Voor Indonesië vindt Loeb in de litteratuur betreffende de Bataks nog een bewijs voor de prioriteit van het symmetrisch cross-cousin-huwelijk. Hij haalt hiervoor een tweetal plaatsen aan [1]). Op één hiervan, nl. het artikel van Neumann in het T.A.G. van 1887, blz. 491, is echter niets te vinden, wat als een bewijs voor deze prioriteit zou kunnen worden

[1]) *Amer. Anthrop.* 1933 blz. 27.

uitgelegd. In de tweede plaats noemt hij Meerwaldt's artikel in de Bijdragen van 1892. De betreffende passage citeer ik hier volledig [1]).

Na gezegd te hebben, dat de Bataks alleen met m. br. d. en nooit met v. zu. d. mogen huwen, dat zij dus m. a. w. het asymmetrisch cross-cousin-huwelijk kennen, schrijft Meerwaldt: „Toch is het niet altijd zoo geweest. Naar de getuigenis veler Bataks was het in vroegere tijden, toen het volk nog klein was, ook geoorloofd, de dochter van vader's zuster tot vrouw te nemen, en het schijnt nogal moeite gekost te hebben, dit gebruik op te heffen. Dat bewijzen de legenden (*toeritoerian*), die verhalen, hoe de wraak der goden hen getroffen heeft, die zulk een echtverbintenis aangegaan hadden. Zoo bijv. de beeldjes, die van onder tot boven den *toenggal panaloean* versieren, zijn niet anders dan een plastische voorstelling van de lotgevallen van zulk een echtpaar, dat door de wraak der goden overal vervolgd wordt. Ook ligt er, naar men ons mededeelt, aan den voet van de westelijke helling van den berg Si Himon een groote zwarte steen, die de gedaante heeft van twee op elkander liggende menschen, en waarop ieder voorbijganger een klein offer brengt van tabak of *napoeran* of van hetgeen hij anders bij zich heeft. Dat is Datoe Poring en zijn zuster (tante's dochter), welke aldaar door den bliksem getroffen zijn, zegt men, juist toen zij met elkaar in ongeoorloofde gemeenschap waren. Zulke verhalen zijn toch zeker met geen ander doel verdicht, dan om een ingeworteld gebruik bij het volk gehaat te maken. Dat daartoe zelfs de dreigende wraak der goden noodig was, bewijst hoe moeilijk het volk zijn eenmaal aangenomen adat weer loslaat."

Dit bewijs voor een vroeger symmetrisch cross-cousin-huwelijk is toch wel heel zwak. Loeb accepteert blijkbaar Meerwaldt's verklaring dat deze verhalen „toch zeker met

---

[1]) J. H. Meerwaldt, *Wijzen de tegenwoordige zeden en gewoonten der Bataks nog sporen aan van een oorspronkelijk matriarchaat?* In *Bijdragen T. L. en Vk. v. N. I.* 41 (1892), blz. 205-206.

geen ander doel verdicht (zijn), dan om een ingeworteld gebruik bij het volk gehaat te maken". Het is echter duidelijk, dat ze zeer wel anders kunnen worden verklaard. Is het niet waarschijnlijker, dat hier een exempel wordt gesteld, dat deze verhalen hen, die willen zondigen, voor de gevolgen van hun daad moeten waarschuwen. Ze toonen zonder meer aan, hoe zwaar de goden het overtreden van de oude soebang-bepalingen straffen zonder dat uit die gestrengheid kan worden opgemaakt, dat eertijds andere bepalingen golden.

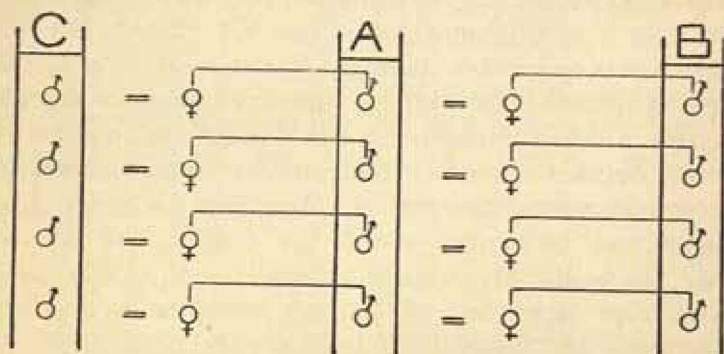
Dan rest nog het getuigenis van vele Bataks zelf. Het wil mij voorkomen dat daaraan niet te veel waarde moet worden gehecht. Men stelt het immers gaarne voor, alsof bestaande adatinstellingen op een bepaald moment, hetzij door een decreet van den een of anderen vorst, dan wel door een „contrat social" zouden zijn ontstaan. Door een dergelijk begin aan te nemen wordt het verschijnsel dan verklaard. De oude promiscuiteitstheorie vond juist in een gelijksoortige bewering, nl. dat het huwelijk op een gegeven moment als instelling zou zijn gedecreteerd, een van haar bewijzen voor een vroeger huwelijksloos tijdperk.

Tenslotte kan het feit, dat in de Indonesische verwantschapsterminologie Tamil woorden voorkomen — iets waaraan Loeb groote beteekenis hecht — geen bewijs zijn, dat de Indonesiërs nu ook het Drawidische cross-cousin-huwelijk van Zuidelijk Voor-Indië moeten hebben gekend. Dat een dergelijke conclusie niet geoorloofd is, toont Lowie in de zooeven genoemde studie overtuigend aan, terwijl aan diens betoog nog zou kunnen worden toegevoegd, dat Loeb Tamil termen evenzeer vindt in de terminologie van de Toradja's, dus daar, waar naar zijn eigen opvattingen van clan noch cross-cousin-huwelijk ooit sprake is geweest.

Het Indonesische cross-cousin-huwelijk met al de verschijnselen, die daarmee verbonden zijn, heeft ook de belangstelling van Nederlandsche ethnologen gewekt. Dit huwelijk en het daarmede verbonden verwantschapsstelsel maakt het onderwerp uit van eenige recente studies[1]). Het stelsel

[1]) F. D. E. van Ossenbruggen, *Het oeconomisch element in Tobasche*

komt in het kort hierop neer, dat ieder persoon met drieërlei soort verwanten heeft rekening te houden [1]). Ten eerste met zijn eigen agnatengroep (A); ten tweede met de agnatengroep (B), welke met zijn eigen groep in huwelijksrelatie staat en wel in dezen zin, dat B-vrouwen steeds met A-mannen huwen; ten derde met de agnatengroep (C), die met agnatengroep A in huwelijksrelatie staat doordat steeds C-mannen met A-vrouwen gehuwd zijn.

⌐¬ verbindt agnaten.
= is gehuwd.

C is dus de bruidnemersgroep van A, terwijl B diens bruidgeversgroep is. A zelf is bruidnemersgroep van B en bruidgeversgroep van C, terwijl C en B op hun beurt weer bruidgevers en bruidnemers zijn van andere groepen.

Terwijl dus op deze wijze de agnatengroepen in een eenzijdig connubium met elkander verbonden zijn en de jonge man zich steeds een vrouw moet zoeken uit de agnatengroep van zijn moeder, zal het meer speciaal m. br. d. zijn, die hem als echtgenoote toekomt. Een huwelijk met v. zu. d. past niet in het stelsel; de verhoudingen zouden er geheel door in de war gestuurd worden. De bruidge-

---

verwantschapsverhoudingen (Med. Kon. Akad. v. Wetensch. Afd. Letterk. Dl. 80, Ser. B, 3); H. Th. Fischer, *De aanverwantschap bij enige volken van de Nederlands-Indische Archipel* (*Mensch en Maatschappij* 1935); F. A. E. van Wouden, *Sociale structuurtypen in de Groote Oost*, 1935.

[1]) R. F. Fortune, *A note on some forms of kinship structure. Oceania* 4 (1933).

vers zouden bruidnemers worden van hun eigen bruidnemers, hetgeen, gezien de verhouding waarin deze groepen tegenover elkaar staan, onmogelijk is. Dat parallel-cousins niet met elkaar mogen huwen blijkt uit het bovenstaand schema vanzelf.

Het asymmetrisch cross-cousin-huwelijk vinden we vermeld voor de Bataks, de Loeboe's, de Niassers en de bevolking van Flores, Soemba, Timor, Ambon, Boeroe (?), Kei, Tenimbar. Het heeft geen zin, na de zooeven genoemde studies van Van Ossenbruggen, Van Wouden en mij nog in den breede de eigenaardige verwantschapsverhoudingen, welke het gevolg zijn van dit soort van huwelijken, na te gaan. Het meest kenmerkende is wel dat de bruidgeversgroep duidelijk de positie van meerdere heeft tegenover de bruidnemersgroep. Het welzijn en voortbestaan van iedere agnatengroep hangt voor een groot deel van de goedgunstige gezindheid van zijn bruidgevers af. Is er ziekte of ongeluk, worden er uit een huwelijk geen kinderen geboren, dan wendt men zich tot de bruidgeversgroep om zegen. De m. br. en zijn agnatengroep vervult in ieders leven een groote rol, terwijl ook de m. m. br. en diens agnaten in bepaalde gevallen hun invloed doen gelden. Deze laatsten zijn degenen, die wij elders [1]) bruidgevers in de tweede macht noemden. Omgekeerd zal in de eerste plaats de zuster's zoon respectievelijk de zuster's zuster's zoon allerlei verplichtingen hebben tegenover den moeder's broeder resp. den moeder's moeder's broeder.

Wenden wij ons thans tot Zuidelijk Voor-Indië. Het cross-cousin-huwelijk komt hier zeer veel voor en, om met Rivers [2]) te spreken, het lijdt geen twijfel of deze huwelijksvorm was eens algemeen in dit gedeelte van Indië. De gegevens spreken nu eens duidelijk van een symmetrisch cross-cousin-huwelijk, een huwelijk dus met een vrouw, die tegelijkertijd m. br. d. en v. zu. d. is, terwijl dan weer slechts

---

[1]) H. Th. Fischer, t. a. p. blz. 373-374.
[2]) W. H. R. Rivers, *The marriage of cousins in India. J. R. A. S.* 1907.

sprake is van een voorkeurhuwelijk met hetzij m. br. d., dan wel v. zu. d. In deze laatste gevallen zijn echter de mededeelingen niet van dien aard, dat het bestaan van een symmetrisch cross-cousin-huwelijk uitgesloten moet worden geacht. Het schijnt bij herhaling meer een toevallige formuleering, die de berichtgevers doet spreken van hetzij m. br. d., hetzij v. zu. d. Immers wanneer zij niet opzettelijk mededeelen, dat het huwelijk met de andere cross-cousin *verboden* is, is hetgeen zij berichten evenzeer op een symmetrisch cross-cousin-huwelijk toepasselijk.

De gegevens schijnen mij dan ook in geenen deele de conclusie te wettigen, waartoe Held [1]) meent te mogen komen, nl. dat het normale huwelijkstype uit Z. Indië zou zijn geweest het asymmetrische cross-cousin-huwelijk, waarbij het huwelijk met m. br. d. geoorloofd is en dat met v. zu. d. verboden. Het eenige argument, dat hij aanvoert ter verdediging van deze conclusie, is het negatieve feit, dat in vele gevallen de verwantschapsterminologie bij deze volken niet conform is aan die welke men theoretisch bij een symmetrisch cross-cousin-huwelijk kan verwachten. Niet steeds nl. worden v. zu. man en m. br. met denzelfden term aangeduid. Dit argument schijnt mij niet voldoende. De verwantschapsterminologie is gevaarlijk materiaal om er gevolgtrekkingen uit te maken [2]). In stede van taai van leven is zij veranderlijk en staat bloot aan verslordiging.

Achten wij dus het Drawidische cross-cousin-huwelijk in zijn meest zuiveren vorm symmetrisch van aard, dit geldt niet van het cross-cousin-huwelijk zooals wij dat in een ander gedeelte van Britsch-Indië aantreffen. Den asymmetrischen vorm vinden wij nl. zeer uitgesproken o. a. bij de Lhota-

---

[1]) G. J. HELD, *The Mahabharata*, 1935, blz. 56-57.

[2]) Zoo vinden we bij de Niassers een asymmetrisch cross-cousin-huwelijk, terwijl toch m., m. zu. en v. zu. alle drie *ina* worden genoemd. Vrouw's vader en m. br. worden met verschillenden term aangeduid. Ook in de Timoreesche verwantschapsterminologie vinden we dergelijke incongruenties. (ALB. C. KRUYT, *De Timoreezen*. B.K.I. 79 (1923). Trouwens de geheele studie van de verwantschapsverhoudingen sinds Morgan heeft wel aangetoond welk een gevaarlijk materiaal de verwantschapsterminologie is.

Naga [1]), de Sema-Naga [2]), de Mikir [3]), de Aimol Kuki [4]), de Garo [5]), de Kachin [6]) en Szi [6]), de Khasi [7]) en War [7]). Ofschoon de gegevens omtrent deze volkeren lang niet zulk een duidelijkheid en uitvoerigheid hebben als die welke de Indonesische volken betreffen, valt de overeenkomst tusschen de huwelijksvormen in beide gebieden toch op, hetgeen, gezien de cultureele verwantschap, die de betreffende volkeren op ander gebied vertoonen, niet verwonderlijk is [8]).

In stede dus van alle vormen van cross-cousin-huwelijken in Britsch-Indië tot één oorspronkelijken, symmetrischen vorm terug te brengen meenen wij, dat de gegevens vooralsnog meer aanleiding geven om te onderscheiden in een

---

[1]) J. MILLS en J. H. HUTTON, *The Lhota Naga's*, 1922, blz. 87 en 95.

[2]) J. H. HUTTON, *The Sema Naga's*, 1921, blz. 129 e.v.

[3]) Ch. LYALL, *The Mikirs*, 1908, blz. 18 en 21.

[4]) J. K. BOSE, *Social organization of the Aimol Kuki's. Journ. Dep. of Letters, Univ. Calcutta*, XXV, blz. 8, 9, 15.

[5]) A. PLAYFAIR, *The Garo's*, 1909, blz. 67 e.v.

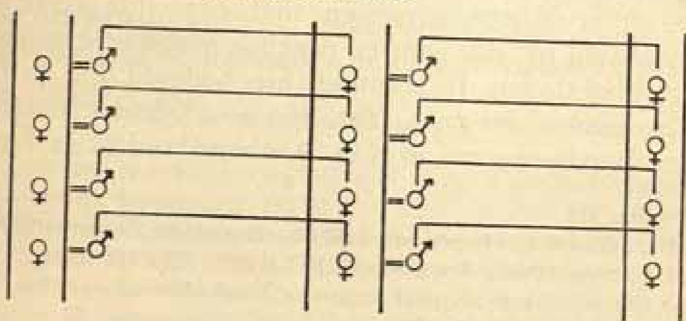
[6]) C. C. LOWIE, *Census of India* XII (1901), Burma I, blz. 132-133.

H. J. WEHRLI, *Beitrag zur Ethnologie der Chingpaw (Kachin) von Ober-Burma*. 1904.

Ch. GILHODES, *Mariage et condition de la femme chez les Katchins (Birmanie). Anthropos* VIII (1913).

[7]) P. R. T. GURDON, *The Khasi's*. 1907, blz. 78.

[8]) De Khasi (ook de War?) en Garo kennen een unilaterale matrilineale verwantschapsorganisatie. Het schema wordt er dus een van bruidegomgevers tot bruidegomnemers, aldus:

⌐ verbindt matrilineale verwanten.
= is gehuwd.

Zuid-Indischen symmetrischen, Drawidischen vorm en een anderen, *asymmetrischen, Batakschen* [1]). Zooals gezegd, is het beeld niet steeds even duidelijk, hetgeen zijn verklaring kan vinden in de *wederzijdsche beinvloeding* van deze beide vormen van cross-cousin-huwelijk. Waar de m. br. in beide gevallen een analoge positie bekleedt ten opzichte van den zu. zo., komt deze gemakkelijk tot stand.

Wenden we ons thans tot de gebieden ten Oosten van Indonesië, waar in Melanesië en Australië het symmetrisch cross-cousin-huwelijk wordt gevonden en sinds lang met den Drawidischen vorm verwant wordt geacht. Voor ons is Australië van belang.

Het Noorden en Noord-Westen van dit werelddeel, dat tot voor kort voor ethnologen nagenoeg terra incognita was, wordt in de laatste jaren hoe langer hoe meer bekend. Een aantal field-workers in dit gebied publiceert geregeld de resultaten van hun arbeid o.a. in het nog jonge, maar zoo belangrijke tijdschrift *Oceania*. Wat zij ons over de verwantschapsstelsels van de daar wonende stammen meedeelen, is wel hoogst merkwaardig.

In tegenstelling met hetgeen wij van het overige Australië, waar het symmetrisch cross-cousin-huwelijk regel schijnt, weten, berichten zij ons van een asymmetrisch cross-cousin-huwelijk. Het beeld, dat zij ons van de verwantschapsverhoudingen geven, stemt *tot in details* overeen met die van de door ons genoemde Indonesische volken. Wij vinden hier bruidgevers- en bruidnemersgroepen met eenzelfde verhouding van meerdere tot mindere en dezeltde bijzondere wederzijdsche verplichtingen. De stammen hier bedoeld zijn: de Murgnin, Yer-nung-o, Bu-rer-a, Yan-djin-ung, Djin-ba, Ri-tarng-o, Da-i, en Bar-la-mo-mo in N.O. Arnhemsland [2]), de Larakia

[1]) Zie blz. 371.

[2]) W. Ll. Warner, *Morphology and Functions of the Australian Murgnin Type of Kinship. Amer. Anthrop.* XXXII (1930), XXXIII (1931).

Idem: *Kinship morphology of forty-one North-Australian tribes. Amer. Anthrop.* XXXV (1933), blz. 73.

A. R. Radcliffe Brown, *The social organization of Australian tribes. Oceania* I (1930-31), blz. 331.

en Walna stammen rondom Port Darwin [1]), de Yir-Yoront en Koko-Taiyor op het Kaap York schiereiland [2]), de Karadjeri, Yanor en Forrestriverstammen in N. W. Australië [3]).

Zooals Loeb wilde aantoonen, dat het asymmetrisch cross-cousin-huwelijk der Bataks oorspronkelijk symmetrisch moet zijn geweest, tracht Elkin dit te doen voor de Karadjeri. „Why should", zoo vraagt hij, „bilateral cross-cousin-marriage be superseded by unilateral cross-cousin marriage, and why should the ineligible cousin be father's sister's daughter?" De prioriteit van het symmetrisch huwelijk staat dus voor hem vast.

Ofschoon Elkin's betoog zeker belangrijker is dan dat van Loeb, schijnt het mij toch weinig overtuigend. Voor een noodzakelijke prioriteit van het symmetrisch cross-cousin-huwelijk levert hij geen enkel bewijs. Alleen wanneer om andere redenen die prioriteit zou vaststaan, zou het door hem aangevoerde den overgang begrijpelijk kunnen maken. Het is daarom, dat ik afzie van een bespreking van zijn uiteenzettingen. Het Australische asymmetrische cross-cousin-huwelijk is mijnsinziens geen lokale omvorming van het symmetrische. Het feit dat wij dit huwelijk juist vinden in die gebieden, welke gunstig liggen voor een beinvloeding van Indonesië uit, doet een anderen gang van zaken veronderstellen.

Zooveel als we weten van cultureele relaties tusschen het Aziatisch vasteland en den Indischen Archipel, zoo weinig weten wij van de hierboven genoemde beinvloeding. Dit wordt verklaard uit de onbekendheid van N.W. Australië. Dat er beinvloeding was, staat echter vast.

Tot voor 35 jaren bestonden er, zooals Tindale en Warner [4])

---

[1]) W. Ll. Warner, *Kinship morphology* t.a.p. blz. 73, zeer onvolledige gegevens.

[2]) L. Sharp, *The Social Organization of the Yir-Yoront Tribes, Cape York peninsula. Oceania* IV (1933).

[3]) A. P. Elkin, *Social organization in the Kimberley Division. Oceania* II (1931-32). Radcliffe-Brown, t. a. p. blz. 341 en 335 e. v.

[4]) N. B. Tindale, *Natives of Groote Eylandt and of the West Coast of the Gulf of Carpentaria. Rec. of the S. Austr. Mus.* III (1925-28)

W. Ll. Warner, *Malay Influences on the aboriginal Cultures of North Eastern Arnhemland. Oceania* II (1931-32). Voor de Westkust van Kaap

mededeelen, handelsbetrekkingen tusschen de bewoners van dit gedeelte van Australië en de Maleiers. Tripang, schildpad, sandelhout, paarlen en parelmoer werden geruild voor rijst, tabak, katoentjes en sterken drank (gin?). De Maleische handelaren profiteerden van de halfjaarlijksche moessonwinden, die hen in staat stelden zoowel de heen- als de terugreis gemakkelijk te volbrengen. Zij bleven zoo maanden in het handelsgebied, ja zelfs kwam het voor, dat zij in Australië overbleven, om concurrenten, die met den N.W. moesson verschenen, op deze manier de loef af te steken. Een enkele maal schijnen ook Australische inboorlingen op de schepen o.a. naar Makassar te zijn meegereisd, om eerst na de moessonwisseling weer terug te keeren.

De invloed van dezen regelmatigen handel is in Australië nog zeer goed bemerkbaar. Tindale en Warner noemen o.a. de boomstam-kano, bijlen en messen, tabak en pijpvorm, de tamarindeboom en de bamboe als van Maleische origine. Ook in de taal zijn verschillende „Maleische" woorden te vinden. Tindale geeft daarvan een heel rijtje, terwijl Warner zelfs spreekt van Pidgin Malay, dat een lingua franca was, in gebruik bij de Australische kustbevolking.

Op sociaal en religieus gebied zou de invloed der Maleiers gering zijn geweest, ofschoon wij toch ook hooren van huwelijken met Australische vrouwen, zij het dan ook, dat dezen meestal geroofd werden, en van het feit, dat onder Maleischen invloed de clanhoofden een soort van vorsten (kings) werden. Deze vorsten regeerden steeds met een tweede naast zich, hetgeen Warner noemt „a Malay adaptation of native custom, since the ceremonial leader of a clan usually has his younger brother to assist him" [1]).

Aan al hetgeen door beide schrijvers als een bewijs voor een contact tusschen Australië en Indonesië wordt aange-

---

York meent Sharp (t.a.p.), mijnsinziens ten onrechte, Maleische beinvloeding te moeten betwijfelen.

[1]) W. Ll. WARNER, *Malay Influences on the aboriginal Cultures of North Eastern Arnhemland. Oceania* II (1931-32) blz. 481. Zie voor de verbreiding van dit dubbel koningschap: G. FRIEDERICI, *Zu den vorkolumbischen Verbindungen der Südsee-Völker mit Amerika. Anthropos* XXIV (1929) blz. 451 e.v.

voerd, zouden wij de door ons besproken verwantschapsverhouding willen toevoegen, waarmede wij echter niet beweren, dat dezelfde Maleiers, die de kano's, de tabak, enz. brachten, ook deze verwantschapsverhouding hebben geintroduceerd. Daarvoor is voorloopig geen aanleiding. Het feit echter, dat daar een regelmatig contact tusschen Indonesië en dit gedeelte van Australië bestond, gevoegd bij het feit, dat deze voor vele Indonesische volkeren zoo kenmerkende verwantschapsverhouding juist hier wordt aangetroffen, doet ons de Indonesische herkomst van het gebruik vermoeden.

Wanneer wij het bovenstaande nog eens kort samenvatten, dan komen we tot de volgende conclusie. Er bestaat *geen* Oceanische verwantschapsorganisatie, gekenmerkt onder meer door het symmetrisch cross-cousin-huwelijk, zich uitstrekkende van Zuidelijk Voor-Indië tot in Polynesië toe, zooals Loeb meent te kunnen aantoonen. In Indonesië immers wordt een verwantschapsverhouding met asymmetrisch cross-cousin-huwelijk gevonden van een geheel ander karakter, van welke verhouding wij ook voorbeelden vinden zoowel op het vasteland van Azië als in Noord- en Noord-West-Australië. Er is naar onze meening geen reden om aan te nemen, dat we hier met een afgeleid verschijnsel te doen hebben. Integendeel, de verhouding van bruidgevers en bruidnemers doet een ontwikkeling van symmetrisch naar asymmetrisch cross-cousin-huwelijk hoogst onwaarschijnlijk lijken. Hoe wij dit tweede type zouden moeten noemen is van minder belang. Warner spreekt over het Murgnin-type, Elkin van het Karadjeri-type, terwijl wij met evenveel recht, zooals wij hier ook boven deden, van het Batak-type zouden kunnen spreken.

Alvorens te eindigen is het nog noodig, dat we even stilstaan bij het symmetrisch cross-cousin-huwelijk, dat in Indonesië wordt aangetroffen. We vinden van dezen vorm melding gemaakt bij Minangkabau [1]), op Roti [2]) en op

[1]) o. a. J. C. VAN EERDE, *Een huwelijk bij de Minangkabausche Maleiers.* T. I. T. L. en Vk. XLIV (1901).

[2]) F. N. VAN DE WETERING, *Het huwelijk op Roti.* T. I. T. L. en Vk.

Aroe en enkele der Zuid-Wester-eilanden [1]), terwijl het misschien ook op Boeroe [2]) wordt gevonden. Ieder geval dient op zichzelf te worden beschouwd.

Zoo blijkt het, dat we bij de Minangkabau moeilijk kunnen spreken van een verplicht symmetrisch cross-cousin-huwelijk, ofschoon om stands- en economische redenen men wel gaarne cross-cousins ziet huwen. De vreemde invloeden zijn hier zoo talrijk, dat wij omtrent een mogelijke vroegere verwantschapsorganisatie weinig kunnen zeggen. Dat de matrilineale organisatie zich niet verzet tegen het eenzijdig cross-cousin-huwelijk kan ons blijken uit hetgeen wij van de Garo's en de Khasi's vernemen, waar wij ze beide in combinatie vinden. Het blijft dus mogelijk, dat de Minangkabauers oorspronkelijk ook het verplicht asymmetrisch cross-cousin-huwelijk hebben gekend.

De berichten betreffende Aroe en de Zuid-Wester-eilanden zijn zoo onduidelijk, dat er geen conclusies uit te trekken zijn; die betreffende Boeroe en Roti schijnen mijnsinziens te wijzen op een ontwikkeling van den asymmetrischen vorm uit. Overal trouwens waar wij dezen laatsten vorm vinden, blijkt ons uit de litteratuur, hoe in den loop der tijden de oorspronkelijke eenzijdige organisatie verslapt. Ook daar, waar de bruidgevers- en bruidnemers-verhouding nog zeer duidelijk is, hooren wij van gevallen, waarbij men deze verhouding niet langer eerbiedigt. Men huwt dan met andere vrouwen dan de m. br d. en het wordt dan zelfs mogelijk, wanneer na eenige geslachten de band niet door herhaalde huwelijken is versterkt, om tegen den draad in te huwen. Dergelijke verslordiging vinden wij het eerst bij de lagere standen [3]).

LXV (1925) blz. 14 en hiermee in verband VAN OSSENBRUGGEN t. a. p. blz. 45 e. v.

[1]) J. G. F. RIEDEL, *De Sluik- en Kroesharige Rassen tusschen Selebes en Papua*, 1886, blz. 250 en 416.

[2]) J. A. F. SCHUT, *Het Huwelijk bij de Geb'emliar op Boeroe*. *Med. Ned. Zend.* 62 (1918).

[3]) FISCHER t. a. p. blz. 367.

Vier oorkonden in koper

door

POERBATJARAKA.

A

Van het Hoofd van den Oudheidkundigen Dienst mocht ik inzage ontvangen van een vijftal foto's van tien zijden van een stel koperen platen. Drie van deze zijden (waarschijnlijk 1 verso en 2 recto en verso) sluiten aan elkaar aan en bevatten een zeer belangrijke mededeeling, die straks uit de vertaling zal blijken.

De andere zes zijden vormen weer een doorloopend relaas, dat het motief van de uitvaardiging van de oorkonde en de begrenzing enz. van de begunstigde desa bevat.

Eén zijde bevat het slot, waar men het bekende eedsformulier in „Sanskrit" çloka's vindt. Dit slot schijnt niet aan de voorgaande zijden aan te sluiten.

Hieronder bieden wij de transscriptie van de platen aan.

1

1 ‖o‖ swasti çrī çakawarṣa i çaka 1227 waiçāka māça tithi pañcadaṣi krēṣṇapakṣa pā wāra julung grahacārāgneya-
2 stha rohiṇi nakṣatra prajāpati dewatā mahendra maṇḍala çūla yoga sawitri mūhūrtaṃ brahmā parwweça nāga kara-
3 ṇa wrēṣabha raçi. i rika diwaçany ājñā çrī mahārāja narāryya-sanggrāma-wijaya rajāsa-wangça-maṇi-wrēndako-stena ranangga-
4 çūra-wīra satatāmrēttamaya, ari-kēmpita-wiwarṇna samasta-jagat-paramoṣadha sanghārakālāsamā kewalang-rājābhimana subha-
5 gawrētta çapuddha (?) rinākṣa swabhuja-balāpaharaṇa sakala yawa-bhumaṇḍala-swayam-ewa-dhipa samasta-dwipāntara-bhūpala-sirang-keçari çri-

6 yamāna-çāsana, çrī krĕttanāgara mahārāja-catus-putrika-bhujawala-yajñita skanda-sojjawa, gangga-prawaha-sama-nawarata wastra raja-

2

1 ta kanaka (?) suratna kambala bharaṇādi witta mahāçūra sa(ka)la sujana (?) bhupala wara-rāja-çangña çrī krĕttarājasa jayawarddhanānanta-wikramottungga *catus dewi-*

2 *ka* sa-dewa-dewī çrī mahārāja mwang sira rantĕn-hajinira mahārāja-putrī catus-prakara-bangli-malayu-madhura-tañjung-pura-prakrĕti, paradwipa-rā-

3 ja-wibhara-nasika-caraṇa-kamala *çrī krĕttanāgara rājādhinatha suputrika* sira kapat kapwa suputrī sira de bhaṭāra çrī krĕttanāgara sira sang lina ring

4 çiwabuddhālaya sira ta mahāprabhū ngūni ring sa-yawadwipa kamulyanira nūṣāntara nityasa pādapangkajanirenaras denya lawan i sang prabhū ring banglyadi pa-

5 rādīpa. kunĕng pratyekanira rantĕn-haji ring rāt ngaran catus prakara, makādi sira sang parama susīle parama mahāpatiwrata *rajalak-*

6 *smi dwitiya* sang manggĕh pinaka karwa bhaṭārī rājalakṣmi nandanaçaraçi çrī mahārāja, çrī paduka parameçwarī dyah çrī tribhūwaneçwarī anindita-kala-sa-

3

1 hita mahalalita çrī paduka mahādewi dyah dewi-narendra-duhita satata rājanandanatatpara çrī paduka jayendra-dewi dyah dewi prajñāpa-

2 ramitā guṇācarānurūpita satya para maka mukya ri sira sang parama widagdha darçaniya çaikara mahāpriyā sira de çrī mahārāja sā-

3 kṣāt arddharājeçwarī sira sang natha çrī paduka rājapatni dyah dewi gayatri arājaputrika manohara rucirāntahpura mahāratnika atthawā

4 *satputra parinata,* iniring çrī mahārāja deni satputrinira çangkeng çrī paduka parameçwari, çrī jayanagara *dahanapura pratiṣṭhitāmitabalawīryyā*

5 *nurūpa sulakṣaṇa taruṇarāja,* prabhūtaruṇa sulakṣaṇa hatisaya tang balawiryyānurūpa ri sira, tlas pinratiṣṭha prabhū sira ring dahanapura de
6 çrī mahārāja çrī jayanagara nāma rājābhiṣeka, *ca* muwah *suputrika samānugamana,* iniring muwah çrī mahārāja deni suputrinira sangke . . . . .

I

1 n kna kaswatantranira çrī harṣawijaya, kīrtya çrī mahārāja ring loka, mangkana rasani hatur sang wirapati ri çrī mahārāja, pinirĕsĕpakĕn de rakryan mapatih an sa-
2 kṣat darṣanā ring loka kirti paduka çrī mahārājāngasthityakĕn sima tanpa praçasti, pangadi-byaktananikang rat ri göngni kadha(r)mmiṣṭha(n) çrī mahārāja, pinakaikā
3 tapātraning sa-yawadwipa tumulyani nūṣāntara, mangkana rasani hatūr (ra) kryan apatih ri çrī mahārāja, çrī mahārāja pwa si(ra) prabhu *swarggāwatirṇna* dewāngça, sākṣāt
4 dewamūrtti tumurun sakeng swarggaloka, jagaddhitakara, sādhujanasangrakṣaṇa, sarwwadharmmaji (r)ṇnodhara, kujaṇakalangkānāça*ahangkarana-sthāpita* inahakĕ
5 n de bhaṭāra parama kāla, sumapwanang kali-kālangkaning bhuwana, munarjiwakna sarwwadharmma, rumakṣa ri sang sādhujana, maripūrṇnākna ng jagaddhita mangka wyakti an nirukti gati
6 nikanang rājābhiṣeka-sāngjña çri mahārāja, ikang krĕttarājāsa jayawarddhana sangjña, ika ta daçākṣarasangkhya, catusprakaraṇa-da, umajarakĕn keçwaryyan çrī ma-

II

1 hārāja sirān siniwining sa-yawadwipa tumulya ri nūṣāntara, *tad yattha* || *krĕttang kujana sāmpurṇno, yawabhū pralaye nrĕpah, krĕtta jagaddhito'dyapi, sarwwa*
2 *loke sukas tathā* || kalinganya : çri mahārāja sira nāmpurṇnakna ng sayawadwipa ri sḍĕngnya pralaya dening durjjana, muwah çri mahārāja sira gumawaiya sukāning rāt,
3 sira sākṣat diwākarāning sakala-loka ring kāla mangke, *rājasa çubha kāryyaṣu, wiramah phaladārṣanāt, rājasa çatru deçeṣu, wirama çatruṇa*

2 mañangwring, manggumarang, mamĕdĕl, māmāhangan, maṇarub, mabubar, manulah, wungkudu, mangapus, mangala, mangdyun, manghareng, mangulang wlat, manganam-anam, ma
3 gawai payung wlu, mopih, nipah, ..., makajang, magawe kisi, mamubut, makala-kala manuk, mamisaṇḍang manuk, mañjaring, manangkĕb, manawang, mamasang
4 wlah, wilanti . . . . amahat, amalantĕn, amutĕr, yawat ya umunggwi rikang sima ring balawi, samasanak ing balawi atah pramaṇeriya,
5 samangkana de çang wargga kilalan kling aryya . . . . singhala, karṇnaṭaka . . . cina, campa, mandiçi, carĕmin, kmir, bĕbĕl, hawang, mambang, huñjĕman çe-
6 namuka, jarahan . . . mapaḍahi . . . rimban, mabañwal, matapukan, maringgit, mapapan, wargga i dalĕm, asing maka wargga ya sadena sangkananya

Slot.

1 thang cirĕm, waçato ma(hā)duhkasya, satatai putrapo(tra) kaih, yadi syād manuṣo bhūtah, kliwah kubja daridrakah, ciramuko'pi jatyaṇḍah pi
2 hito wādhirah kunih, punar apasmara kubdah, wangçuç ca bāmaṇah pranito . . . rajanugrahalangyanyat, iti siñjang || o ||

Vertaling.

1

1 Heil Çaka-jaar in Çaka 1227, in de maand Waiçaka op een goeden dag, den 15den van de donkere maandhelft, Païng, (de dag vergeten!) van de week Julung (wangi) . . . enz. dateering.
2 . . . . . idem.
3 . . . . .; dat is de datum van het bevel van Z. M. Grootkoning Narārya Sanggrama Wijaya, den redder [1]) van het puik van een groep der Rajāsa-familie; den dapperen held in den strijd;

[1]) Lett. roover.

5 *nurūpa sulakṣaṇa taruṇarāja*, prabhūtaruṇa sulakṣaṇa hatisaya tang balawiryyānurūpa ri sira, tlas pinratiṣṭha prabhū sira ring dahanapura de

6 çrī mahārāja çrī jayanagara nāma rājābhiṣeka, *ca* muwah *suputrika samānugamana*, iniring muwah çrī mahārāja deni suputrinira sangke . . . . .

I

1 n kna kaswatantranira çrī harṣawijaya, kīrtya çrī mahārāja ring loka, mangkana rasani hatur sang wirapati ri çrī mahārāja, pinirĕsĕpakĕn de rakryan mapatih an sa-

2 kṣat darṣanā ring loka kirti paduka çrī mahārājāngasthityakĕn sima tanpa praçasti, pangadi-byaktananikang rat ri göngni kadha(r)mmiṣṭha(n) çrī mahārāja, pinakaikā

3 tapātraning sa-yawadwipa tumulyani nūṣāntara, mangkana rasani hatūr (ra) kryan apatih ri çrī mahārāja, çrī mahārāja pwa si(ra) prabhu *swarggāwatirṇna* dewāngça, sākṣāt

4 dewamūrtti tumurun sakeng swarggaloka, jagaddhitakara, sādhujanasangrakṣaṇa, sarwwadharmmaji (r)ṇnodhara, kujaṇakalangkānāça*ahangkarana-sthāpita* inahakĕ

5 n de bhaṭāra parama kāla, sumapwanang kali-kālangkaning bhuwana, munarjiwakna sarwwadharmma, rumakṣa ri sang sādhujana, maripūrṇnākna ng jagaddhita mangka wyakti an nirukti gati

6 nikanang rājābhiṣeka-sāngjña çri mahārāja, ikang krĕttarājāsa jayawarddhana sangjña, ika ta daçākṣarasangkhya, catusprakaraṇa-da, umajarakĕn keçwaryyan çrī ma-

II

1 hārāja sirān siniwining sa-yawadwipa tumulya ri nūṣāntara, *tad yattha* || *krĕttang kujana sāmpurṇno, yawabhū pralaye nrĕpah, krĕtta jagaddhito'dyapi, sarwwa*

2 *loke sukas tathā* || kalinganya : çri mahārāja sira nāmpurṇnakna ng sayawadwipa ri sḑĕngnya pralaya dening durjjana, muwah çri mahārāja sira gumawaiya sukāning rāt,

3 sira sākṣat diwākarāning sakala-loka ring kāla mangke, *rājasa çubha kāryyaṣu, wiramah phaladārṣanāt, rājasa çatru deçeṣu, wirama çatruṇa*

2 mañangwring, manggumarang, mamĕdĕl, māmāhangan, maṇarub, mabubar, manulah, wungkudu, mangapus, mangala, mangdyun, manghareng, mangulang wlat, manganam-anam, ma
3 gawai payung wlu, mopih, nipah,...., makajang, magawe kisi, mamubut, makala-kala manuk, mamisaṇḍang manuk, mañjaring, manangkĕb, manawang, mamasang
4 wlah, wilanti .... amahat, amalantĕn, amutĕr, yawat ya umunggwi rikang sima ring balawi, samasanak ing balawi atah pramaṇeriya,
5 samangkana de çang wargga kilalan kling aryya....singhala, karṇnaṭaka... cina, campa, mandiçi, carĕmin, kmir, bĕbĕl, hawang, mambang, huñjĕman çe-
6 namuka, jarahan . . . mapaḍahi . . . rimban, mabañwal, matapukan, maringgit, mapapan, wargga i dalĕm, asing maka wargga ya sadena sangkananya

Slot.

1 thang cirĕm, waçato ma(hā)duhkasya, satatai putrapo(tra) kaih, yadi syād manuṣo bhūtah, kliwah kubja daridrakah, ciramuko'pi jatyaṇḍah pi
2 hito wādhirah kunih, punar apasmara kubdah, wangçuç ca bāmaṇah pranito . . . rajanugrahalangyanyat, iti siñjang || o ||

Vertaling.

1

1 Heil Çaka-jaar in Çaka 1227, in de maand Waiçaka op een goeden dag, den 15den van de donkere maandhelft, Paing, (de dag vergeten!) van de week Julung (wangi)... enz. dateering.
2 ..... idem.
3 .....; dat is de datum van het bevel van Z. M. Grootkoning Narārya Sanggrama Wijaya, den redder [1]) van het puik van een groep der Rajāsa-familie; den dapperen held in den strijd;

[1]) Lett. roover.

4 die steeds den aard heeft van het levenswater; die den vijand doet verbleeken en sidderen; die de voortreffelijke *obat* is van de geheele wereld, de wereldvernietigingstijd in persoon[1]); die trotsch is op zijn alleenheerschappij, omringd door voorspoed;

5 die zichzelf (?) beschermt met de kracht[2]) van zijn eigen armen; de eenige heerscher over het geheele eiland Java, wiens zetel opgeluisterd wordt met den haardos van de hoofden[3]) der koningen van de

6 andere eilanden; die vereerd wordt — wegens de kracht van zijn armen — door de vier dochters van koning Krĕtanagara; die in snelheid van handelen (den krijgsgod) Kumara evenaart; (wiens geschenken) onophoudelijk stroomen gelijk de Ganges:

2

1 zilver, goud, juweelen, kleeden, sieraden en andere rijkdommen; de groote held, de beste vorst onder de beschermers van alle goede menschen; die den verheven koninklijken naam draagt van Çri Krĕtarajasa Jayawarddhana Anantawikrama Uttungga — *die vier gemalinnen heeft* — [4]);

2 die met zijn vier gemalinnen gelijk is aan een god en godinnen, de vier verpersoonlijkingen van resp. Bali, Sumatra, Madhura en Borneo; wiens lotusvoeten

3 (vereerd worden) met de zwaar geworden neuzen van de vorsten van de andere eilanden; (de echtgenoot van) — *de dochters van den opperkoning Z. M. Krĕtanagara* — de vier dochters van koning Krĕtanagara, die bijgezet

4 is in het Çiwa-Buddha-heiligdom; deze (Krĕtanāgara) was vroeger de Grootkoning van het geheele eiland Java, aan wien te danken is, dat zijn (Wijaya's of Krĕtanāgara's) lotusvoeten steeds gekust worden door de vorsten van de andere eilanden met den koning van Bali aan het hoofd.

5 Wat betreft de specificatie der namen van 's konings

---

[1]) Nl. voor de slechtaards.

[2]) Lett. krachtige zwaai.

[3]) Lees: çirah keçari i.p.v. sirang keçari.

[4]) catus dewika voor catur dewika.

uit den hemel neergedaald is om de wereld welvarend te maken, om de goede menschen te beschermen, om de verschillende eerediensten, die in het gedrang mochten komen, te herstellen, om de slechte menschen, de schandvlek (van de maatschappij) te vernietigen; Hij is *met trots* (?) *voorbeschikt*, door den voornamen god van den tijd voorbeschikt om de schandvlek van de wereld ten gevolge van den Kali-tijd weg te vegen, om de eerediensten te doen herleven, om de goede menschen te beschermen, om de welvaart van de wereld te volmaken. Zoo is inderdaad de uitleg van den aard van des konings wijdingsnaam. Zijn naam Krĕ-ta-rā-ja-sa-Ja-ya-war-ddha-na, die dus uit tien lettergrepen bestaat, is vatbaar voor viererlei uitleg, die duidelijk maakt dat Hij

II

vereerd wordt door het geheele eiland Java mitsgaders de andere eilanden. Attentie! *Toen de booswichten het Javaland geheel onderste boven gegooid hadden, herstelde de koning de welvaart van de wereld zooals zij nu is en maakte tevens het geheele volk gelukkig* Dat wil zeggen: Z. M. de koning herstelde het geheele eiland Java van de verwarring door de booswichten veroorzaakt en maakte tevens het volk gelukkig. Hij is voor het geheele volk volkomen gelijk aan de zon van dezen tijd. *Hij maakt de duisternis helder en rust* (*niet dan na*) *het boeken van succes; Hij overweldigt den vijand in zijn verblijf en houdt* (*niet*) *op* (*dan na*) *de bedwinging van den vijand.* Hij is bedreven in het uitvoeren van een werk ter bestendiging van de algemeene rust en orde, houdt er slechts mee op als hij succes heeft geboekt; verder is (de beteekenis van) Rajasa (deze), dat hij den vijand in zijn oord bestookt en eerst ophoudt als deze geheel verdwenen is. *Hij heeft een symbool van zijn victorie door de goden gesanctionneerd in den vorm van een wapen met een drietand als punt; met dit symbool van victorie is de overwinning op zijn vijand een voldongen feit.*

Er is een wapen met een drietand als punt; dit is het wapen van den koning dat door de goden gesanctionneerd

4 die steeds den aard heeft van het levenswater; die den vijand doet verbleeken en sidderen; die de voortreffelijke *obat* is van de geheele wereld, de wereldvernietigingstijd in persoon [1]); die trotsch is op zijn alleenheerschappij, omringd door voorspoed;

5 die zichzelf (?) beschermt met de kracht [2]) van zijn eigen armen; de eenige heerscher over het geheele eiland Java, wiens zetel opgeluisterd wordt met den haardos van de hoofden [3]) der koningen van de

6 andere eilanden; die vereerd wordt — wegens de kracht van zijn armen — door de vier dochters van koning Krĕtanagara; die in snelheid van handelen (den krijgsgod) Kumara evenaart; (wiens geschenken) onophoudelijk stroomen gelijk de Ganges:

2

1 zilver, goud, juweelen, kleeden, sieraden en andere rijkdommen; de groote held, de beste vorst onder de beschermers van alle goede menschen; die den verheven koninklijken naam draagt van Çri Krĕtarajasa Jayawarddhana Anantawikrama Uttuṇgga — *die vier gemalinnen heeft* — [4]);

2 die met zijn vier gemalinnen gelijk is aan een god en godinnen, de vier verpersoonlijkingen van resp. Bali, Sumatra, Madhura en Borneo; wiens lotusvoeten

3 (vereerd worden) met de zwaar geworden neuzen van de vorsten van de andere eilanden; (de echtgenoot van) — *de dochters van den opperkoning Z. M. Krĕtanagara* — de vier dochters van koning Krĕtanagara, die bijgezet

4 is in het Çiwa-Buddha-heiligdom; deze (Krĕtanāgara) was vroeger de Grootkoning van het geheele eiland Java, aan wien te danken is, dat zijn (Wijaya's of Krĕtanāgara's) lotusvoeten steeds gekust worden door de vorsten van de andere eilanden met den koning van Bali aan het hoofd.

5 Wat betreft de specificatie der namen van 's konings

---

[1]) Nl. voor de slechtaards.

[2]) Lett. krachtige zwaai.

[3]) Lees: çirah keçari i. p. v. sirang keçari.

[4]) catus dewika voor catur dewika.

uit den hemel neergedaald is om de wereld welvarend te maken, om de goede menschen te beschermen, om de verschillende eerediensten, die in het gedrang mochten komen, te herstellen, om de slechte menschen, de schandvlek (van de maatschappij) te vernietigen; Hij is *met trots* (?) *voorbeschikt*, door den voornamen god van den tijd voorbeschikt om de schandvlek van de wereld ten gevolge van den Kalitijd weg te vegen, om de eerediensten te doen herleven, om de goede menschen te beschermen, om de welvaart van de wereld te volmaken. Zoo is inderdaad de uitleg van den aard van des konings wijdingsnaam. Zijn naam Krĕ-ta-rā-ja-sa-Ja-ya-war-ddha-na, die dus uit tien lettergrepen bestaat, is vatbaar voor viererlei uitleg, die duidelijk maakt dat Hij

II

vereerd wordt door het geheele eiland Java mitsgaders de andere eilanden. Attentie! *Toen de booswichten het Javaland geheel onderste boven gegooid hadden, herstelde de koning de welvaart van de wereld zooals zij nu is en maakte tevens het geheele volk gelukkig* Dat wil zeggen: Z. M. de koning herstelde het geheele eiland Java van de verwarring door de booswichten veroorzaakt en maakte tevens het volk gelukkig. Hij is voor het geheele volk volkomen gelijk aan de zon van dezen tijd. *Hij maakt de duisternis helder en rust* (*niet dan na*) *het boeken van succes; Hij overweldigt den vijand in zijn verblijf en houdt* (*niet*) *op* (*dan na*) *de bedwinging van den vijand.* Hij is bedreven in het uitvoeren van een werk ter bestendiging van de algemeene rust en orde, houdt er slechts mee op als hij succes heeft geboekt; verder is (de beteekenis van) Rajasa (deze), dat hij den vijand in zijn oord bestookt en eerst ophoudt als deze geheel verdwenen is. *Hij heeft een symbool van zijn victorie door de goden gesanctionneerd in den vorm van een wapen met een drietand als punt; met dit symbool van victorie is de overwinning op zijn vijand een voldongen feit.*

Er is een wapen met een drietand als punt; dit is het wapen van den koning dat door de goden gesanctionneerd

is, het symbool van zijn victorie. Met dit symbool van victorie is er geen twijfel meer mogelijk of Hij zal zijn vijand in den strijd

III

overwinnen. *Hij doet alle eerediensten bloeien, geeft aan het volk alle mogelijkheden; Hij doet de graanproductie toenemen en geeft aan het land welvaart.* Hij doet alle eerediensten bloeien opdat het volk dit wete; verder doet hij de graanproductie, in de eerste plaats de rijst, toenemen tot groote vreugde van het gansche volk. Zoo is de inhoud en bedoeling van de aanduiding van den naam Krĕtarājasa-Jayawardana, d.w.z. dat deze uit tien lettergrepen bestaat en vatbaar is voor viererlei uitleg. Uit hoofde hiervan dat de vorst van huis uit de deugd-in-persoon en welvaartmaker is, uit dien hoofde geeft de vorst natuurlijk een veelvoudige vergelding aan een ieder, die aan Hem aanhankelijk is en Hem vreugde heeft geschonken.

Vandaar dan ook dat het geheele verzoek van Z. E. den patih en Wirapati door den vorst ingewilligd wordt, hetgeen aanleiding geeft tot het ontstaan van het Koninklijk charter gemerkt met een wapen met een drietand als punt, waarvan de inhoud is: een bevestiging van den aard van de rechten van het vrijgebied van Balawi — zoolang de regeering van Z. M. Harsawijaya duurt — en wel volgens de gewoonte van vroegere dagen.

Wat de grens van het vrijgebied van Balawi betreft, in het Oosten grenst het aan Malange, in het Z. O. aan Magarang, in het Z. aan

IV

Mabuwur, in het Z. W. aan Manande, in het W. aan Malangi, in het N. W. aan Mule, in het N. aan Watu-putih, in het N. O. aan Watu-putih [1]).

Zoo is de begrenzing van het vrijgebied Balawi.

En wat den status van Balawi betreft, het is een volkomen

[1]) Dat is dus tegenwoordig het hart van Soerabaja.

5 nggah, tumut usyan çrī mahārāja, an tan deyĕn ataka
minta (l. atah aminta)? tinunda, ya tanpa kasong sang
hyang ajñā haji, mwang tan parĕbut-rĕbutana, ngalapa-
6 na yan halintang ring hnū gŏng, kewala gawayānurāga
sopacāra i ri kanang tanayan thāni, samangkana sira ri para-
hasyan, an tan dumaṇā (l. duṣaṇa ?) ta sira sumanggaha ika
7 ngwang sahayaning amutra hyang mwang katiban tulis ka
wa çwa sa (?) an sampun kinawruhan deni wwang akweh
ri tan singghihnya makolahikang sapangdalih i ri ya, tka . .

Vertaling.

. . . . men berooft elkander op den weg. Ongetwijfeld zal daardoor vaak menige moeilijkheid ontstaan. Er zullen vele oorzaak-handelingen (= provocaties), in welken vorm dan ook, ten uitvoer gebracht worden, die tengevolge hebben: de onrust onder de dorpelingen. Dezen zullen niet op hun gemak op de (eigen) erven blijven; kunnen hun plicht verbonden aan het dorpelingschap niet ongestoord vervullen, doordat er zooveel vreemden zijn die zich doen gelden en — dit weet iedereen — een zeker bedrag vragen, hetzij een koepang of een atak; buitendien vragen zij nog koeli's voor het dragen van bagage, terwijl zij geen recht hebben voor het laten dragen van bagage, hetzij groot hetzij klein.

Zoo blijft de plaag van hun kant voortduren. Immers zij zullen zich ongetwijfeld in groepjes verzamelen om aan anderen eten te vragen, om vruchten en knolgewassen te rooven, en vooral huisdieren e. a.

Zoo is de inhoud van het verzoek van de Pinghai makurug (vest-dragende-blanken ?), dorpelingen van de vereenigde acht desa's-met-den-Tanda-aan-het-hoofd met als negende de desa Jumput aan Z. M. den Koning.

En door medelijden ten gevolge van dat verzoek valt des Vorsten gunst neer, waarvan het tastbare teeken dit is, dat aan adressanten ter bewaring gegeven wordt een Koninklijk besluit gemerkt met het *gezicht van den Garuda* [1]).

---

[1]) Deze ongedateerde oorkonde is dus van koning Erlangga; zie O.J.O. no. LVIII en LX.

is, het symbool van zijn victorie. Met dit symbool van victorie is er geen twijfel meer mogelijk of Hij zal zijn vijand in den strijd

III

overwinnen. *Hij doet alle eerediensten bloeien, geeft aan het volk alle mogelijkheden; Hij doet de graanproductie toenemen en geeft aan het land welvaart.* Hij doet alle eerediensten bloeien opdat het volk dit wete; verder doet hij de graanproductie, in de eerste plaats de rijst, toenemen tot groote vreugde van het gansche volk. Zoo is de inhoud en bedoeling van de aanduiding van den naam Krĕtarājasa-Jayawardana, d.w.z. dat deze uit tien lettergrepen bestaat en vatbaar is voor viererlei uitleg. Uit hoofde hiervan dat de vorst van huis uit de deugd-in-persoon en welvaartmaker is, uit dien hoofde geeft de vorst natuurlijk een veelvoudige vergelding aan een ieder, die aan Hem aanhankelijk is en Hem vreugde heeft geschonken.

Vandaar dan ook dat het geheele verzoek van Z. E. den patih en Wirapati door den vorst ingewilligd wordt, hetgeen aanleiding geeft tot het ontstaan van het Koninklijk charter gemerkt met een wapen met een drietand als punt, waarvan de inhoud is: een bevestiging van den aard van de rechten van het vrijgebied van Balawi — zoolang de regeering van Z. M. Harsawijaya duurt — en wel volgens de gewoonte van vroegere dagen.

Wat de grens van het vrijgebied van Balawi betreft, in het Oosten grenst het aan Malange, in het Z. O. aan Magarang, in het Z. aan

IV

Mabuwur, in het Z. W. aan Manande, in het W. aan Malangi, in het N. W. aan Mule, in het N. aan Watu-putih, in het N. O. aan Watu-putih [1]).

Zoo is de begrenzing van het vrijgebied Balawi.

En wat den status van Balawi betreft, het is een volkomen

---

[1]) Dat is dus tegenwoordig het hart van Soerabaja.

5 nggah, tumut usyan çrī mahārāja, an tan deyĕn ataka
minta (l. atah aminta)? tinunda, ya tanpa kasong sang
hyang ajñā haji, mwang tan parĕbut-rĕbutana, ngalapa-
6 na yan halintang ring hnū göng, kewala gawayānurāga
sopacāra i ri kanang tanayan thāni, samangkana sira ri para-
hasyan, an tan dumaṇā (l. duṣaṇa ?) ta sira sumanggaha ika
7 ngwang sahayaning amutra hyang mwang katiban tulis ka
wa çwa sa (?) an sampun kinawruhan deni wwang akweh
ri tan singghihnya makolahikang sapangdalih i ri ya, tka..

Vertaling.

.... men berooft elkander op den weg. Ongetwijfeld zal daardoor vaak menige moeilijkheid ontstaan. Er zullen vele oorzaak-handelingen (= provocaties), in welken vorm dan ook, ten uitvoer gebracht worden, die tengevolge hebben: de onrust onder de dorpelingen. Dezen zullen niet op hun gemak op de (eigen) erven blijven; kunnen hun plicht verbonden aan het dorpelingschap niet ongestoord vervullen, doordat er zooveel vreemden zijn die zich doen gelden en — dit weet iedereen — een zeker bedrag vragen, hetzij een koepang of een atak; buitendien vragen zij nog koeli's voor het drágen van bagage, terwijl zij geen recht hebben voor het laten dragen van bagage, hetzij groot hetzij klein.

Zoo blijft de plaag van hun kant voortduren. Immers zij zullen zich ongetwijfeld in groepjes verzamelen om aan anderen eten te vragen, om vruchten en knolgewassen te rooven, en vooral huisdieren e. a.

Zoo is de inhoud van het verzoek van de Pinghai makurug (vest-dragende-blanken ?), dorpelingen van de vereenigde acht desa's-met-den-Tanda-aan-het-hoofd met als negende de desa Jumput aan Z. M. den Koning.

En door medelijden ten gevolge van dat verzoek valt des Vorsten gunst neer, waarvan het tastbare teeken dit is, dat aan adressanten ter bewaring gegeven wordt een Koninklijk besluit gemerkt met het *gezicht van den Garuda* [1]).

---

[1]) Deze ongedateerde oorkonde is dus van koning Erlangga; zie O.J.O. no. LVIII en LX.

De inhoud ervan is, dat niemand zich doe gelden . . . enz.

verso

5 . . . mitsgaders beschermelingen van den Vorst. Zij allen mogen geen koeli voor de bagage vragen, tenzij zij daarvoor een schriftelijke toestemming hebben ontvangen van den Vorst.

Verder mag men op den grooten weg elkander niet berooven; men moet zich correct gedragen t. o. van de dorpelingen enz. enz. (het slot begrijp ik niet).

C

Bronzen plaat uit het Museum te Malang (no. R. M. 893) afm. 35 × 9,5 cm. Voorzijde 6 regels, achterzijde 2½ regel. De transscriptie is als volgt.

1 iku wruhane si para same salurah wetaning kawi sakuloning bañu, sawetaning bañu, pa-
2 ra waddhana, juru, buyut, maka nguni pacataṇḍa hi turen, yen ingong hamagĕhakĕn ha
3 ndikanira talampakanira pāduka bhaṭāra çrī parameçwara sira sang mokta ri wiṣṇu bhawana, handikani
4 ra sira sang mokta ring [1]) krĕtta bhuwana, dene kapurwa stitine si para same ri katiden
5 kasawlas deça, i rehe hangrakṣa halalang i guṇung lĕjar, luputa ri saprākara luputa
6 ring jalang palawang, takĕr turun, maka ngūni tahil sakalwiraning titi sara luputa, maka ngūni

verso

1 dening alas kakayu gaten (?) hantiganing pasiran, tan ananing a(ng)larangana hi rehi tan wnang
2 larangana, tan ananing aningkah-aningkuha. kang rāja mudra yen uwus kawaca kagugona dene
3 kang deça hi lumpang, titi ka 1, i çaka 1317

Vertaling.

Hiermee wordt aan de bevolking van de vlakte ten Oosten van den Kawi, zoowel be-Westen als be-Oosten

---

[1]) een *nga* met pangkon.

van de wereld wegveegt; die den Kalitijd annulleert; die de rebellen van Balambangan wegveegt. Hun verdiensten bij hun poging om het ten gunste van den vorst te maken, weet iedereen. Dit nu doet de onvergelijkelijke dankbaarheid van den vorst ontstaan, naar aanleiding waarvan de gunst van den koning neervalt op de gemeente van Balambangan, om het gebied van Balambangan tot een autonoom gebied te verheffen. Het gebied van de clan Er-tani, mag (voortaan) eigen belasting heffen. Het mag de vereering aan de „heilige visch" zelf uitvoeren, en die aan zijn voorwerpen van vereering volgens de traditie, — als resultaat van zijn ernstige aanhankelijkheid jegens den koning. Zulks geldt ook voor hun afstammelingen; geen wijziging mag worden aangebracht door de nayaka pratyaya, noch door de pinghe wahuta dan wel door de toekomstige vorsten, van nu af tot in lengte van dagen. Het gebied moet, als zijnde tot sima gemaakt, zelfstandig blijven. De voorschriften van de drie grootheden, Pangkur, Tawan en Tirip, gelden niet (voor het vrijgemaakte gebied). Evenmin de bevoegdheden van de belastinginners, wulu-wulu, ... enz. enz.

De oorkonde geeft ons jaartal noch eenig ander houvast, behalve den naam Balambangan. Maar desondanks kunnen wij wel vermoeden dat ze van koning Jayanagara is. Immers er is sprake van de bedwinging van de rebellie in Balambangan. Zooals men zich wel herinnert maakte Nambi in die streek onder de regeering van Jayanagara een opstand tegen Madjapahit. Maar hij leed eindelijk volkomen de nederlaag. Deze bedwinging van den Balambanganschen opstand met behulp van de bevolking zal wel iets te maken hebben met de nederlaag van Nambi.

De inhoud ervan is, dat niemand zich doe gelden . . . enz.

verso

5 . . . mitsgaders beschermelingen van den Vorst. Zij allen mogen geen koeli voor de bagage vragen, tenzij zij daarvoor een schriftelijke toestemming hebben ontvangen van den Vorst.

Verder mag men op den grooten weg elkander niet berooven; men moet zich correct gedragen t. o. van de dorpelingen enz. enz. (het slot begrijp ik niet).

C

Bronzen plaat uit het Museum te Malang (no. R. M. 893) afm. 35 × 9,5 cm. Voorzijde 6 regels, achterzijde $2^1/_2$ regel.

De transscriptie is als volgt.

1 iku wruhane si para same salurah wetaning kawi sakuloning bañu, sawetaning bañu, pa-
2 ra waddhana, juru, buyut, maka nguni pacataṇḍa hi turen, yen ingong hamagĕhakĕn ha
3 ndikanira talampakanira pāduka bhaṭāra çrī parameçwara sira sang mokta ri wiṣṇu bhawana, handikani
4 ra sira sang mokta ring [1]) krĕtta bhuwana, dene kapurwa stitine si para same ri katiden
5 kasawlas deça, i rehe hangrakṣa halalang i guṇung lĕjar, luputa ri saprākara luputa
6 ring jalang palawang, takĕr turun, maka ngūni tahil sakalwiraning titi sara luputa, maka ngūni

verso

1 dening alas kakayu gaten (?) hantiganing pasiran, tan ananing a(ng)larangana hi rehi tan wnang
2 larangana, tan ananing aningkah-aningkuha. kang rāja mudra yen uwus kawaca kagugona dene
3 kang deça hi lumpang, titi ka 1, i çaka 1317

Vertaling.

Hiermee wordt aan de bevolking van de vlakte ten Oosten van den Kawi, zoowel be-Westen als be-Oosten

---

[1]) een *nga* met pangkon.

van de wereld wegveegt; die den Kalitijd annulleert; die de rebellen van Balambangan wegveegt. Hun verdiensten bij hun poging om het ten gunste van den vorst te maken, weet iedereen. Dit nu doet de onvergelijkelijke dankbaarheid van den vorst ontstaan, naar aanleiding waarvan de gunst van den koning neervalt op de gemeente van Balambangan, om het gebied van Balambangan tot een autonoom gebied te verheffen. Het gebied van de clan Er-tani, mag (voortaan) eigen belasting heffen. Het mag de vereering aan de „heilige visch" zelf uitvoeren, en die aan zijn voorwerpen van vereering volgens de traditie, — als resultaat van zijn ernstige aanhankelijkheid jegens den koning. Zulks geldt ook voor hun afstammelingen; geen wijziging mag worden aangebracht door de nayaka pratyaya, noch door de pinghe wahuta dan wel door de toekomstige vorsten, van nu af tot in lengte van dagen. Het gebied moet, als zijnde tot sima gemaakt, zelfstandig blijven. De voorschriften van de drie grootheden, Pangkur, Tawan en Tirip, gelden niet (voor het vrijgemaakte gebied). Evenmin de bevoegdheden van de belastinginners, wulu-wulu, ... enz. enz.

De oorkonde geeft ons jaartal noch eenig ander houvast, behalve den naam Balambangan. Maar desondanks kunnen wij wel vermoeden dat ze van koning Jayanagara is. Immers er is sprake van de bedwinging van de rebellie in Balambangan. Zooals men zich wel herinnert maakte Nambi in die streek onder de regeering van Jayanagara een opstand tegen Madjapahit. Maar hij leed eindelijk volkomen de nederlaag. Deze bedwinging van den Balambanganschen opstand met behulp van de bevolking zal wel iets te maken hebben met de nederlaag van Nambi.

Foto C. W. Schüller.

1. Beeld te Palak Koedoeran,
Lematang Oeloe, Palemb. Bovenl.

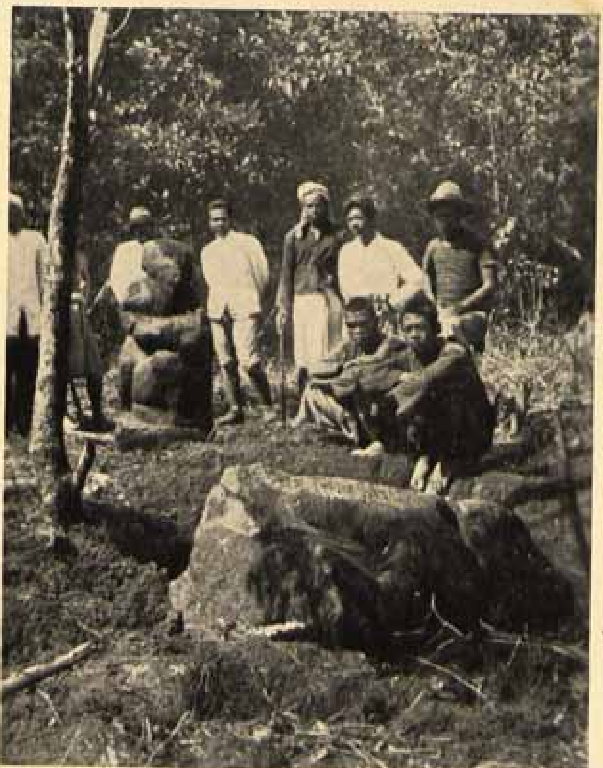

Foto C. W. Schüller

2. Gedeeltelijk ontgraven beeld in de onmiddellijke
nabijheid van het beeld op afb. 1.

Megalithische Oudheden in de Palembangsche Bovenlanden en Overheidszorg

door

C. W. SCHÜLLER.

Gestimuleerd door het kort voor mijn optreden in October 1931 als onderafdeelingschef van Lematang Oeloe, afdeeling Palembangsche Bovenlanden, in deze en de aangrenzende onderafdeeling Pasemahlanden door Dr. A. N. J. Th. à Th. van der Hoop ingesteld onderzoek naar de aanwezigheid van megalithische oudheden, heb ik gedurende mijn verblijf te Lahat (tot begin November 1933) mij steeds beijverd, dergelijke overblijfselen uit de grijze oudheid op te sporen.

Ondanks mijne herhaalde tochten naar de reeds bekende beelden en andere bewerkte steenen in mijn ressort [1]), met aansporing van de marga- en doesoenhoofden, mocht het mij tot kort vóór mijn vertrek naar een volgende standplaats nimmer gelukken tot nu toe onbekende beelden aan te treffen. Zooals ook collega H. W. Vonk schrijft [2]), is de belangstelling van de bevolking—en dus ook van de hoofden, voor zoover zij zich tenminste niet uit overwegingen van dienstverhouding daartoe genoopt voelen—voor deze monumenten, temidden waarvan zij leven, al zéér gering.

Eenerzijds spruit dit gebrek aan interesse voort uit hun volstrekte overtuiging, dat elkeen, die daaromtrent gegevens verzamelt, foto's ervan neemt danwel deze merkwaardige

[1]) Dr. A. N. J. Th. à Th. VAN DER HOOP, *Megalithic Remains in South Sumatra* (1932), foto's nrs. 1 t/m 13, 15 t/m 22.

[2]) H. W. VONK, *De batoe tatahan bij Air Poear* (*Pasemah-landen*). T. K. B. G. LXXIV, 298.

en unieke overblijfselen uit onbekenden tijd voor verdere beschadiging of verdwijning tracht te behoeden en ze zoodoende voor de wetenschap behoudt, onnut en zinloos werk verricht, omdat men uit onwetendheid er elke wetenschappelijk-historische waarde aan ontzegt.

Doch anderzijds, en hiervan vond ik eenige malen absolute bewijzen, wenschen deze Mohammedanen tegenover derden niet te erkennen, dat verscheidene van deze steenen bij tal van gebeurtenissen in het dagelijksch leven dezer landbouwende bevolking de functie van offerplaats vervullen. Deze rudimentaire heidensche gebruiken — naar m. i. overwegend wijzende op vooroudervereering—komen vooral voor bij de eigenlijke landbouwwerkzaamheden, waarover hieronder meer zij vermeld.

Het is daarom te begrijpen dat men, met een aan valsche schaamte grenzend gevoel van schroom, niet licht er toe overgaat om niet bekende danwel in het vergeetboek geraakte beelden en andere bewerkte steenen van megalithischen aard aan te geven. Deze quasi-onwetendheid trof ik zelfs aan bij jonge margahoofden met wat westersche opvoeding; zelfs een ontwikkeld en zeer ijverig onderdistrictshoofd trachtte steeds zich aan dergelijke nasporingen te onttrekken (tot hij toevallig erbij tegenwoordig was dat ik persoonlijk zoo'n onbekend beeld ontdekte en liet ontgraven: toen was hij van louter enthousiasme niet meer te remmen in zijn speur- en graaflust!).

Wat mij reeds dadelijk trof was de verregaande staat van verwaarloozing, waarin vrijwel alle beelden en bewerkte steenen in de onderafdeeling Lematang Oeloe verkeerden — en mogelijk thans weer verkeeren — bedekt met mosvegetatie; in spleten en holten groeiden plantjes, waarvan de wortels eerlang hun niet te stuiten vernielingskracht zouden doen gelden; beblakerd door ladangbranden, bekrast of beschadigd door belangstellende (!) bezoekers of door hoornvee.

Zoo stond het beeld te Karang Endah [1]) te midden van

---

[1]) L. C. Westenenk, *Oudheidkundig Verslag* 1922 fig. 27 = Dr. E. P. Tombrink in T. B. G. XIX fig. 22 = v. d. Hoop, o. c. fig. 1 en 2.

een padiveld; slechts met moeite en overreding mocht het mij gelukken er later een smalle strook omheen onbeplant te laten, terwijl de losse kop „ergens” anders lag, kennelijk als speelobject door de dorpsjeugd gebruikt; een wittemierenhoop was tegen het beeld aan gemetseld...

Uitgaande van den adatregel dat alles, voorkomende binnen het grensgebied van een doesoen, aan de zorg der bewoners is toevertrouwd, kon hier eenige pressie worden uitgeoefend en de bevolking aansprakelijk gesteld, doch wat te doen ter bescherming van het overgroote aantal van dergelijke beelden en steenen welke zich buiten de doesoens bevinden?

De reeks steenen op den weg naar Tinggi Hari, v. d. Hoop fig. nrs 15 t/m 22, geeft hiervan wel een sprekend voorbeeld. Wel laat men [1]) incidenteel — alleen dan wanneer het betrokken marga- of doesoenhoofd ervoor te vinden is — de omgeving van deze beelden en steenen schoonmaken door gemeentedienstplichtigen, doch door gebrek aan fondsen is de zoo urgente permanente verzorging ervan niet mogelijk. Het is m. i. geboden dat de belangstelling van de Overheid niet beperkt blijve tot „opname in het Openbaar Centraal Monumentenregister” en speculatie op de zorg of toewijding van een toevallig zich ervoor interesseerend Bestuursambtenaar, doch dat men ook bescheiden, zéér bescheiden gelden beschikbaar stelle voor onderhoud en herstel c.q. reconstructie van deze zeldzame producten eener vervlogen cultuurperiode.

Wijlen Gouverneur Westenenk gaf in 1920 aan een en ander reeds een stoot in de goede richting (oprichting o.m. van de z. g. Batoe Radja [2]) of Batoe Kintjir, foto L) en vestigde de aandacht op deze beelden, welke sedert 1870 (Tombrink) vrijwel alle weder schielijk in het vergeetboek waren geraakt, terwijl zooals gezegd de zeer uitgebreide dissertatie van Dr. Th. à Th. van der Hoop de belangstelling andermaal wakker maakte.

Opmerkelijk is dan ook het aantal van de voornamelijk

---

[1]) i. c. de Europeesche Bestuursambtenaar.

[2]) Westenenk, *O.V.* 1922 fig. 1. a, b, c = Tombrink, fig. 9 = v. d. Hoop, o. c. fig. 20 t/m 22.

in de onderafdeeling Pasemahlanden sedert dien in letterlijken zin aan het daglicht gebrachte beelden en andere bewerkte steenen, waarbij vooral ook de vondst van een dubbele grafkelder, beschreven door C. W. P. de Bie [1]), merkwaardig is.

Persoonlijk had ik het voorrecht na twee jaren zoekens, in October 1933 beide hieronder beschreven beelden (groepen) te ontdekken en te doen ontgraven.

Vindplaats: heuvel Palak Koendoeran, ± 300 m boven zeespiegel, gelegen tusschen de uitmonding van de Air Moelak in de Lematang en de doesoen Talang Sedjoempoet, marga Goemai Lembak, onderafdeeling Lematang Oeloe [2]). Het beeld I, afb. 1 en 2, lag voor 2/3 onder den grond en verborgen tusschen alang-alang en struikgewas.

Voorstelling I: Ruiter op een bok (danwel een buffel, met opzet gedeproportionneerd, zooals bij zoovele dezer beelden in de Pasemah en Lematang Oeloe het geval is, om daarmede de macht van mensch over dier te symboliseeren?), hoog 1,50 m, met duidelijk de bekende tuniek en helm, het geheel vrij goed geconserveerd behalve het aangezicht; vertoont overeenkomst met den ruiter, Westenenk foto 3 b = v.d. Hoop fig. 39.

Idem II: Wachtende op de ontgraving van I, zocht ik de onmiddellijke omgeving af en stuitte zoodoende op een vrij grooten steen die, 20 cm boven het maaiveld uitstekend, mij den indruk gaf bewerkt te zijn en welke inderdaad na gedeeltelijke ontgraving, afb. 3, wat teekening vertoonde. Nader tot 1½ à 2 m diep ontgraven, werd voorts binnen een cirkel van 3 m straal bovendien een aantal brokstukken gevonden, die kennelijk deelen van één beeld zijn, voorstellende een tijger, die een buffel zoodanig bespringt, dat hij met zijn achterpooten den buffelkop in bedwang houdt. De groote tijgerkop [3]) werd in twee deelen op geheel verschillende plaatsen begraven gevonden. Enkele deelen zijn helaas dermate verpulverd, dat algeheele reconstructie niet mogelijk bleek. Afb. 4 geeft mijn (voorloopige) samenstelling van eenige thans opgerichte deelen weer, welke eerst horizon-

[1]) T. K. B. G. LXXII blz. 626 e. v.

[2]) Vgl. v. d. Hoop, o. c. kaart nr. III.

[3]) Vgl. v. d. Hoop, o. c., fig. 26.

taal begraven lagen, geklemd onder een groote platte „tafel", een steen zooals bij schier elk groot megalithisch beeld in Goemai Lembak en Goemai Oeloe wordt aangetroffen [1]).

Door bevordering naar elders in de daaropvolgende maand werd ik verhinderd dit reconstructiewerk te beëindigen, en beval het warm in de belangstelling van mijn ambtsopvolger aan. De moeilijk te bereiken vindplaats zal echter een blijvend beletsel vormen om deze reusachtige dierengroep naar behooren te doen reconstrueeren [2]).

De door Tombrink in schuinstaande, door Westenenk en Van der Hoop in liggende houding aangetroffen menhir op den weg naar Tinggi Hari [3]), door mij, indachtig de Mexicaansche en Indiaansche totempalen, met „totempaal" betiteld, heb ik in 1932 doen oprichten in zijn oorspronkelijken stand, waardoor dit merkwaardig en naar mij wil voorkomen unieke product zeker in aanzien heeft gewonnen. Voor zoover mij bekend komt een op dergelijke wijze bewerkte steen verder niet in de Pasemahlanden of Lematang Oeloe voor [4]).

Eveneens heb ik het sinds menschenheugenis afgebroken en op den grond naast den romp liggende hoofd van het krijgersbeeld — fig. 19 v. d. Hoop [5]) — verderop langs denzelfden

---

[1]) Vgl. V. D. HOOP, *o. c.*, blz. 13 bovenaan.

[2]) Aangeteekend zij dat in de onderafdeeling Lematang Oeloe tevoren nimmer aan *die* zijde der Lematangrivier eenig megalithisch overblijfsel werd aangetroffen noch bekend is. De vondst werd bij schrijven van den Controleur van Lematang Oeloe ddo. 19 October 1933 No. 10630/25 aan den Directeur van Onderwijs en Eeredienst gemeld.

[3]) TOMBRINK fig. 6; WESTENENK fig. 26; V. D. HOOP *o. c.*, fig. 15 en blz. 15.

[4]) Uit een andere streek van onzen archipel, bewoond door eene steenhouwende bevolking bij uitnemendheid, n.l. het eiland Soemba, waarvan tallooze dolmen en graven de kenmerken dragen, is mij uit eigen aanschouwing een soortgelijke „opeenstapeling" van menschen- en dierenfiguren bekend, welke ook sterk aan zoo'n totempaal doen denken. Hier vormt deze bewerkte pilaar een onderdeel (staartstuk) van den deksteen van een steengraf (vide foto F, graf van een Oemboe of aanzienlijke te Praing Jawang, Landschap Rendeh, Oost-Soemba)

[5]) V. D. HOOP, *o. c.*, fig. 5, vgl. TOMBRINK blz. 23 onderaan; de door Van der Hoop als zoodanig herkende schets no. 9 van TOMBRINK is tenrechte die van de „Batoe Kintjir", V. D. HOOP, *o. c.*, fig. 20 t/m 22. WESTENENK vergeet dit beeld te vermelden.

weg staande, in 1932 nagenoeg onzichtbaar erop doen bevestigen (met 3 ijzeren bouten en bijgecementeerd). Overigens is het wel merkwaardig, dat dit hoofd niet het lot van vele andere afgebroken of afgeslagen beeldhoofden heeft gedeeld, namelijk niet spoorloos verdwenen is!

Een enkel woord zij hier nog bij aangeteekend met betrekking tot de beteekenis van dergelijke megalithische overblijfselen voor de autochthone bevolking.

Zooals ook Van der Hoop aanstipt [1]) bevindt zich in de doesoen Karang Dalam, vlak achter de phallus-achtig bewerkte menhir een z.g. roemah-dewa of roemah pojang. Het moet zeer zeker niet aan toevallige omstandigheden zijn toe te schrijven dat dit heilige voorouderhuisje, waarvan het strikt verboden is het aan te raken of binnen te gaan tenzij om te herstellen, in combinatie met dezen steen wordt aangetroffen. Mede wordt in herinnering gebracht het door Tombrink vermelde ten aanzien van het beeld langs den weg naar Tinggihari [2]), hetwelk een vrouwenfiguur zou voorstellen en voorheen „als offerplaats door onvruchtbare vrouwen werd vereerd, die hier kwamen offeren teneinde met kinderen gezegend te worden".

Op ± 50 m afstand hiervan, midden in het ladangterrein van zekeren Resatin, ligt een „lesoeng batoe" van den bekenden vorm [3]) met 4 gaten, zie afb. 5 (deze is niet door v. d. Hoop beschreven). Deze steen deed hier zeker *niet* als rijstblok dienst, zooals vele schrijvers veronderstellen; afgescheiden van het feit, dat de gaten in het meerendeel van dergelijke „lesoeng batoe" veel te klein zijn om als stampgat te worden gebezigd (bij elke stoot zou de padi eruit springen) wordt hierbij vermeld, dat deze steen bekend staat als „batoe pendjoeloeng", aangevende het aanvangspunt *midden* in het bouwveld voor de beplanting en later het afoogsten van de ladang. Als nader herkenningsteeken stond in het ladangjaar 1932 er vlak naast

---

[1]) V. D. HOOP, *o. c.*, blz. 4, fig. 4 en 5.

[2]) TOMBRINK blz. 23 bovenaan, fig. 7; V. D. HOOP, *o. c.*, fig. 17, 18; WESTENENK fig. 25.

[3]) Vgl. V. D. HOOP, *o. c.*, fig. 6.

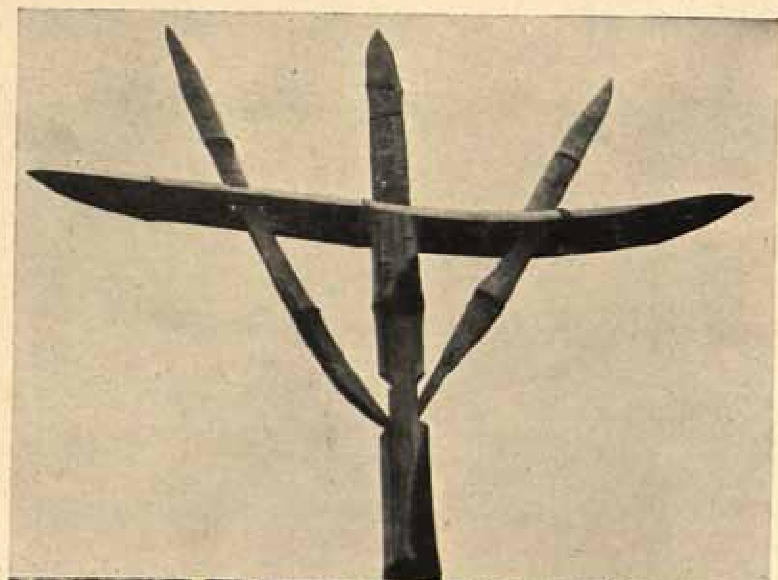
Foto E. K. T. Kaldasch.

3. „Lesoeng batoe" met „toenggoel pendjoeloeng" op een ladang langs den weg naar Tinggi Hari.

Foto C. W. Schüller.

4. Reconstructie van het beeld op afb. 2. Men ziet de achterpooten van een tijger op een karbouwenkop. Links naast het beeld ligt de kop van den tijger.

5. (*Boven*) *Uiteinde van den „toenggoel pendjoeloeng"*.
(*Foto E. K. T. Kaldasch*.
6. (*Beneden*) *De „lesoeng batoe"*.
(*Foto C. W. Schüller*).

een z.g. „toenggoel pendjoeloeng", een in drie punten aan het boveneinde uitloopende bamboe, welke punten door een stuk bamboe als een drietand uiteen werden gehouden. Is het nu al te onwaarschijnlijk te veronderstellen dat ook deze soort steen *niet* voor huishoudelijke doeleinden werd gebezigd doch ten rechte een offerblok was? Zie afb. 6 en 7.

Tenslotte zij betoogd, dat met betrekkelijk eenvoudige middelen alle dergelijke oudheden kunnen worden beschermd en zelfs geconserveerd: een eenvoudige omrastering doet al wonderen, terwijl men bij wijze van conserveermiddel het geheel periodiek zou kunnen insmeren met residu of zelfs met afgewerkte smeerolie, welke behalve als beschermende laag tegen weersinvloed, ook plantenvegetatie en vorming van mieren- en bijennesten zal tegengaan (een mooi voorbeeld geven hiervan de op deze wijze behandelde Engelsche steenen grafplaten uit de 17e eeuw in de vesting Marlborough te Benkoelen).

De legende van Lidah Pait, aan wien door de autochthone bevolking als regel het ontstaan van de verschillende megalithische beelden wordt toegeschreven en waarvan gelijksoortige overtuigingen bestaan ten aanzien van in steen veranderde menschen en dieren elders op Sumatra (Padangsche Bovenlanden) en Celebes [1]), vindt een equivalent in de legenden van de Dajaks van Boven Amandit, onderafdeeling Kandangan, afdeeling Hoeloe Soengai der Residentie Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo.

Terwijl mij de Lidah Pait-legende nog onbekend was, teekende ik in 1927 een soortgelijk verhaal op in bovenbedoelde streek, waarvan de held een zekere kepala Pitoe (de zevenhoofdige) was, die middels spuwen menschen en dieren in steen deed verkeeren [2]).

Benkoelen, December 1935.

---

[1]) vgl. v. D. HOOP, o. c., blz. 5 midden.

[2]) Vide *Tropisch Nederland* 1930 afl. 4 en 5: C. W. SCHÜLLER, *Eenige legenden uit de Dajakstreek der Boven-Amandit, Residentie Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo.*

De godsdienstige toestand in Voor-Indië onder Hollandsch bestuur

door

J. KLEYNTJENS S. J.

In de laatste jaren der 16de eeuw trachtten Hollanders, Engelschen en Franschen vasten voet te krijgen in Indië. Maar aan de eersten was het voorbehouden de Portugeezen voorgoed uit die streken te verdrijven en er zich voor langen tijd te vestigen.

In 1639 werd Goa geblokkeerd, in 1663 viel Cochin hun in handen, de tweede stad van beteekenis in Portugeesch Indië, dat 132 jaar onder Hollandsch bewind bleef. En weldra was geheel Voor-Indië in de macht der Oost-Indische Compagnie.

Een der eerste daden van de nieuwe bewindvoerders was steeds het verdrijven der Portugeesche priesters; de kerken werden leeggeplunderd en verwoest en alles wat nog aan Katholicisme kon doen denken, vernield. In Cochin b. v. werden alle kerken met den grond gelijk gemaakt, alleen de Franciscanen-kerk richtten zij in tot hun eigen godsdienstig gebruik. De Katholieken verlieten grootendeels de stad of werden moreel gedwongen het Calvinisme, ten minste uiterlijk, te omhelzen. Zoo ging het in de meeste streken, waar de vlag der Compagnie woei.

Van den godsdienstigen en moreelen toestand dezer gewesten in de eerste jaren na hun verovering door de Hollanders geeft ons een goed beeld een uitvoerig rapport uitgebracht door een Spaansch priester — die 8 jaren lang aldaar vertoefde — aan de Congregatie de Propaganda Fide te Rome. Het origineel berust in het Archief der Propaganda: Indie Orientali e Cina 1785-1787 riferite nei Congressi. Volumen 38.

Volgens het paspoort, door den commandant van Malabar, etc., verleend te Cochin 10 Februari 1674, dat op het einde van dit document staat, blijkt dat de samensteller van het rapport is een zekere Don Guiseppe Carmona, R. K. priester, geboortig van Sevilla, die 10 April 1673 met een Portugeesch schip van Manila kwam en later met een schip der Compagnie naar Perzië vertrok om zich naar zijn vaderland te begeven. Carmona was destijds, zooals hij zelf schrijft, op eigen kosten naar Oost-Indië vertrokken, om daar onder de christenen te werken. 8 jaren lang was hij er als missionaris werkzaam geweest en meende nu verplicht te zijn in een rapport aan de Congregatio de Propaganda Fide den ellendigen toestand dier Missie uiteen te zetten. Tevens geeft hij de middelen aan, die naar zijn meening kunnen aangewend worden om in dien toestand eenige verbetering te brengen. Daar hij geen Hollander of Portugees en ook geen Inlander is, kan hij beter, zooals hij zegt, zonder eenig vooroordeel schrijven over al deze streken, die onder het gezag der Compagnie staan.

Dit rapport, dat voor onze koloniale geschiedenis niet van belang ontbloot is, is in 8 punten onderverdeeld, waarvan wij hier in het kort den inhoud weergeven.

Wat aangaat taal, stijl en orthografie, blijkt genoegzaam dat het Italiaansch niet de moedertaal van den schrijver was; de al te groote fouten hebben wij in den tekst verbeterd. Tevens hebben wij boven de paragrafen in het Nederlandsch telkens den inhoud aangegeven, om het rapport overzichtelijker te maken.

In het eerste punt van zijn rapport zet de schrijver uiteen, hoe de Hollanders in de tweede helft der 17de eeuw meester geworden waren van bijna geheel Oost-Indië, dat zij met de hulp der Inlandsche vorsten op de Portugeezen veroverd hadden en waar zij factorijen stichtten langs de geheele kust, die door forten en oorlogsschepen beschermd werden. Slechts enkele kleinere gebieden behooren aan Denemarken en Engeland. De Inlandsche vorsten waagden het niet zich tegen de Compagnie te verzetten, uit vrees voor haar macht en rijkdom. En wanneer al eens

een of ander Inlandsch vorst in verzet kwam, dan werd zijn gebied òf aan een ander naburig machthebber gegeven òf wel het land door den oorlog verwoest, zooals de vorsten van Cochin en van Samudin moesten ondervinden. Niet alleen verdreef de Compagnie de Portugeezen, maar zij roeide tegelijk den Katholieken godsdienst uit, dien de Portugeesche missionarissen in deze streken gebracht hadden. De priesters werden verdreven, de kerken verwoest, ontheiligd de gewijde gouden vaten om er gouden munt uit te maken of ze te doen omsmelten als sieraden voor de vrouwen, zooals wij in het tweede punt vernemen.

Een beeldenstorm in optima forma had plaats. Alle Europeesche geestelijken moesten onder zware straffen deze streken verlaten en in de eerste plaats de Jesuiten. Zoo trof schrijver op Ceylon gemeenten aan, waar in geen 30 jaren meer een priester geweest was. Het gevolg was, dat velen tot het Calvinisme overgingen. De inlandsche priesters, die hier en daar nog aanwezig waren, eerzuchtig en onwetend, gaven door hun schandelijk gedrag aanleiding tot groote ergernis, zooals b.v. in Malakka en Cochin, zoodat dezen zelfs door het Kapittel van Goa gesuspendeerd werden.

De christengemeente van Serra (S. Thomas), aan wier hoofd een inlandsche bisschop, Mgr. Alexander de Campos [1]), stond, werd zwaar beproefd door het schisma en niet het minst door de Hollanders, die geen Europeesche missionarissen wilden dulden in Cochin. Daarbij kwam nog dat de Inlandsche priesters, „Cassanarii", door hun schandelijk gedrag een ergernis waren voor de Katholieken en slecht of in het geheel niet onderlegd in de gewijde wetenschappen. Ook het zwakke optreden van Mgr. Alexander de Campos gaf aanleiding tot vele misbruiken.

In het derde punt beschrijft Don Guiseppe Carmona de voor de Katholieken nadeelige gevolgen, die voortsproten van den kant van het Metropolitaan Kapittel te Goa. De

---

[1]) cf. JANN, *Kath. Missionen in Indiën, China und Japan* (Paderborn, 1915) p. 372 sqq. en GERMANN, *Kirche der Thomaschristen* (Gütersloh 1877).

Portugeesche Regeering, naijverig op haar vermeende jurisdictie, betwistte Rome het recht bisschoppen naar Indië te zenden, en liet alleen door het Metropolitaan Kapittel van Goa enkele bestuurders der bisdommen benoemen. Daaruit sproten ernstige nadeelen voort voor het geestelijk heil van het Katholicisme in die streken, welke nadeelen door den schrijver worden opgesomd.

De voortdurende twisten tusschen de gouverneurs en de missionarissen en de apostolische vicarissen en niet minder het optreden van den vice-koning en het Kapittel, die aan de Congregatie de Propaganda Fide het recht ontkenden missionarissen en apostolische vicarissen naar die streken te zenden, maakten de verwarring nog grooter. Daarenboven was het arbeidsveld zoo uitgestrekt, dat enkele ordegeestelijken onmogelijk ook maar eenigermate aan een behoorlijke missioneering konden denken; de Hollandsche gouverneurs hadden onder zware straffen aan de Inlandsche vorsten verboden Portugeesche of Europeesche priesters en nog minder Jesuiten, toe te laten in hun gebied, maar deze met geweld te verdrijven. Daarom dringt schrijver er bij de C. d. P. op aan, de noodige maatregelen te treffen om in deze nooden te voorzien en de christenen te hulp te komen.

In het 4de punt worden de groote nadeelen opgesomd voor de Katholieken in Indië, alsmede de beletselen voor den bloei der Katholieke Kerk aldaar.

Vooreerst de minachting, die de Europeanen hebben voor de Inlandsche bisschoppen, die zonder zich te storen aan de voorschriften van het Concilie van Trente, bij honderdtallen Inlandsche priesters wijden, die dikwijls geen roeping hebben, en, zonder de noodige vorming en ontwikkeling, een voorwerp van bespotting zijn voor de Hollanders en de overige Europeanen.

Een ander euvel was de verspreiding van kettersche boeken door enkele Portugeesche renegaten en met name van een catechismus, wat door de Compagnie heimelijk in de hand wordt gewerkt, waardoor tal van Katholieken afvallig geworden zijn. En van den kant van het Metro-

politaan-Kapittel te Goa of van het Officie der Inquisitie geschiedt niets daartegen, ofschoon deze propaganda reeds bijna 7 jaren duurt. Niet minder afkeurenswaardig is, dat de missionarissen zich met de politiek bemoeien en handel drijven, vooral in Cochin en Serra, wat velen een ergernis is.

Een groote ramp is eveneens dat de districten, die onder de jurisdictie staan van de verschillende apostolische vicarissen, zoo geweldig uitgestrekt zijn, dat zij onmogelijk op bepaalde tijden door de geestelijke overheid kunnen bezocht worden. Schrijver keurt het dan ook om vele redenen, die hij opsomt, ten zeerste af, dat Matteo, bisschop van Chrysopolis, wiens gebied zich reeds uitstrekt van Comorin tot aan de kust van Canara, zijn vicariaat nog verder wilde uitstrekken en hij dringt er bij de Congregatio de P.F. op aan, dit toch vooral te verhinderen en nauwkeurig de grenzen van dit vicariaat vast te stellen.

In het 5de punt zet de schrijver uiteen, hoe de geheele christenheid in Indië in drie klassen verdeeld is:

1e. De christenen, die langs de kusten wonen van Din (Dibus, Dvipa) tot Goa en onder de heerschappij der Portugeezen staan.

2e. De christenen, die wonen in de streken die aan de Hollanders onderworpen zijn en òf inboorlingen zijn òf gesproten uit huwelijken tusschen Portugeezen en inboorlingen.

De derde klasse is noch aan de Portugeezen noch aan de Hollanders onderworpen en woont veelal meer in het binnenland, zoo b. v. in het gebied van den Grootmogol of van den Koning van Narcinga.

In een volgend punt worden nu de middelen opgesomd, om met meer vrucht te werken onder de christenen, die onder Hollandsch bestuur staan of in die streken, waar met de Compagnie bevriende vorsten wonen; van de christenen, die in Portugeesch gebied wonen, wil schrijver hier niet spreken.

Vooreerst is het dan noodig, dat twee of drie bisschoppen, apostolische vicarissen en missionarissen verlof ontvangen van de Hollanders, dat naar hij meent, niet moeilijk te verkrijgen is, vooral door tusschenkomst van den Koning

van Spanje of den Keizer, op voorwaarde dat de geestelijken zich niet met de politiek bemoeien of met het bestuur van het land. Deze 2 of 3 bisschoppen moeten Europeanen of Spanjaarden zijn, in geen geval Inlanders, zooals Mgr. Alexander de Campos [1]), bisschop van Serra, of Matteo de Castro, bisschop van Chrysopolis [2]), waarvoor de Hollanders een zekere minachting hebben. Tevens zou aan Matteo de Castro, die oud en ziekelijk was, een coadjutor met recht van opvolging gegeven moeten worden, opdat na den dood van De Castro weer niet een neef van dezen door de Inlanders gekozen zou worden, wat opnieuw aanleiding tot een schisma kon geven [3]).

De paus zou een breve moeten zenden aan het Kapittel te Goa, dat onder strenge straffen zich verder zou moeten onthouden van de verkiezing van kerkelijke overheden.

Wat betreft de derde klasse, nl. de nieuwbekeerde christenen, voor dezen is het verkieslijker Inlandsche bisschoppen te benoemen, die de noodige bekwaamheid bezitten; dezen zijn meer geschikt dan de Europeanen, omdat zij meer vertrouwen wekken onder hun landgenooten, hun zeden, gewoonten en taal kennen; desnoods kunnen dan deze Inlandsche bisschoppen als suffragaan benoemd worden van Europeesche bisschoppen.

Dan worden in punt VII de noodzakelijke raadgevingen en middelen aangegeven om de christenen te bewaren en te doen bloeien. En in de eerste plaats wordt er op gewezen dat het noodig is om op goeden voet te staan met de Hollanders; daarom mag men nooit openlijk spreken of redetwisten over de secte der Calvinisten of zeggen, dat zij ketters zijn, maar men moet hen met groote onderscheiding en liefde behandelen, zoo zullen zij ook den Katholieken beter gezind zijn. De missionarissen krijgen den raad om Portugeesch te leeren, wat in Indië noodzakelijk is, en verder om te zorgen, dat de Inlanders geen kettersche boeken lezen, en wanneer zij geen Katholieke boeken hebben, al

---

[1]) JANN, *Kath. Missionen* p. 373 sqq. [2]) l. c. p. 374.
[3]) GERMANN, *Kirche der Thomaschristen* p. 495.

het mogelijke in het werk te stellen, om uit Rome Katholieke geschriften te krijgen. Zeer wenschelijk zou het zijn, dat de bisschoppen ten minste eenmaal in het jaar hun bisdom bezoeken en dat uit Rome een voorzichtig visitator met veel takt gezonden wordt om in al deze missies een visitatio canonica te verrichten. De Congregatio de P.F. zou een goed werk doen, als zij den gouverneur van Cochin-China, Hendrik van Reede, een dankschrijven met een geschenk zou doen toekomen voor al hetgeen hij voor de Katholieke missie in deze streken gedaan heeft, maar dit moet dan in het geheim gebeuren, daar het anders den gouverneur in moeilijkheden zou kunnen brengen. In het laatste hoofdstuk wordt nauwkeurig aangegeven langs welken weg de missionarissen het gemakkelijkst van Rome naar Indië kunnen komen, zelfs de afstanden tusschen de verschillende plaatsen worden genoteerd.

En tot besluit stelt de schrijver aan de Congregatio de P.F. een kerkelijke indeeling van Oost-Indië voor, met opgave, waar volgens zijn oordeel Europeesche bisschoppen of apostolische vicarissen en Inlandsche bisschoppen zouden moeten benoemd worden.

INFORMATIO DE MISERO STATU INDIARUM ORIENTALIUM SUB HOLLANDIS.

(f. 183). Informatione generale dello stato miserabile dell'India Orientale. Li rimedii per la sua reparatione, et aumento con la sua descrittione, e confini, dedicata all' Eminentissimo Prencipe il Sig. Cardinal Altieri, Prefetto della Sacra Congregatione de Propaganda Fide, et alla medesima Sacra Congregatione da un sacerdote prattico di quelle terre della natione Spagnuola.

Avvertimento.

Essendo di mestieri et obligo l'informare l'Eminenze Vostre Revme (Sacra prudentissima e zelosa Congregatione) dello stato e christianità dell' India Orientale, a che io a proprie spese sono venuto mosso dal zelo di Dio, et a prieghi di quei poveri christiani, et alcuni loro missionarii, subito m'occorse l'obligo, che havevo di trattare in ogni cosa verità per conseguir qualche lucro della mia fatiga; perche, come afferma Salomone, e per sua bocca lo Spirito Santo: Niun profitto conseguirà l'ingannatore bugiardo [1].

Quattro sono le raggioni, che mi obligano a seguire in tutto la verità, e queste medesime ad essere credute e non dubitare dello scritto. La prima, la propria reputatione, che si deve anteporre a tutte le ricchezze del mondo. Cosi lo senti l'imperatore Sigismondo [2], e ce lo commanda Dio nelle sacre lettere [3].

La seconda non pretender cosa alcuna per mezo di quest' informatione, che rare volte scriverà la verità, chi sarà mosso dall' ambitione; perche è proprietà humana attender più al proprio interesse, che alla propria reputatione [4].

---

[1]) Non inveniet fraudolentus lucrum. Prov. 12. 17.

[2]) Si ex duobus alterum me facere oportet, facilius rerum, quam famae iacturam subibo. Silv. in Com. de reb. Alphons. lib. 2.

[3]) Curam habe de bono nomine, hoc enim magis permanebit tibi, quam mille thesauri praetiosi et magni. Eccles. 41. 15.

[4]) Plerique enim magis lucrum appetunt homines, quam honorem. Arist. polit. lib. 6. cap. 4.

La terza, non esser nativo Indiano, ne Portoghese; perche questo attendendo alle glorie della sua natione, falsamente attribuisce il dominio di tutta l'India Orientale al suo re, pretendendo l'honore delle missioni, commissariati, e vicariati apostolici, per i Portoghesi, li quali non sono permessi dal vero padrone, che (lasciando a parte la raggione) è fortunato nel possesso [1]).

Quello (questo è l'Indiano) ricordevole dell' antico tratto del Portoghese, e mosso dalle presenti carezze dell' Olandese pretende tutti gl' honori ecclesiastici per li naturali, senz' avvertire il mancamento grande, che hanno di lettere e di costanza; onde gl'uni e gl'altri propongono molte raggioni e convenienze false, giudicando ogn'uno, che i suoi mancamenti sono virtù. Antico errore, come scrive Platone [2]).

La quarta, che non sono Olandese, ma bensi m'affligge il danno, che ha fatto, e fa con i suoi falsi dogmi alla christianità nuova di quelle parti; e finalmente nemici della nostra santa fede cattolica Romana: Caso, che senza lagrime non si può scrivere, o parlare [3]). Perloche come disinteressato in tutto, e mosso solamente dal zelo dell'anime, scriverò ciò, che (f. 184^{v}) ho visto e per lo spatio si otto anni ho sperimentato, ma non perciò (dirò con Pietro Gregorio) mi voglio usurpar' tant' auttorità, che autentichi le mie raggioni, bastami la licenza per scriverle, lasciando ogn' uno nel suo libero arbitrio, acciò m'impugni, mi dispreggi, e mi correga [4]).

Quid enim fortius desiderat anima, quam veritatem (S. August. tract. 26 in Joan.).

PUNTO I.
Si manifesta, che l'Olandese è padrone dell' India Orientale.

1. *De Hollanders meester van Oost-Indië.*

Havendo pigliato possesso la Compagnia d' Olanda nel regno di Banta, e fondato la città e fortezza chiamata Batabia, et assieme

[1]) Beatus qui possidet.

[2]) Nemo est cui sua mala non videantur optima. Plato.

[3]) Quis talia fando temperet a lacrymis.

[4]) Nec etiam talis sum, qui id mihi arrogare, aut tribuere debeam, ut velim, quae dicturus sum vel pro lege haberi, vel pro veris a repugnantibus censeri; sufficit enim si more consultantium sententiam meam sine cujusquam praejudicio aut alterius imminutione dixero, liberum relinquens, et potestatem emendandi et contemnendi. Pet. Greg. de rep. lib. I. cap. I. n. 3.

stando signoreggiata dall' isole Maluche con prospera fortuna, e maggior ricchezza, trattò d' entrar' a conquistare, e soggettar le terre più necessarie, e ricche dell' India Orientale; e così l'anno milleseicento trentadoi, essendo re di Portogallo, e dell' India Orientale il catholico re delle Spagne, col quale in quel tempo havevano guerra gl' Olandesi, circondorno per mare, e per terra le città di Malaca, porto, e fortezza assai principale nell' India Orientale, distante solamente dalla linea equinottiale dui gradi, e mezzo, e nel capo più australe dell' Oriente chiamato Sincapura, e distante da Banta e Batabia quattrocentocinquanta miglia di mare, città di gran commercio per darsi la mano il mare Indico e del Sur con suoi stretti, e per i nostri peccati in breve tempo la presero, e rimasero padroni assoluti di essa, della sua costa, e stretti; e doppo della famosa isola di Sumatra, restando con questa vittoria più arditi a proseguire la conquista, come ciò fecero consecutivamente, guadagnando una fortezza nel capo più australe della famosa isola di Seylan nominata Gale, distante da Malaca settecento ottanta miglia di mare, et in altezza di sei gradi.

2. *Nieuwe veroveringen.*

In questo tempo il duca di Braganza gran signore di Portogallo fu acclamato per re di quel regno, e dell'India Orientale, con la cui revolutione hebbe l'Olandese maggior commodità, e superiori forze per conquistar l'India tutta, stando certo, per una parte, ch'il re di Spagna non era ubbidito, e per l'altra, ch'il Portoghese non poteva soccorrerla, e così in puòchi giorni guadagnò alli Portoghesi nella medesima isola di Seylan, le fortezze di Jafanapatàn, et altre, tutte le quali sono capi di regni; e doppo fu entrando nella costa di Coromandel vicina dell'isola di Seylan, e li guadagnò Titicurino, Negapatanom et altre città, e porti nel regno di Biznaga, e provincia di Meliapor, o S. Tomasso.

3. *Bij hun veroveringen worden de Hollanders door de Inlandsche Vorsten gesteund.*

Vedendo i re naturali la possanza, forza, e ricchezza di questa natione gli furono dando maggior' ingresso, mano, e libertà nelle loro terre, che havevano conseguito i Portoghesi hora in alcune conquistandoli questa natione con presenti, e donativi, hora nell' altre con minaccie, e violenza; onde in breve tempo se n'andorno impadronendo, e si stabilirono. E nelli regni, che i

Portoghesi non havevano città ne castelli, conseguirono un luogo chiamato Fatorias, per trattare et haver commercio; perche per stabilire meglio l'ingresso, et impadronirsi dell' India l' Olandese giamai conquistò le terre, o presidio dei re naturali, bensi se gli propose amico perpetuo, difensore delle loro terre, patrocinatore de loro regni, e guisto giudice (184. f. 1°.) del loro jus contro i Portoghesi, e qualsivogl' altri Europei, con la qual traccia, dispositione, e ricchezza; dove non hanno gl' Olandesi città, o castello proprio, hanno queste fattorie, cioè, un palazzo grande, per venti o trenta Olandesi et un superiore di essi; permettendogli anche i re alcune pezze d'artigleria piccole per salvarsi, e salvar la mercantia, che hanno dentro, provenuta da quel regno, ò di altri circonvicini, e cosi si vede, che stanno hoggi nel regno di Macazar, Siano, Pegù, Bengala, Granmogor, Arabia felice, Persia, e molt' altri regni *).

4. *Gewapende macht der Hollanders.*

E non contenti già con le molte terre, e fattorie, che possedevano s'andorno accostando alla città di Goa, e s'impadronirono l'anno milleseicento settantadoi del capo di Cumurino situato in sette gradi, a dui terzi di altezza, distante da Seylan cinquecento miglia incirca, e di tutta la costa di Trambancor, e delle città di Caliculano, di Coulano, Caglete, e di Castello doppo nel mezo della costa di Malabar, s' impadronirono di Cangranor, Palipurto, e della famosa città di Cocino †), e subito di Cananor, et altre, e nella costa di Canara di Basalor, Mangalor, Honor, et altre; rimanendo cosi signori assoluti di tutta l'India Orientale con tanto potere, ricchezza, terre e vascelli, che par' impossibile moralmente parlando il potergli toglier' il possesso; se non guadagnando prima l' Olanda. E' vero però, ch' il re di Danimarca ha nella costa di Coromandel una città e porto. L' Inglesi un' altra nella detta costa, chiamata Madrastapatano, una fattoria nella costa di Canara, et in quella di Guzarate, o Cambaia, la città e porto di Bombaino data in dote dal re di Portogallo

---

*) Over deze veroveringen zie: *Gazetteer of the Malabar and Anjengo districts* I, p. 53 sqq. (Madras 1915).

†) *Gazetteer*, l. c. p. 405 sqq.; V. NAGAM AIYAR, *The Travancore State Manual* I (Trivandrum 1906), p. 306 sqq.; F. CH. DANVERS, *The Portuguese in India*. (London 1894) p. 339 sqq.; ACHYUTA MENON, *The Cochin State Manual* (Ernakulam 1911) p. 94 sqq.

alla regina d'Inghilterra. Li Portoghesi hanno solamente la città di Goa, e Ciaul, Bacaino, Damano, e Diu, che sono contadi vicini a Goa in distanza di duecento quaranta miglia nel regno di Guzarate, o Cambaia, e Deian. Il che tutto è niente in consideratione del molto, che possiedono gl' Olandesi, ch'è tutto il resto dell' India Orientale, e così ho visto io, et è publico, e notorio, che questa natione sola, come patrona assoluta di detta India, ha grosse armate, e grandi di venti, e trenta vascelli da quaranta, e cinquanta pezzi d'artigleria, oltre i vascelli grandi, e piccoli, che vanno da una parte all' altra, e da uni all' altri regni, soccorrendo le piazze, e facendo mercanzie, oltre anche i vascelli, che mandano all' Europa dal capo di Buona speranza, dove parimente sono puochi anni, che hanno fondata una città, et un fortissimo castello, et in altr' isole di quel mare per rifresco de vascelli, che vanno, e vengono a Olanda trovandosi per tutti molte volte nella città, e porto di Batabia metropoli della Compagnia, che ha questa natione nell' India Orientale, trecento, e più vascelli proprii.

5. *Rijkdom der Compagnie.*

La ricchezza, che col tratto, e contratto hanno nell' India è si grande, che non ardisco a sommarla, solamente potrò affermare, che in questi dui, o tre anni (184 f. 2) che hanno hauta guerra con Francia per non rischiar la mercantia, la tenevano si unita nell' India, eccedendo il di lei valore venti millioni, perche li garofani nell' isole Maluche, la noce moscata in Malaca e sua costa, la cannella nell' isola di Seilan, il pepe, e cardamomo nella costa di Malabar e Canara, et altre droghe, e spetie di meno valore tutto stà sotto il suo dominio, e di quello non sono padroni, per accordo, che hanno con li re, lo conseguiscono con molta facilità, come si vede la seta, e tessiture di Persia, le tele, et ogni sorte di bambace fino nel Granmogor; e queste medesime sorti tempestate, con diamanti, perle, e molt' altre ricchezze nella costa di Coromandel, e così tutto il più ricco, e migliore, che ha l'India Orientale, e suoi molti regni.

6. *De macht der Hollanders gevreesd door de Inlanders.*

Non solamente con le suddette cose si prova, che l'Olandese sia e debba chiamarsi padrone di tutta l'India Orientale, ma anche con la paura e soggettione, che gl' hanno tutti i re naturali di essa, l'uno per la forza delle sue arme, e l'altro per la possanza

della sua ricchezza, e cosi l'ubbidiscono in tutto, et osservano i suoi ordini senz' haver animo per opporsi, particularmente i re vicini, perche molte volte hanno sperimentato, che oprando il contrario gli toglie i regni ad uni, dandoli ad altri, o annichilandoli con la guerra, et impedimento di poter uscir al mare, e far commercio, perche tutte le città, porti, castelli, fattorie, et il di più che hanno gl' Olandesi o nella marina, o spiaggia del mare. Cosi si vidde, che ciò fece con il re legitimo di Cocino, togliendogli il regno, e dandolo ad uno dei suoi parenti, solamente, perche gl' era contrario, et amico de Portoghesi; e così parimente lo sperimentò il re Samurino, che benche non gli tolse il regno per essere stato traditore al Portoghese, et aggiutatolo a guadagnare Cranganor, contuttociò per una inubbidienza, gl' entrò nel regno, distruggendoli molti palmari, et obbligandolo a che con le mani giunte gli chiedesse perdono, e così se ne ritornò lasciando fortificado un castello nella medesima terra del etto re per poterlo da vicino castigare, se un' altra volta gli fosse disubidiente. Di questi esempii potrei contarne molte, bastando questi doi, acciò s' intenda, che naturali, gli sono tanto soggetti, che li commanda, come se fossero suoi servitori, et essi l' ubbidiscono per forza, o spontaneamente, come a signore assoluto di tutta l' India.

PUNTO II

Stato miserabile della christianità del India per l' ingresso dell' Olandese.

7. *Vervolging der Katholieken en beeldenstorm. Wetten tegen Katholieke priesters, voornamelijk tegen de Jesuiten.*

Per haver perso la natione Portoghese l' India Orientale non solo come sopra, (f. 184. 2[v]), ma anche Ormus nella Persia, Mascate nell' Arabia felice, et altre città in questo, et altri regni, et essersi impadronito, come si è detto di tutta essa la natione Olandese, ne segui lo stato miserabile di quella christianità, perchè non solamente l' Olandese gli guadagnò le terre, ma anche li scacciò da esse, e tutti li religiosi sacerdoti, e ministri ecclesiastici, distruggendo le chiese, e profannadole, tagliando le teste, e braccia alle sante immagini, o strascinandole per terra, fondendo i sacri vasi per moneta, et adorno delle loro donne, o servendosi di essi in usi profani, et in una parola oprando cose

si inique, e pronunciando bestemmie si horribili contro la nostra santa fede cattolica Romana, come si può concepire da Luterani, Calvinisti, Sagramentarii, Ateisti, Nestoriani, et altri simili heretici, perche di tutti dogmi si trovano in questa natione; benche in publico tutti devono seguitare quella di Calvino, e riformata, e non contenti di ciò per politica, et odio della nostra santa fede cattolica Romana stabiliriono per legge che in nessuna delle loro terre vi possano essere chiese nostre, ne sacerdoti, particularizando i Padri Gesuiti, ne nessun' altro Europeo sacerdote, o secolare, e specialmente della natione Portoghese, se non è di passaggio, obligando li re naturali loro amici, confederati, che osservassero con giuramento la medesima legge, o precetto della Compagni Olandese, lasciando cosi impedito il passo per le nuove conversioni, et alli già convertiti, e christiani sin dalla quarta, e quinta generatione per la predicatione de Portoghesi della loro fatiga, cura, e zelo, senza vescovi, senza chiese, senza sacerdoti, e senza qualsivogl' altro ministro ecclesiastico, o consolatione spirituale, trovandosi hoggi terre, e città senza che habbia hauto, ne visto in trent' anni un sacerdote Europeo, o naturale, come io lo posso affermare dell' isola di Ceilano, dove arrivato io, et un altro sacerdote Portoghese, che permisero entrasse, a mie preghiere, non dormissimo in cinque giorni, che ivi dimorassimo, necci lasciorno riposare quei poveri cristiani, circondandoci con lagrime, e richiedendoci di dì, e di notte, alcuni, che li battezzassimo i loro figlioli, altri, che li confessassimo, et altri, che li consigliassimo, e scrivessimo, come potrebbero salvarsi senz' haver sacerdoti, ne chi l'insegnasse, bensi molti sollecitatori, e ministri Olandesi per seguitar l'heresia di Calvino, come molti per comodità del corpo, e deficienca de sacerdoti l'han fatto perdendo l'anima in questa, et altre città, essendo puochi i Portoghesi, e senza numero i naturali.

8. *Onwetendheid en zedeloosheid der Inlandsche priesters.*

Altre terre vi sono, che benchè non hanno patita tanta miseria, la patiscono a mio parere maggiore, perche, benche hanno sacerdoti occulti, e si adunano ad udir messa a meza notte, e sono confessati, communicati, e battezzati i loro figlioli dalli detti sacerdoti, come per nascondersi è necessario, che siano sacerdoti naturali (f 184. 3.) del medemo colore, o natione, questi,

come ignorantissimi, ambitiosi, poco radicati nella fede, e senza timore di prelato, vescovo o vicario vivono si relassata e sacandalosamente, e sono si tiranni, et avidi, che solo si potrà intendere con di re, che vendono i sacramenti, e vivono nella legge, che vogliono, facendo più danno in quelli christiani con la loro presenza, che con l'assenza, che altri hanno di essi, cosi l'ho sperimentato, e visto nelle città di Malaca, e sua costa con dui sacerdoti di razza Canarina alli quali per notitie haute in occasione, che io stavo in questa città veniva a visitare e deporre un segreto governator ecclesiastico Portoghese chiamato il Reverendo Padre Antonio de Morais Sarmiento, che mandava il capitolo, sede vacante, di Goa, e doppo haverli con molta difficoltà, senza saper' il secreto, come a passaggiere, concesso, che sbarcasse per tre giorni, viste le molte denunciationi, e che in sì breve tempo non poteva rimediarvi, o porre altri sacerdoti in luogo di quelli pregò a me che vi stavo molto tempo, e per quello io volessi con licenza del governatore Olandese, che io gli componessi la causa, e gl' imponessi sotto scommunica un certo governo e modo di oprare, contentandosi con questo, e mandar' i processi a Goa, cosa certo da lagrimare.

9. *Ergernis door priesters in Cochin.*

Altre terre vi sono, come la città di Cocino, dove gl' Olandesi per loro commodità, et interesse permettono chiese publiche, et un sacerdote Portoghese dell' ordine di San Francesco, che solamente è durato di sei religiosi, a chi concessero licenza sin dal principio, e questo durarà solo sino la sua morte, il quale è tale, che l' hanno scommunicato i suoi prelati di Goa, et io denunciato al S. Officio dell' Inquisitione, ma non permettono verun altro Portoghese, ne alcun' altro Europeo sacerdote senza licenza particolare della Compagnia e del suo Conseglio, e cosi li sacerdoti, che hanno quelle chiese sono naturali, e di quel paese, chiamati Topazes, li quali non posson' ordinarsi, ne dir messa senza licenza del governatore, et ad istanza di quei christiani, ma che dirò io, che sono stato tra di loro un anno, della lor vita, e costume, lettere, e Chiese? Solamente dirò et affermarò, ciò che di essi mi disse un giorno il commendatore mio amico Hendrik Van Reede: *Reverendo Padre, che stima faremo noi altri della legge cattolico romana, vedendo questi sacerdoti di essa tant' igno-*

ranti, indecenti, et ambitiosi? Al che gli risposi: *Signore la Compagni ha questa colpa con non permettere sacerdoti Europei, o qualche prelato Europeo, che li governi.* Al che mi replicò: *In questo caso, meglio sarebbe, che non vi fossero, che permetter quelli che sono in dishonore della loro religione.*

10. *Thomas-christenen bedreigd door schisma en de Hollanders.*

Altre terre vi sono, com'è la Serra, christianità di S. Tomasso, dove hanno vescovo naturale, ch'è Monsignor D. Alessandro de Campos consagrato da Monsignor de Sebastiani vescovo hoggi di città di Castello, et hanno molti sacerdoti naturali e (f. 184. 3 v) un coadiutore del vescovo, e missionario apostolico Carmelitano Scalzo, e da puochi mesi in quà mandò altri quattro questa Sacra Congregatione, che incontrandoli io in Venetia, gli diedi molt'avvisi necessarii, et una lettera di raccommandatione per quel governatore di Cocino mio amico: ma abbenche questi christiani della Serra sono più soccorsi, non lasciano però di patire molto per parte del scisma, già (a Dio gratie) meno fomentato per morte dell'arcidiacono, e suoi fautori scismatici: patiscono anche per parte dell'Olandesi, che non consentono l'ingresso in Cocino (dov'è forza assistere per molte cause, e dependenze) alli missionarii apostolici Europei, e coadiutori del vescovo, ne gli permettono lo stare nelle terre de loro re amici, e confederati dove sta la Serra, com'è constante in questa Sacra Congregatione, poiche il detto Carmelitano Scalzo missionario apostolico, e coadiutore del vescovo oprò puoco, o per meglio dire niente in sei anni, che vi stette in quella costa Malabar, sino che l'anno passato dal settentatre (permettendolo Dio) per mezo dell'amicitia, che io havevo col governatore di Cocino lo introdussi con gl'Olandesi, lo mettei nella città, feci, che la Compagnia gli dasse dei luoghi per chiese, gl'ottenni licenza in iscritto, che li re naturali non l'impedissero, ma l'aggiutassero in tutto, come a persona della medesima Compagnia Olandese, e con questo (siano rese gratie a Dio) si consegui, che il Monsignor, D. Alessandro lo stimasse, e temesse, e parimente i suoi sacerdoti, lasciandolo oprare, visitare e regger le chiese, e vescovo, le quali cose tutte prima di ciò non permettevano, ne acconsentivano la maggior parte de sacerdoti christiani, non solamente scismatici, ma nemeno, come vado dicendo, li cattolici Romani. Ma che passi,

che preghiere, che suppliche, che mezzi, che intercessioni, e che giuramenti mi costò? Tutte le quali cose ha scritte a Roma lo stesso Padre Missionario fra Matteo di San Giuseppe *).

11. *Onwetendheid en zedeloosheid der „Cassanarii" in de Serra. Alexander de Campos gebrekkig en ongeschikt.*

Parimente patisce questa christianità della Serra per causa delli più de loro sacerdoti, che chiamano Cassanarii; ignorantissimi, perche non studiano altra cosa, che la lingua caldea, o soriana, e questa è la sufficienza maggiore, o minore, secondo l'hanno appresa per ordinarsi, confessare, e predicare, senz' haver saputo, se voglia, il nome di teologia morale, o scholastica, i sensi della Sacra Scrittura, la filosofia naturale, e ciò che più rende ammiratione è, nemeno i precetti grammaticali cosi nella lingua latina, come nell' istessa, ch' imparano caldea; ambitiosi in tal grado, che prima si lasciaranno ammazzare, che spender' un fante, moneta picciola di quel paese: negligenti nel culto divino di tal maniera, che le migliori delle loro chiese non sono decenti, nemeno per cimenti, e finalmente tanto distratti nel loro officio, che più pare si ordinano per mercanti, che per haver cura dell' anime di quella christianità, la quale anco patisce per causa di Mons. D. Alessandro (f. 184.4.) de Campos suo vescovo, il quale in hoggi è decrepito, e benche di buona vita, e costumi si ignorante, come tutti gl' altri; Provasi con haver preteso in una occasione consagrare per vescovo l' archidiacono già morto, e capo dello scisma, parendogli che cosi lo riducerebbe; e non sarebbe stato, che un grandissimo errore, et ignoranza, pure con pretender adesso consagrare in vescovo un suo nipote per stabilire, e continuar i vescovi naturali, fondando la potestà nella Bolla Pontificia concessa a Mons. De Sebastiani dalla felice memoria di Papa Alessandro settimo per consagrere uno, o più vescovi in sua assenza, o in qualsivoglia altra necessità, come oprò, consagrando al detto monsignore nella perdita di Cocino, e sua espulsione, la qual Bolla Pontificia lasciò il detto Mons. de Sebastiani in potere di Mons. D. Alessandro, da che ne sono seguiti tutti quest'

---

*) cf. M. MÜLLBAUER, *Geschichte d. Kath. Missionen in O. Indien.* (München 1851) p. 310. sqq. Een der beste boeken, die over de missies in O. Indië geschreven zijn.

inconvenienti, e ne seguiranno altri maggiori nella sua morte, se questa Sacra Congregatione non previene presto il rimedio, mandando un'altro vescovo Europeo consagrato, et amico degl'Olandesi con titolo di coadiutore missionario, o vicario apostolico con la successione secreta di quel vescovato per morte del detto vescovo.

PUNTO III
Danni che patisce quella christianità per causa del Capitolo Metropolitano di Goa.

12. *De Portugeesche regeering betwist Rome de macht om bisschoppen naar Indië te zenden.*

E' si zelosa la natione Portoghese di quello giudica essere la sua giurisdittione, e potestà, quanto habbiamo visto in acclamare re della sua natione, e negare il jus al cattolico re di Spagna, che la possedeva. Onde non causarà ammiratione, che havendo questa natione il jus di quell'India per sua conquista, e fatiga, neghi anche la potestà alla chiesa per mandar vescovi, e missionarii ad essa, di che già sono dispossessati, volendo piutosto, che quelli poveri christiani sian privi di questo bene, che conceder' il non haver potestà per remediarli, benche falsamente l'affermano, e procurano con mezzi impossibili, et inefficaci,. Vedesi chiaramente questo, eligendo sino il presente giorno, il Capitolo di Goa, come metropolitano di tutta l'India Orientale, alcuni governatori delli vescovati persi, come sono quello di Malaca, S. Tomasso, Cocino, e non so che altri, li quali, o se ne stanno in Goa, o vanno nascosti, et occulti in detti vescovati, operando in una, e nell'altra parte si impossibilitatemente, ch'è più il danno, che il profitto, che conseguiscono.

13. *D. Sebastiano de Aguiar Vasconcellos.*

Il primo, perche standosene in Goa non remediano cosa alcuna, ne la possono remediare con lettere, patendo quella christianità molte necessità (f. 184. 4^{v}) spirituali, come si può intendere; stando in mano de mercenarii, e senza soccorso ne aggiuto di pastori che la difendano. Il secondo perche uscendo publicamente fuori di Goa non l'ammettono gl'Olandesi, com'essi medemi l'hanno sperimentato, et io ho visto in Cocino, e Malaca. Il terzo perche subdelegando la commissione ad altri, o sono Portoghesi, o naturali: se Portoghesi hanno lo stesso inconveniente; se naturali

un'altro maggiore, perche questi, come sono di naturalezza poveri sono anche ambitiosi, e compongono le cose conforme i donativi, e presenti, e sempre a favore de suoi; raro sarà quello, che ciò cosi non faccia. Il quarto perche nascondendosi in detti vescovati hanno di bisogno di più tempo per guardarsi, che per attender al loro officio, come l'ho inteso dal governatore di S. Tomasso, et anco visto nel governatore di Cocino, che assiste in Cuilano, e un subdelegato nel distretto di Cocino, che non habitano in parte certa un mese per timore degl' Olandesi, e furti de gentili. In quinto perche quelli che più possono aggiutati da qualche re gentile, che li favorisce secretamente non sono ubbiditi dalli sacerdoti naturali ne dalli christiani, vedendo, che non hanno licenza dall' Olandese, anzi li minacciano, che li scuopriranno; molte volte sono stato io consultato dal subdelegato di Cocino chiamato il Reverendo Sebastiano de Aguiar Vasconcelos (già canonico del detto Cocino) in questo caso, acciò lo rimediassi per ma, o di quel governatore Olandese mio amico, mai però si consegui l'effetto, perche mi rispondeva, che essendo posti questi sacerdoti naturali in quelle chiese dalla Compagnia, non poteva levarli senza mettervi altri di sua sodisfattione, e che per lo spatio di quattro anni haveva sperimentato, che tutti erano un' istessa cosa, e che cosi già era stracco, e non tornarebbe a levar' alcuno se non che acciò io m' incaricassi di tutte le chiese del suo governo, il che mai ho voluto accettare, benche me lo supplicavano con lagrime i chrisitani; E con caricarmi la coscienza, e promettermi licenza per quest' effetto del Capitolo di Goa il sopradetto subdelegato e canonico Sebastiano de Aguiar, giudicando io sarebbe di maggior gloria di Dio venir' a Roma, e dar' avviso generale di tutta quella christianità, e doppo (come m'offerisco) ritornare dove mi manderà questa Sacra Congregatione.

14. *Oneenigheid tusschen Regeering en missionarissen en Apostolische vicarissen.*

Il sesto perche valendosi delle scommuniche turbano senza profitto la christianità, come l'ho sperimentato nel vescovato di Malaca, che havendomi ordinato (come s'è detto) il suo governatore, scrivessi un governo, che osservassero sotto pena di scommunica, quelli doi sacerdoti Canarini, doppo di haverlo io oprato, e rimasto tra di loro venti giorni, venivano da me quelli

christiani con mille scrupoli, et alcuni non volevano udire le loro messe, et altri (f 184.5) di confessarsi con essi, dicendo, ch' erano incorsi in detta scommunica, perche non osservavano il governo imposto. Il settimo, perche è grandissima la contradittione, la lite, e confusione, che interviene tra essi, e li missionarii, o vicarii apostolici, che manda questa Sacra Congregatione, perche questi con l' auttorità apostolica, e Brevi pontificii si burlano dell' auttorità de governatori, e di più sapendo, che le loro elettioni non sono tanto canoniche, come dovevano esser, o già per le partialità del medemo capitolo metropolitano, o già per una supposta potestà di alcuni, che sendo canonici nelli vescovati persi, dicono, che gli permane sinche tutti muoiano, come succede hoggi in Cocino senz' allegare, ne haver' altro jus. Essi (detti governatori) pensando esser giudici ordinarii, publicano, che l' auttorità e fontioni delli missionarii, e vicarii apostolici son' invalide, e cosi cammina in partialità la christianità, et in vece di aumentarsi si distrugge, aggiustandosi solamente con dare la loro licenza, permissione, o facoltà il governatore ecclesiastico al vicario, o missionario apostolico, così lo sperimentai nel vescovato di Cocino col suo governatore, N. Diaz, e col commissario apostolico fra Matteo di S. Giuseppe, soggettione assai puoco honesta per il decoro, che hanno li ministri di questa Sacra Congregatione. Parimente ho inteso, che sono passati questi rumori con Mons. D. Alessandro de Campos vescovo della Serra, et il sopradetto governatore, che benche sono distinte le giurisdittioni, per esser tanto vicini s' incontrano giornalmente, e più perche li sudditi di uno dimorano nella terra dell' altro, e quelli di questa, in quella di quello; solamente giudicano per necessarii li missionarii apostolici per le dispense, e per questo solo li cercano, li pregano, e li approvano.

15. *Men ontzegt aan de Congr. d. P. F. de macht missionarissen naar Indië te zenden.*

L' ottavo perche succede lo stesso, et anco con maggior scandalo, et inconveniente tra questi vicarii, e missionarii apostolici, e tra li missionarii posti dal re di Portogallo, e suoi viceré. Cosi l' ho inteso dalli Padri della compagnia di Gesù, con Mons. D. Custodio de Pinno *) in Bicolino, molto maggiori furono quelli,

---

*) Custodius, de Custodio de Pinho, 30 April 1668 benoemd tot op-

che pati Mons. vescovo di Grisopoli col capitolo di Goa, e li medesimi Padri Gesuiti, come lo sà questa Sacra Congregatione, e lo publica l'istesso Monsignore, e succederà con Monsignore suo nipote, che vuol mandare, se non sarà a parte, o distretto competente, come assegnarò. Il nono perche con questi governadori pretende il Capitolo Metropolitano, et il vicerè di Goa, difendere, che non ha potestà alcuna la Sacra Congregatione di propaganda fide per mandare missionarii vicarii apostolici, o vescovi all'India Orientale, perche dicono, che nelli distretti delli governatori ecclesiastici, e dell'arcivescovato di Goa s'include tutta l'India Orientale, e che con detti governatori, e loro dispositioni hanno rimediato la christianità acquistata, e rimediano la nuova, che può provenire dalle conversioni, mandando missionarii Gesuiti, Francescani, Domenicani, et altri, come si vede in Bicolino, et altre terre del Granmogor, e in Malacate terra di Malabar in Trambancor in capo di Cumurin, e Pescheria della (f. 184 5v) costa di Coromandel, in Bengala, in Siano, in Pegù, nell'isole di Timor e Solor, et in altre parti; il che, benche non lo niego, è necessario distinguerlo, e così dico, che le parti, che assegnano come uno, o doi sacerdoti, sono più accommodate per il profitto, et interesse di detti missionarii, che della santa propagatione (io non parlo con passione; perche a tutti sono debitore) ma dicalo, o lo sperimenti quello che vorrà, in Bicolino, nella costa di Tranbancor, nella Peschiera di perle, nella costa di Coromandel, in Siano ecc. di dove, quando ritornano a Goa li detti religiosi, o vengono carichi d'oro, o di gioie, o di perle, e s'interrroghino costoro, quant'anime hanno convertite. Vi sarà alcuno veridico missionario, ma chi è questo, e lo lodaremo.

16. *Te weinig missionarissen voor het uitgestrekte gebied.*

Oltre questo, e concesso, che tutti operaranno santissimamente, che può oprare, o che tempo havrà uno o doi religiosi missionarii, per insegnare, confessare, celebrar messa, sepelire, sposare, et haver cura dell'anime di mille, e più christiani conforme la terra dove sta? et assieme di convertire l'infiniti infedeli del suo distretto, hora rifiutando i loro errori, hora convincendo

volger van de Castros, vroeger Brahmaan van het eiland Salsette bij Goa. Hij trad in de Congregatie der Oratorianen en studeerde later aan de Propaganda te Rome.

le loro idolatrie, hora proponendoli la loro cecità, hora riprovando l'heresie degl'Olandesi con i quali trattano, hora comprovando la purità della nostra santa fede catholica Romana, hora finalmente catechizando, battezzando, e confermando li nuovi convertiti? Anche S. Paolo maestro della predicatione apostolica non era sufficiente per se solo; e così ciò che egli piantava, Apollo allagava, e l'aumento Dio lo dava.

17. *Europeesche missionarissen, vooral Jesuiten, verdreven door de Compagnie.*

Il decimo, et ultimo, che questi sudetti missionarii, che stanno per parte del re di Portogallo non sono fermi nelle parti dove assistono, perche le più sono soggette all'Olandese, o suoi regni vicini, e confederati, che quando gl'Olandesi hanno notitia della sua assistenza, per se, o per li re amici, li scacciano, e cosi il frutto, che possono haver conseguito, facilmente si perde, restando i christiani, e li nuovi convertiti senza chi l' insegni, o li radichi nella christianità; questo si vede ad ogni passo, in ciò, che operano li detti missionarii, e di quelli io conosco, et ho visti nelle parti di Malabar, Trambancor, Titicurin, e del di più rimanente della costa di Coromandel, so di certo, che o dureranno puoco, o sono già scacciati dalli detti luoghi; perchè l'anno mille seicento settantatre rilassò il governatore di Cocino, che parimente è assoluto di tutta la costa di Malabar e Canarà un mandato espresso alli re naturali, o regidori (che è lo stesso, che potentati, o vicere) accioche scacciassero li detti Padri, el alcuni Portoghesi, che stavano nelle loro terre, osservando il giuramento che havevano fatto con la Compagnia di non permettere verun Portoghese secolare, o sacerdote, particolarmente Padre Gesuita, ne qualsivogl'altro (f. 184. 6.) Europeo, e che non oprandolo così, trovandosi sbrigato, entrarebbe nelle loro terre tagliandole, e distruggendole, sino a scacciarli. Quest'ordine fu dato al regitore di Malacate, dovo vicino della montagna vi stanno due o tre Padri Gesuiti, li quali s'impiegano in insegnare la lingua soriana, o caldea alli Ciumaci christiani di S. Tomasso, et amministrare ad alcuni banditi Portoghesi e naturali, che ivi si sono aggregati col favore del detto regitore. Questo medesimo ordine fu ingionto al re di Porca, et altri; onde concludendo questa materia, dico, che l'esperienza mi ha insegnato il grandissimo

danno, che per parte del capitolo metropolitano, e vicere di Goa fanno li governatori ecclesiastici in quanto alli christiani antichi sogetti all' Olandese, e li missionarii, che mandano per quelli che habitano in terra de gentili, e quelli, che di nuovo si convertono, di che non è poca parte quanto siano malvisti, e ricevuti hoggi nell' India Orientale li Portoghesi, cosi dalli naturali, come dall' Olandesi, onde rimane assoluto dominio, potestà, et obligò a questa Sacra Congregatione per provedere di opportuno rimedio, che senza grandissimo scrupolo non si può tralasciare.

PUNTO IV

Danni particolari, et inconvenienti grandissimi cosi per la christianità dell'India, come per il credito et aumento della nostra santa fede.

18. *Minachting der Europeanen voor Inlandsche bisschoppen.*

Ridotti questi danni succintamente al numero di sei sono come segue. Il primo li vescovi naturali, che ha mandati questa Sacra Congregatione, o per ordine pontificio sono stati consagrati nell' India Orientale; li quali da tutte le nationi Europee sono dispreggiati, perche, come li meriti non sono si sopranaturali, che eccedano gl' Europei, ne le loro lettere si grandi, che li confondano, si scandalizano del colore, parendogli, che perde tanta dignità in esso la sua stima, e gl' è duro riverire a quelli, che senza la dignità dispreggiano, particolarmente succede ciò, più, che in altre nationi, nelli Portoghesi, li quali sono assuefatti a trattar li naturali, come a loro schiavi, e gente immeritevole, e cosi, quando li vedono in dignità, benche sia falso, dicono, che furono, o descenderono da servitori più vili della lor casa, la qual dottrina hanno appreso li Olandesi, onde per questa parte, e particolarmente per esser heretici, li dispreggiano, et hanno occasione con essi di dispreggiar' il Sommo Pontefice, et altri prelati (f. 184. 6^{v}) superiori della nostra santa fede cattolica.

19. *Misbruiken bij de wijdingen.*

Questo danno, più è per la parte dell' Europei, che per quella delli detti vescovi naturali, anzi ancor loro dalla parte loro la caggionano in questo particolare; perche, o sia per essere trasportati dall' affetto naturale de suoi, patria, e colore, o sia perche quest' honore, e dignità mai manchi in essi, ordinano,

non decine, ne centinaia, ma migliaia de sacerdoti, senza osservar li statuti, et ordinationi del Santo Concilio Tridentino; E cosi si vedono hoggi tanti sacerdoti delli detti naturali della razza delli Bramani, Canarini, Topazi, e Casanarii, senza lettere, senza virtù, senza patrimonio, senza decenza, e senza gl'altri requisiti necessarii a tal dignità, che molte volte, come già ho scritto si scandalizano gl'Olandesi, e noi Europei ci vergogniamo, e con essi hanno occasione li detti Olandesi d'impedire gl'Europei; perche questi con loro lettere rifiutano i loro errori, e quelli senz'esse acconsentono a loro per conservarsi, et anco perche sanno li governatori, e predicanti (giache habbino da permettere sacerdoti della nostra santa fede cattolica) che detti naturali non ardiranno per difetto d'animo, e di lettere, convertire i suoi, ne terranno per sinceri li proprii, cioè quelli che publicamente vanno per le terre degl'Olandesi, che di quelli, che stanno occulti, già ho significato il non puoco danno, e di quelli, che habitano in terre de Portoghesi non minore lo caggionano; perche in essi propongono il metropolitano, e vicerė al re di Portogallo l'inconveniente, che è, che questa Sacra Congregatione metta la mano nelle sue terre, e vogliono piutosto favorire questo danno o con dimissorie, o con preghiere, per havere, con che opporsi alla Sacra Congregatione, che impedirlo con detti vescovi, et avvisarlo a Roma, acciò si rimedii.

20. *Onwetendheid der Inlandsche geestelijken.*

Il secondo danno concermente a questo, e la causa dalla quale ha l'origine è per mancamento de collegii, congregationi, seminarii, o maestri, che si applichino ad insegnare la latinità, filosofia, e qualche teologia morale alli naturali, per poter' almeno confessare, et amministrar li santi sacramenti; perche, dicendo, che alcuni delli detti naturali non sono capaci per sacerdoti e che il colore l'inhabilita, è falso, come l'esperienza l'ha manifestato, et io l'ho visto nei puochi, che si sono allevati in colleggi, et hanno studiato, e capito quello basta per dimostrare la loro capacità, et in quanto alla virtù pur'è falso; perche quelli, che si sono educati con buona dottrina, e documenti, benche gli resti qualche cosa d'avaritia, et ambitione, osservano la legge di Christo Nostro Signore, si bene, come alcuni Europei; E cosi per essere privi de maestri, che l'insegnino et addotrinino, è vero, che sta hoggi tutta

l' India piena d'ignoranti, et indecenti sacerdoti naturali, caggionando molt' inconvenienti, e danni alla (f. 184. 7.) christianità, discredito alla nostra santa madre chiesa, e fondamento per provare li contrarii la loro opinione, ma io provo la mia con quelli, che sono stati addottrinati et anco con interrogarli se gl' Europei nacquero santi, e teologi perfetti, perche se mi dicono, che no, e che ciò appresero nelle scuole: questo medesimo, dico io, che può succedere, se non a tutti, a molti delli naturali dell' India Orientale; perche nessun legno del monte per pulito, che sia a nasca potrà rappresentare una bella statua, et il più rozzo, e brutto, se tagliato lo seccano, lo lavorano, e puliscono, la formarà si bella, et ammirabile, quanto fosse la scienza, et eccellenza dell' artefice. Si sperimentan' hoggi più in particolare i danni, che fanno questi sacerdoti naturali per mancamento di dottrina, e studii, per caggione degl' heretici, con i quali habitano, o di quelli odono i loro falsi dogmi; li quali essi fondano nel litterale della Sacra Scrittura, et in non ammettere per canonici il primo, e secondo de Machabei, alcune epistole degl' Apostoli, et altri libri del Testamento vecchio tenendoli per incerti, per negare la potestà pontificia, l' adoratione delle sante immagini, il purgatorio, l' estrema untione, altri sacramenti ecc. e come li sacerdoti naturali non sanno i quattro sensi della Sacra Scrittura, ne la teologia ecclesiastica, ne determinationi della Chiesa, ne la sua potestà divina; se non si convincono, dubitano almeno negl' articoli della fede, per lo che, e per mancamento di timore a superiori, vivono si relassati, e poco preggiatori del loro stato ecclesiastico, che più paiono atheisti, che christiani, aggiongendo al tutto cupidigia, ambitione, et interesse.

21. *De Hollanders weigeren aan priesters het verblijf in Indië.*

Il terzo danno è lo stabilimento, e legge, che gl' Olandesi hanno posto, accioche nessun Europeo, o naturale sacerdote possa habitare nelle sua terre, o delli re naturali suoi amici, o confederati, senza sua licenza, o permissione; perche cosi hanno chiuse le porte alle conversioni de gentili, et alla consolatione de christiani, che habitano tra di loro, da che si origina, che li Portughesi assolutamente non possono dar soccorso a quella christianità, ne questa Sacra Congregatione lo potrà dare se non previene li remedii, che a suo luogo scriverò, e per non esser certi in questo punto, ne per l' una, ne per l' altra parte, si potranno

togliere l'inconvenienti, rimediar' i danni, propagar la fede, et ovviar' il discredito, che motivano i sacerdoti naturali; non senza misterio ho toccato questo punto, e postolo per uno dei danni particolari di quella christianità, perche sento nell' anima le molte spese, che sostiene questa Sacra Congregatione con mandar vescovi, vicarii, e missionarii apostolici, ardendo nel zelo di propagar la fede, e quel poco, che tutti servono per mancamento d' esperienza, e licenze necessarie de padroni della terra, dove vanno; E se alcuno mi dicesse, che per promulgar la fede di Christo, e per insegnarla (f. 184. 7^{V}) non sono necessarie simili licenze, poiche senz' esse l' insegnarono, promulgarono, e stabilirono gl' Apostoli, io gli risponderò, che pure gli detti Apostoli caminorno senza stipendio, o sussudio della Chiesa, anzi per precetto divino, *sine sacculo et sine pera*; però volere spendere il patrimonio della Chiesa senza frutto veruno, consumandolo solo in viaggiare, mangirare, vestire et andare da una ad altre parti, senza poter' oprare cosa alcuna nel servitio di Dio per mancamento di simili licenze, più li chiamarò io spregatori del patrimonio di S. Pietro, che promulgatori della confessione del detto Apostolo se alcuno lo facesse, o s' offerisse senza chieder il sossidio annuale, e spesa del viaggio o a proprie spese, o chiedendo limosina, stava bene la replica.

22. *Verspreiding van kettersche boeken door de Hollanders. Niemand bestrijdt deze boeken.*

Il quarto danno et inconveniente grandissimo per la propagatione della fede e credito della nostra Santa Madre Chiesa, è, alcuni quattro, o cinque libri, che si sono stampati in lingua portoghesa, da alcuni Portoghesi renegati, che seguono la setta di Calvino, o riformata, e particolarmente un catechismo, o dottrina christiana, et un altro libro in che si difende la detta setta, con molti luoghi della Sacra Scrittura a modo loro intesi, et in che riprova le cerimonie, e riti della nostra santa madre chiesa, la potestà pontificia, et altre cose si inique, che ho hauto scrupolo diudirle, per non haver licenza di leggere detti libri heretici, o rifiutarli, e cosi non posso particolarizarlo più, oltre che quando l' ho udito leggere, non havevo intenzione di venir a Roma, e doppo il padrone del libro non me lo volse dare, che era quel Padre Francescano Portoghese, che come ho detto sta in Cocino,

e dinunciato al Sant' Officio di Goa. L' autore del libro, e gl' altri, stanno nella città di Batabia per predicante, e difensore della setta calvinista per ordine della medema Compagnia Olandese, il quale, com' è Portoghese, e scrive nel suo idioma, e quei christiani non stanno ben radicati nella fede, è notabilissimo il danno, che ha fatto, cosi a grandi, come à piccoli, perche per una parte questi libri, e per l' altra li donativi degl' Olandesi hanno caggionato l' apostatare un' infinità de naturali, e non puochi de Portoghesi, a tutti li quali sostenta la Compagnia.

Ho ammirato in questo punto, che preggiandosi i Portoghesi si zelosi, e procuratori di quella christianità, non vi sia stato alcuno in Goa, che li rifiuti, o per parte del capitolo metropolitano, o per commandamento del Santo Officio dell' Inquisitione; se non è che sin' hora non è pervenuto a sua notitia, essendo sei, o sette anni, che si sono stampati, e corrono per tutta l' India Orientale; Da che si potrà argomentare, quanto puoco servono li governatori ecclesiastici, et altri missionarii, che pongono da parte loro, et anco quanto puoco sanno, quelli che manda questa Sacra Congregatione se non hanno licenza dell' Olandese per entrare ne suoi distretti, dove trovano queste notitie, et altre maggiori di che poter' avvisare, acciò si remedii in Roma.

23. *Missionarissen bemoeien zich met de politiek en drijven handel tot ergernis der christenen.*

Il quinto a mio parere non meno nocivo è, che li missionarii s' intromettano in cose politiche, et essercitino ufficii più proprii de secolari, che d' ecclesiastici, e di questi, quelli, che non competono a missionarii apostolici; perchè di che profitto è alla propagatione della fede, et alla sua Sacra Congegatione (cioè di quelli, che manda) che scrivano, e spendano il tempo di molti mesi, et anche anni, in libri di medicina, et in dissegni, o pitture delle radiche, alberi, piante, et altre cose medicinali dell' India Orientale, e che li tali libri si consegnino agl' Olandesi per stamparli, e valersi del loro utile? et il dire, che questo è necessario, per introdursi, e conservarsi tra gli Olandesi è falsissimo; perchè con ciò non hebbe licenza in sei anni il Padre fr. Mattheo di S. Giuseppe Carmelitano Scalzo, per poter' entrare in Cocino, ò passar' alla Serra quando conveniva consegliare il suo vescovo, opporsi allo scisma, e dottrinare visitando li

Cassanarii, e doppo haver' ottenuta la licenza, et esser introdotto era di meno utile; perchè solo con una prudente politica, e dimostratione di schiettezza, et amore verso di loro, si può vivere, et habitare, e se ne può conservare un missionario tra gl' Olandesi. Quest' è in quanto alla missione di Cocino e Serra; che in quanto alla missione di Persia ho visto anche con gran scandalo delli puochi christiani, che ivi ridiedono, e delli scismatici Armeni, et anco degl' altri missionarii, un missionario tanto intromesso, et occupato nelli negotii, dependenze, aumenti, e mercantie de secolari, che non si parlava in Siras ne Haspahan di altro, che di questo missionario, e parimente, che vendendo orloggi in detta città di Haspahan e vino (in altra parte dove era stato superiore), si faceva più mercante, che religioso, e missionario, e ben si vede, che questo non è competente, non dico io a' missionarii, ma nemeno a' religiosi astratti da tutte le cose secolari, conforme i statuti delle loro religioni, benchè dovessero star' otiosi, e non haver' altre occupationi del servigio di Dio, e propagatione della fede cattolica; i proprii religiosi zelosi del servigio di Dio mi pregorno in Haspahan, che dessi ragguaglio di ciò in Roma, e così lo faccio, avvisando questa Sacra Congregatione.

Mi hanno parimente chiesto molti zelanti religiosi, che avvisi d' un altro missionario, che sta in Surrat, al quale alcuni fanno da venti, altri da quaranta, et altri da centomila scudi di tratto, e contratto: io non posso sapere la certezza, perchè non sono pervenuto là; ma potrei affermare, che questa è la voce, e fama publica, e che l'esempio che dà in questo particolare non è troppo buono, anzi assai scandaloso, e bisognoso di rimedio per concorrere in quel porto tutte le nationi del mondo, sì de cattolici, come d' heretici, Maumettani, e gentili; il che tutto, e forsi maggiori danni sperimentarà quello a chi mandarà visitare generalmente tutte (f. 184. 8^{v}) le missioni dell' Oriente, e l' India questa Sacra Congregatione, di che non di puoca necessità, e rimedio vi è di bisogno, che io, che non ho questa commissione parerà male l'assegnare i soggetti, o dilatarmi più in questo punto.

24. *De bisdommen zijn te uitgestrekt voor een goed bestuur. Toch wil de bisschop van Chrysopolis zijn district nog uitbreiden.*

Il sesto danno è li termini, e distretti grandi, che portano li vicarii apostolici tanto impossibilitati ad haver cura al loro

rimedio, quanto di poterli camminare, e visitare, quando la necessità lo chiede, e per questo non si può dar la commissione per regni, perchè alcuni sono tanto grandi, come quello del Granmogor, che includono solamente di costa più di seicento miglia, e si deve andare per mare più di novecento per altre sue giurisdittioni, che ha in Bengala, et altri regni sono si piccoli, e diminuti, che non gl'è sufficiente, se hanno zelo alla propagatione. Manifestasi chiaramente in Monsignor Don Custodio de Pinno, il quale per haver la vicaria in tutto il distretto del Granmogor, et essere si distante Bengala da dove risiede (que è Bicolino) non ha rimediato, ne può rimediare ciò che in detta Bengala passa con alcuni scandalosi religiosi posti dal metropolitano di Goa, nè può stendersi per se, o per missionarii nella decima parte del regno; oltre di che gli serve si dilatata commissione, se tandem stanno uno, e molt'anni in un luogo solo, o per assistere all'altre parti delli suoi vicariati; da che potremo argomentare, che la pretenzione di dilatati distretti, o è per fantasia, e vanità, o per haver più commodità dove siegler' (?) un luogo solo. Non solamente per le cose sopra dette rappresentò a questa Sacra Congregatione questi danni, ma anche per quello può succedere in avvenire, e più hoggi che ho notitia, che Monsignor D. Matteo vescovo di Grisopoli pretende per un Monsignore suo nipote *), che il distretto del suo vicariato apostolico sia dal capo di Comurin sino li confini della costa di Canara, oltre altri regni, che include nel medesimo capo, che a solo essi non potrà assistere un vicario apostolico, e lasciando da parte la grandezza, e copiosità del distretto, devo rappresentare in coscienza l'inconveniente, particolarmente in quanto al distretto della costa Malabar, e Canara salvando sempre, et in tutto, il rispetto, che si defe a questa Sacra Congregatione, non havendo altro motivo, che dar'a conoscere chiaramente ciò che ho scritto di sopra, e che l'instanza fatta da Mons. di Grisopoli puol' essere di moltissimo danno, et inconveniente.

25. *Wat voortkomt uit een zekere eerzucht.*

Per sei raggioni può succeder questo, chè benchè tutte esse si trovaranno in questa informatione, ho voluto coadunarle in questo luogo per quanto sono necessarie in questo caso. La

*) cf. JANN, l. c. p. 374 sqq.

prima per esser l' instanza appassionata, cosi potemo chiamare quello a chi costandoli il contrario, afferma altra cosa, e che consti a Mons. di Grisopoli, apparisce da altre informationi sue antecedenti, e quanto fu male visto nell' (f. 184. 9.) India; oltre che, essendosi offerte molte occasioni per andare per missionario Mons. Don Tommaso all' istessa India, si è scusato con la contradittione, che può trovare, e che sà hebbe Monsignore suo zio, poichè si è ritirato a quest' alma cittá sin dall' anno mille seicento cinquantasette per le liti, e contradittioni grandi che hebbe col capitolo metropolitano di Goa, e con molti Portoghesi, solamente per esser naturale, et a me diverse volte l' ha affermato Mons. di Grisopoli, benchè io lo sappi molto bene; dunque, se per missionario gli consta questo, e si trovano quest' inconvenienti, come per vescovo, e vicario apostolico, et in mezo della maggior contradittione ha instato, proposto, et informato ciò che ha conseguito, dunque qualche passione lo muove, dunque l' instanza è appassionata.

26. *Maar ook onmogelijk is.*

La seconda, per esser impossibilitata la sua essecutione dal capo de Cumurito sino il fine della costa di Canara, perchè se è stato ciò per Mons. di Grisopoli, et è per Monsig. di Hierapolis per sola causa de Portoghesi, e del capitolo metropolitano, molto più lo stesso sarà per Mons. D. Tomasso, nel di cui distretto del suo vicariato si trova un governatore ecclesiastico per il metropolitano di Goa, un suo subdelegato, alcuni missionarii, o dottrinarii Gesuiti, hora in alcune, et hora in altre parti del detto ristretto, come quelli, che si nascondono dall' Olandese, che ha il totale, principale, et assoluto dominio in quella parte, che è un altro maggior' contrario delli vescovi naturali, et il più potente, e più difficoltoso da sfuggirsi, perche tutti li regni, che nomina a sua istanza, come Cocino, Samurino, Cananor, Mangalor, Honor, Cranganor ecc. stanno sotto l' Olandese, e stanno situati nelle spiaggie del mare, laonde, se con meno avversarii, e meno potenti è stato impossibilitato per questi Monsignori naturali, dunque più lo sarà havendo altri avversarii maggiori; dunque sarà impossibile la sua esecutione per mano di Monsig. Don Tomasso.

27. *Daardoor komt hij in strijd met de Congreg. de P. F.*

La terza perchè è contro l' aumento della nostra santa fede, si in questo distretto, come in qualsivogl' altro che vi sia d' Euro-

pei; perchè essendo obligo delli vicarii apostolici assistere a' loro distretti, vedendosi impossibilitato, o impedito, e per questa raggione obligato a ritirarsi in qualche luogo secreto, o distante, vorrà mandare qualche sacerdote naturale con una, o più copie della sua potestà, le quali viste, altri vorranno ubbidirlo, e difenderlo, et altri opporsesegli, e negargli l' ubbidienza, e più la natione Malabar, che tra tutte quelle dell' Oriente è la più mutabile, incostante, e seditiosa, e cosi si originaranno liti, scandali, e scisme con altri simili inconvenienti, dunque in vece d'aumentare la christianità si diminuirà: dunque sarà contro l' aumento della santa fede cattolica.

28. *Het is tegen den eerbied, aan den H. Stoel verschuldigd.*

La quarta, perchè sarà contro l'honore e rispetto dovuto a Sua Santità, et a questa Sacra Congregatione; perchè non vi è cosa, che più l' inciti, e provochi li (f. 184.9ᵛ) Portoghesi l'opporsi alla Sacra Congregatione con opere, e parole insolentissime, come vedere, e sapere, che manda vescovi, e vicarii apostolici naturali vicini alle loro terre, e suoi vescovati, benchè siano in altro dominio, poichè se anco odiano altri Europei prudenti, amici, dotti, e santi, come gli compiacerà li naturali, che tengono per nemici, imprudenti, ignoranti, e servitori, o schiavi di sua casa e se, per gl' Europei informo questa Sacra Congregatione, che si ottenga licenza della Compagnia Olandese, o si cerchino nel mentre quelli, che hanno la di lei licenza et amicitia, che dirò di Mons. D. Tomasso, che nè ha licenza, nè amicitia, e per esser naturale sarà, come dal Portoghese abbattuto, e dispreggiato molto più dall' Olandese: Dunque per esser naturale, e mandato alla tal parte sarà meno ubbidito, e stimato: dunque sarà contro l'honore, decoro, e rispetto dovuto a Sua Santità, et a questa Sacra Congregatione.

29. *De bisschop van S. Thomas verliest zijn christenheid.*

La quinta, perchè sarà caggione, che si perda tutta quella christianità ch' è la maggiore dell' India, et alla quale solo permette l' Olandese, chiese, e sacerdoti, perchè aggiutata e difesa dal governatore di Cocini, Hendrik Van Reede, che è di tutti li regni assegnati a Mons. D. Tomasso, e con la potestà assoluta sopra tutti i loro re naturali, e desiderando qualche Europeo amico, prudente, dotto, savio, et essemplare perchè non molesti il Conseglio, sapendo, che và un naturale (oltre un altro, che sta

nella di lui giurisdittione, che è Mons. D. Alessandro de Campos *), la di cui giurisdittione, sono tutti i contadi di Cocino) e che da questa gita di Mons. D. Tomasso se gli devono seguire a lui, et al suo Conseglio infinite molestie, e querele, si disgustarà tanto, che presumo con fondamento, che perseguitarà tutti i christiani, e non solamente scacciarà a Mons. D. Tomasso fuori de suoi distretti, ma anco, come temo a Mons. D. Alessandro, e tutti gl'altri missionarii, e sacerdoti, che adesso permette: Dunque più in questo luogo, che in altro, deve porre, se gli pare, questa Sacra Congregatione un Europeo: dunque andando Mons. Don Tomasso a questa parte, caggionarà la perdita di tutta quella christianità.

30. *Ook om minder edele beweegredenen trachten zij hun gebied uit te breiden.*

La sesta et ultima raggione, perchè l'istanza manifesta qualche occulta intentione, perchè, stando aggravati questi Monsignori naturali dalli Portoghesi, e principalmente questa famiglia di Malò, della quale sono li monsignori D. Matteo, Don Custodio, e D. Tomasso, e tutti tre parenti si stretti, sollecitano i vicariati apostolici nel migliore dell' India, e più vicino di Goa per schernire i Portoghesi, e travagliarli; e se non è questa l' intentione, lo sarà un'altra peggiore, poichè ricusano le parti più retirate, e più necessitose di meno contradittione, e maggior gloria di Dio. Oltre tutto questo, l'informationi, et istanze di Mons. di Grisopoli (si deve haver riguardo che sono molto antichi, poichè sono dicidotto anni, che sta in quest'alma città, (f. 184. 10) e non può sapere l'inconvenienti, e danni presenti; e se il detto Monsignore non li considera è perchè si reggerà solamente per l'affetto naturale, e per altri fini, che si possono considerare: Dunque la pretensione, o istanza, manifesta qualche intentione occulta: Dunque per tutte le cose sopradette non è conveniente, che vada alla tal parte Mons. D. Tomasso. Tutte le quali cose sono proporre in coscienza senza muovermi, come lo giurarò, essendo necessario, odio, amore, o interesse; anzi ciò, che determinarà questa Sacra Congregatione doppo questo, sarà il più conveniente.

E' di mestieri in conclusione distinguer' i termini atti, e competenti, conforme sarà il soggetto, e sua qualità, e che questa Sacra

*) cf. JANN, l. c. p. 372, 375, 376.

Congregatione, commandi prima vedere le carte geografiche, perchè pur' è falsa informatione, che Cocino, Samurino, Cranganor, Cananor, Mangalor, et Honor, stiano nel promontorio Comurino, poichè sono distanti da esso, per la parte del Nort, il più vicino, cento sessantadue miglia, et il più lontano, quattrocento venti miglia nelle coste di Malabar e Canarà; e similmente causano nell' India non puoco fondamento, per dire i Portoghesi, che la Sagra Congregatione per ancora non ha notitie delle loro terre, non considerando che le false o appassionate informationi hanno caggionato il tutto, e ch' è impossibile lasciar di fidarsi qualche volta gl' Emin. Signori Cardinali di chi propone, et informa.

PUNTO V

Distintione di tre stati in che si può giudicare tutta la christianità dell' India.

31. *Drie soorten van christenen. A. Die onder Portugeesch bewind staan.*

In tre stati, o parti possiamo distinguere tutti i christiani dell' India Orientale per non confonder la materia, e poter' assister a' suoi luoghi necessarii. La prima sono i christiani, che stanno hoggi sotto il dominio, e potestà de Portoghesi, li quali tutti s' estendono, dal Diu, sino Goa nella spiaggia di Gujarate e Cambaia, benchè nella medema spiaggia vi siano altre città, e porti, che non sono del Portoghese, come Surrato, Bombaim, Bingorla ecc. Di questi christiani non parliamo qui; perchè sino hoggi hanno li Portoghesi la potestà, et assoluto dominio di essi, e possiamo dire, che in questa parte, anche delle missioni, e nuovi convertiti della gentilità di quelli naturali; perchè non l'habbiamo a negare, che gl' assiste la medesima raggione in questo tempo, che nell' antico, poichè in questo distretto sono rimasti colla stessa potestà, ch' hebbero prima d' entrar gl' Olandesi; se è sufficiente o no, a me non tocca il provarlo, dire solamente si, che qui s' oppongono con maggior forza alli vicarii Apostolici, vescovi, e missionarii, che manda questa Sacra Congregatione (f. 184. 10v.) perchè, benchè è vero, che il distretto, e terre sono molte, e dilatate dove giamai sono pervenuti i Portoghesi, o da parte loro missionarii, e potevano li detti vicarii Apostolici andarsene, e star in questi luoghi, non lo fanno; ma se ne vanno a metter nella terra, dove vi sono

christiani, o dove sono stati, o vi stanno detti Portoghesi, o missionarii loro; la causa io non la sò, solamente sò, che di qui nascono le liti, l'oppositioni, e contradittioni, che come ho appuntato, hanno con Mons. D. Custodio de Pinno; il quale se ne sta, anche meno di dodici miglia distante da Goa, e suo fiume in dentro; dove per molti anni prima della consagratione del detto vescovo, e di Monsignor Don Matteo, havevano li Portoghesi molte missioni, e non picciolo frutto; non mi dilato più in questa parte, perchè a me spetta solamente il riferirlo, et a chi ha la potestà giudicarlo, e dar conveniente rimedio.

32. *B. die onder Hollandsche heerschappij leven.*

La seconda parte, in che si divide la christianità dell' India, è quella di tutti quei christiani, che stanno nelle terre soggette all' Olandese, li quali sono quelli naturali christiani, o di qualche sangue portoghese, che non scacciorno dalle terre che guadagnorno gl' Olandesi, anzi li trattennero, e fanno molte convenienze, per esser' assai necessarii al servitio di essi, e sono tanti in numero per esser molte le terre, et assai distinte, che non potrò io dire la quantità, potrò bensi dire di essi; che senza controversia veruna non hanno mano, ne potestà li Portoghesi; perchè abbenchè essi vogliano allegare infiniti titoli, e giurisdittione, e jus, le forze, et il possesso degl' Olandesi per tant' anni acquistate, gli contradicono, non solamente in quanto alla causa, ma anche in quanto agl' effetti inefficaci, come in altre parti ho scritto, et essendo certo, che non si devono abbandonare detti christiani, e che la chiesa ha la potestà assoluta di tutti, spetta immediatamente alla Sacra Congregatione de propaganda fide il mandargli vescovi, e missionarii nel miglior modo, e dispositione possibile; e ne suoi rimedii appuntarò. Lo stesso possiamo dire (includendo in questa parte di christianità) degl' altri christiani, che stanno nelle terre dei re naturali cosi vicini, come amici, e confederati degl' Olandesi, perchè in questi milita la stessa raggione; et anche possiamo dire maggiore, perchè detti Olandesi di miglior volontà, e gusto, concederanno vescovi, e sacerdoti nelle loro terre, che in quella de gentili vicini, perchè dicono, che stando nelle loro, e tra essi conosceranno chi sono, quale la loro patria, e che procedimento; nelle terre però de gentili non possono distintamente sapere, se gli sono traditori per natione, o per cattolici romani,

e cosi in nessuna maniera gli permettono senz' ordine speciale, et essaminando primieramente altre convenienze loro, che veramente non s' oppongono alla nostra santa fede cattolica, ma solamente alla di lei sicurezza.

33. *C. Die langs de kust wonen.*

Questi christiani si estendono dalla spiaggia di Canara vicina a Goa, sino (f. 184. 11.) Malaca, seguendosi con l'ordine, che in suo luogo con altre spiegarò: e giudico che di questi christiani si forma la più principale necessità dell' India orientale; perchè non so vi sia raggione, accioche tutta la cura si ponga nella conversione de nuovi christiani, e che non si habbi cura a quelli, che per tante generationi lo sono, avvanzando a quei vescovi, e mancando a questi sacerdoti, come nell' Isola de Seilan, et in altre terre, sacerdoti, che siano veri sacerdoti, e non mercenarii; et un vescovo, che in ciò invigili, et a tempo li visiti, confermi, e proveda dei danni, che sperimentarà: Il che tutto non si oppone immediatamente al jus del re di Portogallo, perche sempre gli resta fermo, e stabile, quando possa guadagnare le sue terre, e per molti appresso haveranno senza contradittione il possesso.

34. E' tanta la necessità di questi christiani, che posso affermare, che solo per essi e per la loro sconsolatione (sic) ho determinato trasferirmi a quest' alma città di Roma, e ragguagliare questa Sacra Congregatione, lasciando il mio viaggio dritto da Goa a Spagna per il capo di Buona Speranza, dove altre convenienze proprie mi portavano, e cavorno dalle Filippine, lasciando alcune commodità, le quali et il puoco, che havevo, ho perso, per solamente sollecitargli consolatione, aggiuto, e remedio per l'anime loro; perchè, a chi non romperà il cuore vedere tante migliaia di christiani senza vescovo, senza sacerdote, e senza qualsivoglia altra ministro ecclesiastico, fermi nella fede, tra tanti inconvenienti, et ostacoli? dico, che solamente per uno, quanto più per tanti, si poteva aggirar' il mondo, spendere tutto l' argento dell' India Occidentale, e patire i travagli di Giob; E cosi lasciando hiperboli, ponderationi, raggioni, e prove, con ogni schiettezza scarico la mia coscienza, proponendolo, avvisandolo, e manifestandolo a questa Sacra Congregatione, che come retta dallo Spirito Santo darà il rimedio necessario, e se si dicesse, che la stessa raggione milita in Inghilterra, Olanda, et altre parti, dove non si permette

libertà di coscienza, e non perciò si può rimediare, ne dar dovuta speditione: Risponderò anche, che qui si può rimediare, e dar'il dovuto espediente, perchè, benchè non sia permanente, e stabile, lo è almeno in questi tempi, che gl' Olandesi sono amici de Spagnuoli; perche, con tutto che non vi sia, se non che con titolo di passare dall' Indie Orientali alle Filippine (soggette al re di Spagna, e mille e dugento miglia vicine) si può con quelli di questa natione rimediare, standosi in ciascheduna città degl' Olandesi tre, e quattro mesi con uno, o doi compagni della medesima natione spagnuola, o olandese, et in questo tempo con discretione, e prudenza consolare quelli christiani, e di lì a cinque, o sei mesi ritornare con titolo di passar' a Goa, che ripetendolo una, o due volte l' anno (il che (f. 184. 11ᵛ) non è nuovo in quelle parti) sarà vero rimedio, et espediente a questa christianità, e mi obligarei io a più, et anche a dimorare molti anni tra gl' Olandesi, mentre durarà l' amicitiac on Spagna; questo però è particolare, e l' altro generale a tutti i Spagnuoli.

35. *Deze laatste zijn missies in den waren zin des woords.*

Le terza parte in che possiamo dividere la christianità, la quale dobbiamo chiamar assolutamente missioni; perchè è, e si compone dal promulgar la fede a quelli, che non l' hanno udita, o percetta, e dalli nuovi convertiti, li quali habitano tanto nella terra per di dentro, et in si diversi regni, o dominii, che nè sono pervenuti là i Portoghesi, o predicatori loro missionarii, nè stanno sotto il dominio dell' Olandese, nè de suoi regni amici, e confederati, o almeno tanto distanti, che non si curano d' impedirlo, sapendo, che per quella parte non gli può venire verun' avversario, che li spossieda delle loro terre; e li missionarii, o vicarii apostolici per dette terre nongl' è forza, nè hanno necessità di passare per quelle de Portoghesi, o Olandesi; onde non trovaranno impedimento veruno per parte degl' huomini; bensì molti per parte del demonio, e suoi ministri, a che deve andar esposto prima di uscir da Roma il missionario; perchè, intender' altra cosa, o che non devono passare molti travagli, fame, persecutioni, et altre necessità, è un pensiero assai spropositato, e fuori del vero predicatore, e missionario apostolico.

36. *Het gebied van den Groot Mogol.*

Poniamo di questa parte di christianità alcuni esempii, acciochè la generalità non mi contradica. Nel regno del Granmogor

benchè siano della setta maumettana, sono molte le migliaia de gentili, e particolarmente della razza Bramena, li quali habitano per tutte le terre del Granmogor, e dove non ha giurisdittione il Portoghese, nè l' Olandese, anzi l' uno, e l' altro è impossibilitato di conseguirle; e per entrar' i missionarii, e vicarii apostolici in queste terre, nemeno è necessario andare per le parti soggette alli doi, com' è Goa ecc., perchè hanno la scala, et il porto di Surrat, assai commodo, sicuro, e conveniente, come soggetto allo stesso Granmogor, e dove trovaranno un missionario capuccino, chiamato il Padre Ambrogio, che mostrandogli gl' ordini pontificii, gli accarezzerà, e come prattico, gl' insegnarà la strada conveniente, e gli darà notitia dei luoghi atti, e fertilissimi per la messe; essendo, com' è, vero questo, che fanno, o che vogliono fare li Monsignori naturali si vicini di Goa, o in terre d' Olandesi con infiniti inconvenienti, e sacandali? Ciò che fanno, è caggionare liti, e dar motivi a detti Portoghesi per lamentarsi della Congregatione, et il peggio è, acciochè gli perdano il rispetto, et assieme a Sua Santità, e sue lettere apostoliche, non ubbedendole, dispreggiandole e tenendole per invalide; e piacesse a Dio, che ciò si fermasse qui, perchè i religiosi Portoghesi dell' (f. 184. 12). India sono superbissimi, scomposti, et insolenti nel loro parlare: dicono in Roma questi Monsignori naturali, che vanno a coltivare, inaffiare, e pulire la zizania, per coglier doppo il frutto, e così procurano i distretti de loro commissariati, generali, et ampii; ma in verità non gl' è conveniente, perchè non lo fanno così, ma sen vanno ad intromettere in cose aliene, et a mietere la messe, che altri hanno seminata, e lavorata, caggionando tutti li danni sopradetti.

37. *De kust van Coromandel.*

Nella spiaggia di Coromandel soggetta (sin dal capo di Cumurino per seicento miglia) al re di Narcinga, ò Biznaga, può succedere lo stesso, e trovarsi anche porto, e scala, ch'è la città del re di Danimarca; o Madrastapatano, ch' è dell' Inglese, e dove nell' una, e nell' altra parte si troveranno molti Portoghesi secolari, e prattici, che gli daranno relatione d' ogni cosa. Il qual' uno, e l'altro non spetta a' Portoghesi, ma a' Olandesi, se non è, che si vogliano metter' in alcune parti di questa sudetta spiaggia, dove già si trovaranno christiani delle missioni de Portoghesi con i

missionarii antichi loro, com' è nella Pescheria, Madurè etc. Solo è bene, che portino potestà per metter la mano, caso che manchino detti Portoghesi, o li scaccino gl' Olandesi, o re naturali. Lo stesso può succedere proseguendo la terra nella spiaggia d' Orixa, in quella di Bengala, et in molt' altre, dove possono li vescovi, e vicarii apostolici per se, e per altri sacerdoti naturali stendersi in dilatatissime terre de gentili, et ivi coltivar la terra, e seminar la parola di Dio sin al raccorre copiosi, e maturi frutti di benedittione.

PUNTO VI
Rimedio generale per il progresso, et aumento dell' India Orientale.

38. *Hoe de christenen onder Hollandsch bewind te helpen? Aan de regeering verlof vragen om Inlandsche priesters te benoemen, wat niet moeilijk zal zijn.*

Secondo la distintione, o divisione de christiani, che ho nell' antecedente punto scritta, ne segue, per ordine, il rimedio generale, e lasciando a parte li christiani soggetti a' Portoghesi, di che qui non parliamo: ci resta solamente applicar' il rimedio alla parte de christiani, che stanno sott' il dominio dell' Olandesi, o nelle terre de loro amici, o confederati circonvicini, et anco alla parte de christiani, e nuovi convertiti dalle missioni, che non dependono da Portoghesi, nè dall' Olandese.

In quanto alla prima dunque, è necessario, che i vescovi, vicarii apostolici, e missionarii habbino licenza dell' Olandese, suo ordine, o passaporto; il quale si puol' haver' hoggi con molta facilità, o per mano dell' imperatore, o per mano del re di Spagna, benchè essi in Olanda non permettono la libertà di coscienza, e in (f. 184. 12v) quanto a i suoi, ma nell' India, che non se gl' ha da chieder questo, se non solamente una licenza per doi, o tre vescovi Europei con potestà di porre, e levare sacerdoti naturali nelle chiese, che amministrano alli stessi naturali cattolici christiani, che l' ubbidiscono nelle sue terre, e la permissione delle dette chiese, et almeno due publiche o segrete in qualche casa, dove non vi sono, e che questi vescovi Europei ne loro distretti possano visitarli, credo che non sarà troppo difficile secondo ciò, che io ho visto nell' India, et udito da loro stessi, che diedero a me passaporto per andar', e ritornare, che secondo quelli, che

intendono la loro lingua vuol dire per venir, e ritornare; et anco mi pregavano con le chiese di quelli christiani di Cocino; perchè come in tutto seguono la libertà, non vogliono, che i cattolici li seguitino per forza nella loro setta, e come dicono i filosofi, chi dà la forma, dà in conseguente ad essa: questo l'obligò a dare in Cocino alli naturali che insisterono, sacerdoti, e chiese publiche, e con quest' esempio, e permissione volontaria di dodici anni, lo faranno anche con l'intercessione del re di Spagna, o dell' imperatore, in Seilano, spiaggia di Coromandel, Malaca, et altre parti; e li vescovi Europei potranno rimediare li danni, che trovaranno, porre sacerdoti, dove convenga, togliere li nocivi, e mantener' in piedi quella christianità, che già stà pe perdersi, ma con avvertenza di non mettersi nel politico, ne nella giurisditione delle terre.

39. *De apostolische vicarissen moeten Europeanen zijn.*

Questi doi, o tre vescovi, o vicarii apostolici devon' esser' Europei, e Spagnuoli, o sudditi di Spagna, o dell' imperio, et in nessuna maniera devon' esser naturali, come Monsignor Don Alessandro de Campos vescovo della Serra; si per tutte le cause, et effetti riferiti negl' antecedenti punti, come per gl' accidenti, che possono provenire, perchè caso che la necessità gl' oblighi ad entrar' in terre del Portoghese, e li vi habbino alcune contradittioni, e nemici, non saranno tanto in generale mal visti, e perseguitati, che non habbiano molti della loro parte, come successe a Mons. Sebastiani vescovo di città di Castello dentro la medesima Goa, e si può leggere ne suoi doi libri stampati, della sua prima, e seconda speditione all' India orientale, et al fine con la prudenza, e pacienza vedranno, che non gl' impediscono, anzi piutosto li pregano, che dimorino nelle medesime loro terre, e gli daranno alcune limosine per superare l' inconvenienti della loro giurisdittione, o contradittione delle loro lettere pontificie: il che tutto non trovaranno li vescovi, o vicarii apostolici naturali, ma piutosto molto dispreggio, e total' impossibilità, come l' hanno sperimentato Mons. D. Matteo vescovo di Grisopoli, e Mons. D. Custodio de Pinno; e lo sperimentaranno anche gl' altri che v' anderanno, da dove è nata la natural passione, o inimicitia antica di questi Monsignori alli Portoghesi; et (f. 184.13) in quanto agl' Olandesi, milita l' istessa raggione, perchè distinguono le persone, non in

quanto alla dignità, perchè, com' heretici, non la stimano, ma in quanto al colore, prudenza, cortesia, decenza, gravità, lettere, et esperienza di terre, il che negano delli naturali, e cosi l' operano con Mons. D. Alessandro de Campo, non facendo di esso stima in cosa veruna; et in vero si trova molta distintione tra gl' uni, e gl' altri, quando trattano tra Europei, e politici.

40. *Deze bisschoppen moeten Spaansche of Hollandsche priesters hebben.*

Questi vescovi Europei, e della natione spagnuola, devono portare ogn' uno almeno doi, et al sommo quattro sacerdoti della loro stessa natione, o dell' Olandesa, di tutua virtù, lettere, e prudenza, si per consigliarsi, come per havere di chi fidarsi, quando con la sua presenza manchi in alcune parti, perchè è impossibile, e che non acconsentiranno gl' Olandesi, che li sacerdoti delle chiese permanenti tra di loro sian' Europei; perchè anche degl' amici non si fidano, quando sono molti; e per adesso ci dobbiamo contentare (che per verità basta) con doi, o tre vescovi in certe parti, e termini, et ogn' uno nel suo con un maestro, per insegnare latinità, filosofia, e qualche morale, con altro, per vicario, e visitatore generale, e se fossero quattro, li doi per accompagnarlo, e per altri ministerii, e tutti gl' altri sacerdoti, che siano naturali delli più virtuosi, e dotti; che trovarà, che non mancaranno, se li cerca della razza Canarina, o Bramena.

41. *In Serra moet een coadjutor benoemd worden om twisten te voorkomen.*

Nel mentre che si ottiene questa licenza, per quanto urge il rimedio, è forza mandar' un vescovo delle qualità sopradette con la successione della Serra, che ottiene Mons. D. Alessandro de Campos, il qual' è molto vecchio; e moralmente parlando con puochi anni di vita, e se alla sua morte non si trova vescovo consagrato, che pigli il possesso di tutta quella christianità con l' aggiuto, e favore dell' Olandesi, si originarà un' altro scisma peggiore, che il passato, acclamando i naturali il nipote, e facendo hereditaria la dignità ecclesiastica, come lo costumano nella regia, succedendo i nepoti, e non i figlioli; et in questo mentre si potrà occupare in altre cose molto importanti, e scrivere ciò, che di nuovo havrà sperimentato a questa Sacra Congregatione. Questo vescovo habbiamo da supporre, che, o è prattico di queste terre, et amico

degl' Olandesi, o no; se il primo, gli basta; se il secondo, pure gli basta che porti titolo di passar' alle Filippine; perchè nell' intermedio, con la prattica che acquista, e con i consegli di quelli, che stanno là, potrà disporre la materia, introducondosi, e restandosene nell' India, Serra, o Cocino: la causa di scrivere, che questo vescovo, e gl' altri doi di più, quando vi sia licenza, siano Spagnuoli, o almeno sudditi del re di Spagna, o dell' imperatore, ben si scorge, che non è per esser io Spagnuolo, ma per le guerre, che hoggi vi sono in Europa, perchè gl' Olandesi, se è francese, non solamente non lo permetteranno, ma lo faranno prigione (f. 184. 13^{v}) e lo terranno in un castello, come spia; s' è Inglese lo stesso facevano, quando io uscii di là, ma hoggi se non lo carceraranno, non lo permetteranno col sentimento d' essere stato il suo re unito con quello di Grancia contro di loro nel principio della guerra. S' è Portoghese, con chi hanno pace, non si fideranno di esso, per l' esperienze, che ne hanno; s' è suddito del Papa, non lo riceveranno per esser' heretici, et opposti alla sua sagra dignità, o potestà divina; s' è dell' imperio, o d' Italia, abbenchè li stimaranno, e daranno luogo, non hanno si giusto quel titolo di passare alle Filippine, e valersi nell' occasione di esse, come il medesimo Spagnuolo, da che constarà, che lo scrivo io per esser necessario, e non per amor naturale.

42. *De paus moet bij Breve het Kapittel van Goa verbieden bisschoppen te benoemen.*

Non è minor rimedio, che questa Sagra Congregatione proponga a Nostro Signore che spedisca un Breve Apostolico con gran rigore, acciochè il Capitolo metropolitano, a arcivescovo di Goa non proseguisca nell' elettioni de' governatori ecclesiastici, o nominationi loro, in vescovati, terre e distretti che hanno perso i Portoghesi, e che cessino con detta potestà, e che cessino quelli di presente vi sono con una clausola affirmativa di lasciar' al re di Portogallo il suo jus in qualsivoglia tempo, che tornarà a ricuperare l' India, soggettando per conseguenza tutti i christiani, ch' in dette terre si trovaranno, si d' Olandesi, come dei loro re vicini, amici, e confederati, alla cura, e zelo di questa Sagra Congregatione, come meramente luogo di missioni, et in potere d' heretici. Questo Breve non si deve mandar' all' India, dove senza licenza del re di Portogallo è certo, che non l' ammetteranno;

ma che si debba commetter' alla cura, e sollecitudine del Santo Officio di Lisboa, o a Mons. Illmo Nuntio, se vi è colà, e permesso dal re (chè non lo dubito, salvando il suo jus) si deve mandare al Sant' Officio di Goa, acciochè lo notifichi al vicerè, arcivescovo, o capitolo, e doppo se gli deve mandare una copia autentica della sua permissione, e pubblicatione alli Vicarii Apostolici, o missionarii dell' istess' India, acciochè con censure lo facciano ubbidire alli detti governatori, et alli christiani, che gli prestaranno ubbidienza; con che si togleranno tutti l' inconvenienti, e danni scritti, e quella christianità si liberarà da tanta revolutione, soggettione, impossibilitato governo, et effetti nocivi di esso, rimanendo alla cura, e vigilanza de vescovi, vicarii, e missionarii apostolici, che può mandare nella forma scritta questa Sagra Congregatione.

43. E quando ciò non si possa conseguire, è necessario porre tutta la sollecitudine nella permissione degl' Olandesi, che si conseguisca che come signori della terra lo rimediaranno a richiesta delli vescovi, o vicarii apostolici; ma come non è decente, che sia per mano loro, nè che intendano oppositioni, o liti tra di noi altri, perchè sarà di non minor inconveniente, era assai necessario il rimediarlo dal medemo re di Portogallo, e se l' uno, e l' altro non si conseguisce, io manifesto a questa Sagra Congregatione, che non servirà di altro profitto mandar' a quelle parti missionarii, vescovi, e vicarii apostolici, che di spendere senza raccoglier frutto alcuno, benchè il contrario scrivano dall' istess' India, come per questa causa ha mandato molt' osservanti, e zelosi religiosi carmelitani scalzi, che non so, come la passaranno in Cocino, non ostante la molta preventione, che portano, et i miei pochi avvisi, e lettere di favore, perchè argomenta molto male il Padre fra Matteo di S. Giuseppe *), in pensare, che come io l' ho introdotto, egli potrà introdurre li quattro, che si prevenne a chiedere, prima che io informassi questa Sagra Congregatione, e scrivere, come insinuò in una sua, al Padre fra Celestino di Santa Lugdubina †), uno di quelli, che caminano l' India, che il governatore di Cocino, Hendrik Van Reede, gl' havea permesso che andassero, è falsissimo, perchè io uscii da detta città il di venti di febraio milleseicento settantaquattro (anno 1674) e la data della sua lettera, come mi dissero, è delli tanti di gennaio del detto anno,

*) JANN, l. c. p. 366, 372. †) GERMANN l.c. p. 495.

e stando io là, et essendo mio amico il detto governatore, e dimorando nello stesso suo palazzo, non mi si poteva, nè si potè occultare, quando il medesimo governatore non me l' havesse detto, che l' ho per impossibile. E' vero però, ch'è molto affetto alla nostra religione, e che ha fatto molto bene alli christiani cattolici; ma non poteva egli dare la tal licenza; mentre anche da noi, che stavamo là era mormorato dalli suoi, et il medesimo mi diede l' avviso, et il rimedio, acciochè per parte di Spagna, o dell' imperio si ottenesse dalla Compagnia d' Olanda in Roma una licenza generale, con la quale egli aggiutarebbe molto più i christiani cattolici, oltre che nell' ultime lettere, che io portai del detto Padre si rimette in tutto al mio parere, et informatione, da dove consta la contradittione delle sue.

44. *Alleen Inlandsche priesters en bisschoppen, die ware roeping hebben.*

In quanto alli nuovi christiani convertiti, o missioni, conviene che questa Sagra Congregatione non eliga verun' Europeo, ma che siano solamente delli naturali, e persone, che solo si siano allevati, et habbino studiato nel collegio di Propaganda, anzi pare più necessario se gli coarti, e limiti il poter' ordinarsi qualche naturale, se non è con le parti di virtù, lettere, e patrimonio, che parerà a questa Sagra Congregatione, reservandoli questo caso all' assolutione di Sua Santità (articulo mortis excepto) acciochè così non ne segua sì nocivo danno, come caggionano ordinando tanti naturali, senza le dovute parti, che si ricercano; parimente, che non s' intromettano nelli limiti de Portoghesi, nè delli christiani vecchi, (f. 184. 14^{v}) e sudditi, ch' erano anticamente delli vescovadi di Cranganoro, Cocino, San Tomasso, e Malaca ecc., e che eligano, per compagni, altri naturali timorosi di Dio, savii, e dotti, per consigliargli, et aggiutargli in sì alto ministerio, perchè sibene gl' Europei di ciò necessitano, più necessità haveranno essi in quelle parti, chè si trovaranno soli, e senza letterati, nè huomini d' esperienza, che li conseglino, perchè vi è molta differenza dalla speculatione alla prattica.

45. *Reden, waarom Inlandsche priesters meer geschikt zijn tot evangelisatie.*

La causa perchè in queste parti debbano esser li vescovi, vicarii apostolici, e missionarii, naturali e non Europei, è, perchè in questa parte non sempre potranno andar publicamente, ma con qual che habito stravagante, e questo male lo mostrarà un Europeo

chè la bianchezza lo distinguirà tra tutti; pure per l' idioma naturale, che per più che un Europeo apprenda il linguaggio, è conosciuto nella pronuncia, e per molto, che studii, non può arrivar tanto, come lo stesso naturale; cosi in questo, come in quanto agl' errori, sette, abusi, idolatrie, augurii, et altre superstitioni loro; e sempre ho inteso dire, che il miglior chiodo era del medesimo legno: similmente perchè l' Europeo tra gentili e maumettani, più li fa fuggire la sua presenza, che gl' attrae la sua efficacia; e così ciò che costui può oprare in un' anno, l' oprarà un sacerdote naturale in un mese, perchè a questo ne fanno capo, e cercano, e così ha più commodità per predicargli la verità, e come lo scorgono fra la loro natione istessa, lo giudicano disappassionato, e gli credon più bene, e presto, che ad un sacerdote Europeo, al quale tengono per nemico; oltre che l' Europeo più penitente distorrà la sua astinenza, e vivande, e posto nell' intimo della Serra non potrà sollecitar' altre, e se per qualche modo l' otterrà, si disedificaranno quei gentili; perchè vi sono lignaggi, che non possono mangiare cosa vivente, ne bere vino; altri solamente possono mangiar pesce ecc. E per questo non vi è dubio, che sono migliori i missionarii naturali, perchè come nati, et allevati tra essi, hanno la naturalezza più atta, e costumata, e per ovviar' alcun particolar' inconveniente, può questa Sagra Congregatione soggettarli in partibus come suffraganei ad alcuno dei Vescovi Europei; acciò esseguiscano il suo ordine, o in ciò, che lo consultaranno, o in ciò che haveranno notitia convenir' il rimedio, nel mentre che di ciò darà ragguaglio a quest' alma città: onde per le sudette cose nell' una, e l' altra parte si darà efficace speditione, per rimediar i danni dell' India, conservar la christianità antica, propagar la nuova, e procurare l' aumento di tutti, benchè non sarà di minor importanza il particolare, che scriverà nel seguente punto.

(f. 184. 15) PUNTO VII

Avvisi necessari e particolarii rimedii di quella christianità.

46. *Men moet zich niet tegen de Compagnie verzetten, maar haar vriendschap zoeken en de andersgezinde Hollanders met liefde bejegenen.*

Uno delli più principali avvisi, che in questo tempo hanno

di bisogno i vescovi, vicarii apostolici, e missionarii, cosi per conservarsi con gl' Olandesi, come per iscusare la loro interiore oppositione, et ottener da essi la loro amicitia, permissione, e dimora nelle loro terre, o di quelle dei re amici, e confederati circonvicini, è, non disputare, contradire, ne parlar' in publico della loro cattiva setta, o dire, che son' heretici, scommunicati, e condannati all' inferno; perchè questo l' incende, li scandaliza, e gli causa l' odio che hanno al Papa, et alla nostra santa fede cattolica; ne ho molt' esperienza di ciò per essere stato, haver conversato, et habitato con essi un' anno in Cocino, e molt' altri mesi in altre parti; et in prova di ciò dico, che il commandante del detto Cocino mi disse: Come vuol V. S., che il detto Papa li scommunica in Roma il venerdi santo; se la religione cattolica è tanto santa, dove stà la carità; e se andiamo fuori di strada, perchè non fa il Papa ciò che fa il buon pastore con la pecorella smarrita? (altre cose mi disse, che non scrivo per non scandalizare) concludendo, ch' egli era stato in tutta la Spagna, Francia, Italia, et in Roma, trovandosi nella consagratione della felice memoria di Papa Alessandro settimo, del quale ne havea un ritratto, e gl' haveva baciato il piede, e parlatogli per lo spatio di un' hora; perchè, essendo Cardinale, e nuntio in Colonia haveva passata strettissima amicitia con un suo zio, e che tra tutto ciò, che haveva camminato, haveva sperimentato (eccetto questo Papa) un dispreggio grande, un mancamento maggiore di carità, et un' eccessivo odio di tutti li cattolici contro quelli, che non erano della sua religione, e cosi, che non mi meraviliassi, che essi facessero lo stesso: Certo è, che secondo le mie puoche lettere l' ho sodisfatto in tutto nella miglior forma, che ho potuto, provando le molte volte, che la nostra santa madre Chiesa, già l' havea chiamati, quelle che Dio nel Testamento vecchio haveva distrutto li contumaci, e nel nuovo anatematizato li contrarii alla fede, e che l' odio, e puoca carità non si trovava in quanto alle persone, ma in quanto agl' errori, e che il contrario, era della gente ignorante ecc. Da questo, ch' è commun' opinione di tutti, se ne cavarà il puoco, che permetteranno, e consentiranno quelli, che cosi ciò parlano, e publicano. Hanno di bisogno quelli, che, è forza andare tra di loro; non esser tanto zelosi, che si reputino indiscreti, (f. 184. 15^{v}) ricordandosi di quello: n e q u i d n i m i s, perchè con questo, e con amore, affabilità e prudenza, che non

contradicono alla nostra santa fede, non solo habitaranno tra di loro, ma saranno stimati, e potranno secretamente convertir molti, fuori del principal essercitio a che saranno mandati; e quando la forza obligarà a rispondere a ciò, che spetta a i loro dogmi, e difesa alla nostra santa fede cattolica, non l'operino per modo di disputa, ma di conversatione, e discorso, perchè anche tacere sarà in discredito commune, e particolare, restando in concetto, che gl'approviamo il loro dettame, o errore.

47. *Verschillende raadgevingen, hoe met de Hollanders om te gaan.*

Devono anche portar' i vescovi, vicarii, e missionarii apostolici dichiaratione di ciò, che devono fare con molti Olandesi, che di notte, e secretamente vengono a confessarsi per esser cattolici, o voler' essere, li quali non possono mancare dalle prediche hereticali, e del loro conciliabulo (per non dir chiesa) hora per forza, hora per pena pecuniaria: parimente se devon' accompagnar' i morti, commandanti, e persone gravi heretici: al che io sempre mi sono scusato, e lo potevo fare con la stretta amicitia del Governatore; ma altri, o non si potranno scusare, o perderanno molto, se non assistono: similmente se potranno assolvere le donne naturali christiane cattoliche maritate con li medesimi Olandesi heretici, che sono quasi infinite, et o per forza, o per timore vanno ad udire le prediche, et alle chiese degl' Olandesi: parimente, che devono fare, quando sono convitati, e non possono scusarsi alle loro feste, e non vanno, rimangono risentiti, et aggravati gl' Olandesi: Pure se potranno celebrare, o proseguire il sacrificio della messa concorrendo, et assistendo molti degl' heretici, li quali non si possono mandar fuori; Parimente, come si devono haver' essi, e li christiani della città, e paese con li scommunicati dichiarati, che sono li renegati Portoghesi, e naturali, perche li cattolici hanno molti scrupoli per la forza di parlargli, visitargli, e mangiar con essi; che in quanto alli tolerati, che sono gli Olandesi, et altri heretici, non hanno scrupolo veruno: Similmente se potranno tenere, leggere, e rifiutare li libri heretici; Pure se li missionarii Europei, e naturali che entrano occultamente in terra de gentili potranno mettersi la linea, o fili che portano li Bramani, il qual segno non è come affermano alcuni, insegna di nobiltà, o essentione, ma di sacerdoti, o religiosi, che professano la falsa adoratione degl'idoli, e consagrati ad essi, et

alli loro pagodi, o tempii; se potranno ancora entrare nelle meschite, pagodi, e kreke, che sono le chiese d'heretici, gentili, e Mori, o per sapere le loro idolatrie, e superstitioni, o per curiosità impertinente, che benchè qualche volta sarà necessario, lo più si scandalizano i secolari cattolici; che contuttochè tutti questi casi non sono molto straordinarii (f. 184.16) nell' Italia, per i Spagnuoli sono molto scrupolosi per la prohibitione del Santo Officio; che benchè la commissione, e potestà delli detti vescovi, vicarii, e missionarii apostolici è assai ampla, sempre sarà conveniente dargli la determinatione di questi casi, acciochè sappiano ciò che possono oprare, et anco acciò non habbiano scrupolo della riserva al Santo Tribunale dell'Inquisitione, perchè giornalmente se gl' offeriranno questi, e molt' altri.

48. *De missionarissen moeten Portugeesch leeren.*

Servirà anche d'avviso necessario ciò, che quando escono da Roma portino qualche libro in lingua portoghesa per apprenderla nel viaggio, ch'è assai facile, e la più conveniente in tutta l'India; et anco che portino fatti molti corporali, li quali possono andare senza benedittione per l'indecenze del viaggio, perchè là vi è molta scarsezza di essi, e per essa si trovaranno obligati a celebrar messa in alcuni, che sento sarà peccato mortale, li quali serviranno ad essi e di dar limosina di esse alle chiese de naturali, che puoca cura hanno di ciò, scusandosi col mancamento d'ogni materia di lino, e se trovassero limosine per haver la materia, o fattura de coppe di calici d'argento, non sarà superfluo perchè quelli, che ordinariamente si trovano, e nelli quali celebrano li naturali, sono di piombo, e tanto mal fatti, e vecchi l' calici che stilla il sangue; tutto ciò è successo a me, e molte volte in giorni festivi per questa causa havevo scrupolo di celebrar messa, e mi contentavo con solamente udirla.

49. *Men moet den Inlanders verbieden kettersche boeken te lezen.*

E' anco necessario, che non permettano alli naturali, che tengano, o leggano libri heretici, perche è grandissimo il danno, che ricevono essi, e loro figlioli, nè acconsentano, che gli mandino alle scuole degl' Olandesi, o altri heretici, dove apprendono molt' heresie, et essi raccolgono grandissimo frutto: e così sarà conveniente, che questa Sagra Congregatione commandi a' suoi missionarii, vecovi, e vicarii apostolici, che habbino cura, che in

qualche casa (se non può esser nella propria) di qualche sacerdote apprendano i fanciulli naturali a leggere, scrivere, cantare, e grammatica, e di questi alli più atti insegnino alcuni principii di filosofia, scrittura, e morale, acciochè così si possano ordinare, et esser confessori atti, e degni, procurando principalmente addotrinarli nella virtù, e culto divino, aggiutando, e soccorrendo con le loro forze e maestri: perchè non vi è dubio che trovaranno alcuni anche de medemi naturali, che con loro aggiuto, presenza, dispositione, e qualche limosina potranno essercitar quest' officio. Ciò si può oprare in ogni distretto de vicarii apostolici, nel mentre, che questa Sagra Congregatione dispone il luogo dove fondar qualche collegio, o seminario a quest' effetto, perchè venir' a Roma sarà impossibile per la gran distanza, e nella città di Goa si trovarà molta contraditione, benchè vi siano state molte fondationi per i naturali. (f. 184. 16v.)

50. *Zware straffen voor Inlandsche priesters, die armen weigeren te begraven.*

E' pure conveniente, che li detti vescovi, vicarii, o missionarii apostolici pongano una scommunica, e pena pecuniaria grande alli parochi, ministri, e sacerdoti naturali, che non sepelliranno tra lo spatio di ventiquattro hore li christiani cattolici, per poveri che siano, benchè non habbino limosina, che dargli, perchè stando io in Cocino successe morir' uno, che in realtà era povero, ma era confratello d'una confraternita, la quale ha obbligo di dare delli beni del defonto dodeci pezze da otto, e quando non arrivassero i suoi beni, deve la confraternita aggiongerii, ma com' era tanto povero, e le confraternite hoggi non hanno beni, gli davano solamente tre al paroco, il quale non volse sepellirlo in dui giorni, che là è molto tempo per l'eccessivo caldo; onde si viddero obligati li christiani a dar' avviso al governator' Olandese, il quale commandò, che subito andassero a sepellirlo nella chiesa sua con molt' accompagnamento di Olandesi, che andando già camminando, e sapendolo il paroco pregò ad uno che di ciò mi ragguagliasse, acciò io intercedessi dal governatore, che lo portassero alla chiesa nostra, et il detto governatore si vergognava di parlare avanti di me di questa tirannia, vedasi quanto più sarò stato io udendola, e non potendo gastigar il paroco? Si scandalizano in sommo grado gl' Olandesi, che per causa delle cose,

che spettano alla chiesa, habbino da pagare i christiani, e che non pagando i nostri sacerdoti, non gli voglino amministrare. Per lo che devono porre molto studio in gastigare simili casi li missionarii, vescovi, o vicarii apostolici, e più in particolare se fossero li ministri, o sacerdoti Europei, come fu il paroco del detto caso (quel Francescano Portoghese, del quale ne ho fatta mentione di sopra) perche li naturali sacerdoti con quest' essempii, e con la propensione naturale di cupidigia, l' esseguiscono, et oprano giornalmente.

51. *Visitatio canonica jaarlijks houden.*

E' inoltre necessario, che li detti vescovi, vicarii, e missionarii apostolici nei loro distretti, visitino tutte le chiese, o romitorii, che vi havessero, una volta l' anno, almeno, procurando che dette chiese, o cappelle, giachè nel materiale non possano essere sontuose, che nel formale, et interiore, siano curiose, polite, et adornate, perchè il buon odore mostri a chi si consagrano, causa che ha convertito molti gentili, et heretici, et io posso affermare; che il contrario ho inteso mormorare agl' Olandesi, schernendo quelle, che vedono nell' India Orientale delli naturali cattolici e vanno a visitare quelle, che sanno che stanno polite, et abbellite, e che si celebra alcuna festa nostra, concorrendo tanti, che si riempie la chiesa più di loro, che delli cattolici, cosi nella messa, come nella processione e sermone, il che non gli prohibiscono i superiori, o cercano titolo per poterlo fare, come per quattro volte, che io predicai l' anno che dimorai in Cocino, lo viddi, e benchè non si convertano, se gl' obliga a confessare, che la nostra religione è santa, (f. 184. 17.) e ben governata. Anch' è conveniente, perchè si scusino liti, e scandali, e che ogn' uno sappia tutte le terre della sua commissione, metterli nelli Brevi Apostolici con distintione li termini, e nomi delle città, o regni, senz' includere generalità, così agl' Europei, come alli naturali, et a questi, eccettuandoli distintamente le parti, dove non si devon' intromettere. Parimente è conveniente, che mandino il più presto che potranno i libri heretici scritti in lingua Portoghese, acciochè in Roma siano rifiutati nella medesima lingua, e doppo si possano mandare segretamente alli vicarii, e missionarii apostolici, che li distribuiranno alli christiani con dissimulatione e prudenza.

52. *Een visitator zenden in deze streken.*

E finalmente, per dar' intiero compimento alla riforma di tutte

queste parti, et aumento di quella christianità, ha di bisogno questa Sagra Congregatione, se gli paresse, di cercar' un soggetto prattico, dotto, indefesso, prudente, zeloso, et amico degl' Olandesi, e di tutte le maggiori qualità che si trovarà, con un compagno de le medesime, o puoco meno, per mandarli a visitar generalmente tutte queste terre, missioni, e christianità, e consecutivamente, di passaggio, le missioni di Turchia, e Persia, cominciando dal Monte Carmelo, e terminando in Malaca. Nelle quali missioni, e christianità trovaranno molto che rimediare, e di che ragguagliare, questa Sagra Congregatione, conforme ciò, che si dice, et io ho visto: molti saranno i travagli, molte le spese, e maggiori le fatighe, ma anche sarà molto il servigio di Dio, molto il loro guiderdone, e premio, e se paresse a questa Sagra Congregatione per schivare tanta spesa, incaricar questa cura ad uno de vescovi Europei, che ha da mandare, non sarebbe di verun' inconveniente, perchè per andar' all' India, gl' è forza di passare per Soria, e Persia, andando per il camino, che chiamamo di terra, e solamente se gl' aggiungerà il travaglio, et alcune cento e venti miglia nella Soria, e trecento nella Persia, al cui re è necessario mandar' una lettera compitissima di Sua Santità, acciochè, come nostro amico, come furono i suoi antenati, aggiuti, e mantenga quelle chiese, e missionarii del suo regno, perchè essi, come sono il Padre fra Girolamo di Giesù Maria, vicario provinciale, e Carmelitano scalzo, il Padre fra Reffaelle, superiore delli Capuccini, il Padre fra Agostino di S. Guglielmo dell' Agostiniani Portoghesi, et il Padre superiore de Gesuiti, mi pregorno in Haspahan, che l'insinuassi, et avvisassi a questa Sagra Congregatione, perchè il re è giovane, e i suoi consiglieri contrarii alla nostra santa fede, e così stanno con gran timore, e dubbio in questo tempo.

53. *Een dankschrijven zenden aan den Gouverneur van Cochin, Hendrik Van Reede.*

Non puoco gioverà nell' India, se paresse a questa Sagra Congregatione, una lettera di gratitudine, e qualche regalo di pitture curiose, e di puoca spesa al commendatore di Cocino Hendrik Van Reede per la protettione, e favore, che dà e può (f. 184. 17v) dare alli cattolici, e loro sacerdoti missionarii, e vicarii apostolici; ma è necessario, che quello che ciò portarà lo dii in sue proprie mani, e secretamente, perchè se gli lo danno publica-

mente, e dicendo, ch' è di Roma, egli perderà molto con gl' auditori, et invece di far bene, oprarà gran male per sodisfare a' suoi; ciò che si può portare, e mostrar' in publico, dandolo alli governatori e consegli, che ogni città ha, è un ordine come si devono portare li missionarii, e vicarii apostolici, cioè che non s' intromettano nel governo, nè in altra cosa politica; che ubbidiscano, e siano fedeli alli governatori, e consegli, et alla stessa Compagnia, come padrone assoluto della terra, o a chi sarà di essa; che gl' osservino sommissione, e rispetto; che non s' intrighino nelle cose de Portoghesi, nè si correspondano con essi; che non inquietino le parti dove staranno per conseglio, parola, o opra; che senza dar parte al governatore della città, chi sarà, non escano dal suo distretto; che non siano partiali di veruna natione, nè l'acconsentano a quelli della loro famiglia; che non si mettano in publicar novelle, o avvisi, per veri che siano; che in nessuna maniera o verun pretesto trattino, contrattino, o mercanteggino in cosa alcuna, benchè in quell' India Orientale non sia per ancora ammesso il Breve del nostro Santissimo Padre Clemente nono; che non molestino i governatori, e consegli con intercessioni, e suppliche d'interesi proprii, o alieni, li quali non conducano al loro officio, che non faccino nelle loro case congregationi secrete, e di concorrenze di molti christiani; che non disputino, come in altro luogo si dice con i predicanti; che non scrivano, nè si corrispondano con i contrarii del Signore, nelle di cui terre habitano, nè lo permettano a i loro; che siano mansueti, piacevoli, e patienti.

54. Li quali punti, et altri, che di presente non mi ricordo, e questa Sagra Congregatione può aggiongere, o levare, come gli parerà, mi conservorno tra barbari, gentili, Mori, Turchi, Arabi, e nemici, potendo raccontare successi incredibili de prencipi, o governatori opposti alla nostra santa fede, li quali mi hanno pregato, fatta istanza, et importunato, che dimori tra di loro, et il contratio è stato causa di chiudersi le porte per la propagatione della fede, come si sa del Giappone, della China, e d' altri regni, perchè vi sono alcuni missionarii, o vicarii apostolici, che più attendono a publicar le forze, possanza, e grandezza dei loro re, et a sollecitare il loro tributo, o soggettione, che alla dilatatione della fede, et aumento della christianità, et altri più al loro interesse, che all'

utile del prossimo; e così, se pare a questa Sagra Congregatione, gli deve porre grandissimo rigore, e pene, il che constando particolarmente a gl' Olandesi gli daranno buon' entrata, et accoglimento, conoscendo, che il nostro Santissimo Padre non li manda a cosa contraria della loro Compagnia, governo o terre, ma solamente per addottrinare (f. 184. 18) li christiani, che saranno cattolici, e procurar la conversione de gentili, il che tutto non s' oppone, a che con prudenza, e secretamente, come veri missionarii, e discepoli di Cristo procurino l' aumento della nostra santa fede, estirpatione dell' heresie, e conservatione di quella christianità.

PUNTO VIII

Divisione delli termini, e distretti competenti alli vescovi e vicarii apostolici, così Europei, come naturali.

55. *Uitvoerige beschrijving, langs welken weg de missionarissen uit Rome naar Indië moeten reizen.*

Dovendo assegnar le parti, dove (almeno) ha da mandare questa Sagra Congregatione, se gli pare, vescovi, e vicarii apostolici, sì Europei, come naturali, e li termini, che devono includere le loro giurisdittioni, è forza scrivere prima la più utile, et accommodata strada, per dove hanno da caminare, o viaggiare, et anco una descrittione di tutte le parti dell' India Orientale, con che si potrà intendere (se non del tutto, ciò che basta) ciò che ad ogn' uno si può dare, avvertendo, che le distanze le scrivo per leghe, che ogn' una sono tre miglia Italiane.

Uscendo dunque da Roma viaggiaranno per la città d' Ancona, che sta distante cinquanta due leghe, per la strada commune di Loreto.

Da Ancona (dove si trova due volte la settimana imbarcatione) s' imbarcaranno per Venetia, distante per mare, sessanta sei leghe.

Da Venetia s' imbarcaranno in una marsigliana galera, o fregatone (che questi vascelli mai mancano) per l' isola del Zante distante trecento leghe, e se trovaranno occasione in Venetia per andar' a dirittura all' isola di Cipro, o a Tripoli di Soria, o Alessandretta sarà molto meglio, se però non si contentaranno di passare da Venetia al Zante.

Dall' isola del Zante s' imbarcaranno per Alessandretta, o Scandrona, che tutto è uno, distante dugento sessanta leghe con

quest' ordine, dalla detta isola a Candia, settanta, da questa a quella di Cipro, centotrentasei, da questa ad Alessandretta terra ferma dell' Asia minore, et il porto più necessario, e dritto sessanta; In Cipro ch' è de' Turchi trovaranno Francescani di Gerusalemme, e missionarii Zoccolanti, e Capuccini; In Alessandretta, che pur' è del Turco trovaranno solamente un ospitio di Gerusalemme.

56. Da Alessandretta o Scandrona si comincia a caminar per terra in cavalli, o cameli, per Aleppo, distante venti sei leghe, dove vi è un ospitio di detti Francescani di Gerusalemme, e tre di missionarii, cioè, Carmelitani Scalzi, Capuccini, e Gesuiti.

(f. 184. 18v.) Da Aleppo con la caravana, o cafila, andaranno a Bagdad, o Babilonia (che è lo stesso) distante per la strada di Diarbequer, e Monsol, che sono le citte antiche di Edisa, e Ninive nella Mesopotamia, centocinquanta leghe incirca, che per non haver' io fatto questa strada, ma la difficultosa del deserto, non lo so con certezza; bensi che vi mette la carabana, o cafila due mesi di tempo, et alcune volte più, camminando tutti li giorni, quattro, o cinque leghe; sono però alcuni li giorni, che si trattengono nelle città. La strada del deserto, benchè non porti se non la sua persona sola, non conseglio ad alcuno, che la faccia per essere sommamente fatigosa, e di molta spesa. Nelle città di Edisa, Ninive, e Babilonia, trovarà in ogn' una un ospitio di missionarii Capuccini.

Da Babilonia, se non hanno che fare nella Persia (per la cui strada sono venuto io, correndola tutta) s' imbarcaranno nel fiume Tigre in una delle barche chiamate daneche per Bazorac distante cento leghe in circa, con questa distintione, che quelli, che vanno arrivano in sei, o sette giorni, ma quelli, che vengono in venticinque, o ventisei per esser contro la sua corrente grande. In Bazorac trovaranno un ospitio de Carmelitani Scalzi; Aleppo, Edisa, Ninive, Babilonia, e Bazorac inclusive, e tutte le terre per dove devono passare sono de' Turchi, e con i quali si patiscono alcuni travagli, che si riducono a spese.

57. Da Bazorac, che sta nella marina, dove corre il Tigre, e dove finisce il golfo Persiano, s' imbarcaranno costeggiando la terra, sino il porto de Gomoron, o Vanderabasin (che è lo stesso) e distante cento quaranta leghe incirca. Questo porto è il più principale del re Persiano, dove vi concorrono molti, e diversi vascelli di tutta l' India

nel tempo de loro monsoni, cioè delli venti favorevoli: et in questo porto si possono valere delli direttori della natione Inglese, o Olandese, ch'è migliore, per passar ne loro vascelli all'India, e la parte dove vanno mandati, o altri circonvicina: Al porto di Congo, che sta antecedente al sopradetto di Gomorono, quarante leghe, non conseglio che vadano i missionarii, o vicarii apostolici, perchè sta in esso un sopr' intendente Portoghese per parte del re di Portogallo, et un' ospitio, o chiesa d'Agostiniani, che benchè li regalaranno, daranno ragguaglio a Goa, e non è necessario, che si sappia; Inoltre perchè se s'imbarcaranno ne loro vascelli, correranno molto pericolo degl'Arabi di Mascate, che sempre hanno gran guerra con i Portoghesi, e stanno nel fine del golfo per dove devono passare, e se scappano devono andare per forza a Goa.

58. Stando dunque nel porto di Gomorono va correndo la costa, che chiamano di Carmania dal Norte a Sur per la parte d'Oriente in spatio di dugento le-ghe (f. 184. 19) sino il fiume Indo, dove arriva vicino il dominio del re di Persia, e sua giurisdittione.

Dalla città di Diul sita vicino il medesimo fiume Indo, e dove comincia l'India, che piglia il nome del fiume, seguita la costa chiamata di Guzarate e Cambaia, soggette al Gran Mogor per spatio di cento cinquanta leghe sino a Zurrat.

Da Zurrat seguita la medesima costa di Cambaia, e di Decan per spatio di cento quindeci leghe sino a Goa, nelle cui coste, come habbiamo scritto hanno li Portoghesi le ville, o città di Diu, Daman, Basain, e Chaul, distante una dall'altra molto spatio; Goa sta tra li confini di Decan, e Canara. Da Goa, seguitando, comincia la costa di Canara, seguendosegli quella di Malabar, e Trambancor, che termina nel capo di Cumurin, e tutte tre includono centocinquantaquattro leghe.

Voltando il capo del detto Cumurin, e cominciando a salire un'altra volta la costa per il Nort, vi sono sino a Meliapor, o San Tomasso centoquaranta leghe: questo s'intende correndo la costa diritta, senza voltar l'arco, che forma l'isola di Seylan per dove vanno i vascelli, et in detta costa s'include la Pescheria, et il resto, che chiamano costa di Coromandel, spettante al regno di Narcinga, e Biznaga. Da Meliapor o S. Tomasso proseguendo la costa sino al Gange, che pure spetta al detto regno di Narcinga, et al regno di Orixa vi sono dugento leghe.

59. Doppo in quella, che chiamano seno del mare di Bengala se ne vanno seguendo li regni, e terre della medema Bengala, e consecutivamente correndo verso il capo di Sincapura quelli di Pegù, e Sian, che benchè si stendono molto per la terra in dentro, non è puoco l'intervallo, che occupano nella costa, perchè s'includono sin dal Gange a Siano cento ottanta leghe di costa. Passato doppo il capo, e stretto di Sincapura, e lasciando a Malaca, che sta ivi situata, seguono i regni (voltato già il capo) di Camboia, Ciampa, Cocincina, e doppo li regni, o provincie della China. In quest'arcipelago sono situate tant'isole, ch'è impossibile scrivere i loro nomi, ma lasciando le molte, che stanno in cospetto del capo di Cumurino chiamate Maldibas, et altre, vicino del detto capo di Cumurino è collocata la famosa, e mentovata isola di Ceilano, e nell'altra estremità, o capo di Sincapura sta la Sumatra, distante, e separate ogn'una da terra ferma, quanto Sicilia dall'Italia. All'Oriente della detta isola di Sumatra corrono l'isole di Jabas, quella del Timore, quella di Borneo, le Zelebe, o Macazar, quelle di Maluco, e quella, di Japone, in mezzo delle quali, e di altre vi stanno le mentovate Filippine (f. 184. 19v) soggette al cattolico re di Spagna con molt'altre, che da qui vanno seguendo sino l'America, come sono, quelle delli ladroni, che sin dall'anno sessant'otto, si sono andati convertendo alla santa fede cattolica per il zelo, e vigilanza de Padri Gesuiti.

60. *Plaatsen waar bisschoppen moeten resideeren.*

Supposta questa divisione dell'India Orientale (che per chi non l'ha corsa è di grandissima confusione), e parlando adesso delle parti, dove conviene tener vescovi, e vicarii apostolici Europei; e la prima in Cocino, o nella sua mentovata Serra, dandoli per distretto della loro commissione dal principio della costa di Canara, sin'al capo di Cumurino, la di cui distanza è, come habbiamo detto di centocinquantaquattro leghe, e dove s'include tutta la christianità chiamata di S. Tomasso del rito Soriano, o Caldeo. Et anco tutta la christianità delli naturali antichi, del tempo de Portoghesi, e molte chiese publiche, che permette gl' Olandese, eccetto quelle della Serra in detto Cocino, e suoi contorni, o parti delle loro coste; e come vicario apostolico di questo termine può anche mandare missionarii alle terre de gentili, che sono moltissimi, e di puoca grandezza, o dominio, li quali s'includono in questo termine, e del dominio, degl' Olandese, come soggetti, amici, e confederati.

61. *Aan de kust van Koromandel.*

Un' altro vescovo, e vicario apostolico Europeo, che sarà il secondo, si può mandare alla costa di Coromandel, cioè del capo di Cumurino inclusive, si no la città di Meliapor, o S. Tomasso, pure inclusive, aggiungendogli la famosa isola di Ceilano, che così farà il distretto del suo commissariato lo spatio di dugentoquarante leghe col circolo, o giro, che fa per la parte di fuori la detta isola, che andando per mare è forza farlo. Il qual distretto nella maggior parte, com 'è tutta l' isola di Ceilano, e qualche cosa di terraferma sta sotto il dominio degl' Olandese, et il resto d' altri Europei, come sono Inglesi, e di Danimarca, dove s' includono molte migliaia di christiani antichi, e molto bisognosi, più che tutti quelli dell' India, di missionarii, vescovo, e vicario apostolico, che li solleciti.

62. *In het rijk van Bengalen.*

Un' altro vescovo, e vicario apostolico Europeo, che sarà il terzo, si potrà mandare alli regni di Bengala, Pegu, e Ciano, dandogli per distretto del commissariato, e giurisdittione, dal fiume Gange sino il capo di Sincapura, la di cui distanza è, come habbiamo detto, centoottanta leghe, oltre quello vi è da Siano, sino al capo, che saranno altre trenta, che, benchè non stanno questi regni sotto gl' Olandese, hanno in essi molta mano, e molte fattorie, si nella costa, come nella terra dentro, et hoggi non è necessario mandar' a questa parte nuovo vescovo, perchè Monsignore, che hoggi è di Siano, come si vigilante pastore, può (f. 184. 20.) haver questa cura, dandogli questa Sagra Congregatione la potestà di questo distretto, acciò lo governi, benchè per esser della natione francese havrà tra gl' Olandesi alcuni travagli, e così per questo, come per esser si dilatata la giurisdittione, se parerà a questa Sagra Congregatione mandar' un altro col distretto di Bengala, e Pegu lo potrà oprare, per vigilare al tutto con sufficienza.

63. *In Malaka.*

Un' altro vescovo, e vicario apostolico Europeo, che sarà il quarto, si potrà mandare alla città di Malaca, dandoli per distretto della sua giurisdittione, e vicariato la detta città, la sua costa, l' isola di Sumatra, e tutto ciò, che potrà stendersi nelli regni circonvicini, che certo sono innumerabili, e con estrema necessità. Giudico che questo numero di vescovi Europei nelle parti e distretti assegnati bastaranno per lo che spetta a christiani, che

stanno sotto il dominio degl'Olandese, e de suoi amici, e confederati, che anche stando in potere de Portoghesi, s'includano pure in quattro vescovati solamente, poichè ci restano le parti dove si devono mandare i vescovi, e vicarii apostolici naturali.

64. *In Surrat.*

Tornando dunque a cominciare un' altra volta dal fiume Indo per la costa di Gazurate e Camboia è conveniente mandar'un vescovo, e vicario apostolico naturale alla città, e porto di Zurrat, acciochè entrando per quelle terre dentro del Granmogor, che sono molte, e dilatate, e mandando sacerdoti missionarii naturali si possa assistere alle molte migliaia de gentili, che già hanno notitia della nostra santa fede cattolica; senz'intromettersi nella costa, dove hanno la loro giurisdittione, e dominio li Portoghesi. Non assegno il termine, perchè non havendo hoggi questa Sagra Congregatione soggetti avvanzati per quest' impresa, se gli potrà dare il primo più degno che trovarà dal detto porto di Zurrat, sino la città di Agrà, corte del Granmogor, e tutto il resto a che si potrà stendere per la parte dell' Indo, e quando vi siano doi o tre, se gli potranno distinguere i termini, per non confondere le giurisdittioni, perchè Mons. D. Custodio de Pinno non può solo invigilare a tutto questo regno, come lo stesso Monsignore lo potrà affermare, e per esperienza di molti anni sentirà lo stesso, Mons. D. Matteo de Campos vescovo di Grisopoli. Con che si potranno dar'aggiuto, e soccorso per la parte della terra indentro, Monsignore D. Custodio, che stà nel regno di Vissapor, contrario alla parte dell'Indo, e quello, che mandarà questa Sagra Congregatione a Zurrat, e sono certo, che per molto, che convertano non si potranno vedere, ne incontrare. Servirà anche questo vescovo e vicario apostolico naturale, che col suo essempio scancelli il discredito grande, che per publica voce e fama (come ho scritto) corre d'un padre missionario, che sta in detto porto, e città di Zurrat. E se parerà a questa Sagra (f. 184. 20^{v}.) Congregatione mandar doi missionarii apostolici Europei per li molti christiani, et Europei, che vi sono in quel porto; nel mentre che ha soggetto per far vescovo, e vicario apostolico naturale, non mi pare sarà di verunt' inconveniente, poichè dove si permette un scandaloso, s'ammetteranno doi essemplari.

65. *Andere bisschoppen aan de kust van Bisnaga en Origa.*

Un' altro vescovo, e vicario apostolico naturale si può mandare alla costa di Bisnaga, et Origa, dandogli per distretto e giurisdittione dalla città di Meliapor, o S. Tomasso exclusive, sino al Gange, la di cui distanza è di dugento leghe, e dove trovarà assai luogo per dilatarsi, si per la parte della marina, come per quella di terra indentro, il qual' è il più abbandonato e destituito, e cosi più necessario, che si trova hoggi intutta l' India, per deficienza di missionarii, e vicario apostolico, che li sollecitino, e non si può rimediare o sarà defficultosissimo per mano d' Europei, perchè, benchè vi siano molti gentili, hanno, o hanno hauta puoca communicatione con essi. Con questi vescovi, si Europei, come naturali, essendo, come devono esser zelosi della propagatione, et aumento della nostra santa fede cattolica, senz' attender' a fatighe, travagli, persecutioni e spese, bastaranno per rinovare, e sostentare quella christianità, et assieme per sollecitare, e procurare molt' altra, e se alcuno sarà negligente nel suo ufficio, li circonvicini potranno ragguagliare questa Sagra Congregatione, che pare, che secondo il zelo, che ho hauto d' informare, ch'è stato solamente quello della gloria di Dio, cosi Sua Mestà ha disposto, che senza studio, o pretensione si habbino ripartite le giurisdittioni, e termini degl' uni, e degl' altri, di modo che si trovano meschiati, acciò l' emulatione sia causa di maggior perfettione; perchè i naturali coll' essempio degl' Europei, e questi a quello di quelli, aumentino il zelo, la virtù, l' essempio, la fatiga, et ogn' honore, e gloria di Dio.

66. *Uit welke beweegredenen deze bladzijden geschreven werden.*

Se in alcuna cosa (sagra, e zelante Congregatione) mi sono dilatato, steso, o posto, è stato solamente mosso dal zelo di Dio Nostro Signore, e dall' istanze, che questa Sagra Congregatione fa a quelli, che l' informano, delle quali l' ottantasette, et ottant' otto dicono così: „Dica distintamente quali siano quelle cose, che impediscano il progresso della santa fede, e delle missioni, con suoi rimedii. Consideri diligentemente i bisogni spirituali di quella christianità, e ne dia distinto ragguaglio, con proporre mezzi, et espedienti, che il suo zelo, e la presenza su'l luogo gli anderanno prudentemente somministrando per risarcire i danni passati, o promuovere maggiormente gli avanzamenti". Pertanto

in ciò che havessi errato, o passato del mio ufficio ne chiedo humilmente perdono; supplicando questa Sagra Congregatione attenda alla mia necessità spirituale, e temporale, acciò senza impedimento la possa meglio servire, et impiegarmi tutto ne suoi commandamenti, e dispositione.

Super omnia autem vincit veritas. 3. Esd. 3. 4.

*

Paspoort.

(f. 184. 21.) Passaporto, salvocondotto, e raccomandatione della Compagnia Olandese dell' India per venire, tornare, e stare nelle sue terre.

Noi Signore Henrico Van Reede a Draachesteyn, assoluto commendatore delli forti, città, e castelli, come anco de palsi di Malabar, e di Canarà su la costiera d' India al servitio della generale belgica radunata Indica Orientale Compagnia in India, a tutti quelli, che questa vedranno, o sentiranno leggere, salute. Facciamo sapere, et attestiamo, come la persona del Reverendo Padre licentiato Don Giuseppe Carmona, Romano religioso predicatore, nativo di Siviglia in Spagna alli 10 di Aprile dell' anno passato con un petacchio Portoghese, che veniva da Manila, e questo oltre passava, qui sbarcato adesso almeno per lo spatio di dieci mesi ha fra di moi conversato, et habitato, et in quel ementre del continuo mostratosi d' esser' un' huomo di buon lignaggio, e di cortese conversatione. Ed atteso, che l' istesso religioso inclinato sia di partire di quà con vascello della Compagnia verso la Persia, affin di ritornare di la per terra alla sua patria; et a questo effetto da noi ricerca la nostra testimonianza, raccomandatione, e salvocondotto, cosi noi non gle l' habbiamo potuto negare, ma volentieri concesso per servirsene come, e dove conviene. Chiedendo pertanto a tutti li signori, e principi maggiori, e minori, governatori, commendatori, colonelli, capitani, luogotenenti, alfieri, sergenti, insieme tutti gl' altri giudici, et officiali di qualunque stato, qualità, e conditione siano (tanto li confederati del nostro stato, quanto quelli, che sotto esso militano) che si compiacciano di riconoscere questo sopranominato religioso per tale quale fu detto, e di lasciarlo in tutti li paesi, provincie, e città per mare, e per terra libero, e franco, e passare,

e ripassare senza apportarli, o causarli alcun' impedimento, o danno nel corpo, o nella robba, anzi al contrario di darli ogni aiuto, et assistenza in questo suo viaggio (havendone bisogno) secondo la discretione: Essendoché dalla nostra banda, se ci verrà l' occasione saranno all' istesso modo trattati, e ricompensati. Perciò ho questa con la mia solita sottoscrittione corroborato, e col sigillo della sopramentovata Compagnia, e con le mie native nobili insegne fatto confermare.

Dato nella città Cocini su la costiera d' India alli 10 di febraio dell' anno 1674.

Luogo + del sigillo della Compagnia.

Luogo + del sigillo del commendatore.

Hendrik Van Reede Tot Draachesteyn.

Per ordine del nobile Signor Commendatore' Hendrick Van Reede a Draachesteyn Francesco Vander Voorn secretarius.

Confermano lo scritto le lettere, che ho portate dall' India alla Sagra Congregatione.

Mededeelingen

„Donderkeilen".

Het feit, dat de praehistorische werktuigen, vooral de steenen bijlen, welke over de geheele aarde in den bodem worden gevonden, door de bevolking in verband met den bliksem worden gebracht, is zoo algemeen bekend, dat wij er niet lang over behoeven uit te weiden. De Drentsche boer spreekt over „donderkeilen", Rumphius noemt de bronzen bijltjes uit den Archipel „donderschopjes", de Zuid-Sumatraan betitelt de neolithische bijltjes met den naam „gigi njaroe", en iederen dag bieden menschen uit Mr. Cornelis, Depok of Buitenzorg, Tangerang en elders „oentoe gelèdèk" te koop aan bij het Museum te Batavia. Over de verspreiding van dit geloof kan men een en ander vinden o. a. in Hastings' Encyclopaedia of Religion and Ethics sub voce „thunderbolt" en in Ebert's Reallexicon der Vorgeschichte sub voce „Donnerkeil".

Hier in den Archipel gelooft men algemeen, dat de neolithische steenen bijl een tand van den bliksem is. Wanneer de bliksem in een boom slaat, kan men de bijl in het hout van den boom terugvinden. Vooral in klapperboomen worden de bijltjes volgens de verhalen zoo aangetroffen. Nog steeds wordt ditverhaal verteld bij het te koop bieden van dergelijke neolithica. De vertellers zijn dan meestal eenvoudige desa-lieden.

In het archief van het Bataviaasch Genootschap bevinden zich enkele brieven, waarin men dezelfde geschiedenis terugvindt, en die misschien wel de vermelding waard zijn.

Wij laten de beide brieven hier volgen:

No. 1. Pasoeroean den 15 Maart 1863.

Met een kistje

Aan

Het Bataviaasch genootschap van kunsten
en wetenschappen in *Nederlandsch Indië*.

Naar aanleiding van de uitnoodiging vervat in de missive van den 1° January jl No. 295, heb ik het genoegen hierbij over te zenden acht exemplaren van de zoogenaamde dondersteenen.

De steen gemerkt no. 1 werdt voor nu ongeveer 10 jaren geleden gevonden door den Javaan *Drio-Wongso* bij gelegenheid hij een boom wilde verplanten, zijnde de steen opgedolven in het nieuw gegraven gat.

No. 2 werdt ontdekt in een klapperboom voor nu een jaar geleden. De oeloe oeloe ayer *Merto Loksono* de doorbraak eener dam willende doen herstellen, wees die boom aan om daarbij te dienen, zijnde dezelve eenige dagen te voren door den bliksem getroffen en droeg hij toen reeds alle kenteekenen van levenloosheid. Bij het verdeelen van den stam in kleinere stukken vond men de steen nagenoeg in het midden zitten.

No. 3 is mij overhandigd door den modin *Pa Sanipa* en volgens zijn verklaring 14 jaren geleden gevonden in eene door den bliksem gedoode klapperboom, die hij om die reden geveld heeft om met het hout steenen te branden.

De overige 5 maken het restant uit van mijn eigen verzameling waarvan ik in 1857 eenige naar *Nederland* heb gezonden aan den Baron *Sloet van Oldhuis*.

Over het algemeen is de meening bij de Javanen, dat de onderwerpelijke steenen dondersteenen zijn en bij slecht weer uit het luchtruim naar beneden geslingerd worden vrij gevestigd, en ik heb opgemerkt dat vertoogen wegens een andere herkomst geen ingang bij hen vinden.

Ik hoop hiermede aan het verlangen van het genootschap voldaan te hebben.

Het Lid van het Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen

w. g. VAN DER POEL.

De tweede brief luidt:

Pasoeroean den 15 April 1863

Sedert de ontvangst van Uwe circulaire 1 January no. 265, kwam ik in het bezit van twee zoogenaamde dondersteenen, die ik de eer heb hierbezijde aan te bieden.

Beiden zijn in het district Redjassa dezer residentie verkregen en omtrent hunne vindplaatsen is mij het volgende meêgedeeld:

De grootste dezer steenen is gevonden in een boom — hier genaamd pohon djoewit — die omstreeks het einde van de maand january door den bliksem werd getroffen en over deszelfs geheele lengte gescheurd. — Het daarop gevolgde kwijnen en omstreeks eene maand later geheel afsterven, gaf aanleiding tot het vellen van dezen boom in de eerste dagen van de maand Maart.

Nadat de boom was nedergestort en van de scheur tot aan het topeinde vervolgd vond men daar den onderwerpelijken steen met het scherp binnenwaarts en het stompe gedeelte slechts over eene lengte van ± 2 ned. duimen buiten den spleet uitstekende.

De Inlander aan wien ik dezen steen en de bijzonderheden verschuldigd ben, verklaart dat hij den boom heeft gezien en dat dezen blijkbaar door den dondersteen van onderen opkomende tot den top was gescheurd.—

De kleinere steen moet nu ongeveer 8 jaren geleden insgelijks uit een door den bliksem getroffen boom zijn gehaald.—

Mogt het mij gelukken om meer zulke steenen te krijgen dan zal ik die met genoegen ter beschikking stellen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.—

Het lid van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen
w. g. VAN BLOEMEN WAANDERS.

Een dergelijke verklaring, zwart op wit en met alle bijzonderheden, van het vinden van een „donderkeil" in het hout van een boom, zal wel zeldzaam zijn. Men zou zich waarlijk willen afvragen, of hier niet een grond van waarheid in schuilt, doch dit is toch moeilijk aan te nemen.

Er zijn verschillende onderstellingen mogelijk:

Ten eerste: de bijl is werkelijk als zoodanig gebruikt, en daarbij in het hout van een boom blijven steken en van de steel los geraakt. De eigenaar heeft verder geen moeite gedaan, het werktuig weer uit het hout te halen. Dan zouden echter op Java in het jaar 1863 minus, laten wij zeggen, 50, dus omstreeks 1800, de neolithische bijlen nog moeten zijn gebruikt. Echter is er geen enkele overlevering bekend die hier op wijst, en een zoo lange duur van het neolithicum in een land als Java naast de bloeiende latere culturen is niet wel denkbaar.

Ten tweede: de bijl lag oorspronkelijk in den grond; de boom is er naast opgeschoten, heeft den steen omklemd en mede naar boven genomen bij den groei. Waarschijnlijk is dit, in verband met de groeiwijze van den boom niet mogelijk en bovendien — dan zou men in het hout allerlei andere gewone steentjes veel talrijker moeten aantreffen dan steenen werktuigen, doch dit is — gelukkig voor den timmerman — volstrekt niet het geval.

Ten derde: de bijl is door den eigenaar opzettelijk in den boom verborgen. Dit zou een aannemelijke verklaring zijn, wanneer het voorwerp bij voorbeeld werd aangetroffen in een natuurlijke holte van een waringin; het is echter moeilijk aan te nemen, wanneer de bijl volgens het verhaal boven in den stam van een klapper zit.

Het is dan ook niet waarschijnlijk, dat de legende op een dergelijke natuurlijke wijze kan worden verklaard.

De brieven waren antwoorden op een circulaire, gezonden aan alle leden van het Genootschap op initiatief van den Heer Kinder de Camerecq, die zelf een kleine verzameling bestaande uit „86 stuks bewerktuigde steenen wiggen, alle op verschillende diepte in de residentien Preanger, Banjoemaas en Bagelen in den grond gevonden en bij den inlander, hoezeer ten onregte, algemeen bekend onder de benaming van batoe goentoer, gigie glap of ontoo glap" aan het Genootschap ten geschenke afstond.

De geschiedenis is te vinden in 's Genootschaps gedrukte Notulen, deel I (Sept. 1862 tot Dec. 1863) blz. 48.

v. d. HOOP.

Oude gewichten in het Museum.

In de verzamelingen van het Koninklijk Bataviaasch Genootschap bevindt zich een aantal voorwerpjes, sommige van steen en enkele van brons, welke tot nu toe werden gehouden voor gewichtjes, zonder dat hiervoor echter bepaalde bewijzen bestonden. Deze voorwerpjes hebben den vorm van twee afgeknotte kegels, met de grondvlakken tegen elkander; de kanten zijn echter dikwijls eenigszins afgerond, zoodat de kleinste exemplaren meer een zeer platten tonvorm hebben. De grootte is zeer verschillend.

Een zevental van dergelijke voorwerpen is in de archaeologische verzameling ondergebracht onder no. 1227 b; zij werden gevonden in 1909, in een drietal bokors, opgegraven in een tuin in de desa Kebanggan (Soekaradja). (Zie Notulen Bat. Gen. Maart 1909 blz. 63 en Juni 1909 blz. 88).

In de praehistorische verzameling bevinden zich twee dergelijke voorwerpen, doch van brons; het zijn de nrs. 1872 en 1873, beide in 1935 door Ir. Moens te Djokja voor het Genootschap aangekocht.

Voorts kocht Ir. Moens een dergelijk voorwerp aan, afkomstig uit Zuid-Kediri. Het heeft denzelfden vorm als de andere, maar is veel grooter, en van grofkorreligen, donkergrijzen steen gemaakt. (Praehistorische verzameling no. 1874.)

Onlangs gaf Ir. Moens nog een twaalftal van zulke „gewichtjes" aan het Genootschap ten geschenke, ditmaal weer alle van denzelfden witten steen als het bovengenoemde zevental. In vijf van deze twaalf waren nu echter kleine uithollingen gemaakt, welke met lood waren gevuld; het aantal van deze vullingen beliep per steen 0 tot 5 aan iederen kant van den steen; één van de steenen was door Ir. Moens doorgebroken, en daarbij bleek, dat de gaatjes tot ongeveer de helft van de dikte van den steen doorliepen en elkander daar soms toevallig ontmoetten; verder, dat de loodvullingen een middellijn van 2 à 3 millimeter en een lengte van ongeveer een halven centimeter hadden.

Het behoeft geen betoog, dat een dergelijke loodvulling een sterk argument vormt vóór het vermoeden, dat wij hier met gewichtjes te doen hebben. Bij het ijken van onze hedendaagsche koperen of ijzeren gewichten immers wordt nog altijd het gewicht op dezelfde wijze gecorrigeerd. Dit bracht schrijver dezes ertoe, te onderzoeken, of er nog meer aanwijzingen in deze richting te vinden waren, en wel in het gewicht van de voorwerpen.

Wanneer wij hier werkelijk met gewichtjes te doen hebben, zullen wij het volgende bij weging moeten vinden:

1) De voorwerpen zullen in een aantal groepen moeten kunnen worden verdeeld, zoo dat de voorwerpen uit één groep alle even zwaar of nagenoeg even zwaar wegen.

2) Er moet een gewichtseenheid te vinden zijn, die van de gewichten in elke groep een veelvoud vormt of een gedeelte, dat door een eenvoudige breuk kan worden uitgedrukt.

3) Mogelijk is het, dat deze eenheid overeenkomt met een bekende gewichtseenheid.

Bij het wegen werden van de zeven steenen gewichtjes, die reeds in de verzameling aanwezig waren, een tweetal niet gewogen, omdat zij al te zeer beschadigd waren; de vijf overige waren nog vrij sterk gesleten; de twaalf, onlangs door Ir. Moens geschonken, leverden meer betrouwbare gegevens.

De gevonden gewichten waren, in grammen uitgedrukt:

Bij de steenen:			En bij de twee bronzen:
4	36	71	39
9	37	73	195
9	37	76	
9	38	79	
16	42	180	
36	68	365	
36	70	1150	

Bij beschouwing van deze gewichten valt al dadelijk een duidelijke verdeeling in groepen op, als volgt:

a) 4, b) 9, c) 16, d) 36-42, e) 68-79, f) 180-195, g) 365, h) 1150

Er zijn in deze gewichten twee bronnen van onnauwkeurigheid. In de eerste plaats kan bij het vervaardigen dadelijk een fout

zijn gemaakt, waardoor de gewichtjes óf te zwaar óf te licht kunnen zijn. In de tweede plaats zijn de gewichtjes alle versleten, sommige meer, andere minder, terwijl bij enkele de loodjes verloren zijn gegaan. Wanneer wij zoeken naar het theoretische gewicht, kunnen wij dus aannemen, dat dit waarschijnlijk, maar niet stellig, hooger is dan het gewogen gewicht.

De twee bronzen gewichtjes zijn niet zichtbaar gesleten, en slechts bedekt met een gladde, donkere patine, zoodat zij nog vrijwel het oorspronkelijke gewicht moeten hebben. Bij het zoeken naar de gewichtseenheid kunnen wij dus het beste van deze bronzen gewichtjes uitgaan.

Al dadelijk valt het op, dat het grootste gewichtje juist vijfmaal zooveel weegt als het kleinste. Nemen wij dit kleinste voorloopig als gewichtseenheid, en noemen wij deze eenheid van 39 gram *a*, dan is:

0,1 a = 3,9 gram (groep a)	2 a = 78 gram (groep e)
0,2 a = 7,8 gram (groep b)	5 a = 195 gram (groep f)
0,4 a = 15,6 gram (groep c)	10 a = 390 gram (groep g)
1 a = 39 gram (groep d)	

Wij zien hier dus, dat inderdaad alle gewichten bij benadering veelvouden of eenvoudige breuken van a opleveren; dat de veelvouden steeds „ronde getallen" zijn; dat de gewichten bij weging over het algemeen wat lichter zijn dan theoretisch zou worden verwacht; dat het verschil nooit zeer groot is, en zich altijd zeer wel laat verklaren uit de slijtage en de afbrokkeling van de, uit zachten steen bestaande, gewichtjes; en dat bij de vrijwel niet gesleten bronzen gewichten het eene nauwkeurig het vijfvoudige gewicht heeft van het andere.

Ten slotte zij erop gewezen, dat wij als eenheid aannamen het kleinste bronzen gewichtje, wegende 39 gram, en dat de Encyclopaedie van Nederlandsch Indië (sub voce „Maten en Gewichten") voor de *thail* als gewicht voor edele metalen en opium waarden opgeeft die schommelen tusschen 35,714 en 55,585 gram; één van de opgegeven waarden is daarbij echter 38,601 gram, hetgeen wel zeer dicht bij de door ons aangenomen eenheid komt.

Het groote gewicht van 1150 gram neemt een afzonderlijke positie in; het kan gediend hebben om andere waren te wegen, die in grooter hoeveelheden werden verhandeld. Wanneer wij

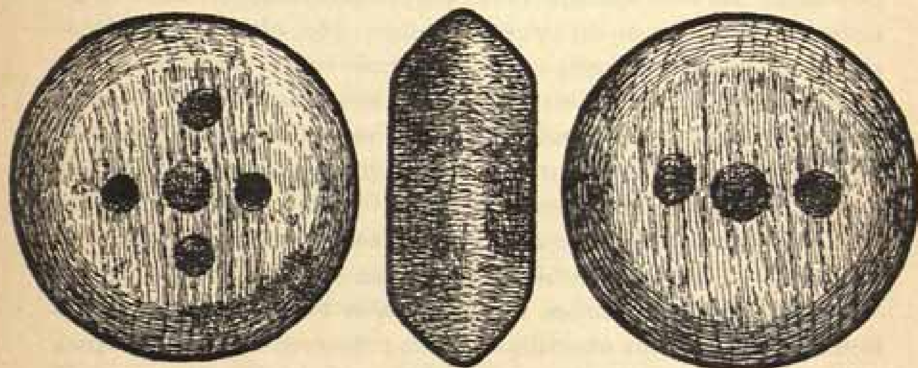
zijn gewicht deelen door 3,9 vinden wij als quotient ruim 29, zegge 30. Het kan dus zijn, dat inderdaad 30 maal het grondtal is bedoeld. De mate van verweering maakt het echter zeer waarschijnlijk, dat het gewicht meer dan 30 maal het grondtal moet hebben gewogen, en nu valt het op, dat volgens dezelfde Encyclopaedie 1 kati weegt 0,61761 kg, en gelijk staat met 16 thail. Het groote gewicht zou dus kunnen bedoeld zijn als 2 kati; (1235 gram) in dat geval zou het 85 gram aan gewicht verloren moeten hebben, vooropgesteld, dat de kati toen precies evenveel zou zijn geweest als nu, hetgeen lang niet zeker is. Op zichzelf is het niet onwaarschijnlijk, dat het gewichtsverlies door verweering ongeveer zoo groot is geweest.

Het is dus zeer waarschijnlijk, dat deze voorwerpjes inderdaad een stel gewichten vormen, met als eenheid een gewicht, overeenkomende met de tegenwoordige thail.

Wij geven hierbij een afbeelding van één van de steenen gewichtjes; het heeft aan één kant drie uithollingen, alle met lood gevuld; aan den anderen kant vijf uithollingen, waarvan er drie nog gevuld zijn; bij de twee andere is de vulling verdwenen. Het gewicht is 79 gram.

v. d. HOOP.

Het conserveeren van weefsels in het Museum te Batavia.

Weefsels behooren tot de voorwerpen, die de meeste problemen bieden voor den museum-conservator. Uitgespreid nemen zij zeer veel plaats; opgevouwen komen zij slecht uit en hebben zij de onaangename eigenschap, op de vouwen te gaan breken. Voorts zijn zij zeer onderhevig aan verbleeken door invloed van het licht, aan beschimmelen door vocht met als gevolg vlekken, en ten slotte aan insectenvraat.

In het Bataviaasch Museum werden de weefsels tot nu toe op drie verschillende manieren behandeld.

Ten eerste: Een deel van de doeken diende in de vitrines als achtergrond of als ondergrond waarvóór of waarop de andere ethnografica werden tentoongesteld. Deze doeken waren dus doorloopend aan het licht blootgesteld en de praktijk heeft geleerd, dat de meeste weefsels daar niet tegen kunnen.

Ten tweede: Een ander deel van de doeken was geborgen in speciaal daarvoor vervaardigde kasten met schuiframen. De ramen staan rechtop naast elkander, loodrecht op het voorvlak van de kast. De ramen moeten voor de bezichtiging door de bezoekers naar voren worden getrokken en desgewenscht op zij worden gedraaid. De weefsels zijn er in gespannen tusschen twee glasruiten. Nadeelen van dit systeem bleken: Het uittrekken van de ramen is zwaar en lastig; de rollen enz. raken dikwijls defect; de ramen zijn te klein, en maakt men ze grooter dan worden zij te zwaar; tusschen de beide glasruiten van één raam condenseert soms vocht; het geheele meubel is bijzonder plomp en leelijk, en het systeem komt veel te duur uit.

Ten derde: Een groot deel van de collectie is opgeborgen in trommels. Nadeelen: De doeken moeten klein worden opgevouwen, waardoor het breken op de vouwen bevorderd wordt; men heeft geen overzicht over de collectie; als men een enkelen doek wil zien, moet men soms verscheidene van de, groote en zware,

trommels te voorschijn halen, wat veel te veel tijd en moeite kost. De verzameling is dus practisch niet toegankelijk.

Thans is een proef genomen met een nieuw systeem, waarvan hierbij een tweetal foto's worden gegeven.

Hierbij is uitgegaan van het beginsel, dat het grootste deel van de doeken *niet* doorloopend kan worden tentoongesteld; zij zouden dan te veel verbleeken en bovendien te veel ruimte in beslag nemen. Het grootste deel moet dus worden geborgen in de studieverzameling; deze verzameling moet echter gemakkelijk toegankelijk en overzichtelijk zijn; de kains moeten daarin goed geconserveerd zijn, en mogen weinig of niet gevouwen worden bewaard; de studiecollectie moet geregeld gecontroleerd worden en ten slotte moet iedere doek uit de studieverzameling automatisch op zijn beurt ten toon gesteld worden. Zoodoende krijgt niet alleen het publiek telkens iets anders te zien, maar houden ook de conservatoren een goed overzicht van de aan hun hoede toevertrouwde collectie.

In de praktijk is dit beginsel nu als volgt toegepast. Midden in de zaal staat een kast, die aan twee zijden dubbele glazen deuren heeft. De kast is in de lengte door een tusschenschot in twee helften verdeeld. In iedere helft is tegen het schot een toestel bevestigd, dat in den handel is onder den naam „Cewee teekeningenhanger" (N. V. Wed. J. Ahrend en Zoon, Amsterdam). Dit toestel bestaat uit een metalen console, waaraan zestig houten armen draaibaar zijn bevestigd. Aan iederen arm kunnen twee doeken met de achterkanten tegen elkander hangen, zoodat iedere console 120 doeken kan dragen, en de kast er totaal 240 kan bergen.

Gewoonlijk is de kast gesloten, zoodat het publiek 4 doeken kan zien. Komt er iemand, die in de verzameling bijzonder belang stelt, of wil de conservator een bepaalden doek zien, dan is het een zeer kleine moeite, de kast te openen; de kains kunnen dan als de bladen van een album worden omgeslagen.

De hoofdmandoer moet iederen dag de kast openen en één kain omslaan; zoo hangt er iederen dag een ander stel van 4 doeken vóór; er zijn 240 kains, dus iedere kain krijgt éénmaal in de 60 dagen een beurt; daarna hangt de kain weer 59 dagen in de schaduw van de andere kains, beschermd tegen het dag-

licht; door dit systeem is het verbleeken dus practisch uitgesloten en de verzameling is tevens gemakkelijk toegankelijk gemaakt.

Het systeem voldoet goed; tot nu toe is er slechts één dergelijke kast als proef gemaakt; de bedoeling is echter, op den ingeslagen weg voort te gaan.

v. d. HOOP.

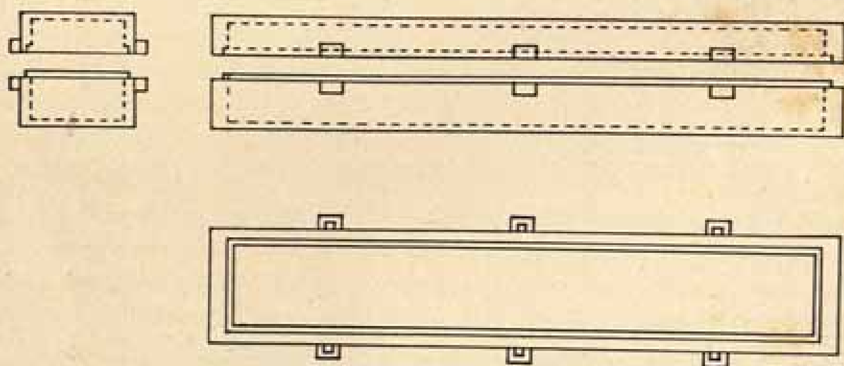

Kast voor het bewaren en tentoonstellen van weefsels.
Links: geopend; rechts: gesloten.

Spelonkgraf in Kalao Toa.

Reconstructie van een doodkist in een spelonk aan de kust van Kalao Toa.

Een grafspelonk op Kalao Toa.

In zijn „Mededeelingen over het eiland Saleijer" geeft Engelhard enkele mededeelingen over door hem bezochte doodengrotten op het eiland Saleier en op den vasten wal van Celebes [1]).

In aansluiting daarop geef ik hier mijn bevindingen in een spelonk op het eiland Kalao Toa in de Floreszee.

Op den 3den April 1936 bevond ik mij op dienstreis op genoemd eiland in kampong Gora Oepa aan den Zuidwestkant. De bevolking vertelde mij, dat zich aan de kust van het eiland een doodengrot moest bevinden, waarin resten van eenige skeletten en doodkisten. Op mijn verzoek werd ik in een sampan naar de bedoelde plaats gebracht. De kust bestaat er geheel uit koraalrots, die tot een hoogte van ongeveer twintig meter steil uit zee oprijst. Op een afstand van ongeveer een kilometer van de kampong Gora Oepa bracht men de sampan in een kleinen inham. In het diepst van deze bocht, doch eenigszins naar rechts (naar het zuidoosten), gingen wij aan wal en beklommen groote losse koraalbrokken, die de overblijfselen bleken te zijn van een muur, die een spelonk in de rots had afgesloten, doch nu tot enkele meters boven den zeespiegel was ingestort. Op de overblijfselen van dezen ruwen muur staande had ik een goed overzicht over hetgeen zich in de spelonk bevond. Ik onderscheidde er de overblijfselen van twee doodkisten met deksel, een zevental schedels en een groot aantal menschenbeenderen. Voorts waren er eenige halve klapperdoppen, waarvan een enkele met kalk scheen gevuld. Van de twee kisten was er duidelijk één ouder dan de andere. Beide rusten op houten balken, dwars in de grot tusschen de koraal aangebracht. De oudere kist lag meer naar achteren en hooger, de jongere was dichter bij den ingang en lager geplaatst. De vorm van beide kisten is gelijk. Zij zijn ieder gevormd uit

---

[1]) H. E. D. Engelhard in *Bijdragen Koninklijk Instituut*, 4de volgreeks dl. VIII (1884).

twee stukken hout, waarvan er een als deksel dienst doet. Het onderstuk heeft binnenwerks langs den rand een smalle lijst, die moet passen in een sponning van gelijke afmeting in den binnenkant van den rand van het deksel. Hierdoor ontstaat een goed passende sluiting, die verhindert dat het deksel ten opzichte van de kist kan verschuiven, terwijl tevens een zekere dichtheid van de naad gewaarborgd is. Bovendien zijn ter weerszijden langs den rand van de kist van het deksel drie paar houten „oogen" uitgespaard, die, als de kist is gesloten, paarsgewijze op elkaar komen, zoodat door twee maal drie eenvoudige bindsels het deksel stevig bevestigd is. Voor zoover zichtbaar waren de tanden der schedels gaaf. Behalve genoemde klapperdoppen vond ik geen gebruiksvoorwerpen.

Het tweetal foto's is zeer onscherp ten gevolge van het feit dat het weinige licht mij noodzaakte een tijdopname te nemen, terwijl ik op de rotsen geen plaats voor het statief kon vinden, zoodat de opname uit de hand moest worden belicht. Zooals op de foto's duidelijk zichtbaar is, is het hout reeds erg verteerd. Toch lijkt het mij niet waarschijnlijk dat de grafplaats ouder is dan honderd jaar, daar de groote vochtigheid van de spelonk zelfs de beste houtsoorten zou hebben doen vergaan. De deksels der kisten waren op den bodem van de spelonk gevallen, met een deel van de schedels en van de doodsbeenderen.

De tegenwoordige bevolking van het eiland is onbekend met den oorsprong van deze graven. Wij beschikken voorloopig over te weinig gegevens om er ons een oordeel over te kunnen vormen. Hoewel in vele opzichten afwijkend van de door Engelhard gevonden graven, zijn er toch vele punten van overeenkomst. De conclusies van dezen auteur, die gegrond zijn op zeer uitvoerige overwegingen, doch te weinig op goede feitelijke basis berusten, kunnen wij niet onderschrijven.

Saleier, Mei 1936. C. NOOTEBOOM.

1. *Agastya*
(*Kailāsanātha temple, Kañcipuram*)

Agastya

by

K. A. NILAKANTA SASTRI

Professor of Indian History and Archaeology, University of Madras.

I

It is remarkable that Agastya, the patron sage of Tamil civilization, the traditions centring round him and the significance of these traditions have not received more attention than they have done so far in South India, the adopted home of the great seer.

An excellent article by Holtzmann in the Zeitschrift der Morgenländischen Gesellschaft 34 (1880), brings together all the data in the Mahābhārata bearing on Agastya, and forms the basis of Jacobi's article on Agastya in the Encyclopaedia of Religion and Ethics. The monograph of Poerbatjaraka, *Agastya in den Archipel* (1926), is the first systematic study of the subject, and to it we shall make frequent references in the course of this essay. About the same time O. C. Gangoly gave some account of the Agastya cult and the iconography of Agastya images in a richly illustrated paper in the Rūpam [1]). Some years later, K. N. Sivaraja Pillai of the University of Madras published an essay on *Agastya in the Tamil Land*; this is rather a light study which almost entirely ignores the previous work on the subject and primarily concerns itself with establishing the lateness of the Agastya tradition in the Tamil country; and even in its own restricted sphere of enquiry it fails to take account of much important evidence that must weigh against the thesis of the author. Krom's magistral

[1]) *Rūpam* 1926, pp. 1 ff = QJMS. XVII pp. 169-191.

treatise on Javanese history, *Hindoe-Javaansche Geschiedenis* (1931), contains some brief and pointed discussions on some aspects of the Agastya problem [1]).

II

Agastya is as old as the Ṛgveda which calls him Mānya and son of Mana [2]), and has preserved a number of hymns composed by him [3]). The name of the sage is given also as Agasti once in the Atharvaveda [4]) which connects him specially with witchcraft. The 'Ākhyāna hymns' (Oldenberg) of the Ṛgveda contain episodes of his life, and these have been discussed often by Vedic scholars, ancient and modern, Indian and European [5]). "His greatest feat was the reconciliation of Indra and the Maruts after Indra had been annoyed at his proposing to give Maruts an offering to the exclusion of Indra. This fact is the subject of three hymns in the Ṛgveda and is often referred to in the Brāhmaṇas" [6]). His marital relations with Lopāmudrā form the subject of another curious hymn [7]). The first part of it is unmistakably a dialogue between husband and wife started by the latter. Indian tradition sees in the latter half of the hymn the penance of a pupil of Agastya who happened to overhear the dialogue; modern scholarship inclines to the view that Agastya himself performed the penance for his having swerved from the path of Brahmacarya—an interpretation not easily sustained in the face of the second and sixth ṛks in the hymn.

Only once in the Ṛgveda [8]) is the legend of Agastya's birth referred to. The Bṛhaddevatā [9]) gives the story at some length:

---

[1]) C. R. Srinivasa Aiyangar in the notes to his English Translation of the Rāmāyaṇa, Āraṇyakāṇḍa, (Trichinopoly, 1914) collects most of the Agastya stories and seeks to discover their esoteric significance: Vātāpi is food, Samudra is sōma and so on; very ingenious, but of no value.

[2]) RV. I 189-8. [3]) I 165-191 passim. [4]) IV 9, 3.

[5]) See e.g. Oldenberg Z. D. M. G. 39, pp. 60-68, and the references to Bṛhaddevatā given there.

[6]) MACDONELL and KEITH, *Vedic Index* s. v. Agastya.

[7]) RV. I 179. [8]) VII, 33, 13.

[9]) V 149-154. cf. MUIR OST. I pp. 319-21 and Rām. Uttara. 56-57.

tayorādityayos-satre dṛṣṭvāpsarasam urvaśīm |
retas-caskanda tat kumbhe nyapatad-vāsatīvare ||
tenaiva tu muhūrtena vīryavantau tapasvinau |
Agastyaśca Vasiṣṭhaśca tatrarṣī sambabhūvatuḥ ||
bahudhā patite śukre kalaśe 'tha jale sthale |
sthale Vasiṣṭhastu muniḥ sambhūta ṛṣisattamaḥ ||
kumbhe tvAgastyas-sambhūto jale matsyo mahādyutiḥ |
Udiyāya tato 'gastyaḥ śamyamātro mahāyaśāḥ ||
mānena sammito yasmāt tasmān-mānya ihocyate |
Yadvā kumbhādṛṣirjātaḥ kumbhenāpi hi mīyate ||
kumbha ityabhidhānam tu parimāṇasya lakṣyate |

Note particularly the specific mention of the dimunitive size *śamyamātra*, the length of a peg, of Agastya by the author of the Bṛhad-devatā, who can 'hardly be placed later than 400 B.C.' (Macdonell). The same author also counts a sister of Agastya (Agastyasya svasā) along with Lopāmudrā, his wife, among the Brahmavādinis [1]). An Āgastya, descendant of Agastya, is mentioned in the Anukramaṇī as the author of a hymn in the Rgveda (IX, 25), while he or another Āgastya is mentioned in the Brāhmaṇas and Āraṇyakas as a priest in a sattra and teacher [2]).

We may notice before proceeding further that the form Agasti, more commonly employed in Java and other lands across the sea, is already found in the Veda. Ziegenbalg, whom Poerbatjaraka cites [3]), was certainly misinformed by 'ein Heide' (a pagan) who recited to him a late Tamil tradition that Agastya was the son of Brahmā by Urvaśī; and Poerbatjaraka does not appear to have noticed that in the English edition (1869) of Ziegenbalg's interesting work, the editor has carefully omitted this story and replaced it by an extract from Winslow's Tamil Dictionary.

Except for the story of his miraculous birth, the Vedic Agastya, then, is a real historical person, as real as the kings, tribes and rivers mentioned in the Rgveda. He composes hymns, has a wife and sister, and perhaps a son.

---

1) II 82. 2) *Vedic Index* I. pp. 52, 372. 3) pp. 5-6.

He is applauded for combining domestic life with a life of austerity:

ubhau varṇāvṛṣirugraḥ pupoṣa satyā deveṣvāśiṣo jagāma [1]).

A miraculous birth is the natural concomitant of the life history of all distinguished and holy personages. It is a universal convention to say that extraordinary persons were not born in the ordinary way. The stories of the birth of Christ, Buddha, and the three early Vaiṣṇava āḻvārs are other instances of a large class of such legends. [2])

III

In the Mahābhārata we get the life history of Agastya more fully developed; the Vedic features are retained, but many others are added. Among the new features of the Agastyopākhyāna may be noticed first, his chastisement of the daitya brothers of Maṇimatī. This story carefully links up the Vedic features with the later developments. It explains the circumstances of Agastya's marriage with Lopāmudrā, then with a bold inconsistency makes Agastya forget the purpose of his marriage in his austerities, suggesting the background for the dialogue in the Ṛgveda noticed above, and finally connects the Ilvala and Vātāpi episode with the fulfilment of Lopāmudrā's wishes, still before the purpose of Agastya's marriage is served. And if, as seems probable, Maṇimatī, the abode of the two daityas, is to be sought in the Deccan, somewhere in the region of Vātāpi (Bādāmi), the story may be taken also to mark the beginning of Agastya's connection with the South. Here is Sorensen's summary [3]) of the story made, as usual, with the utmost fidelity to the original:

"In the city of Maṇimatī there lived formerly a *daiteya Ilvala*, whose younger brother was Vātāpi. Ilvala, inflamed

---

[1]) RV. I 179, 6 and Sāyaṇa thereon. Attempts have been made to explain RV. I 179 as a vegetation ritual; that is a line of thought which has no interest for the purpose of this paper.

[2]) See, however, PARGITER, *Anc. Ind. Hist. Tradition* pp. 238-9 for other explanations of the birth story of Agastya.

[3]) Index to the names of the Mahābhārata s. v. Agastyopākhyāna.

with wrath against all brahmans, because a brahman had refused to grant him a son equal to Indra, used to transform Vātāpi into a ram and offer his flesh to brahmans as food, and then to recall him to life (whomsoever Ilvala summoned with his voice would come back even from the abode of Yama), and Vātāpi, ripping the flanks of the brahmans, would come out laughing. Thus they killed many brahmans. Meanwhile Agastya saw his ancestors hanging in a hole with their heads downwards, and was asked by them to procure offspring to them. As he did not see any wife worthy of himself, he selected the most beautiful parts from various creatures and created an excellent woman, whom he caused to be born as the daughter of the Vidarbha king, who was then undergoing ascetic penances for obtaining offspring. She was named Lopāmudrā, and was very beautiful. When she attained puberty no one dared to ask for her hand. When Agastya asked the Vidarbha king to bestow her upon him, the king and his queen became much afflicted, but at her own request Lopāmudrā was bestowed upon Agastya, who immediately asked her to discard her ornaments and dress herself in rags and barks and deer-skins and partake of his vows, and proceeding to *Gaṅgādvāra* they practised the severest penances. When at last he summoned her for marital intercourse she made it a condition that he should approach her on a bed like to that which she had in the place of her father, and that both should be adorned with costly ornaments, and she told him to procure these things without impairing his ascetic merit. Agastya then went to king Śrutarvan and asked him for wealth, but seeing that his expenditure was equal to his income, he took nothing, but, together with Śrutarvan, went to king Bradhnaśva, with the same result; then all three went to Trasadasyu Purukutsa of the line of Ikṣvāku, with the same result. At the suggestion of the three kings they all four went to Ilvala. Ilvala went out with his ministers to receive them on the confines of his domain. He prepared the flesh of Vātāpi in order to entertain them, at which the kings became sad, but Agastya

ate it all, and when Ilvala summoned Vātāpi there came only air out of Agastya's stomach, Vātāpi having already been digested. Then Ilvala, becoming sad, promised to give him wealth if Agastya could tell him what he intended to give, and Agastya rightly said that he intended to give each of the kings 10,000 cows and as many gold coins, and to Agastya twice as much, and a car that would be found to be a golden one, with two steeds (Virāva and Surāva). The car brought Agastya and the kings to Agastya's hermitage within the twinkling of an eye. Then the Rājarṣis went away to their cities. When Agastya proposed to Lopāmudrā to choose between 1000 sons, or 100 sons each equal to 10, or 10 each equal to 100, or 1 equal to 1000, she chose the last alternative. After she had conceived he retired into the forest. After seven years she gave birth to Dṛḍhasyu, who came out as if repeating the Vedas with the Upaniṣads and Aṅgas; and from carrying, while yet a child, loads of sacrificial fuel to the hermitage of his father, he was called Idhmavāha. Agastya was highly pleased, and his ancestors obtained the *lokas* they desired" [1]).

Pargiter has discussed the synchronisms suggested in this story, and reached the conclusion that much here is a spurious later addition meant for the glorification of Agastya [2]).

The Mahābhārata also records [3]) the story of Agastya drinking up the waters of the ocean to enable the devas to dispose of their enemies who had taken refuge under the sea; it also narrates the episode of Agastya prevailing upon the Vindhya to cease growing until he returned to the north from the South, which he never did [4]). It may be noted that the Vindhya story comes in quite casually, along with the Nahuṣa episode [5]) as an example of the ways in which Agastya had served the world before the devas approached him for help in reaching the asuras who lay hidden beneath the ocean. We are not also told why Agastya went

[1]) Mbh. Vana. 94-97. [2]) *Anc. Ind. Hist. Tradition* pp. 168-9. [3]) ibid 102-03.
[4]) adyāpidakṣiṇād-deśāt vāruṇir na nivartate. Mbh. Vana. 103 v. 14.
[5]) Of this episode there are many versions in the Mbh. ZDMG. 34 (1880) pp. 593-4.

to the South; the sage vaguely informs the mountain: *dakṣiṇām abhigantāsmi diśam kāryeṇa kenacit* [1]) and on this, the mountain readily enters into the compact with the sage to put a stop to its growth until he returned again to the north. In later Tamil tradition, Agastya's southerly march is accounted for by the interesting legend that on the occasion of Śiva's marriage with Pārvati, all the gods and sages assembled in the north, and Agastya had to be sent to the South to redress the balance of the earth which had been rudely disturbed by the assemblage in the North. There is one another noteworthy difference between the Mahābhārata and Tamil tradition; according to the former, Agastya migrated to the South with his wife — *sadāraḥ samupasthitaḥ* [2]). We shall see that Tamil tradition makes Agastya come down to the south first by himself, and later on, send one of his pupils to fetch his wife from the north.

Agastya's drinking up of the waters of the ocean has given rise to different interpretations which serve as an excellent warning of the dangers that beset all attempts to discover the basic facts of mythology. Crooke observed [3]): 'Agastya seems, in popular belief, to represent that force of nature which makes an end of the monsoon, — in mythological language, drinks up the waters of the ocean, — and which brings back the sun, temporarily hidden by the clouds of the rainy season, or turned mythologically, stays the growth of Vindhya obstructing the path of the sun'. This somewhat forced effort to find a single explanation for two celebrated Agastya legends seems to rest on the simple and obscure fact that "as a rain godling 'who is supposed to have power to stop the rain', he is still invoked in Muzaffarnagar" [4]).

With more plausibility, Poerbatjaraka has advanced the following argument [5]): 'As we have seen that the journey of

---

[1]) ibid. v. 12. [2]) ib v. 11.
[3]) *The Popular Religion and Folklore of N. India.* I 76 — cited by Jacobi in ERE. [4]) ibid. [5]) *op. cit.* pp. 11-12.

Agastya to the South is generally taken to represent the spread of Brahmanism, it is not difficult to explain the drinking of the sea by the selfsame sage. In our opinion, and this fits in with that of the scholars mentioned above, the drinking of the sea must be explained as the further spread of Brahmanism towards the Archipelago. Agastya then found the sea route to the Archipelago and made it known to his followers. The splendid description of the riches of the sea in the Bṛhatsamhitā might on this hypothesis be explained as the description of the wealth that the Archipelago could already yield to the Hindus [1]). Agastya is then for the Hindus the conqueror of or the path-finder to the Archipelago. This view of ours finds support, if not confirmation, in the Akitti-Jātaka" (o.c. p. 11, 12).

Other important details found in the Mahābhārata about Agastya are: that he hunted and sacrificed wild beasts, that one of his pupils, Agniveśa, became the teacher of Droṇa, that he came to see Bhīṣma on his arrow-bed, and that he was consulted by Paraśurāma. Agastya is also counted among the authors of the duties of renunciation [2]). His residence is stated to be Mt. Kuñjara in the Keraḷa [3]).

IV

In the *Rāmāyaṇa*, Agastya plays a prominent part and a study of the Agastya passages in the epic is sure to throw light on some aspects of the problem. At the outset our attention is drawn twice to the fact that Rāma meets Agastya in the course of his wanderings [4]), while the actual meeting is described with studied detail in the Āraṇyakāṇḍa. Rāma told Sutīkṣṇa that he had often heard it said that Agastya was living in the same forest (as Sutīkṣṇa); but as the forest was very extensive Rāma could

---

[1]) *Bṛhat Samhitā*, ch. XII 1-6 describing the ocean and the Vindhya in narrating the two exploits of Agastya as an introduction to the study of *Agastyacāra* (the movement of Canopus).

[2]) SÖRENSEN s.v. Agastya. [3]) ZDMG. 34 p. 590.

[4]) I i. 42; 3. 19. My references to the Rāmāyaṇa are to the one volume Text (MLJ. Press, 1933).

not identify the *āśrama* easily; would Sutīkṣṇa help him by directing him to it so that he might fulfil his heart's desire and pay his respects to Agastya? [1]) Sutīkṣṇa rather liked this as he himself wanted to suggest to Rāma a visit to Agastya in the company of Sītā and Lakṣmaṇa, and Rāma's enquiry had only anticipated Sutīkṣṇa's wishes. Four *yojanas* to the south of Sutīkṣṇa's place lived the celebrated brother [2]) of Agastya with whom Rāma might spend a night; the next morning they might do the remaining *yojana* still going south along the skirt of the forest and reach Agastya's *āśrama*. Rāma accordingly started with his wife and brother and soon reached a spot that answered Sutīkṣṇa's description of the *āśrama* of Agastya's brother and easily identified by Rāma as such. And Rāma says to Lakṣmaṇa: "This verily is the *āśrama* of the brother of Agastya who, intent upon the good of the world, overpowered the death-like demon and thereby rendered this quarter habitable (lit. an asylum)" [3]). Rāma explains his meaning by narrating the story of Ilvala and Vātāpi, in a form which differs in some details from that of the Mahābhārata noticed above. We learn, for instance, that Ilvala and Vātāpi played their fatal trick on the Brahmins during Śrāddhas, and Agastya was likewise invited for repast in a Śrāddha. Again Rāma's narration knows nothing of Agastya seeking wealth from Ilvala. Lastly, Ilvala is upset by the news of Vātāpi's real death and attacks Agastya fiercely and is burnt to death by the irate sage — an incident unknown to earlier accounts. Verbal differences apart, all these incidents occur in all the recensions of Vālmīki. The narrative of Rāma thus clearly starts the theory that the Daṇḍakāraṇya was first made fit for human (Aryan) occupation by the success of Agastya against the *asuras*.

Agastya's conflict with the Asuras and Rākṣas is also hinted at elsewhere in the *Rāmāyaṇa*. Viśvāmitra, for in-

---

[1]) III. 11. 31 ff. Cf. Gorresio 15. 31 ff

[2]) His name seems to be found nowhere. At any rate *agastya-bhrātā* has become proverbial for an obscure person.

[3]) ib. 55-6; Gorr. XVI. 12.

stance, explains to Rāma the motive of Tāṭakā's depredations against Aryan settlers. He states that on one occasion Agastya destroyed Sunda, the husband of Tāṭakā, and was consequently attacked by Tāṭakā and her son Mārīca; the sage cursed both, turning Mārīca into a Rākṣasa and his mother into an ugly hideous ogress. From that time to the moment when Rāma did away with her, she was keeping up a war of revenge [1]).

At this point we see even more clearly than from the Mahābhārata the elements in the Agastya cycle of stories that justify a view like that of Holtzmann on Agastya. At the conclusion of his paper on Agastya references in the Mahābhārata, he says: "It is very clear that the stories of Agastya were based on historical memories. He is the type of the early fighters among the Aryans in the South of India. There, in Dekkan, he is even now one of the most famous of holy men and is considered the oldest teacher of the ancient times. Even in 1526 A. D. the founders of dynasties refer back to him in the inscriptions of Southern India. The later age has transformed this first apostle of Aryan culture into a *tapasvin* and a holy man. But he must have been a manly and doughty man, hard fighter and keen hunter, who fought in the midst of wild enemies. And the same Agastya, the famous hunter and archer whom, like Hercules, none could approach in eating, drinking and digesting, and whose inner essence is yet traceable behind the distortions of the old sagas, was a holy man somewhat of the brand of Friar Tuck in Ivanhoe" [2]).

To resume the narrative of the Rāmāyaṇa. By the time Rāma finished his narrative of the Ilvala episode, evening came on. The party spent the night at the *āśrama* of Agastya's brother [3]), and set out the next morning for the Agastyāśrama. As they approached the *āśrama* Rāma pointed out to Lakṣmaṇa that they were actually

---

[1]) Bālakāṇḍa 25: 5-14. [2]) ZDMG. 34 (1880) p. 596.

[3]) This brother of Agastya is said to have been younger than Agastya: *gurunte draṣṭum agrajam*. Rām. III 11 : 74. It is not clear how, in view of the story of Agastya's birth, this relationship is to be explained.

on the precincts of the abode of the sage who, by virtue of his own deed, came to be called Agastya: *agastya iti vikhyāto loke svenaiva karmaṇā* [1]). This is explained by Govindarāja as follows: svena karmaṇā, vindhyasthambhanarūpeṇa. agastya iti vikhyātaḥ agam stambhayati iti agastya iti vyutpatteḥ. This derivation of Agastya, 'one who fixes the mountain', is as new as it is curious. Rāma then starts once more on the theme of Agastya's greatness and his services to (Aryan) humanity. He repeats and elaborates what he had briefly stated before:

nigṛhya tarasā mṛtyum lokānām hitakāmyayā |
dakṣinā dik kṛtā yena śarṇyā puṇyakarmaṇā ||
tasyedam āśramapadam prabhāvādyasya rākṣasaiḥ |
digiyam dakṣiṇā trāsād-dṛśyate nopabhujyate ||
yadā prabhṛti cākrāntā digiyam puṇyakarmaṇā |
tadā prabhṛti nirvairāḥ praśāntā rajanīcarāḥ [2]) ||

The subjugation of the Vindhya, and (in one version, Gorresio) even the drinking up of the ocean are also mentioned here, but the emphasis is clearly on the conquest of the forest, the dispersal of the *rākṣasas* and the annexation of fresh lands for Aryan use and exploitation.

Rāma indeed suggests to Lakṣmaṇa that they could easily do worse than spend in this great *āśrama* the rest of the time they had to spend in the forest. All that was good and noble was assembled in this sacred spot, and there was no room there for a liar or a rogue.

atra devāḥ sagandharvāḥ siddhāśca paramarṣayaḥ |
agastyam niyatāhāram satatam paryupāsate. ||

With such ideas in his mind, Rāma asked Lakṣmaṇa to announce his arrival to the sage by one of his pupils. The announcement was by no means a surprise to Agastya:

diṣṭyā Rāmaścirasyādya draṣṭum mām samupāgataḥ |
manasā kāṅkṣitam hyasya mayāpyāgamanam prati. ||

Agastya asked his pupil to escort Rāma and his brother and his wife into the *āśrama* without any delay and enter-

---

[1]) v. 80. Gorresio III 17: 17 reads: agastya iti yaḥ khyāto loke *puṇyena* karmaṇā. [2]) III 11: 82-5: cf. Gorresio III 17: 19-21.

tain them suitably. He also presented to Rāma some weapons of war (a sword, bow and arrows) of ancient repute, because they had once brought victory to Viṣṇu in famous fights:

taddhanustau ca tūṇīrau śaram khaḍgam ca mānada |
Jayāya pratigṛhṇīṣva vajram vajradharo yathā ||

We then come upon some details found only in some mss. of the Southern recension [1]). According to Gorresio's and most of the Southern mss. Rāma moves on to Pañcavaṭī immediately after his meeting with Agastya and the receipt of the weapons of war. According to a few mss. of the Southern version, however, Rāma spends a night in the *āśrama*, and the next morning, when he meets Agastya again, there ensues a conversation in the course of which Agastya fortells the future of Rāma's career, and Rāma expresses a desire to know from Agastya himself the part played by him in the development of the Southern land:

ayam tu deśo nikhilas-sarva eva mahātapaḥ |
aśaraṇyas-śaraṇyo bhūd-yathaiva viniveśitaḥ |
tadākhyāhyarthatatvena param kautūhalam mama ||

Agastya's answer constitutes a most extraordinary narrative: the great Daṇḍaka forsook this land, and by a curse of Bhārgava it became unfit for habitation by man or beast. It remained a howling wilderness for a thousand *yojanas* to the South from the foot of the Vindhya, with no plants or trees and no rain for several thousands of years. Then by dint of fate (daivayogāt) I went there from the White Peak of the Himalaya (himavat śikharāt śvetāt) and then I summoned *parjanya* and the clouds from the Himalayas, and there was continuous rain for many years; death and disease were banished, and trees were transplanted from the foot of the Himalayas, and rivers, wells and tanks created, and the whole land soon became fit for habitation and inhabited by groups of ṛṣis (ṛṣisaṅghānusevitam). But owing to a curse, the place has

[1]) MLJ. edn. pp. 318-9, footnotes.

been exposed especially from the time of your arrival at Citrakūṭa, to the depredations of cruel Rākṣasas who are ever troubling the ṛṣis in all sorts of ways; you must rescue them from these troubles". The narration ends:

ayam ikṣvākuputreṇa daṇḍakena mahābala |
deśo nirākṛto rājan śāpadoṣeṇa rāghava ||
daṇḍakāraṇyam-akhilam darśanādeva pālitaṁ |
śāpasyāntāya kākutstha prāptastvam arisūdana ||
sa tvamadya purāvṛttaiḥ pitṛbhiḥ saṁnirākṛtaṁ |
tārayasva mahābhāga daṇḍakāraṇyam adya vai ||

This narrative is undoubtedly a late interpolation into the Southern text of the Rāmāyaṇa. It contradicts at many points what has been said by Rāma before about Agastya's work in the forest; its style is poor and no old commentator seems to have had it in his text. It is valuable only as showing how new Agastya legends were brought into existence from time to time. It is difficult to suggest a specific date for the interpolation of these verses, but it must be later than the period when the geographical cantos in the Kiṣkindhākāṇḍa came in; for these last are known to the annotators.

By the commoner and earlier version, Agastya, after handing over to Rāma the bow and arrows, expresses great satisfaction at his having come to the *āśrama* to pay his respects to him [1]) and asks him to live somewhere near about together with Sītā and Lakṣmaṇa. Then, at Rāma's request, Agastya suggests a spot in Pañcavaṭī, within two *yojanas* from his own *āśrama*, as a suitable place for Rāma making his home in; the sage also consoles Rāma for his troubles, tells him of his great friendship for Daśaratha, of his intuitive knowledge of the events of Rāma's life, and expresses the hope that, after completing the period of his exile, he would go back to Ayodhyā and enjoy a peaceful reign. Rāma then takes leave of Agastya and departs for Pañcavaṭī with his brother and wife along the path indicated by Agastya, where he soon meets another

---

[1]) ibid. XIII, 1-8.

old friend of his father, the vulture Jaṭāyu who offers to be his companion in his new abode.

A careful consideration of the data from the Rāmāyaṇa regarding the Agastyāśrama led Pargiter to localize the *āśrama* somewhere near Nagpur [1]. But if there is any one thing well established about Agastya, it is the ubiquity of his *āśrama* which is located in all parts of India and sometimes, as we shall see, on the islands outside India [2]. For the particular *āśrama* mentioned in the Araṇyakāṇḍa of the Rāmāyaṇa, the one where Rāma met him in his exile, the location suggested by Pargiter seems plausible in itself, but a persistent indigenous tradition identifies modern Nasik with the Pañcavaṭī of Rāma's exile.

It is perhaps worth noting that the Rāmopākhyāna in the Vana-parva of the Mahābhārata mentions Rāma's visit to Śarabhaṅga, but does not allude to his meeting Agastya [3]. The omission is, however, of greater significance to a study of the various recensions of Rāma legends than to one centring round Agastya. If the Rāmopākhyāna represents a simpler and earlier form of the story, the visit to the Agastyāśrama must be treated as a somewhat later, though still relatively early accretion to the tale. At any rate, no version of Vālmīki's poem is known to exist in which this episode does not occur.

We may now turn to the geographical cantos in the Kiṣkindhā-kāṇḍa where Sugrīva issues detailed instructions to the search parties sent in different directions to discover the whereabouts of Sītā; here we find two different abodes of Agastya mentioned, both in the South. First we learn that Agastya has his seat at the extremity of the Malaya mountain from which the Kāvēri takes its rise:

tasyāsīnam nagasyāgre malayasya mahaujasaṁ |
drakṣyathāditya-samkāśam Agastyam ṛṣisattamaṁ ||

And the monkey troops must needs take Agastya's permission to cross the Tāmraparṇī:

---

[1]) JRAS 1894, p. 250. [2]) cf. *ibid.* pp. 248-9; *Anc. Ind. Hist. Tradition* p. 240.
[3]) JRAS 1894, p. 248.

tatastenābhyanujñātāḥ prasannena mahātmanā |
Tāmraparṇīm grāha-juṣṭām tariṣyatha mahānadīm || [1]

Then we are told that there was a golden mountain Mahendra placed in the sea by Agastya:

tataḥ samudram āsādya sampradhāryārthaniścayam |
Agastyenāntare tatra sāgare viniveśitaḥ ||
Citra-nānā-nagaḥ śrīmān mahendraḥ parvatottamaḥ |
Jātarūpamayaḥ śrīmān-avagāḍho mahārṇavam || [2]

Beyond that mountain lay the extensive island which was the home of the wicked Rāvaṇa [3]. Crossing that island and some more mountains, we get to another abode of Agastya on the mountain Kuñjara, an abode constructed by the divine architect Viśvakarmā: [4]

tatra netramanaḥkāntaḥ Kuñjaro nāma parvataḥ |
Agastya-bhavanam yatra nirmitam Viśvarkarmaṇā ||

This bhavana of Agastya was near Bhogavati, the capital of the Nāgas [5].

The Rāmāyaṇa also states that Agastya was at the head of Ṛṣis who visited Rāma in Ayodhyā soon after his coronation as king [6], a statement which, as Jacobi points out, seems to ignore Agastya's resolve never to return north of Vindhyas. Agastya also helped Rāma earlier in his contest with Rāvaṇa by teaching him the Ādityahṛdaya, a mantra which secured the victory to Rāma [7].

The multiplicity of Agastya's *āśramas* and *bhavanas* has been taken to imply either that Agastya is a purely mythical figure or that a clan of Āgastyas must have spread in all the places mentioned, though it is admitted that 'there is nothing to show when or how the Āgastyas arose' [8].

---

[1] Kiṣk. 41 : 16-7.

[2] ibid 20-21. [3] ibid 25-6.

[4] ibid 35-6. All these features are found, though not in the same order, in Gorresio's text which moreover seems to give two residences to Rāvaṇa or at least connects him with two spots wide apart from each other, XLI – 37 and 49. It also mentions the river Avyañjanā in the Kuñjara mountain, the river in which Agastya usually bathed (55).

[5] cf. Sylvain Lévi, JA. XI : 11 pp. 103-4. [6] VII - 1 : 8-9. [7] Yuddha – 107.

[8] PARGITER, *Anc. Ind. Hist. Tradition* p. 240.

It seems better, however, to suppose that round the one historical Agastya, the author of the Vedic hymns and husband of Lopāmudrā, who played an important role in his time in furthering the aryanisation of India, there naturally gathered in course of time a number of stories representing the further stages in the movement started by him.

V

The Purāṇas, as may be expected, carry the cycle of Agastya legends one stage further.

The Vāyupurāṇa states that Agastya was a reincarnation of Dattāli, the son of Pulastya and his wife Prīti [1]). In one of the chapters on *bhuvanavinyāsa* the purāṇa locates Agastya's abode on the Mandara mountain in the Malaya-dvīpa across the seas; after mentioning Yamadvīpa, surely a mislection for Yavadvīpa, for we have the celebrated epithet nānāratnākarāñcitam, it says:

tathaiva Malayadvīpam evam eva susaṁvṛtaṁ ||
maṇiratnākaram sphītam ākaram kanakasya ca |
ākaram candanānāṁ ca samudrāṇām tathākaraṁ ||
nānāmlecchagaṇākīrṇam nadīparvata maṇḍitaṁ |
tatra śrīmāṁstu Malayaḥ parvato rajatākaraḥ ||
mahā malaya ityevam vikhyāto varaparvataḥ |
dvitīyam mandaram nāma prathitam ca sadā kṣitau ||
nānā-puṣpa-phalopetam ramyam devarṣisevitaṁ |
Agastyabhavanam tatra devāsuranamaskṛtaṁ || [2])

The swift movement of Agastya, Canopus, on the sky is mentioned in another passage [3]). Again he is included in a list of *ṛṣikas* who became *ṛṣis* by their *satya* (*satyād ṛṣitām gatāḥ*) [4]). In the Gayāmāhātmya at the end of the Purāṇa we have several references to Agastya connecting him with that holy city [5]). Curiously enough there are also very uncomplimentary references to Āgastyas who

[1]) ch. 28 - v. 22. [2]) Ch. 48. vv. 20-23. It may be observed in passing, that Laṅkā, the abode of the rākṣasas, is located on this same island, a little further on (v. 28). [3]) Ch. 50 v. 155. [4]) 59 v. 93. [5]) Chh. 108-11.

along with Vaiśvāmitras and Paulastyas are reckoned among rākṣasas [1]) under the rule of Kubera.

The Matsyapurāṇa devotes a whole chapter (61) to Agastya (and Vasiṣṭha), and in this chapter we have unmistakable evidence of the prevalence of an Agastya cult. The legend of Agastya's birth has also grown into a rather complex tale which still retains its connection with the old and simple Ṛgvedic account. This chapter of the Matsyapurāṇa opens with an account of Indra's attempts to destroy the asuras with the aid of Agni and Marut, the asuras taking refuge under the ocean, the order of Indra to Agni and Marut to dry up the ocean, their disobedience of Indra's order on the score that its execution involved destruction of life, and Indra's curse that they would be born as men on earth and return to heaven as gods only after the execution of his command; the men born as a result from a pitcher into which Mitra and Varuṇa discharged their *vīrya* were Vasiṣṭha and Agastya. Then follows the explanation of the introduction of Mitra and Varuṇa: Urvaśī just then created for a specific purpose, was espoused by Mitra; Varuṇa thereupon also desired her company, and when Urvaśī told him that she was already the wife of Mitra, Varuṇa implored her to think of him at the time of her congress with Mitra; Mitra discovered the ruse and cursed Urvaśī to go and be born as a woman on earth and live with Purūravas for a time. Then with strange inconsequence, we come back to the old vedic account:

> jalakumbhe tato vīryam mitreṇa varuṇena ca |
> prakṣiptaṁ atha saṁjātau dvāveva munisattamau ||

There is then a short digression on the mutual curses delivered against each other by Nimi and Vasiṣṭha (32-35), and after this, the rest of the chapter (36-57) is devoted to the exploits of Agastya and an exposition of his cult.

---

[1]) Ch. 69, v. 195; 70 v. 53—a very strange verse:
āgastyavaiśvāmitrāṇāṁ krūrāṇāṁ brahmarakṣasāṁ |
Vedādhyayanaśīlānāṁ tapovratanisevinām |
teṣām aiḍabilo rājā paulastyas-savyapiṅgalaḥ ||

The cult was established when the gods, pleased with Agastya for drinking up the oceans, offered him a boon. Agastya's choice may be given in his own words:

Yāvadbrahmasahasrāṇām pañcaviṁśati koṭayaḥ |
vaimāniko bhaviṣyāmi dakṣiṇācala vartmani ||
madvimānodaye kuryād yaḥ kaścit pūjanaṁ mama |
sa saptalokādhipatiḥ paryāyeṇa bhaviṣyati || (40-1)

The gods said 'Yes'. The worship of Agastya is then explained at length. Of iconographic interest are the following expressions used in the exposition of the cult:

aṅguṣṭhamātraṁ puruṣam; atyāyatabāhudaṇḍam;
caturmukham; lambōdaradīrghabāhuṁ.

The *dhyāna* is equally interesting as summarising the stories of Agastya:

Kāśapuṣpapratīkāśa vahnimāruta-saṁbhava |
mitrāvaruṇayoḥ putra kumbhayone namostu te ||
vindhyavṛddhikṣayakara meghatoyaviṣāpaha |
ratnavallabha deveśa Laṅkāvāsin namostu te ||
vātāpī bhakṣito yena samudraḥ śoṣitaḥ purā |
lopāmudrāpatiḥ śrīmān yosau tasmai namonamaḥ ||
rājaputri mahabhāge ṛṣipatni varānane |
lopāmudre namastubhyaṁ argho me pratigṛhyatāṁ ||

In interpreting the attribute Laṅkāvāsin, we should naturally think of the location of Laṅkā in the Vāyupurāṇa, cited above. We should also notice that here, as in the Bṛhatsamhitā and the Paripāḍal, Agastya, the sage, is identified with the star Canopus.

Other references to Agastya in the Matsyapurāṇa may be briefly noticed. He figures among a group of ṛṣis said to have applauded Śaṅkara when he set out to burn the tripura; [1]) he is counted among those who attained the position of ṛṣi by their tapas [2]); again, he is counted with Dṛḍhadyumna and Indrabāhu as among the most celebrated brahmiṣṭhas [3]). He is just mentioned with Vasiṣṭha, and his descendants (with some prescriptions on exogamy) are des-

[1]) ch. 133 v. 67. [2]) Ch. 145. v. 93 cf. Vāyu ch. 59 v. 93 cited above.
[3]) ch. 145, vv. 114-5.

cribed at some length in two later chapters of the Purāṇa [1]). Agastyeśvara is the name of a *tīrtha* on the Narmadā [2]) and the Āgastyas are, as in the Vāyupurāṇa, also counted among the brahmarākṣasas and followers of Kubera [3]).

It is needless to pursue the repetitions of Agastya stories through the other purāṇas. But one new aspect of Agastya, not apparently traceable elsewhere, is found in the Brahmāṇḍapurāṇa viz., that he was once taught the *mantra* called Kṛṣṇapremāmṛtaṁ by Śeṣa, the nāga king. This mantra with the characteristics of a threefold bhakti, forms the subject of a discourse from Agastya to Paraśurāma [4]). It will be recollected that, according to the Rāmāyaṇa, one of the Agastyabhavanas was very near Bhogavatī, the capital of the serpent world on the Kuñjara mountain.

It should be noted that in the purāṇas, though the older aspects of the story are still retained, the emphasis has shifted to the islands across the seas.

VI

We may now turn to the evidence of Tamil literature, the oldest literature among those of the Dravidian languages. This evidence, in itself somewhat confused, has given rise to great divergences in interpretation. It has been suggested that Akattiya of Tamil tradition has nothing in common with the Aryan sage except the name which in Tamil means 'indispensable' [5]). Another view is that Agastya was the Tamil grammarian and teacher of Tolkāppiyan, and that he lived before the fourth century B.C., though the myths and traditions connecting him with the Tamil language do not go back beyond the 7th or 8th century A.D. [6]). Again it has been contended that while Agastya might have been a historical figure in Vedic times, 'his translation to the Pothiyil of the South is a myth pure and simple and cannot be accepted as a fact in the

---

[1]) chh. 201 and 202. [2]) ch. 191 v. 15. [3]) ch. 121 vv. 62-63.

[4]) Br. ch. 36. vv. 1-10.

[5]) *Tolkāppiyam: Ezhuttathikāram* (Tinnevelly, 1923), Intr. p. XVIII.

[6]) M. SRINIVASA AIYANGAR, *Tamil Studies* pp. 118, 401.

primitive history of the Tamilians' [1]). Again: 'We have to take Agastya as neither more nor less than the embodiment of the ideal of the Aryan nation in their work of spreading their culture and knowledge' in the different countries of the South [2]).

Naccinārkkiniyar in his notes to the *pāyiram* [3]) of Panambāranār to the *Tolkāppiyam* mentions the curious fact that at the instance of Agastya, another scholar known as 'the Teacher of Adangōḍu' showed a disinclination to listen to and criticise the work *Tolkāppiyam*, and to explain Agastya's hostility to the author, Tolkāppiyan, he narrates the following legend. All the devas, finding that their assemblage at the Mount Meru upset the balance of the world by depressing the North and tilting up the South, resolved that Agastya was the person to redress the balance by taking up his abode in the South. Falling in with the suggestion, Agastya, before leaving for the South, went to the river Gaṅgā and received the Kāvēri, then went to Jamadagni and secured his son Tṛṇadhūmāgni, and went again to Pulastya who with due ceremony gave him his sister Lopāmudrā for wife, whom Agastya left behind; then on his southern march, he reached Dwārakā (Tuvarāpati) and persuaded eighteen kings of the line of Viṣṇu (*niṇilangaḍanda neḍumuḍi-yaṇṇal*) and the 18 crores of *Vēḷir* and *Aruwāḷar* to accompany him on his journey. He then destroyed forests and created towns, dwelt on the Podiya (hill), bound Rāvaṇa by the power of music, and freed that part of the country from the unwelcome presence of the Rākṣasas. Some time later Agastya asked Tṛṇadhūmāgni *alias* Tolkāppiyan to go and fetch Lopāmudrā; when Tolkāppiyan wanted to know how he was to do it, Agastya instructed him to keep a distance of four rods between him and the lady during the journey; but when they were crossing the Vaigai, the flood rose and Lopāmudrā was in imminent danger of being drowned in the torrent; then

[1]) *Agastya in the Tamil Land* p. 61. [2]) ibid. 63.
[3]) pp. 9-10 ed. Damodaram Pillai.

Tolkāppiyan held out a bamboo pole to her with the aid of which she reached the shore in safety; Agastya found fault with them for thus disregarding his instruction and cursed them saying that they should never enter heaven; enraged at the way in which they were cursed when they had done no wrong, Tolkāppiyan in his turn uttered a similar curse against Agastya. Hence the hostility between Agastya and Tolkāppiyan.

To all appearances this puerile story is a late invention calculated to explain the absence of all reference to Agastya and his work on Tamil grammar either in the body of the *Tolkāppiyam* or in its preface, the *pāyiram* of Panambāranār. As a matter of fact there is no clear and specific reference to Agastya, the sage, in any of the Śaṅgam anthologies now accessible. The eleventh *paripāḍal* refers to the star Canopus and calls it *podiyil munivan*, the sage of Podiyil, thus showing that some at least of the Agastya legends were known in the Tamil land at the time. The author of this poem is said to have been Nallanduvanār, and, in spite of a contrary opinion expressed by some scholars, there seems to be no good reason for holding that the *paripāḍal* collection represents a decidedly later stratum of Śaṅgam literature than, say, the *Pattuppāṭṭu* or the *Puranānūru*[1]. There are some lines (ll. 40-2) in the *Maduraikkāñji* in which Naccinārkkiniyar reads an allusion to Agastya's residence in the Podiya hill, his success in persuading Rāvaṇa to leave South India well alone, and his preceptorship of the Pāṇḍya rulers[2]; it is possible, however, to understand these lines without assistance from Agastya legends; thus, it is possible to contend, even in the face of Naccinārkkiniyar's interpretation, that these lines have nothing to say of Agastya and his exploits[3].

[1]) K. G. Sankar holds that the eleventh Paripāḍal belongs to the 1st century A. D. *contra Śen Tamiḻ* Vol. 19, p. 384 where a fourth century date (A. D. 372) is advocated. Also Swamikkannu Pillai. Sivaraja Pillai gives the sixth or the seventh century A.D. (*op. cit.* p. 15), in our opinion an impossible date. [2]) Pattuppāṭṭu³, pp. 342-3. [3]) cf. Sivaraja Pillai, *op cit.* pp. 16-17.

A clear reference to the birth of Agastya and Vasiṣṭha is found in the *Maṇimēkalai* in the lines in which Ā-puttira, an illegitimate son of a Brahmin woman of Benares, defends his birth by pointing out that Vasiṣṭha and Agastya revered as sages, were the illegitimate sons of Brahmā by a divine *danseuse*:

mudu-maṟai mudalvan munnart-tōnṟiya
kaḍavuṭ-kaṇigai kādalañjiṟuva-
raṟumaṟai mudalvar andaṇar iruvarum (XIII, ll. 94-96).

In annotating these lines, Svaminatha Aiyar points out that, according to the relatively late commentator cited by him, Vasiṣṭha and Agastya were the sons of Brahmā by Tilottamā, a variant of the story recorded by Ziegenbalg and cited by Poerbatjaraka as pointed before [1]). Agastya, moreover, was the friend of the Cōḷa king Kānta, and at his request he released the Kāvēri from the water pot [2]); his abode in the Malaya (Podiyil) mountain is known to the *Maṇimēkalai*, and he advised another legendary Cōḷa monarch, the one that overthrew the moving castle (tūṅgeyil), to celebrate in Puhār a festival in honour of Indra [3]).

The references to Agastya's work on grammar seem to be rather late and inconclusive; they occur first in the writings of the great commentators who fill a large place in the history of Tamil literature. At the very start we have the amazing legend of the three śaṅgams narrated in the *Iraiyanar-Agapporuḷ-urai* which counts Agastya together with the gods Śiva and Subrahmaṇya among the members of the first Śaṅgam which lasted for 4440 years, states that the *Agattiyam* was the grammar (*nūl*) for that Śaṅgam, again counts Agastya with Tolkāppiyanār among the members of the second śaṅgam lasting for 3700 years, and adds that the *Agattiyam* and *Tolkāppiyam* together with three other works formed the grammar (*nūl*) for the second śaṅgam. The *Agattiyam* and *Tolkāppiyan* were used by

---

[1]) It is needless for our purposes to follow all the later references to the sage and his exploits. [2]) Padigam ll. 10-12. [3]) Canto I ll. 1-5. Also *Śilappadikāram* III-1, XII, XIV 14-5.

the third śaṅgam also. It should be noted that this legend does not mention either that Agastya learned his Tamil from Śiva or Subrahmaṇya, or that Tolkāppiyan was the pupil of Agastya. But it mentions the Agattiyam as the earliest standard treatise on the Tamil language. The date and authorship of the *urai* where all this is set down are far from being settled. The close of the eighth or ninth century A.D. is the earliest period to which it can be assigned on the evidence of the *Pāṇḍik-kōvai*, a poem which is cited extensively in the commentary and in such a manner that the citations form integral parts of the work [1]).

The next stage (in the growth of the legend) mentioned by Naccinārkkiniyar is no longer accessible to us. In his comment on the *Maduraikkāñji* (already cited), Naccinārkiniyar refers to the *uraiyāśiriyar* as his authority for the statement that Rāvaṇa ruled South India till Agastya came and dispossessed him. Pandit Svaminatha Aiyar has drawn attention to the facts that the title *uraiyāśiriyar* is now generally taken to apply to Iḷampūraṇar, and that his commentary on the *pāyiram* of the *Tolkāppiyam* does not contain any reference either to Rāvaṇa or to Agastya [2]).

It is interesting to note in this connection that the questions whether Agastya wrote a treatise on Tamil grammar and, if so, in what relation that work stood to the *Tolkāppiyam* have been the subjects of an ancient discussion among the great annotators of the Tamil country. Pērāśiriyar in his gloss on the 94th. sūtra of the *Marapiyal* discusses these questions at some length. He states that some scholars in his day held that Tolkāppiyan composed his work on principles other than those of the *Agattiyam*, the work of Agastya, and that in this he followed other grammars besides that of Agastya, but which were no longer extant. He turns down this theory by an appeal to authority and tradition. He says: "This view is urged by modern authors who go against the authority of the Veda (*Veda-vaḻakku*); in the past, even heretics, not to speak of the

[1]) Cf. *The Pāṇḍyan Kingdom* p. 55 n. 1. [2]) *Pattupāṭṭu*[3], p. 341 and n.

wise men of the three śaṅgams and the four varṇas, did not say so. How (is this)? Because the son of Kaṇakkāyanār, Nakkīrar of the last śaṅgam, who composed the gloss on the *Kaḷaviyal* said — 'the standard for those of the second and third śangams was the *Tolkāppiyam* (while that for the first was *Agattiyam*)'. The author who composed the commentary for the later generations[1]) also cited his testimony; and he, being a monk under strict vows, was not likely to utter a falsehood". Our author then proceeds to cite the authority of three earlier works, the *Palkāppiyam*, *Pannirupaḍalam* and *Veṇbā-mālai* in favour of the tradition that Agastya was the founder of the Tamil language and grammar, and that Tolkāppiyan was the most celebrated of the twelve pupils of this great sage. He then concludes that the *Agattiyam* was the original grammar, that Tolkāppiyan must be held to have followed his teachings in his new work, and that Agastya's work must have been composed before the Tamil country was confined, by an inundation of the sea, to the limits indicated by Panambāranār in his preface (*pāyiram*) to the Tolkāppiyam, i. e. 'before the river Kumari and Panai-nāḍu were engulfed by the sea dug by the Sagaras in the course of their search for the sacrificial horse'.

These arguments are repeated in almost identical words centuries later by Śivagñāna-munivar in his *virutti* on the *pāyiram*. On the whole then the tradition that Tolkāppiyan followed Agastya held the field, and the attempt to establish a relation of hostility between them did not find much favour.

But that an attempt was made to repudiate the theory that gave Agastya the dominant position in the evolution of Tamil culture is the significant fact. It is a thousand pities that we have no chronological data which would enable us to trace the beginnings of this effort and determine the specific circumstances that gave rise to it. The fact, however, cannot be gainsaid that one school conten-

[1]) i. e. the *Urai-āśiriyar* of Naccinārkkiniyar?

ded in the days of Pērāśiriyar that neither was Agastya the guru of Tolkāppiyan, nor his work the model for the *Tolkāppiyam*; and this view was still sufficiently prevalent in the time of Naccinārkkiniyar to justify his recording a legend to explain the hostility between Agastya and Tolkāppiyan — a legend which, while it does not deny the discipleship of Tolkāppiyan, presents the guru as a jealous hot-tempered teacher who could hardly command the loyalty of any reasonable person.

We seem to have here evidence of a reaction against the Aryanisation of Tamil culture, an attempt to assert the cultural independence of the Tamils. Things went on smoothly, so long as Aryan influence, the influence of the 'Northern' speech and culture, was content to penetrate the Tamil land quietly and by imperceptible stages, and effect a slow transformation of the native elements. This process began very early and was accepted by the Tamils to an extent that has rendered it all but impossible to differentiate the elements that have gone to make up the composite culture represented in the earliest literature of the Tamil language, the śaṅgam works as they are called. But when a theory was put forward, that is, a legend was invented to show that Tamil as a spoken language and with it the entire culture of the Tamil country was derived from a Vedic seer, this was met, naturally, by a counter-assertion and the elaboration of legends in another sense. And then, as at times even now, legends were arguments.

We have seen that the earliest literary reference to Agastya is that in the *Iraiyanār-Agapporuḷ-urai* which, however, knows nothing of the relation of teacher and pupil between Agastya and Tolkāppiyan that came to be postulated and denied in later times. Likewise it is in the Vēḷvikuḍi grant, the Madras museum plates and the larger Śinnamanūr plates of the eighth and ninth centuries A. D. that we hear in epigraphy of Agastya being the preceptor of the Pāṇḍyas [1]), the patrons of Tamil literature and the

[1]) Kumbhodbhavo bhavati yasya muniḥ purodhāḥ, sa śrīnidhir-jayati

Śaṅgam. All the earlier epigraphical references to Agastya found in Cāḷukya and Pallava charters[1]) allude incidentally to Agastya's exploits such as the drying up of the ocean or the subjugation of the Vindhya or the destruction of Vātāpi; even the Śinnamanūr plates make no direct statement regarding Agastya's relation to Tamil. The citations of Pērāśiriyar from the *Palkāppiyam* and the *Pannirupaḍalam* are then the earliest statements to which we have access of the new theory of Agastya being the source of Tamil language and culture, and of Tolkāppiyan being his disciple. The *Pannirupaḍalam*, no longer extant, is supposed to have been a work in twelve sections each by one of the twelve disciples of Agastya, Tolkāppiyan being counted among them. We may note also that Iḷampūraṇar, the earliest of the commentators on the Tolkāppiyam now accessible, accepts the idea of Agastya being the first Tamil ācārya, and he states this as a universally accepted fact[2]). The *urai-āśiriyar*, who was perhaps different from Iḷampūraṇar and preceded him, knew of Agastya's services to the Tamil land, according to Naccinārkkiniyar.

It is not easy to decide the relation of this group of Agastya legends to the passage in the Rāmāyaṇa which fixes one of Agastya's abodes on the mountain from which the Tāmbraparṇī takes its rise. Whether the Tamil legends arose out of the Rāmāyaṇa text or vice versa is the question. There is no evidence of a conclusive character to settle this.

We must note also that those who advocated the claims of Agastya to be considered the originator of Tamil culture meant the Vedic seer and no other. Witness Pērāśiriyar arguing that those who took another view were pitting themselves against the authority of the Vedas. When the same author states that even heretics had accepted his view of Agastya as the Father of Tamil, he is no doubt

---

pāṇḍyanarendra-vaṁśaḥ – (Vēḷvikuḍi grant ll. 4-5); Kumbhasambhava-kara-prāptābhiṣekakriye (tadvaṁśe) – *ibid* ll. 11-12: yasyāgastyo vijita-nahuṣāmbodhi-vindhyaḥ purodhāḥ – Madras Museum plates ll. 11-2.

[1]) E.g. SII. I p. 148, l. 17; II p. 349, l. 54; p. 366, l. 14.

[2]) Nallāśiriyar – Agattiyanār mudalāyinōr – *Pāyiram*.

thinking of instances like the statement in the *Vīraśōliyam* that Agastya got his Tamil from Avalōkita and spread it in the world [1]). Lastly, Śivagñānamunivar, in his eagerness to establish this position, suggests a new interpretation of lines 4-6 of the *pāyiram* of the *Tolkāppiyam* calculated to show that the *Agattiyam* made its appearance along with the Tamil language [2]). There is also the legend that Tamil and Sanskrit sounds issued each from one side of the little drum (*uḍukkai*) of Śiva during his dance, and that Agastya and Pāṇiṇi thereupon proceeded to formulate the grammar of the two languages. In such arguments, interpolations and legends we may recognise the deliberate conclusions of a higher criticism which accepted the composite nature of the Hindu culture of South India, and desired in some manner to acknowledge and commemorate the debt that the Tamils owed to their Aryan compatriots.

The Pāṇḍyas, it will be remembered, were the first truly Tamil dynasty to enter upon a career of aggressive conquest and establish an empire which comprised a good part of the South and West of Southern India; it is a well known fact that it is in such periods of imperial expansion that the pedigrees and achievements of the ruling line of kings come to be recorded in high flown *praśastis*. It is perfectly intelligible therefore that the court poets of the Early Pāṇḍyan rulers of the eighth century built upon the fact of Agastya's residence in the Podiya hill recorded in the Rāmāyaṇa, and announced that Agastya was the preceptor (*purodhāḥ*) of these monarchs and that they were anointed kings by that sage. This line of argument lends some support to the view, based on other grounds as well, that the *Iraiyanār-Ahapporuḷ-urai*, which starts the theory of Agastya's connection with the Tamil language, was, in reality, a work produced in the age of the First Pāṇḍyan empire.

---

[1]) Vīraśōliyam, opening verses.

[2]) The point becomes clear by contrasting Śivagñānamunivar and Iḷampūraṇar on these lines.

The reaction roused by this exaltation of Agastya does not seem to have commanded any large following, though it did give rise to controversies of which we hear the echoes in the pages of Pārāśiriyar and Naccinārkkiniyar, not to mention some modern writers who would fain return to the attitude rejected by a series of authors down to Śivagñānamunivar. However that may be, Agastya became at a very early date the symbol of South Indian culture, and the cult of Agastya spread to the islands of the Indian Archipelago in the wake of the colonies that were established there in the early centuries of the Christian era. Before we proceed to consider this aspect of our subject, we must discuss the evidence of the Tamil works, literary and scientific, attributed to Agastya.

Citations from Agattiyanār and the *Agattiyam* as well as references to the views expounded in the latter are frequently met with in all the great commentaries on grammatical works. Iḷampūranar often cites the sūtras of Agastya and so does the annotator of the *Yāpparuṅgalam*; Mayilaināthar in his gloss on the *Nannūl* also refers to Agastya and cites him frequently. Several other authors down to comparatively recent times follow the same practice. It is a pity that no scholar has so far attempted to collect these citations and study them critically [1]). A cursory glance at some of these citations is, however, enough to show that the quotations are of very unequal merit. Some impress us by their noble diction and their succinct exposition of important principles, and can certainly hold their own by the side of the sūtras of the *Tolkāppiyam*. And when we recall that the author of the commentary on the *Yāpparuṅgalam* among others refers his readers to the *Agattiyam* for a discussion of particular points [2]), we may

---

[1]) The *Pĕragattiyat-tiraṭṭu* edited by S. Bhavanandam Pillai in 1912 is a very modern hoax: yet one serious student of the Agastya problems thinks that he has demolished the case for an ancient *Agattiyam* by tilting at this miserable hotch-potch.

[2]) He also mentions other works like *Śeyalmurai* and *Śeyirriyam* (p. 282) which are no longer extant.

justly infer that a work of considerable importance known as the *Agattiyam* was in active use till the eleventh or twelfth century A.D. if not later.

To say this, however, is by no means to imply that this work should, without further argument be taken to have been the model of the *Tolkāppiyam*. The relation between the two works could not be determined, if at all, without much study and thought. It has been suggested that the *Agattiyam* fell into the background and soon went out of use in the age of the third śaṅgam owing to the superior merit of the *Tolkāppiyam* which superseded it [1]). This suggestion lays itself open to attack on two grounds: it accepts wholesale the legend of the three Śangams as given in the *Iraiyanār-ahapporuḷ-urai*; it takes no account of the fact that the *Agattiyam* appears to have been frequently consulted at least by the great commentators on grammatical works till relatively later times.

Agastya, like Nāgārjuna and many another well known historical figure, has had, in later times many miscellaneous works of a more or less popular character fathered on him [2]). This should not induce the belief that nothing attributed to Agastya could ever be genuine. On the other hand all that we are in a position to assert is that none of the great commentators known to us ever entertained any doubt that Agastya, the Vedic seer, composed a great work in Tamil which served as the model for the *Tolkāppiyam*, and that in citing from the *Agattiyam*, they were appealing to an authority of even greater weight than Tolkāppiyan. Of the true history of the *Agattiyam*, it does not seem likely that we shall ever know much: but the hold that a work passing under Agastya's name had on the imagination of generations of Tamils, of those who attacked it no less than of those who cited it with reverence, is one of the most significant facts of South Indian history.

---

[1]) M. Raghava Aiyangar, *Poruḷ Adikāra Ārāycci* p. 2.

[2]) See *Descriptive Catalogue of Tamil Mss. in the Oriental Mss. Library*, Madras II II Introdn.

VII

We may now turn to a study of the place of Agastya in the epigraphy and literature of the Indian Archipelago and Indo-China, particularly of Java. It should be mentioned that almost all the references to Agastya that are worth considering have been collected and elucidated by Poerbatjaraka in his essay on Agastya, and I am very largely indebted to that essay for a good part of the discussion that follows. I have also made use of Krom's observations in his *Hindoe-Javaansche Geschiedenis.*

The oldest dated inscription of Java is a stone inscription in Sanskrit verse engraved in Pallava characters and dated Śaka 654, A. D. 732. The inscription comes from the remains of what was originally a Śiva temple founded by king Sañjaya; the temple has long since disappeared, only the foundation and some images having survived. The inscription opens by saying that in 732, king Sañjaya established a liṅga on the hillock (in the plateau of Wukir), and pays homage to Śiva, Brahmā and Viṣṇu; then we come to the seventh verse which reads as follows:

āsīd dvīpa-varaṁ yavākhyam atulan dhānnyādi-vījādhikaṁ
sampannaṁ kanakākarais tad-amarai . . . . . . dinopārjitaṁ |
śrīmat-kuñjarakuñjadeśa-nihi(tād va)ṅśād itīvādhṛtaṁ
sthānan divyatamaṁ śivāya jagataś-śambhos tu yatrādbhutaṁ ||

"There is an excellent island, called Yava, abounding in grain and other seeds and endowed with gold mines; it was taken hold of by the gods ... There is a most divine and miraculous seat of Śambhu (Śiva), for the well-being of the world, brought over as it were from the family established in the blessed land of Kuñjarakuñja". Whether the seat of Śambhu (Śambhoḥ sthānam) mentioned here is the same as the temple erected by Sañjaya or not,—and the inscription is silent on the relation of the *sthānan* of verse 7 to the liṅga on the hillock mentioned at the beginning — the point of interest for us is the statement that this *sthāna* was there in Java for the well-being of the world (*śivāya jagataḥ*), and that it was, as it were, brought over from the family of the Kuñjarakuñjadeśa.

Now Kuñjarakuñjadeśa has sometimes been identified with Kuñjarakōṇa, Ānegondi, near the seat of the Vijayanagar empire; there is, however, nothing to support this identification except the name; for neither Anegondi nor any dynasty of kings settled in its neighbourhood attained any celebrity as devotees of Śiva [1]). The surmise that Kuñjarakuñja means Ānaimalai near Madura, and that consequently the Kuñjarakuñjadeśa must be identified with the Pāṇḍya country is nearer the mark. The elephant-mountain *(Ānai-malai)* is semantically nearer the elephant-grove (*kuñjarakuñja*) than the elephant-corner (*ānegondi* or *kuñjarakoṇa*). The Pāṇḍyas were great devotees of Śiva and their capital, Madura, was the scene of the sixty-four sacred sports of Śiva. Śiva in the form of Sundara Pāṇḍya, married a Pāṇḍyan princess and ruled the Pāṇḍyan kingdom [2]). And Ānaimalai is within six miles of Madura. Yet there is no proof that Ānaimalai was Kuñjarādri. On the other hand, Prof. Krom has rightly drawn attention to the fact that the *Bṛhat-Samhitā* of Varāhamihira notes a place Kuñjaradarī in South India, connected with the Tāmbraparṇī [3]): *Kacchotha Kuñjaradarī sa-Tāmraparṇiti vigñeyāḥ;* note the attribute *sa-tāmraparṇi* applied to the Kuñjaradarī, which is decisive of the location of the latter. Now Kuñjaradarī means the elephants' cave or the glen of elephants [4]), and may well be the same as Kuñjarakuñja of the Caṅgal inscription of 732 A.D. The Kuñjara mountain again is said in the *Harivamśa* to be the abode of Agastya: *Kuñjara parvataścaiva yatrāgastya-gṛham śubhaṁ* [5]), and this, taken along with the Tamil legends regarding Agastya's abode in the Podiya hill cited earlier, confirms Krom's view that the Kuñjarakuñja of the Caṅgal inscription must be sought in the mountain range dividing the modern districts of Tinnevelly and Madura from the Travancore

[1]) *contra* O. C. Gangoly, *Rūpam* 1926, p. 7. His citation from the *Harivamśa* cannot help his argument so long as he does not establish on independent grounds the identity of Ānegondi with Kuñjarakuñja.

[2]) Śivalīlārṇava, Cantos 9-13. [3]) IV: 16; H-J.G. p.125. [4]) IA. 1913, p. 182.

[5]) cited in *Rūpam* 1926, p. 7; also TBG. LVII (1916) p. 431, n. 2.

state[1]), and a well-known elephant forest. Thus the Kuñjara-Kuñjadeśa undoubtedly signifies the Pāṇḍya country, and the *vamśa* established in that country the royal line of Pāṇḍyas.

Next we must note the rather peculiar phrase employed to define the relation of the miraculous *sthānam* of Śambhu in Java with the mother-country: *vamśād jagataśśivāya ādhṛtam itiva.* This has been interpreted to mean 'as it were brought over from the line (established in the blessed land of Kuñjarakuñja) for the well-being of the world'. Now, the rendering 'brought over' for *ādhṛtam* is only a rough approximation. This will be clear from the normal meaning of the word *ādhāra*, support, the substantive derived from the same root, *dhṛ* preceded by *ā*. In fact we shall not be wrong if we rendered the whole phrase cited above into: 'as if drawing support from the line (established in the blessed land of Kuñjarakuñja) for the well-being of the world'. The idea seems to be that the dynasty to which Sañjaya belonged drew spiritual sustenance from the Pāṇḍyan line of South India, and that on this support was considered to depend the welfare of the inhabitants of the Javanese kingdom. A late echo of these early beginnings is heard in the charters of Jayanāgara bearing dates from 1314 to 1323 and containing the significant title Śrī Sundarapāṇḍya-dēvādhīśvaranāma-rājābhiṣeka, as also in the double-fish emblem on his seal[2]).

Let us look a little more closely into the nature of the spiritual support which the Javanese kings derived from the Pāṇḍyan kingdom. By comparing the traditions of Kāmbhoja and Campā with those of Java, Dr. Bosch has reached the important conclusion that in the foundation of all these kingdoms there is a close connection noticeable among Śiva in the form of a liṅga, the ruling dynasty of kings and a prominent Brahman who acts as intermediary between divinity and royalty. The Brahman receives the original liṅga from Śiva and passes it on to the foun-

---

[1]) See *ante*, end of Sec. III. [2]) H-J. G. pp. 378-9.

der of the state as a palladium [1]). There can be no manner of doubt that the peculiar turn of the language of the Caṅgal inscription to which I have drawn attention above does signify some relation of fundamental importance to the well-being of the state, and this is in some way connected with the mother land of Kuñjarakuñjadeśa. Writing of the cult of the God-king (devarāja) established in Kāmbhoja at the accession of Jayavarman II (802 A. D.), Coedes observes: [2]) 'This king-god is the eternal prototype of the earthly king, who is only a sort of emanation from him. We know from inscriptions that Devarāja was represented in the form of a liṅga. To employ the terminology of Brahmanism — the subtle *ātman* of the king, the permanent and imperishable principle of his self, resides in a liṅga". More recently the same writer has advanced the very plausible view that the foundation of this new cult in Kāmbhoja signified the assertion of independence from Javanese control on the part of the ruling line of the Kambujadeśa, and that the occasion was attended by a great deal of ceremony of a mystic and magical nature [3]). If it is correct, this view implies that Kāmbhoja stood at an earlier time in the same sort of spiritual relation to the Javanese kingdom that that kingdom in its turn had to the Pāṇḍyan kingdom of South India.

It is thus clear that just as in classical times the Greek colonists carried with them the fire from the sacred hearth of the city, a token of their filial relation to the land they left in search of new abodes, so also the Hindu colonists carried a cult with them, the cult of Śaivism in which Śiva played the role of the guardian of the state, thanks to the kind offices of his chief devotee and the *purohita* of the

---

[1]) TBG. 64 (1925) p. 237: also H-J. G. p. 224. Dr. Bosch writes at p. 24 of O.V. 1923: „Wat Bhṛgu is voor Campā en het Camsche vorstengeslacht is Agastya voor Java en de inheemsche dynastie: Schenker van het Śivapalladium, waaruit het welvaren van het land en de verlossing der menschheid voortspruiten, welks bezit de heerschende dynastie bevestigt en legitimeert".

[2]) *L'Indochine* I p. 260. [3]) *Journal of the Greater India Society* I pp. 68-70.

Pāṇḍyas, the seer Agastya, already celebrated as the apostle of Aryan culture in non-Aryan lands. The connection of the State with Śiva and Agastya was long remembered in South India and is seen recurring in Campā and Kāmbhoja in the East.

The sacred sports of Śiva in Madura formed a favourite theme with the poets and sculptors of South India; two Tamil poems on the Tiruvaiḷaiyāḍal by two poets separated by an interval of about seven or eight hundred years, the *Hālāsyamāhātmya* and the *Śivalīlārṇava* in Sanskrit, deserve particularly to be mentioned on the literary side. But there occurs, in the *Madhurāvijayam* of Gaṅgādēvī, a princess of the early Vijayanagara period (fourteenth century A. D.), a passage (in Canto VIII) of which the significance can hardly be overrated from our point of view. Kumāra Kampana, was in his camp at Viriñcipuram and was revolving in his mind a plan for freeing the southern land from the blight of Muhammadan rule that had settled in Madura, and to spread the good rule of Vijayanagar there; then, says the poetess (his own wife), he had a dream, in which a mysterious woman appeared before him, described the horrors of Muslim rule in the South and then produced a mighty sword by her own supernatural power:

atibhīṣanam ātmanaḥ prabhāvāt
kamapi prādurabhāvayat kṛpāṇam.

The sword is described in the four following verses, and then we read:

praṇayāgata-Cōḷapāṇḍyalakṣmī-
śravaṇendīvara-mālikāyamānam |
viracayya puraḥ kṛpāṇam eṣā
punarapyāha purandarābhaṁ enaṁ ||

naranātha! purā kṛpāṇaṁ enaṁ
viracayyākhiladevatāyudhāṁśaiḥ |
upadīkṛtavān pinākapāṇeḥ
danujānām vijayāya viśvakarmā ||

amum-ugratapaḥ-kṛtaprasādaḥ
pradadau pāṇḍya-nṛpāya sopi devaḥ |

yamupetya cireṇa tasya vaṁśyāḥ
pṛthivīm apratiśāsanāṁ aśāsan ||

atha kālavaśena pāṇḍyavaṁśyān
gatavīryān avadhārya kumbhajanmā |
manujeśvara maṇḍalāgramenaṁ
bhavate preṣitavān mahābhujāya ||

amunā yudhi dussahaṁ-mahaḥ syāt
tava naisargika-sāhasa pravṛtteḥ | and so on.

"The Lakṣmī of the Cōḷa and Pāṇḍya (countries) who had come to him out of friendship, held before her that sword which resembled a garland of blue lilies (meant to adorn) her ear, and again addressed him who was like Indra, as follows: 'Of yore, O! Lord of men, Viśvakarmā forged this sword from the essences of all the divine weapons of war, and presented it to Pinākapāṇi (Śiva) for his conquest of the Dānavas. That God handed it over to the Pāṇḍya king whose great *tapas* had pleased him; having got this sword, the descendants of that king held an unrivalled sway on the earth for a long time. Then in course of time the scions of the Pāṇḍya line lost their vigour, and observing this O! king, Agastya has sent this sword to you because of the strength of your arms. Naturally intent on heroic deeds, you will, with this sword, attain irresistible glory in war".

Here we see the part of Agastya in an important political crisis. He is the custodian of the political welfare of the race, and on him lies the task of transferring sovereignty from one line to another, and conferring it on the most suitable claimant. It is true that much of this is poetry, and the poetry of a wife celebrating the valour of her husband; yet its traditional foundation is full of meaning to a student of Agastya problems, for it supports the view that the Pāṇḍyas were, in the early period of South Indian History, the special protégés of Agastya, and that the verse in the Caṅgal inscription is a sure index of the original home of the Hindu colonists of Java.

Before leaving the Caṅgal inscription, we may draw attention to one remark of Poerbatjaraka pp. 44-5. He raises the question why in this inscription Agastya is not mentioned by name but only his abode, and he answers it by the assumption that the poet who composed the inscription deliberately concealed the personality of Agastya behind that of Brahmā (verse 5) and that the secret lies in the word *mānya* applied to Brahmā: [1])

mānyo loka-gurur-dadātu bhavatāṁ siddhiṁ svayambhūr vibhuḥ |

The idea is, it seems, that though Brahmā is the loka-guru of the Brahmanical world in general, Mānya (Agastya) is of special importance to Java. But one may observe that this conclusion is fully borne out by much other and more tangible evidence as is well known to Poerbatjaraka, and that the suggestion that Agastya is deliberately hidden behind Brahmā in a particular verse is, for all its ingenuity, not very convincing; it overlooks the spiritual disparity between Brahmā and Agastya, and has no warrant in the conventions of Sanskrit rhetoric as the verse contains several epithets clearly applicable only to Brahmā.

VIII

In the inscriptions of Kāmbhoja dating from 811 Śaka (A.D. 889) we find that an Agastya from India is mentioned among the ancestors of the ruling dynasty of kings:

Atha dvijo 'gastya iti pratīto
Yo vedavedāṅgavid Āryyadeśe
labdhodayo [2]).

Agastya is then said to have married Yaśomati, a princess of Kāmbhoja, and begotten Narendra Varman. Bergaigne is inclined to treat this Agastya as a historical personage, and there is nothing to the contrary in the context [3]). It

---

[1]) *op. cit.* pp. 44-5. [2]) ISCC. p. 364.

[3]) It seems probable likewise that we have another instance of a historical person bearing the name Kalaśaja or Kumbhayoni, the founder of the shrine called Bhadrāloka, mentioned in the Pereng inscription from Central Java, Ś 784 (expired) A. D. 863 (KROM, H-J.G. pp. 165-6.). Poerbatjaraka (pp. 45-51) following Kern and Bosch, has argued that the

must be noted that another inscription from Kāmbhoja of about a century later (970 A. D.) records the case of another Brahman from India, Divākara, marrying Indralakṣmī, the daughter of king Rājendravarman[1]). There is then nothing improbable in supposing that a Brahmin from India actually went over to Kāmbhoja towards the end of the 8th century and espoused a princess of the royal line. But what are we to make of the name Agastya given to this brahman in the inscription? It seems best to assume that he was an Āgastya, a member of the Agastya gotra; Dr. Bosch has shown that people belonging to this gotra must have settled in the heart of Java at the beginning of the eighth century A. D. if not earlier[2]), and this Kāmbhojan inscription of Ś. 811 shows that they must have reached Indo-China as well.

Other inscriptions from Indo-China, however, give clear evidence of the prevalence of the cult of Agastya, the Vedic seer who was not only the ostensible progenitor of the Āgastyas, but himself the apostle of Hindu culture. An undated Buddhist inscription contains the following fragmentary passage:[3])

(p)āramitārccanam sahamaṣīpatrārppaṇam lekhanaṁ
ijyāgastimahātmano dvijagaṇasyānnañc . . .

Barth translates these words thus: " . . . the cult of the . . . Pāramitā, (the practice of) writing with the supply of ink and leaves, oblation, food for the community of the dvijas of the illustrious Agasti". He proposes to identify Agasti of this inscription with the dvija Agastya from Āryyadeśa

---

reference is to the mythical sage Agastya, that there were two gifts of the *sawah* – one by the 'mythologisch wezen' Kumbhayoni and the other by a group of men described as 'de lieden van den Heer' and that the former is to be explained by the phenomena of possession of men by spiritual powers still to be found in vogue in Bali: all this seems to me highly improbable. P. also leaves open the question whether the 'Heer' was Kumbhayoni or the Ratu of Halu (p. 50 n. 1). The position taken up by Krom seems to me to be simpler, and it finds a parallel in Indo-China as we see here.

[1]) ISCC. p. 88. [2]) Cited by POERBATJARAKA, *op. cit.* p. 44.

[3]) ibid p 56-7; also FOURNEREAU, *Le Siam Ancien* I pp. 128-129.

mentioned in the Kāmbhoja inscription dated 811 Śaka, and suggests that he might have been the head of a monastery the inmates of which are indicated by the phrase *agastimahātmano dvijagaṇasya*. Poerbatjaraka has raised some legitimate objections against these views. He has pointed out that the script of the Buddhist inscription renders it impossible to assign the record to any time later than the 8th century A. D., and that consequently it can not be brought into any relation with another record nearly one century later in date. He also points out that by the rules of Buddhist monasticism, it is inconceivable that the head of a monastery married a princess and lived with her. His solution of these difficulties is to suggest that *Agastimahātmano dvijagaṇaḥ* should be taken to refer to Agastya worshippers, who were admitted to certain privileges in a Buddhist donation charter as the result of the syncretism between Śaivism and Buddhism which was such a marked feature of the religious development of Indo-China and the Malay Archipelago.

While I agree that Agasti of the Buddhist inscription has no reference to a definite historical person and that the presence of the name Agasti and of Brahmanas in this record is to be accounted for as the result of the syncretism of the two creeds above mentioned, I am inclined to suggest a different translation from that of Barth. The line under reference obviously lays down the different uses to which the proceeds of an endowment are to be put, and I think four of these are indicated in it:

(1) (p)āramitarccanam, worship of Pāramitā;

(2) sahamaṣīpatrārppaṇam lekhanam, gift (arpaṇa) of a pen (writing brush) together with ink and leaves [1];

(3) ijyāgastimahātmanaḥ, the worship of the illustrious Agasti;

(4) dvijagaṇasyānnañc(a), and the feeding of Brahmins.

If it is not a case of syncretism between the two faiths as suggested by Barth and Poerbatjaraka, we must consi-

[1] Note that this rendering avoids the introduction of the phrase 'the practice of' which occurs in Barth's translation. But the construction is peculiar, probably due to exigencies of metre.

der this a common endowment for the benefit of Buddhist and Brahmanical institutions. In any case, the worship of Agastya as a cult seems to be clearly implied here. It should also be noted that in this record the gift of writing materials seems to be closely related to the cult of Pāramitā and the feeding of Brahmans to that of Agastya.

A later Kāmbhojan inscription found in Angkor Vat contains unmistakable references to Agastya [1]; there are many gaps in the inscription and the name Agastya occurs only once in the surviving fragments; neverthless, it is not difficult to make out from the expressions used that we have here one more instance of the Aryanising and civilising activities of Agastya. Only in this instance, Agastya is preceded by another sage, a Sarvajñamuni. The inscription opens with the praise of Śiva and Pārvati in six *anuṣṭhup* verses, and then it mentions a devotee of Śiva, Sarvajñamuni, who, born in the Āryadeśa and bent on doing good to the world, migrated to Kambujadeśa by Yoga in order to worship Bhadreśvara, which he did for many years before coming to his end.

Sa(r)vva(priyo) bhavadvipras-sarvvāgamaviśārada(ḥ) |
Sarvalokārthakṛt nāmnā sarvajñamunir-īri(taḥ) ||
Caturvve(da) nidher-yyasya Caturānanam āvabhau |
Caturmukhasyeva bhrśaṅ-Caturveda sa . . . . ||
Āryyadeśe samutpannaś-śivārādhanatatparaḥ |
Yo yogenāgatah kamvu-deśesmin(n) i . . . . ||
śrī bha(dreśvaraśa)mbhor-yyo yajanārthaṁ samāgataḥ |
Cirakālam tam abhyarcya prayayau . . . . ||

The next twenty-eight verses relate to Agastya beyond any shadow of doubt [2]; the first verse reads:

tadva . . . bhavad dhīman mānyo yogavidāmvidan |
sarvvāgamānān-tattvārthaṁ siddhar( )i

Bergaigne suggests that the first word should be restored as *tadvaṁśajo*, and if this is correct, we must take it that

---

[1] ISCC. LXV A. vv. 7 ff., pp. 568-70.
[2] In ISSC. p. 562 the name is given as: Siddha . . . (?).

what is meant is not descent in the physical, but spiritual sense, the *vidyāvamśa.* This view gains support from the fact that at the beginning of the next section (verse 39) we find that the person described after Agastya is introduced by the words: *śiṣyarṣabho bhavat tasya.* The phrase *yogavidam mānyo* may be a *double entendre* meaning both 'respected among those who have knowledge of Yoga', and 'Mānya (i.e. Agastya) among those who have knowledge of Yoga'; if that be so, the proper name must be sought in Mānya rather than in the mutilated word Siddhar( )i. In the fragments of the ten following verses we get the phrases: *dhiyā yo bhūpatigurur* — who, by his wisdom, is the guru of kings; *jitasāgaraḥ* — the conqueror of the ocean; *sahasradvijāgastya*; *sa tapomandiram.* The remaining verses give a vivid description of Agastya's services in the cause of Kāmbhojan civilisation:

cakāra deśan nāmnemaṁ madhyadeśañ jan(ākulaṁ) |
vedavedangav(i)dv(i)pra(ṁ) s(tri)ya(ṃ) prāpya pr(i)yān t(u) saḥ ||

atra ramyatame kṛtvā tapomandiram uttamaṁ |
sthito yo dhyāpakas tīvra- n tapas tepe tapasvināṁ ||

yo yogābhyāsako vyāsa- samakarmmāpy atiṣṭhipat |
jayādidevadeveśam parameśvaraśāsanāt ||

saṁsthāpite tatas tasmin sa dadarśa maheśvaraṁ |
nirmmalasphaṭikaprakhyaṁ sahasrādityavarccasaṁ ||

bhavānījāhnavīyukta- n tattvatrayam ivodgataṁ |
murttimantaṁ suduṣprekṣyaṁ vyomavyāpinam ojasā ||

praṇamya daṇḍavad bhūtvā trasyan sotkaṇṭhamānasaḥ |
tuṣṭāva stutibhiḥ stutya- n taṁ vibhuṁ sa dvijeśvaraḥ |

provāca taṁ maheśāno vismayotphulla-locanaṁ |
diṣṭyā mune mahat kāryya- m idaṁ mama kritan tvayā ||

niyokṣye tvām vare kāryye pāvanārthaṁ mahītale |
matprasādāc ca te bhūyā- d iṣṭasiddhir garīyasī ||

tvadīyam āśramam viddhi śreṣṭham madhyamadeśakaṁ
tasmin kuru mahadyāgam yathoktaṁ pārameśvare ||

tatreśānasya mūrttī dve abhiṣikte tvayā mama |
śrībhadreśvarahotaikā tv parā maṇḍaleśvaraḥ ||

tvadbhāgineyīputraś ca tvac chiṣyo py aparo muniḥ |
tau kīrttiviśrutau loke rājahotṛtvam-āgatau ||

ity uktvāntarhite deve vilapan so tiduḥkhitaḥ |
kṛtvā vidhim yathākalpaṁ kalpavit svāśramaṁ yayau ||

atrāśramapade ramye tapomandiramaṇḍite |
tapobhṛtāñ gaṇākīrṇṇe mantrastutivinādite ||

svādhyāyanādair āmandre saṁprajvalitapāvake |
vedyābhikīrṇṇakusume vrahmaloka ivāpare ||

kṛtavān sa mahadyāgaṁ kālayāgam iti śrutaṁ |
sarasvatīyāgayutaṁ lokapālasamāvṛtaṁ ||

hutāgner dyuspṛśaddhūmra- dhūmapāśākarair iva |
svarlokākarṣaṇakara- n tat pradātun-tapobhṛte ||

anugrahārthaṁ lokānā- m āsthito trāśrame muniḥ |
avaśya(ṁ) bhāvi tat kāryyaṁ saṁpratīkṣe śivājñayā ||

We see here that the sage was responsible for rendering the *madhyadeśā* habitable (*janākula*) and that he had an āśrama (*tapomandiram*) where he taught and performed *tapas.* He then had a vision of Śiva who, greatly pleased at the work of the sage, expressed his appreciation of it saying: 'It is all very good, sage, you have done great work for me', and enjoined that he should perform a great sacrifice and install two images of Śiva thereafter — Śrī Bhadreśvara and Maṇḍaleśvara; the sage was also informed that his sister's son would be the king and his pupil would be priest in the land. Accordingly the sage performed the Kālayāga with the Sarasvatīyāga, and the smoke issuing from the sacrifical fire appeared like a hand stretched out to heaven to bring it down to the earth for the enjoyment of the good. The sage then stayed on in his

āśrama for many years performing tapas for the good of the world, till at last he left his pupil Vidyeśavid in charge and made his final departure (*prayāte padam aiśvaram* v. 43).

IX

To return to Java. After the Caṅgal inscription of 732, that of the Dinaja stone dated 682 Śaka (760 A.D.) contains the most important reference to Agastya in Java [1]). The Dinaja inscription opens with the śaka date and the mention of Devasimha, the protector of the holy city of Putikeśvara [2]).

The two next strophes give the names of Devasimha, of Uttejanā, the daughter of Devasimha, of her husband Jananiya, the wise king who was the son of Prada [3]), and lastly of A – nanah, who was perhaps the son of Gajayāna [4]).

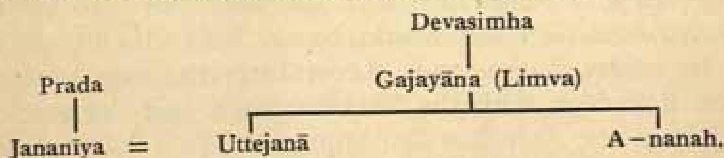
---

[1]) BOSCH, TBG. LXIV (1924) pp. 227-86; POERBATJARAKA, *op. cit.* pp. 51-5 and 109-11.

[2]) I read the line: yena guptā purī bhātī Putikēśvara pāvitā, and Dr. Bosch is inclined to accept the reading. I owe the reading to a suggestion of Prof. S. Kuppuswami Sastri of the Presidency College, Madras.

[3]) I prefer Bosch's interpretation of *Jananiyasya dhimatah* to that of Poerbatjaraka, though Jananiya is a curious name; on the other view, the syntax is not easy to follow.

[4]) I agree with Poerbatjaraka that Dr. Bosch's suggestion of *nāmā* for the gap after Gajayāna at the end of line 2 in strophe 4 seems improbable: if we are to accept Poerbatjaraka's suggestion that A – nanah was Gajayāna's grandson, we may suggest the word *naptā* after Gajayāna; but for aught we know, it may even be *putraḥ*, in which case the founder of the *Maharṣibhavanaṁ* and the renewer of the Agastya image would be the son of Gajayāna. On this view verse 1 is devoted to Devasimha; 2 to his son Limwa-Gajayāna; 3 to Gajayāna's daughter and her husband; 4 to Gajayāna's son, the founder of the *Maharṣibhavanaṁ* etc., and the genealogical table may be rearranged as follows:

There is yet another possibility. A – nanah may not be a proper name, but some epithet of Gajayāna II, the grandson of Gajayāna I, and Dr.

We are then told that this ruler was a great devotee of Agastya and that he made a fine abode for that Maharṣi. Then follow two verses which narrate the making and consecreation of a stone image of Agastya, in the place of a wooden image and the endowments made in its favour; the verses may be cited here:

pūrvaiḥ kṛtām tu suradāru-mayīm [1]) sam-īkṣya
kīrtipriyaḥ kalaśaja-pratimāṁ manasvī |
ājñāpya śilpinam araṁ sa ca dīrghadarśī [2])
kṛṣṇādbhutopalamayīm nṛpatiḥ cakāra ||

rājñāgastyaḥ śakābde nayana-vasu-rase mārgaśīrṣe ca māse
ārdrāsthe śukra-vāre pratipadadivase pakṣasandhau dhruve(ca) |
ṛtvigbhir vedavidbhir yativara-sahitaiḥ sthāpakādyaiḥ samaunaiḥ
karmajñaiḥ kumbalagne sudṛḍha matimatā sthāpitaḥ kumbhayoniḥ ||
kṣetraṁ gāvaḥ supuṣṭā mahiṣagaṇayutā dāsadāsīpurogā(ḥ)
dattā rājñā maharṣipravara-caruhavissnānasaṁvarddhanādi- |
vyāpārārthaṁ dvijānāṁ bhavanam api gṛham uttaram cādbhutaṁ ca
viśrambhāyātithīnāṁ yavayavikaśayācchādanaiḥ suprayuktaṁ ||

The rest of the inscription comprises two verses of imprecation against future disturbers of the charity and blessings on the successors of the founder who protect the institution. Both the Caṅgal and Dinaja inscriptions, it will be seen, mention a Śiva temple and Agastya. The former gives prominence to the miraculous Śiva temple which

---

Bosch's suggestion of *nāmā* may be correct; in this case, the fact that Gajayāna II was the son of Uttejanā must be inferred only from the context and the rule that grandsons were called in Hindu society by the same names as their grandfathers unless indeed we accept Poerbatjaraka's interpretation of *Janani yasya dhimataḥ*.

[1]) *Sura dāru* has given rise to some discussion. Amarasimha I 1.53 counts five kinds of wood as deva-taravaḥ:

pañcaite devatarvo mandāraḥ pārijātakaḥ |
santānaḥ kalpavṛkṣaśca pumsi vā haricandanaṁ ||

Considering the frequent references to Haricandana Agasti in later Javanese inscriptions, I think that by *Sura dāru* in the Dinaja inscription is also meant Haricandana, a kind of sandalwood. Again see Amarasimha II. vi. 131, and the comment of Maheśvara thereon: haricandanam-ityekam kapilavarṇacandanasya. [2]) Reading of Vogel, O. V. 1923, Bijlage C.

had come into existence for the well-being of the world (*śivāya jagataḥ*), and hints at Agastya only incidentally by its reference to Kuñjarakuñjadeśa as the source of the Hindu-Javanese cult; the Dinaja inscription, less than thirty years later, mentions Śiva in the form of Pūtikeśvara in the first verse, and then devotes itself exclusively to the establishment of an Agastya temple and the consecration of a new stone image of Agastya, after a brief account of the dynasty of the founder of the new shrine.

What the relation was, if any, between Sañjaya, the founder of the Śiva temple (Caṅgal) and the line of Devasimha described in the Dinaja stone inscription is not apparent [1]). The interval between the two inscriptions is only twenty-eight years; but while the Caṅgal inscription (of Sañjaya) comes from middle Java, the Dinaja record belongs to East Java; and exactly in this interval, between 742 and 755 A. D., the Chinese sources place a removal of the seat of Javanese government towards the East. These facts have led Dr. Bosch to suppose that the change of capital took place in the reign of Devasimha on account of the rise of the Buddhist Śailendra power in Central Java [2]). Poerbatjaraka suggests [3]) that the change took place under his son Gajayāna. However that may be, it seems probable that Pūtikeśvara is in some way connected with the Śiva temple (*āyatanam śambhoḥ*) of the Caṅgal inscription [4]). Dr. Bosch argued that Pūtikeśvara was, like Bhadreśvara in Campā and Devarajā in Kāmbhoja, the essence of royalty, a palladium, the possession of which ensures the possession of undiminished strength to its owner and prosperity to his kingdom. And the claim of Agastya to worship was that in Java he played the role of the intermediary who first received this holy emblem and transmitted it to the ruling line. It should be noted that Devasimha and his successors, as well as Sañjaya,

---

1) KROM, H-J. G. p. 148 n. 2) TBG. 64, pp. 281-82. 3) p. 109.

4) KROM has suggested the possibility that an independent set of colonists from South India carried Agastya worship to E. Java. H-J. G p. 147.

considered themselves, as owners of the holy liṅga-emblem, the supreme rulers of Java, for no local raja could have been its custodian [1]).

Whether the Pūtikeśvara of Dinaja was the same as the miraculous Śambhu temple of Caṅgal or not, its South Indian origin seems to become clear not only from its connection with the Agastya cult, but from the mention of a Pūtikeśvara-tīrtham in the Narmadā [2]). We shall have occasion to revert to this question later. Of the relation of the Agastya temple of the Dinaja stone with Pūtikeśvara, this is what Krom says: "Bosch brings the Pūtikeśvara in such direct connection with the Agastya temple, that he speaks even of 'the Liṅga-temple of Dinaja'. In our opinion there is no good reason for this: the Pūtikeśvara-liṅga is only mentioned to proclaim the divine origin of the royal power of these princes, and it is one of these kings who, by Śiva's grace, establishes the temple of Agastya" [3]).

It is a moot question whether the mythological Agastya is mentioned in the inscription of Pereng, 863 A.D. or whether the references are only to a historical person of the name Agastya; though we still lack the data for a final judgement, Bosch and Poerbatjaraka have argued that the mythical seer is, in some manner or other, considered to be the founder of the temple called Bhadrāloka [4]).

X

Very similar in form to Pūtikeśvara, and possibly not altogether unrelated to it, is another curious name Bapra-keśvara. An even more obscure name belonging to same species, a name which we cannot stop to consider further here, is Malaṅkuśeśvara [5]).

Now Baprakeśvara is first mentioned in one of the Koetei inscriptions of Mūlavarman, and then after a gap of some centuries reappears in a number of old Javanese inscrip-

---

[1]) Cf. H-J. G. p. 148. [2]) TBG. 64, p. 279. [3]) H-J. G. p. 148.
[4]) See O.V. 1923 p. 34: POERBATJARAKA, *op. cit.* pp. 45-51: KROM, H-J. G. pp. 165-6. Also note above at beginning of sec. VIII. [5]) H-J.G. p. 177.

tions [1]), 'in the passage in which a number of deities are invoked as witnesses on the occasion of some pious foundation' (Krom). Though Kern was inclined to interpret Baprakeśvara as 'sacred fire (Agni)', — compare Bosch's interpretation of Pūtikeśvara — Vogel discarded this view, very rightly as it seems, and said: 'it is obvious that Vaprakeśvara must be a proper name designating the sacred place or the sanctuary which witnessed Mūlavarman's munificence to the twice-born' and added that 'Vaprakeśvara was the name of a spot or a temple (or perhaps both) sacred to the Lord (*iśvara*) i.e. Śiva'. He also drew attention to analogous names from South India and Indo-China, in which the first member of the compound name was the proper name or title of a pious founder, generally a king, and noticed the difficulty of following such an interpretation in this instance. "A serious obstacle in the way of such an explanation", he said, "is that, whereas in all the instances enumerated above we could at once recognize the founder's name in the first member of the compound, the word *vapraka* does not even present the appearance of a personal name. On the other hand, it must be admitted that it is equally hard to account for it as an appellativum" [2]). Lastly, struck by a remark of Kern that Baprakeśvara occurred in old Javanese inscriptions, Vogel obtained some very interesting details about them from Krom calculated to show that there was some sort of a connection between Baprakeśvara and Agastya.

Starting from this point, Poerbatjaraka makes a systematic study of the invocations (eedsformulieren) in the old Javanese inscriptions, and seeks to reach the conclusion that Baprakeśvara is in fact another name of Agastya himself [3]).

---

[1]) Though written as *vaprakeśvara* in the Mūlavarman inscription, the preceding *m* makes its pronunciation Baprakeśvara, the form in which we find the name in the old Javanese inscriptions. See VOGEL, *Yūpa inscriptions*, page 203 where Kern is cited. [2]) ibid. pp. 203-5.

[3]) Poerbatjaraka (pp. 63-4) has argued that the *-iśvara* ending does not uniformly refer to a Śiva temple, and that where Śiva is meant he is expressly called Mahādeva. He also cites the instances of Lokeśvara,

He shows first that the old Javanese invocation formulae pass through four successive stages as follows:

1. At first only Baprakeśvara is invoked.
2. Baprakeśvara with or next to Agasti.
3. Baprakeśvara śrī Haricandana [3]) Agasti.
4. Haricandana Agasti alone, Baprakeśvara having disappeared from 857 Ś. (935 A. D.).

Then he argues with great plausibility that like Haricandana, Baprakeśvara stands in close relation with Agastya and is probably identical with him. So far it has been fairly smooth sailing.

But there are two difficulties in the way:

(1) the fact that *Baprakeśvara* in the locative case stands in apposition with *kṣetre* also in the locative in the Koetei inscription, apparently a clear indication that it was a locality, a sacred spot or a shrine that was signified by Baprakeśvara.

(2) the particle *i* which generally precedes Baprakeśvara in the old Javanese formulae and signifies a locality. Poerbatjaraka meets the first difficulty by pointing out that if Baprakeśvara is a place-name, it cannot be in Java, for we hear of it first in Borneo; and it is a question if this holy place in Borneo was of such importance that the Javanese invoked it in their formulae for centuries. The best course is therefore to suppose that Baprakeśvara is connected with some mythological figure of such wide significance as to be invoked in the different Hindu colonies of the Archipelago, and such a figure is Agastya; and in Java as

---

Bhadrāloka and the *-pura* ending of the Tumāpĕl and Majapahit periods as notable examples showing that in Java at least the *iśvara* ending does not bear the interpretation of Vogel.

[3]) It is perhaps worth while noting that *harikhaṇḍa* really *arikaṇḍam* with which Agastya is sometimes represented according to Ziegenbalg, has nothing to do with *haricanda(na)*, as Poerbatjaraka suggests (p. 67, n.). The *arikaṇḍa* is a metallic ring with spikes on the inner side, worn round the neck as a token of penance. I have not come across a single image of Agastya with this peculiarity, though fig. 3 among the images reproduced by Gangoly (*Rūpam* 1926) seems to answer the description. Haricandana has been explained above.

we have seen Agastya is first mentioned by the side of Baprakeśvara whom he subsequently displaces.

The particle *i*, says Poerbatjaraka, does not always occur in the locative sense, and he cites examples of its use with an instrumental or possessive force. But the real solution he offers is to interpret the locative particle *i* and the word *kṣetram* (Koetei) metaphorically on the analogy of sentences like 'bhagavati brahmacariyam carissāmi' and 'puññakkhettam me āgatam'. Thus 'vaprakeçvare kṣetre dvijātibhyaḥ' would mean: to the brahmins learned in the lore of Vaprakeśvara. And in the old Javanese formulae, the gods whose names follow the expression *i śrī Baprakeśvara* would be the gods according to the lore of śrī Baprakeśvara. Poerbatjaraka is so convinced of his view of the word *kṣetram* that he even suggests that in strophe 7 of the Dinaja inscription, the word *kṣetram* (generally taken to mean 'a field') must be understood as accusative used for dative and thus taken to refer to Kumbhayoni of the preceding verse. All this seems to me to be rather unconvincing in spite of the great learning and ingenuity of it. If a more satisfactory way out is not pointed out, one may well hold that here is a real difficulty in the way of the thesis that Poerbatjaraka has put forward. We shall see in the next section that a more probable solution is suggested by another term from Indian epigraphy, Bappa, also discussed with great acumen by Poerbatjaraka. But before taking this term up, we have still to say something more of Baprakeśvara.

Like Agastya and Kumbhayoni, Baprakeśvara is also found employed as the name of a historical personage, a high officer of the reign of Kāmeśvara [1]). This fact, however, cannot be taken to support the identification of Baprakeśvara with Agastya; for we do not know nearly enough of the old Javanese personal names and their origins.

Krom sums up the position regarding Baprakeśvara with his usual terseness: 'Certainly the most interesting of the

---

[1]) OJO. LXIX ll. 3-4; H-J.G. p. 291: POERBATJARAKA, *op. cit.* 70.

unexplained terms is Vaprakeśvara, of which we are unable to say if it denotes a person or a place. Kern held the first view, and understood the term to mean the holy fire — Agni; Vogel thought of a spot or temple dedicated to the Lord (īśvara Śiva). That we likewise believe that we have before us a place-name is clear from the translation 'the Vaprakeśvaram' (of the Koetei record); we are led to this conclusion by the manner of its occurence in later Javanese charters which mention: 'Ye gods at śrī Baprakeśvara'. But as there is no trace of a Vaprakeśvara in Indian Śaivism, we should be inclined to look for a solution elsewhere, and see in the Vaprakeśvara of Borneo and Java rather the equivalent, in a Sanskrit garb, of the village-temple of the Indonesians erected in an enclosed space (we naturally think of the 'field', *kṣetra* of the inscription). If further study—naturally we cannot go deeper into the question here—renders this notion acceptable, then it should be considered an index of the peculiarly mixed character of the oldest Hindu society of the Indonesians" [1]).

But the thesis tentatively put forward by Krom does not fit in with his general view of the development of Hindu-Javanese society. Throughout his great work on Hindu-Javanese History, Krom seeks to demonstrate that in the beginning this society was dominantly Hindu in character and tradition, and that in course of time, the submerged Indonesian elements broke through the encrusting Hindu forms and reasserted themselves — a development which explains among other things the striking differences between the sculpture of Prambanan (dominantly Hindu) and that of Panataran (strikingly Indonesian) even when handling identical themes like episodes from the Rāmāyaṇa. I believe that this is a very suggestive view of Hindu-Javanese history, and there is much evidence in its support. But on this view, how are we to account for the disappearance of Baprakeśvara from Javanese inscriptions from the tenth century A.D., if Baprakeśvara was an Indonesian village

1) H-J.G. p. 72.

god or temple? Does not this disappearance point, on the other hand, to a conclusion the opposite of Krom's? If Baprakeśvara was in some way a Hindu shrine or divinity, we can understand its occurence in the purely Hindu inscriptions of Koetei, and in the earlier Hindu-Javanese inscriptions, as well as its disappearance from the later records. And is it a fact that we have, as Krom says, no trace whatever of Baprakeśvara in Indian Śaivism? We shall not be ready with a final answer to this question till we come to the discussion of the term Bappa.

Stutterheim has accepted the suggestion made by Krom and sought to carry it one stage further [1]). He argues that if Vapraka be accepted to be the same as Vapra, then it may be connected with the Sanskrit word *vapra* meaning 'an enclosed space' [2]). It can also signify, he thinks, a tomb of a prince, a tjaṇḍi. The name occurs, he points out, in connection with an animal sacrifice in Borneo, where the custom still survives in connection with funeral ceremonies (doodenfeest). Thus Baprakeśvara may mean the lord of the funeral monuments, its *devatā*, the prince (*bhaṭāra*) apotheosised. This interpretation, he adds, satisfies the old Javanese charters cited by Poerbatjaraka.

In this argument Stutterheim seems to connect ideas and institutions that have little to do with one another. The nature and origin of tjaṇḍis is itself a vexed question of Javanese archaeology, and the attempt to explain Vaprakeśvara as tjaṇḍi derives all its plausibility from the fact that we have so little definite knowledge of either. Again, it is not quite accurate to say that Vaprakeśvara occurs in connection with an animal sacrifice in Borneo; for the only terms in the Borneo inscriptions that explain the occasion for the records are *bahusuvarṇaka* and *vimśatir gosahasrika*; of these the former has rightly been identified as *bahuhiraṇya*, a sōma sacrifice [3])

[1]) *Bijdragen* 1934 pp. 203-4. [2]) Amarasimha does not give this meaning to the word Vapra; nor Monier-Williams.

[3]) Bahuhiraṇyenā 'gniṣṭomenā 'naḍuho lokaṁ-āpnoti jyotiṣmato lokañ-jayati – Ap. Śrauta. XXII, 9, 19: dvināmottaro bahuhiraṇyo dūṇāsaśca – Kāt. Śrauta XXII, 258.

which indeed includes animal sacrifice, but has nothing in common with the slaughter of animals at a primitive funeral feast, while the *gosahasrika* is only the gift of cows or their equivalent in money, *godāna*, considered to be among the most meritorious of *dānas* (gifts).

Thus we see that there are several objections to the acceptance of the line of thought suggested by Stutterheim. Baprakeśvara first occurs in the exclusively Hindu inscriptions of Koetei, and it is reasonable to look for its counterpart in India. It is here that the name Bappa of the Indian inscriptions possesses an importance that was first brought to light by Poerbatjaraka in his essay so often referred to above.

XI

The word Bappa occurs in various connections in Indian epigraphy and has remained quite as enigmatic as the Baprakeśvara of the inscriptions of Borneo and Java. Just as Baprakeśvara occurs mostly in the invocation formulae in Java, Bappa or Bappa-bhaṭṭāraka finds a place among the attributes of a king or chief making a donation, and sometimes of his ancestors. The form it usually takes is bappa-pādānudhyātaḥ or bappa-bhaṭṭāraka-pādānudhyātaḥ. In some instances regal titles like mahārāja, and even paramabhaṭṭāraka mahārājādhirāja-parameśvara are prefixed to the name of Bappa. Let us also note that the term *bhaṭṭāraka*, or *svāmi* added to *bappa* in the Indian inscriptions corresponds in position and meaning to the *Īśvara* ending of Baprakeśvara.

Before proceeding further, it may be an advantage to sum up Poerbatjaraka's position on this matter. He holds [1]) that in many places where we meet Bappa, it is the name either of a gotra or of a mythological person, and is generally followed by pādānudhyātaḥ. He discusses the meaning of this last phrase and reaches the conclusion that it means: 'followed in the footsteps of (Bappa)', or

---

[1]) *op. cit.* pp. 70-4.

'took (Bappa) for an example'. As Bappa is found all over India, it is very improbable that he is a historical person; he must rather be a highly-honoured mythical figure. All these inscriptions are Śaivite in character, and it seems then that the kings of India, at various places and times, did their best to propitiate Śiva, as Bappa had done. Thus Bappa himself was not Śiva, but one that stood in close connection with him. A Nepalese inscription records the existence of a Kumbhatīrtha and of a shrine, Kumbheśvara, where Agastya performed penance and propitiated Śiva. Who then should be Bappa, the great exemplar of Śiva worship to the Indian kings, if it be not Agastya himself? And Bappa is only another form of the Bapra which we have already seen reason to identify with Agastya. This conclusion is confirmed by a Pallava inscription (Velūrpāḷaiyam plates) which suggests in very significant terms the similarity between a Bappabhaṭṭāraka Yajñabhaṭṭa and Agastya.

If the statements of fact and the inferences drawn therefrom by Poerbatjaraka are correct, and if this be all that there is to say on the Bappa of the Indian inscriptions, the demonstration that Bappa is, like its more eastern counterpart Bapra, only another name for Agastya may indeed be considered complete. This, however, is not the case, and we must consider the evidence on Bappa in more detail.

Bappa occurs in three ways in the inscriptions of Nepal and those of Southern and Western India: (1) as a personal name of donees in grants of land; (2) with or without the Bhaṭṭāraka title and followed by pādabhaktaḥ or padānudhyātaḥ; and (3) as in (2) above but with the regal titles like mahārāja prefixed. The first class of cases is interesting as showing the prevalence of Bappasvāmi as a personal name among learned Brahmans in various parts of India, a fact which indicates that Bappa in the phrase we are discussing is best treated as the proper name either of a divinity or of a person, mythical or historical. Yajñabhaṭṭa *alias* Bappabhaṭṭāraka (of the Velūrpāḷaiyam grant of Nandivarman III Pallava), celebrated for his persistent

devotion to Śiva (yadbhaktiyogapratītaḥ) is a conspicuous instance of the personal name. Among the other instances, that of Voppasvāmi (A. D. 602)[1]) is noteworthy not only for the form of the name, but for its occurence in a group of *svāmis* of various *gotras* and *caraṇas*, some of whom at least were, like Viṣṇusvāmi, and Yadusvāmi, clearly Vaiṣṇavas. It is perhaps worth while noting, by the way, that there seems to be no evidence to justify Poerbatjaraka's opinion that Bappa occurs as the name of a gotra [2]).

The second of the three forms mentioned above is of the most frequent occurence. Here we must note that though *pādānudhyātaḥ* may be admitted to mean not so much 'meditated on the feet of' as 'followed the example or walked in the footsteps of' [3]), the other expression '*pāda-bhaktaḥ*' occuring in the same context necessarily means 'devoted to the feet of'. But after all, the differences in the interpretations of these expressions are not of vital interest to the identification of Bappa or Bappabhaṭṭāraka. These references to Bappa occur in the inscriptions of the most varied dynasties widely separated from one another in time and space — of the Viṣṇukuṇḍins and Valabhis, of the Pallavas and the kings of Nepal, and so on. Poerbatjaraka is thus fully justified in saying: 'Bappa in this connection occurs all over, from the southern point to the base of the Indian triangle. It is therefore very improbable that he is a historical person. He must rather be an honoured seer, a mythological figure' [4]).

Bhagavānlāl Indrāji who was among the first to discuss the significance of the expression *bappa bhaṭṭāraka* was inclined to think that 'it is a general title used by chief priests' [5]). The merit of this suggestion is that by suggesting a religious basis for the title, it goes a long way to account for its universal prevalence. In this connection we

---

[1]) EI. IX p. 288. (wrongly given as 228 by Poerbatjaraka at p. 71).

[2]) He refers to EI. I pp. 8 and 92; but the references do not bear him out. It would be valuable evidence in favour of identifying Bappa with Agastya if the former occurred as a gotra name: but it does not.

[3]) As POERBATJARAKA (p. 72) holds. [4]) ibid p. 72. [5]) IA. IX p. 167, n.

must stress the fact that the title occurs not only in Śaiva inscriptions as Poerbatjaraka thinks, but in Vaiṣṇava records as well. The expression *parama bhāgavataḥ* that often follows *bappa-bhaṭṭāraka pādabhakta*, is generally interpreted to mean that the person thus described was a devotee of Viṣṇu. Though we sometimes hear of Śivabhāgavatas, the very form of this expression may be held to justify the usual interpretation of the word *bhāgavata* as a Vaiṣṇava. Moreover, in the Uruvapalli grant, we have a conspicuous instance of an unmistakably Vaiṣṇava grant which records the gift of lands to a Viṣṇu temple by Yuvamahārāja Viṣṇugopavarman to whom the inscription applies the epithets: *Bappa bhaṭṭāraka mahārāja pāda bhaktasya paramabhāgavatasya Bhāradvaja sagotrasya* [1]). Again in the Kaśākuḍi plates, Nandivarman who is Haricaraṇapara is also *bappabhaṭṭārakapādānudhyānavardhamānamahimā*. We shall also see further on that the only known literary use of Bappa in Tamil occurs in a Vaiṣṇava hymn.

Fleet who considered the problem of Bappa at some length [2]) was himself at one time inclined to hold a view similar to Indrāji's that Bappa is the name of "some king or pontiff of very early times, whose authority was recognised universally in his own day, and was afterwards preserved in the tradition of several distinct regal families". But later, he rejected these explanations on two grounds. His first ground was that the epithet in which Bappa occurs was seen applied to both Śaivas and Vaiṣṇavas. Evidently he felt that no single person could have commanded the equal veneration of both these sects. And the reader who has followed the argument so far must have already begun to entertain doubts regarding Poerbatjaraka's identifications Bappa = Vapra = Agastya based on the view that Bappa occurs only in Śaiva inscriptions and in epithets applied exclusively to Śaivas. Now, is it so very incredible that the same pontiff or guru was respected by both the Vaiṣ-

---

[1]) See also FLEET, *Gupta Inscriptions* p. 186 n.
[2]) *Gupta Inscriptions* p. 186 n. 1 = IA XV pp. 272 ff.

ṇavas and Śaivas in the very early times from which the memory of Bappabhaṭṭāraka dates? Was not Kabir in more recent times beloved alike of Hindus and Muslims? And who does not know of the conscious effort to blend the two cults of Śiva and Viṣṇu into one by evolving the concept of Śaṅkaranārāyaṇa or Harihara, the form in which the god is invoked at Nellore for instance by the great Telugu poet Tikkana, and much earlier at Tirupati by one of the earliest Vaiṣṇava Āḷvārs? This effort to avert the development of Śaivism and Vaiṣṇavism into rival factions indeed failed, as later history attests. But does that justify our holding that what we see before our eyes to-day was always there from the beginning of Indian history? I am afraid that there is not much substance behind this difficulty that Fleet has raised in the way of his own earlier suggestion. It will be remembered that in the extracts presented from the Purāṇas earlier in this essay, there is no lack of Vaiṣṇava associations for Agastya. In fact we seem to have in the Agastya of the epics and the Purāṇas a very celebrated figure whose memory might be cherished alike by the Śaivas and Vaiṣṇavas. At any rate, the purāṇic connection between Agastya and Vaiṣṇavism is sufficient warrant for our declining to follow the lead given by Fleet who held it impossible for one and the same pontiff (or sage) to have been honoured by both the principal sects of the Hindus. Further, we may note also that if any arguments can be adduced in support of the identity Bappa-Agastya, these arguments will lose none of their force because of the occurence of Bappa in Vaiṣṇava as well as Śaiva inscriptions.

The second consideration that weighed with Fleet was this. "As pointed out by Dr. Bühler [1]) the feudatory title Mahārāja which qualifies Bappa and, still more, the paramount sovereign titles of Paramabhaṭṭāraka, Mahārājādhirāja, and Parameśvara (which qualify it in four different contexts in the Alina copper-plate inscription of Śilāditya VII-GI No. 39), show that the word must refer to some

---

[1]) IA. V p. 208 f.

one of noble or regal birth, and cannot denote a priest, no matter how high his rank in the hierarchy might be". Pandit Bhagavanlāl pointed out: 'Ācāryas or chief priests frequently bear the same titles as crowned princes' [1]). I do not know on what authority this statement is based; and I have not come across any specific instances besides the ones under discussion that may be cited in its support [2]). But we know that the *guru* was often looked upon as the deity incarnate, and that to honour the deity was to treat him as king—*rājōpacāra*. It is quite possible therefore that Bhagavanlāl's explanation of the royal titles of Bappa Bhaṭṭāraka is the correct one. We may, however, assume for the sake of argument that these titles constitute a real difficulty in the way of identifying Bappa with a priest, and consider Fleet's own solution of the Bappa problem.

Fleet argues that Bappa is the old Prakrit form of the modern Marathi word Bāp, meaning father; he finds support for this explanation in the parallel expression *śrī-ajjaka-pādānudhyāta* which occurs in another Valabhi grant in the sense of 'meditating on the feet of (his) illustrious grandfather', where *ajjaka* is clearly the older form of the modern *ajja* (Kan.) and *ājā* or *ajā* (Marathi) — all words for a grandfather in the present day. The royal titles, feudatory or paramount, applied to Bappa depended on the rank of the person referred to. We may at once concede that these explanations suit the Valabhi grants very well indeed, and if they were the only inscriptions in question, no other explanation would be necessary, and indeed none better could be offered. It must also be noted that the application of imperial titles to Bappa is a feature confined to the Valabhi grants, a fact which seems to imply that these grants are in a class by themselves, and any explanation that applies to them need not necessarily apply to grants of other lines. I think we must accept Fleet's views as far as the Valabhi grants are concerned. But his attempt

---

[1]) IA. IX p. 167, n.

[2]) Unless the ācāryas of the Vāllabbas from an instance.

to extend the interpretation to the grants of other dynasties does not appear to be equally convincing. For one thing, though no objection can be taken to the attempt to explain Bappa in the Valabhi grants as the more ancient form of the modern *bāp*, we cannot accept this for the rest of India unless we are able to trace more or less modern analogues to *bāp* in the other languages; and this Fleet has not done. We shall see that in Tamil literature the very form Bappa is employed in a striking context in a sense very different from that of father. But a more important objection to the extension of Fleet's interpretation is that his rule regarding the titles applied to Bappa does not work outside the Valabhi grants. In the case of Śivadeva II of Nepal, Fleet's statements that he seems to have introduced a new branch of the royal line and that his father was not a paramount sovereign are not easy to follow [1]). Again, among the Pallava kings, Simhavarman II and his younger brother Yuvamahārāja Viṣṇugopavarman were both sons of Mahārāja Skandavarman [2]); yet in the Omgoḍu, Pikira and Mangaḍūr grants of Simhavarman II, Bappa gets no royal title, while in the Uruvappalli grant of Viṣṇugopa, Bappa is called Mahārāja. Again Kumāraviṣṇu, the donor of Cendalūr plates, was the son of Mahārāja śrī Buddhavarman, and in this grant the mahārāja title is not applied to Bappa; the same feature recurs in the Udayendiram grant of Nandivarman I. In fact no such rule is followed in the employment of the titles of Bappa as would enable us to infer the rank of the father of the donor of a particular grant or other person to whom the Bappa-epithet is applied. Only the mahārāja title is sometimes applied to Bappa, and this is not an imperial title, or even one that could not have been applied as a term of respect to one who was either an active courtpriest or a legendary seer who furnished the model of religious devotion to monarchs of a later time.

---

[1]) SYLVAN LEVI, *Le Nepal* II pp. 162-8.
[2]) FLEET, IA. V p. 50.

XII

In the Hirahadagalli grant we have a departure from the set form of the context in which Bappa occurs. Here Bappa appears as a historical person of some importance, and not merely a learned Brahmin who receives a land grant. The name stands in the instrumental plural: appatihatasāsaṇassa anekahirogokoḍi (gohiraṇṇa koḍi?) gohalasahassappadāyino mahārāja Bappasāmīhi vāṭaka Cillarekakoḍuṁke puvvadattam. As was pointed out by Bühler [1]) while editing this inscription, the construction is faulty as we have to read adjectives in genitive singular with a proper name in the instrumental plural. But the facts are clear that mahārāja Bappasāmi had unbounded power, and made numerous gifts of cows, gold and land, and among such gifts was a *Vāṭaka* in the Cillareka Koḍuṁka; it was the gift of this *Vāṭaka* that was confirmed by Dharmamahārājādhirāja Śivaskanda Varman. Who was mahārāja Bappasāmi whose writ ran everywhere (appatihatasāsana) and who made many gifts? — was he a king, father of Śivaskanda, as Bühler and others have held? or was he the court-priest of Śivaskanda? We have no decisive evidence on this question; for the epithets applied to Bappa could easily apply to any of the clerical advisers of kings who from the days of the legendary Vasiṣṭha to those of the Peshwas held a prominent position in the courts of Indian monarchs. And it is quite conceivable that a grant originally made by the court-priest was later confirmed by the ruling king. The confirmation of grants made by earlier kings is not the normal rule, but takes place only after some kind of a break in political succession, a war of conquest or other occurence, after which the return to normal conditions is signalised by a specific recognition of vested rights. Thus if Bappasvāmi of the Hirahadagalli grant was a king, it is open to doubt if he was the father of Śivaskanda; and yet, the suggestion that Bappasvāmi was king is clearly bound up with the notions that

---

[1]) EI. I pp. 2 ff.

Bappa means father and that the father of a king must have himself been a king.

At this point, the Tamil verse of Tirumaṅgai Ālvār [1]) containing the expression 'Bappav-appar' (Bappa + Appar) may be considered. This verse is part of a decade in which the Ālvār declares his intention (according to the tradition preserved by Periyavāccān, the verses are addressed by the Ālvār to his own mind) of visiting the shrine of Badari, in the heart of the Himālaya, before he becomes old and decrepit. The seventh verse in the decade is what concerns us, and it runs:

Bappav-appar mūttavāru pālppadu śittiraḷai
Oppa aikkaḷ pōdav undav-undamar kāṇmin-enru
Śeppu nēr men koṅgai nallār tāñjiriyā munnaṁ
Vaippuṁ naṅgaḷ vāḷvum ānān vadari vaṇaṅgudumē

i.e. Let us worship (at) Badari (vadari), (belonging to) Him who is alike (our) reserve-treasure and our daily sustenance, — before young girls with beautiful cupshaped breasts begin to laugh saying: "Despicable is the old age that has come upon Bappa-Appar; look at your relative ejecting phlegm like clots of pus".

Here it is clear that Tirumaṅgai refers to himself as Bappa Appar. In another verse (2) in the same decade we have the phrase: idu vennAppar mūttavārenru iḷaiyavar ēśāmun i.e. before youths begin to despise (me) saying 'Look at the way my Appar has aged!'

Appar is here clearly an honorific, and Bappa-Appar is the Tamil analogue of Bappa-bhaṭṭāraka or Bappa-svāmi.

As Tirumaṅgai thus calls himself Bappa-Appar, and the Pallava kings describe themselves as Bappa-bhaṭṭāraka-pādānudhyāta, it seems a natural conclusion to draw that Tirumaṅgai was the spiritual preceptor of the contemporary Pallava monarch, most probably Nandivarman II

---

[1]) This verse has been very well discussed by Pandit M. Raghava Aiyangar in his *Ālvārkaḷ Kālanilai* (The chronology of the Ālvārs) pp. 137-41, and I am indebted to him for much of what follows on this verse.

Pallavamalla, who is described in his charters by the phrase: bappabhaṭṭāraka-pādānudhyāna-vardhamānamahimā.

Let us also recall here Krishna Sastri's remarks [1]) on Yajñabhaṭṭa of the Vēlūrpāḷaiyam plates of the reign of Nandivarman III: "Perhaps the term (bappa-bhaṭṭāraka) was one of high respect applied to spiritual preceptors, and it is not unlikely that Yajñabhaṭṭa stood in this relation to king Nandivarman III". Lastly the Kūram plates of Parameśvaravarman I give an unmistakable idea of the high regard commanded from the kings by their priests—daivatamāga ninṟa bappa-bhaṭṭāraka i.e. Bappa-bhaṭṭāraka who was like a god (unto the king). With these instances before us, all from later Pallava history, we must conclude that mahārāja Bappa Bhaṭṭāraka of the Hirahadagalli plates was also a spiritual preceptor, a *rājaguru*.

Our examination of the Pallava charters and Tirumaṅgaiāḻvār's verse has led us to the conclusions that the Pallava monarchs applied the term Bappa-bhaṭṭāraka to their spiritual preceptors, that they evinced the highest regard for them in every way, and that among such preceptors there were Vaiṣṇavas (Tirumaṅgai) as well as Śaivas (Yajña Bhaṭṭa) according as the king himself belonged to one persuasion or the other.

XIII

We thus see that the Indian name Bappa has a very complicated history, and that a simple suggestion of the identity between the Indian Bappa and Bapra of the archipelago is not likely to satisfy the requirements of the case. We have seen at the same time that some of the facts stressed above, and not so distinctly noted by Poerbatjaraka, in particular, the occurrence of the Bappa-formula in Vaiṣṇava inscriptions, are not incompatible with the suggestion put forward by Poerbatjaraka regarding the identity of Bappa with Agastya.

There is one other piece of evidence from Indian sources

---

1) SII. II. p. 506 n.

which finds striking corroboration in Javanese art, to which Dr. Bosch drew attention for the first time and which goes some way to establish the Indian origin of Vaprakeśvara. There occurs in the Viṣṇupurāṇa the names of twenty-eight Vedavyāsas who arranged the Vedas in four books on twenty-eight occasions in the Dvāpara-Yuga of the Vaivasvata Manvantara. "Among the many unknown celebrities which the list of 28 contains", says Dr. Bosch [1], "we meet with some names with a familiar sound. So are Vasiṣṭha, Bhāradvāja, Gotama and others, named elsewhere as members of the group of Saptarṣis, the constellation of the Great Bear [2]). Further, Tṛṇabindu, the *maharṣi* immortalised by the celebrated Singhasāri image with the name in Nagari characters on the back-piece. Lastly, Vapra whom we find again in the oath-formula (eedsformulier) in the inscription of Mūlavarman from Koetei—dānaṁ puṇyatame Kṣetre yaddataṁ Vaprakeśvare (ll 3-4)". It should be noted that this reference to Vapra meets the objection that weighed with Vogel that 'the word Vapraka does not even present the appearance of a personal name'. It also answers in part Krom's statement 'that there is no trace of a Vaprakeśvara in Indian Śaivism', on the basis of which he proceeds to postulate an Indonesian origin for Vaprakeśvara. We now see that Vapra is known both in India and Java, and he is represented by an image in the Brahmā temple at Prambaṇan. It is true that the Vapra of the Viṣṇupurāṇa does not stand in any direct relation to Śaivism [3]); but

[1]) OV. 1922 p. 67.

[2]) Agastya usually identified with Canopus cannot be in this constellation. Yet he is often counted among the Seven sages as in the story of Nahuṣa's fall and the iconographic texts cited by T. A. Gopinatha Rao.

[3]) Poerbatjaraka (op. cit. p. 81, n. 2.) says that while Dr. Bosch considers the 28 ṛṣis with Brahmā at their head as the editors of the Veda, his own belief is that they were, according to the Śaivites, the writers of the 28 holy āgamas of the Śaiva canon. I do not think that there is any evidence in support of Poerbatjaraka's belief. There are different traditions about the origin of the Āgamas, but none of them supports this view. In fact, as P. T. Srinivasa Aiyangar remarks, 'Brahmā was left

the assumption that Baprakeśvara of Koetei and Java is exclusively Śaiva in affiliation should perhaps be revised in the light of the evidence of the Viṣṇupurāṇa; or what is rendered more probable by the place of Vapra among the sculptured ṛṣis of the Brahmā temple in the temple-complex of Prambaṇan, Vapra might have been the apostle of Śaivism in the archipelago, though his counterpart Agastya developed other associations in the later religious history of India proper.

To sum up the results of this discussion. I am inclined to agree with Poerbatjaraka that Vapra and Bappa are two forms of the same name, and that Baprakeśvara takes its name from Bapra or Bapraka, a holy sage of Indian origin, most probably Agastya. The Indian evidence on Bappa-bhaṭṭāraka cited and discussed above shows that in India we find Bappa in different contexts: in Nepal the Śaiva associations of Bappa are strong, and the inscription relating to the Kumbhatīrtha and Kumbheśvara shrine quoted by Poerbatjaraka [1]) may be taken to have preserved a very early tradition. But, as we have seen, Bappabhaṭṭāraka is invoked in some Vaiṣṇava inscriptions as well, especially by the Pallava kings of South India; and here, the instances of Tirumaṅgai Ālvār and Yajñabhatta seem to indicate that the name was the official designation of the spiritual preceptor of the reigning monarch, be he a Śaiva or Vaiṣṇava; again, in the Valabhi grants, there is a strong case made out by Fleet for the view that *bappabhaṭṭāraka* means 'revered father'. I am inclined to suggest that these were local developments in the employment of an ancient formula of which the exact original significance was lost sight of in course of time.

It has been generally accepted that on paleographical grounds the early Sanskrit inscriptions of the colonies are earlier than the earliest grantha inscriptions of the Pallavas

in the cold by the Āgamas' (*History of the Tamils* p. 114 n.). What Dr. Bosch says about the twenty-eight ṛṣis including Brahmā is not his own opinion but taken straight out of the Viṣṇupurāṇa.

[1]) pp. 57-61.

so far traced in the mainland [1]). The colonising movements must have started therefore in the early centuries of the Christian era, if not earlier. It is not improbable therefore that in the colonies we come across forms pertaining to the early stages of Indian beliefs which were alive at the time the colonising movement began, but subsequently either disappeared altogether or changed beyond recognition in the mother country, while the colonies cherished carefully the traditions brought from there. I am inclined to consider Baprakeśvara an example of this type. We may note in passing that while the twenty-eight Vedavyāsas are all but forgotten in later Indian religion and art, they are represented in sculpture in the Brahmā temple at Prambaṇan, and Vapra among them. Likewise Pūtikeśvara, quite forgotten in India, reappears in Java. A word may now be said as to the term Vaprakeśvara. Its Indian analogue is Agastyeśvara, though Kumbheśvara is also known not only in Nepal but elsewhere as in Kumbakonam in South India. Agastyeśvara occurs in South India as the name of many Śiva shrines in different places [2]); only the other day Prof. Jouveau-Dubreuil sent me the photograph of some old inscribed stones found in Pondicherry, and one of them, I find, mentions a shrine by the name Agattīśvara. It is by no means certain that Agastya had any specific connection with the localities where these shrines (kṣetrams) are found, though local legends (sthalapurāṇas) were fabricated in later times to account for the names of the shrines. It is possible that the recurrence of Baprakeśvara in inscriptions from different places in Java must be explained likewise [3]).

Lastly the use of the words *puṇyatamaṁ ksetraṁ* in the Koetei inscriptions appears quite natural, seeing that to this day no Hindu would perform any religious act or make

---

[1]) Krom, H-J.G. p. 70.

[2]) See Rangacharya, *Inscriptions of the Madras Presidency* (Topographical List) – Index. This list goes only up to 1915; many other Agastyeśvaras are recorded in inscriptions discovered since.

[3]) Cf. Dr. Bosch in O.V. 1922 p. 68.

a gift without specifying (in his saṅkalpa which corresponds in some ways to the eedsformulier of the inscriptions of the archipelago) the kṣetram where he performs the act or makes the gift, and the gods in whose presence he does so. This again suggests one final thought. It is this. The area of a kṣetra is not necessarily limited in its extent. Paraśurāmakṣetra, for instance, is said to comprise the whole of the Western coastal strip of South India, because of the tradition that Paraśurāma reclaimed the land from the sea and colonised it. It is conceivable likewise that the whole of Java and even the surrounding islands came to be considered the kṣetra of Vapraka-Agastya, as he was considered to be the father of the colonisation movement which first brought the Indo-Aryan civilization to these islands. If that was so, the occurrence of Baprakeśvara in so many O. J. inscriptions from various parts of Java and from Bali is easily explained. And this surmise that the whole of the island of Java and its neighbours, if not the entire archipelago, counted perhaps as one kṣetra, the Baprakeśvara-kṣetra, seems to derive some support from an epithet we find applied to Agastya in the O. J. work Agastyaparwa where he is called: makakṣetra yavadvīpamaṇḍala [1]), translated by Poerbatjaraka as: 'die de *kṣetra* uitmaakte van het heele eiland Java (of: die Java als terrein had).'

XIV

A phrase in the O. J. *Agastyaparwa* has led Poerbatjaraka to identify Agastya with Kuṇḍodara. This identification will not be accepted by any living Hindu brought up in the traditional atmosphere of Hinduism, and cannot be accepted as a valid result of higher criticism unless it is established by proofs beyond the reach of doubt. But what do we find? The only evidence worth the name that Poerbatjaraka cites is the opening of the Agastyaparva. There we have the words: [2])

[1]) BKI. Deel 90, p. 343, l. 13. cf. Poerbatjaraka, pp. 39-40.
[2]) op. cit. pp. 40-41.

Sang tumahap agra ning Windhyaparvata, rendered by Poerbatjaraka into: die de toppen van den Windhya ingeslikt had [1]), i.e. who had swallowed the peaks of the Vindhya (mountain). I accept Poerbatjaraka's assurance: '*tumahap* kan alleen beteekenen, inslikken, opslurpen', i. e. '*tumahap* can only signify to swallow, to sip up'. But one may ask, what right he has to employ both these meanings at once, and then to argue that here is a confusion between two feats of Agastya — the conquest of the Vindhya and the drinking up of the ocean. The Sanskrit phrase which immediately precedes the words cited above reads as follows in Dr. Gonda's edition: Vindhyācalakūṭabhagāṁśuprabhāva. There is a slight mistake here which the variant readings of the line noted by Dr. Gonda [2]) do not help us to correct. I would amend the line into: Vindhyācalakūṭabhaṁgāśuprabhāva and translate it: 'whose glory was easily (won) by the subjugation (bhaṁga) of the peaks of the Vindhya mountain'. There is no confusion here between two incidents, but a distinct reference to only one. I do not feel competent to say how the word '*tumahap*' came to be employed in the O. J. rendering of this sanskrit phrase; but I believe that even this rendering refers only to the incident relating to the Vindhya mountain as the reason given in the succeeding phrase indicates.

It is remarkable how Poerbatjaraka persuades himself, as it seems to me, on very inadequate grounds, that there is a confusion between two distinct incidents, and then invents other arguments to sustain his position. These arguments are a striking illustration of the danger of reading your evidence with a preconceived theory firmly held in your mind.

Poerbatjaraka seeks to trace to India itself the confusion between the conquest of the Vindhyas and the drinking

---

[1]) I omit the succeeding words which give the reason, viz. 'because the Vindhya had resolved to reach the sun's path' — as they do not affect the discussion in any manner.

[2]) BKI. *ib.* p. 343, l. 10 and n.

up of the ocean. He refers to a note of Monier-Williams that in one of the temples near Tanjore 'Guṇḍodara, an attendant of Śiva, is represented swallowing mountains of rice and drinking up a river'. Every schoolboy in India knows that this picture refers to a well-known legend relating to the marriage of Śiva. But apparently relying on the description of Guṇḍodara as an attendant of Śiva and misled by the metaphor 'mountains of rice' of Monier-Williams, Poerbatjaraka jumps to the conclusion that the scene represents episodes of Agastya's life and naively writes: 'Men ziet dus dat het bedwingen van den berg hier, evenals in het Anggastyaparwa, voorgesteld wordt door het inslikken van den berg'. As a matter of fact, in the sculpture mentioned by Monier Williams, there is no question of mountain (berg) but only of rice (rijst).

Ziegenbalg whom Poerbatjaraka cites next also lends no support to him. Here again I suspect that Ziegenbalg's phrase 'vornehmste Bediente' applied to Kuṇḍodara has suggested the identity with Agastya; but a 'Bediente' (servant) is not a 'Betbruder' (devotee), and Agastya is the foremost of the worshippers, not servants of Śiva, which Guṇḍodara is. If Poerbatjaraka had realised these points, it is doubtful if he would have permitted himself to indulge in the strange semantic speculation regarding Kuṇḍodara contained in the sentence: "Daar kuṇḍa (vuurpot) nagenoeg synoniem is met kumbha (waterpot) evenals udara (buik) met yoni (schoot), spreekt het wel van zelf, dat Kuṇḍodara eigenlijk dezelfde is als Kumbhayoni" (o. c. p. 41).

A brief account may now be given of the legend relating to Kuṇḍodara swallowing mountains of rice and drinking up a river. Among the mystical sports of Śiva that had Madura for their scene, was his incarnation as Sundara Pāṇḍyadeva and his marriage with Taṭātakā, the daughter of Malyadhvaja Pāṇḍya. There are several accounts of the marriage and the incidents connected with it, the most popular among them being the feats of Guṇḍodara in eating and drinking. The two versions of Tiruviḷaiyāḍal Purāṇam in Tamil, the Hālāsyamāhātmya and the Śivalīlārṇava ni

Sanskrit give the same account with minor variations. The last is easily the best among the Sanskrit versions written in the finest *kāvya* style. I give below an analysis of Canto XII of this poem [1]) which concerns us most, reproducing the text where it bears on Kuṇḍodara and Agastya, who will be seen to belong to two entirely different classes of beings.

Verses 1-3 The bridegroom (Śiva as Sundara Pāṇḍya) is seated. The bride (Taṭātakā) is made to sit near him with the permission of Agastya (Agastyam āmantrya).

4-10 The Kanyādāna and pāṇi-grahaṇa.

11-19. The maṅgalas including lājahoma, sapta-padī etc. The couple got ready to receive the blessings of the assembly, Brahmā guiding them under instructions from Agastya: ambhojabhūḥ kuṁbhabhuvopadiṣṭaḥ.

20-22. The āśīrvāda over, the bridegroom retires into Taṭātakā's apartments for rest.

23-30. The bridegroom's dalliance with the bride.

31-32. Announcement that the marriage feast is ready. Brahmins and maharṣis to be fed first.

33-36. Sundara Pāṇḍya (bridegroom) implores Patañjali and Vyāghrapāda not to go to Cidambaram as was their usual practice to witness the dance of Śiva in the Golden Hall before their meal, but to worship the Dancing Śiva in the Silver Hall (Rūpyasabhā) in Madura.

37-51. The Dance of Śiva; His praise by the sages; He grants their request that He should dance eternally in the Silver Hall of Madura as in the Golden Hall at Cidambaram.

52-58. Agastya supervises the feast. (Samāgatān asthāpayat Kumbhabhavotha bhoktuṁ) The feast described.

59-65. The meal of the married couple described.

66- Sundara Pāṇḍya and Taṭātakā retire.

67-69. Report to Kāñcanamālā, the mother of Taṭātakā, that large quantities of viands still remain to be disposed of.

70 She sends word to her daughter who informs her husband.

---

[1]) *Trivandram Sanskrit Series* no 4, ed. T Gaṇapati Śāstri (1909).

71-73. He suggests that his *gaṇa* Kuṇḍodara (who could not eat earlier as he had to attend constantly on his master) may be fed to his fill; and wishing to check the pride of Kāñcanamālā, He entered the stomach of Kuṇḍodara as Vaiśvānara:

Kuṇḍodaro nāma gaṇoyamekaḥ
tathāpi śiṣṭaḥ paricaryayā me |
bhoktum na yasyāvasaraḥ purābhūt
taṁ bhojaya svodarapūram enaṁ ||
ityādiśannannasamṛddhigarvaṁ
apācikīrṣuḥ sa nṛpālapatnyāḥ |
devo gaṇasya trijagaccharīra—
vaiśvānarātmā Jaṭharaṁ viveśa. ||

74-79. Kuṇḍodara's meal begins. Large quantities of food barely take him through his *prāṇāhutis*, the ritual tasting of food before the regular meal starts.

80-84. The meal. The service being not quick enough for him, Kuṇḍodara enters the kitchen where there are heaps (*lit.* hillocks) of viands and swallows them and is still hungry. Note the italicised words below.

athanna*kūṭai*-rabhito-'pyasaṁkhyaiḥ
apūpa*śailaiś*ca nirantarāḷaṁ |
mahānasaṁ sa svayam-āviveśa
mahāhradam-matta iva dvipendraḥ ||
tatrānna*kūṭān* saha bhakṣyavargaiḥ
āloḍayan dṛṣṭipathaṁ praviṣṭān |
ṣaṣṭyā navatyā ca śatena caiṣāṁ
sa ekamekaṁ kabalaṁ cakāra ||

85-86. The maids report the state of things to Taṭātakā. Her flurry amuses her husband. She creates aṇ inexhaustible pool of rice (akṣayaṁ annagartaṁ). Kuṇḍodara empties that in four morsels.

87-9 Kuṇḍodara unable to fill his stomach with rice thinks to do so with water, and the Pāṇḍya princess thinks of the Ganges, which begins to flow in a great flood from the tops of the Malaya mountain and comes near Madura. Kuṇḍodara drank the river so dry that even Gaṅgādhara, who was egging him on to eat and drink, began to relent.

sa pāṇinā vaktraniveśitena
thathā papau tāmapi divyasindhuṁ |
kautūhalāt prerayatastam āsīd-
Gaṅgādharasyāpi yathānutāpaḥ. ||

90-91. The river was reduced to a bare track of sand (sikatāvaśeṣa) and Kuṇḍodara was still athirst; the bride then confessed the error of her and her mother's pride to her lord, (gaurī salajjā giriśam babhāṣe) and implored him to bring that *contretemps* to a close:

tanmarṣayan-mānada tarṣamenaṁ
Kuṇḍodarasyāsya nivārayeti |

92-93. Sundara Pāṇḍya then appeased the Pāṇḍya princess by ordaining that the river may be ever full (*aśrāntapūrā*) and live by the name of Vegavatī (Vaigai in Tamil).

94-95. He was crowned king of the Pāṇḍya country the next day and thereafter ruled the kingdom with his queen.

athāparedyus-tridaśais-samastaiḥ
Agastyamukhyaiḥ paramarṣibhiśca |
pāṇḍyādhirājye kalitābhiṣekaḥ
śaśāsa pṛthvīm sa tayā mahiṣyā. ||

XV

The iconography of Agastya may be briefly studied before we conclude this essay. For many years till 1926, a fairly well-established tradition among the archaeologists working in Java identified as Bhaṭāra guru or Śiva-guru images more or less corresponding to the type of Agastya images of India. Then Poerbatjaraka pointed out, I think in a convincing manner [1]), that the so-called Guru images were the representation neither of the highest god of the Indonesians, nor of Śiva as teacher, nor yet of a mixture of these ideas, but in reality of a *ṛṣi*, and that the *ṛṣi* was Agastya. On the other hand, O. C. Gangoly argued that Agastya came in reality to be accepted in the Javanese lands as the highest god, explained the word Śiva-Guru as 'a teacher of Śaivism' and wrote [2]): "We have the startling

[1]) *op. cit.* pp. 82-102. [2]) *Rūpam* 1926 pp. 10-11 and 15.

fact that the highest position in the Hindu pantheon of the Sunda islands is given to the great South Indian sage and the familiar Hindu trinity occupies a place next to him. Agastya is then the god *par excellence* of Java and Bali. To what, may we ask, (is it due that) our great sage occupies this position of honour? He must have played a very active part in the religious development of the Javanese and must have stood in very intimate and actual relationship to the Indianization of Javanese Culture. We wish we could support this by very authentic and convincing evidence". We heartily echo this last wish of the writer, for we do not find that he has produced any tangible evidence in support of his 'startling fact'. Poerbatjaraka points out on the other hand, it seems to me with better reason, that as Bhaṭāra guru occupies a supreme position in Javanese theology, and as the images (pot-bellied and bearded) under reference manifestly occupied a lower rank, there is something wrong in identifying these images as those of Bhaṭāra Guru [1]). It will be noticed, however, that both Gangoly and Poerbatjaraka are agreed that the images generally conform to the type of *ṛṣis* laid down in the manuals of Indian iconography and to the particular specifications laid down for Agastya in the *Mānasāra* [2]). This is a just conclusion and we may accept it at once.

But there are one or two points in Poerbatjaraka's demonstration which seem to call for some further consideration. First, he cites some examples of so-called Guru-images facing the South, — Prambanan, Tjaṇḍi Selagriya, Gedong Sanga, and Singhasari, — and argues that since Agastya is specially connected with the South, these images must be representations of Agastya [3]). It is noteworthy that in all these instances the image occupies the niche usually reserved for Dakṣiṇāmūrti in the walls of the *garbhagṛha* of Śiva temples in India. It is well known that Dakṣiṇāmūrti is Śiva himself in his aspect of teacher, Śiva-guru,

[1]) *op. cit.* p. 87. [2]) ibid. p. 101.
[3]) ibid. p. 103.

and that in this form. He is attended by eight sages as pupils, four on either side, Agastya among them [1]).

One wonders if, in Java, the pupil of Dakṣiṇāmūrti was himself accepted as a substitute for the Guru. And the passage cited by Poerbatjaraka [2]) from the Tantu Panggĕlaran lends some support to this surmise. There is no rule in India that images of Agastya must face South, and many images are known that do not satisfy this condition. The image reproduced below from the temple of Kailāsanātha at Kāñcīpuram faces north.

The next point that demands attention is the presence of some images which fail to conform to the specifications of the Mānasāra regarding Agastya in one respect or other, the figures being normal in the sense that we miss the short stature and the pot-belly. The magnificent image of Agastya from the Tjaṇḍi Banon [3]) has the protuberant belly, but is by no means dwarfish. O. C. Gangoly who reproduces the Banon Agastya as well as some of the leaner more normal figures simply observes [4]): 'In the somewhat lean and attenuated forms of figures 11 and 12 the iconographic features are not emphatic and they are not easy to recognise, but the *jaṭā*, *kamaṇḍalu* and the rosary are very sure indications'. It may noted in passing that the relief figure (with protuberant belly) reproduced by H. P. Blok and identified as Agastya by Coomaraswami [5]) seems to belong to the same class as are considered to be 'later and decadent examples' of Agastya images by Gangoly. But the deviation from iconographic rules noticed in some of these images is made by Poerbatjaraka the basis of an important theory on the history of Agastya icons. He thinks that in the earlier stages Agastya was represented as a normal human *ṛṣi*, that the dwarfish pot-bellied form of the image arose out of a later attempt to give sculptural expression to the name Kuṇḍodara that came to be applied to Agastya [6]). We have seen, however,

---

[1]) Extract from *Śilparatna*, T. A. G. Rao, *Hindu Iconography* II II App. p. 140. [2]) *op. cit.* pp. 103-4. [3]) Rapporten 1905-6 Plaat 80.

[4]) *Rūpam* 1926 p. 10 and plate opposite.

[5]) *Acta Orientalia* V p. 73, IX p. 374. [6]) p. 106.

that the name Kuṇḍodara was never in fact applied to Agastya and that the gaṇa who goes by that name is a very popular figure among the Śaiva demi-gods quite different from the learned sage and seer Agastya. The explanation offered by Poerbatjaraka for the change from a normal form to a dwarfish pot-bellied one in Agastya images is therefore untenable.

Now, is it true that Agastya images were at first normal representations of a sage, and that the dwarfish stature and the potbelly are later introductions into the iconography of Agastya? The main fact from which Poerbatjaraka starts his argument is that the guru image of Banon which has indeed a protuberant belly, is by no means a dwarfish figure, but really of majestic stature [1]). He then cites the instances of the statue of a bearded man from a cave temple in Travancore, a lean figure in the mahāyogi panel from the Deogarh temple, and the figure of Agastya depicted in the sculpture of Agastya Jātaka in Barabuḍūr as examples of Agastyas according to the earlier canon, and holds that the Banon Agastya marks the first stage in the later development, only the pot-belly but not the dwarfish stature having come in at that stage.

It seems to me that the Barabuḍūr Agastya must be left out of the argument. It is a Buddhist sculpture and there is nothing in the Agastya-Jātaka in common with the adventures of Agastya, the Vedic seer and apostle of Hindu culture. In fact there is nothing except the name of the bodhisattva in the Jātaka that suggests the sage who forms the subject of this essay, and Agastya is an ancient name borne, as we have seen, by historical persons. The Jātaka-makers simply used the name, like any other known to them; there is nothing to show that either they or the sculptors of Barabuḍūr ever thought of the husband of Lopāmudrā, subduer of the Vindhya and *pitasāgara*. I must say that Poerbatjaraka appears to be quite alive to

---

[1]) Gangoly remarks that the Banon figure faithfully follows the formula of the icon. *Rūpam* 1926 p. 10. The photographs do not produce this impression.

these obvious objections to the use of the Barabuḍūr image in the argument, and he makes only a passing reference to it [1]. Writing of the so-called Agastya of Deogarh, he says: "De gelijkenis van dezen Agastya met dien van het Agastya-jātaka op den Borobudur is zeer opvallend". I am not able to see any such striking or significant likeness. Turning now to the Deogarh image, there is nothing to support the view that it is one of Agastya. The *coiffure* of a *ṛṣi*, the moustache and peaked beard, the rosary and the *kamaṇḍalu* (kruik) referred to by Poerbatjaraka are common to all ṛṣis. Here are the specifications of the *Pūrvakāraṇāgama* for the images of ṛṣis, Agastya among them:

śuklavastradharāssarve śuklayajñopavītakāḥ |
śuklavastrottarīyāśca jaṭāvalkalasaṁyutāḥ ||
kamaṇḍalvakṣahastāśca dīrghaśmaśru-samanvitāḥ |
ṛṣīṇām ākṛtiḥ proktā.

The figure in the Deogarh panel may be any *ṛṣi* not necessarily Agastya. As there is no satisfactory proof of the Deogarh image being one of Agastya, there is nothing to be gained by following the discussion of the artistic affinities between Deogarh and Banon on which Poerbatjaraka enters [2].

We now come to the sculpture in the cave temple of Travancore to which Poerbatjaraka attaches great importance, for he calls it "een zeer leerzaam en waardevol stuk voor onze kennis van het Agastyabeeld". To Poerbatjaraka the image in the Kaviyūr cave appears unmistakably one of Agastya; for after citing the description of the image by Ramanatha Aiyar, he says: "Bekijkt men de afbeelding, die bij de bovengegeven beschrijving behoort (p. 418, *Modern Review*, October 1923), dan ziet men een Agastyabeeld voor zich". The present writer for one does not find it easy to recognise Agastya in this figure. We miss the jaṭāmakuṭa, the yajñopavīta, the rosary, and the kneeling pupils. The position of the arms is very unusual for an Agastya image. And the image faces north, which, according to Poerbatjaraka, no Agastya image does. I doubt if it is a reproduction

[1]) in a note at p. 105. [2]) pp. 106-7.

of a *ṛṣi* at all, not to speak of Agastya. Mr. Ramanatha Aiyar, the very competent scholar who first noticed and described the image, did not think of Agastya at all in this connection, frankly admitted the difficulty of identifying it satisfactorily and suggested that it may be the image of the author of the cave.

We thus seem to have no satisfactory evidence for the view that Agastya images were at first represented by normal figures of *ṛṣis* without the markedly short stature and the potbelly. Indeed this seems unlikely in itself. I have not come across any specific texts on the iconography of Agastya besides the one from the Mānasāra cited by Poerbatjaraka himself[1]); and this text is distinct on the two characteristic features of the Agastya images noted above. I may add here the example of a very early Agastya image from the Kailāsanātha temple of Kāñcīpuram dating from the seventh century A.D. The temple is thus somewhat earlier in date than the age to which Ramanatha Aiyar assigns the Kaviyūr (Travancore) cave viz., the 8th century A. D.[2]). It is well known that the Kailāsanātha consists of a main shrine surrounded by a number of minor shrines forming a highly ornamental peristyle round the *pradakṣiṇa.* Our image of Agastya is found in the southern *prākāra*, in the recess between shrines Nos. 20 and 21, facing north. The figure is much worn out, but is very interesting as one of the earliest examples in which we see the canonical rules for the icons of Agastya fully accepted and followed. The sage is seated and surrounded by pupils.

Why the Banon image of Agastya departs from the canon in the stature of the image, and whether this and the other images reproduced by Gangoly are Agastyas or must be identified otherwise, I am unable to say. But I feel that it is better to reserve one's opinion on a matter like this rather than accept theories put forward without sufficient evidence to support them.

---

[1]) p. 101. [2]) Poerbatjaraka considers this date too late (o.c.p. 106) but his view is governed by his understanding of the iconographic history of Agastya.

Besides the images of the sage found in almost every Śaiva temple in South India, there are separate temples for Agastya worship in South India to this day. Gangoly drew attention to one of them in Vēdāraṇyam (Tanjore district). As may be expected, there are several Agastya temples along the banks of the Tāmraparṇi river in the Tinnevelly district. Near the point where the river debouches into the plain after a long mountain course, the point where the river is tapped for running the spinning mills of Pāpanāśam, we have the celebrated Kalyāṇatīrtham, where Śiva and Pārvati are said to have appeared before Agastya with the insignia of their marriage which took place on Mt. Meru and which Agastya could not witness as he was asked to go to the South to keep the balance of the universe. On the rocky wall above the *tīrtha* there is a sculpture of Śiva and Pārvati as bridegroom and bride and of Agastya standing before them in worshipful admiration. In the picturesque valley down below the *tīrtha*, there is a small temple of Agastya where he receives daily worship. About six miles further down in the course of the river are two Agastya temples in Ambasamudram and Kallidaikurichi where Agastya is particularly worshipped by the prosperous weavers of the two towns. Enquiries have so far failed to reveal the reason for this special connection between the weaving community and Agastya. In the temple at Kallidaikurichi, Agastya is associated with his *guru*, Kārttikeya or Subrahmaṇya.

Mededeelingen

Opgave van het door Prof. Jonker nagelaten, in de Leidsche Universiteits Bibliotheek berustende materiaal, dat betrekking heeft op enkele tot de Bima-Soemba en de Rote-Timor groepen behoorende talen.

Cod. 6293: Sawoeneesch.

Bij het Sawoeneesch materiaal teekende Mevrouw Jonker aan, dat de 4 cahiers woordenlijst, 5 cahiers verhalen en 2 cahiers teksten werden opgenomen te Makassar vóór 1896 en werden bewerkt in verloftijd, 1897—1899. Uit dien tijd dateeren ook de 8 cahiers grammatica. De Sawoeneesche Verhalen I—X, die de bundel verder bevat, werden opgenomen op Sawoe, te Koepang en te Melolo (Oost-Soemba) in de jaren 1900—1902. Van dit materiaal werden de laatstgenoemde 10 cahiers verhalen, de cahiers grammatica en een gedeelte van de 5 cahiers verhalen door mij overgenomen tijdens een verblijf van enkele maanden op Java in 1931; ik heb thans ook van het nog resteerende gedeelte afschrift genomen.

Cod. 6294: Koepangsch en Amarasisch.

Volgens het artikel „Koepangsch" van Prof. Jonker in de Enc. v. N.I. wordt deze taal thans op Timor alleen nog gesproken in Foenai en is voornamelijk beperkt tot het eiland Semaoe, tegenover Koepang gelegen. Verspreide gegevens over het Koepangsch zijn in de verschillende publicaties van Prof. Jonker te vinden. Eén tekst werd door hem uitgegeven in zijn artikel *Eenige verhalen in talen gesproken op Sumbawa, Timor en omliggende eilanden,* in *Bijdr.* dl. 56. De hier aanwezige bundel bevat 17 cahiers:

2 cahiers woordenlijst;

2 cahiers verhalen; deze vier cahiers in het handschrift van Jonker zelf.

3 cahiers, gemerkt Mattheus I, II en III; het eerste cahier in Jonkers handschrift, de beide anderen met andere hand, waarschijnlijk van den straks te noemen Petrus Molle. Ze bevatten een vertaling van het geheele Evangelie van Mattheus tot cahier III, pag. 13, vervolgens de eerste zes hoofdstukken van het Marcus-Evangelie en Joh. 1 : 1-37. Ingelegd is een vertaling van Lucas 1 : 1-79 in Jonkers handschrift.

5 cahiers gemerkt „P. Molle in doela", geschriften van P. Molle, I — V. De eerste vier cahiers bevatten een aantal leeringen, vermaningen, meermalen vastgeknoopt aan een of ander verhaal of toegelicht uit de levenservaring van den schrijver. De eerste twee van deze vier cahiers zijn door mevrouw Jonker overgetikt. Zij schrijft daarbij: Petrus Molle was de hulp bij Timoreesch en Koepangsch. Hij was een zeer bijbelvast godsdienstonderwijzer en deed in zijn optreden denken aan Bonifacius". Mogelijk is in een mededeeling van P. Molle aangaande zichzelf, te vinden in een van de cahiers van den bundel Timoreesch, te zien wat haar tot die waardeering bracht. P. Molle schrijft daar van zichzelf: „P. Molle ada hamba Kristoes soedah bekerdja disini 26 tahoen dan menahan segala roepa soesah, baik deri Radja^2 baik deri Fettor^2, dan sekarang soedah 3 tahoen lebeh orang^2 Tabenoe rombak^2 got, djadi mati roesak samoa tatanaman, djadi hamba tiada makan tjape tangankoe sedang hamba ada tjoetjoe deri Koning Koepang, Toean tanah. Maka hamba soedah potong dan bakar bowang itoe pohon berhala jang orang^2 Tabenoe menjombah. Sebab Koning Koepang poenja pohon^2."

De tekst van deze vier cahiers wordt gegeven in Koepangsch en Maleisch. *P. Molle in doela* V bevat een aantal woorden en eenvoudige zinnen, Maleisch met vertaling in het Koepangsch. Het cahier besluit (pag. 75-80) met enkele van toepassing voorziene peroepamaan. Hier is aangeteekend: P. Molle jang menjalin bahasa Malajoe kepada bahasa Koepang, Baoemata, 4 Joeli 1900.

4 cahiers, gemerkt A — D, waarschijnlijk eveneens door P. Molle geschreven. Cahier A, Koepangsch zonder vertaling, bevat een aantal fabels (vertaald), een aantal gelijkenissen uit de Evangeliën, eenige raadsels en korte verhalen. B. C. en D geven Maleische tekst met vertaling in het Koepangsch. B en C bevatten: *Hikajat Perdjandjian lama dengan soeal dan djawab deri kedja-*

dian doenja (pag. 1-25), daarna op zelfde wijze: *Hikajat deri Perdjandjian baroe* (pag. 25-40); hierna volgen nog 30 pag. vrijwel geheel gevuld met Koep-Mal. woorden en zinnen, alleen op de beide laatste pag. eenige spreuken en raadsels. Cahier D (Maleisch-Koepangsch): *Tjeritra deri Radja Koepang moela² datang deri Beloe itoe* (1253—1876).

Ten slotte behoort tot den bundel Koepangsch een cahier met verschillende notities van Prof. Jonker, met aanteekening van Mevrouw Jonker (d.d. 3 Jan. 1920): „Behoorende bij de cahiers over het Koepangsch". Inderdaad betreffen de notities ook het Koepangsch, maar niet uitsluitend. Men vindt hier ook nog een Sawoeneesch verhaal.

Bij den bundel Koepangsch is gevoegd een cahier verhalen in de taal van Amarasi, een landschap in de onderafdeeling Koepang, Z. W. Timor. Het komt mij voor, dat dit cahier juister bij den bundel Timoreesch ware gevoegd.

Cod. 6295.

1 cahier, een vragenlijst met beantwoording aangaande moeilijkheden in het Moasch (zie Voorhoeve in zijn Inleiding tot Jonkers *Soembawareesche Teksten met vertaling*, Bijdr. dl. 92, pag. 212); 2 cahiers woordenlijst van de taal van Kisar.

Cod. 6296: Endeneesch en Manggaraisch.

De bundel Endeneesch: 3 cahiers teksten, 2 cahiers woordenlijst; alles in het handschrift van Prof. Jonker.

2 cahiers, copie van „Woordenlijst en Zamenspraken in het Hollandsch en Endeneesch", bij het artikel: „Iets over Endeh" van S. Roos, T. B. G. dl. XXIV, pag. 481 e.v., aangeduid als „Endeneesch van S. Roos". Bij deze cahiers zijn gevoegd enkele losse bladen met Endeneesche karakters. Van deze bladen en de cahiers teksten liet ik foto's nemen.

De 2 cahiers Manggaraisch zijn copie van de „Lijst van eenige woorden der Manggaraische taal" van J. W. Meerburg, T.B.G. dl. XXXV pag. 75-109. De copie gaat tot aan het woord „lemba", de pag. 105-109 ontbreken.

Cod. 6298.

2 cahiers woordenlijst van een niet genoemde taal, geschreven door Mevr. Jonker. Uiteraard was het te verwachten dat deze

taal tot een van de beide genoemde groepen zou behooren. De wijze van samenstelling, naar enkele voorbeelden in deze lijst (b.v. *ai lolon*, gevelde stam, *ai toer*, boom tronk, *ai foean*, vrucht van een boom, *we matan*, bron, *ai taran*, doorn, *krau ata*, karbouwenhoeder, *battar aten*, maiskiem) wees op de Rote-Timor-groep. De lijst bleek een verkorte omzetting te zijn van de „Tettum-Hollandsche Woordenlijst" van A. Mathijsen, Verb. Bat. Gen. LVI. 2.

Cod. 6299: Timoreesch.

De bundel omvat totaal 19 cahiers. 4 cahiers woordenlijst (6299 a–d);

7 cahiers waarvan 6 gemerkt V(erhalen ?) T(imoreesch ?) het zevende is gemerkt V.T. 3 I en bevat verhalen in het Timoreesch van Sonbai, welke in cahier V.T. VI worden voortgezet (6299e-i, k.l.).

2 cahiers Maleisch-Timoreesch, gemerkt A en B (6299 m, n) in handschrift van P. Molle. Cahier A begint met eenige historische mededeelingen, tot pag. 14 waar onderteekening door P. Molle, met de boven geciteerde mededeeling aangaande zijn persoon. Verder volgen fabels, korte vertellingen, raadsels. Ook B geeft een verhaal van zijn hand.

2 cahiers gemerkt V. M. I. en V. M. II (Verhalen Molle ?)

Ook deze cahiers bevatten korte verhalen, historische mededeelingen, aanteekeningen van Prof. Jonker en worden besloten met een opgave van de „Nama' deri Radja' Koepang Timoer, Toean Tanah, 1253 — 1901.

6299 q, Holl.-Timor. woordenlijst (34 pag.)

6299 r en s een aantal zinnen in Hollandsch-Maleisch (zoo r) en dezelfde zinnen in Holl.-Timor. (zoo s)

6299 t Aanteekeningen aangaande het Timoreesch van Amabi, een landschap tot de onderafdeeling Koepang behoorende; hierin behalve woordaanteekeningen bij bewerking en vertaling ook eenige mededeelingen van een Fettor „dari karadjaan Amabi" d. d. 1 Dec. 1901.

Bij dezen bundel is gevoegd een overdruk van de woordenlijst Aloreesch, uit het T. A. G. dl. 31 (1914) afl. 1.

Dr. L. ONVLEE.

Over een spelboekje voor het Kamberasch (Oost-Soemba)

De titel van dit boekje [1]), *Na Malota Ănda*, beteekent „de wegopener", een uitdrukking die gebruikt wordt ter aanduiding van een voorganger, een eersteling ten opzichte van wie daarna komen. De eerstgeborene in een gezin wordt o.a. zoo genoemd (*lota* : openkappen van een dicht begroeide weg). Typografisch laat deze eerste uitgave nog wel wat te wenschen over. Het boekje is op eigen pers gedrukt, en we hadden te kiezen tusschen een cursus wachten met invoeren, wegens vertraging van toezending van enkele lettertypen of nu enkele onderscheidingsteekens bij te schrijven. Bij de vaststelling van de spelling zijn wij uitgegaan van de gedachte, dat, waar de kinderen straks ook wat Maleisch moeten leeren en daarvoor een algemeen gevolgde spelling is vastgesteld, ons spelsysteem daarvan zoo min mogelijk moet afwijken. Zoo duiden wij b.v. de klank, die in het Hollandsch door „oe" wordt weergegeven in het Soembaneesch met datzelfde teeken aan. Wordt een werkwoordstam als *ăpa* nemen, grijpen, *ita* zien, W.S. *ele* uitwijken, W.S. *opi* afwisschen enz. met een pronominaal voorvoegsel tot vervoegden vorm verbonden, dan wordt de hamzah waarmee deze woorden aanvangen hoorbaar, en zou men om die weer te geven moeten schrijven b.v. *koe'ita* ik zie, *na'ăpaja* hij grijpt het enz. Waar echter het Maleisch in dergelijke verbindingen de hamzah niet schrijft, volgen wij aangezien het gevaar voor verwarring gering is, dien zelfden regel.

We hadden te beslissen in de vraag of we woorden als dat voor „mensch" zullen schrijven als *tau* (zoo Wielenga), dan wel als *taoe*. De vraag is: hebben we hier te doen met een tweeklank of met een ineenvloeiing van a en oe (mut. mut. geldt natuurlijk hetzelfde ten aanzien van woorden als *ai* hout, *bai* vrouwelijk, *wai* water enz. en van W.S. *ndooe* jaar, *tooe* lichaam enz.). We hebben hier niet het hulpmiddel van versregels met een bepaald aantal lettergrepen als in Bare'e en Mori. Maar voor het tweelettergrepig zijn van dergelijke woorden (zoo ook Jonker, cfr.

---

[1]) L. Onvlee, T. van Dijk, Dăngoe O. Hina Kapita. *Na Malota Ănda*, hoeratoe pambahada da anakeda da mabidi tama la hakola. Lewa, 1935.

Bim. Spr. pg. 9 e.v. en zijn schrijfwijze *bài* en *wài*, *Rott. Spr.* pg. 23 en 24) pleit de wijze waarop ze gebruikt worden in het woordraden, een spelletje waarbij men de laatste lettergreep van een woord opgeeft, waarna de ander moet raden welk woord is bedoeld. Men geeft b.v. op *loe... loe...* en het antwoord volgt met herhaling van de laatste lettergreep *páloeloe* wanneer men het woord *paloe* of *koe... koe... katikoekoe* wanneer men het woord *katíkoe* bedoelt. Het spelletje kan dus alleen gedaan worden met twee- of meerlettergrepige woorden. Bij woorden als *paní* spreken, *kalóe* pisang (beiden accent op de laatste lettergreep; *-ni* en *-loe* gerekt uitgesproken) blijkt bij dit spel nog iets van den ouderen tweelettergrepigen vorm van den stam, dien we in West-Soemba b. v. vinden (Waijewa: *panewe*, spreken; *kalowo*, pisang; Anakalang: *panewi*, *kalowoe*). Heeft men immers deze woorden in den zin, dan geeft men niet op *ni...ni...* of *loe... loe...* maar voor *paní* vraagt men *ji...ji...* en het antwoord is *paníjiji* en voor *kalóe* geeft men zoo op *woe...woe...*, met het antwoord *kalóewoewoe*. Ook met woorden als *taoe* mensch, en *wai* water, kan nu het spelletje worden gedaan. De opgaaf is dan *woe...woe* of *ji...ji...* en het antwoord *tawoewoe* en *wajiji*. Ze worden hier dus als tweelettergrepig behandeld. Verder pleit daarvoor de wijze van reduplicatie in woorden als b. v. *(ka)rai* vragen, n.l. *(ka)ra-rai*, of *taoe*, zetten, leggen (mal. *taroh*), n.l. *tataoe*. We hebben voor de schrijfwijze *taoe* enz. beslist.

Ook de wijze van verbinding van enclytica met het woord waarop ze betrekking hebben leverde moeilijkheid op. Het Soembaneesch kent een belangrijk aantal modale woordjes, die enclytisch met den woordstam worden verbonden. Menigmaal wordt een pron. suffix van het woord waarmee het verbonden is door eenige van die woordjes gescheiden. Het is de gewoonte deze enclytica met den woordstam verbonden te schrijven, maar we hebben dan kans op niet zoo dadelijk overzichtelijke woordcomplexen. Ik kan iemand b. v. vragen: Is dat werkelijk je kind? en hij zal antwoorden: *ana-ma-doe-nggoe-nja* (*anamadoenggoenja*), Zeker, dit is mijn kind, waarbij het pron. suffix *-nggoe* mijn, door de enclytica *ma* en *doe* van het zelfst. naamw. *ana* kind, gescheiden is. Of W.S.: *loenggoe-nggoemi-la-ngge* (*loenggoenggoemilangge*), zal ik straks tot ulieden zeggen, waarin *loe* de eeni-

ge geaccentueerde lettergreep is. Of: *mareni-a-ma-ki-na-nja-ka*, (*mareniamakinanjaka*), het is al bijna nog maar dicht er bij geworden, nog een oogenblik en we kunnen al zeggen, dat we er dicht bij zijn, waarin het suffix *-na* de subjectsaanduider, *-nja* de objectsaanduider is bij het werkwoord *marening*, dicht bij iets zijn, maar dit woord bovendien door vier enclytica wordt bepaald. Alle onderscheiding is hier betrekkelijk willekeurig. We hebben bepaald, dat de enclytica volgend na de pronominale suffixen los zullen worden geschreven. We schrijven dus: *hiloe metinanja i ka na haatoe* (niet: *metinanjaika*), er is al weer een andere gestorven.

Dit cursusjaar wordt dus een begin gemaakt met Soembaneesch als voertaal en leervak in de laagste klasse van de volksschool in Oost-Soemba. Het leesboekje, dat op dit spelboekje volgt, is voor den druk gereed; wij zijn op het oogenblik bezig met een Soembaneesche bewerking van de rekenmethode van den Heer van Dijk, een handleiding, bestemd voor de goeroe's. In den loop van dit eerste jaar hopen we gereed te komen met de leesstof voor de tweede klas voor Oost-Soemba, voor de eerste klas voor de scholen in West-Soemba. Het spelboekje wordt thans ingevoerd, niet in het geheele oostelijk taalgebied, maar alleen in het gedeelte dat aan het Kamberasch het meest na verwant is. Zelf hoop ik met den Heer van Dijk de scholen te bezoeken om de werking van dit boekje te kunnen nagaan. Ik stel er nog opprijs op te verklaren, dat de Heer van Dijk de eigenlijke opsteller van dit spelboekje is.

In het jaar voor ons verlof is een belangrijk gedeelte van den tijd besteed aan voorloopige ordening van het beschikbare woordmateriaal, die den grondslag kan vormen voor verdere bewerking. Zoo is nu met hulp van mijn schrijver Oemboe Hina Kapita een woordenlijst aangelegd, die tusschen vijf en zesduizend woorden omvat. De lijst gaat uit van het Kamberasch, maar het woord brengt hier vanzelf tot de aequivalenten in West-Soemba en in de andere dialecten. Deze lijst is in 5 exemplaren getypt en ter beschikking gesteld van de zendingsarbeiders in het oostelijk taalgebied. Dezen hebben daarin dus een breedere woordenlijst, die hen kan dienen zoolang een woordenboek nog niet is verschenen. Wederkeerig zijn zij door in hun werk van deze lijst gebruik te maken, in staat mij met aanvullingen en verbeteringen te dienen. Wij hopen

nog een middel te vinden om deze lijst ook ter beschikking te stellen van eenige goeroe's in verschillende dialectgebieden, die dan voor de vormen in de andere dialecten belangrijk zullen kunnen bijdragen.

Wai Kaboebak, 13 Aug. 1935. Dr. L. ONVLEE.

Soembasche Woordspelletjes.

In het voorgaande stukje heb ik iets meegedeeld aangaande het *dekang*, het woordraden zooals dat in het landschap Mangili tijdens de oogstperiode gedaan wordt. Ik heb het tot nu toe alleen daar aangetroffen, maar wij denken het in het spelboekje voor heel Soemba te benutten. Eén begint met de laatste lettergreep van een woord op te geven en daarnaar moeten de anderen dan raden welk woord is bedoeld; op de volgende wijze: *ra... ra... ndjárara*, wanneer het gaat om het woord *ndjara*, paard. De laatste lettergreep van het woord wordt daarbij dus vier maal herhaald wat voor de eerste leeslessen prachtige oefeningsstof geeft. Vandaar dat het spelboekje begint met: *ra ra ndja-ra-ra; koe... koe ka-ti-koe-koe* enz. Bij woorden nu als b.v. *wataroe*, mais, blijkt, dat men *tar* als de laatste lettergreep van het woord kent. De *oe* is n.l. steunvocaal voor de *r*. In dat geval nu geeft men niet op *roe... roe...* maar *tároe... tároe...* en het antwoord is *wátaroetaroe*, waarbij alleen de eerste lettergreep is geaccentueerd en de *oe* vluchtiger wordt uitgesproken. In verband daarmee onderscheiden wij van den aanvang af niet de lettergrepen *wa-ta-roe*, maar *wa-taroe*, waardoor dadelijk het laatste gedeelte *taroe* als een geheel kan worden gezien. Het is duidelijk, dat dit spelletje in de school straks ook op vrije wijze kan worden benut. Het blijkt echter dat de goeroe's (de Soembaneesche, maar meer nog die van anderen landaard) zelf het Soembaneesch moeten leeren lezen, ze moeten aan deze wijze van fixeering van het woordbeeld gewennen en den zin daarvan leeren verstaan. De Heer van Dijk schreef daarom een korte handleiding speciaal voor de goeroe's bestemd. Zelf gaf ik op enkele goeroe-samenkomsten een uiteenzetting van deze wijze van spelling en denk dat nog enkele malen te doen. Bovendien wordt overwogen de eerste leesstof voor de volksscholen ook dadelijk op de vervolgscholen en den normaalcursus te doen behandelen.

Het verzamelen van materiaal voor spelboekjes en leesboekjes bracht ons vanzelf tot de taalstof die nader op het kinderleven betrekking heeft: taalspelletjes, spelliedjes, wiegeliedjes, waarvan wij een en ander konden opnemen. Wat aangaat de taalspelletjes, ik wees al op het *dekang*. Daarnaast valt te noemen de *hiloe meoe roemba*, de boschkattaal (de boschkat is een figuur die in de Soembaneesche verhalen herhaaldelijk voorkomt, zie pag. 134 van mijn dissertatie; in de verhalen is de taal van deze wezens gekenmerkt door voorvoeging van *ha* voor elk stamwoord en vervanging van de verschillende praefixen, *pa-*, *ka-*, *ma-*, door *ha-*, zie pag. 94 e.v. en pag. 138). De *hiloe meoe roemba*, zooals door de kinderen gebruikt, bestaat in het verwisselen van de consonanten in het stamwoord. Zoo b.v. bij het tellen:

	hiloe meoe roemba
diha	*hida*
doea	*joeada*
tiloe	*litoe*
patoe	*tapoe*
lima	*mila*
nămoe	*mănoe*
pihoe	*hipoe*
waloe	*lawoe*
hiwa	*wiha*
kamboeloe	*kaloemboe.*

Of de vorm van de pers. voornaamwoorden: in plaats van *njoengga, njoemoe, njoena, njoeta, njoema, njimi, njoeda,* de vormen: *nggoenja, moenjoe, noenja, toenja, moenja, minji, doenja.* In enkele zinnen:

njoengga taoe Mangilika, ik ben een man van Mangili:
nggoenja jaoetoe Malingika;

njoemoe kawini Kamberakaoe, jij bent een vrouw van Kambera:
moenjoe kaniwi Karembakaoe;

nggini loeana njoena, waar gaat hij heen:
ninggi joealana noenja;

nambeni ndăbanda njoeta, hij is kwaad op ons allen:
nanembi băndanda toenja;

njoema engangoemanjaka la Wai kaboebak, wij blijven in Wai kaboebak:
moenja ngeangoemanjaka la Jawi Kajoebak;

welida la Wai Ngapoe njoeda, ze komen van Wai ngapoe:

lewida la Jawi Pangoe doenja.

Hierbij kan ook worden genoemd het *diha jiangoe tamoe taoe*, het tellen met eigennamen, waarbij telkens het telwoord wordt verbonden met een daarmee in klank meer of minder overeenkomende eigennaam, b. v.

diha jianja i Ndiha,
doea jianja i Loeada,
tiloe jianja i Ndiloe,
patoe jianja i Patoe,
lima jianja i Mbai Ndpalima,
nămoe jianja i Dămoe,
pitoe jianja i Mbitoe,
waloe jianja i Pihoe Waloe,
hakamboeloe jianja i Halekoe Mboeloe.

Vertaling zou de klankovereenkomst natuurlijk wegnemen. Van den vorm kunnen we op de volgende wijze een indruk krijgen:

Met Leen is het er één,
met Gree zijn het er twee,
met Dries zijn het er drie,
met Pier zijn het er vier, enz.

Bij het volgende woordspelletje gaat het om den directen slag en terugslag van vraag en antwoord tusschen twee partijen. Wie een fout maakt is af.

Nggeeni inamoe?	*ătini la pangeti moro*
ăpa moro?	*moro modja*
ăpa modja,	*modja lena,*
ăpa lena,	*lena kari,*
ăpa kari,	*kari kosa,*
ăpa kosa,	*kosa wewoe,*
ăpa wewoe,	*wewoe tăla,*
ăpa tăla,	*tala wooena,*
ăpa wooena,	*wooena siakoe,*
ăpa siakoe,	*siakoe lawi,*
ăpa lawi,	*lawi poela,*
ăpa poela,	*poela reta,*
ăpa reta,	*reta dooeda,*
ăpa dooeda,	*dooeda wino,*

ăpa wino, *wino djara,*
ăpa djara, *djara koekoe,*
ăpa koekoe, *koekoe manoe,*
ăpa manoe, *manoe răke,*
ăpa răke, *răke wela*
poesoeroe taiko manoe.

Het laatste gedeelte van het antwoord wordt telkens weer in de vraag opgenomen om opnieuw te worden bepaald, b.v. op de wijze van: Waar is je moeder? Ze is bloemen plukken.
Wat voor bloemen? Paardenbloemen.
Wat voor paarden? Boerenpaarden.
Wat voor boeren? Kippenboeren, enz.
alleen met minder zinverband dan het voorbeeld zou doen vermoeden. Ik heb deze zelfde reeks voor verschillende dialecten genoteerd; ze wordt niet naar vrije vinding voortgezet maar levert met geringe wijziging telkens weer een reproductie van de gewende verbindingen. Bovendien doen kleine verschuivingen in den vorm duidelijk zien dat we hier hebben te doen met een weergave op den klank af, en dat het op den zin zoo goed als niet aankomt.

Het volgende is een liedje dat gezongen wordt terwijl men in een kring het dorpsplein rondloopt waarbij men stapt op de maat van het wijsje:

Nggăra apinanggoe bali?	Wie zijn vuurtje ben je daar?
Apinanggoe Dada Rato Boera;	Het vuurtje toch van Dada Rato Boera.
mboeroe loko dana,	Die ging naar de rivier
pito oetoe koera,	om garnaaltjes te vangen;
pene tana mara,	en ging weer aan land,
opoe woea kandeloe,	om vijgen te plukken
woea kandeloe ndeka,	van die echte vijgen,
padekeda lakawa	die zoeken de kinderen
dooena tana dooena wăno.	van land en van dorp.

Ten slotte een versje dat gezongen werd als *padira ana laloe* afgrenzing, beeindiging van een pas verteld verhaal (*ana laloe*, wees; een verhaal waarin de held als arm verlaten kind veel moeite moet doorstaan, maar ten slotte tot welstand komt. Na het vertellen van een *ana laloe* behoort steeds een *padira ana laloe* te worden gezongen).

Ngga oemana noe papa?
Nggala ia, nda nanggala ia,
napoe tăpa, nda nanapoe tăpa,
ngangoe oehoe, nda nangangoe oehoe,
oenoe wai, nda naoenoe wai,
dili tana, nda nadili tana,
liakoe pai mbekanggoe wăna,
liakoe hondoe ndjaranggoe wăna,

Oemana i Kadoengoe Haloi
nggalangoe kaliang;
napoengoe patola;
ngangoe tai ămahoe;
oenoe wai karanoe;
dili witi ata;
doea walangoe koera moki;
doea walangoe loeloe naöe.

Van wie is dat huis daar?
een houten rustbank heeft hij niet,
Op een ligmat rust hij niet;
rijst eet hij niet,
water drinkt hij niet,
de aarde betreedt hij niet,
de touwen om zijn voorraadsmanden,
zijn paardentouwen,

Het huis van i Kadoengoe Haloi
een rustbank slechts van koper;
hij rust slechts op een sierdoek;
hij eet slechts goudgruis;
hij drinkt slechts reukwater;
waar hij treedt zijn slaven;
gouden ketens zijn het;
koperen kettingen zijn het.

Een prijsvraag werd uitgeschreven voor een verzameling Soembaneesche verhalen. Op deze wijze hoop ik ook te kunnen zien waar voor het vervolg bruikbare krachten schuilen. Over het resultaat hoop ik U in een volgend verslag mededeeling te kunnen doen.

Wai Kaboebak, 22 Febr. 1936. Dr. L. ONVLEE.

Eenige aanteekeningen over zilverwerk uit den Compagniestijd.

Op de in November 1935 gehouden Zilvertentoonstelling van den Bataviaschen Kunstkring waren verscheidene gemerkte stukken Compagnieszilver ingezonden, waarvan de meesterteekens of reeds vroeger geïdentificeerd werden of door onderlinge vergelijking op deze expositie nader tot identificatie konden worden gebracht.

Het meesterteeken is het merk, bestaande uit de eerste letters van naam en voornaam van den zilversmid, dat deze in het voltooide werkstuk sloeg. Hij was hiertoe verplicht [1]). Evenzeer was hij verplicht zijn werk na voltooiïng ter toetsing aan te bieden aan den keurmeester, wiens instructie van 1667 hem voorschrijft de aangeboden voorwerpen naar het bevonden gehalte te voorzien van een merk voor fijne of minder fijne kwaliteit, respectievelijk de letters G en K (groote en kleine keur) [2]).

Ook de stadskeur — het wapen van Batavia in een ovaal — werd in het stuk geslagen. Op de Compagniesstukken treffen we dan gemeenlijk aan het meesterteeken, het wapen van Batavia, den essaysteek [3]) en een merk uit één letter bestaande, dat echter lang niet altijd een G of K is, wat het volgens de instructie van 1667 behoorde te zijn [4]). Het is mogelijk, dat deze instructie door een andere vervangen is, mogelijk ook, dat de voorletters van des keurmeesters naam den G, respectievelijk den K vervangen hebben. De kwaliteit van het materiaal zou dan echter niet aangegeven zijn. Het komt evenwel ook voor, dat slechts het meesterteeken en de stadskeur zijn ingeslagen of dat alle merken ontbreken. In het eerste geval is dan soms na te gaan, dat de zilversmid

---

[1]) Dr. F. DE HAAN, *Oud Batavia*[2] blz. 454.

[2]) ibidem.

[3]) Slangvormig spoor van het draadje zilver, dat ter onderzoek van het materiaal werd uitgestoken.

[4]) In de opvolging van deze merken is soms verschil.

in questie tevens keurmeester was, waardoor bij de weinige gebondenheid, die men tegenover de voorschriften meende te mogen in acht nemen, dan allicht èn de essaysteek èn het keurmeestersmerk weggelaten werden.

Inderdaad zegt De Haan dan ook in Oud Batavia blz. 667: „Van ouds werd voor ijkmeester geregeld een zilversmid genomen, die tevens optrad als keurmeester van goud- en zilverwerken. Pas in 1704 werden deze betrekkingen gescheiden". En de Naamboekjes wijzen uit, dat er gedurende eenigen tijd (1730—'42) zelfs drie keurmeesters tegelijk [1]) waren, daarna tot '45 twee, waarna in 1785 de ambten van keur- en ijkmeester weer worden vereenigd in den persoon van Martin Wyszinsky [2]) (tot 1801). Op blz. 454 geeft De Haan een lijst [3]) zilver- en goudsmeden tot 1813; ook in de Fichescollectie [4]) van 's Lands Archief zijn er vele opgenomen. Het zou voor de hand liggen, dat het zilver voor Kerken en Colleges het best bewaard en ten minste tezamen bewaard ware gebleven. Dit is echter lang niet altijd het geval geweest. De Haan schrijft op blz. 235, dat er b.v. met het kerkzilver van de Bataviasche kerken raar is rondgesprongen. Dit is n.l. verdeeld over en deels verkocht naar andere gemeenten op Java en zelfs op Ambon. Met het zilver der verschillende colleges is blijkbaar evenzoo gehandeld. Hier lag dit echter veelal voor de hand. Inktstellen met inscriptie: „Ter Gedags Van de Westzijdse Borgr Comp. tot Batavia A° 1730" worden b.v. ten Gouverneurskantore en op het kantoor van den resident bewaard en de Raad van Justitie te Batavia bezit een presenteerblad, dat in 1786 aan het College van Scheepenen aangeboden werd door het lid Alexander Agerbeek. Dat echter de Chineesche Raad, die met de Westzijdsche Borgercompagnie niets te maken had, niettemin kwispedoors met hetzelfde meesterteeken, opschrift en jaartal bezit als de inktstellen ten kantore van Gouverneur en resident, ligt allerminst voor de hand.

Het oudste gedateerde zilver uit Bataviaasch bezit op de tentoonstelling was een aantal gedachtenislepels en -vorken respectievelijk

[1]) Zie de Naamboekjes 's Lands Archief.

[2]) Er was dus veel werk te keuren. Zilverwerk uit deze periode was ruim op de tentoonstelling vertegenwoordigd.

[3]) Toegevoegd aan deze mededeelingen.

[4]) ibidem.

uit 1668, '69, '71 en '74. Het onderzoek der deels weggepoetste meesterteekens leidde tot geen conclusie. Ten opzichte van het kerkzilver van Camphuys — 4 avondmaalsborden en 4 avondmaalsbekers — werd meer klaarheid verkregen. Dit zilver is door Joannes Camphuys per testament in 1695 vermaakt aan de Portugeesche Buitenkerk [1]) Het is zeer eenvoudig werk (zie afb. 1) een groot bord met platten, onversierden rand, die wat nuchter en burgerlijk aandoet en een gegraveerde voorstelling op de voorzijde met het wapen van Camphuys boven de schenkingsinscriptie; er onder het bekende grafrijmpje „Mijn aertsche Camphuys was vergaan" enz., en er naast aan weerszijden een wat onbeholpen voorgedragen vrouwengestalte van symbolische beteekenis. Deze gravure zonder het grafrijm is op de bekers (afb. 2) herhaald met veel grooter aesthetisch effect. De bekers zijn vooral van vorm en verhouding zeer fraai; een smal bladmotief loopt om den onderrand van den voet; mèt de gravure vervult deze bladrand een waarlijk sierende functie. De bekers en borden dragen de merken W, wapen van Batavia, G. B. (meesterteeken) en den essaysteek. Op afb. 1. kan men ze aan den onderrand van den schotel onderscheiden.

Gerrit Bijlevelt. Mr. Bloys van Treslong Prins vond staande de tentoonstelling een zilversmid Gerrit Bijlevelt, die in 1697 te Batavia werkte. Het is zeer goed mogelijk, dat deze smid het legaat Camphuys uitvoerde. Vier kwispedoors — even nuchter als de borden en met dezelfde reeks merken —, waarvan er twee op de tentoonstelling waren ingezonden, bezit het Hooggerechtshof van Nederlandsch-Indië en in het Museum van het Kon. Bat. Genootschap worden twee met G. B. gemerkte schenkpirings bewaard. Deze pirings hebben in het midden een gegraveerde voorstelling van het Kasteel in vogelvlucht. Op de poort staat het beeld van Justitia met zwaard en weegschaal en in den sluitsteen van den boog is het jaartal 1701 gegraveerd; ook hier het meesterteeken G. B., de stadskeur W en den essaysteek.

Jurriaan van Kalker. Een ander meesterteeken, dat misschien als geïdentificeerd kan worden aangenomen, is het monogram I. V. K. Het komt, begeleid door slechts de stadskeur, voor op zes

---

[1]) zie *Oud Batavia*, blz. 235 en noot.

inktstellen van één type, langwerpig met staande zijden en ronde hoeken, benevens op vier stellen van in drie lobben halfrond uitgebouwden vorm, ook alle vier van hetzelfde ontwerp.

Vier stellen van het langwerpige type zijn in het bezit van den Raad van Justitie; merken I. V. K., Wapen van Batavia, W; twee zijn respectievelijk op het Gouverneurs- en het Residentiekantoor.

Deze laatste twee werden elk volgens de inscriptie geschonken (waarschijnlijk aan het College van Schepenen) door de Westzijdsche Borger-Compagnie in 1730. Zij zijn hier boven reeds terloops genoemd. Jurriaan van Kalker was in dat jaar met Isaäc Coos en Jacobus Hoos keurmeester. Hij was pas in datzelfde jaar benoemd en stierf reeds in 1731. Als keurmeester zijn eigen werk merkend heeft hij misschien gemeend te kunnen volstaan met zijn meestermerk en de stadskeur. De vier andere inktstellen (R. v. J.) dragen een extra letter, een W. Deze W komt zeer veel voor.

Zij klopt niet met den naam van een der keurmeesters van 1730; dit was, misschien reeds van 1704 af, Isaäc Coos. Deze trad tenminste in 1704 in Compagniesdienst. In het Naamboekje van 1731 staat achter zijn naam op de lijst der keurmeesters „obiit". Het is evenwel mogelijk, dat deze inktstellen niet onmiddellijk na voltooiing bij den keurmeester werden gebracht, doch b.v. pas in 1733. Toen trad als zoodanig op Salomon Wiers (obiit 1742). Van dezen zilversmid- keurmeester zou de W kunnen zijn.

Van de vier bovengenoemde rond uitgebouwde inktstellen bezit het Museum van het Bat. Genootschap er twee, de Raad van Indië en de Algemeene Rekenkamer elk een. Zij hebben alle het meesterteeken I. V. K. en de stadskeur. Men mag hieruit misschien concludeeren, dat zij alle vier uit 1730 of '31 zijn. Vroeg 18e eeuwsch zijn deze vier stukken ongetwijfeld.

Afb. 3 geeft het inktstel van de Alg. Rekenkamer, dus van het ronde type, weer. Het is een stoer gebouwd, krachtig gesmeed stuk handwerk. Achter een hoogen rand, die in drie sterk gebogen lobben uitspringt, staat vooraan een inktkoker met drie pennegaten, aan weerszijden een zandstrooier. Langs den breeden achterkant is een lade voor lak en stempels bevestigd. De binnenzijde van het deksel draagt het monogram N. V. O. C., de buitenzijde heeft stevig gevormde scharnieren en eenvoudig, doch eveneens krachtig geteekend ornament.

Drie gedreven pootjes dragen de uiterste punten. Het stoere, eenvoudige karakter van het stuk herinnert aan de eerste helft der 17e eeuw, de vorm echter is barok. Ook de kwispedoors van den Chineeschen Raad hebben een zeer eenvoudig, maar forsch karakter (I. V. K., Wapen van Batavia).

Jan van Cloon. Een ander meesterteeken, dat op eenige stukken ter tentoonstelling voorkwam, is het monogram I. V. C. [1]). Deze stukken waren: Een zilveren piring zonder inscriptie met een fraai gedreven rand van Renaissancemotieven in rankwerk en een meesterlijk gegraveerde voorstelling van een vrouwenfiguur in een tuin in een cirkel besloten en dragend aan de onderzijde het woord „Fortuyn" (afb. 4; Meesterteeken I.V.C., wapen van Batavia en W.); voorts een schenkblad op vier pootjes met in achten gelobden, gedreven rand, waarvan het binnenste bladmotief eveneens voorkomt als randornament op het laatste stuk van deze drie: een langwerpige doos met naar binnen gebogen zijden, waarbij Oostersche invloed onmiskenbaar is. Deze bladerenrand is niet origineel, het is een Renaissancemotief, dat met variaties veel voorkomt op Europeesch en Compagnieszilver, echter zijn op deze twee stukken bewerking en teekening volkomen gelijk. Dit wijst op denzelfden maker. Deze twee voorwerpen dragen dezelfde merken als het bord Fortuyn, alleen het schenkblad heeft echter den essaysteek. Zie voor doos en schenkblad afb. 2.

Dr. De Haan geeft in Oud-Batavia, blz. 454, Jan van Cloon op als werkend te Batavia in 1715; in de Fichescollectie staat hij in 't jaar 1722 vermeld. In de Naamboekjes ('t oudste is van 1726) komt hij niet voor. Jan van Cloon kan zeer goed de maker zijn van deze drie fraaie stukken. Stellig is het merkwaardig, dat niet alleen het meesterteeken, dus de signatuur, maar ook de aesthetische behandeling van het ornament bij deze drie stukken op eenzelfden zilversmid wijzen. Bij eenige andere ingezonden stukken zou dit nog sterker blijken; eveneens zou hier wederom uitkomen hoe veel langer uiteraard in Indië dan in Europa werd vastgehouden aan eenmaal ingevoerde stijlvormen. Zoo bloeide de Renaissance hier nog omstreeks 1700, terwijl een zuivere Lod.

---

[1]) Het waren de nummers 51, 57 en 63 van den catalogus, alle drie uit het bezit van Mevrouw Brandenburg van Oltsende te Batavia.

XIV stijl in 't midden der 18e eeuw voorkomt. Hiervan is de doopschotel van de Portugeesche Buitenkerk (als bruikleen in 's Genootschaps Museum), een duidelijk voorbeeld. (zie afb. 5.)

Elias Albertus Meiszner. Dit verguldzilveren doopbekken heeft een prachtigen, evenwichtig in achten verdeelden rand, die in zijn contouren een Lod. XIV grondvorm — de rechte lijn regelmatig en nog volkomen symmetrisch afgewisseld door de gebogen lijn — zuiver verwerkt. Op acht plaatsen gaat deze zuivere lijn over in zeer schoon gecomponeerde ornamentstukken, een strakke Lod. XIV palmet met symmetrische voluten. De wand van bekken en deksel is volgens denzelfden contour ingebogen en gewelfd. Het stuk is ter gedachtenis van Laurens Coortzen, tweeden opperkoopman van het Kasteel, gemaakt, draagt aan de binnenzijde van het deksel de merken: Meesterteeken E. M. en het wapen van Batavia en aan den onderkant van den bodem de volledige signatuur van den maker met den datum: gemaakt door den keurmeester Elias Albertus Meiszner tot Batavia Ao 1749 [1]). Hij vervulde de functie van keurmeester van 1745 tot in 1761 [2]). Dit prachtige werkstuk, dat aesthetisch nog hooger zou staan als de distinctie van het pure zilver niet opgeofferd ware geworden aan een vergulde opperhuid, identificeerde eenige andere stukken op de tentoonstelling en dit op twee manieren, n.l. door het meesterteeken èn — hetgeen wel is waar niet op slag afdoende, doch zeker interessanter is — door het karakter van het ornament. De overeenkomst in den aard van het sierend motief kwam n. l. eveneens naar voren in twee mooie gedachtenisblaadjes, beide achthoekig, het eene klein en zeer gracieus [3]), het tweede [4]) grooter, ter gedag[s] respectievelijk van Jacoba de Mager en van Helena Elis[th] Rennet. Het laatste blaadje is afgebeeld op afb. 2.

Voorts komt het meesterteeken van Meiszner voor op een langwerpig inktstel met wederom Lod. XIV profileering, in het bezit van de Algemeene Rekenkamer [5]); op twee aschbakjes met bal-

---

[1]) Zie voor de beschrijving van het wapen Coortzen: *De Indische Navorscher* I, no. 21: *Zilveren gedachtenis-voorwerpen* door MR. P. C. BLOYS VAN TRESLONG PRINS. [2]) Zie Naamboekjes. [3]) buiten Catalogus; eig. Mevr. Brandenburg. [4]) Cat. No. 442; eig. Mevr. Stephan-van der Pauwert. [5]) Cat. No. 3. Het Kon. Bat. Genootschap bezit een geheel gelijk inktstel door Meiszner.

dakijnrand in het bezit van het Hooggerechtshof [1]; op een aantal lepeltjes en vorkjes, eveneens in het bezit van het Hof [2]; en op een zeer origineele mooie schenkpiring [3], dezen keer met Renaissancelobben (afb. 6). Dr. de Haan neemt Meiszner in zijn opgave op zonder jaartal. In 1745 wordt deze zilversmid keurmeester en blijft dit tot 1762.

Al de genoemde door hem gemerkte voorwerpen dragen slechts zijn meesterteeken en de stadskeur. Geen essaysteek en geen bijkomende letter.

Op afb. 7 is de schenkpiring van Chastelein (1714) afgebeeld, in het bezit van den Kerkeraad van de Prot. gemeente te Depok; op afb. 8 het gegraveerde middenstuk van dit bord. De Renaissancerand van deze piring komt met eenige variatie op vele schenkpirings voor. Duidelijk is op de afb. 8 onder de inscriptie het meesterteeken S. H. en de stadskeur te zien. Daarop volgt een onduidelijk merk. Geen (zichtbare) essaysteek. Dit meesterteeken komt ook voor op twee schenkpirings, Lurelius 1717 en Weyland 1736 [4], en op een schenkpiring Pierraerd 1720 [5]. Een suggestie omtrent den naam van dezen zilversmid kan ik niet doen.

Men dient in het oog te houden, dat de jaartallen den datum aangeven, waarop de inscriptie is aangebracht. Dit zal niet steeds het jaar zijn geweest, waarop het bord werd gemaakt.

Bij de inzending van de Nieuwe Kerk bevond zich een doopvont, bestaande uit voet met bekken en doopschotel, door Dr. De Haan in Oud Batavia opgenomen en uitvoerig beschreven [6]. Schotel en voet zijn afzonderlijke schenkingen geweest en verschillen volgens de inscripties 38 jaar in leeftijd. De schotel, waarschijnlijk van een geheel andere alliage — en dan ook van een andere kleur — dan de voet, werd in 1695 ter gedachtenis aan Antoni Adrianz geschonken. De schotel heeft hoog gedreven Renaissanceornament van ranken met bloem- en bladmotieven en engelfiguurtjes. Een afbeelding van den doop in de Jordaan vult een medaillon in het midden. De letters zijn onduidelijk. (zie afb. 9 en 10).

---

[1]) Cat. No. 241. Het Hof bezit er vier. [2]) Cat. No. 245.
[3]) Cat. No. 49; eig Mevr. Brandenburg, Batavia.
[4]) Cat. No. 47 en 48; eig. Mevr. Brandenburg, Batavia.
[5]) Cat. No. 441; eig. Mevr. Stephan- v. d. Pauwert.
[6]) Platenalbum, D 13 en D 14.

G. H. Winter. De voet van dit doopvont is in zuiveren Lod. XIV stijl ontworpen. Hij werd wel in 1733 gelegateerd, maar pas in 1741 afgeleverd en dat door den baas der Wapenkamer J. H. Winter [1]. De merken zijn op de kniebuiging van den linkerpoot aangebracht en luiden: Wapen van Batavia GW.

George Hendrik Winter (dus niet J. H.) is van 1738 tot 1743 Baas van de Wapenkamer geweest.

Dr. de Haan noemt in zijn lijst van zilversmeden ook S. Wiers.

Salomon Wiers. Salomon Wiers was met twee collega's sinds 1733 keurmeester. Hij stierf in functie in 1742 (zie boven). Twee stukken met het meesterteeken S. W. en Wapen van Batavia waren op de tentoonstelling aanwezig: schenkpiring Cruse, 1734 [2] en een geheel gelijke schenkpiring, dus eveneens Cruse [3]. Een diep bord in het Bataviasche Museum met in het midden N.V.O.C. draagt eveneens de stadskeur en het meesterteeken S. W.

Hendrik Schutte. Hendrik Schutte is een zilversmid, die in de Fichescollectie van 's Lands Archief is opgenomen. Hij werkte in 1678 te Batavia en het meesterteeken H.S., dat tot hem terug zou kunnen voeren, staat op drie kleine en drie groote schenkbladen en drie inktstellen, in 't bezit van het Hooggerechtshof van Ned.-Indië [4].

Hendrik Rennenbaum. Dr. de Haan vermeldt dezen zilversmid, die een der schoonste stukken der tentoonstelling maakte en signeerde, als werkend te Batavia in 1775. De Fichescollectie noemt hem in 1771. In 1775 werd Rennenbaum keurmeester; hij was dit tot in 1780 [5]. Het van hem geëxposeerde werkstuk was een sirihdoos [6] met gebogen wanden, bedekt met zeer mooi, diep graveerwerk, zoowel het profiel als de gravure in Lod. XVI stijl uitgevoerd (afb. 7). De doos is op den bodem gemerkt met de stadskeur, het meesterteeken H. R. en Rennenbaums wapen, een eikenboom. In het Museum wordt voorts nog de knop van een wandelstok bewaard met op de bolle bovenzijde het monogram van de Compagnie voor de Kamer Amsterdam, de O en de C echter in

---

[1] Zie DE HAAN, Platenalbum Oud Batavia D 14 (tekst)

[2] Cat. No. 28, eig. Mr Batta, Batavia. [3] Buiten catalogus

[4] Eenige van deze stukken waren op de tentoonstelling, Cat. No. 240, 242, 243. [5] Naamboekjes.

[6] Cat. No. 361; eig. Mevr. Dr. J. van Oosterzee-de Geus, Batavia.

omgekeerde volgorde, alsof deze knop ook als stempel moest worden gebruikt; meesterteeken eveneens H. R. Ten opzichte van enkele meesterteekens kan niet de minste suggestie worden gedaan:

Zilveren vork. Inscriptie Willem Sartoor 1671; merken: D. Wapen Bat[a], R.

Zilveren lepel. Inscriptie Marten Clasen 1668; merken: Wapen Bat[a] I. T. [1]).

Zilveren broodschotel in het bezit van den Kerkeraad der Prot. gemeente (Willemskerk) [2]). Inscriptie Justinus Vinck; 1793? (3 niet duidelijk); merken: Essaysteek, onduidelijke letter, Wapen Bat[a], B. V.

Zilveren presenteerblad in het bezit van den Raad van Justitie te Batavia [3]). Inscriptie Alexander Agerbeek 1786. merken: I.A.T. Eenzelfde blad is in het Museum van het Kon. Bat. Genootschap.

Zilveren schenkpiring. Merken: Essaysteek, K. Wapen Bat[a], H. [4]).

Zilveren gendi [5]). Merken: Essaysteek I. Wapen Bat[a], R. (afb. 7).

Evenmin kon eenige suggestie worden gedaan voor het meesterteeken Ḃ. İ. met duidelijke punten er boven, dat eenige malen op de tentoonstelling voorkwam en tevens op verscheidene stukken in het Museum geslagen is. De Portugeesche Buitenkerk bezit twee gebakschalen op hoogen voet, de Raad van Justitie te Batavia een grooter exemplaar [6]), Mevrouw Van Ophuysen te Batavia een schenkpiring (inscriptie Adriaan Oostwalt 1734), alle met dit onbekende meesterteeken.

Ditzelfde meesterteeken met stadskeur Batavia is geslagen in de twee kleine inktstellen met hoogen rand, die op de vergadertafel in de directiekamer van het Kon. Bataviaasch Genootschap staan. Het zijn goede stukken met een opgesoldeerd ribbelrandje als eenige versiering, ronde hoeken, vier pootjes en een bakje met deksel, waarop de inscriptie: „De Oost Z[se] B[r] Comp: A[o] 1732. Ook op een grooter inktstel (Museum), een langwerpig blad, waarop inktkoker en zandstrooier, komt het meesterteeken Ḃ. İ. met de stadskeur Batavia op den onderrand van inktkoker en van zandstrooier voor. Aan een der lange zijden van het blad springt een driehoekige verbreeding uit met een Lod. XIV geprofileerden

---

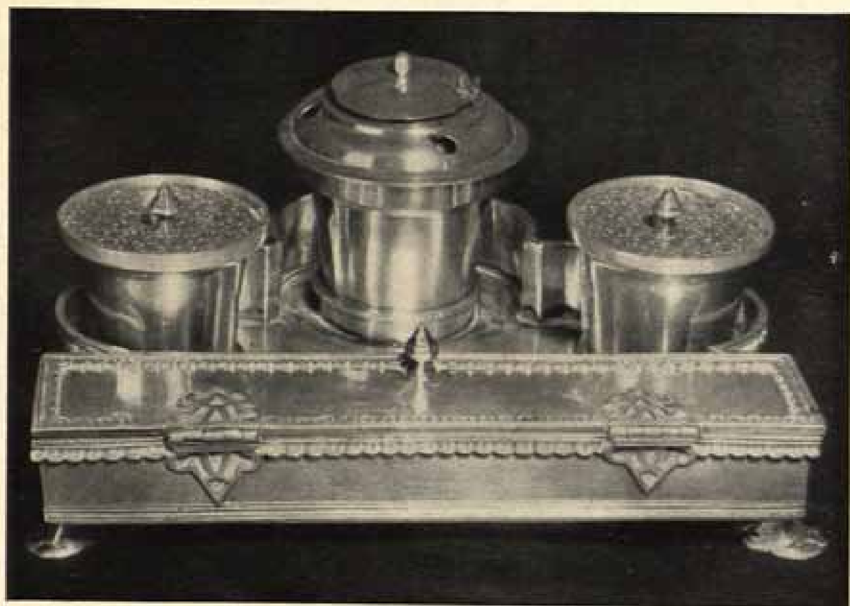
[1]) Cat. No. 59 en 60; eig. Mevr. Brandenburg, Batavia. [2]) Cat. No. 266. [3]) Cat. No. 416. [4]) Cat. No. 426; eig. Mevr. Schallig, Koeningan. [5]) Buiten catalogus; eig. Mevr. Soerachman. [6]) resp. Cat. No. 269 en 417.

1. *Avondmaalsschotel uit de Willemskerk, geschonken door Joannes Camphuys.*
(Cat. No 262)

2. **Avondmaalsbeker** *Camphuys, doos, schenkblad, gedachtenisblaadje.*

3. Inktstel.

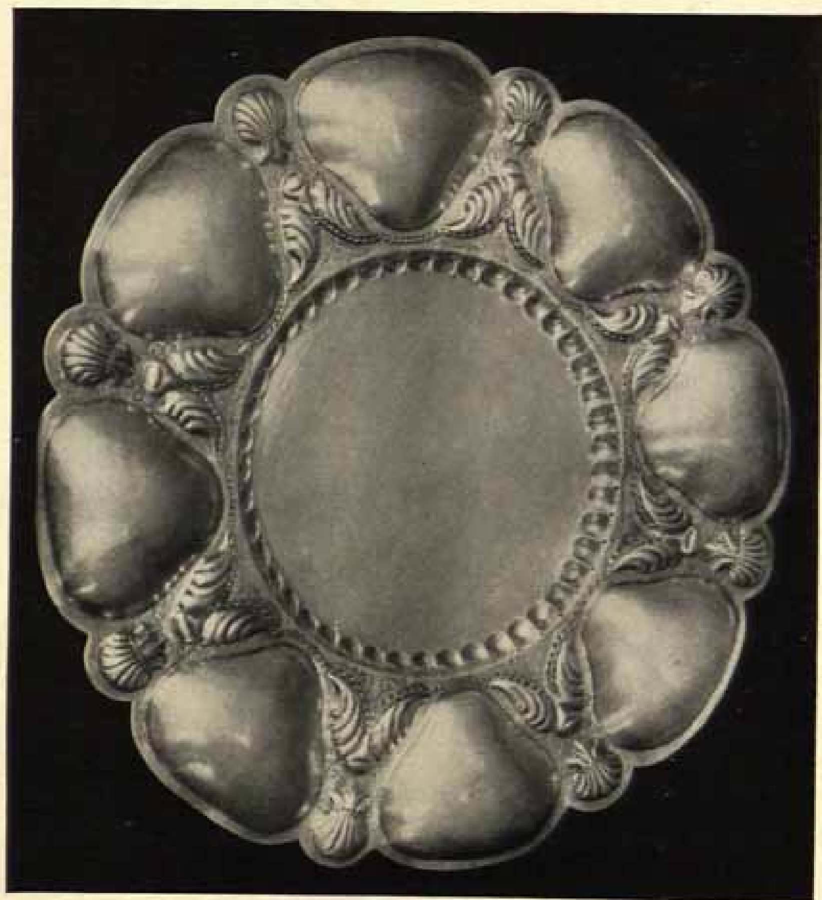

7. Gendi, Piring Chastelein, sirihdoos, rozenwatersprenkelaar en kleine V. O. C. beker.

4. *Het blad „Fortuyn".*

5. Doopschotel met deksel (Meiszner), in het Batav. Museum.

6. Piring met acht lobben.

8. *Medaillon van de schenkpiring ter gedachtenis aan den stichter van Depok, Cornelis Chastelein.*
(Cat. No. 275)

9. *Doopvont Nieuwe kerk Batavia.*

10. Schotel van het Doopvont uit de Nieuwe kerk.

rand, waarin een medaillon met een pittige gravure van een ruiter te paard. Er om heen staat de inscriptie: Batavia Burger Cavalery A° 1734. Dezelfde gravure met inschrift en ruiter te paard siert het midden van een groot schenkblad met prachtig gedreven, in achten verdeelden rand, in particulier bezit te Batavia [1]). Er waren evenwel geen merken.

Nog komt het meesterteeken Ḃ. İ. met het Wapen van Batavia voor op een achthoekige schenkpiring met barokken gedreven rand (Hendrik van der Bel, 1734); op een gladden lepel (inscriptie Anthonie Schaghen, 1738) en op een tafelbel. Ook deze tafelbel draagt het medaillon met den ruiter te paard in gravure en de „Cavalery" inscriptie van 1734 (alles in 't Museum van het Kon. Bat. Genootschap).

Hans Christoffel Kestner. Deze zilversmid was in 1674 te Batavia werkzaam (Fichescollectie 's Lands Archief). Men zou dezen naam misschien in verband mogen brengen met twee eenvoudige blaadjes op voet met in achten gebogen rand, gemerkt H. K. Wapen van Batavia, in het bezit van den Chineeschen Raad te Batavia [2]).

Johannes Ruys. Deze was in 1713 werkzaam te Batavia. Een zeer fraaie, gelobde schenkpiring (Wijna Ockersz 1697) draagt de merken: Wapen van Batavia, W, essaysteek I. R. [3]).

Leendert Jan Elliot. De Haan geeft in zijn lijst den zilversmid L. J. Elliot, 1768 te Batavia werkzaam. Hij werd in dat jaar keurmeester, bleef 't tot '74, waarna Rennenbaum hem opvolgde. Hij stierf in '75.

Jacob Eysenager. Deze naam komt in 1781 te Batavia voor volgens de Fichescollectie. Een sirihdoos met gegraveerd Lod. XV. ornament is gemerkt I. E. Wapen van Batavia K. en bovendien voor en na het meesterteeken met een Fransche lelie, waarschijnlijk het wapen van den maker. Kan dit stuk [4]) in verband gebracht worden met Elliot of met Eysenager? Beide jaartallen stemmen met het rocailleornament overeen.

Dionys van Vlierden en *Dirck Vooght* komen beiden op 1690 in de Fichescollectie voor. De Haan geeft in zijn lijst Dirck Vooght

[1]) Buiten catalogus, ter tentoonstelling aanwezig. [2]) Cat. No. 104.
[3]) Cat. No. 202; eig. Mevr. Hart-Coeterier, Batavia.
[4]) Cat. No. 420; eig. Mevr. Remmelts, Batavia.

met het jaartal 1706. Op de tentoonstelling was een schenkpiring (Cheribonsche Schutterij, 1753) gemerkt: D. V. Wapen Batavia. B.[1]) Het bladornament van dit bord kan van ± 1700 zijn. Dit in Batavia gemaakte gedachtenisbord kan ouder zijn dan de inscriptie, die er te Cheribon op werd geplaatst.

Met D. V. essaysteek, Wapen van Batavia, F. was eveneens gemerkt de mooie, maar zeer eenvoudige schenkpiring Catharina Pigou, 1709[2]).

J. de LOOS-HAAXMAN.

Lijst van Dr. F. de Haan.

N. Pirondel of Parendel	1626	H. Backer	1731
Kuijf	1633	Johannes van Hoogstede	
J. Roelantsen	1643	J. J. Diehl	1732
Jean Ferment [3])	1645	S. Wiers	
J. Beckx	1648	F. Scheffer	
P. Danduran	1649	J. van Staden	
Cornelis Pijl	1667	F. Tinot	
Herman Cervijl	1668	L. de la Croix	1745
Godard Verdion	1694	E. A. Meisner	
Nanning Bronckhorst	1695	H. Castelijn	1755
J. Sermes	1700	J. Raket	1762
Isaäc Coos	1704	J. S. van Namen	1763
Dirck Vooght	1706	L. J. Elliot	1768
H. E. van Castrop	1710	H. Rennebaum	1775
Nic. van Vlierden	1714	L. Miero	1780
Jan van Cloon	1715	M. Wyszynschky	1785
David Gillisz.	1716	W. C. Jacobs	1803
Albert Reguleth	1718	Abraham Macaré	1812
Johannes Staalhoff	1720	A. Barends	1813
Jurriaan van Kalker	1730		

---

[1]) Cat. No. 425; eig. Mevr. Schallig, Koeningan.

[2]) Cat. No. 453; eig. de Wedana van Lembang.

[3]) uit Dieppe; repatrieerde in 1669.

Lijst van Zilversmeden,
uit de Fichescollectie van 's Lands Archief
opgemaakt door
Mr. P. C. Bloys van Treslong Prins.

Bouman, Balthasar-, 1750.
Balthazar, Cesar-, 1781.
Brummert, Christiaan Wilhelm-, buiten Rott. poort. 1781.
Bylevelt, Gerrit-, Mr. Zilversmid en burger te Bat[a] 1697.
Boudewijn, Daniel-, 1715.
Campen, Abraham van-, Heerenstraat 1781.
Collet, Arnolt-, gehuwd met Isabella Caron, 1681.
Cloon, Jan van-, 1722.
Cloon, Theodorus van-, 1671 te Coromandel.
David, Samuel-, Rott. poort 1781.
David, Jan-, Buiten Rott. poort 1781.
Eysenager, Jacob Fredrik-, op Angke 1781.
Francois, Johannes Cornelis-, aan het Vierkant 1781.
Frans, Theoricus-, Buiten Root. poort. 1781.
Gillisz., David-, 1716.
Hoffmann, P......-, 1768.
Ho Tjoe Ko, 1802.
Hoorn, Jan Dircksz. van-, 1681.
Isaäk, Jonathan-, Nieuwpoortstraat O.Z. 1781.
Jans, Dirk Pasquaal-, 1781 aan de Voorrij.
Janssensz, Frans Adolphe-, verzetter op de Tijgersgracht 1781.
Kestner, Hans Christoffel-, 1674.
Ketelaar, Jacobus-, 1684.
Lutsen, Johannes-, 1715.
Milsteven, Joannes-, 1678.
Mortier, Pieter-, huwde Sara Middelhove, 1675.
Matthijsz, David-, Buiten Rott. poort. 1781.
Miero, Leendert-, op de Moorsche passer 1781.
Nicolaas, Antoni Jacob-, op de Kaaimansgracht. 1781.
Parandelly, Nicolaas-, van Antwerpen, 1623.
Pieters, Abraham Augustijn-, in de Brandspuitstraat 1781.
Rijkman, Johannes-, 1713.
Ruys, Johannes Bernardus-, 1713.

RENNEBAUM, ..., 1771.
ROUW, STEPHANUS DE-, 1687.
SIJMONSZ., ALLARDUS EGIEDIUS-, op de Roea Malakka 1781.
SCHUTTE, HENDRIK-, 1678.
SCHIPIO'SZ, SALOMON-, Buiten Root. poort, 1781.
TERVILE, HERMAN-, 1680.
VLIERDEN, DIONIJS VAN-, 1690.
VISSCHER, HANS DE-, 1626.
VLIERDEN, NICOLAAS VAN-, 1716.
WYSZINSKY, MARTIN-, Heerestraat 1781.

Gegevens betreffende eenige zilversmeden uit de Fichescollectie van 's Lands Archief.

Gerrit Bijlevelt Mr. Zilversmid, burger te Batavia, is in 1688 en 1696 getuige doop kinderen, laat in 1692 zelf een kind doopen, testament in T. B. 1696/7 Bat^a^. fol. 444.

Jurriaan van Kalker burger te Bat^a^. 9 Juni 1723 (B. S. Bat^a^. 209 bl. 307).

Jan van Cloon zilversmid te Bat^a^. Handteekening 4 Mei 1722, maakte 34 pirings voor Philibert van Caelster (Fam. C. 255 no. 6), was 13. 10. 1713 getuige bij den doop van een kind Mennes, liet een zoon Jan Jacob doopen op 21 Juli 1719 in de Holl. Kerk.

Hij bekleedde de volgende functies:
1728 Commissaris Huwelijksche Zaken,
1729 Vice-pres. idem
1731 Weesmeester en luit. Oostz. Borgr. Comp.
1733 Scheepen en Capt. Oostz. C.
1734 Kerkmeester en vice-pres. van scheepenen. (Pers. II en III).

Begraven Bat^a^. Holl. Kerk 16 Oct. 1734 van uit sterfhuis aan de Jonkersgracht. B. S. Bat^a^. 235.

(Dirk van Cloon was Gouv.-Generaal van 1732-'35. Jan was met hem geparenteerd. Zie Dr. De Haan, Oud Batavia H. 21).

Salomon Wiers is in 1734 en '36 getuige bij den doop van kinderen; zijn testament staat in T. B. 1740/42, fol. 578; hij werd 12 Dec. 1741 van uit de Heerenstraat begraven in de Binnen Port. Kerk. B. S. Bat^a^. 132.

Hendrik Schutte zilversmid X Cath^a^. Andriesdr. Zijn testament van 1678 in T. B. 1683/84 Bat^a^. fol. 166.

Hendrik Rennenbaum burger, wordt vaandrig van de Westz. Comp. in 1769, als zoodanig in 1771 ontslagen. Keurmeester in 1775, Diaken van de Luth. gemeente 1777, 1779 ouderling. Pers IV — VI.

Van den boedel van den oud vaandrig, burger en zilversmid werd 20 Oct. 1780 te zijnen huize binnen de Nieuwpoort een inventaris opgemaakt (Fam. R. 513 Res. 10 Oct. 1780). Hij was krankzinnig geworden. Zijn testament in T. B. 1793/94 fol. 105. Begraven Bat[a]. Binnen Port. Kerk 2 Mei 1793. (B. S. Bat[a]. 167).

Georg Hendrik Winter Baas der Wapenkamer, werd 23 Jan. 1742 gesuspendeerd en om zijn suspect gedrag uit den dienst gedemoveerd op 16 Aug. 1743.

(Niettemin) Vaandrig van de Westzijde 15 Juni 1751 (Pers III en IV). In 1755 gestorven. Testament in T. B. 1755/'57 fol. 45.

Een merkwaardig kanon in het Bataviaasch Museum.

„Rien si fort que ne sépare avecques le temps".

In het Oudheidkundig Verslag 1930 heb ik dit kanon (no. 2885 Bat. Mus.) besproken en daar de conclusie getrokken dat het van Fransche origine zou zijn, maar meer dan dit schaarsche resultaat had mijn onderzoek niet opgeleverd. Gedachtig aan het devies op het stuk, hetwelk men zou kunnen vertalen: „de aanhouder wint", wilde ik het hierbij niet laten, maar ben voortgegaan met het onderzoek naar de juiste determineering van het wapen, en dit heeft ten slotte mijn stoutste verwachting overtroffen. Mijn uitgangspunt was het feit dat het wapen een alliantie-wapen is, waarvan de gelijke kwartieren I en IV het wapen der mannelijke linie moeten bevatten. Onder de wapens van beroemde Fransche geslachten kwam hier slechts één in aanmerking, nl. dat van Cossé, hertog van Brissac. *Cossé*, ducs de *Brissac* (Anjou, comtes 1560, ducs 1611): De sable à trois fasces d'or, denchées par le bas. Devise: Aequabo si faveas[1]). Weliswaar komt het devies niet overeen met dat op het kanon, maar een ernstig bezwaar is dit niet, aangezien blijkbaar de wapenspreuken niet zoo moeilijk te veranderen zijn geweest als de wapens; vele geslachten bezitten meer dan één devies, bv. Bentinck: Craignez honte en Dominus providerit[2]). Bovendien staat het verband tusschen de getande fazen in het wapen en het devies absoluut vast; immers een van onderen uitgetande dwarsbalk (fasce dentelée ou denchée) wordt in het Fransch soms feuille de scie, zaagblad, genoemd[3]); de zaag in den boom, een voorstelling die herhaaldelijk op het kanon is afgebeeld, levert in dezen het overtuigend bewijs. Hierbij wil ik

---

[1]) Rietstap, Armorial général.

[2]) Volgens den Almanach de Gotha is het devies van het geslacht Brissac: Virtute tempore. Ik vermoed dat dit een vrije latijnsche vertaling is van het devies Rien si fort que ne sépare avecques le temps.

[3]) Rietstap, Handboek der Wapenkunde blz. 157.

Wapen op een kanon, Bat. Mus. No. 2885.

memoreeren, dat het devies Rien si fort que ne sépare avecques [1]) le temps, ook om den mond van het kanon is aangebracht.

Kwartier I en IV kon ik dus vaststellen als het wapen van *Cossé*, duc de *Brissac*: in sabel drie getande fazen van goud. De tweede stap in de goede richting was het terugvinden van het IIIde kwartier. De Encyclopaedia Britannica, hoe summier ook meestal in genealogische aangelegenheden, leverde dit belangrijke gegeven op: René de Cossé married into the *Gouffier* family, then very powerful. Het wapen van Gouffier is: D'or à trois jumelles de sable [2]). Dit wapen vormt het IIIde kwartier van het schild; in O. V. 1930 heb ik dit kwartier onjuist beschreven, hetgeen te wijten is aan de eigenaardige wijze van gieten die hier is toegepast, waardoor het émail van het schild in dit kwartier en haut relief is gegoten en het email der stukken en bas relief.

In Le Grand Dictionnaire Historique, par Mre Louys Moréry, vond ik het volgende:

Cossé, Charles (I de ce nom), *Maréchal de France* dit le Maréchal de Brissac, *Comte de Brissac, Chevalier de l'ordre de Saint Michel* et Lieutenant Général des armées du Roy en Piedmont, étoit fils ainé de *René de Cossé sieur de Brissac* en Anjou, premier Pannetier du Roy & Grand Fauconier de France, et de *Charlotte Gouffier*.

Deze Charlotte Gouffier, naar wie haar zoon Charles is genoemd, was een dochter van *Guillaume Gouffier*, sieur de Boisy, de Bonnivet, d'Oiron et de Maulevrier, en *Philippe Montmorency* weduwe van Charles de Melun, sieur de Nantouillet [3]). Door deze familiebetrekking wordt het hartschild van ons wapen verklaard; dit is het wapen van het beroemde geslacht Montmorency: D'or à la croix de gueules, cantonné de seize alérions (aiglettes sans bec ni pattes) d'azur [4]).

---

[1]) De ouderwetsche schrijfwijze van het woord avecques wijst wellicht op hoogen ouderdom: le Grand Dictionnaire Historique, uitgegeven in 1692, schrijft reeds avec. Dit is evenwel geen vast gegeven, aangezien de schrijfwijze van deviezen dikwijls archaïseerend is.

[2]) Rietstap, Armorial général.

[3]) Deze Charles de Melun is wegens finantieele malversaties op bevel van Louis XI onthoofd. (Encycl. Larousse).

[4]) Rietstap, Armorial général.

Verder vermeldt Le Grand Dictionnaire Historique dat Charles I de Cossé huwde met Charlotte d'Esquetôt, erfdochter van Jean sieur d'Esquetôt en Madelaine le Picart, dame d'Estelan. Zooals blijkt uit le Grand Dictionnaire Historique, was deze Charlotte d'Esquetôt evenals haar moeder dame d'Estelan; zij zal dus met het geërfde leen ook het wapen van haar moeder hebben overgenomen; dit wapen is: Picart (Cambray): De sable au lion d'argent à la bordure de gueules [1]). Dit is het wapen van het IIde kwartier van het schild. Het alliantie-wapen is dus als volgt samengesteld: I en IV Cossé, sieur de Brissac; II Picart; III Gouffier; hartschild Montmorency.

We zullen derhalve ons onderzoek moeten voortzetten onder de afstammelingen van den Maréchal de Brissac.

Een belangrijk gegeven is verder dat het stuk een draaibas is, dus ongetwijfeld scheepsgeschut; van de bovengenoemde afstammelingen van Charles I Cossé komen derhalve alleen zij in aanmerking, die bevelhebber ter zee zijn geweest.

Zoowel in le Grand Dictionnaire Historique als in la Nouvelle Biographie Générale, in de Encyclopédie Larousse en andere Encyclopaedieën wordt slechts één Brissac genoemd die admiraal is geweest, nl. Charles II Cossé, tweede zoon van Charles I Cossé en Charlotte d'Esquetôt, geboren ± 1550, overleden 1621. Hij diende bij de marine en werd in 1582 met Strozzi uitgezonden om den pretendent-koning Antonio van Portugal naar de Azoren te brengen; na een hevig gevecht met de Spaansche vloot onder den markies van Santa Cruz (13 Juli 1582) bijna alleen ontkomen van zijn schip, wist hij een ander schip te bereiken, en dank zij zijn bekwaamheid de vloot naar Frankrijk terug te brengen. Later vocht hij voor de Liga tegen de troepen des konings; in 1587 werd hij gouverneur van Parijs; in 1594 leverde hij Parijs over aan Henri IV en werd benoemd tot maréchal de France. Louis XIII verhief in 1620 la Terre de Brissac tot Duché et Pairie; sindsdien is Charles II Cossé Duc de Brissac, Pair et Maréchal de France; hij was ook Chevalier des Ordres du Roi.

---

[1]) Rietstap, Armorial général. In ons wapen draagt de leeuw een zg. eenvoudige kroon; dieren, vooral leeuwen, dragen deze dikwijls zonder dat dit veel verschil oplevert met de ongekroonde, mits het maar geen rangkroon is.

Ons kanon zal derhalve afkomstig zijn van het schip van dezen Charles II Cossé en in 1582 in bovenvermelden zeeslag door de Spanjaarden zijn veroverd. Uit de beschrijvingen dezer expeditie in de Biographie générale en in de Histoire maritime de France (par L. Guérin) deel 2 blz. 232-234 blijkt helaas niet duidelijk of het schip van De Brissac gezonken of veroverd is; wel doet het feit dat de Spanjaarden vele gevangenen hebben gemaakt (,die allen zijn ter dood gebracht,) vermoeden dat de meeste schepen genomen zijn. De Histoire maritime de France vermeldt: Des soixante-quatre navires envoyés aux Açores par Cathérine de Medicis, il n'en revint en France que dixhuit, sous la conduite de Brissac.

Een ander bezwaar tegen mijn veronderstelling is gelegen in de mededeeling in Le Grand Dictionnaire Historique, dat Charles II de Brissac eerst in 1595 Chevalier des Ordres du Roi werd (d.w.z. van de Ordre du Saint Esprit en de Ordre de Saint Michel); dit bezwaar is echter slechts schijnbaar: Arthur de Cossé bv., zijn oom, werd volgens Le Grand Dictionnaire Historique in 1579 Chevalier des Ordres du Roi, terwijl uit de Biographie générale blijkt dat hij toen reeds lang Chevalier de l'Ordre de Saint Michel was; wanneer we derhalve lezen in de G. Dictionnaire Historique dat iemand wordt benoemd tot Chevalier des Ordres du Roi, dan beteekent dit feitelijk: Chevalier de l'Ordre du Saint Esprit, en sluit geenszins de mogelijkheid uit dat hij reeds eerder tot Chevalier de l'Ordre de St. Michel was benoemd. Bovendien was deze orde onder het regentschap van Cathérine de Médicis en onder Charles IX zoo algemeen verbreid dat zij geheel in discrediet was geraakt (men noemde haar un collier à tous bêtes); ieder van eenigen rang bezat haar en dus waarschijnlijk ook De Brissac.

Hoewel het wapen van het kanon m.i. onmogelijk anders te definieeren is dan als dat van Charles II Cossé, sieur de Brissac, zou men den stijl van het stuk kunnen aanvoeren als een bezwaar tegen de tijdsbepaling A. D. 1582. Evenwel vertoonen Fransche kanonnen uit de 17e eeuw (onder de regeering van Louis XIV) een stijl van versiering die veel overeenkomst vertoont met dien van ons kanon (zie Encyclopédie Larousse s.v. Canon), en verder zien we op zegels, oorkonden, zinneprenten e.d. uit den tijd omstreeks 1600 en vroeger de cartouche die het wapen omvat evenals op ons kanon als een veel voorkomend siermotief; zoo bv. op het lemmer

van een „couteau de brèche" uit de 16e eeuw (Encl. Larousse I 445). Tenslotte bedenke men nog het volgende: het stuk is ongetwijfeld van Fransche origine, draagt echter niet het koninklijk wapen, zooals sinds het begin van de regeering van Louis XIV gebruikelijk is, maar een particulier geslachtswapen; dit bewijst m.i. dat het stuk ook op last en voor rekening van een particulier gegoten is, hetgeen alleen mogelijk was voor een particuliere expeditie, zooals de tocht naar de Azoren; deze onderneming geschiedde niet op bevel des konings, maar door particulier initiatief van de koningin-moeder Cathérine de Medicis, met medewerking van verschillende edellieden, waarvan Brissac de voornaamste was.

K. C. CRUCQ.

Een aequivalent van Ki Amoek te Batavia.

Nadat reeds vier jaren geleden een vergeefsche poging was gedaan om een oud kanon, staande als schamppaal op den hoek der Westzijdsche pakhuizen bij den Uitkijk, voor het Museum te verwerven, is dit nu tenslotte gelukt; het stuk is opgesteld in de kanonnengalerij. We hebben hier weer een voorbeeld van het zoo dikwijls voorkomende feit, dat men een stuk langen tijd over het hoofd ziet, als zijnde van geen belang, dat toch wel degelijk een nader onderzoek waard is. Want bij nader bezien van dit kanon blijkt al spoedig dat we hier een evenbeeld van den bekenden Ki Amoek te Banten voor ons hebben. Het model is hetzelfde; ons stuk bezit ook vijf ringen, twee dicht bij den mond, twee in het midden onder de tappen, waarmede het stuk vroeger in de tappannen van de affuit rustte, en één aan het sluitstuk; evenals bij Ki Amoek is om den mond een versiering aangebracht in den vorm van een puntigen stralenkrans (een soort „Madjapahitschen stralenkrans"), die den mond van het stuk op een gestyleerde zon doet gelijken; de krans had oorspronkelijk acht punten, waarvan vijf door beschadiging verdwenen zijn; tusschen den mond en het eerste paar ringen ziet men ook een band als versiering; achter het tweede ringenpaar wordt het stuk ook grooter van omvang (dit achterste gedeelte is natuurlijk de „kamer" waarin de lading werd geschoven), en ook de drie medaillons

met Arabische inscripties ontbreken niet; ze zijn geplaatst evenals bij Ki Amoek één dicht bij den mond, één in het midden en één voor het zundgat. Kortom, het is zeer duidelijk dat ons stuk geheel hetzelfde model heeft als Ki Amoek, en dus afkomstig is uit denzelfden tijd en van dezelfde geschutgieters.

Het Bataviasche kanon is echter lang niet zulk een prachtstuk als Ki Amoek; het is van ijzer en veel minder fraai afgewerkt; zoo is bv. het zundgat, bij Ki Amoek in een versierd „pyramidetje" aangebracht, hier slechts een vierkant gat in een smal randje. Het is een smeedijzeren stuk, vervaardigd van op elkaar gesmede rond gebogen reepen ijzer, zoodat de loop van het stuk van binnen voorzien is van kleine, aan elkaar evenwijdige, in een cirkel loopende ribben, waardoor de buitenkant een eenigszins gegolfd oppervlak vertoont. De kamer is echter van gegoten ijzer.

Het stuk zat tot aan het tweede ringenpaar met het achterste gedeelte in den grond; het bovenste deel was geteerd, en dicht bij den mond is aan de onderzijde een groot, door roest veroorzaakt gat. Het achterstuk is door den ziltigen bodem ook sterk verroest, zoodat de achterste inscriptie onleesbaar is; ook de middelste inscriptie, die zich even boven den grond bevond, is door roest aangetast, terwijl de voorste door het bestrijken met teer eveneens vrij onduidelijk was. Ook de mond is door roest beschadigd. Het sluitstuk met ring heeft denzelfden platten vorm als bij Ki Amoek, zij het dan ook eenvoudiger van afwerking. Wat de medaillons met inscripties betreft: dat bij den mond vertoont dezelfde inscriptie als op Ki Amoek *'ākibatu 'lchairi salāmatu 'l 'imāni*; evenwel is de plaatsing der woorden anders; de inscriptie begint niet zooals bij Ki Amoek in het midden van het medaillon, maar bovenin. Verder zijn de letters der inscriptie [1]) van ons kanon lang niet zoo fraai en decoratief als die op het Bantensche stuk; trouwens, zooals gezegd, ons kanon in zijn geheel is wat afwerking en versiering betreft verre de mindere van het Bantensche.

De inscriptie op het midden, die, zooals boven vermeld, door

---

[1]) Althans die van de voorste inscriptie; het lettertype van de tweede inscriptie komt meer overeen met dat op Ki Amoek; de derde inscriptie zal wel hetzelfde type hebben gehad als de tweede; de randen der inscriptie zijn ook naar verhouding van de totale grootte te breed.

verroesting slecht leesbaar is, komt waarschijnlijk overeen met de achterste inscriptie van Ki Amoek: lā fattāḥ illā 'Alī raḍija 'llāhu 'anhu lā saif illā Dhū 'lfaḳār illā huwa lam kufū' ahad.

Evenwel staan hiervan slechts deze woorden absoluut vast; 'alī-'anhu-saif-dhū-illā-ahad. Ook hier is de plaatsing der woorden eenigszins anders. De achterste inscriptie is geheel onleesbaar; alleen een ‿ is nog te onderscheiden; naar analogie van de inscripties op Ki Amoek mogen we onderstellen dat hier hetzelfde staat als op het midden van het Bantensche kanon: 'āḳibatu 'lchairi raḥmatu 'l 'imāni.

De afmetingen van ons kanon zijn als volgt: totale lengte 240 cm, afstand van mond tot middenstuk 145 cm, doorsnede van den mond (kaliber) 18 cm; het kanon is een 18 ponds stuk [1]).

De doorsnede der medaillons is: voorste 6 cm, middelste 7 cm, achterste 8 cm.

De middellijn der ringen: bij den mond 13 cm.; in het midden 14 cm; lengte der dwarspallen 20 cm.

Nieuwe gegevens verschaft dit stuk ons dus niet, dan alleen dat er meer stukken van het model van Ki Amoek bestaan; de hoop dat dit kanon ons iets zou leeren omtrent afkomst en ouderdom van Ki Amoek is niet vervuld. Omgekeerd kunnen we wel aannemen dat ons kanon een oud stuk is; het zal wel uit denzelfden tijd dateeren als Ki Amoek en dus ongeveer drie eeuwen oud zijn.

K. C. CRUCQ.

Aanteekening over het opschrift op een kleine bronzen vijzel in het Bat. Museum.

Deze vijzel, afgebeeld in het Platenalbum van Oud Batavia. No. D 5 draagt het randschrift Amor vincit omnia A°. 1644 en een schild met het monogram der kamer Amsterdam. Ik ver-

---

[1]) Het is afkomstig van Banten, uit het fort Diamant, zooals blijkt uit Bijlagen Resoluties 2 Nov. 1790, waar het vermeld wordt als een ijzer Arabisch stuk van 18 lb., geboord op 25 lb., lang 7 vt 5 dm; aan de monding verloopen.

Aequivalent van Ki Amoek.
(*Mus. Batavia*)

Gevelsteen met wapen.
(Bat. Mus. No. 8331)

moed dat het opschrift een toespeling bevat op het monogram, wegens de overeenkomst van de letters A—V—C—O met het teeken van de Amsterdamsche Compagnieskamer.

K. C. CRUCQ.

Aanteekening over een wapen op een gevelsteen in het Bat. Museum.

Het hier besproken wapen is geplaatst in het IIde kwartier van het wapen van het gewest Utrecht (met onderschrift Ultrajectum) op een gevelsteen afkomstig van Kali Besar (No. 8331 Historische verzameling Bat. Museum).

Het wapen, in zilver een gekanteeld schildhoofd van sabel, is het wapen van Zeist, en bijgevolg waarschijnlijk ook van het geslacht Zeist of Van Zeist (ook geschreven Zeyst en Seyst). Gillis Zeist was de zesde gouverneur der Molukken, te Ternate aangekomen 23 Mei 1627, aldaar overleden 10 Augustus 1628 (Valentijn I hoofdstuk 5). Van hem of van een zijner nakomelingen zal derhalve deze steen afkomstig zijn.

K. C. CRUCQ.

Het wapen op de kanonnen te Tandjong Oost.

Zie over deze kanonnen: Indische landhuizen en hun geschiedenis, door V. I. van de Wall, blz. 16: De kanonnen in de zijgalerij, welke versierd zijn met een wapen dat een schuinbalk in het schild voert . . . enz.

Het schild voert een band, en is gedekt door een helm met een onduidelijk helmteeken, misschien een uitkomende arm. Schild en band zijn niet en relief, maar gegraveerd en onduidelijk aangebracht; op den band zijn geen stukken te zien, maar de drie leliën, die er feitelijk op behoorden, zijn bij de summiere uitvoering weggelaten. Deze kanonnen toch moeten gegoten zijn voor Pieter van den Velde, die omstreeks 1756 het huis Tandjong Oost heeft doen bouwen.

Het wapen van Van de Velde wordt bij Rietstap, Armorial général, aldus beschreven: D'or à la bande d'azur, chargé de trois fleurs de lis du champ, posées dans le sens de la bande.

K. C. CRUCQ.

Enkele extracten uit archiefstukken betreffende de V. O. C. en het Katholicisme op de kust van Malabar.

Eerbiedig opgedragen aan Z. H. Exc. Mgr. P. Willekens S. J., Apostolisch Vicaris van Batavia.

Het mag enigermate opvallend worden genoemd dat binnen 't jaar van drie verschillende zijden de aandacht werd gevestigd op dàt deel van het vroegere V. O. C.- rijk, dat sedert lang voor Nederland verloren ging n.l. de kust van Malabar.

Werd in 1935 op een conferentie „De Syro-Malabaarsche Ritus" [1]) bestudeerd en daarbij een inleiding gehouden over de geschiedenis van het christendom aan de Malabarenkust, begin 1936 publiceerde Leo Kierkels C. P., titulair Aartsbisschop van Salamis „Een Nederlandsche bijdrage tot de Missiegeschiedenis van Malabar" [2]), terwijl onlangs de Jezwiet J. Kleyntjens „De godsdienstige toestand in Voor-Indië onder Hollandsch bestuur" [3]) blootlegde.

Als vrucht van enige onderzoekingen in 's Lands Archief alhier mogen enkele extracten uit „Bundel 184, Malabar-Buitenland" onder de aandacht worden gebracht. Ik doe dit te liever wijl de aansporing hiertoe uitging van mijn hooggeleerde vriend, de oud-Landsarchivaris dr. E. C. Godée Molsbergen, die mij met zijn grote gedienstigheid en kennis ter zijde stond.

Als inleiding op hetgeen hier beneden volgt wilde ik terloops

---

[1]) Uitg. door de N. V. Zuid-Ned. Drukkerij, Den Bosch, 1935. Prof. dr. Des. Franses O. F. M., sprak o.a. over de Thomas-Christenen, Osc. Huf S J. hield een beschouwing over de Syro-Malab Liturgie, terwijl P. drs. Roos, O. E. S. A. over de christologie der Jacobieten sprak.

[2]) cf. *Het Missiewerk*, Tijdschr. voor Missiekennis en Missieactie, 17e jg., nr. 3, Febr. 1936, blz. 132-137.

[3]) In dit tijdschrift dl. LXXVI (1936), afl. 3, blz. 398-458.

wijzen op het eerste deel der Realia, Register op de Generale Resolutiën van het kasteel Batavia, 1632-1805 [1]).

Op 16 Sept. 1679 wordt voorgeschreven: Alle Europiaanse papen uyt dit gebied [2]) te houden.

8 Aug. 1704 heet het: En omtrend den Portugeeschen Bisschop Robeiko te handelen na luyd Patriase missive van 2 Julij 1703.

21 Aug. 1705: Omtrend de Roomsche Geestelijken de oude ordres op te volgen, speciaal de memorie van de heer van Meydrecht van 4 Julij 1687.

10 Sept. 1717: Een boete te stellen op 't frequenteeren der Papenkerken op Baijpin door ons guarnizoen.

10 Sept. 1717: De Sijrianen off St. Thomaschristenen tegens de Papisten na regt en billijkheid te maintineeren.

7 Sept. 1723: Nader te onderneemen de expulsie der Roomsche geestelijke insonderheijt der Portugeesche Jesuiten tot standhouding der Arriaansche christenheijd.

23 Aug. 1732: Ordre tot bescherming van den Cirians Bisschop tegens de Jesuiten en Carmiliten.

7 Sept. 1736: De Ciriaanse of St. Thomas christenen moeten tegens alle adhaerenten van de Pauselijke stoel geprotegeert werden.

7 Sept. 1736: Jesuiten of andere Europese Papen onder het ressort van Cochin niet te gedogen.

29 Sept. 1737: Alle publicque moeilijkheden met de Roomsen des doenlijk te vermijden en de sinistre desseynen der Jesuiten te verijdelen.

15 Sept. 1740: Het doopen der kinderen van 's Compagnies dienaaren door Roomse Priesters moet uyt de gewoonte gebragt, en ten dien eijnde nu en dan een praedikant van Ceijlon ontboden werden.

19 Sept. 1741: Den Koning van Cochim moet tot het versenden der Jesuiten aangeset, en de Compagnie [3]) door sagte middelen hersteld worden in de op haar gedevolveerde jurisdictie over de Siriaans Christenen volgens de contracten van de jaren 1663 en 1664.

---

[1]) Uitgegeven door het Kon. Batav. Genootschap v. K. en W., Leiden, 1882, bij Gualth. Kolff. De 3 dln. verschenen resp. in 1882, 1885, 1886.

[2]) Hiermee wordt Cochim bedoeld (J. N.)

[3]) Wel te verstaan: de Verenigde Oost-Indische Compagnie en niet de Compagnie van Jezus!

19 Sept. 1741: Degeene die haare kinderen door roomse priesters laten herdoopen, moeten na Batavia gezonden worden.

30 Sept. 1741: Het trouwen van 's Compagnies gemeene dienaren met roomsgezinde vrouwen moet bij een reglement geredresseerd worden.

12 Juli 1742: In d' executie van het reglement nopens d' opvoeding der kinderen van gereformeerde ouders en in de magt van roomsgesinde vaders ofte moeder vervallen sijnde, moet met d' uyterste moderatie te werk gegaan werden.

12 Juli 1742: Ordre op d' expulsie der Jesuiten.

1 October 1743: De Roomse priesters op 's Compagnies teritor moeten in hunne gebeeden ook insluijten Haar Hoog Mogende de Heeren Staten-Generaal etc. [1]

23 Sept. 1745: Remarque op het placcaat van den 31 Aug. 1742 tegens het dopen der kinderen door den aartsbisschop en andere papen, buyten consent van den Commandeur.

25 Oct. 1765: De Christenen tegen den Cochimschen vorst in 's Compagnies protectie te neemen.

15 Dec. 1775: Omtrent het verzoek van den Bisschop van Germanicien om een huis in de stad Cochim moet na gelegenheid gehandelt worden.

1 Sept. 1783: De afzetting van den Roomschen priester te Paliporto en de instelling van de kerken aldaar en te Cranganoor onder den vicaris-generaal ter laatstgemelde plaatse uit hoofde van het buitenspoorig gedrag van den bisschop te Verapolij goedgekeurd.

10 Aug. 1787: Het opperhoofd te Coilang mag zig voortaan met geen Roomsche priesters bemoeijen en ook geene onderdaanen van den Koning van Trevankoor binnen Compagnies limieten schuilplaats geeven.

*

Na dit uitermate zakelijk proza komen thans enkele extracten aan de beurt, waarbij het gevoel niet geheel en al uitgeschakeld is.

---

[1] cf. GODEE MOLSBERGEN, *Tijdens de O. I. Compagnie*, 2e dl. blz. 66–69: Rooms-Katholicisme in de Archipel. Belangrijke berichten uit 1705. Schipperen van Heren Zeventien.

Extr. Memorie v/d Raad Extraordinaris ge-eligeerd Ceilons Gouverneur en afgaande Commandeur en Veldoverste, Julius Valenthijn Stein van Gollenesse aan desselfs vervanger en Commandeur ter deser Cust van Mallabaar den E. Heer Reinicus Siersma overgegeven den 1742

bldz. 118.

DE WARE GODSDIENST dewelke hier ter Cust door den Eerwaarden Predicant Johannes Scherius word waargenomen, waaromtrent ik tot mijn hertelijk leedwesen moet getuijgen, dat niet tegenstaande alle goede voorsorgen en Reglementen omtrent de scholen en opvoeding der kinderen en de weiringe van den indrang der Paapse Superstities gemaakt, de ware gereformeerde Leere egter weinig heeft gevordert, want om niet te spreken van de roekeloosheid en onverschillentheid der menschen aangaande een saak waarvan hun eeuwig wel of kwalijk varen afhangt, so worden meest alle de Kinderen der Europeese dienaren med Roomse vrouwen getrouwt in het Rooms geloof opgevat, waartegen geen de minste Redres te wagten is, so men niet met stigtige en bequame Leeraren in Kerk en scholen word voorsien, die de Portugeese taal verstaan, want schoon men getragt heeft, daarin te voorsien, door de Kinderen Duits [1]) te laten leeren, so heeft men egter ontwaart, dat de gauwste na veel moeijte en hoofdbrekens het na verloop van veel jaren so verre brengen, dat zij wel iets van buiten weten op te seggen, sonder hetselve nogthans regt te verstaan, of de Predicatien med enig nut te konnen aanhoren, Dat so veel te meer te beklagen is, omdat ik buiten de voorz: middelen geen de minste hope heb tot enige beterschap, want wat kan de ijver van een gereformeerd Predicant, die niemand verstaan kan, dog uitregten tegens het woelen van 1.000 Roomse Papen, die men hier ter Cust heeft, en van de nodige weetenschappen der talen volmaakt voorsien zijn;

Egter kan men niet seggen dat onse arrebeid daaromtrend geheel vrugteloos geweest is, oversulx UEde. de verder voortplantinge van Gods suivere Leere sig ten hoogsten moet aangelegen leggen, in hope, dat den almogenden bequame en ijverige man-

[1]) d. w. z. Nederlands.

nen sal verwekken, die den wijngaard des Heeren verder sullen aankweken en med nut daarin werken.

En vermits hetgene wij daaromtrent hebben gedaan, bij onse successive Resoluties en Brieven te vinden is, sal het niet ondienstig sijn, dat UE. deselve laat uittrekken en in een apart Bondel bij een brengen tot UE. speculatie, also de langdurige oorlogen ons in dat goed voornemen sijn hinderlijk geweest, ook sal UEde. bij Haar HoogEdelheedens Secrete Brief van den 11 Augs. 1742 blijken, hoe verre onse verrigtingen daaromtrent sijn goed gekeurt.

blz. 160 geeft enkele sneren aan de „Heeren Paters", welke „Eerwaarde Paters ... in haren onbesuisden ijver voortvaren (en) so veel verwarringen en onlusten veroorzaakt" (hebben).

Misschien spruit deze spijtigheid voort uit 't feit der bekering van de Lascorijns d.z. „naturellen .... door de Roomse priesters tot het paapse geloove gebragt" (blz. 159).

blz. 167. De voornaamste drie geslagten sijn de Roomse Dwaal Leere toegedaan, die alhier onder den Inlander alomme is ingevoert door een swerm van papen, dewelke onder het Cochimse gebied volgens de contracten geen Jesuiten maar alleen op sommige plaatsen Franciscanen mogen sijn, hoewel de Carmelieten egter in A°. 1701 med permissie van de Hoog Edel heeren Principalen hier ter Cust wederom terug gekomen en tot Warapoly 3 mijlen van dese stad ge-etableert sijn, onder sodanige bepalingen nogthans, als bij derselver geeerde Brief van den 8 April 1698 kan gesien worden, en waaraan sij nog al tamelijk wel voldaan hebben.

Dog de Jesuiten sijn mede hoewel buiten consent teruggekomen en hebben sig in de landen van Coddachery Caimaal en Moerianattij Nambiaar genestelt en tot nog, niettegenstaande onse menigvuldige pogingen, daaruit niet konnen verdreven worden, dat egter om veele gewigtige redenen wel te wenschen was. Nogthans heb ik deselve sedert 6 of 7 jaren geen entrance in dese stad willen geeven, nog oijt gedoogt dat enige van hunne discpulen sijn beroepen tot den kerkdienst in de Parochien die onder de E. Comp. sorteeren, die elf in getalle sijn namentlijk

St. Louis, Sa. Saude, Mattancherij, Baijpin, Cruz de M . . . . re, Paliporte, Cranganoor, Balarpartij, Angie Caimaal, Bendoertij, Paloertij, dese laatste is door een melaatse Portugeese Majoor gestigt, en staat uit dien hoofde sonder twijffel onder de E. Comp., schoon het Contrarie door den Coning van Cochim word gesustineert, maar een Vigair benodigt sijnde, heb ik daartoe genomen personen die hare studie hebben volbragt onder den Bisschop te Warapolij, die haar de ordens moet confereren, hetwelk de Jesuiten ten uitersten tegens mij heeft verbitterd, die op hare beurt na hare bekende maximes mij veel kwaad hebben getragt te berokkenen, dog hetselve moet UEde.[1]) niet afschrikken om derselver indrang na vermogen tegen te gaan, also s' Comps. dienst hetselve vereijsscht en onse hoge gebieders hetselve ernstig begeeren.

*

Extr. Memorie van den afgaanden Commandeur Frederik Cunes aan desselfs vervanger den Wel Edelen Heer aankomende Commandeur Casparus de Jong, overgegeven de dato laatsten December a° 1756.

blz. 75.

De ware godsdienst, die billijk aan het hoofd van de Huyshouding gesteld werd, werd hier ten kuste door den eerwaarden predicant *Carel Sezilles* waargenomen, die de gemeente met een onvermoeyden iever door zijne predicaties zoo in de nederduytsche als portugeeze taal tracht te stichten en op te bouwen en daarbij d'aankomende jeugt naarstiglijk onderwijst in de gronden van gods zuiver leer, als het heilzaamste middel, om d' aansteekende siekte van de roomsche dwaal-leer en superstitiën van de kudde des Heeren af te weeren . . .

blz. 96 geeft de schrijver een uiteenzetting over:

De *Syriaansche* Christenen, die men altoos als de antagonisten van de roomschen heeft aangemerkt en geprotegeert. Hun presenten Aartsbisschop B a z i l i u s genaamt, wiens sustaticon of bulla, zooals het de Roomsche Cancellerije noemt, bij de secreete

---

[1]) d.i. Reinicus Siersma (J.N.)

resolutie van den 29. Junij 1751 staat ingeschreven, is een zeer verstandig prelaat, die door zijne wijze en zachtzinnige regering, veele Sirianen die tot de roomschen waren afgevallen, in den schoot van zijn eigen kerk terug brengt, 't geen de *Roomsche Geestelijkheid* en vooral de *Jesuiten* met chagrin aanzien en ook schielijk zouden weten te beletten zoo hen de arm van de Compagnie niet in den wech was. Hun missionarissen zijn over de geheele kust verspreid om aan de bekeering der heydenen te arbeiden, dat wij, als in zich zelve geen kwade zaak zijnde, niet behoeven en ook niet kunnen weeren, dog de goede politie vereischt en de ordres van onze superioren dicteren, dat op plaatsen onder de heerschappije en jurisdictie van de Compagnie gehoorrende aan de paters van de listige societeyt geen verblijv mag vergund werden.

De *Carmelieten* zijn hier ter kuste geadmitteert en hebben op Warapoly, drie mijlen van de stad een klooster, zoodat men hen tegens de onderdrukking en vexaties van de heydensche regenten en tegens de wederspannigheid van hunne geloofsgenoten wel mag patrocineeren, dewijl deze manier van handelen, mijns eragtens overeenkomt met den aart van onze tolerantie en van de protectie, die de Compagnie aan dese geestelijken vergunt. Ik spreek daar zoo even van de wederspannigheid van hunne geloofsgenoten, omdat er onder mijn bestier zulke refractaire gemoederen geweest zijn, die de beveelen van dien Bisschop, in zaken, die puur spiritueel waren, weigerden te gehoorzamen, daardoor in de parochien, dewelke onder de Compagnie sorteeren, wanordres veroorzaakten, waarvan de gevolgen bijna den wereldlijken arm hadden van noode gehad.

*

Extr. Memorie van den afgaande Commandeur Godefridus Weyerman aan desselfs vervanger den Wel Edelen Heer Cornelis Breekpot. Overgegeven de dato 22 February A.D. 1765.

blz. 133.

De Rooms Christenen onder 7 Parochien om en nabij dees stad [1]) hebben van ouds gestaan onder de opperheerschappije

---

[1]) Cochim, of Koetsjim.

van d' E. Comp. en ze zijn dienvolgende altoos beschut en beschermd van weegens Haar Edele tegens de geweldenarijen van den Landvorst en derselver Hofsgrooten, invoegende families van de Canarijnse Camottijs op en boven Angecarro woonagtig door ons gepatrocineerd zijn, uit hoofde dezelves de onse veel behulp en dienst toegebragt hebben, wanneer onse magt daar elders aangeland is om deese stad de Portugeesen te ontneemen, gelijk men ook van den avang af de Canarijnse voorname Tempel of Pagood aan dees sijde 't Cochimse Hoff onder ons geschut staande in derselver previlegien en voorregten gemaincteneerd en de Canarijnse handelaars daarom her remoreerende als vasaalen van d' E. Comp. aangemerkt en begunstigd heefd, uit aanmerking van het gerief dat se med den aanvoer van granen en andere leevensmiddelen, mitsgaders besorging van lijwaaten als andersints door eene smalle verthier aan de ingeseetenen en besetting van deese stad toebrengen. Zijn Cochimse Hoogh. het voetspoor van Trevancoor allesints willende navolgen insonderheid in saaken waarin hij belang kan vinden, heefd deese Leyndjesdragers so wel als opgemelde Christenen staande den oorlog med den Samorijn willen opleggen en doen betaalen, boven en behalven wat de oude landscostume meede bragt, seekere nieuw uitgevonde belastingen voor altoos van 3: ten tienen van de zaailanden en 1: ten agten van de klapperboomen van sodanige landerijen die se in Cana of beleening van de andere heidense ondersaaten van sijn Hoogheid in besitting hebben. Deesen eisch schoon niet ongefondeert, wanneer men in aanmerking neemd dat diergelijke lands incomsten, 's konings lasten moeten dragen en de oorlogs onkosten helpen goed maaken scheen het egter als eene nieuwigheid bij een ieder onverdragelijk waarom insonderheid de christenen hierteegen hun beswaarnis inbrogten en versogten protectie van d' E. Comp.

blz. 137, laatste alinea.

Werdende aan de voorschreeven Parochien tot het celebreeren van den Roomschen godsdienst in de daar sijnde kerken geene andere Priesters geadmitteert dan alleen genaturaliseerdens die bij den Carmoliten Bisschop te Varapoly resideerende tot het Priesterdom verkooren en (p. 138) vervolgens bij vacantie van de

kerkelijke gemeente aan ons voorgedragen en van hier door eene acte tot vicarius aangesteld werden onder sekere restrictien bij eene instructie tot narigt voorgeschreeven.

*

Men moet het betreuren dat de onderhavige „Bundel 184" niet alle „Memoriën" der opvolgende Commandeurs behelst. Ware dit wel het geval zo zou het lichter vallen zich een getrouw beeld van de verhouding V.O.C.—Katholicisme te vormen.

Batavia-C., Augustus 1936. J. NOTERMANS.

Aantekening. Met dankbaarheid memoreer ik de hulp van Mgr. P. Willekens S. J., die mij liet beschikken over de bibliotheek van het Apostolisch Vicariaat van Batavia en mij waardevolle inlichtingen over India verschafte.

Na deze mededelingen moet ik er mijn spijt over uitdrukken, dat een mijner (nog niet geheel geidentificeerde) voorzaten, met name Hendrik Notermans, die bijna een halve eeuw op deze kust werkte [1]) als dienaar van de V. O. C. en herhaaldelijk in de Memoriën actief optreedt (o.m. als Onder-Coopman), ons geen „Malabaarse Brieven" heeft nagelaten als Jac. Canter Visscher (Leeuwarden, 1743).

Mocht iemand omtrent mijn naamgenoot enige inlichting kunnen verstrekken zo kan hij zich van mijn dank verzekerd houden.

De Lands Archivaris van Ceylon dr. E. Reimers was mij hierin zeer ter wille.

---

[1]) ± 1730—1775. cfr. de Naamboekjes „van de Wel Edele Heeren der Hooge Indiase Regering, soo in, als buyten Batavia" enz. enz. enz.

BOEKBESPREKING

H. A. C. Boelman, *Bijdrage tot de geschiedenis der geneeskruidcultuur in Nederlandsch Oost-Indië.*

Dit „proefschrift ter verkrijging van den graad van doctor in de wis- en natuurkunde" moge hier om twee redenen worden gereleveerd. Uit de titel volgt al dat er een speciaal aspect der geschiedenis in wordt behandeld; daarnaast bevat het gegevens van ethnologische aard en vestigt de aandacht op een onderdeel der volkenkunde, waarvan wel door niemand het practische nut ontkend zal worden.

In het algemeen speelt bij de cultuur de vraag naar het al of niet importeren ener plant een grote rol. Terecht concludeert de schrijver tot import als een plant „nimmer in het wild voorkomt, doch wel gecultiveerd"; te veel uitbreiding geeft hij daaraan echter bij de lijst van planten in het Arthaçastra van Kautiliya, als hij zegt (p. 12). „Vele ... komen ook op Java voor, en nagenoeg alle gecultiveerd, zoodat zij zeer zeker door de Hindoes zijn ingevoerd". Van de pisang wordt de import bewezen door het feit dat die „zich nimmer door zaad voortplant", hetgeen mij van de zaadrijke soorten dubieus lijkt. Het is echter duidelijk dat op dit gebied nog veel te onderzoeken valt en voor botanici bevat dit boekje zeker veel aansporing tot zulk werk. Jammer is het dat zo vaak alleen de Latijnse namen vermeld worden, waardoor leken op dat gebied niet gauw zullen ontdekken of de beweringen van de schrijver met hun ervaring stroken.

Ook zal een groot deel der historici ze niet ten volle kunnen benutten, waar het gaat om het bewijs van handelsrelaties uit die import. Hier komt de schrijver vanzelf op het gebied der historische aardrijkskunde, vooral in zijn twede hoofdstuk „Het tijdperk der ontdekkingsreizen" en het lijkt mij voor de specialisten wel zeer nuttig daar te zien wat hun vak, als hulpwetenschap, aan anderen oplevert. Ik kan niet nalaten van pag. 18 de volgende

verrassende tegenstelling te citeren: „Ofschoon zij zich niet blijvend vestigden, hadden de Arabieren meer belangstelling voor de door hen bezochte landen dan de Chineezen ... zij interesseeren zich mede voor de winning (der producten) doch liggen overhoop met de topografie".

Over het ethnografisch aspect, de geneeskruidcultuur der inlanders, is de schrijver weinig uitvoerig; ik heb de indruk dat hij de kweek voor eigen gebruik niet tot cultuur rekent, alleen het verbouwen voor de markt of eigenlijk voor de groothandel. Toch worden er van de oudere tijden typische voorbeelden vermeld en wijst het geschrift wel de weg, waarlangs voor de Compagniestijd meer gegevens te vinden zullen zijn.

Ten slotte mag zeker niet onvermeld blijven dat ook deze geschiedschrijver enthousiast erkent: „Een geheel nieuw tijdperk breekt aan met de oprichting van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen". Waar hij bedoeld heeft om door zijn historisch onderzoek aan een, voor ons allen onmisbare, cultuur een vaster grondslag te geven, kunnen wij van harte het zelfde oordeel in de toekomst aan zijn geschrift toewensen.

22/6 '36. M.D.

Th. P. GALESTIN, *Houtbouw op Oost-Javaansche Tempelreliefs.*

Op dit proefschrift kreeg de, te Batavia geboren, schrijver 3 April l.l. te Leiden de graad van doctor in de Letteren en Wijsbegeerte. Dat de verdediging hem veel moeite gekost zal hebben, denk ik niet, want het geheel is angstvallig gehouden in de geest van classificatie en opsomming. De „conclusies" zijn dan ook meest samenvattingen, tenzij men daarbij het feit opneemt dat vele gebouwen van tempelreliefs een gewijde bestemming hebben. Nu was de gelegenheid tot ontwikkeling van verder strekkende beweringen bijna afgesneden door de beperking van het onderwerp.

Professor Krom had de wenselijkheid uitgesproken van een apart onderzoek naar architectuur-afbeelding op Oost-Javaanse reliefs en gebrek aan tijd om de gegevens der Vereniging Madjapahit te verwerken deed de schrijver afzien van behandeling van

steenbouw. Aan het eind der studie blijkt locale beperking geen zin te hebben als men chronologisch aan de bloeitijd van Midden Java nadert (met de *bad*plaats Djalatoenda). De beperking tot houtbouw levert een, wellicht welkom, argument om van critiek op „het artikel van Parmentier" af te zien, maar wat speciaal Madjapahit daarmee te maken heeft, wordt niet verklaard. Mij leken die „gegevens" juist op houtbouw betrekking te hebben, zij het dan indirect door bewaard blijven der bekleding.

Wat komt er intussen van die beperking terecht? Zelf zegt de schrijver (p. 169) „het is echter niet zeker of deze gebouwtjes tot den steenbouw of tot den houtbouw gerekend moeten worden" en (p. 217) „zoo hij gelijk heeft, behooren zij tot den steenbouw". Op p. 52 is hij finaal verward geraakt in de wisselwerking van steen- en houtbouw: „De versiering van den breeden band wordt „aan de hoeken en in het midden . . . onderbroken door respec- „tievelijk antefixen en medaillons . . . De wijze waarop een en „ander is voorgesteld doet sterk aan den steenbouw denken." De foto toont daarbij dat ook het medaillon opgelegd is! Overigens gebeurt de indeling in typen naar de hoogte der terrassen, dus zelfs naar grondwerk, en naar het al of niet daarboven voorkomen van een houten vloer. Waar hij op plaat IX 12 een vloer met treden afbeeldt, wordt daarvan toch maar hout met een holte gefantaseerd; daarnaast zien we een vloer tussen stijlen inplaats van om de stijlen heen, maar dat de stijlen nu van steen kunnen zijn, komt niet te berde. Ook de textfiguur op p. 59 en plaat VIII 4 duiden op stenen stijlen; alles moest echter hout zijn omdat de hoofdclassificatie naar het aantal stijlen geschiedt. Bij de geciteerde twijfel op p. 217 heet het dan eindelijk: „Het dak kan echter bestaan hebben uit vergankelijk materiaal" en dit is weer te voorzichtig als de tekening niet helemaal fout is, want die toont zonder twijfel daken van hout of bamboe.

Hier, in de dakvorm, had de schrijver zijn criterium moeten kiezen. Wellicht had hij dan ook iets meegedeeld over de meroe's die wel een probleem van houtbouw opleveren, in tegenstelling met een tentdak op vier stijlen, waaraan 29 bladzijden gewijd zijn, en dan nog zonder het dak zelf te behandelen.

We hadden dan belangrijke gegevens mogen verwachten, evenals op pp. 22/23 want na de beperkingen heeft de schrijver een groote

uitbreiding aan zijn studie gegeven omdat „de grondige bestudee-„ring van wat tegenwoordig in dit opzicht onder de inheemsche „bevolking nog leeft, bij een poging tot verklaring van het op „die reliefs voorgestelde in vele gevallen een beslissende rol „kan en behoort te spelen" (p. 1). Van daar zijn reis naar Java en Bali en bovenbedoelde beschrijving van een dak op één stijl. Is het nu de bedoeling van het proefschrift de houtbouw te verklaren, de afbeeldingen zo aan te vullen dat men als het ware tot reconstructie zou kunnen overgaan? Dat was toch eigenlijk nodig, wilde de schrijver bereiken „dat deze bouwsels . . . een „niet te onderschatten bijdrage leveren voor onze kennis van „enkele architectuurvormen op het Java van dien tijd" (p. 218). Tussen dit begin en eind gaat het helaas meer om het lezen der reliefs door de mogelijke bestemming der gebouwtjes. Zo behandelen pp. 190-193 de vraag of een gebouw een rijstschuur kan verbeelden als dezelfde episode elders zonder loemboeng voorkomt (de vraag is of de „puntige muurversieringen" van p. 92 geen rijstmijten voorstellen). Als voorbeeld van de resultaten van dit onderzoek citeer ik de conclusie over de vierstijlige bale: „dat ons type op de besproken reliefs meestal dient voor gewijde „doeleinden, soms voor profaan gebruik".

De verklaring der architectuurvormen ligt soms zo dicht bij de oppervlakte, dat het wel lijkt alsof die achteraf uit de text geschrapt is. Ze staat in een noot aan 't eind der beschouwing over eenstijlige gebouwtjes: „Zou een steenen pajoengvormig „bouwsel in een nis van de Goa Garba . . . misschien kunnen „zijn een *nabootsing in steen* van een gewijd houten eenstijlig „gebouw?" Neen, van een pajoeng *evenals* het houten bouwsel! Op p. 80 zegt hij zelf van een drievoudig dak: „Die bovenste „daken zijn weergegeven als *gebogen* tentdaken, misschien is het „zelfs juister om te schrijven: als een dubbel *zonnescherm* . . . „of de beeldhouwer . . . de aanwezigheid van zonneschermen „*als koninklijk of goddelijk attribuut* noodzakelijk achtte . . . *in* „*den vorm van daketages*". Het verband met de eenstijlige legt hij zelf op p. 28: „Meervoudige daken gelden ook hier blijkbaar „als *iets voornaams*" en „een voorbeeld van twee daken te Djawi, „hoewel daar ook een bijzonder uitgewerkt topstuk bedoeld kan „zijn" (p. 26 n. 2) terwijl hij in de bijlage over de topstukken de

gelijkenis met de kroon ophaalt. Maar heeft de echte statie-pajong niet ook een rand, die het Griekse diadema gelijkt?

Aansluitend aan de verklaring der eenstijlige, wil ik nog een voorbeeld bij de vijfstijlige behandelen. Over Cheribon zegt hij (p. 117) „dat er in dezen kraton nog een tweede gebouwtje ... aan „te wijzen is waarvan het tentdak ... mede gedragen wordt door „een middenstijl". Maar van het eerste vermeldt hij „den midden-„stijl, die niet verder tot den top doorloopt" en in bijlage II haalt hij de oude toestand te Toeban aan: „een oud fraai en kunstig „snijwerk, 't geen onder een kleine pendoppo ... staat". Het is dus wel duidelijk dat de middenstijl niet constructief bedoeld is. In beginsel is hij dan „gevorkt", beter gezegd: voorzien van 4 gebogen schoren bovenaan. Te Cheribon heet hij Bima en op Bali heet het geheel pamrajan, door v.d. Tuuk afgeleid van badjra (p. 114). Is het nu niet opvallend dat de schrijver vergeten schijnt te zijn dat het eenstijlig gebouwtje bale badjra heet? (p. 12). En geheel terloops wordt dan op p. 34 „gewezen op ... „de *nadoe* van Flores ... Ook de *nadoe* heeft één, ... soms gevork-„ten middenstijl; deze stijl, of liever deze offerpaal draagt, even „als onze gebouwtjes, een dak: dit dak is echter rond ..." Daarna worden nog knekelhuisjes op één stijl genoemd en de offerhuisjes voor Dewi Sri, waarvan hij vraagt of ze „iets met ons type van „de reliefs te maken" hebben. En dan verraadt hij zijn voorzichtigheid door te antwoorden: „Als geheel lijkt zoo'n offernis voor „Dewi Sri eerder op een nagebootst rijstschuurtje op een paal „dan op een offerpaal voorzien van een dak". Hij heeft de enkele stijl dus wel degelijk gezien als offerpaal, misschien ook wel het dak als pajoeng, maar dat bleef wel verborgen. Boze tongen zeggen dat tegenwoordig alleen droge feiten wissenschaftlich heten, maar hier hebben we dan toch een doctor a non docendo!

Dat we, behalve de constructie-beschrijving van pp. 22/23 niet veel verklaring op dat gebied krijgen, ligt wel meer aan een gebrek aan opmerkingsgave, begrijpelijk voor een leek in 't vak. Soms zijn het meer schrijffouten zoals p. 20: „de vier of acht „hoekstijlen dragen ... een vierkanten vloer ..." of, p. 193: „ge-„bouwen, die gedeeltelijk afsluitbaar zijn door middel van gordijnen" terwijl natuurlijk bedoeld is, wat volgt, „waarom de gordijnen te „zien zijn." Bij de textfiguur op p. 208, die alleen contouren geeft,

staat: „of wij de doorsnede aangegeven hebben zooals de beeld-„houwer die bedoelde, weten wij niet. Het eigenaardige is dat er van hetzelfde gebouw ook een foto opgenomen is en daar blijkt er inderdaad twijfel over die doorsnee mogelijk, namelijk of een stijl vierkant of rond is. Omdat het hier een sterk geprofileerde betreft zou de vierkante vorm in hout moeilijk uit te voeren zijn; de ronde geprofileerde noemt Galestin „gedraaid" en schijnt te verstaan te geven dat ze dan van hout moeten zijn, wellicht onkundig van het Khmers draaiwerk in andesiet. Sommige zijner voorbeelden herinneren zelfs aan de glazen balusters van Mandalay (in het paleis) en in ieder geval hadden de, op p. 204 behandelde „„kruiken"" wel een verwijzing naar de omklede stijlen van Madjapahit verdiend.

Verder zijn allerlei termen op litteraire wijze afgewisseld. Op één bladzij (107) vinden we „meervoudige tentdaken" „een tweemaal „gebroken tentdak" „met kniklijn" terwijl juist het eigenaardige is dat de kniklijn van een gebroken dak altijd vervangen is door verdeling in meerdere daken of een dak met afdak(en). Dat sirappen „houten dakpannen" heten kan in navolging van het standaardwerk van v.d. Kloes zijn, maar als ze verderop „daktegels" genoemd worden, had evengoed de duidelijkste vertaling „houten leien" gekozen kunnen zijn. De „gevorkte" stijl heb ik al geciteerd. Bij de „meervoudige daken ... zien wij . . een tusschenschot van hout". „Hierbij zijn weer schoren of vorken te zien". Zoals gezegd ontbreekt de constructie der meroe's, zodat we niet weten of die schoren heus vorken van stijlen zijn of niet. In elk geval is het fout te zeggen dat bij een stijl „aan het ondereinde korte stompe uitstekende *vorken* aanwezig zijn" en dit geeft aanleiding om alle gevorkte stijlen over een kam te scheren, hoewel die met spruiten onderaan (als offerpaal) eer een boom zou verbeelden of, zooals Parmentier vermoedelijk aannam, een vuur of beeld. Feitelijk is de vijfde stijl in de bale zelfs op de tekeningen van de schrijver nergens overtuigend, maar het wonderlijkste is dat hij bij de vierstijlige bale's zegt (p. 74) „Het voorwerp op de „vloeren . . . door ons niet afgebeeld".

Overgaande tot de slordige beschrijving der constructie, geef ik eerst die van de meroe (p. 26) „hoe wij ons de verbinding tus-„schen de daken moeten voorstellen: wij zien drie vorken, waarvan

„de twee uiterste schuin uitstaan." De tekening geeft: drie stijlen, waarvan de buitenste schuin; vermoedelijk stelt dit een vijf- of achttal voor, in't eerste geval hebben we dus misschien met de „vork" der eenstijlige gebouwtjes te doen. Op pp. 60 en 213 worden daken behandeld, waarvan het vlak binnen randen met lofwerk versierd is. Tot onze verrassing lezen we „dat op deze „wijze in werkelijkheid zoo'n dak nooit versierd kan zijn geweest" en „Zóó als men hier dat dakschild ... bedekt ziet, kwam dat... „op Java *in de werkelijkheid* nergens voor". Dit aplomb lijkt wat misplaatst, want op p. 125 wordt de constructie der Javaansche daken uit „Glodongan dakroosters" geciteerd: „Deze ... worden „te voren op den beganen grond in elkaar gezet en volledig „afgewerkt, en daarna in hun geheel gemonteerd". Als nu de oorsprong van deze constructiewijze in bamboevlechtwerk kan liggen, is een rijk versierd oppervlak volstrekt niet zo ondenkbaar.

Maar deze nationale werkwijze is den schrijver niet bijgebleven; of heeft hij er expres weer niet op gewezen bij het niet doorlopen van de vijfde stijl in de bale? Wel wijst hij „op een houten sluitstuk boven in het dak" (p. 116) dat ons herinnert „aan den versierden onderkant van de afsluitsteenen boven in het steenen dak van sommige Hindu-Javaansche tempelkamers" (p. 24). Tegenover deze uitstekende terminologie verbaast de omschrijving der bale op zes stijlen (Type No. 1, a) „rechthoekig „grondplan, zes houten stijlen dragen een schilddak ..." Omdat er nog niet over de „Glodongan dakroosters" gesproken is, moet men zich afvragen hoe dit met dakspanten geconstrueerd kan zijn en zich iets voorstellen als twee tentdaken met overdekte tussengoot; met een zadeldak zou voor de echte houtconstructeur alles duidelijk zijn, al zou hij zich de nok op twee der stijlen gelegd denken; met een schilddak zou hij dat laatste ook doen maar dan de vier buitenstijlen niet nodig hebben, zoals het gebouwtje, te Cheribon, met *gevorkte* stijlen bewijst. Dit werkelijk typische geval wordt niet opgenomen, al staat het duidelijk ook op een relief: Plaat IV 18. Maar enfin, de zesstijlige bale kunnen we ons, na het citaat over de gemonteerde dakschilden, wel voorstellen en nog eens drie bladzijden verder wordt ook duidelijk hoe men er toe kwam: type 3 is de vierkante bale met twee stijlen buiten de vloer, dus de bruidskamer van Cornelis de Houtmans beschrij-

ving „een dak . . . daer rondtom gordynen hangen" en nu met een voorgalerij. Ook bij de achtstijlige wordt eerst de doorgaande vloer vertoond en pas daarna de bale kembar met een spleet tussen de twee vierkante vloeren, die de plaats der stijlen verklaren. Die plaatsing toch is voor houtconstructie, voor een kap met spanten, onbegrijpelijk. De classificatie alleen naar het getal der stijlen blijkt wel heel verwarrend gewerkt te hebben, maar na het honderdtal van Persepolis telt men toch ook niet anders dan duizend in Voor-Indië, zelfs als er nog geen honderd zijn! Wat verwachtte men dan?

Nog een constructief punt verdient vermelding: „De vloeren „zijn . . . meestal van *zichtbare* planken voorzien (p. 94) . . . een „*zwaren houten vloer*, die geprofileerd is aan de zijkanten (p. 96) „bij de houten vloeren lijnen van het vloerraam, wij mogen dus „ook aan een vulling met ingeschoten planken denken" (p. 102). „De geprofileerde zijkanten van deze vloeren loopen . . . binnen„waarts schuin op" (p. 103). Hier zien we geleidelijk het denkbeeld ontwikkelen van een naar buiten afwaterend raam en een vulling met planken, die in de regentijd opgeborgen kunnen worden; het is jammer dat niet vermeld wordt of deze zorgzame bewerking tegenwoordig nog in gebruik is.

Mijn critiek resumerend, moet ik het proefschrift een bijna volledige collectie beschrijvingen noemen van wat op de Oost-Javaanse reliefs vermoedelijk als houten gebouwen bedoeld is. De classificatie gaat van een verkeerd criterium uit, maar ook uit de vergelijking met bestaande bouwsels is veel te weinig onderling verband of verklaring geput. Indien we zeker waren dat de schrijver in 't geheel geen verband zag, toen hij de tekeningen maakte, zou dit de betrouwbaarheid daarvan verhogen. Bij de curieuse vijfstijlige bale's blijkt wel dat hij vaak een centraal „voorwerp" tot stijl vertekende.

Het is zeer te hopen dat hij spoedig de steenbouw-afbeeldingen zal verzamelen en uit het geheel een aanvulling van „het" artikel van Parmentier opstellen. Na zijn terugkeer in Indië zal hij wel merken dat meer vrijmoedigheid hier geapprecieerd wordt, of, zoals Groslier mij te Pnom Penh toevoegde: l'archéologie est une science militante.

Batavia 6/7'36. P. J. WILLEKES MACDONALD b.i.

